Faik Bulut

Dar Üçgende Üç İsyan

Kürt Tarihi ve Kültürü Dizisi: 13

2. Basım

EVRENSEL BASIM YAYIN

EVRENSEL
BASIM YAYIN

Faik Bulut

Dar Üçgende Üç İsyan

Kürdistan'da Etnik Çatışmalar

İnceleme

(Genişletilmiş İkinci Basım)

Doğa Basın Yayın
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Bulvarı
Kamer Hatun Mah.
Alhatun Sk. No: 27
Beyoğlu / İstanbul
Tel: 0212 361 09 07 (pbx)
Faks: 0212 361 09 04
web: www.evrenselbasim.com
e.posta: bilgi@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın – 280

Kürt Tarihi ve Kültürü Dizisi – 13

DAR ÜÇGENDE
ÜÇ İSYAN

Faik Bulut

Kapak Tasarım
Savaş Çekiç

Birinci Basım: Mayıs 1992 (Belge Yayınları)
İkinci Basım: Haziran 2005

ISBN 975-6106-01-8

Baskı
Ayhan Matbaası
(Yüzyıl Mah. MasSit. 5. Cad. No: 47 Bağcılar 0212.629 01 65)

Dar Üçgende Üç İsyan

Kürdistan'da Etnik Çatışmalar

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Araştırmamızın 1991'deki baskısından bu yana tam 14 yıl geçti. Son 15 yılın gelişmeleri şöyle özetlenebilir: Doğu Avrupa'daki Sovyet sistemi çöktü. Yugoslavya dağıldı. Bosna-Hersek, Kosova, Sırbistan ve Hırvatistan'da etnik ve dini boğazlaşmalar yaşandı. Kafkasya'da Azeri-Ermeni, Çeçen-Rus, Gürcü-Abhaz çatışmaları sürüyor. Cezayir ve Mısır'da militan İslamcılar, bir yandan rejime karşı başkaldırırken; diğer yandan, Hıristiyan-Müslüman çatışmasını körüklediler. Afganistan merkezli İslam köktencileri, Orta Asya Türki Cumhuriyetleriyle Ortadoğu'da din temelli mücadeleler sürecinde kanlı eylemlere imza attılar. Mart 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte Kürt-Türk, Kürt-Arap, Sünni-Şii çatışmaları gündeme geldi. Kerkük sorunu çerçevesinde etnik kutuplaşmalar (Kürt-Türkmen-Arap) oluştu. 2004 yılında Suriye'nin Kamışlı şehrinde başlayan Kürt-Arap çatışması, bütün bir ülkeyi tehdit edecek ölçüde yayıldı. 21 Mart 2005 Newroz kutlamaları nedeniyle Mersin'deki "bayrak olayı", Türkiye'deki bağnazlar tarafından "Kürt düşmanlığı"na doğru yönlendirilmeye çalışıldı. ABD'nin hedef tahtasındaki ülkelerden biri olan Suriye, Lübnan'daki askeri varlığından ötürü cemaat, din, mezhep kavgalarıyla tehdit edilirken; İran'da merkezkaç kuvvetlerin (Azeriler, Kürtler, Beluciler) potansiyel ayaklanmaları üzerine hesaplar yapılıyor.

Tüm bu gelişmeler, aslında bir "kardeşlik manifestosu" niteliğindeki bu kitabı yazmakla ne kadar isabetli bir karar aldığımızı yeniden kanıtlıyor. Aynı zamanda Yeni Dünya Düzeni denilen ABD planının, özünde bölgeye özgürlük, demokrasi ve dostluk getirmeyeceğini döne döne gösteriyor. Birinci Dünya Savaşı öncesine benzer bir süreci yaşayan Ortadoğu, yeniden "böl ve yönet, halkları birbirine kırdır, belli toplulukları destekleyip diğe-

rine karşı kullan ve işini bitirdikten sonra onları yüzüstü bırak" biçiminde özetlenebilecek emperyalist siyasetlerin deneme tahtası, kanlı laboratuarı haline geldi. Dolayısıyla kitapta öne çıkarılan çatışmaların, sömürgeci ve emperyalistlere sırtını dayamanın acı faturasını belgelerle göstermeye çalıştık. Tarihten ders çıkarıp ibret almanın zamanıdır artık. Öte yandan, etnik-dinsel çatışmalar kadar, halkların dostluğu ve kardeşliğine dair, hatta gerek yabancı sömürgecilere gerekse bölge devletlerinin zulümlerine karşı ortak mücadele etmeye ilişkin bol sayıda belge sunduk. Amaç, Ortadoğu'da yaşayan toplulukların özünde birbirlerine düşman değil, dost olduklarını; çıkarlarının barış içinde bir arada yaşamaktan geçtiğini göstermektir.

Kitabın ilk baskısından bu yana çok zaman geçti. O tarihteki gelişmeler, vermek istediğimiz mesajın, bakış açısının ve kardeşlik ruhunun ne kadar doğru olduğunu bir kez daha kanıtladı. İrademiz dışında on binlerce insanın hayatına mal olan (Irak'ta yüz binlerce Kürt ile Şiinin devrik despot Saddam Hüseyin tarafından katledilmesi, aynı ülkede 100 binden fazla insanın Amerikalılar veya direnen kesimler tarafından öldürülmesi, Suriye'deki Kamışlı ayaklanması, Lübnan'da eski Başbakan Refik Hariri'nin katledilmesi) bu acı gelişmeler, incelememizin içeriğini zenginleştirdi.

Eskiden elimizde sınırlı sayıda bulunan araştırma malzemesi, onca yıl boyunca ha bire çoğaldı. Konuya bakış açımızda değişiklik olmamasına rağmen belli noktaların vurgulanması ve yeni saptamaların yapılması açısından, kitabın içeriğinde önemli değişiklikler yapıldı. Örneğin kitabın ana kurgusu Asuri (Nasturi-Süryani-Kildani) tarihi üzerineydi. Oysa ele alınan tarih kesitinde olayların kahramanları arasında Kürtler ve Ermeniler, büyük öneme sahiptiler. Dolayısıyla her iki halkın geçmişine ilişkin dikkat çekici ayrıntılar sunduk. Böylece kitap, başlığına ve özüne uygun bir konuma gelmiş oldu. Ermeni meselesi, özellikle 2005 başlarından itibaren, "soykırım" iddiaları, Türkiye ve Batı ülkelerinde güncellik kazanmış görünüyor. Biz, bu meselenin tarafı olan Ermeniler ve Türklerin tek boyutlu, işlerine geldikleri gibi davrandıklarını düşünüyoruz. "Soykırım, katliam ve tehcir" uy-

gulamaları sırasında katledildiği varsayılan Ermeni sayısının 300 bin ila 3 milyon arasında değişecek kadar tutarsız, çelişkili olduğunu ve hatta açık artırma ya da açık eksiltmeye tabi tutulduğunu düşünüyoruz. Başvurulan kaynaklar, genellikle şu veya bu tarafın savlarını destekleyecek biçimde ele alınıyor. Sözgelimi Rus, Sovyet, Tiflis merkezli eski Ermeni (sol/devrimci) örgütlerin kaynakları göz ardı ediliyor. İddianın bir tarafında bulunan (Osmanlı'nın yanında Rus-Ermeni cephesine karşı, yahut Ruslarla ittifak halinde Osmanlı'ya karşı olan) Kürtlerin kaynaklarına hiç başvurulmuyor. Oysa katliam ve etnik boğazlaşmaların biricik meydanı o tarihteki Kürdistan idi. Kürtlerin ortak hafızaları ve bireysel anıları, hiç de Ermenileri tek yanlı haklı çıkaracak kanıtlar sunmuyor. Dolayısıyla Ermeni meselesinin irdelenmesinde üçüncü bir göze ihtiyaç var. Kaldı ki, Ermeni ve Kürt yoksulları kardeşçe yaşarken, o dönem Ermeni komitacıların Türk, Kürt, Çerkes ve hatta yerli Ermenilere yaptıkları ayrı bir düzlemde ele alınmalıdır. Son örneğini ise 1992-94 yılları arasında Karabağ sorunu yüzünden Azerilerle Ermeniler arasındaki çatışmada yaşadık. Çatışmalı bölgeyi zapteden Ermeni milliyetçileri, Azerilerin yanı sıra, yaklaşık 150-200 bin Kürdü de zorla bölgeden sürüp; etnik temizlik operasyonlarını tamamladılar. Olay, dünya kamuoyunun dikkatinden kaçtı veya kaçırıldı. Ermeni katliamı meselesi, toptancı bir mantıkla (Osmanlı topraklarının her yanında aynı biçimde katledildiler mantığı) ele alınmamalı; özellikle Anadolu'da olaya sahne olmuş her köy, kasaba ve şehirdeki özgünlüklerle birlikte nesnel biçimde değerlendirilmelidir: Gerçeği ortaya çıkarmanın doğru yöntemlerinden biri de budur. Durum bu olunca, sorun ve olay, sadece tarihçilere, sadece siyasilere bırakılmayacak kadar ciddidir. Olay, sınır bölgesindeki şehirlerde, mesela Erivan ve Iğdır'da birer "şehitler anıtı" dikerek bağnazlığı, düşmanlığı ve katliamı teşvik etmekle değil; diyelim ki, Ermenistan-Türkiye sınırında, Ani gibi tarihi bir bölgede, tam sıfır noktasında "ortak bir kardeşlik ve dostluk anıtı" dikerek çözülebilir. Veya halklar arasında psikolojik bir uzlaşma zemini yaratılarak çözüme, ortak akla doğru yol alınır. Ermeni meselesini bu yanıyla ele almak kitabın konusu olmadığından;

ileride, belki başka bir inceleme konusu olarak üzerinde yoğunlaşmayı düşünüyoruz.

Kitaptaki ikinci önemli değişiklik şuydu: Sınırlı malzeme nedeniyle sadece İngiliz ve İsveç arşivlerindeki belgeleri yayınlamıştık. O günden bu yana Rus (Çarlık Rusyası ve Sovyet dönemi dahil) devlet arşivlerinde Ermeni, Türk, Kürt ve Asurilerle ilgili resmi yazışmalar elimize geçti ki, özellikle Dar Üçgen'deki ayaklanmaları yakından analiz edebiliyordu. Rus raporları, Ermeni iddialarının tek boyutlu ve abartılı olmaktan çıkması açısından da yaşamsal bir öneme sahiptir.

Daha önce Kürtlerin tarihi ve antik kavimlerle (Guti, Kassit; Mittani, Urartu, Med, vs.) olan bağlantılarını hemen onaylayan bir üslup geliştirmiştik. Oysa bu süre zarfında incelemelerimiz, bu tür bağlantıların tekdüze, değişimsiz ve mekanik olmadığını; tersine, diyalektik bir bağın aranması gerektiğini gösterdi. Tarih biliminde "kesin" diye bir şey olmamasından yola çıkarak; "Medler, Kürtlerin atalarıdır" türünden ifadeler yerine, daha ihtiyatlı ve bilimsel şüpheye dayanan ibareler, deyimler kullanma yoluna gittik.

Bazen ara başlıklarda tekrar gibi görünen yerleri özellikle sunduk. Ermeni-Kürt ilişkileri, Süryani ve Nasturilerin durumu, Sımko İsmail Ayaklanması, Bedirhan (Bedirxan) Bey İsyanı başlıkları altında işlenen konular böyledir. Fakat farklı kalem ve arşivlerden (Rus, İngiliz, İsveç) sergilenmeleri, meselenin farklı boyutlarda ele alınıp değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Keza bazı özel isimler de (Sümer-Sumer, Yezdanşer-Yezdanşir gibi) özellikle olduğu haliyle bırakıldı.

* * *

Minnet babından belirtmem şart: Onca yıldır kitaplarımdaki teknik hataların kahrını çeken; bıkmadan, üşenmeden bunları sabır ve özenle düzelten Sayın Güzide Dadaloğlu'na teşekkürü borç bilirim.

İstanbul, 31 Mart 2005

SUNUŞ

Tarihe merakım ilkokul sıralarında başladı. Belki de çok daha önce, Kars'ın uzun kış gecelerinde Kürt *dengbêjleri*'nin geçmişe ilişkin *hekevatleri*'ydi beynimdeki tarih ilmiklerini atan ya da "aşiret kahramanlıkları"na ilişkin yarı-sözel yarı-şiirsel menkıbeler... Kürt halkının çağlar ve çağlar öncesinde karanlıkta kalan tarihini, yaşamını ve kültürünü ipuçları biçiminde veren *Mem û Zin, Memê Alan, Ciroka Canpolat, Rısteme Zal, Ferhat û Şirin*'dir beni geçmişe bağlayan destanlar.

Bu tür destanları sevmek, aynı zamanda bir köken arayışına iter kişiyi. Olağanüstü kahramanlar ve kahramanlıklar, her şeyin saf biçimiyle yaşandığı ilkel komünal döneme duyulan özlemler dile getirilir. Tarihimiz yok edilip bizlerden gizlendiğinden, kendi tarihimiz diye okuyup öğrendiğimiz şeylere gönül verdik. Bu nedenle yaşantımıza Karaoğlan, Tarkan, Dede Korkut Masalları'ndaki Deli Dumrul, Gilgameş gibi isimler girdi. *Bozkurtları* ve *Ergenekonları* bile sever olduk. Kuşkusuz bu isimlerin bir kısmı simgeydi, bir kısmı ise efsanelerden öte gitmiyordu. Çok azı doğruydu. Her ne olursa olsun, bunları severdim. Çünkü bana nasıl sevdirildiği önemli değil, benim nasıl algıladığım temel noktaydı. Nitekim, Orta Asya Türkleri'ne ilişkin ya da "Türk efsaneleri ve kahramanları" diye bize anlatılan başka halkların efsane (örneğin Zaloğlu Rüstem, Ferhat ile Şirin), destan ve menkıbeleri; bizim ezik, acılı ve deli gönlümüzde özgürlüğün, bağımsızlığın, adı konulmamış toplumsal ve ulusal kurtuluşun simgesi oluyordu. Aslında biz, insanın insana kulluk etmediği, dünya cenneti o sınıfsız toplumu özlüyor ve istiyorduk. Bugün bile, algıladığım biçimiyle, "insanlık cenneti" o harika topluma ilişkin hiçbir destan, menkıbe, efsane ve masalı reddetmem. Bunlar halkların öz malıdır çünkü. Ve halklar, özünde kardeştirler. Söyledikleri, anlattıkları ve yazdıkları da herkesin herkesle kardeş olduğu o mutluluk çağını yakalamaya yöneliktir.

Zerdüştilerin, dolayısıyla Ari/İrani kavimlerin (Fars, Kürt,

Beluci, vs.) kutsal kitabı ve ilk yazılı kaynaklarından birisi olan *Zend Avesta* bile, bize tek yanlı biçimde sadece "Hint-Fars masalı" diye yutturulmaya çalışıldı. Oysa biz, *Avesta*'da Kürtlere dair sosyo-kültürel motifler olmadığını bilmeden de sevmiştik. Çünkü "dünya cenneti, yitirilmiş bir ülke"den söz ediyor ve bu ülkeyi öve öve bitiremiyordu. Çok sonraları, *Zend Avesta*'nın proto-Kürtlerin, daha doğru bir ifadeyle, günümüzdeki Kürt halkının oluşmasına katkısı bulunan ilk topluluk, kavim ve kabileler hakkında ayrıntılı bilgiler içerdiğini öğrendik. Zerdüşt peygamberin *Avesta* isimli kitabı ile daha sonraki ek bölümlerinde (*Zend*, *Gathalar*, vs.) *"yitik ülke"*den söz edilirdi. Kesinlik kazanmış olmamakla birlikte, günümüz uzmanları, bu "yitik ülke"nin *Medya* olduğunu ileri sürerler. Medya, antik dönemde Kürt adıyla ortaya çıkmadan önce bu halkın oluşumundaki hamurun mayası diye kabul gören Medlerin yurdudur. Bu yurt, şimdilerde sayısal çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı geniş parçalı coğrafya veya Irak ile İran'da resmen Kürdistan adıyla bilinen özerk bölgedir. Bu gerçeği öğrendiğimizde dahi, *Avesta*'da anlatılanların özüne hiç itirazımız olmadı. İtirazımız, bu kültürü, başkalarının diye bize sunanlaraydı.

Benzer biçimde *Gilgameş Destanı*'nı da sevdim. Hem de pek çok. Fakat o zamanki sunuşuyla bu bir Asur ya da Sümer efsanesiydi. Oysa zaman geçip, Mezopotamya üzerinde alternatif ve nesnel araştırmalar başlayınca, *Gilgameş*'in sadece Sümer ya da Asur efsanesi olmadığı ortaya çıktı. Dahası, *Gilgameş Destanı*'nı yazan şair Sin-Lekke-Unnini'nin Kassıt diye bilinen eski bir Zagros kavmine mensubiyeti hakkında bazı tez, iddia ve görüşler de ortaya atıldı. Kanıtlanmamış kimi tarih tezlerine bakılırsa, Kassitler Kürt halkının atalarından sayılır ya da onların bir kolu, belli ölçüde diğer kavimlerle karışmak suretiyle Kürtlerin oluşumunda katkıda bulunmuşlardır. Tartışmanın bu yönünü öğrenmem, Gilgameş'e karşı sevgimi ne arttırdı ne de azalttı. Tarih incelemelerinde *Gilgameş Destanı*'nı yeniden yeniden okurken, bu efsanede Kürt emeğinin ve hamurunun olma ihtimali ilgimi çekti. "Özel bir sevgi ya da sempati" duymadım Kürt kültürüne belki de kaynaklık edebilecek Gilgameş'e. Benim için önemli olan,

adı geçen destanın satırları arasındaki şu sözleri keşfetmekti: "Korku, aslında korkulacak bir olay değildir. İnsan gerçeği bilip öğrenince, korkunun anlamsız bir şey olduğunu görecektir. Tanrılar, içimize korkular salarak, bizi bilgisizliklerin duvarları içine hapsederek, kendilerine köle etmişlerdir."

İşte bu dizeler, insanlık tarihinin devrimci bir atılım ve mücadelesinin ürünüdür. Dolayısıyla Asurisi, Kürdü, Türkü, Farsı, Sümeri yoktur. Evrensel ve iki boyutludur bu mücadele. Aydınlığın karanlığa, sömürülenin sömürene, mazlumun ezene karşı mücadelesi. Sözgelimi Gilgameş'in "korku"yu tanımlayan ilk iki cümlesi, Çin tarihini iyi inceleyerek Konfüçyüs öğretilerini devrimci süzgeçten geçirmiş olan Mao Zedung'un kitaplarında da hem de tıpkısıyla vardır.

Gilgameş'i okumayı sürdürelim: "Ben tanrı değil, insanım insan! İnsan olduğum için de özgürüm. Tanrılar, arkadaşım Enkidu gibi, benim de canımı alabilirler, beni öldürebilirler. Ama asla özgürlüğümü elimden alamayacaklardır. Utnapiştim, ölümsüz bir köledir. Ölümsüz bir köle gibi yaşamaktansa, ölümlü bir Gilgameş olmayı yeğlerim."

Evet, açın bakın tüm insanlığın devrimci tarihine. Devrim edebiyatında benzer sözler ve ifadelere rastlayacaksınız. Feodalizme karşı mücadele bayrağını açan Büyük Fransız Burjuva Devrimi'nde de çok yakın ifadeler kullanılmıştır. Marx bir sözünde, "İşçi sınıfının zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi yok. Kazanacağı koskoca bir dünya vardır," der.

Gilgameş, aşağıdaki sözleriyle günümüz egemen sınıflarına başkaldıran devrimcilere, özgürlük isteyen bütün halklara öğüt verir gibidir: "Ben, şimdiye kadar bir yanı karanlık, bir yanı aydınlık olan yaratıktım. Ama şimdiden sonra karanlık yanımı kesip atacağım; hep aydınlık yanımdan gelen sese kulak vereceğim. Karanlık yanım korku doluydu. Beni doğaya ve tanrılara köle ediyordu."

Çin devriminin önderi Mao da, kişinin içindeki diyalektiği ve çelişkiyi vurgularken, "İçimizde hem maymun, hem de kaplan vardır. Maymun cesaretsizliği, kaplan da cesareti simgeler. Zaman zaman biri ön plana çıkar," der.

Gilgameş bu vurgusuyla her türlü köleliğe, sistemle bütünleşmeye, ulusal kimliğini yitiren kişiliksizliğe karşı mücadelede kararlılığın simgesidir. Karanlık yanı kesip atarak aydınlık yanı ön plana çıkarmaktadır. Biz de, Kürt halkının evlatları sıfatıyla, tarihsel mücadele sürecinde, her bakımdan karanlık yanımızı kesip atmalıyız. Örneğin, gizlenmeye ve mezara gömülmeye çalışılan tarihimizi ve kültürümüzü ortaya çıkarmalıyız. Kültürümüzü, halkımızın geçmişini birilerine peşkeş çekmeye kalkışan her türlü faaliyetle mücadele etmeliyiz. Anadolu, Mezopotamya ve Fars uygarlığı içinde, halkımıza ait zenginlikleri keşfetmeliyiz. Bunları tahakkümcü iktidarların ve egemen milletlerin insafına terk etmemeliyiz. Onların her şeyi kendilerine mal eden inkârcı, tek yanlı, tek boyutlu, ben merkezci ve milliyetçilikle malul bağnaz tarih anlayışlarının önüne geçmeliyiz. Bu konuda, Sümerli şair Ludingirra'nın şu sözünü daima aklımızda tutmalıyız: "Ben Sümerli bir öğretmen, şair ve yazarım. Bizim ulusumuz, dilimiz, geleneklerimiz, sosyal yaşantımız, sanatımız unutuluyor artık. Bu güzel ve uygar ülkemize, her taraftan göz diktiler... Fırsat buldukça üzerimize saldırdılar. Kentlerimizi yakıp yıktılar. Halkımız, tutsak oldu. Ailelerimiz dağıldı. Böylece kökü binlerce yıl öncesine dayanan ulusumuz (kavmimiz -F.B.) yoruldu, dayanamayacak hale geldi. İçimize yavaş yavaş sızan yabancıların kucağına bırakıverdi kendini. Onlar yönetiyor şimdi bizi. Topraklarımıza ilkel geldiler; şimdi uygar olmaya başladılar. Yazıdan, tarımdan, sanattan, dinden, okuldan, attan, arabadan, ay ve yıldan haberleri yoktu bunların. Hepsini bizden öğrendiler. Sonra da dönüp, 'Bunları biz yaptık, biz bulduk,' diye övünmeye başladılar. Korkuyorum, bir gün gelecek, adımız da uygarlığımız da unutulup gidecek. Biz ne yaptık, ne başardıysak hepsini onlar üstlenecekler..." Umutsuz Ludingirra, yazıp çizmek suretiyle halkının/kavminin uygarlığını çağlar boyu kuşaktan kuşağa aktarmayı tasarlamış. Biz Kürtler, uygarlık beşiğindeki her şeyi kendimize mal etmek yerine; bunlardan bize ait olanları bulup ayıklamalı, bir sonraki adımda, halkların kültürlerinin birbirlerine etkilerine ve insanlık tarihine kazandırdığı zenginliklere vurgu yapmalıyız. Kardeşliğin, evrensel insan olmanın gereği budur.

Bizi karanlık faaliyetler içine sürüklemek isteyen kültür emperyalizmi ile İslamcılık ve Hıristiyanlık gibi ortaçağ düşünceleriyle mücadele etmeliyiz. Emperyalistlerin, biz Ortadoğu halklarını bölüp yönetmek için ortaya attıkları din, mezhep, ulusal ve etnik boğazlaşmaları bir kenara atmalı, birbirimizle kenetlenmeliyiz. Karanlık bölüp parçalamayı, aydınlık ise kardeşlik ve halkların dayanışmasını gerektirir. Özellikle milli çatışmaların kara bulutlarının Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu'yu kapladığı, emperyalistlerin "milli haklar"dan çokça söz ettiği bu dönemde gereklidir söylediklerim.

Keza, biz Ortadoğu halkları ve ulusları, karanlığı reddedip aydınlığı seçmeliyiz ki Kürt-Türk-Asuri-Arap-Fars-Filistin düşmanlığı girmesin aramıza. Türk, İran ve Arap baskısından şikayet ettiğimiz bir zamanda, Türkmen-Asuri türünden azınlıklara milli baskı ve zulüm uygulamayalım. Alevi-Sünni-Yahudi-Hıristiyan-Yezidi türünden dinsel ayrılıkların peşinden koşmayalım.

Gilgameş bir noktaya daha dikkat çekiyor: "Bundan sonra tanrılar için değil, kendimiz için çalışacağız. Karanlık odalara ışıklar dolunca her şey apaçık, pırıl pırıl olacak. Işıkta kendi gücümüzü göreceğiz. Kendi gücümüze güvenimiz artacak. Kölelikten kurtulacağız... Kölelik yaşayamaz!" Bu sözler, inceleme konusu yaptığımız Ermeni-Asuri-Kürt ilişkileri tarihi açısından son derece önemli. Kitabı okuduğumuzda, açık olarak göreceğiz: Kürtler-Asuriler-Ermeniler, Türkler ve İranlılar "başka tanrılara" (diyelim ki Batılı emperyalist güçlere) güvendikleri sürece kurtuluşa erememişlerdir. Tersine, köle kalmaya devam etmişlerdir. Üstelik Batılı ve yerli tanrılar (Osmanlı-İran vs.) uğruna birbirlerine kılıç sallamışlar; dil, din, mezhep ve ulus çatışmalarının ateşine körükle gitmişlerdir. Hatta aynı ulus ve aşiret yapısı içinde bile birbirlerine hançer vurmuşlar. İnanç değil ama siyaset düzleminde ne kadar dine sarılmışlarsa, o kadar birbirlerine düşman kesilmişler. Ortadoğu'da Arap-İsrail çatışması, Ermeni-Kürt, Asuri-Kürt, Ermeni-Türk, Yezidi ve Müslüman Kürtler, Şii İran ile Sünni Osmanlı çatışmalarının temelinde siyasallaşmış dinsel söylemlerin, bağnazlıkların rolü unutulabilir mi!

Asuri-Kürt-Ermeni çatışması İngiliz, Rus, Osmanlı ve Fars

kışkırtmasıyla meydana gelmedi mi? Bedirhan Bey İsyanı'nda yeğeni Ardişer (Yezdan Şer) dayısına ihanet edip, Osmanlı kuklası olduktan sonra yerinden yurdundan olmadı mı? Özgücüne güvenmeyen ve kurtuluşu başkalarından bekleyen birçok ulus gibi, İran ve özellikle Irak'taki Kürtler, defalarca İran-ABD-İsrail tuzaklarına düşmediler mi? Kurtuluşu gerçekleştiremeden ortada kalmadılar mı? Günümüzdeki Türk hükümetleri, ülkedeki Kürt sorununu bertaraf etmek için, Irak Kürdistanı'ndaki liderlerle gizli görüşmeler yapıp "al gülüm ver gülüm" demiyor muydu?

Bir Hint atasözü şöyle der: "Fillerin kapışmasında ezilenler hep karıncalar olur." Ortadoğu tarihi, çok özel biçimiyle, emperyalist kapışmalarda ezilenlerin hep mazlum halklar ve milletler olduğunu kanıtlamıştır. Batılı emperyalistler Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya hazırlanırken, "Şark Meselesi" çerçevesinde ele aldıkları dinsel (Hıristiyan-Yezidi-Müslüman) ve etnik (Kürt-Ermeni-Asuri-Azeri) azınlıkları birbirine kırdırtacak siyasetler izlediler. Yanlarına çektikleri azınlıklara, türlü çeşitli vaatlerde bulundular. Çıkarlarına ters düştüğünde ise, onları yüzüstü bıraktılar. Geride kalan düşmanlık ortamında, ya azınlık halklar birbirini kırdı ya da egemen bölge devleti başkaldıranların başını ezdi. İngiliz Gizli Arşivleri'nde "Ermenilerin bir devlet kurmaya hazırlandıkları, ama böyle bir devletin kurulmasına şimdilik izin verilmeyeceği" belirtilir. Bu söylem ibret vericidir. İsveç Devlet Arşivleri de, İngiltere'nin, "Hıristiyanlarla Müslümanları birbirine kırdırdığı" ve "Kürtlerle Asuriler arasına nifak" soktuğu yolunda önemli kanıtlar sunar. O tarihte kurban konumundaki Ermeni, Kürt ve Asurilerin arşivleri, Batılı veya bölge devletlerin kendilerini nasıl aldattıklarına dair acı ibarelerle doludur.

Benzer biçimde, Kürt lideri Bedirhan Bey'in, Asuri ve Ermenileri "maiyetinde ve ordusu saflarında çalıştırdığı, isyan döneminde bunlarla ittifak yaptığı"; yine ünlü Kürt lideri Şeyh Ubeydullah'ın Nasturi dini lideri Mar Şemun'a "Osmanlı'ya karşı ittifak önerdiği" İngiliz belgelerinde mevcuttur. Bunu saptayan İngiltere, hem Osmanlı'yı Kürtler üzerine kışkırtmış, isyanı ezdirtmiş; hem de Nasturileri Kürtlere saldırtmıştı.

Bunlar, bölgedeki halkların ilişkileri ve emperyalistlere karşı siyasetler bağlamında öğreticidir. Bir ibret belgesi daha: Almanya, Osmanlı safında yer alırken, Kürtlerin Ermenileri kırmasına çanak tutan Hıristiyan-emperyalist bir devletti.

Batılı yardımlar (eğitim kurumları açmak, maddi ve insani yardımlar) mutlaka bir çıkara hizmet eder. En masum tanımıyla, yardımı sunan emperyalist ya da yerli sömürgeci ülkenin, halk nezdinde imajının iyileştirilmesi, "koruyucu devlet fikrinin doğması" ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hedefine yöneliktir. Bunları yazının akışı içinde bolca bulmak mümkün.

İsveç belgelerinde şunu görürüz: "Ezilen azınlıklar yanında, daha alt kesimde bulunan Kürt, Ermeni, Asuri yoksul köylülerinin zaman zaman kendi ağa, bey ve aşiret reislerine karşı başkaldırdıkları ve ortak mücadele ettikleri görülür. İran'da Quli Xan (Kuli Han) liderliğindeki isyana Türkmen ve Kürt köylüleri katılırken, Van yöresindeki isyana da Ermeni, Asuri, Kürt yoksulları katılmışlardır." Başarısızlık nedeni ortak mücadele değil; programsızlık, örgütsüzlük ve öndersizliktir.

İngiliz ve hemen tüm yabancı devlet arşivlerinde, Batılıların Kürtlerden söz ederken, "vahşi ve talancı" nitelemelerini kullanmaları, Avrupalı Beyaz Adam'ın kendini üstün görme zihniyetinin tezahürü olduğu kadar; o tarihte, Kürtleri etnik boğazlaşmaya kışkırtan Osmanlı yönetiminin, suçu, "vahşi ve başıbozuk aşiretler" üzerine atma çabasının bir ürünüdür. Batılı arşivlerdeki "Müslüman-Hıristiyan" ayrımı ise Avrupa benmerkezciliği ve önyargısının kılıfıdır.

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı, 1911 yılında Çarlık Rusyası zamanında dışişlerinde görevli Tuğgeneral Myevsriy V. T.'nin 19. yüzyıl Ermeni-Kürt ilişkilerini konu edinen bir kitabını Türkçeleştirmiş. Kitabın yazarı özellikle Kürt, Ermeni ve Nasturilerin yoğun yaşadığı "Kürdistan Eyaleti"ni karış karış dolaşarak, kendi devletine raporlar hazırlamış. O tarihte Rusya, İngilizlerle temas halinde olan Ermenilere karşı mesafeli ve hatta düşmanca, Kürtlere karşı ise anlayışlı bir tutum benimsemiş. Raporun Kürtlere ilişkin bölümünde şu tespitlere rastlamak mümkün: "Müslümanlara gelince: Nedense Türkler ile Kürtlerin son

dereçe vahşi ve yırtıcı hayvanlar gibi oldukları yönünde bir his oluşmuştur: İki halkın, (azınlık) Hıristiyanları kesip parçaladıkları, kadınlara tecavüz ettikleri gibi benzer hezeyanlar öne sürülmüştür. Bunlar kesinlikle doğru değildir. Avrupa Doğu Hıristiyanlarıyla ne kadar az ilgilenirse, onlar (Türkler ve Kürtler) kendilerine daha fazla müteşekkir olacaklar. Genellikle Müslümanlar bir yabancıya (Batılı) karşı, Hıristiyanlar kadar cilve yapmazlar. Avrupalıların Kürtler hakkındaki 'istisnasız hepsi hırsız, yağmacı ve talancıdırlar' yolundaki önyargıları kesinlikle yalan ve asılsızdır. Bunları yazanlar, durumu abartılı biçimde kamuoyuna sunmuşlar..."

İsveç'te yaşayan Kürt araştırmacısı Malmisanij'in *Cızira Botanlı Bedirhaniler* isimli araştırmasında, Kürdistan Eyaleti'ndeki çok yönlü kirli oyunlara dikkat çekmiş: İngiliz ve Amerikalı misyonerler, Nasturileri Kürtlere karşı kışkırtıyorlar. Osmanlı'nın Musul Paşası, önce Nasturi lideri Mar Şemun'a Bedirhanilere başkaldırması için mektup yazıyor. Aynı Osmanlı Paşası, daha sonra, Bedirhan Bey'in Kürt birliklerini, ayağa kalkan Nasturilerin üstüne salıyor. Bu arada Hıristiyan azınlıkların garantörlüğü konusunda birbirleriyle yarışan Fransa, İngiltere ve Rusya, Osmanlı ordularını, Kürtleri ezmek için seferber ediyor. Avrupa'nın kara listesindeki ünlü Kürt liderleri, özellikle İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'nin baskısıyla sürgüne gönderiliyorlar.

Rus araştırmacısı Bazil Nikitin'in yerinde saptadığı gibi; "Aşiretçilik Kürt halkının yaşamında olumlu ve olumsuz olmak üzere ikili bir rol oynamıştır: Olumlu yanı; çağlar boyunca izlenen tüm baskı ve asimilasyona karşın, Kürt benliğini ve kültürünü korumada büyük katkısı olmuştur aşiret yapısının." Moğol istilaları gibi çok vahşi katliamların yapıldığı dönemlerde Kürt aşiretçiliği, kendi içine kapanmakla, fiziksel varlığını korumuştur. Ne var ki, milliyetçilik akımının Osmanlı yönetimindeki azınlıklar arasında yayılması, İngiliz belgelerinde saptandığı kadarıyla, "Kürt milliyetçiliğinin de, Ermeni milliyetçiliğini örnek" almasına rağmen, Kürtler aşiret yapısından kurtulamadıkları için bir türlü uluslaşamadılar. Başarılı bir ulusal mücadele verip zafere ulaşamadılar. Tersine, aşiretçilik ve aşiret anlaşmazlıkları

Kürt isyanlarının baş belası oldu. Yenilgide önemli rol oynadı düşman aşiretler. Bu da Kürtlerin çıkarması gereken derslerdendir. Meselenin bir başka boyutu daha var: Kürt beylikleri, birbirleriyle çatışıp imha etmek suretiyle uluslaşma sürecinin ilk evrelerinde, hem Batılı ülkeler (Rusya, İngiltere) hem de bölgesel iktidarlar (Osmanlı, İran) tarafından engellendiler, kanlı biçimde bastırıldılar. Bu yüzden, birçok aday olmasına rağmen (Baban hanedanı, Kör Memed Paşa, Bedirhan hanedanı) Kürtlerin Bismark'ları, Garibaldi'leri tarih sahnesindeki gerçek yerini alamadı.

Milli çatışmalar, Ermeni-Asuri-Kürt kapışmaları, emperyalistlerle bölgedeki egemen güçlerin entrikaları, çıkar oyunları, halkların özgürlüğüne düşmanlıkları bu kitapta ekte sunulan belgelerde açıkça ortaya konuluyor. Yukarıda değinilen siyasetlerin yoğunlaştığı üç örnek ya da üç tipik isyan hakkındaki özgün tahlilleri sunduk. Üstelik usta kalemlerden ve şimdiye kadar bilinmeyen yönleriyle. Bu üç isyan, mazlum halklar ve azınlıkların, birbirine karşı tutumlarının tipik bir aynasıdır. Sömürgecilere sırt dayayanların sonunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Sözümüzü, yine Gilgameş'in anlatımıyla noktalayalım:

"Ben yıllarca ışığın peşinde koştum. Belki bazı hatalar yaptım. Bu kişisel bir serüven değil, insanın özgürleşme ve mutluluk savaşımıydı. Bundan sonra belki başkaları koşacak, siz koşacaksınız. Bu koşu binlerce yıl sürüp gidecektir. Ve insan sonunda, peşinden koştuğu ışığı mutlaka yakalayacaktır. O ışıkla da yetinmeyecek, daha parlak, daha gür ışıkların peşine düşecektir..."

Dileğim bundan ibaret...

Faik Bulut
İstanbul, Kasım 1991

BİRİNCİ KISIM

KÜRDİSTAN'DA ETNİK ÇATIŞMALAR TARİHİ

GİRİŞ

Nil vadisi, Kafkasya, Mezopotamya ve İndus/Pencap havzası... etnik toplulukların, kavimlerin, cemaat ve halkların, milliyet ve milletlerin cıvıl cıvıl kaynaştığı "insanoğlu cenneti" gibidir. İnsanlık tarihinin belirli belirsiz dönemlerinde, komünal toplumun en ilkel aşamasından ileriye doğru çıkışı ifade eden şu ünlü Adem ile Havva'nın Cennet'ten kovuluş efsanesi, bu bölgelerden çıktı. Hemen bütün dinlere egemen olan ana bir tema hatta vazgeçilmez bir dinsel öğe oluverdi. Bu, bir rastlantı olmasa gerek.

Öte yandan Nil-Kafkasya-Mezopotamya, kaba biçimde gözlendiğinde, coğrafi bir üçgen biçimindedir. Benzer geometrik biçimi Kafkasya-İndus havzası-Mezopotamya bağlamında da bulmak mümkün. Üçgen benzetmesini Sovyet Kürdolog M. S. Lazarev, Irak Kürdistanı'ndan Kemal Mahzar Ahmet ve Eski Yunan ve Mısır uygarlığı konusunda uzman Batılı araştırmacı Martin Bernal'ın eserlerinde bulmak mümkün. İndus havzası, Nil vadisine, Kafkasya ve Mezopotamya arasındaki dik açılı ortak doğrultuyla bağlanıyor. Her iki üçgenin de alt bileşim noktası Mezopotamya'dır. Bizce "Mezopotamya'nın, Zağros ve Anadolu'nun ayrıcalığı var". Çünkü binlerce yıl yaşadığımız bu topraklar, insanlık tarihinde yazının ilk keşfedildiği, gökyüzüne rasathanenin ilk doğrulduğu, ilk tekerleğin döndüğü, ilk şiirin yazıldığı, ilahların beğenip seçtikleri, aile hayatı yaşadıkları, ilk efsanelerin söylendiği, ilk yontuların ve mabetlerin yapıldığı mekânlardır.[1]

Büyük bir olasılıkla Mezopotamya ve İndus kaynaklı Tufan Efsanesi ve Nuh Gemisi'nin noktalandığı yer de Yukarı Mezopotamya'dır. İslam tarihçilerine göre Nuh ve oğulları tarafından kurulan Cizre, yeryüzünde Tufan'dan sonra yapılan ikinci şehirdir. Bugünkü Şırnak ile ikiz kardeştirler. O zamanki Cizre'nin adı *Kazarta Kartay-Gerz û Bakarta* idi. Şırnak ise *Şır nex* (Nuh

Gemisi) ya da *Şehr-i Nuh* (Nuh Kenti) olarak adlandırılıyormuş. 1954 yılında Cizre'de araştırma yapan Portorikolu Alfred Flobil, bulduğu tabletler üzerinde Cizre haritası ortasına, güneş ve iki aslan yerleştirildiğini saptadı. O zamanki adı *Gerz û Bakarta* olan Cizre'de, 1 milyon 850 bin kişi yaşadığı tahmin ediliyormuş. Tabletlerde bulunan yazının da, çivi ya da hiyeroglif olmayan bir çeşit yazı olduğu da belirleniyor.[2]

Mezopotamya'da Buluntular kitabının yazarı Schmökell, 1956 yılında Cizre'de bulunan ve önceleri Buda'ya ait olduğu sanılan bir heykelin, aslında Mezopotamya yöresindeki yontuların bir sanatsal ürünü olduğunu saptadı. Amerikan Dünya Klasikleri Müzesi'ndeki heykelin önündeki tanıtım kartında şu ibare var: "Bilinmeyen Mezopotamyalı bir lider." Schmökell aynı heykelin yaşını merak edip 1975 yılında yeniden bir test yapınca ortaya şöyle bir gerçek çıkar: "Taş parçası, 40 bin yıllık bir yontudur. Bu taşı yontabilecek bir aşamaya gelebilecek bir kavim, en azından 5 bin yıllık bir medeniyete sahiptir..."[3] Demek ki Mezopotamya'daki kavimlerden biri, belki de ilk Kürtlerin muhtemel ataları yahut günümüz Kürtlerinin halklaşma sürecine fiziksel/organik katkıda bulunmuş bazı yerleşik topluluklar, 45 bin yıl önce belli toplumsal gelişme düzeyine ulaşmışlardı.

Kara Atena kitabıyla, Batı uygarlığının kaynağının Eski Yunan olduğu yolundaki ırkçı ve Avrupa benmerkezci teorileri altüst eden Martin Bernal'ın konuya ilişkin saptaması bana daha doğru geliyor: "Uygarlık adını verdiğimiz gelişmeyi meydana getiren öğelerin ilk önce Mezopotamya'da bir araya geldiği fikrine pek az bilimci karşı çıkar. Muhtemelen yazı hariç, uygarlığı meydana getiren öğeler (kentler, tarımsal sulama, metal işletmeciliği, taş mimarisi ve hem araba hem de çömlekçi çarkı için tekerlek) daha önce başka yerlerde mevcuttu. Fakat bu bir araya geliş, yazı ile birleşince, pekala uygarlığın başlangıcı olarak görülebilecek büyük bir ekonomik ve siyasi birikime imkan sağladı... Uygarlık, 4. bin yılda Mezopotamya'dan büyük bir hızla yayıldı. Öyle görünüyor ki, yazı fikri, henüz kaynaklandığı ülkede kodlanmadan önce Hindistan'da ve Doğu Akdeniz'in birçok bölgesinde (Nil vadisi, Anadolu ve Kıbrıs gibi) kabul edilmiştir..."

Kuşkusuz her iki üçgende de başka kavimler ve etnik topluluklar vardı. Daha dar anlamda algılandığında, Mezopotamya'daki yerleşim bölgelerinde onlarca irili-ufaklı kavim yaşadı. Tarih sahnesine çıktı, uygarlığa katkıda bulundu. Nesnel ortamın temel bir öznesi olarak uygarlığa insanoğlunun duygularını, görüşlerini, emeğini kattı. Gün geldi devran sürdü. Bir başka kavmi tarihin mezarlığına gömerken, onun birikimine kondu. Uygarlığını miras aldı veya o uygarlığı benimsemek suretiyle kendini ileriye taşıdı. Tarihin kendisine verdiği görevi acımasızca uyguladı. Silah kuşandı, baş kesti, kan döktü. Başka uygarlıkları yıktı; tarih tekerleğini yavaşlattı. Yıkıcı davranarak tarihe ivme kazandırdı. Ya da başka uygarlıkları yıkıp yerine daha güzelini kurdu. Kimi zaman da devraldığı uygarlıklara önemli/önemsiz katkılarda bulundu. Vadesi dolanlar, kavimler akını önünde duramadı yıkıldı. Kendiliğinden çürüyüp çökenler de oldu. Ama daha çok, halklar ve kavimler birbirlerini boğazlayarak tarih sahnesinden attılar.

Bu bağlamda, Mezopotamya, Kafkasya, İndus havzası ve Nil vadisi, yutucu kara delikleri olan uzaya benzediler. Durağan olmayan, sürekli devinimli, bir büyüyüp bir küçülen evren gibi kimi varlıkları yuttular, kimilerini de yeniden yarattılar. Bu yörelerde yenilip gidenler, çürüyüp kenara atılanlar, tarih sahnesinin dışına çıkanlar uzaydaki ünlü kara deliklerde yitip giden gökcisimleri gibi ortadan kayboldular. Nereden geldikleri, kavimsel açıdan kime/neye ait oldukları henüz bilinmeyen Zagros sakinlerinden Sümerler, "Kara Delikler"de kaybolan gökcisimlerine benzerler. Hurriler, Lullubiler, Elamlar, Akadlar, Babilliler de yitip gidenlere örnektir. Bununla birlikte Asuriler, Keldaniler, İbraniler, Sasaniler gibi kavimler varlıklarını ya başka biçimlerde sürdüregeldiler ya da başka halkların dinamizmi içinde eriyip gittiler.

Biz, dar üçgendeki etnik boğazlaşmaların acılı ve ibret dolu anlatımlarına geçmeden önce, hikâyenin aktörlerinin yani Kürt, Ermeni, Asuri, Nasturi ve Yezidilerin özet tarihlerini vermeliyiz ki, çatışan düşman kardeşlerin kim olduklarını, ne yaptıklarını ve ne yapmak istediklerini anlayabilelim.

DAR ÜÇGENDEKİ HALKLARIN TARİHÇESİ

Ermeniler

Ermenilerin kökeni ve yaşadıkları bölgeye ne zaman geldikleri kesin biçimde bilinmiyor. Ermeniler, Balkanlar veya Kafkasya üzerinden gelen ve büyük ihtimalle M.Ö. 7. veya 6. yüzyılda Fırat nehrinin doğusuna yerleşen Hint-Avrupa kökenli Frigyalıların bir koluna mensuplar. Ermeni efsanesine göre bu topluluk veya kavmin kurucusu *Hayk/Haik* adlı bir önderdi. Ermeniler kendilerine "Haykoğulları", anayurtlarına ise "Hayastan" derler. Bazı Ermeni tarihçileri, Haik'in M.Ö. 2200 yılında Hayastan'a geldiğini ileri sürer. Kimi tarihçiler Nuh Tufanı'nda geminin Ağrı Dağı'na (Ararat veya Ermenice Masis) inişi efsanesinden yola çıkarak, soylarını Nuh'a kadar uzatırlar. Bunun bilimsel bir yanı bulunmuyor. Üçüncü kategorideki Ermeni yazarlar, atalarının Urartular olduğunu savlarlar. Burada önemli bir gerçeklik payı var. Tarafsız araştırmacılara göre ise, bölgenin eski (ve yerli) halklarıyla (Urartular, Hurrilerin eski kalıntıları, Anadolu'nun kuzeydoğusunda Kafkas kökenli kavimler, vs.) karışmasından Ermeni halkı oluşmuş. Ermeniler hakkında ilk yazılı belge M.Ö. 515 tarihli Bissutun'da bulunan Pers İmparatoru Darius'un Ahamenidce (antik İrani/Ari dili) yazıtlarındadır: Burada, "Ermenistan'ın, imparatorluğa bağlı bir eyalet olduğu" belirtilir. Yunanlı tarihçi Herodot ile *Anabasis* (*Onbinlerin Dönüşü*) kitabının yazarı Yunanlı komutan Xenophon, Ermenistan'dan sıkça söz ederler. Xenophon, aynı eserde, Kürtlerin atalarından olduğu varsayılan dağlı (Botan/Hakkari bölgesi) *Karduh* kavminin savaşçı niteliklerini vurgularken; o devirdeki Ermenilerin "diğer topluluklara göre daha ileri olduğunu" belirtir.

Ermenilerin bölgede yaşayan Kürt, İran, Arap, Rum ve Gürcü halklarıyla hemen hemen aynı kaderi paylaştıkları söylenebi-

lir. Fetihçi ve işgalcilerle savaşmış, kendi aralarında boğazlaşmışlardır. Ermeniler, Büyük İskender'in Asya seferi (M.Ö. 331) sırasında Perslerin egemenliğindeydi. Pers İmparatorluğu'nu yıkan Büyük İskender'in ölümünden sonra Selefkilerin egemenliğine girdiler. III. Antiokhos Magnesia (Manisa) savaşında Romalılara yenilince, bölgenin lranlı satrapları (beyleri) M.Ö. 189'da Roma senatosu himayesinde özerkliklerini ilan ettiler. Yervantakan, Arşakuni, Bagratuni, Ani ve Kilikya en ünlü Ermeni (Hay) hanedanlıklarıydı. Artaksis sülalesinden Tigran(es), Roma'nın iç mücadelesi ve bölgedeki kargaşalıklardan yararlanarak M.Ö. 66 yılında feodal beyleri birleştirerek sınırlarını genişletti. II. Tigran, önce Kardu ülkesini (Kürt yurdu) işgal etti. Sonra Ermeniler, Adana ve Çukurova bölgesine yerleşip bir beylik kurdular; Akdeniz'e açılan bir kapıya sahip oldular. Ermeni nüfusunun yoğunlaştığı bu baronluk, Ermeni prenslikleri arasında en uzun ömürlüsüdür. Bu tarihten itibaren Ermeniler, bölgenin iki imparatorluğu olan Roma ve Partların (ve sonra Sasaniler) durumuna bağlı olarak iki devletten birinin himayesine girdiler.

M.S. 4. yüzyıldan başlayarak rahip Gregorius'un çabalarıyla Hıristiyanlık Ermeniler arasında yayıldı. 390'lara doğru, Ermenistan, Roma (daha sonra Bizans) ve Sasaniler arasında paylaşıldı. Sasanilerin elinde kalan topraklar Arsaki sülalesinden prensler tarafından, 428 tarihinden itibaren ise Divin'de oturan ve *marzban* denilen İranlı valilerce yönetildi. Sasani imparatoru II. Yezdigerd döneminde Hıristiyan Ermenilere yapılan baskılar nedeniyle başlayan başkaldırı ezildi. Aynı dönemde Ermeni Gregorian Kilisesi, batı kiliselerinden kopma sürecine girdi. Ermenistan'daki Eçmiyadzin bölgesinde oturan *Katolikos* tarafından yönetilen bu kilise, siyasal birliğe sahip olmayan Ermenileri birleştiren biricik kurum oldu. Sasanileri deviren Müslüman Arapların kuzeye doğru fetih hareketleri sonucunda, Ermenistan 653'te Arap egemenliğine girdi. Ermeniye (Ermenistan) adı verilen bölge uzun süre genel valilerce yönetildi. 9. yüzyılda yarı bağımsız Ermeni prenslikleri ortaya çıktı. Bizans, 970'te bu toprakları Abbasilerden geri aldı. 1020'den itibaren akınlar düzenleyen Oğuz Türkleri, ilk kez Van gölü çevresinde Ermeni Vaspurakan Beyli-

ği (Ardzruniler) ile karşılaştılar. Bunun üzerine Bizans'tan himaye isteyen Ermeniler, 1045'te Ani'ye (şimdi Ermenistan sınırında Kars iline bağlı) kadar ilerledi. Buna karşılık Ermeni beylerine Sivas, Kayseri ve Kapadokya'da araziler verdi. Sonraki yıllarda Selçuklu akınları başladı. Bizans yenildi ve Ermeni toplumu dağıldı. Ermeniler 1375 yılından itibaren Osmanlı egemenliğine girdiler. Harzemşahlar, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve derken Osmanlılar, sırasıyla bölgeyi istila ettiler.

15. yüzyılın başlarında Ermeniler, Osmanlı'nın yanında Timurlenk ordusuna karşı direndiler. Bu yüzden, dini bir cemaat (millet sistemi) olarak belli imtiyazlar elde ettiler. Fakat 1986 *Meydan Larousse* ansiklopedisinin 1986 tarihli Türkçe basımındaki şu ibareye katılmak mümkün değil: "1375'ten sonra Anadolu'da Türk birliğini kurmaya çalışan Osmanlı yönetiminde Ermeniler, o zamana kadar alışık olmadıkları bir huzur ve güven ortamına kavuştular. Sonraki dönemlerde de Müslüman halkla eşit koşullarda dirlik ve düzenlik içinde, devletin *zımni reayası* olarak yaşayan Ermeniler..." Ermeniler, karmaşa içindeki Kafkasya, Anadolu ve Mezopotamya'da, yani o dar üçgende, diğer kardeş halklar gibi istilacı, fetihçi ve yerli zorbalardan çok çektikleri için, Osmanlı gibi tek bir egemen devletin istikrarlı yönetiminden hoşnut kalmış olabilirler. Ancak bu, ansiklopedideki taraflı bir tespitle uyuşmuyor. Zira, Müslüman halkla eşit koşullarda haklar verildiği söylenen Ermeniler için, aynı cümlede *"zımni reaya"* ibaresi yer alıyor. *Zımni* demek, "İslam şeriatınca yönetilen ülkelerde (Dar-ül İslam), Müslümanların dışında kalan bütün diğer din ve inanç mensuplarının, ikinci sınıf uyruk, ikinci dereceden insan" olarak kabul ve buna göre kendisine muamele edilmesi demektir. Bizzat Osmanlı yönetiminde, Hıristiyan ve Musevi dinindeki Rum, Ermeni ve Yahudi tebaa Müslümanların giydikleri belli elbiseleri giyemez, benzer renkleri taşıyamaz, aynı binek hayvanlarına binemezler ve onların evleri, Müslümanlarınkinden daha yüksek olamazdı. Öte yandan gerek *Peçevi Tarihi*'nde, gerekse Katip Çelebi'nin kayıtlarında, Kanuni Sultan Süleyman'ın Ermenilere yönelik şiddet uyguladığı aktarılır. İki örneğini, Ermenice yayınlanan haftalık *Nor Or* gaze-

tesinin 13 Nisan 1982 tarihli nüshasında bulmak mümkün: "Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Erivan şehri (1551-54 arası) ateşe verilip, yerle bir edildi. 1578'de ise 20 bin kadın ve çocuk Türkleştirilmek üzere İstanbul'a götürüldü... Bir yıl sonra, Garin'de (Erzurum), Padişah'a bir dilekçe gönderip ordunun vahşetinden şikayet eden Ermenilerden 15 kişi şehir meydanında kazığa oturtularak idam edildiler."

Ermenilerin edebi dili, yaşam öyküsü öğrencisi Goryun tarafından kaleme alınan keşiş Mesrop Maştots'un ulusal alfabeyi yazması ve İncil'i çevirmesiyle, M.S. 400 yılına doğru ortaya çıktı. Ermenice, Hint-Avrupa dil kümesine aittir. Ancak ailedeki dillerle çok az benzerliği vardır. Belirtmek gerekir ki, kimi Kürt ve Ermeni aydınları veya siyasetçileri, politik güdülerle, "iki halkın aynı soydan geldiğini" ileri sürüyorlar. Tipik örneği, Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı sırasında Kürt aydınlarından Mevlanzade Rıfat'ın 1913 yılında *Hetawi Kurd* (Kürt Güneşi) isimli gazetesinde yayımlanan görüşüdür: "Biliniyor ki, Ermeniler ve Kürtler aynı kavmin (Urartular) soyundan gelir. Bizim ve onların tarihsel başlangıcı Filistin dağlarından Revanduz (Rewandız) dağlarına kadar yayılan Urartu kavmidir. Harflerimiz, edebiyat ve dilimiz, ırksal geleneklerimiz bir iken, sonradan Ermeniler Hıristiyanlığı kabul ettiler. Bizden ayrı bir varlık aradılar. Son zamanlarda ilerlediler, meçhul bir gaye arkasından koşmaya koyuldular. İşte bu tür hareketler, bugün Ermenileri biz Kürtlerden ayrı yola sokuyor."

Mevlanzade Rıfat'ın tezleri, bilimsellik taşımamaktadır. Fakat o tarihte, Ermeni-Kürt boğazlaşmasını önlemek ve her iki halkın haklarını alabilmek gayesiyle ortak davranabilmek için, bu görüşleri savunduğu açıktır. Şurası da bir gerçektir: Hem Kürtler hem de Ermeniler Urartuların kendi ataları olduğunu ileri sürerler. Bu konuda kesin bir karara varmak tarihçilerin işidir. Anadolu uygarlıkları konusunda uzman Türk akademisyen Prof. Ekrem Akurgal, birçok yazısında, "Ermenilerle Kürtlerin, Hurri ve Urartuların torunları olduklarını" belirtir. Ermeni tarihini kaleme alan Fransız araştırmacısı Rene Grousset ise, genelde Ermenileri Hurri, Urartu ve Haldi (Halde) kavimleriyle ilişki-

lendirir. Diyalektik ve nesnel düşünülürse, bir türlü paylaşılamayan Urartulardan belli bir kolun Kürtlerin, diğer kolunun da Ermenilerin atalarıyla karışıp kaynaştığı söylenebilir. Ancak bu konuda bir ölçü verilemez.

Ermeni prensi III. Tridat M.S. 301 yılında Hıristiyanlığı kabul edince, bu din Ermeniler açısından resmileşti. Kilise, Ermeni siyasetinin belirlenmesinde ciddi rol oynadı. Dağılmış Ermenileri birleştirme misyonunu yüklendi. Ermeni Kilisesine (Eçmiyadzin) bağlı olanların dışında, Katolik ve Protestan kiliselerine bağlı olanlar da vardı. Fatih Sultan Mehmet 1461'de Bursa'daki Ermeni Piskoposunu İstanbul'a getirterek Patrik unvanını verir. Böylece Ortodoks Patrikliğinin yanı sıra ikinci bir Patriklik kurumu ortaya çıkar. Olay tartışmaya yol açar. Çünkü dini kurallar gereği, padişah veya krallar böyle bir unvan veremezler. Dini açıdan Van'daki Akdamar ile Tarsus'taki iki kilise en üstün konumdaydılar. Buna rağmen, İstanbul'daki Patrikhane, bütün Ermeniler açısından en üst makamı temsil edegeldi. Zira, Osmanlı sultanları, cemaat üzerinde tek yetkili kurumun kendilerine son derece sadık ruhban sınıfı ile kilise olmasını istiyorlardı. Sözgelimi padişah III. Mustafa, 1764 tarihinde kiliseyi daha imtiyazlı kılan bir *berat* vermişti. İran'da kalan diğer kilise (Eçmiyadzin Katolikosu) ise, başka bir devletin sınırları içinde olduğundan etkisi daha azdı. Ermenilerin Kudüs'te de sözü dinlenen bir Patrikhaneleri vardır. Ermeniler arasında tartışılmaz etki ve yetkisi olan kiliseler ve ruhban tabakası arasında rekabet, çekişme ve çatışmalar eksik olmazdı. Özellikle Katolik ve Protestanlar, Gregorian Ermenileri kendi mezhebine çekmeye çalıştıkça, kıyamet kopar ve engellenmesi için hemen her yola başvurulurdu. 17. yüzyılda başlayan bu çekişmelerde, Osmanlı'daki Ermeni kilise temsilcileri, padişaha şikayette bulunmuş; olaya müdahale etmesini istemişlerdi. Fakat Osmanlı, biraz da Avrupalılardan çekinerek, elverdiğince tarafsız kalmaya çalışmış; kiliseler arasındaki husumete müdahil olmamıştı. Aynı zamanda kendi dini kurumları aracılığıyla, meseleyi halletme yoluna gitmişti.

Ermenilerin Osmanlı yönetimindeki durumu, genel olarak "milleti sadıka" (Osmanlı'ya bağlı millet ve cemaat) olarak tas-

vir edilmiştir. Sanki ne Osmanlı Ermenilere baskı yapmış, ne de Ermeniler Osmanlı yönetimine başkaldırmışlar gibi bir hava yaratılmış. Oysa Osmanlı tahakkümüne girdikten sonra, Ermenilerin yönetim karşıtı gizli veya açık faaliyetlerine, yer yer direnişlerine rastlamak mümkün. Aynı şey, İran hükümdarları yönetimindeki Ermeniler için de söylenebilir. Her şeyden önce tarihi Ermenistan, Osmanlı ve İran hükümdarlarınca paylaşılmış; iki devletin çatışma alanı haline gelmişti. 19. yüzyılda ise bu çatışmalara Çarlık Rusyası katıldı. Böylece Tampon bölge Ermenistan, üç ülke arasında paylaşıldı. Ermeniler de üç farklı rejim arasında bölünüp yaşamak zorunda kaldılar.

Osmanlı, 1514 Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'i yenince, Ermeni aşiretleriyle köylüleri, kendilerine özerklik tanınan Kürt beyliklerinin denetimine bırakıldı. 1603'te İran hükümdarı Şah Abbas Karabağ'a saldırınca, o zamanın Ermeni kilisesinin en büyük dini lideri Melkisetek Gatoğigos, bazı Kürt aşiretleriyle birlikte padişaha başvurup, Osmanlı'dan yardım istedi. 1605'te Osmanlı'ya yenilen Şah Abbas, geri çekilirken 25 bin kadar Ermeni'yi İran içlerine götürdü. 10. yüzyıldan itibaren Ortadoğu ticaretinde yer kapmaya başlayan Ermeniler, 15. yüzyıldan sonra Musevi, Süryani ve Keldani tüccarlardan boşalan yerleri doldurdular. Zenginleştikçe kırdan kente göçüp, büyük şehirlere yerleştiler. Bu bakımdan Kürtlere oranla daha yerleşik, şehir esnafı ve tüccarı olan Ermeniler, ticari istikrar ve can güvenliği nedeniyle, İran ve Kürt aşiret baskıları karşısında genelde Osmanlı yönetiminden yana tavır aldılar. İran'a saldırı planlayan Rus Çarı I. Petro, Artzah Gaban (Karabağ) bölgesinde bir isyan düzenler. 1700-1727 yılları arasında Osmanlı ordusu Karabağ üzerine bir sefer düzenler. Ancak David Bey, Osmanlı kuvvetlerini yener. İki yıl sonra Osmanlılar yeniden saldırırlar ama İran hükümdarı II. Şah Tahmasb'a yenilirler. İran Şahı, David Bey'i bölgenin beylerbeyi ilan eder. David Bey ölünce, Karabağ Beyliği, 1728'de yeniden Osmanlı'ya bağlanır.

1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması gereğince, Rusya, "Osmanlı topraklarındaki tüm Hıristiyanların hamisi" imtiyazını elde etti. Bu tarihten sonra, Ermenilerin eğilim ve ter-

cihleri Ruslara yöneldi. Bu münasebetle Ermenilerin kurtuluşu için ilk derleniş, Ermenistan'dan çok uzakta, Hindistan'da ortaya çıktı: 1770'de *Vorakayt Parats* ve 1773'te *Nor Derrak* isimli kitaplar yayınlandı, Rusya ile ittifak savunuldu. İlki, kurulacak Ermenistan'ın anayasası niteliğindeydi; ikincisi ise, gençlere ne yapmaları gerektiğini öğütlüyordu. Bunu gören Rusya, İran ve Osmanlı'daki Ermenilere çeşitli vaatlerde bulundu. 1826-28 Rus-İran Savaşı'nda 1000 kadar Ermeni gönüllüsü, Rus ordusunun saflarında savaştı. Ermeni din adamı Aşdaraglı Nerses Episkopos bir elinde haç, diğerinde bayrak Ermeni gençlerini İran Şahı'na karşı kışkırtıyordu. 1828'de Rusların Erivan ve Nahçivan beyliklerini zaptetmesiyle biten Türkmençay anlaşması üzerine, 40 bin kadar Ermeni, "İran'ın ekmeğini yemektense, Rusya'nın otunu yemek daha iyidir" diyerek Aras nehrini geçip, Rus yönetimi altındaki topraklara göçtü. Ancak Ruslar, herhangi bir Ermeni devleti kurulmasından yana olmadıkları gibi, onlardan gelen özerklik (Rusya Ermenistanı) taleplerini de şiddetle reddediyorlardı. Talepleri karşılanmayan Ermeniler arasında itiraz sesleri yükselince, Moskova, Kafkasya Komiseri Baskeviç aracılığıyla, daha önce Çar Petro ve II. Katerina tarafından tanınmış olan özerklik hakkını geri aldı. Sadece Rus ordusuna yardım eden Nerses'in dini mertebesini yükseltip, ona "Besarabya Ermeni Dini Önderi" unvanını bahşetti. 1836'da Ermeni Kilisesi'nin yönetim biçimine müdahale etti. Uluslaşma sürecinde büyük bir rol oynayan kilise ve din adamlarının halk üzerindeki etkisini kırmak için, yetkilerini sınırladı. *Bolojenya* isimli kilise yasasını çıkartarak, Eçmiyadzin Katolikosluğu'nun devlet işlerine karışmasını engelledi. Aynı zamanda ruhani liderleri hoşnut etmek amacıyla, onların mal mülk sahibi olmalarına ve okul açmalarına izin verdi, vergilerden muaf tuttu. 1840 yılında Ermenistan'daki özerk yapıya son verip, ülkeyi Kafkasya'daki genel yönetim yapısına bağladı.

Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire (Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü) kitabının yazarı Salahi R. Sonyel, Osmanlı toplumundaki Ermenileri beş sınıfa ayırır: 1) Yönetim kademelerinde ve sivil bürokraside son derece

etkili olan zengin ve nüfuzlu tabaka; 2) Din adamları ve yüksek makam sahibi ruhban sınıfı; 3) İstanbul ve taşradaki şehirlerde etkin tüccar, sarraf, sanayici ve esnaf; 4) İmparatorluğun dört bir yanında yayılmış geniş köylü yığınları; 5) Merkezden uzak dağlık alanlarda (Sason ve Zeytun gibi) yaşayan özgür ve başına buyruk dağlılar.

Kilise çevresinde toplanmış din adamları ve ruhban sınıfı hem Osmanlı'ya pek sadıktı, hem de Ermeni toplumu üzerinde son derece etkiliydi; biricik söz sahibiydi. Tasnifte birinci ve üçüncü sırayı alan zenginler, nüfuzlu kimseler, tüccar ve sarraflara *amira* deniliyordu ki, bu deyim Arapça'da *emir* (prens) anlamına gelirdi. İmtiyazlı amira sınıfı, zamana ve yerine göre, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında *çelebi, hoca* ve *mahdesi* unvanlarıyla da anılabiliyordu... Olumsuzluklara rağmen Osmanlı uyruğundaki Ermenilerin toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamlarının Rusya'daki kardeşlerine oranla daha iyi olduğu, Ermeni ihtilalcileri tarafından bile kabul edilen bir gerçekti. Mesela, 17. yüzyılda İran hükümdarı Şah Abbas'ın zulmünden kaçan 1000 kadar Ermeni ailesi, gelip İzmir'e yerleşmişti...

Antranik Çelebyan tarafından kaleme alınan, Ermenilerin 19. ve 20. yüzyıl önderlerinden *Antranik Paşa* isimli kitapta, Osmanlı yönetimindeki Ermenilerin nasıl baskı ve zulüm gördükleri şöyle anlatılır: "1827 yılında Erzurum'a bağlı Çrasun köyüne baskın yapan Yeniçeriler, okulda alfabeyi öğreten Der Minas'ı öldürdüler. 1867'de Erzurum Valisi Hayrettin Paşa'nın, 'Çapulcuların Ermeni mal ve mülküne zarar vermelerinin iyi sonuç getirmeyeceği' yönünde uyarıları karşısında, Osmanlı yönetimi, 'bu olaylara karışılmaması' talimatını yolladı. Erzurum'da 8 bin Müslüman 139 bin kuruş öderken, 2 bin Hıristiyan aile 430 bin kuruş vergi ödüyordu. 1858'de Osmanlı'ya vergi vermeyi reddeden Zeytun (Maraş) Ermenilerinin bu davranışı üzerine, Hurşid Paşa komutasında 12 bin askerle bölgeye sefer düzenlendi. Fakat 1862'de kitlesel bir desteğe sahip Ermeniler isyan edip, Osmanlı ordusunu yendiler. Bir yıl sonra, Zeytun zaferiyle coşan Ermeni liderlerinden R. Badganyan, İran'daki soydaşlarının kurtarılmış bölge Zeytun'a yerleşmelerini ve özgür bir alan yarat-

maya katkıda bulunmalarını istedi. 1805'te başlayan Zeytun'daki Ermeni isyanlarının sayısı 1878 ve 1896 yıllarındaki son iki başkaldırıyla birlikte 57'ye ulaşmıştı. 1887 yılında Osmanlı Zeytun'daki 1182 evden 982'sini ve 7 kiliseyi yerle bir etmişti."

1868 yılında Daron (Muş) Ermenileri, hem Meclisi Mebusan hem de İstanbul'daki Patrikhane'ye verdikleri dilekçede, "can ve mal güvenliğinin yokluğundan ötürü sürekli göç eden Ermenilerin durumu"ndan yakınıyorlardı. 1874'te Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan, Padişaha sunduğu dilekçede, "Kürt beylerinin Ermeni yoksul köylülerini soymalarından, ekinlerine zarar vermelerinden, köylerinden kovmalarından ve arazilerine el koymalarından" şikayet ediyordu. Benzer bir şikayetname, 1876'da Çarsancak (Dersim) bölgesinden gelmişti. "Kız ve dul kadınlarımız evlendiğinde, köy ağasına 500-1500 kuruş nakit para vermeye mecbur kılınır. Köylülerimiz, yıl boyu ağanın angarya işlerini görür ve ona bedava marabalık yaparlar. Ağaya yakacak payı olarak 50-60 yük verilir. Karşı çıkılırsa pranga ve zincire vurmak ve öldürmek dahil her şey mübah sayılır."

Ermeniler arasında milli duyguların uyanışı ve kurtuluş umutlarının yeşermesiyle birlikte ilk örgütlenmeler de ortaya çıktı. Nisan 1869'da Ermenilerin Gümrü'de ilk kez kurdukları derneğin adı *Hayırlı Amaçlar Birliği*'ydi. Bu derneğin ömrü 6 yıl sürdü. Özgürlük ve bağımsızlığı hedefleyen bu gizli dernek, Rus polisinden büyük darbe yedi; üyeleri tutuklandı. Van'daki ilk Ermeni gizli örgütünün adı *Kurtuluş İçin Birlik* idi. 1872'de "Ermenilerin Babası" lakaplı İstanbul Patriği Mıgırdiç Hrimiyan ve arkadaşları tarafından kurulan örgütün amacı, Türklerle Kürtlerin Ermenilere yönelik saldırılarını önlemekti. Hrimiyan, örgüt işleriyle daha fazla ilgilenmek için dini görevinden istifa etmişti. Bu arada 1876'da Van'daki Ermeni pazarı yakıldı. Benzer yangınlar 1878-90 arasında Bitlis, Şebinkarahisar, Divriği ve Malatya'da çıkartıldı. Keza Doğubeyazıt, Eleşkirt ve Erzurum'da Ermenilerle Müslümanlar arasında boğazlaşmalar yaşandı. Ermeni komitacılar, 1890-96 yılları arasında Merzifon, Sason, Van, Bitlis, Muş, Erzurum ve Sivas gibi şehirlerde silahlı ayaklanmaya başladılar veya bu yönde girişimde bulundular. Olaylar esnasın-

da Kürt-Türk-Çerkesler bir yanda, Ermeniler diğer yanda olmak üzere etnik mukatele (karşılıklı kıyım) yaşandı. Ayaklanmalar, Osmanlı birlikleri ve Kürt aşiretlerinin yardımıyla acımasızca bastırıldı.

Bütün Ermenilerin Osmanlı'ya karşı ayaklandığı söylenemez. Özellikle İstanbul'daki Patrikhane çevresi ve Ermeni tüccarlar, her fırsatta devlete sadakatlerini ilan ediyorlardı. Mesela İstanbul Patriği Bogos, 27 Nisan 1821 tarihli açıklamasında, Ermeni cemaatine şu tavsiyede bulunuyordu: "Biz, ezilen ama itaat edenlerdeniz. Bu ülkeye itaat etmeye mecburuz. Hem diğer tüm milletler, hem de Sultanımız için dua etmek boynumuzun borcudur." İstanbul Patriği Nerses Varjabedyan ise Rusya tarafından mağlup edilen Osmanlı Devleti'ne yardım için aşağıdaki buyruğu verdi: "Ermeni milleti Osmanlı Devleti'nin bu ağır durumuna kayıtsız kalamaz. Ona samimi biçimde yardım etmeye mecburdur. Osmanlı ülkesini savunmak Ermenistan'ı savunmak demektir. Ermeni'nin dinini, okulunu, varlığını, evini, ailesini, namusunu ve hayatını korumak demektir." Meclisi Mebusan'daki Halep milletvekili Manuk Haracyan, Ocak 1878'de yaptığı konuşmada, Osmanlı'yı yenen Rusya'ya "Ermenistan taraflarından toprak verilmesine" karşı çıkıyordu. Çünkü ona göre Ermeniler, Osmanlı devletinden ayrılmak istemiyorlardı. Ayrıca Ermeni din adamları ve tüccarları savaşta yenilen Osmanlı'nın zarar ve ziyanını hafifletmek için kendi aralarında büyük miktarda para toplayıp hükümete sunuyorlardı. Bunu fırsat bilen Sultan Abdülhamid, Ermenileri kendisine bağlayabilmek için şöyle demeçler veriyordu: "Ermeni milletinin evlatlarından çok memnunum. Onlara çok teşekkür ederim. Sarayda görevli Ermenilerden de memnunum. Çünkü onlar özveri ve sadakatle Osmanlı Devleti için çalışıyorlar. Ermeni milleti bu savaş yüzünden çok zorluk çekti. Bir sürü felakete maruz kaldı. Fakat inanın, bu olayların sorumlusu ben değilim. Ve Ermeniler şunu bilmeli ki yakında güzel günler görecekler."

Kürtler

Tarihleri ve kökenleri hayli tartışmalıdır. Kürt aydın ve tarihçileri, genel anlamda bu halkın varlığını, M.Ö. 3000-4000 yılla-

rına kadar uzatırlar. Soylarını ise Hurri, Subartu, Guti, Kassit (Kusi), Mittani, Haldi, Urartu, Nairi, Muşki gibi boylara bağlarlar. Ancak bir kısmı devlet kuran bu kavimler arasından Urartu, Haldi, Subartu, Mittani, Muşki gibi boylara Ermeni tarihçileri de sahip çıkarlar. Paylaşılamayan bu "ortak atalar" sorunu, tarihçilerin karmaşa dolu tezlerine de yansır. Batılı ve Rus birçok Kürdolog (V. Minorsky, B. Nikitin, D. N. MacKenzie, P. Lecoq, M. Van Bruinessen, G. Chailand, J. Blau, T. Bois, vs.) arasında ortak noktalar oluşmuşsa da, Kürtlerin soyağaçları konusunda tam bir mutabakattan söz edilemiyor.

Tarihte büyük bir imparatorluk kuran Medlerden geriye kalanlar henüz bulunamadığından veya tarihsel kalıntılarının kimliği netleşmediğinden, bu kavmin Kürtlerin atası olup olmadığı konusu bir hayli tartışmalıdır. Ancak şimdiye kadar araştırmacı, dilbilimci, tarihçi ve arkeologları aydınlatmaya yarayacak izler bırakmadan tarih sahnesinden kaybolan Medler, Kürtler dışında bölgedeki başka hiçbir ulus ve halk tarafından sahiplenilmiyor. Bu olay, şu soruya yol açıyor: Acaba kimse sahiplenmediği ve ortalıkta sahipsiz kaldığı için mi Kürtler, Medleri atalarından sayıyorlar; yoksa Kürtler, kendilerini bir ataya bağlama arayışındayken, kimsenin sahiplenmediği Medleri karşılarında mı buldular ya da Medler, gerçekten Kürtlerin ataları mı? Her durumda, bir önkabul olarak, Kürtlerin Med kavminden geldikleri yolundaki tezlerin güçlendiği söylenebilir. Ancak bu tekdüze bir soyağacı değildir. Kürt halkı, muhtemelen şöyle bir seyir izleyerek bugünkü kimliğine kavuşmuştur: Kim bilir, belki Kürtlerin kadim ataları arasında Lullubi, Hurri, Elam, Kassit, Guti, Urartu, Mittani ve Medlerin bazı kolları, boyları veya kabileleri bulunmuş olabilir. Ancak bu da düz bir soy çizgisi izlememiştir. Muhtemelen Hint-Ari kavimlerinin ayrışmasından sonra ortaya çıkan Arilerin Batı İrani kolları, özellikle Medler, çatıştıkları güçlerle birbirlerini asimile ederek, dışarıdan gelen istilacılarla kaynaşarak ve bölgenin yerleşik diğer topluluklarıyla karışarak Kürt diye bir halkın dipataları ve bileşeni oluverdiler.

Modern Kürt Tarihi başlıklı eserin yazarı David MacDowell'ın Kürtlerin kökenine dair görüşü genel çerçeveyi çizmeye

yarayabilir: "Kürtlerin çoğunluğu büyük olasılıkla M.Ö. 2. bin yılın ortalarında İran'dan batıya doğru hareket eden Hint Avrupa göçerlerinin soyundan gelmektedir. Fakat onlar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Kürtlerin henüz söz konusu olmadığı çok önceki dönemlerde, Kürdistan'daki eski devletlerin sınır boylarında yaşadıkları biliniyor. M.Ö. 21. yüzyılda Sümerler Erbil'i yakarak Kürdistan'a karşı neredeyse her yıl sefer düzenlemişler. M.Ö. 9. yüzyılda Persler esas olarak Kafkasları aşıp, Urmiye bölgesinden Fars'a geçerek güneye doğru ilerlemişler. Bu yüzyılın sonunda Kürdistan'ın çoğu bölgesinde Asuriler ile kuzeydeki baş düşmanı Urartular arasında Medler (M.Ö. 7. ve 6. yüzyılda bir imparatorluk kurup, M.Ö. 550'de Persler tarafından ortadan kaldırılan Ari kavmi -F.B.) tampon gibiydiler. Hemedan merkezinde kurulan Med Devleti'nin komşusu Mannai krallığı idi. 9. ve 8. yüzyıllardan önce Asur kralı III. Salmanasar, ardından kral Sargon Urartu Devleti'ne karşı sefer yapmışlar. 7. yüzyılda günümüz (Kürt) şehri Sakız, İskitlerin kendi isimlerini verdikleri bir başkent idi. 6. yüzyılda Persler birleşik bir imparatorluk haline geldiler.

Kürtler ilk kez açıkça M.Ö. 2. yüzyıldan sonra *cyrtii* (kyrtii-syrtii) diye anıldılar. Kürtlerin, değişik yollardan ve farklı zamanlarda bölgeye gelen Hint-Avrupa kavimlerinin bileşenlerinden biri oldukları neredeyse kesindir. Kürt terimi bu tarihten bin yıl sonra İslami fetihler sırasında kullanıldı." Bu arada İranlı kimi Kürt araştırmacılar, Sasani İmparatorluğu'nu yöneten "hanedanın Kürt kökenli olduğu" hakkında iddialı ve belli ölçüde inandırıcı makaleler yazdılar. Genel olarak tarihçiler, Arap istilasına kadar şimdiki Kürdistan bölgesine "kordu/karuhi", halkına da "Kardular/Kordular" diyorlardı. Arap fethinden sonra Kürtler, Arapçada aynı anlama gelen *"ekrad"* ismiyle anıldılar.

Ortaçağ İslam tarih ve coğrafya bilginleri (İstahri, Mesudi gibi) ile seyyahları, Kürt kabilelerinin yurt, töre ve yaşam tarzlarına ilişkin ilginç bilgiler vermişler. Kürtler hakkındaki bilgilerin çoğu, bir münasebetle İslam hükmü altındaki coğrafyada Zevzan, Ahlat (Hilat veya Xelat), Azerbaycan, Cibal (dağlık bölge), Fars gibi yerlerden bahsederken belirtilmiştir. Büyük Selçuklu

Devleti coğrafi ve idari manada ilk kez "Kürdistan" ibaresini kullanmıştır. Sözgelimi tarihte Bar Habreaus veya İbn-ül İbri diye bilinen Hıristiyan (Süryani) din adamı ve bilgin, yaşadığı 13. yüzyıldaki olayları *Ebu'l Farac Tarihi* adlı kitabında sergilerken sık sık Kürt beyliklerinin hem kendi aralarında, hem İslam beylikleri hem de Haçlılarla olan çatışmalarından sıkça bahseder. Aynı zamanda dağlık bölgelerde ilkel komünal bir hayat yaşayan kimi "Kürt kabileleri arasında çok kocalı kadınların durumuna ve böylesi hallerde doğan çocuğun kadının belirleyeceği kocaya ait olması gerektiğine" dair ayrıntılar verir.

Kürtler, Arap İslam egemenliğini kolay benimsemediler, içlerine sindiremediler. Fırsat buldukça direnip, başkaldırdılar. Bazı örnekler verelim: Emevi halifesi Abdülmelik zamanında, 685'te Ermenistan ve Azerbaycan zaptedildi. İsyancı komutan Abdurrahman, 702 yılında Sabur'daki Kürtlerle birleşerek her tarafı (özellikle İran bölgelerini) yakıp yıktı. Abbasi Halifesi Mansur zamanında (764), Musul Kürtleri isyan ettiler. Tarihte *Hürremilik* ve *Babekilik* diye ünlenen Batıni devrimci hareketin iki lideri, Babek ile yardımcısı Nahseh, günümüz Azerbaycan yöresinde (Elbruz dağları, 817) Abbasi hükümranlığına karşı ayaklandılar. Devrin birçok tarihçisine göre, her ikisi de Kürt kökenliydi. Sözgelimi, Arap tarihçileri Narseh'i, "Kürt Narseh" lakabıyla anarlardı. 1839'da bu kez halife Mu'tasım'a başkaldırdılar. Cafer bin Faharces komutasındaki Kürtler, Dasen dağlarına çekildiler. Abbasi Halifesi, emrindeki Türk birlikleri aracılığıyla isyanı bastırdı. Altı yıl sonra Cebel (Dağlık bölge), İsfahan ve Fars'taki Kürtler, isyan ateşini alevlendirdiler. Bu isyan da Türk kumandan tarafından tenkil edildi. Kürtler, 866'da Hariciler önderliğinde Musul'u işgal edenlere katıldılar. On yıl sonra başlayan köleler ayaklanmasında önemli bir rol oynadılar. Safari hanedanlığından Yakub el Safari'yle birlikte başkaldırdılar. Yakub, Kürt Muhammed Ubeydullah Hezarmard'ı, Ahvaz valisi yaptı. 894'te Kürtler, Musul'a yerleşen Arap Hamdan Hamduni'yle birleştiler. Üç yıl sonra Abu Leyli önderliğinde yeni bir isyan başlattılar. Habdani (Hezbani) Kürtleri, kendi aşiret reisleri Muhammed Bilal önderliğinde bayrak açtılar. Bu isyan çok uzun sürdü

ve Savucbulak (Mahabad) ve Azerbaycan'a kadar yayıldı. 938'de ortaya çıkan Harici Deysam (ki annesi Kürt idi) ayaklanınca, birliklerinin büyük bir kısmını Kürtlerden oluşturdu. 951 yılında Kürdistan ve Azerbaycan bölgesinde mantar gibi türeyen birçok bağımsız vali veya beyden birisi de Muhammed Şeddad bin Kardu isimli Kürt idi. Kendisi, sonradan Eyyubi sülalesini çıkaracak olan Rewadi kabilesindendi.

Gence ve Dabil (Davin) onun denetimindeydi. 960'ta Azerbaycan Kürtlerinden Kahdani aşiretiyle Hadbaniler, hasım yöre derebeylerinin savaşı sonucunda karşı karşıya geldiler. Bu tarih Kürtlerin başkaları adına savaşmalarının başlangıcı sayılabilir. 959'da Kürt aristokratı Hasanweyh bin Hasan, kendi beyliğinin temelini İran'da kurarken, Barzikani (Barzini) aşiretinin desteğini aldı, egemenliğini İran'ın orta bölgelerine yaydı. Bu beylik, aynı zamanda Buveyhiler ve Abbasi yönetiminde iktidar mücadelesi veren diğer hükümdarlarla çatışmaya girdi. Kürt Mervaniler, Bizans'a karşı Abbasi ve Selçuklularla işbirliği yaptılar. 11. yüzyılda ise, Kürtler Gazneli Mahmut'un safında Karahanlılara karşı savaştılar. Bir başka olayda ise hem Musul kentini Buveyhilere karşı, hem de Hemedan'ı Selçuklulara karşı savundular. Türkmen ve Moğol istilaları sırasında giderek güçsüz düşüp eriyen Kürtler, Gaznelilerin safında Oğuzlarla çarpıştılar. Selçuklu Tuğrul Bey komutasındaki orduların akını üzerine, bu kez Kürtler Türkmen Oğuzlara rehberlik ederek, Cezire bölgesine geçmelerini sağladılar. 12. yüzyılın son çeyreğinde, iktidarlarını tehlikede gören Abbasi Halifeleri, tehditkâr Türkmen kuvvetlerine karşı, Kürtlerle birleştiler.

Kuşkusuz burada, şu dar mantıktan hareket etmiyoruz: Kürtler birbirleriyle çatışamazlar. Milliyetçilik bilincinin olmadığı böyle bir beklenti içine girmek veya mantık yürütmek, eşyanın tabiatına terstir. Önemli olan sınıfsal çıkarlardır. Dolayısıyla her kabile ve yöre beyinin (Kürt olmuş ya da olmamış hiç fark etmez) o devirdeki menfaati hangi yöndeyse, o tarafa doğru gider. Çıkar ve iktidar uğruna, karşısına çıkan herkesi (veya kendi soyundan olan Kürdü) ezip geçer. Önemli olan, ortaçağ kurallarına göre oynamak, kendi feodal bölgesini tek başına yönetmek;

haraç vermemek, tam tersine, başkalarından haraç almaktır. Bu uğurda inanç ve soy kütüğüne bakılmaksızın tehdit eden büyük güce, yakın tehlikeye karşı başka soy ve inançtan olanlarla kolayca ittifaklar kurulabilirdi. Anadolu Selçukluları üzerinde araştırmalarıyla ünlenmiş tarihçi V. A. Gordlevski, I. Alaaddin Keykubat'tan söz ederken; onun çevresinde 500 kadar Rus, Gürcü, Kürt, Deylemli, Gurgani (Curcani), Kazvinli ve Guri ileri geleni bulunduğunu belirtir.

Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri kitabının yazarı Garo Sasuni yazıyor: "Doğu Anadolu'daki beylikler için büyük tehdit kaynağı olan Osmanlı (Fatih Sultan Mehmet) karşısında Akkoyunlular (Türk), Sasun Beyleri (Ermeni), Trabzon hükümdarının halifesi David, Gürcistan prensi G. Bagratyan, Mingrelya (Lazistan) prensi Beng, Sinop Emiri İsmail Bey ve Karaman Sultanı birleştiler. Keza, Osmanlı Devleti'ni durdurabilmek için V. Nicolas, bir Haçlı Seferi düzenlemek istiyordu. Anadolu'ya heyet gönderildi. Bağımsızlıkları tehlikede olan Sasuni Ermeni beylerinden Hatun ile Rubani, Diyarbekir'den Kürt Mehmet ve Tiflis'teki Gürcü Bayl, heyetle birlikte Macaristan üzerinden Viyana ve Venedik'e geçtiler. Orada Haçlı Seferi planına destek verdiler."

Ortaçağ'da "Kürt" adıyla kurulmuş bir beylik veya devlete rastlanmaz. Ama 9. ve 10. yüzyıllarda yöneticileri ve yönetilenleriyle bölgenin kaderinde önemli rol oynamış başına buyruk, görece bağımsız çok sayıda Kürt beyliklerinden söz etmek mümkün. Iraklı Kürt tarihçi Refik Hilmi'ye göre, ortaçağ Kürdistanı'nda toplam 46 Kürt Beyliği hüküm sürmüştü. Emevi ve Abbasi imparatorlukları zamanında birçok Kürt Beyliği'nin veya Kürt hanedanlarının yönettikleri eyaletler vardı. *Mir* ve *Bey* unvanıyla bazı emirlikler kuran Mervaniler, Hasanveyhiler, Hamdaniler, Şeddadiler, Eyyubiler, Ardelan Beyliği bunlardandır.

Türkiye'den Kürt kökenli İslamcı sosyolog Müfid Yüksel, *Kürd Soruşturması* ismiyle 1992'de yayınlanan kitapta, hem İslam hem Osmanlı imparatorlukları devrinde siyaset, din ve bilim alanında ön plana çıkmış çok sayıda Kürt kökenli şahsiyetten bahseder: İbn Teymiyye (Hanbeli mezhebi din alimi), İbn Sina

(bilgin ve hekim), İbn'ül Esir, İbn'ül Halikan, İbn Nedim, İbn Quteybe (tarihçi ve yazarlar), Ebu'l İzz İsmail bin Cezeri (mekanik bilgini), Molla Gürani (Fatih Sultan Mehmet'in hocası), Ebussuud Efendi (Kızılbaşlara karşı fetvalarıyla ünlü şeyhülislam), Mevlâna Halidi Bağdadi (Nakşiliğin ikinci tecdidinde baş rolü oynayan din adamı ve Halidiye kolu tarikat şeyhi), Hoca Sadeddin Efendi (Osmanlı'da ünlü *Tac-ü Tevarih* kitabının yazarı), Mevlâna Taceddin Kürdi (Orhan Gazi'nin veziri), Sultan Muhammed Guri (Afganistan'da devlet kurucusu), Kerim Han Zend (İran'da adıyla beylik kuran devlet adamı). Ancak, bu yapılanmalar bağımsız bir siyasi varlık olmaktan uzaktır. Tam tersine, merkezi devletlerin (Abbasiler, Fatımiler, Atabeyler, vs.) eyaletleri durumundadır. Kimi Kürt beyleri, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi iki Türk Devleti'nin ortakları konumundaydılar. Aslen Kürt kökenli ve Sünni meşrepli Sufi bir tarikat ocağına hükmeden Erdebil'deki Safevi sülalesinin giderek Türkleşmesi ve siyaset gereği Şiiliği benimsemesi, bu hanedanın hem Osmanlı hem de Kürtlerle ilişkisinde çatışmalara yol açmıştır. İranlı tarihçi Raşit Hasami, şunları yazar: "Şah İsmail, Kürtler'in yaşadığı bölgelerin egemenliğini kendi yakınlarına verdi. Kürt beylerinin haklarını sınırladı. Onları asimile (mezhepsel ve etnik temelde) etmeye çalıştı. On kadar Kürt beyini tutukladı. Arazilerini Şiilere dağıttı. İsmail'in kendisine pek güvenen ve Kürtleri küçümseyen bu politikası, Kürt beylerinin kendisine karşı çıkmasına neden oldu." Osmanlı-Safevi çatışmasında, Kürtler Osmanlı'nın yanına geçtiler. Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'in Safevi hükümdarı İsmail Şah ile mücadelesinde, 25 Kürt Beyliği Osmanlı'nın yanında 1514 Çaldıran Savaşı'nda yer aldı. Osmanlı, Kürdistan diye adlandırdığı bölgenin içişlerini tümüyle bu özerk beylere bıraktı. Osmanlı ile Kürt beyleri arasında zaman zaman isyan, bastırma ve yasal değişiklikler yüzünden çatışmalar yaşansa da, bu özerk statü 1800'lere kadar iyi kötü devam etti. Kürt beylikleri, 1858 tarihli yasayla ortadan kaldırıldılar. Kürt ayaklanmaları da bu tarihten itibaren daha sık aralıklarla tekrarlandı. Urmiye gölünün güney ve güneybatı bölgelerinde kendi adıyla bir beylik kuran Xano Çengzêrîn veya Lepzerin (Altın Pençeli Han) laka-

bıyla ünlü Emir Han, Dımdım Kalesi'ni yaptırdı. Han 1608-10 yılları arasında I. Şah Abbas'a karşı isyan ederken, hemen bütün Kürt aşiretlerini kendi bayrağı altına toplamıştı. Belki de ilk kez, 17. yüzyılda Kürtlerin bağımsız merkezi bir devlet altında birleşmesini amaçlayan bu isyan bastırıldı ama direniş çağlar boyunca Kürt halkı arasında kuşaktan kuşağa aktarılan *Dımdım Kalesi Destanı*'na dönüştü. 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşayıp ünlü *Mem û Zin* isimli eserini kaleme alan Kürt şair ve bilgini Ehmede Xani'nin "bağımsız ve merkezi bir Kürt devleti" hayali, muhtemelen Dımdım Kalesi direnişindeki destandan etkilenmiştir. Sovyet dönemi Kürt tarihçi ve halkbilimci Ordixane Celîl, Rus ve Sovyet Kürdologlarının derlemelerine dayanarak aktardığı söz konusu destanın önsözünde, "Dımdım Kalesi Ayaklanması'nın 16. ve 17. yüzyıldaki Ermeni, Gürcü ve Azeri başkaldırılarına ilham verdiğini ve Talış, Luristan, Arabistan, Doğu Gürcistan (Georgi Saakadze önderliğinde) ve Güney Azerbaycan (Köroğlu ayaklanması) gibi yerlerdeki isyanlara örnek oluşturduğunu," yazar. Geçerken belirtilmeli; modern anlamda ilk Kürt milliyetçi şairi Hacı Kadiri Koyi'dir (1817-97). Irak Kürdistanı doğumlu bu şair, Namık Kemal'in Osmanlı'nın son yüzyılında Türk milliyetçiliği ve aydınlanmasında oynadığına benzer bir rol oynamış; aydınlanma, modernleşme, Kürt milliyetçiliği, bağımsızlık ve Kürt dilinin geliştirilmesine ilişkin çok sayıda yazı kaleme aldı. Kürtler, Osmanlı-İran arasındaki rekabet ve çatışmaların önemli unsurlarındandı. İran, Irak ve Türkiye'deki Kürtlerin bir türlü birleşememelerinin bir nedeni de bu çatışmalar, yani bölge devletleriyle Avrupalı sömürgecilerin kirli oyunlarıydı.

Kürtler, Hint-Ari dil ailesinin Batı İran dil kümesinden olan Kürtçe konuşurlar. Kürtçe, kardeş dillerden Farsça, Belucice, Pehlevice, Darice gibi antik dönemde Zerdüşt peygamberin kitabı *Avesta* kaynaklıdır. Günümüzde dört ana lehçesi bulunur: Çoğunluğun konuştuğu *Kurmanci* (Türkiye, Irak, İran, Gürcistan ve Ermenistan'da yaygındır); İranlı güney Kürtlerinin genelini kapsayan (az oranda Irak Kürdistanı dahil) *Gorani*; Irak Kürdistanı'nın İran'la sınır bölgesinde yaygın olan *Sorani* ve nihayet Dersim, Diyarbekir, Bingöl, Varto, Elazığ, Siverek gibi yörelerde

konuşulan *Dımılki* ya da *Zazaki*. Kurmanci lehçesini konuşan Kürtler, *Dınbılı/Dunbuli* (Dımılki konuşanlar) topluluğuna, Zaza ve dillerine Zazaca demekteler. Çünkü Dımılîler, 'z' harfini 'ze' olarak değil 'za' diye telaffuz ederler: Dersim kültüründe halk, kendi dili olan *Dımılice*'ye *Kırmancki*, yaşadığı bölgeye ise *Kırmanciye* ve kendine de *Kırmanc* adını veriyor. Kürtlerin çoğunluğunun konuştuğu bu sonuncu lehçenin, İran'ın kuzeyinde Hazar Denizi civarındaki dağlık Gilan bölgesinde konuşulan *Gilaki* ve aynı ülkenin güneyinde geçerli olan *Hevremani* lehçeleriyle yakın bağları bulunur. Dersim halk kültüründe Dersimlilerden kendilerini Zaza diye adlandıranların bir kısmı, "Dımılki lehçesinin Kürtçeden (Kurmanci) farklı, bağımsız bir dil olduğunu" savlarlar. Yabancı kimi Kürdologlar da, "Dımılki ya da Zazaki'nin Kurmanci'den bağımsızlığına" işaret etmekle birlikte, bu dili konuşanları, "Kürt halkı"ndan sayarlar. Biz, "her lehçenin bağımsız bir dil, her dilin de aynı zamanda bir lehçe olduğu" yolundaki dilbilimcilerin tanımından yola çıkarak, Kürtçeyi Kurmanci lehçesinden ibaret sayanlara karşı, bütün lehçe ve alt lehçeleri "Kürt dil kümesi" diye adlandırmayı tercih ediyoruz. Kürtlerin dil ve edebiyatlarının tarihi gelişim süreci için, tarafımdan kaleme alınan *Kürt Dilinin Tarihçesi*'nin okunmasını öneririm. Ayrıca Dımılki ve Kurmanci lehçelerinin hem Ari dil ailesi ve Zerdüştilerin kutsal kitabı *Avesta*'daki antik dil, hem de birbirleriyle ilintileri için, M. Sıraç Bilgin'in *Zarathustra (Zerdüşt): Hayatı ve Mazdaizm* kitabına bakılabilir.

Antikçağ'daki Kürtlerin ezici çoğunluğu, o tarihte Zerdüşti inancını benimsiyorlardı. İslam fetihleriyle birlikte genelde kılıç zoruyla Kürtlerin çoğu Müslümanlaştırıldı, Sünnileştirildi. Bazı Kürtler Batıni, Rafızi ve Alevi inancını benimsediler. Bazıları, Yezidi kalmakta direndiler. Yahudi Hıristiyan Kürtlerin sayısı yok denecek kadar azdır. İsrail krallığı M.Ö. 721'de yıkıldı ve halkın büyük bir kısmı Babil kralı Nabukadnezar tarafından Mezopotamya'ya götürüldü. Yahudi Krallığı da 587'de çöktü. On binlerce Yahudi Babil'e tehcir (zorla göçürme) edildi. Pers hükümdarı Keyhüsrev, M.Ö. 538'de Babil sürgünü Yahudilerin yurtlarına dönmelerine izin verdi. 40 bin kadar Yahudi, bugün-

kü Filistin-İsrail topraklarına döndü. Geride kalanlar Mezopotamya'da yaşamaya devam ettiler. Sasani devrinde Arski hanedanında (Horasan) yaşayan bazı Mecusi Kürtlerin Yahudileşmesinden ssöz edilebilir. Museviler, Arap-İslam devletleri ve istilacılar tarafından sıkıştırıldıkça, dağlık bölgelere kaçıp Kürt kabilelerine sığındılar. Aslında, M.S. 1. yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında *Adiebend* (Adiabenos) adıyla kurulmuş bir Yahudi Beyliği'nden söz edilebilir. Beyliğin yöneticisi Mir İzateş, Roma ordusunun gazabından kaçan (M.S. 66) Zealot mensubu Yahudilere topraklarını açmıştı. Kürtleşen veya Kürt olup Yahidi dinini benimseyen kesim bunlardır. Güney Kürdistan'da onlara bir dizi kolaylıklar (ibadethane, okul, vs.) sağladı. Güney Kürdistan'da özellikle Barzan mıntıkasında yaşayan Kürtleşmiş veya Kürt kökenli Yahudiler arasında (19. yüzyılda Musul'daki Haham Salum Barzani gibi) hahamlar çıkmıştır. Bunu, Dr. Sinan Marufoğlu'nun *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak: 1831-1917* başlıklı incelemesinde görebiliyoruz. 1974 yılında Barzani önderliğindeki Kürt ayaklanması İran-ABD'nin sırt çevirmesi neticesinde yenilince, çağlar boyunca Kürdistan'ın Barzan bölgesinde ve Barzani aşiretinin himayesinde yaşadığı için, kimisi aynı soyadla bilinen Kürtleşmiş Yahudilerden on binlercesi, Türk-İsrail işbirliği sayesinde Türkiye üzerinden İsrail'e taşındı. İsrail'de "Kürt lobisi" diye bilinen güçlü bir baskı grubu oluşturuldu. Mart 2003 tarihinde ABD Irak'ı işgal edince, bir "Kürt Federe Devleti"nin kurulması gündeme geldi. Konya Selçuk Üniversitesi'nden bir Türk-İslamcı akademisyen, Kürt hareketinin belli kesimine damgasını vurmuş Barzani Ailesi'nin "Yahudi olduğuna" ilişkin gerçekdışı iddiada bulundu. Bu asılsız iddianın arkasında, muhtemelen yukarıda sergilediğimiz tarihsel olayları bilmemek yahut siyasi bakımdan Kürt-İsrail ilişkilerini karalayıp Müslümanların gözünden düşürmek gibi bir çaba yatıyordu. Kürtlerden sınırlı bir azınlığın Hıristiyan veya Musevi olduğu da toplumsal bir gerçektir. Ancak bunu belgeleyecek tarihi ve bilimsel kanıtlar pek azdır. Dolayısıyla olay rivayetlere, milliyetçi tezlere ve dolayısıyla spekülasyona neden oluyor. Sözgelimi, kimi Kürt aydınlarına bakılırsa; "Nasturi inancındaki kabileler aslında Kürt kökenlidir!"

Kürtler farklı ülkelerin egemenliği altında olduklarından yüzyıllarca bir halk olarak varlıkları, kültür ve edebiyatları, dolayısıyla siyasi talepleri inkâr edilmiştir. Irak ve İran'daki mücadele sonucunda belli oranda ve kağıt üzerinde özerklik kazanmışlarsa da, verilen haklar hayata geçirilmemiştir. Türkiye'de 29 Kürt ayaklanması gerçekleşip hepsi bastırılmıştır. Türkiye Kürtlerinin kimlik mücadelesi ve bunun kabul edilmesi, son 20-30 yılın ürünüdür. Bu yüzden Kürtler arasında dil birliği veya sosyo-ekonomik, sosyo-politik bir birlik henüz gerçekleşmemiştir. Bu kitabın perspektifiyle ele alındığında, bölgedeki egemen devletler, hep kendi Kürtlerini dövmüş, komşudaki Kürtleri sevmişler; komşudaki Kürtleri, kendi Kürtleriyle çatıştırmışlardır. Eskiden aşiret kavgaları veya beyler arası çatışmalar biçiminde uygulanan bu siyaset, günümüzde, siyasal örgüt ve partiler arasında çatışmalara dönüşmüş; buna "*brakuji*" (kardeş kavgası) adı verilmiştir.

YEZİDİLER

Yezidi inancını benimseyenlerin tamamı Kürt kökenlidir. Irak, İran, Suriye, Türkiye, Ermenistan ve Gürcistan'da azınlıklar halinde yaşıyorlar. Yezidilik inancına adını veren şeyin ne olduğu kesinlik kazanmamakla (Emevi halifesi Yezit bin Muaviye veya İran'daki Yezd şehri) birlikte, büyük ihtimalle bu adlandırmanın kaynağı, eski Kürtçe ve Farsçada tanrı anlamına gelen *Yezdan* kelimesidir. Yezidilik, temel inanç unsurlarını Zerdüştilik'ten almıştır. Yanı sıra Paganizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık (özellikle İslam tasavvufu) gibi inançlardan etkilenmiştir. Bu dinin kurucu önderi 12. yüzyılda yaşamış Adiyy bin Musafir'dir. Yezidiler, kendisini peygamber mertebesinde görürler. Melek Tavus, Yezidilerce en büyük melek, yarı-tanrı gibi algılanır; kendisine büyük saygı duyulur. Bu Melek, adı asla telaffuz edilmeyen "şeytan"la eşdeğer tutulur. Yezidiler esas olarak Irak Kürdistanı'nın Sincar ve Şeyxan bölgesinde yoğunlaşmakla birlikte, Türkiye'nin sınır yörelerinde yaşarlar. Duhok yakınındaki bir vadiye kurulu Laleş Tapınağı, Yezidilerin yıllık hac ve ziyaret yeridir. Bu inanç mensuplarının "güneş, ateş ve şeytana taptıkları" söylense de, kesinlikle yanlıştır. Daha çok

Müslüman çoğunluğun önyargılı karalamalarından ibarettir. Yezidiler, adı geçen üç unsuru kutsar, sever ve sayarlar. Gün doğumu ve batımı sırasında yüzüleri doğuya veya batıya dönük biçimde dua ederler. Egemen kültür ve inancın önyargıları, tarih boyunca Yezidi kıyımlarına neden olmuştur. Kürtler, inanç farklılıkları nedeniyle ya devlet tarafından birbirlerine düşürülmüşler veya yerel egemenlerin kışkırtmasıyla birbirlerini kırıp geçirmişler. Osmanlı-Rus savaşları boyunca, genelde Ermeniler ve kimi zamanlar dini baskı altında inleyen Yezidilerle birlikte Rus tarafını seçerken; Osmanlı destekli Kürt Müslümanlarla çatışmışlardır. Keza, Birinci Dünya Savaşı sırası ve ertesinde, özellikle Kars-Ağrı illerinin Kafkasya sınırına yakın bölgelerinde, baskı ve zulme uğramış Yezidiler, Ermenilerin safında savaşmışlar.

Çarlık Rusyası tarafından görevli Yüzbaşı P. I. Ayvarov, Kürtler hakkında derlediği *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler* kitabında, Yezidilerin 19. yüzyılın sonlarındaki durumunu anlatır: "Yezidi Kürtlerinin çoğu, şimdilerde Güney Kürdistan'ın bir bölümü ile Irak ovasının kuzey kesimlerinde otururlar. 19. yüzyılın başlarına kadar, kendilerinden olan bir şeyh (pir - F.B.) tarafından idare edilen çok kuvvetli ve zengin bir topluluk olmuşlardı. Fakat 1832 yılında, refah ve mutluluklarının sonu geldi. Çünkü Revanduz'a egemen (Kor Mehemed Paşa -F.B.) ve aynı ailenin diğer paşalarının emrindeki Sünni Kürtler, Yezidilerin tümüne yakınını imha ettiler. Bunlardan geriye kalanlar, Sincar Dağı çevresinde ikamet ediyorlar. Bunlar arasında biraz zengin olanlar varsa da, Türk yönetimi ve Sünni Kürtlerden zarar görüyorlar. Türklerle Sünni Kürtler, Yezidileri daima düşman (ve sapkın inançlı) bellediler. Bu yüzden, Şeytana tapan Yezidi Kürtleri öldürmek, Sünni Kürtler arasında kutsal bir görev olarak algılanır. Yezidiler hiçbir zaman himaye görmedikleri gibi, kendilerine yönelik saldırı ve düşmanca davranışlar sürekli teşvik edilmiştir. Yezidiler de, onlara (Sünni Kürtlere ve Osmanlı'ya) karşı aynı hisleri taşırlar: Türk yönetimine karşı büyük bir kin ve nefret beslerler. Fakat azınlık olduklarından, ciddi bir harekette bulunamıyorlar."

Türkiye'de yüzyıl boyunca çok boyutlu baskılara maruz ka-

lan Yezidiler, gerek ağa ve din adamlarının kışkırtması sonucu gerekse 1980'lerden itibaren başlayan Kürt isyanında taraf olmaları nedeniyle, yerlerini yurtlarını terk ederek Avrupa'ya göçtüler. Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra bağımsızlığına kavuşan Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ anlaşmazlığı yüzünden, Ermeni milliyetçileri, Kürtleri de Azerilerle birlikte sürgün ettiler. Kürtler arasında Müslüman-Yezidi ayrımı yaptılar: "Yezidilerin aslında Kürt değil; antik Ermeni halkının bir parçası oldukları"nı iddia ettiler.

Yezidiler hakkında yerli yabancı birçok kitap yazıldı. Bunlardan biri de tarafımdan kaleme alınan hem alan çalışması hem de akademik bir araştırma olan *Ortadoğu'nun Solan Renkleri* isimli derlemedir.

Azeriler ve Türkmenler

Eskiden İran merkezli Ahameniş İmparatorluğu'nun Atarpatakan eyaletini oluşturan Azerbaycan, Parth krallığının bir parçasıydı. Arap-İslam orduları, 643 yılında buranın fethini tamamladılar. 11. yüzyılda Selçuklular bölgeyi ele geçirince İran kökenliler Türkleştirildi. Sırasıyla İlhanlı, Moğol, Türkmen ve Osmanlı istilasına maruz kalan Azeriler; Osmanlı-İran savaşlarında Şii Safevilerin kalesi haline geldi. Böylece çağlar boyunca Zerdüştilikten Sünni İslam'a, buradan Şii İslam'a geçiş yaptılar. 1828'de Çarlık Rusyası'na İran tarafından bırakılan Azeri halkı, 1917 Ekim Devrimi sonrasında bağımsız bir cumhuriyet kurdu. Azeriler, Osmanlı-Rus-İran savaşları sırasında çok acı çektiler; mezhepsel (Sünni-Şii) ve etnik (Türk-Ermeni) boğazlaşmaların hem tarafı hem de kurbanı oldular. Aynı Azeriler, Sovyet yönetiminde kendi cumhuriyetleri içinde kalan Müslüman Kürtlere karşı gizli ve açık bir asimilasyon politikası güttüler. Kürt toplumunun %90'ını Azerileştirdiler.

Irak'ta Kerkük ili ve çevresinde yoğun biçimde yaşayan Türkmenler, kendilerini, Abbasiler devrinde Orta Asya'dan getirilen asker ve muhafızların torunları olarak görürler. Oysa bu ilk dalga hemen tümüyle bölge halklarının içinde erimiştir. İkinci Türkmen dalgası Abbasilerin son dönemlerinde gelen Türkmen

boyları ile, daha çok Selçuklu ve Oğuzların bölgeyi zaptetmesiyle şehirlere yerleşenlerdir. Üçüncü dalganın bir kısmı Osmanlı zamanında Anadolu'dan gelen Türkler ile Azerbaycan'dan inen kimi topluluklardır. Günümüzde "Kerkük kimindir, Türk şehri midir, yoksa Kürt mü?" sorusu çerçevesinde Türkmen nüfusun 3 milyon olduğu ileri sürülürse de, istatistikler bunu desteklemiyor. Genel ortalamanın, Irak nüfusunun %4'üne denk düştüğü görülür ki; 26 milyonluk bir ülkede bu oran 1 milyon 300 bin kadardır. Türkmenler, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve Saddam döneminde etnik çatışmaların bir tarafı haline getirilmekle kalmamış; aynı zamanda (1950'lerde dönemin Iraklı yerel yöneticileri, Türkiye ve İngiltere'nin teşvikiyle) Kürtlere karşı kışkırtılmışlar; bu yüzden Kerkük'te kıyım denebilecek ölçüde Kürt-Türkmen çatışmaları yaşanmıştır. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaliyl birlikte, Türkmen-Kürt-Arap çatışmasının zemini hazırlanmaktadır.

Bu tanıtım ve sunuş faslından sonra, Asuriler (Süryani ve Kildaniler) hakkında tarihsel bilgiler aktarıp bu konuya yoğunlaşmak istiyoruz.

Asuri Tarihi Üzerine

Asuriler, kuşkusuz dünyanın en eski halklarından biri. Onlarca büyüklü küçüklü kavme kucak açıp büyüten Mezopotamya, Asurilerin de yurtları. Ya da Prof. K. P. Matiyef-Bar Mattay'ın deyimiyle, "öz yurtları Asur'dur".[4] Asuriler, kendilerini Asur İmparatorluğu'nun torunları sayıyorlar.[5] Anayurtları olarak kabul ettikleri Mezopotamya'da (Bet-Nahren) yaratıp kurdukları ve ilerlettikleri uygarlığın uzantısının 6 bin yıl öncesine dayandığını belirtiyorlar. Babil ve Ninova (Musul) arasındaki bölgede yaşamış olan Sümer, Akad, Babil ve Kildanilerden süzülerek Asurilerce düzenli bir halklaşma sürecine girdiklerini söylüyorlar.[6]

Mezopotamya'ya ilk insan ne zaman ayak bastı? Asuriler ne zaman bir kavim olarak biçimlendiler? Asur kaynakları bunlara doyurucu cevap veremiyor. Araştırmacılar ise, Asurilerin tarihteki kültürlerini ve kimliklerini saptamak için günümüzden 3000 yıl öncesine kadar geriye gidilmesi gerektiği görüşündeler.[7]

Sami kökenli Asuri atalarını oluşturan halk toplulukları, Arabistan yarımadasından geldikleri Mezopotamya'da, kısa bir süre içinde büyük siteler, köyler ve toplumlar inşa ettiler. Böylesine gelişkin bir ortamda maddi ve kültürel birçok oluşum uç verdi, serpildi. Bu temele dayanan site devlet (kent devleti ya da devletçik) ve daha üst evredeki imparatorlukların kurulması aşamasına gelindi. "Egemen olma ve yönetme" siyasetinin temelindeki sınıfsal ve etnik çelişkiler kavimler arasında keskinleşti.[8] Yer yer çatışma ve savaşlara dönüşen bu yapılanmalar, verimli ve üretken ortamdaki ürünlerin gasp edilmesini hedef aldılar. Bu yüzden birçok yerleşim birimi (köy ve siteler) yakılıp yıkıldı. Fakat bu savaşların bir de olumlu yanı vardı: Çarpışan taraflar, yan yana ve iç içe yaşayan halk topluluklarıyla kavimlerin karışıp kaynaşmasına yol açtılar. Sınıflı bir toplumun örgütlü kurumu olan devlet doğmuştu artık.

Sami kökenli olan bu halk topluluklarına *Arami* bloğu da dahildi. Dinleri, tapınakları ve tanrıları aynı idi. Bu yüzden de benzer dini adlandırmaları mitolojiye, gelenek ve göreneklerine ortakça işlediler.[9] Hatta bu kavimlerle diğerleri arasında köprü görevi gören Sümerler gibi kavimler de vardı. Örneğin hem Kassitler hem de Asuriler arasındaki "insan köprüsü" Sümerlerden oluşuyordu. Bunun ilginç ürünü de neredeyse tüm Mezopotamya halklarının ortak tarihi mirası haline gelen *Gilgameş Destanı* oldu. Bu destan, resmi tarihlerde Sümer efsanesi olarak sunulur. Bunun gerçeklik payı büyüktür. Asuriler de kendi milli destanları sayarlar Gilgameş'i. Bu da doğrunun bir parçası. Ancak kimi Kürt tarih yazıcıları, "*Gilgameş Destanı*'nı M.Ö. 1250 yılında yazan şair Sin-Lekke-Unnini'nin Kassit kavmine mensup olduğu; Kassitlerin ise Kürtlerin ataları sayıldığı" varsayımından hareket ediyorlar. Varsayımı iddialı biçimde ortaya atan Türkiye Kürtlerinden Dr. Cemşit Bender'e bakılırsa, "söz konusu destan, Mezopotamya ve Zağros kökenli Kürt Gutiler zamanında ortaya çıkmıştır."[10]

Prof. Dr. Neşet Çağatay'a göre, bu destan, 12 tabletten ibaret Babil edebi eserlerindendir. Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi* (TTK Basımevi-Ankara 1989, s. 6) adlı kitabında, "bu eserin, Samilerin Mezopotamya'ya gelişinden önce Sümerler

zamanında yazıldığını; aynı zamanda Hurri dili ve Hititçeye çevrilmiş olduğunu" belirtir. Çağatay, Kassit boylarının söz konusu destanla bağlantısına (veya) katkısına hiç değinmez. "Hurricenin antik Kürt dilinin kaynaklarından biri ve Kassit boylarının Kürtlerin ataları olduğuna" dair tezler kabul görürse eğer, o zaman destanın proto-Kürtlerle bir ilintisi kurulabilir. Varsayım düzeyindeki Kürt aydınlarının bu tezleri kesin olmadığı gibi, bağımsız bilimciler tarafından teyit edilmemiştir. Tartışılması ve araştırılması gereken bir dizi "tez" ile karşı karşıyayız. Diyalektik bakarsak, Gilgameş Destanı'na hangi kavim damgasını vurursa vursun, o birbirini izleyen kavimlerin birikiminin ürünüdür. Mezopotamya uygarlığının ortak mirasıdır.

Sümer uygarlığından çıkan Akad ve ülkesi, Akad'dan da çıkan Babil ve ülkesi oldu. Sümer, Akad, Babil (Kildani) uygarlıklarından süzülerek gelen güçlü bir Asur uygarlığı görüyoruz bu dönemde. Burada Aramilerin toprağı işlediklerini ve birçok el sanatları sayesinde toplumdaki varlıklarını sürdürdüklerini biliyoruz.[11] Asuriler, Asur-Aram çifte karakterli bir topluma sahip olageldiler. Bunu nasıl korudukları özel bir inceleme konusu.[12]

Asur Adı ve İmparatorluğu

Asurca'da ağırlıklı harf 's' değil 'ş' dir. Bu dil Sümerce, Babilce, Akadça-Kildanice dil bloğunun ortak bir ürünü ve zamanla dönüşüme de uğramış hali: Örneğin *Asur* adı, o dönemde bu kavmin kutsal saydığı *Aşur* Tanrısı'ndan kaynaklanır. Ancak dönüşüme uğrayan dildeki 'ş' harfi, 's' oluvermiş. Böylece *Aşur* adı da Asur deyimine dönüşmüş. *Asur* tanrısının yanında, Dicle kıyısında kurulmuş Asur adlı bir kente de rastlıyoruz. Bu kent çevresinde toplanan Asur boyları bulunuyordu.[13] Asurilerin ilk merkezi ülkesi Aşur, Kalah-Dorşarokin ve Ninova kentlerinin siyasi olarak bir araya gelmesi ve getirilmesiyle olmuştur.

Asur İmparatorluğu, yükselme devrinde geçirdiği dönemsel zaaflar hariç, kendini M.Ö. 1300 yıllarından 600 yıllarına kadar gösterebildi. Tam 2000 yıl yaşadı bu imparatorluk. Kurulmasında baş rolü oynayanlar Sümerler ve Hititler oldu. İmparatorluğun iki temel etnik harcını Asur ve Aramiler oluşturdu. Bu İm-

paratorluğun yıkılışı ise, her iki kavmi tümden kaynaştırdı. Asuriler, Mezopotamya'nın en eski ve en çok tanınmış organik kültürünün devamıdırlar.[14] Gutilerin torunlarıyla Zağros'tan Mezopotamya'ya doğru kültür köprüsünü uzatanlar ise Sümerler oldu. M.Ö. 3000 yılında yazı icat edildi burada. M.Ö. 2000 yıllarında, Sümerlerin yazılmış kanunları vardı. Sami ırkına mensup bu halkın kültürünü, yine Sami kökenli Babilliler miras aldı. M.Ö. 1300 yılında, siyasi iktidarın merkezi Babil'den Mezopotamya'nın kuzeyi Asur'a taşındı.[15]

Babilliler ve Asuriler, doğu Sami diline bağlı ayrı şiveleri konuşurlardı. Bunlardan Akadça, çivi yazısıyla yazılırdı. Her iki halkın kültürü birbirine oldukça yakındı. Bu nedenle Asuriler, Babillilerin bıraktıkları miras üzerine yapılarını sürdürdüler. Matematik, astronomi, kimya ve ilaç yapımında (Kassitlerde olduğu gibi -F.B.) ileriydiler. Ancak bunları Babillilerden kopya ediyorlardı. Bu konum, edebiyat için de geçerli. Ayrıca kralların günlük uğraşlarını ayrıntılı raporlar halinde düzenleyip devlet arşivlerinde saklıyorlardı.[16]

Asurileri Ayıran Özellik

Asurileri, Mezopotamya'nın diğer halklarından ayıran en önemli özellik, sistemli biçimde "büyük ve hegemonik güç" olma siyasetleriydi. İmparatorluğun kurulmasına kadar hep "büyük oynayan" Asuriler, tüm Ortadoğu'da alabildiğine genişlemeyi bildiler. Süper güç olma siyaseti, imparatorluğun yıkılışına kadar sürdü.[17] "Büyük güç" olma politikasının en önemli aracı, bölgedeki diğer halklara zorla uygulanan *"mecburi iskân"* idi. M.Ö. 700-600 yılları arasında gerçekleştirilen bu siyasetin temel unsurları şunlardı: Yenilen halklar ya da kavimler, yerlerinden yurtlarından koparılıp sürgüne gönderiliyordu. Sürülenlerin yerine[18] ülkenin diğer bölgelerinden getirilen insanlar yerleştiriliyordu. Belki de tarihteki ilk bilinçli "tehcir/sürgün" politikası Asur İmparatorluğu'na aittir. Bunu, tarihteki ilk bilinçli "asimilasyon" izler. Çünkü Asuriler, "sürgün" yöntemiyle sadece halkı uzaklaştırmakla kalmıyor, yenilen halkları zorla birbirine karıştırıyor ve kimliklerinin yok olmasını amaçlıyorlardı.

Belgesel bir örnek: Beni İsrail kavminin ya da İbranilerin bugünkü Filistin topraklarından sürülmeleri. Asuriler, M.Ö. 721'de bugünkü Batı Şeria topraklarındaki Nablus kentini kuşatır ve düşürürler. O dönemde adı Samariya olan Nablus'un düşüşüyle birlikte orada yaşayan (İsrail Krallığı mensubu) Beni İsrail kavmini ya da İbranilerin yüzde 10'unu oluşturan 27 bin kişiyi, kafileler halinde, ülkenin kuzey ve kuzeydoğu kesimine sürdüler. Boş kalan yerlere imparatorluk sınıfları içindeki diğer topluluklar getirilip yerleştirildi. Sürgün edilen Beni İsrail kavmi, 200 yıllık diasporada kimlik değiştirdi ve Samariler olarak adlandırıldı. (*Tevrat* 2 kon 17:6, 17:24, Esr 4:2)[19] Beni İsrail'in yerine Babil, Arap ve Hititler yerleştirildi.[20]

Uygulamaya konulan mecburi iskân ve asimilasyon politikası, kimi yerde etnik temeli kökten değiştiren sonuçlar verdi. Ama aynı zamanda imparatorluktan sonra gelen devletlere "bir siyaset çerçevesi" ve hazır reçete de sundu. Nitekim bu politikayı, Yeni Babilliler ve daha sonra Persler devraldı.[21] Büyük İskender İran Seferi sırasında Botan (Hakkari) bölgesindeki genç kızlarla 20 bin askerini zifafa sokarak aynı politikayı sürdürdü. İskender, benzer bir toplu zifafı, Hindistan'da gerçekleştirmiştir.

Ord. Prof. M. Şemseddin Günaltay'a göre, Asur Devleti'ni ortadan kaldıran Medlerin yıkılmasında büyük rol oynayan Persler (özellikle de Kral Kuraş), Asurilerin, sürgün ettikleri bütün kavimleri, anayurtlarına gönderdiler. Sürgün Yahudilere, Filistin'e dönme izni verildi. O zamanki yayılmacı siyaset gereği verilen izne rağmen, Yahudiler Babil'de kaldılar. (*İran Tarihi*, I. cilt, s. 144-145)

Asurilerin asimilasyon ya da yenilen halkları "kaynaştırma" siyasetinin önemli sayılan bir sonucu daha vardı: Çok önceleri Suriye'de konuşulan ve kuzeybatı Sami dili olarak tasnif edilen *Aramice*, Asur İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarına yayıldı. M.Ö. 600 yılında, *Aramice* Asur ülkesinin çoğunluğu tarafından konuşulan bir dil oluverdi. M.Ö. 612'de Ninova düştüğünde Kuzey Mezopotamya'da geçerli olan Akadça ortadan kayboldu. Birkaç kuşak sonra yeni Babilliler yenilince, Aramice Orta-

doğu'nun belli başlı dillerinden biri oldu.[22] Buna, Asuri dili konusunda ayrıntılı olarak değineceğiz.

Tarihteki ilk ticari kolonileri kuran kavimlerdendir Asuriler. Eski Asur lehçesini geliştirip M.Ö. 2000 yıllarında siyasi bir birlik kuran bu Sami halklar topluluğu, Anadolu ve Orta Asya üzerinden Uzakdoğu'ya tüccarlar gönderdiler. Orta Anadolu kentlerinde ticaret merkezleri kurdular. Kayseri yakınındaki *Kültepe* öreninde bulunan ve o zaman *Kaniş Kurumu* denen şehirlerden yürütülmekteydi bu ticaret kolonileri. Yapılan kazılarda o dönemden kalma, pişmiş toprak üzerine yazılı tablet denen belgeler Asuriler ve Anadolu kavimleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Asur tüccarlarının kendi ülkelerinden Anadolu'ya kalay, kıymetli kumaşlar, süs eşyaları, parfüm vs. getirdiklerini; buna karşılık Anadolu'dan altın ve gümüş götürdüklerini yazan tabletler pek çoktur. O dönemde Anadolu'da hiç bulunmayan kalay ile bu bölgede çokça bulunan bakır karıştırılıp tunç yapılırdı. Anadolu hükümdarları, zaman zaman altın ihracını yasaklarlardı; buna rağmen Asurlu tüccarlar Asur ülkesiyle Yukarı Mezopotamya ve İç Anadolu arasında "altın kaçakçılığı" yaparlardı, Bunu da tabletlerdeki tarihi yazıtlardan anlıyoruz.[23] Günümüzdeki sınır kaçakçılığının ilkidir bu. Altın, gümüş ve bakırın M.Ö. 20. yüzyılda Kassit ve Sümerler tarafından işlendiği, kimi tarihçiler tarafından kaydedilir.

Asuri tüccarları Orta Asya üzerinden Çin'e kadar uzanan bir ticaret hattı kurduklarında, sadece satılık mallarla gitmediler o ülkelere. Bu tüccarlar, Kassitler ile onların çok benzeri ve tarihsel ortakları olan Sümerlerden devraldıkları uygarlığı (yazı, ticaret, sanat, devletsel ilişkiler, alfabe, sözleşme, anlaşma ve bağıtlar vs.) Orta Asya'ya taşıdılar. Bu durum, Hıristiyanlığın benimsendiği ve Süryanilerce dünyaya yayıldığı ortaçağ başlarında daha bir belirginleşti. Örneğin Siğdler (Soğdlar-Beluciler -F.B.) aracılığıyla Süryani alfabesi, bölgedeki kavimlerden Kalmuklar, Uygurlar ve eski Pehlevi dilini konuşanlara örnek olmuştur.[24] Bu nedenle Türk-İslam sentezcilerinin şu tezi çürütülmüş oluyor: "Yenisey nehri civarındaki Elegeş Yazıtları'nda geçen *Kurt* (savaşçı) ibaresi, o zaman Göktürklerin komşusu ve Türk kökenli

Kürtler için kullanılmıştır."[25] Oysa yukarıdaki belge, Uygur alfabesinin başlı başına bir Türk alfabesi olmadığını, tersine, Orhun Yazıtları ya da Elegeş Yazıtları'nın (örneğin bu son adın Kral Lagaş'tan tevarüs edip etmediği henüz kanıtlanmış değil) büyük ölçüde Mezopotamya uygarlığının bir sonucu olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla orada geçen *Kart-Kurt-Kurtu-Kürtü* gibi deyimler de, tarihin ilk dönemlerinden beri Sami halklarıyla dirsek dirseğe ve yer yer iç içe yaşamış *Gutilere,* Asuriler tarafından verilmiş adlardan başka bir şey değildir.

ASUR İMPARATORLUĞU'NUN ÜÇ DEVRİ

Asur İmparatorluğu'nun ilk kuruluşuna ilişkin tarih açık değil. Asuri kaynakları, imparatorluğun yükselme devrine katkıda bulunan kralları sıralarken Aşur-Ubalit'i liste başına koyup önündeki tarihi, M.Ö. 1340 olarak kaydederler.[26] Prof. M. Şemseddin Günaltay da, *İran Tarihi* adlı eserinde kuruluşa ilişkin kesin bir tarih vermiyor. Bununla birlikte imparatorluğun M.Ö. 1280-1260 yılları arasında hüküm süren 1. Şalmanaşar (Salmanasar) zamanında büyük bir canlılık gösterdiği herkesçe kabul edilir. Asur tarihi üç devrede incelenmektedir.[27]

1. *Eski Asur Devleti:* M.Ö. 2000 yılı başlarında kurulu olup Asurlu tüccarların Anadolu'ya ve komşu memleketlere yaptıkları ticari çıkartmalar esasına dayanır.

2. *Orta Asur Çağı:* En önemli kişi Aşur-Ubalit (Assur-Uballit). M.Ö. 1350-722 yılları arasında genişleyip güçlendi. Devrin dört büyük devleti olan Hitit, Babil, Asur ve Mısır arasına girdi. Akdeniz'e uzandı. İlk hukuki çerçeve olan *Asur Kanunu* bu çağda yazıldı. Aile hukuku geliştirildi.

3. *Yeni Asur Devri:* M.Ö. 722 yılında başa geçen Kral II. Sargon'la başladı. Kişiliğiyle döneme damgasını vuran Sargon, çeşitli askeri faaliyetlerle birlikte Anadolu'ya ve komşu kavimlere akınlar düzenledi. Asimilasyon ve tehcir politikaları da bu dönemde gerçekleştirildi. M.Ö. 612-609 yıllarında Med-Babil ittifakı sonucunda, Asur İmparatorluğu bir daha devlet kurmamak üzere tarihin kara deliğinde kayboldu.

Bugünkü Asuri halkıyla Kürtlerin ataları arasında "ilk kan" ne zaman döküldü? Elimizde kesin veriler yok. Bununla birlikte bir Kürt mücadele türküsü şöyle der: *"Şer daketye Cızira Botanl-Mına şerê Med û Asuran."* (Botan Cizre'sini savaş kapladı. Med ve Asur savaşına benzedi.) Bugünkü Kürt mücadelesi için yakılmış bu türkü iki kavim arasındaki çatışmayı, Asur ve Med imparatorlukları dönemine kadar uzatır. Guti boylarının Kürtlerin ataları olabileceği varsayımından hareket edersek, daha geriye gidilmesi gerekir. Asur Kralı I. Salmanasar (MÖ 1280-1261), günümüzde bulunan tabletlerde şöyle diyor: "Bir yıldız gibi parlayan Guti halkı, yalnız çokluğuyla değil; azim, şiddet, dehşet ve yıkıcılıklarıyla da tanınmışlardır. Düşmanlıkları bana karşı da sürüp gitti..."[28] Salmanasar Gutilerin torunlarıyla yaptığı savaşı şöyle aktarıyor: *"Ararat sınırından, Tur Abidin'e kadar bu ülke içinde su gibi Guti kanı aktı..."*[29]

Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi* adlı eserinin 1. cildinde Asur-Med çatışmalarının tarihsel nedenleri üzerinde ayrıntılı bilgiler verir. İran'ı Mezopotamya'ya bağlayan Bağdat-Kirmanşah-Hemedan güzergâhının biraz kuzeyinde Guti ve Kassitlerin memleketi uzanıyor. Burası, her ikisinden arda kalanlarının soyundan gelen kabileler tarafından mesken tutulmuştu. Lullubiler diyarını içine alan Şehrizor (Şarizor -günümüzde Süleymaniye-Musul-Kerkük hattındaki Irak Kürdistanı), verimli ovası ve büyük ticaret yollarıyla Asurilerin iştahını kabartıyordu. Asur belgelerinde adı geçen ancak Günaltay'ın açıklayamadığı *Namir* memleketi vardı ki, büyük bir olasılıkla Nairi (Nayri) devletiydi bu. Yine Günaltay'ın tanımından Med ülkesi Medya'nın sınırlarının da, Lullubilere komşu olarak Diyala ırmağı Elvend dağları arasında bulunduğunu anlıyoruz. Med toprakları da pek verimli, at ve sürü yetiştirmeye çok elverişliydi.[30]

İlk Kürt Asuri çatışması, M.Ö. 1115-1093 yılları arasında Asur savaşçısı I. Tiglatpalasar'ın *Muşkilere* saldırısıyla başlar. Ermeniler ve Kürtler, bu kavmi sahiplenirler. Muşkilerin, Balkanlar üzerinden gelmiş Frigyalı olma ihtimali kuvvetlidir. Bu da, Ermenilerin ataları olabileceği yolundaki tezi destekler. Muskilere sal-

dırısından başarılı bir sonuç elde edemeyen Tiglatpalasar, Doğu Anadolu dağlarına yönelir ve geçit vermez ormanlardan sonra Van gölüne ulaşır. Zağros'un doğal evlatları proto-Kürtlerle Asuriler arasında ilk temas Kral Adad-Nirari (M.Ö. 911-890) arasında sağlanır. Bu Kral, Zab'a doğru yayılmaya çalıştığını belirtir tarihsel tabletlerde. Bununla birlikte Asur istila kudretini artıran Asurnasirpal (885-860) adlı kraldan önce Kürdistan'daki Zağros'a doğru ciddi bir saldırı yapılmış değildir. Şehrizor'a doğru yapılan üç büyük saldırıdan sonra Asur ülkesinin doğu bölgesi ve ticaret yolları, göreceli olarak güvence altına alınmıştır.

Salmanasar III'ün saltanatına son veren Asur'daki iç kargaşalıklar sırasında, İmparatorluğu en çok rahatsız eden güç, *Xaldi* (Haldi) devletidir. M.Ö. 824-810 arasında Asur kralı seçilen Şamşi-adad, Med memleketinin içine kadar ilerledi. Bu dönemde Asuriler, ön-Kürt kavimlerinin yerleştikleri Mannai bölgesine iki, Namri (Nairi/Nayri) bölgesine dört sefer yaptılar. Fakat bunlar ciddi savaşlar olmaktan çok, çete ve akıncıların çarpışmalarından ibarettir.[31] Asur istilasının en parlak devri Tıglatpalasar III'ün dönemiyle (M.Ö. 745-726) başlar. Zağros bölgesi yeniden istilaya uğradı ve verimli Şehrizor bir Asur eyaleti oluverdi. Sargon III (M.Ö. 722-705) tahta geçtiğinde, Med ülkesindeki 28 şehir Asur istilasına boyun eğmişti. Ancak ülke içinde isyanlar başlamış, bir yandan da Xaldi devleti Zağroslara doğru akınlar düzenlemişti. Fakat Sargon isyanları bastırmış, Xaldilere güvenerek başkaldıran bazı Med prenslerini rehin almış; bir kısmını da Suriye'nin Hama kentine sürmüştür.[32] Ortadoğu halkları ve Kürtler için siyasi sürgünler yeni değildir.

Ön Medler ve Medler

Matapim, Mata, Madai, Mada, Med... tümü Guti ve Kasit gibi bölgenin kadim yerlileriyle kaynaşan Medleri tanımlamak için kullanılır. En eski Asur belgelerinde Med ülkesi *Medya, Amadi* ya da *Madai* olarak anılır. Dara'nın *Bisutun* kitabesinin Farsça basımında *Mada*, Babilce kısmında ise *Madai* olarak geçer. Elamca'da ise Medya ülkesi *Matapim* ve halk ise *Mata* adıyla adlandırılır. İran'ın kuzeybatı ve batı bölgelerinde, tarihin ilk çağlarından beri

Elam ve diğer doğulu kavimlerle birlikte oturan bir halktır Medler. M.Ö. VI. yüzyıl başlarında Ön Medler veya Matalar olarak tanındılar. M.Ö. IX. yüzyıla ait belgelerde, *Amadai* ve *Madai* olarak anılan boylar, Urmiye gölünün güneydoğusunda Elvend dağının kuzeydoğu yamaçlarında, şimdiki Hemedan bölgesinde oturuyorlardı. Medya ülkesinin başkenti Agbatana veya Hagmatana (Hemedan) idi.

Matalar (Medler) toprağı ve suyu bol, meyveleri pek çok olan yurtlarını ekip biçiyor; at, sığır ve koyun sürülerini besleyerek geçiniyor; seçilmiş önderleri yönetiminde birbirleriyle ya da sonradan bölgeye gelen Artelerle (yani Persler) çarpışıyorlardı. İlk Medya ülkesi pek geniş değildi.[33] Çağına göre iyi tahkim edilmiş köy ve kentlerde oturan Medler, toplumsal bakımdan ataerkil düzene geçmişlerdi. Medlerin *Kişişim* gibi iki kentinden biri, iç içe üç surla çevrilmişti. Bir kaynağa göre "toplanma yeri" anlamına gelen başkent Hagmatana ise, iç içe geçmiş tam yedi surdan oluşuyordu. Her sur, ayrı bir renkle boyanıp güneş sistemi tasvir edilmişti. Bunlar da, hem *Sincar* kültürünün Medlerdeki etkilerini hem de Med halkının dönemine göre ileri bir halk olduğunu gösterir.

Medler kendi dillerini konuşuyorlardı. Ahamenişlerin hakimiyeti altında bile bu dili unutmadılar. Ancak Medler, "aşağı tabaka"dan görüp beğenmedikleri Arteler (Persler) ya da *Parsuaların* dilini çok sonradan benimser oldular.[34]

Yunan tarihçisi Herodot'tan öğrendiğimize göre Arteler (Arteens) adını taşıyan halk, İran'ın eski halkından ırk, dil ve adetçe ayrılıyordu. Asuriler de bunları, Parsualar adıyla eski kuşaktan ayırıyorlardı. Herodot'un ırk, gelenek ve kıyafet bakımından Artelerden (Parsualar) ayırdığı Matalar (Medler), gerçeğe uygun düşünüyor, bilimsel ve ahlâki kurallara bağlı kalıyor ve dini duygulara kuvvetle inanıyorlardı. Bu nedenle Medler, kendilerini, "üstün tabaka"dan sayıyorlardı. Dolayısıyla "asiller-aristokratlar" anlamına gelen Ari deyimini kullanıp, kendilerini Ari sözcüğüyle özdeşleştiriyorlardı. Buna karşılık Medya ülkesine sonradan gelmiş Parsuaları aşağı görüyor; sığıntı, kirli, pis ve bayağı insanlar olarak görüyorlardı.[35]

Bu tanım, bir anlamda, "Kürtler Ari ırkından mıdır yoksa de-

ğil midir" tartışmasına da ışık tutar. Dikkat edilirse Medlerin sonradan üstlendikleri ve kendilerini özdeşleştirdikleri Ari deyimi, bir ırkı tanımlamaktan çok, kabileler arasında ve kabile konfederasyonu içinde sınıfsal bir içeriğe sahiptir. O kadar ki, ezen üst tabaka, yani kabile aristokrasisi, kendi hükmü altına girmiş öteki kavim ve kabileleri *"sığıntı, bayağı, pis"* olarak görmektedir. Ari sözcüğü, sonradan bazı dilsel değişikliklere uğradı: *ari>arya>eron>iran* biçimini aldı. Sonradan Fars halkı, *iran* kavramını kendine mal etti. Demek ki, orta yerde bir "Ari ırkı" bulunmuyor. V.İ. Avdiev, *Orta Asya ve Medya'da Devletlerin Oluşumu* adlı incelemesinde bu görüşümüzü doğrulayan bir saptama yapıyor. Yani köleci devlet sistemi ve ilk sınıflı devlet biçimi. Bu, bir bakıma, eski Türk toplumlarındaki *"ak budun"* (yöneten kabile aristokrasisi) ve *"kara budun"* (yönetilen kabile ve halk katmanları) gibi deyimlere tekabül eder. Yoksa, kavimlerin ırksal kökenlerini tanımlamada en azından Kürtlerin kökenlerini belirlemede tek ölçüt olamaz. İtalyan genetik bilimci Luigi Luca Cavalli Sforza, ırk-ten-dil bağlantısı üzerine yaptığı araştırmasıyla, geleneksel ırk teorilerini altüst etti. Buna göre, ten-ırk bağlantısı kökünden yanlış. Esasen, halkları ırklara ayırmak bile temelden hatalı. Ve dünyada ırklar değil, halklar topluluğu yaşamakta (bkz. Fransız *Le Nouvel Observateur* dergisi, Ocak 1992).

Zend Avesta'da *"airyanem vuejo"* denilen ve bir anlamda *"dünya cenneti"* gibi gösterilen *"yitirilmiş bir memleket"*ten söz edilir. Med kabile konfederasyonunun kendisine Ari dediği hatırlanırsa ve Kuzeybatı İran'da barınamayan aşağı tabakadan Parsuaların, M.Ö. 815'ten itibaren Urmiye'nin batısından kalkarak Zağros'un güney vadilerine doğru gittikleri düşünülürse, Asur kaynaklarındaki *Parsua* yurdunun Urmiye'nin batısı olduğu büyük bir olasılıktır. Parsualar çekildikten sonra Zağros'un eski boylarından olan Medler, M.Ö. VIII. yüzyıl sonlarına doğru Dayyakku adlı birinin önderliğinde tarihin tanıdığı ilk Mata (Med) krallığını kurarlar.

Yunan kaynaklarında *Delokes* diye geçen Dayyakku, kabileler arası ilk birliği kuran Fraort'un oğludur. Heredot'a göre, köy ve kentlerdeki Med kabileleri arasındaki anlaşmazlıkları çözerek

saygınlığa ulaşan Delokes, bir ara kendini kenara çeker; ancak hırsızlıklar ve kargaşalıklar giderek artar. Bunun üzerine altı büyük Mata (Med) kabilesi birleşerek Delokes'i kral seçer. Kral'ın ilk işi, kendine büyük bir muhafız teşkilatı kurmak ve Yunanlıların Ekbatan dedikleri Hagmatana'yı başkent yapmak olur. Delokes, büyük bir olasılıkla bölgedeki yakın boylardan miras kalan devlet kurallarıyla, çağdaşı Asur devlet teşkilatını örnek alarak, sarayında birtakım protokol esasları kurar. Örneğin herkes kralı göremezdi. Aradaki protokol memurları istek ve dilekleri krala sunardı.

Dayyakku döneminde Medya'yı tehdit eden sadece bir Asur seferi düzenlendi. Ancak Kirmanşah bölgesini hedef alan saldırı pek başarılı olmadı. M.Ö. VII. yüzyıl başlarında, Asurilerin *Gimmirrai* dedikleri Kimmerler, içinde bulundukları karanlık alemden çıkarak, Kafkasya'nın kuzeyinden Derbend yoluyla İran'a akarlar. Sürülerine otlak arayan, at üstünde yaşam sürdüren ve son derece yağmacı olan Kimmerler, Xaldileri çaprazvari çiğneyip Asurilerin istila ettikleri Medya ülkesini işgal ettiler. Buraların elden çıkması, Asuriler için büyük kayıptı. Çünkü Zağros'un bu bölgeleri, hem Asur istilasına neden olan hem de Kimmerlerin işgaline yol açan verimli topraklardan ve at sürülerinden oluşuyordu. Asuriler kendi ordularının muhtaç olduğu atları da kaybediyorlardı.[36]Asuriler, Kimmer-İskit istilasına karşı koyabilmek ve yitirdikleri sürüleri elde etmek için, bu kez Bit-Kari'den Med ülkesine doğru birbiri ardına akınlar yaparak ilerlediler. Sonuç olarak Medlerden birçok verimli toprakla at ve deve sürüleri almış, birçok önderlerini esir etmiş oldular.[37]

Asur metinlerinden seçilebildiği kadarıyla Medya'da ilk tanınan devlet Froart ile başlar. Çivi yazısıyla Fravart biçiminde yazılan bu ad, Yunan kaynaklarında *Fraortes,* İran kaynaklarında *Ferhad* (Fravartiş) ve Herodot'a göre de *Froart*'tır. Asur kaynaklarına göre önceleri *Karkaşşi* şehri önderi olan Froart'ın saltanat adı Xaşatrita (Kaştariti) oluvermiştir. Froart, Herodot tarihinde, Persleri ilk kez Med egemenliği altına alan kral olarak tanımlanır. Herodot'a göre, Asurilere ilk savaş açan da bu kraldır.[38] Ancak Asurbanipal üzerine yürüyen Froart, M.Ö. 653'te yenilmiş;

ordusu perişan olmuş ve kendisi de sınır boyundaki çatışmada öldürülmüştür.

Froart'ın yerine oğlu Uvakhşatra (Keyaksar veya Xuvaştra) tahta geçti. Ancak o dönem İran'ı kasıp kavuran İskitler, Med kralını mağlup ederler. Kimi tarihçilere göre, yeni kurulmuş Med Devleti'ni, imparatorluk için büyük bir tehlike olarak gören Asuriler, İskitleri davet ederler. Bu çağrı aynı zamanda Asur İmparatorluğu'nun yıkılışını hızlandıran bir felaket olmuştur. Keyaksar'ı mağlup edip Medya'yı yakıp yıkan İskitler, sonradan Asur ülkesine yönelip el Cezire, Suriye, Fenike ve Filistin bölgelerini baştan başa yağmaladılar.

Sürekli akınlar ve savaşlar İskitleri yıpratınca, Med Kralı Keyaksar bunları vurmak için uygun fırsat kollar. Planını bir şölende gerçekleştirir; İskit Kralı Madiyes ile belli başlı komutanları sarhoş edip öldürtür. İskit birliklerini, perişan biçimde Med ülkesini terk etmeye zorlar. Böylece Keyaksar, M.Ö. 625 yılında Med platosunda dirlik-düzenliği kurar. Önce Anşan hükümdarını yenip Parsumaş ve Anşan bölgelerini hükmü altına alan Keyaksar, bir sonraki adımda Asur işgali altındaki Parsua eyaletlerini geri alır. M.Ö. 615 yılında Arrapha (Kerkük) bölgesine girer. Ninova'yı (Musul) kuşatır ama düşüremez. Bu arada Asur hükmü altındaki Babillilerle ittifak yapan Keyaksar, Musul'u kuşatıp zapteder. Keyaksar ile müttefiki, Nabopalasar, son Asur direnişini kırmak için M.Ö. 610 yılında Asur kentine yüklenirler. Asuriler yenilirler ve prensleriyle birlikte tarihe gömülürler.

Sonraları sınırlarını genişleten ve bir imparatorluk kuran Medler, Astiyag döneminde (585-550) gerilemeye başladılar. Pers Kralı Kuraş II. tarafından tarihin değirmen taşları arasına gönderildiler. Böylece Medlerin aşağı görüp küçümsedikleri köle Persler (Arte ya da Parsua) efendileştiler; asil ve egemen (Ari) Medler ise köle durumuna düştüler.

Bu tarihten sonra Persler, "sürgün ve asimilasyon" siyaseti güderek yavaş yavaş Medleri Persleştirmeye çalıştılar. Mata (Med) dili yerine Pers dilini yerleştirmeye çabaladılar. Gerçi Medler bu duruma kolay kolay uymadılar. Yer yer isyan ettiler. Fakat Pers Kralı amansız I. Darius, bir yandan Med aydın kesi-

mini kılıçtan geçirdi; öte yandan Med halkına "dilini" yasakladı. Pers dilini resmi dil ilan etti. Medlere kimliklerini unutturmak için var gücüyle çalıştı. Herkes Pers dilini öğrenmek ve konuşmak zorundaydı. Fakat bu baskılara rağmen Medler zaman zaman silahlara sarıldı. Ne var ki, zamanla Arteler (Parsua-Pers) Medleri maddi açıdan yuttular. Ancak kültürlerini yok edemediler. İran uygarlığı, Elam-Med uygarlığı üzerinde kuruldu.[39] Şemsettin Günaltay'ın bu saptamaları, Kürtçeyi Farsçaya bağlayan Türk-İslamcılar ve Kürtçeyi yasaklayıp Türkçeyi mecburi kılan İktidarlar için bir derstir.

Asur İmparatorluğu kesin olarak M.Ö. 605 yılında yıkıldı. Ancak Asur halkı birçok yabancı gücün boyunduruğu ve işgaline rağmen kendi dilini, kültürünü, gelenek ve göreneklerini günümüze kadar sürdürebildi. Burada da Med torunlarından sayılan Kürtler ile Asur torunları Süryani, Nasturi, Yakubi ve Kildaniler arasında kader ortaklığı görüyoruz: Asimilasyon siyasetlerine karşın ayakta kalabilmek. Asuri yazar B. C. Arsanis, bu tarihsel kader ortaklığını özel bir araştırmayla da belgeliyor: "Asuriler, Asur dağlarına (günümüzde Kürdistan) kaçıp, komşuları olan Kürtlerle birlikte uzun süre yaşadılar.[40] Asur Devleti yıkıldıktan sonra bütün Asuriler öldürülmedi. Kurtulanların çoğu Maklub ve Sincar dağlarına, diğer bir kısmı da 10 kadar komutanlarıyla birlikte Nusaybin yönüne doğru kaçtı. Günümüzde Urfa şehrinin bulunduğu yerde, on anlamına gelen *Esraya* adında bir devlet kurdular.[41] *Tevrat* ise Asurilerin tarihsel kaçışlarını şöyle tanımlıyor: "Ey Asur Kralı, çobanların uyuyor. İleri gelenlerin kımıldamıyor, dağların üzerinde kavmin dağıldı ve onları bir arada toplayan yok."[42]

İmparatorluk yıkılınca kaçanların bir kısmı, yavaş yavaş eski yerlerine döndü. Dicle nehrinin sağ kıyısında bir şehir kurdular. Ya da kent yıkıntıları arasında yaşayıp eski törelerini sürdürdüler.[43] Pers Kralı I. Darius'un sarayındaki yazıtlardan biri, uyruğu altındaki Med, Babil ve Asuriler hakkında şunu belirtir: "Yer kazıldı, kazılan toprak kaldırıldı. Tuğla hazırlandı ve tüm bu işi Babilliler yaptı. Asuriler Kidra denilen yerde ahşap kalasları, Lübnan'dan Babil'e, daha sonra sarayın yapıldığı yere götürdüler."[44]

Hıristiyanlığa Geçiş

Politik ve askeri güçlerini yitiren Asuriler M.Ö. 600 yıllarından başlayarak sırasıyla Med, Pers, Yunan ve daha sonraları Romalıların baskısı altında yaşadılar. Yüzyıllar süren esaret ortamında Asurilerin imdadına Hıristiyanlık yetişti. Çünkü bu din, güçsüzlerin felsefesi haline gelmişti: Barış, iyimserlik ve iman sayesinde insanın gökyüzüne gidişini tasvir ediyor; bu da insanları, baskıcı ve despot yönetimlerden uzak tutuyordu. Bu mistik inançlara sempati duyan Asuriler, Mezopotamya'da binlerce yıl emek verip yaratılan bilimsel ürünlere sırt çeviriyor, yeni bir yönelişe geçiyorlardı.[45]

Asuriler Hıristiyanlığın 1. yüzyılında bu dini kabul eden ilk halklardandır. Din yayıcılar, Wigram'a göre Mar Aday ile Mar Mari'dir.[46] Süryani din adamı Horepiskopos Aziz Günel ise, Hz. İsa'nın 12 havarisinden biri olan Şem'un-Fetros ile arkadaşı Tomo ve Toma'nın öz kardeşi Mar Aday, ayrıca şakirtleri Agay ile Mara'nın din müjdecileri olduklarını öner sürer.[47] Hıristiyanlığın kimi Asurilerce kabul edilmesi, aynı zamanda putperest kalan Aramilerle ayrışmayı da getirdi. Milat'ın 225. yılında Asuriler arasında tam 20 dinsel topluluk vardı. Bu tarihe kadar Asurilere dinsel özgürlük tanıyan egemen Persler ve ardılları Sasaniler, M.S. 225'ten itibaren korkunç bir dinsel baskı politikası uygularlar. Çünkü Bizans-Pers savaşları gündemdedir. Biri Hıristiyanlığı, öteki Zerdüştiliği temsil etmektedir. Savaşın ideolojisi, bu dinlerin yorumlarına göre yapılmaktadır.

Buna rağmen Hıristiyanlığı seçmiş Asuri din adamları, benimsenen yeni din uğruna pervasızca seferber oldular. Ortadoğu'dan çevreye yayıldılar. Evlerini aile ve yakınlarını hatta yaşadıkları toprakları terk ederek kilise ve manastırlar çevresinde toplandılar. Dinsel eğitime adadılar kendilerini. Böylece Asuriler yeni bir kültürün potasında yoğrulup değişime uğramaya başladılar. Hıristiyanlık, Asurilerin gözlerini hep gökyüzüne dikti; orada asılı bıraktı. Dünya nimetlerine ve maddi kazanımlara sırt çevrildi. Yeni kültürle birlikte, kilise *"resmi kurumu"* oluşturulup halka dayatıldı. "Kilisenin en üst önderi ve yetkilisi Patriyark, yani Allah'ın dünyadaki elçisi yaratıldı. İkinci derecede *Maferyonu,* yani

Metropolit; üçüncü sırada Başpiskopos vb..." yer alıyordu. Böylece başka halklara boyun eğme ve bağımlılık, burada dinsel otoriteye bağımlık ve baskıya boyun eğmeye dönüştü.

Kuşkusuz Asur halkı, Hıristiyanlık öncesi din ve inançlarını tümüyle terk etmedi. Binlerce yıllık Babil ve Ninova kültür mirasını, tapınak törelerini Hıristiyanlık dönemine taşıdı. Örneğin papazların dinsel törelerde mihrabın önünde kullandığı giyimler, buhurluk, tütsülük, ziller hep eski dönemden kalmaydı. Aynı şekilde eskiden "*Tanrı Kral*"ın yerini, tüm yetkileri elinde bulunduran *Patriyark* aldı.[48]

Kilise, Hıristiyanlık dinini, Asur halkı için en yüksek yaşam noktası olarak gördü. Dünyaya mistik ve metafizik bir bakış açısıyla bakıp yorum yaptı. Bu ise, Kassitlerle birlikte dünyayı maddi açıdan yorumlayan Asurilerin kültürel geleneğiyle çelişen bir durumdu. Bu nedenle Kilise, Asur adının Asuriler (Arami-Süryani-Kildani) için uygun bir ad olmadığını ileri sürdü ve bunun ortadan kaldırılması için elinden geleni yaptı. Kilise ile Asuri kültürü arasında bir kaynaştırmaya ve uzlaşmaya gitmedi. İnsanlığa büyük hizmeti dokunan tarihsel Asur kültür birikimini "dinsizlik" diye damgaladı. Böylece her Asurinin hayatının en ince ayrıntısına damgasını vuran Hıristiyanlık, çizilen çerçevenin dışındakiler için yasaklar getirdi ve her türden yeniliğe karşı çıktı.

İlk dönemlerinde Suriye'nin kuzey kesimlerinde ve Mezopotamya'da kendini gösteren Hıristiyanlık kilise merkezi, Edessa-Urhay-Reha (Urfa) idi. Burada konuşulan şive, kısa bir süre sonra Hıristiyan edebiyatının dili haline dönüştü. Sami dil uzmanları Aramicenin bu biçimine Süryanice demektedirler.[49] Fakat Aziz Günel bu tanımlamaya itiraz ederek, Süryanicenin çok eskiden beri var olduğunu ileri sürer.[50]

Dinsel Bölünme: Nasturiliğin Doğuşu

Bizans-Pers savaşları 400 yıl kadar sürdü. Sonraları dinsel ve düşünsel çatışmalara dönüştü bu savaşlar. M.S. 400 yılında Bizans İmparatoru, Hıristiyanlığı resmi din olarak benimsedi ve kendini imparatorluk sınırları dışındaki Hıristiyanların koruyucusu olarak ilan etti. Bu tutum, aslında o dönemde Pers güdü-

mündeki Asurileri kendi tarafına çekmek için izlenen siyasetten başka bir şey değildi. Persler buna tepki olarak, Asurileri düşman ilan ettiler. Perslerin ardılları Sasaniler, M.S. 431 yılına kadar sürgün hayatı yaşattılar Asur halkına. Onlara dinsel ibadetlerini bile yasakladılar.

Bu arada Hıristiyan kiliseleri arasında dinsel yorumlarda ve görüşlerde anlaşmazlıklar baş gösterdi. Anlaşmazlıkları bir sonuca bağlamak için, 22 Haziran 431 yılında Efesus (İznik) şehrinde bir dinsel kongre toplandı. Hz. İsa'nın annesi Meryem'in adını, "Rabbin annesi" ifadesini "Mesih'in annesi" biçiminde değiştirmek isteyen Konstantinopol Patriği Nastur ve yandaşlarıyla, İskenderiye Patriği Krillos ve yandaşları arasında sert tartışmalar çıktı.

Gerçekte tartışmaların nedeni, iç ve dış çelişkilerdi. Metafizik içerikli Hıristiyanlık, diyalektik düşünceye karşıt idi. O dönemde, zengin ve sömürücü Batı'yı temsil eden Bizans merkezi ile İskenderiye, metafizikçi ve dolayısıyla daha tutucu olmak durumundaydı. Oysa Mezopotamya kültürünün maddi ve diyalektik yönleri daha fazlaydı. Ayrıca ezilen bir Doğulu olarak Nastur'un düşünceleri, yoksuldan yana çıkan toplumsal ve siyasal bir temele sahipti. Arada zengin Batı-yoksul Doğu çelişkisi vardı.[51] Nastur'un düşüncelerini benimsemeyen kongre, onu bir "din isyancısı/din devrimcisi" ilan ederek önce Suudi Arabistan sonra da Libya ve Mısır'a sürgün etti. Yoksul devrimci din adamı Nastur, M.S. 440 yılında Mısır'da öldü. Suriye ve Mezopotamya'daki Asurilerin çoğu, kongre kararına karşı çıktı. M.S. 500 yılında çelişkiler patlama noktasına geldi. Asuri düşünürler, Hıristiyanlık dinine yeni işlev ve anlamlar kazandırmak için yerli/yabancı eserleri incelemeye koyuldular. Nastur'un görüşleri geniş bir taraftar kitlesi buldu. Edessa (Urfa) kenti bu hareketin merkezi oldu. Önderliğini de Asurilerce dinsel ve toplumsal yönden iyi tanınmış kişiler olan Ayfa ve Barsawma yaptılar. Nastur'a göre Hz. İsa, başlı başına Tanrı veya Tanrı'nın oğlu değil, Meryem Ana'nın oğlu ve bir insandı. Aynı zamanda o, ilahi bir karaktere sahipti. Hz. İsa'nın bu ikili özelliğini ileri sürdüğü için, çifte nitelikçiler anlamına gelen *Dio-fizitçiler* denildi Nastur yanlılarına.

Nastur yandaşlarına "Nasturiler", kullandıkları dile de "Doğu Süryanice Kilise Dili" adı verildi. Nasturiler, Bizans zulmünden kaçarak İran'a gittiler. Bizans'la, çelişkisinden ötürü, Pers Kralı Fiyroz onları iyi karşıladı ve Nasturileri, savaşta Bizans'a karşı kullanmayı düşündü. Bu, aynı zamanda Asuri halkının bölgesel savaşlarda başka halklara karşı komşu devletler tarafından kullanılışının başlangıcıdır. Fiyroz, Nasturilere her türlü tapınma ve eğitim serbestliği de tanıdı. Barsawma'nın isteği üzerine, Pers İmparatorluğu, Nasturiliği sınırları içindeki bütün Hıristiyanların mezhebi olarak ilan etti. Barsawma önderliğindeki Nasturiler, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan soydaşları Asurileri, bu mezhebi kabul etmeye zorlayıp şiddete başvurdular. Bu mezhep çatışmalarında Bizans taraftarı Asurilerden tam 7000 kişi öldürüldü.[52]

Barsawma, Nusaybin ve Urfa'da Bizanslıların yaktığı akademilerin yerine yenilerini yaptırdı. Bu akademiler başlangıçta Pers, sonraları Arap devletlerinin bilim hayatında önemli roller oynadı. Wigram'a göre, ortaçağ karanlık Avrupası'na bilim, Araplara öğretmenlik yapan Asuriler aracılığıyla ulaştı. Oxford, Cambridge ve Paris bilim hattı, Barsawma'nın açtığı Nusaybin-Bağdat-Salaman hattına bağlıydı.[53]

M.S. 496 yılında Nasturilerin dini kongreleri Salukiya'da oldu. Burada Asurilerin resmi mezhebi olarak Nasturilik kabul edildi. İlk Patrik olarak, Bawi seçildi. O günden sonra kiliseye *Doğu Kilisesi* ve Patrik'e de *Doğu Kilisesi Patriği* denildi. Aynı zamanda, Persler, Asurilere yerel bir özerklik de verdiler. Bununla birlikte durumlarında bir ilerleme olmadı.

Nasturiliğin lanetlenme döneminden 20 yıl kadar sonra Kalkedon'da yapılan diğer bir kilise toplantısında, *Batı-Süryani Kilisesinin Hıristiyanlık Bilimi* lanetlendi. Çünkü bu kilise, Hz. İsa'nın, çifte nitelikli değil, tek nitelikli olduğunu savunuyordu. Buna göre Hz. İsa, "hem Tanrı hem de insandı". Habeşli Kıpti cemaati ile Ermeni kiliseleri bu görüşü benimsediler. Bunlara *monofizitçi* (tek doğacı) denildi. Bu görüşü savunan Yakup Baraday olduğu için de, 500 yılında takınılan bu tutumun yandaşlarına *Yakubiler* adı verildi. Kullandıkları dil ise *Batı-Süryanice Kilise Dili* oldu.[54]

Yakubi/Nasturi diye bölünmenin tek nedeni, teolojik, yani dini görüş ayrılıkları değildi. Buradaki baş çelişki toplumsal ve siyasal idi. Ancak mücadelenin ana aracı, dinsel görüşlerdi. Yakubi ve Nasturi kiliseleri arasındaki ayrışma, 400-500 yıllarında politik nedeni daha fazla su yüzüne çıkardı: Bizans Yakubileri, Persler ise Nasturileri tutuyordu. Nasturiler Pers egemenliğinde, Yakubiler de Bizans egemenliğindeydiler. Bu nedenle Nasturiler, Perslerin gözünde Bizans'ın "beşinci kolu" görünümündeydiler. Sürekli baskı ve katliama uğramaları da bundan ileri geliyordu. Bizanslılarla devamlı savaş halinde olan Zerdüşti Persler, Bizans ülkesini Hıristiyanlık merkezi ve "kötülüklerin yuvası" olarak görüyorlardı. Yakubi/Nasturi bölünmesi meydana gelince, Persler Süryani Nasturiler üzerindeki baskıları hafiflettiler. Çünkü Bizans'a karşı savunma hattı olarak kullanılmaları gerekti. Nasturiler, Persler önünde Hıristiyanlıklarını gizlemiyorlardı. Ancak Bizans'a sempati duymadıklarını da açıktan ifade ediyorlardı.[55]

İç kargaşalıklarla (mezhepsel, düşünsel, toplumsal) bir halkın nasıl "kullanılma" durumuna getirildiğinin belirgin örneğidir Asuri tarihi. İki sömürgeci güç, bu iç çelişkileri derinleştirdiler hep.[56]

Arap Egemenliği

Bizans-Pers arasındaki sınırlardan biri de Asuri topraklarıydı. Buralar hep savaş alanıydı. Derken, Müslüman Araplar, bölgede büyük bir güç olarak belirdiler. 600 yılların ikinci yarısından itibaren Suriye ve Mezopotamya'ya saldırılar düzenlediler. 637 yılında bugünkü Irak'ta bulunan el Qadisiye denilen bölgede Persleri yendiler. Pers ardılları Sasaniler, 642'de tamamen yıkıldılar. Asuriler bu başarıyı sevinçle karşıladılar. 628'de Asur Patrik'i İşo Bawi, Hz Muhammed ile görüştü ve ondan bir belge aldı. İslam yönetimi Süryani, Nasturi ve Yakubiler için büyük kolaylıklar getirdi. Her iki kiliseye de doğrudan baskı yapılmadı. Din görevlilerine serbestlik tanındı. Süryaniler askere alınmadılar. Ancak özel bir vergi vermekle yükümlü kılındılar. Bununla birlikte, Asurilerin siyasi faaliyet gösterme hakları yoktu. Keza, kendi kendilerini yönetme hakları da ortadan kaldırıldı. 1900 yılına kadar

Yakubi ve Nasturiler hep kilise tarafından yönetildiler.[57] Asurca ve Süryanice yerine, Arapça zorunlu dil oldu.[58]

Geniş topraklara sahip Arapların, devletin siyasi ve ekonomik mekanizmasını örgütleme deneyimi azdı. Yönetim konusunda tarihsel birikimleri olan Asuriler (özellikle Süryaniler), Arapların bürokratik işlerinde çalıştırıldılar. Süryani asıllı Bar Hebraeus (Gregory Abu'l Farac) tarafından kaleme alınan *Fi Muhtasar'il Duvel* (Türkçe *Abu'l Farac Tarihi*) kitabında başta babası ve kendisi olmak üzere, Süryani topluluğundaki din adamları ve bilginlerin bölgedeki yönetimlere (Emeviler, Abbasiler, Moğollar, Atabeyleri ve Selçuklular) nasıl hizmet ettikleri kayıtlıdır. Devletin kilit noktalarına gelen Asuriler, ekonomiyi düzelttiler. Asur bilginleri, eski Yunan-Mısır kültürünü, Arap (Emevi, Abbasi, vb) devletlerine aktardılar. Aynı kültür ve dili, Özellikle Arami literatürünü İran ve Orta Asya'ya yaydılar. Eğitim kurumlarında yetiştirilen birçok bilgin Çin, Moğolistan, Kore, Sibirya, Seylan, Orta Asya ve Avrupa'ya gitti. *Abu'l Farac* tarihinde, Süryanilerin Tarsus, Musul, Azerbaycan, İran arasındaki kilise faaliyetlerine değinilirken, aynı zamanda o bölgelerle olan kültürel alışverişlere değinilir. Örneğin Uygurlu iki Hıristiyan bilginin Patriklikten icazet alıp, Orta Asya'da görevlendirildiği belirtilir. Demek ki, Ticaretin yanı sıra bilim ihracatçıları oldu Asur bilginleri.[59]

Asur kiliseleri, İslam egemenliği altında da bölünmüşlüğü sürdürdüler. Tek yanlı ve dar görüşlerle birbirlerini suçlayıp mezhepsel kıyımlara yol açtılar. Yuhanun Bar Cebroyo veya Gregory Abu'l Farac adıyla bilinen Süryani meşrepli Bar Hebraeus, yukarıda adı geçen değerli kitabında, Nasturi rabban (din adamı) Hormizd ve yandaşlarının Süryanilerle olan rekabet ve kavgalarını anlatırken, Nasturilerin Musul civarındaki iki Süryani kilisesini (Bezkin ve Mar Mattai) nasıl yağmalayıp adam öldürdüklerini de anlatıyor. Hormizd yandaşı Nasturilere bakılırsa, "Yakubi (Süryaniler) rahipler putperestlermiş; sefahat içinde yaşarlarmış ve Bezkin kilisesini meyhane gibi kullanırlarmış. Süryanilerin putperest olarak suçlanmasının nedeni de şuymuş: Süryani rahiplerinin türbelerinde şu veya bu şekilde bir mukaddes heykel bulundururlarmış. Çünkü Sümer, Babil ve Asur'daki

eski rahipler, büyülü heykelleri yani kötülüğe karşı gelen heykelleri mabetlerinin ve evlerinin altına gömerlermiş."

Süryaniler, dil konusunda geri adım attılar. 1200 yıllarına kadar egemen biçimde konuşulan Asurca, yerini Arapçaya bıraktı. Bunun tipik örneğini, Bar Hebraeus adlı Süryani bilgini verdi. Asurcaya Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe gibi dillerin birçok sözcükleri ve dilbilgisi kuralları girdi.[60] Bunun yanı sıra, kilise maddi durumu iyi olan zengin Asur ailelere ve büyük aşiretlere sırtını dayamaya başlar. Artık "gönüllü kültürel asimilasyon"un kutsal aracıdır kiliseler. Bu da sömürgeci Arap-İslam egemenliğinin arayıp da bulamadığı bir şeydir. Nitekim Haçlı Seferleri sırasında mali varlıklarını ve konumlarını yitirmek istemeyen birçok Süryani Hıristiyan, toplu biçimde İslam'a geçti.[61] Süryani Hıristiyanların böylesine yoğun biçimde Müslüman olmaları, ekonomik ve siyasi baskıdan ileri geliyordu. Çünkü o dönemde Haçlı Seferleri vardı. Egemen ulus olan İslamcı Araplarla, bütün Hıristiyan alemi çatışma halindeydiler. Sorun, Ortadoğu'daki zenginlik kaynaklarının sömürülmesiydi. Bu arada, olan yine ezilen küçük azınlıklara oluyordu. Hıristiyan Asuriler (Süryani/Kildani) de bunlardandı.

Hangi dönemde geçtiği bilinmemekle birlikte ünlü Kürt lideri Molla Mustafa Barzani ailesinin de, aslında çok eski Kürt Hıristiyan bir sülaleden geldiği ve birçok Hıristiyan din adamı yetiştirdiği rivayet ve iddia edilir.[62] Bu aile, 200 yıl önce Müslümanlığı seçer ve önemli din ocaklarından biri haline dönüşür. Geçerken belirtelim: 2000'lerin hemen başında Türk-İslamcı bir akademisyen, siyasi güdülerle, "Barzani ailesinin Yahudi kökenden geldiğini" ileri sürmüştü. Başta Iraklı Kürtler olmak üzere birçok Kürt aydını, her iki tezi (Barzani sülalesinin Asuri veya Yahudi oluşuna dair) yalanladılar. Konuya ilişkin gerekçeli makaleler yazdılar.

Emevi ve Abbasiler zamanında birtakım Kürt beylikleri kuruldu. Kars-Davin (Ermenistan) yöresindeki Şeddadiler, Silvan merkezli Mervaniler ile Şam merkezli Eyyubi hanedanlıkları bunlardandı. Şeddadilere mensup olan Eyyubi hanedanlığının askerlerinin çoğu Kürt, geri kalanı Türkmen ve Araptı. Önce Irak'ta dev-

let işleriyle uğraşan Eyyubi ailesi, 1130'lardan başlayarak önce Şeddadilerin ardından Tikrit'teki Zengilerin danışmanlığını yaptı. Özellikle ön plana çıkan isim Esedüddin Şirkuh idi. Şirkuh, Tikrit emirinin çok sevdiği bir Hıristiyanı öldürdüğü için ailesiyle birlikte Musul'a kaçtı. Musul Atabeyi Nureddin, bu köklü Kürt ailesini iyi karşıladı; Şirkuh'u danışman yaptı. Baalbek (Lübnan) kalesini, Şirkuh'un kardeşi ve Selahaddin Eyyubi'nin babası Necmeddin'e verdi. Daha sonra Musul Atabeyi, Eyyubi ailesini, kendi vekili olarak Mısır'a gönderdi. Aile bireyleri, Mısır'da Alevi Fatımilerin danışmanlık ve komutanlığını yaptılar. Sünni Eyyubi ailesi, Fatımilerin devrilmesinde önemli rol oynadı. Ailenin en namlı ismi Selahaddin Eyyubi, Haçlı Seferleri sırasında Kudüs'ü Haçlılardan kurtardığı için Arap-İslam dünyasında ünlendi. Şam diyarında (Suriye, Lübnan, Ürdün) hükümran oldu. Hanedan mensupları beylik sınırlarını Mısır ve Yemen'e kadar genişlettiler.

Bu karmaşa ortamında, sınırlı bir Kürt-Asuri (özellikle Süryani) çatışmasından söz etmek mümkün. Kılıfı da kuşkusuz Hıristiyanlık/Müslümanlık idi. Bar Hebraeus'un yukarıda adı geçen kitabında, bazı Kürtlerin manastır ve kiliselere saldırılarından, yağmacı eylemlerinden bahsedilir. Esasen Süryani din bilgini Bar Hebraeus'un yaşadığı 12. ve 13. yüzyılda Ortadoğu tam bir keşmekeş içindeydi. Abbasiler, Haçlılar, Selçuklular ve Moğollar sahnede baş aktördüler. İkinci rolleri ise Atabeyler, Zengiler, Kürt Eyyubiler, Türkmenler, Ermeniler, İsmaililer gibi beylikler veya kale hükümranlıkları üstlenmişlerdi. Örneğin, söz konusu kitaptaki kayıtlara bakılırsa Haçlı Franklar, Urfa yöresinde Kürtlerle Türkmenleri kırıp geçirmişler. Moğollar, karşılaştıkları Kürt ve Arap direnişçileri imha etmişler. Bu arada aynı Nusaybin yakınında Türkmenlerle Kürtler arasında kıyımlar yaşanmış. Derken Bağdat'ta ayaklanan Süryani ve Hıristiyanlar, Müslüman Arapların kılıçlarına kurban edilmişler. Halep dolaylarında 10 bin İsmaili Haçlılar tarafından katledilmişler. Maraş çevresinde ise Haçlılarla ittifak yapan Ermeniler, Selçukluların gazabına uğramışlar. Türklerle Araplar Bağdat'taki iktidar için boğazlaşmışlar. Moğol istilası boyunca yönetim kademelerinde imtiyazlı makamlara getirilen Yahudiler, Arapların hışmına uğramışlar.

Belirtmek gerekir ki, 7. yüzyılda Kürdistan, İslam ordularınca işgal edildiğinde ilk elde 80 bin Kürdün kanı akıtılmıştır. Kimi iddiaların tersine; İslam "barış ve tebliğ" yolundan ziyade "fetih ve kılıç" zoruyla yayılmış; Kürtler de diğer halklar gibi zorla Müslümanlaştırılmıştır. Doğrusu, İslam egemenliğinde isyanlara bakıldığında, Kürtlerin şu ya da bu biçimde *Rıdde* (dinden dönme) denilen, İslam baskısına karşı siyasi ve felsefi başkaldırışını görürüz hep. Kürtler, İslam yönetimine karşı ayaklanan Harici, Mazdek, Babek, Hürremi, Zenci isyanları, Karmatiler, Haşşaşinler (İsmailiyye) hareketlerinde yer aldılar. Selçuklular devrinde ise Baba İshak İsyanları gibi köylü hareketlerinin öncülüğünü yaptılar. Bir yandan Yavuz Sultan Selim ile işbirlikçisi İdrisi Bitlisi'nin arasında varılan anlaşma gereği 25 Kürt Beyliği Osmanlı'nın yanında Safevilere karşı çatıştılar; öte yandan, Safevilerle işbirliği yapan özellikle İran merkezli kimi Kürt beyleri de Osmanlılara karşı tampon ve serhat beyleri (veya sipahi) olarak kullanıldılar. Osmanlı'yla birlikte hareket eden Sünni Kürtler, Dersim'de devrimci köylü isyanlarının üzerine sürüldüler. Ebu'l Vefa ve Ebu Müslim Horasani gibi önderler aracılığıyla ortodoks İslam düşüncesine karşı, Kürtler fikirsel ve askersel düzlemde Alevilik bayrağını açtılar.[63]

Şu bir gerçek: İslam, bir siyaset ve yönetim biçimi olarak Kürt halkının kültürünü yok etmiş, milli kimliğini yitirmesinde önemli bir etken olmuştur. Feodalizmin bir ideolojisi olan İslam, Kürdü ileri götürmemiş, geriletmiş; aşiret sınırları içine hapsetmiştir. Yukarıda andığımız Süryani din bilgini Bar Hebraeus, örnek olması bakımından, şöyle bir olaydan bahseder: "1205 yılında Madai (Medya, günümüzde Kürdistan) dağlarında yaşayan ve kendisine *Tirahaye* denilen Kürtlerden bir kabile dağlardan indi ve bu havalide büyük tahribat yaptı. İranlıların askerleri bir araya gelerek, bunlarla dövüşüp birçoğunu öldürdüler. Kürt kabilesi, ilkel putperestliği ve Mecusiliği benimsemişti. Bunlar, eline bir Müslüman düştü mü, onu en şiddetli işkencelerle öldürüyorlardı."

Moğol Akınları ve Asuriler

Asuriler, II. yüzyılda Moğolistan halkına Hıristiyanlığı götürdüler. 1200 yılında Moğollar, Arap Abbasilerine saldırdılar. 1258 yılında Cengiz Han'ın torunu Hülagu, Bağdat'ı fethedince Abbasi Devleti yıkıldı. Şaman inancına sahip Moğol hükümdarı Hulagu'nun yerine geçen Arcan, savaştığı Müslümanlığa karşı Hıristiyanlığı kullanmaya çalıştı. Bu amaçla Hıristiyan Avrupa'ya görüşmeler için gidecek heyetin başına sonradan Nasturilik mezhebini kabul eden Awigor Barsawma adında bir Moğolu seçti.[64] Fakat adı geçen heyet, Avrupalılarla hiçbir anlaşmaya varmadan döndü. Bu siyasete bir tepki olarak Moğollar, ani bir manevrayla Müslümanlığı kabul edip Hıristiyanlığa karşı mücadele ettiler. İlk kurbanlar, pek doğal olarak, o bölgede bulanan Asuriler idi. Bağdat istilası sırasında 800 bin Müslümanı öldüren Moğollar, daha sonraki dönemde Timurleng komutasında Asur halkını korkunç bir katliamdan geçirdiler. Hulagu zamanında gelişen ve 1317 yıllarına kadar Moğol asıllı Ya(g)ballah (Yakubi Patriarkı oldu) devrinde doruk noktasına ulaşan Moğol-Süryani ilişkileri, 1390 yılından itibaren bozuldu. Öyle ki, Timurleng'in giriştiği katliamdan sadece üç Asur kafilesi sağ kurtulabildi. Bu üç kafilenin birincisi Hindistan'a, ikincisi Kıbrıs'a, üçüncüsü de Asur Patriğiyle birlikte Kürdistan dağlarına sığınarak canlarını kurtarabildi. Kafileler, gittikleri yerlerde, Papa'nın misyonerlerinin baskılarıyla karşılaşıyorlardı. Misyonerler, kaçan Asur kafilelerinden, Nasturiliği bırakıp Katolik mezhebine girmelerini istediler. 1445 yılında Papa VI. Awgin zamanında Kıbrıs'a göçen Asuriler, Katolik mezhebine girdiler. Ancak Roma'ya bağlı Asuriler buna karşı çıktılar.[65] İşin ilginç yanı, 1974 yılında Kıbrıs'ın bir kısmı Türk birliklerince işgal edildiğinde, bazı kimseler bu Asurilere karşı özel bir şiddet uygulanmasını istediler. Türklere göre, geçmişte Kıbrıs'ın İngilizlere kaptırılmasında Süryanilerin payı vardı. 1974'te Kıbrıs işgal edilince, Türkiye'den ve Kıbrıs'tan yoğun Süryani göçü başladı.[66]

Moğol döneminde bölgede Türkler de bulunuyordu. Türk ve Moğol boyları, karşılıklı istilalar sırasında Kürtlerle Asurileri eziyorlardı. Fakat Kürtlerin bir avantajı vardı: Yüksek ve geçit

vermez dağlarda yaşamak. Oysa Süryaniler esas olarak ovalar ve kent merkezlerinde oturuyorlardı. Bu nedenle, Asuri kıyımında sığınılacak yer, yine de tarihsel kader ortakları Kürtlerin yaşadığı yüce dağlardı. Süryani din bilgini Bar Hebraeus, anılan kitabında, "Moğol birliklerinin Kürtlerin barındıkları dağlara bir türlü ulaşamadığından" söz eder.

Kimi kaynaklara göre Moğollar, Kürtleri kırıp geçirdikten sonra köle olarak aldıklarını esir pazarlarında sattılar. Kürdolog B. Nikitin ise Kürtlerin bir bölümünün Moğollar ile anlaşıp işbirliği yaptığını yazar. 16. yüzyılda bir Kürt tarihçisi, şöyle bir tespit yapar: "Türkiye'nin Hakkari sancağına bağlı Dız şehrinde (Yüksekova -F.B.) kendilerine Atar (Asuri) diyen ezilmiş kabileler yaşıyorlardı."[67] Yine Kürt kaynaklarına göre: "Asuriler, İranlıların egemenliğinden kurtulmak için Abbasiler sülalesinden gelen Kürtlere yardım ettiler."[68]

Asuriler arasındaki dini anlaşmazlıklar 17. yüzyıla kadar sürdü. Bu tarihte, Patrik Kürdistan dağlarına giderek Hakkari'ye bağlı Kucam köyünde Asur halkıyla birlikte yaşamaya başlar.[69] 17. ve 18. yüzyıllarda Asur Katolikleri, diğer bir Asuri topluluğunu Katolikleştirmek için uzun süren bir çatışmaya girer. Amaca ulaşılmayınca, her türlü yola başvurulur. Sözgelimi Katolik Asuriler, kendi soydaşlarının tarihinin aslında Katolik dönemiyle başladığını kanıtlamak için, Asur uygarlığından kalan yapıtları bazı Kürt ağa, şeyh ve beylerine yıktırabiliyorlardı. Bu yöntem bir yere kadar tuttu. 1778 yılında Irak'ın kuzeyindeki tüm Asuriler Katolikleştirildi. Bunlar, *Kildani* adı altında Babil Patrikhanesi'ne bağlandılar.[70] Burada bir noktaya değinmekte yarar var: Bazı tarihçiler, "Asurilerle karışan Keldanilerin farklı bir etnik kökenden geldiklerini ileri sürerler ve Asur Devleti'ni yıkan Babil krallığının Keldanilere ait olduğunu" ileri sürerler ki, muhtemelen doğru olan bir görüştür. Oysa günümüz Asurileri, Keldanileri, kendilerinden ayrı bir etnik görmezler. Kesin olmayan yaygın bir varsayıma göre ise, "Keldaniler, Zerdüştiliği benimseyen Yezidi meşrepli bir topluluktur". Osmanlı ve İran yönetimi altında yaşayan Asuriler, 18. yüzyıldan itibaren giderek zayıflayıp geriledi. Bu tarihten sonra, devreye sömürgeci ve emperyalist Batı girecekti.

ASUR HALKININ DİLİ VE MEZHEPLERİ

Asuri adı altında tarihe geçen kavimler/halklar topluluğunun konuştuğu dil neydi? Aramice mi, Akadça mı, Asurca mı yoksa Süryanice mi? Kimi İslam bilginlerine göre, "Adem Peygamber, cennetten yeryüzüne indiğinde Süryanice konuşurdu."[71] Dahası, "Ahirette, kabir suali de Süryanice sorulurdu."[72] Üstelik "Kur'an'ı Kerim, Lehv-i Mahfuz'da Süryanice" yazılırdı.[73]

Dünyaya "mistik ve ilahi" gözlükle bakmayan biri için, "ahiret, kabir suali" gibi şeyler söz konusu olamaz. Ayrıca Adem Peygamber Efsanesi'ni, insanoğlunun çok karanlık çağında, ilkel toplumdan kovuluşu olarak yorumlarsak, sanırım Adem'in bilinen adıyla Adem olmadığı; ancak "kaybolmuş insan cenneti"nden kovulmuş ete kemiğe bürünmüş bir insan olduğu ortaya çıkar. Adem'i gökten Mezopotamya toprağına indirdikten sonra, konunun somut temeline inebiliriz. Yani "Adem'in cennetten yeryüzüne indiğinde Süryanice konuştuğu" bir yere kadar ciddiye alınabilir. Cennet efsanesi faslını bir yana bırakalım. Yine de bu iddianın bazı kusurları ve eksikleri var. Örneğin Süryanice, Mezopotamya halklar topluluğunun ve kavimlerinin, özellikle de Asurilerin kullandığı ilk dil değildir.

O halde durum nedir? Aziz Günel'in dinsel yorumuna bakalım: "Süryanilere Aramiler de denildiğinden bunların diline *Süryani Arami* denilirdi. Aramiler, Hz. Nuh oğlu Sam; Sam oğlu da Arami neslidir. Nuh, dünyayı üç oğlu (Sam, Ham, Yafes) arasında bölerek Filistin, Şam, Suriye, Mezopotamya, Asur, Sümer, Babil, Pers ve Hicaz gibi ülkeleri büyük oğlu Sam'a verdi. Sam'dan türeyenlere *Samiler* denildi. Bunlar da üç kümeye ayrılırlar: Amuriler, Kenaniler, Aramiler.[74] *Tevrat,* Aram adıyla üç memleketten söz eder: *Aram Soba, Aram Demişk, Aram Nahreyn* (Mezopotamya). Büyük İskender'in ardılları, *Slokiler,* adı geçen Aram memleketlerini istila ettiklerinde, Aram adı yerine *Suriye* adını kullandılar."[75] Aziz Günel'in Nuh'a ilişkin dinsel yorumunu bir kenara bırakırsak, tarihçi ve araştırmacıların kolaylık olsun diye Sami, Hami, Yafetik... vb. gibi sınıflandırmalara girdiklerini; temelde ise maddi verilere dayandıklarını görürüz.

Bir Asuri kaynağı, Asur halkının konuştuğu dil konusuna şöyle bir yorum getirir: "Aramice-Asurice, Sami dil ailesinin en eski dilidir. O, aynı zamanda yaşayan en eski dillerdendir. Aramice-Asurice dili, Sümerce, Akadça, Babilce, Asurice, Aramice ve Kildanicenin ince kültür düşüncesinin bir ürünüdür. Bu dil, en geniş alanlara yayıldı. Bir dönem Farsların anadili haline geldi. Asya halkları ve Hindistan'a bile uzandı. Doğu halklarının birçoğu, bunu, alfabe dili olarak kullandı. Arapça alfabesi, temelini buradan aldı. Yunan alfabesinin büyük kısmı da buradan yararlandı. Avrupa'nın kullandığı *alfabe* sözcüğü, Asurice alfabesinin ilk iki harfinin (Alep-Bet/Olaf-Bet) bileşiminden kaynaklandı. Ancak bu alfabenin tarihi henüz açık değil. Bilindiği kadarıyla, söz konusu alfabe Asur İmparatoru Kral Sanharib (M.Ö. 700) döneminde kullanılmaya başlandı. Samilerin büyük halk kabileleri olan Akadlar, Babilliler, Asuriler, Kildaniler ve Aramilerin konuştuğu şivelerin aslı Samiceden kaynaklandı. Birbirine yakın fakat farklı şivelerdi bunlar. Dil, ilk önce Aramice olarak tanındı. Bu dil, başta Ortadoğu olmak üzere birçok ülkede ortak ticari bir dil olarak kullanıldı. Sümerler de benzer biçimde Samice dilini kullandılar. Sümercenin birçok sözcük ve deyimi Samice değilse bile, Sümer dilinin Aramice ile karıştığını söyleyebiliriz."[76]

Finli araştırmacıya göre ise Aramice, önceleri Suriye'de bir ***kuzeybatı Sami*** diliydi ve M.Ö. 600 yılında Asur ülkesinin çoğunluğu tarafından konuşuluyordu. M.Ö. 612'de Ninova'nın düşüşü ve Asur İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Kuzey Mezopotamya'da konuşulan *Akadça* kayboldu. Birkaç kuşak sonra Yeni-Babilliler yenildiklerinde ise, *Aramice*, Ortadoğu'nun belli başlı dillerinden biri olma yolundaydı. Suriye ve Filistin'de gelişen *Aramice*, birçok Batı Aramice şivesini doğurdu. Bunlardan Galile (El Celîl-Muselles, yani şimdiki Filistin'in Lübnan sınırına yakın bölgesi -F.B.) Aramicesi, Hz. İsa'nın anadiliydi...[77]

Fakat İsveç Göteburg Üniversitesi Arapça Enstitüsü'nde öğretim görevlisi ve araştırmacı olan Bengt Knutsson, Aramice ile Asuricenin, Sümerce, Akadça, Babilce, Kildanice, Asurca ve Aramiceye bağlanmasını yanlış görüyor. Knutsson'a göre, Asurice

Aramice, yukarıdaki dillerin karışımı değildir. Peki ya nedir? İsveçli profesör Asur halkının kullandığı üç dil kümesi üzerinde durur:

1. *Klasik Süryanice:* Merkezi Edessa-Urhay (Urfa) olan yerde konuşulan dil, Hıristiyanlığın edebi dili oluverdi. Klasik Süryanice, önceleri Arapça ile at başı yürüdü. İleriki dönemlerde ise hızla gerileyip eski konumunu kaybetti. Ama ölmedi.

2. *Urmice:* Urmiye gölü çevresinde konuşulan dil. Doğu Aramice deyimlerini geliştirdi. Nasturiler tarafından konuşulup yazıldı.

3. *Turabidince:* Süryani Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Yakubiler tarafından konuşuluyor ama yazılmıyor.[78]

Profesör, iddiasını şöyle sürdürür: "Asuriler, Aramice olan dillerini, *Aramice-Asurice* veya sadece Asurice diye göstermektedirler. Bu değişikliğin gerçekle ilgisi yoktur. Çünkü Asurice ile Aramice arasındaki bağlılık, bu dillerin diğer Sami kökenli dillerle olan bağlarından daha büyük değildir. Aslında Aramice, Kenanice, Arapça ve Etyopyaca Batı Sami dili kümesindendirler. Buna karşılık Asurice (kuzey şivesi), Babilcenin (güney şivesi) bir alt bölümü olan Akadça ile birlikte geniş bir kapsama sahip Doğu Sami dil kümesini oluşturur. Kuşkusuz, Aramice ile Asurice arasında bir bağ vardır. Ancak Asur kaynaklarının iddia ettikleri büyüklükte değil. Merkezi Aramice M.Ö. 700-400 arasında genelde üstün itibarı nedeniyle, M.Ö. 1000-600 yılları arasında yayılan Yeni Asuriceyi etkiledi. Benzer şey Babilce için de (M.Ö. 1000 yılından Milat'a kadar) geçerli. Halklar arasındaki doğal bağlar nedeniyle Aramice ile Akadça arasındaki uzun vadeli ilişki yok olmadı. Aramice, Akadçadan pek çok sözcük ödünç aldı. Büyük bir ihtimalle Aramice, Akadça söz diziminden çok etkilendi..."[79]

Asur halkının konuştuğu dil üzerindeki tartışmaların ayrıntılarına geçmeden önce, ilginç bir bilgiye daha değinelim: Hz. Muhammed, Mekke ile Şam arasında ticaret yaparken Asurcayı öğrenmişti. Şam'daki bir Nasturi rahibiyle "felsefe" tartışacak kadar iyi Asurca konuşuyordu İslam peygamberi.[80]

Konuyla uğraşan hemen herkesin birleştiği bir nokta var: Asuri, Süryani ve Arami tanımlamaları her zaman aynı anlamda kullanılmıyor. Kendilerini Asuri (Süryani, Kildani, Nasturi) diye tanımlayanlar arasında bile tam bir kavram kargaşası var. Örneğin kimi kaynaklara göre, Asur sözcüğü herhangi bir dinsel tanıma girmiyor. Bu yüzden *Suryoyu* kelimesini Asurlu diye çevirmek yanlış. Doğru çeviri *Suryoyo/Syriac* olmalıdır. Çünkü dini içeriklidir bu tanım. Kimine göre Asur sözcüğü, *Süryani* ile *Kildanileri* kapsamakta ve etnik bir kavram olarak algılanmaktadır. Kimi de Nasturileri Asur saymaktadır.

Aslında *Suryaye, Syrier* tanımları eski Aramiler için kullanıldı. İskender ardılları Suriye'ye geldiklerinde Aramilere Suriyeli anlamında bu adı verdiler. Fakat Hıristiyanlık Aramiler arasında yayılınca, putperest kalmayı sürdüren Aramiler, Yunanlılar tarafından hâlâ *Syroi-Syrioi* adıyla çağrılıyorlardı. Sözcük anlamı ise "Assyrioi" (Asuriler) idi. Fakat Hıristiyanlığı kabul eden Aramiler, kendilerini kardeşlerinden ayırmak için Süryani ya da özgün adıyla Suryoye diye çağırıp tanımlamaya başladılar.

Bölgede yaşayan Hıristiyanları "Asur" tanımı içine sokmak, 19. yüzyıldan itibaren aynı yerde faaliyet gösteren İngiliz ve Amerikan din adamları ve siyasetçilerinin işidir. Amaç, bölgede etnik bir bağlılık yaratıp halkı kendi siyasetleri çevresinde toplamaktı. Ünlü "böl ve yönet" siyasetinin bir devamıdır bu.

Bir uzmanın ifadelerini özetlersek şu sonuca varırız: Asuri tanımı, M.Ö. 612'de yıkılan Asur İmparatorluğu bünyesindeki halklar topluluğunu ifade ediyorsa, etnik bir kavram olarak algılanmalı ve her mezhepten kimseleri kapsamalı. Asuriler ve Süryaniler deyimi, başlangıçta Yunanlılarca coğrafi bir tanım olarak kullanıldı ve Aramileri içeren bir kavramdı. Ama bu kavram sonraları dinsel bir biçim aldı. Asuri tanımlaması 1850'de bölgeye gelen Batılı misyonerlerce kullanıldı. Sömürgeci siyasetlere uygun bir böl yönet taktiği yanında, bölgeyi Hıristiyanlaştırmayı da amaçlıyordu.[81]

Konuyu bitirmeden önce bir noktayı daha açıklığa kavuşturmak gerekir. Böylesine iç içe yaşamış kavimler ve halklar topluluğu, maddi bakımdan olduğu kadar, kültürel açıdan da birbirinden yararlanıp etkilenirler. Kültür sadece "dil olayı" değildir kuşkusuz. Bu nedenle Asurca/Kürtçe/Farsça/Arapça gibi komşu dillerin karışması ve sözcük alışverişleri değildir söz konusu olan. İşin içinde "din" gibi bir kültür olayı da var ki, çok tanrılı dönemlerden tek tanrılı dönemlere; yani ilkel komünal toplum aşamasının belli bir evresinden günümüze kadar ama özellikle de bütün ortaçağ boyunca, halkların yaşam tarzlarını ve üst yapı kurumlarını önemli ölçüde etkileyen dinlerin de "alışverişi" olmuştur halklar arasında. Örneğin Gutiler, Sümerlerle birlikte, önü ve sonu olmayan (ezeli ve ebedi) bir tanrı kavramını, Mezopotamya'daki kavimlere armağan ettiler. Adem ile Havva efsanesi, Sümer-Guti kültürünün tohumlarını yerleştirdiği ilahi Baba Apsu ile Ana Tiamat destanı olsa gerek. Kassitler ise, Asurilerin ataları, Samilerin bir kolu olan Babil kavminin dinlerini benimsediler. Asuriler, hem Kassit hem de Med kültürünün etkisiyle, Gilgameş Destanı'na sahip çıktılar. Nuh Gemisi olayı da, Guti-Sümer ortak kültür hamurudur.[82]

Asurilerin bir kolu olan Kildanilerin de putperest oldukları ve Zerdüşt dinine inandıkları saptanmıştır artık. Gerçeğin bir yüzü budur. Gerçeğin öteki yüzünde ise şu vardır: "Asuri halkının genelde benimsediği Hıristiyanlık, kardeş halklardan olan (belli ölçüde) Kürtler ve tüm Ermeniler tarafından da benimsenmiştir. Ermeniler, bu dini, M.S. 33 yılında kabul etti.[83] Kürtlerin bir kısmının Hıristiyanlıkla tanışması da Romalıların Kürt bölgelerine girmesiyle başlar (M.S. 36) ve Ermeni yönetiminin etkisiyle sürer. M.Ö. 115 yılında Romalılar Diyarbekir'i aldığında bölge Parth ve Ermeni egemenliğindeydi. O zaman her iki tarafa direnen Kürt aşiretlerinin önderi Argu idi. M.Ö. 145-129 yılında Parth, Ermeni ve Romalılara karşı bağımsızlıklarını koruyan Kürt prensliği 400 yıl yaşadı. Bu bağımsız prenslik yöneticilerine Abgar deniliyordu. Nihayet M.S. 179-212 yılında başa geçen Kürt Kralı IX Abgar, Romalıların ilerlemesi karşısında Hıristi-

yanlığı din olarak kabul etti ve prensliğini, M.S. 244 yılında Roma'ya bağladı. Kürdistan'ın Roma yönetimine giriş tarihi, M.S. 36 yılında olmuştur.[84] Sanırız Kürtlerin Hıristiyanlığı benimsemeleri de bu tarihte başlar.

Unutulmaması gereken bir konu da, Asur kiliselerinin (Nasturi ve Yakubi) İslam ideolojisi ve felsefesine olan etkileridir. Kaynağını Tevrat'tan alan Hıristiyanlık, başta Hz. Muhammed olmak üzere Kur'an'ın yazımına ve oluşumuna katkıda bulunanlar üzerinde küçümsenmeyecek bir etki yapmıştır. Yahudilik ve Asuri kültürünü miras alan bu din, Kur'an'a birçok ilke ve kural soktu. O dönem egemen dil Asurca olduğu için, Hz. Muhammed Asurca öğrenmişti. Peygamber olmadan önce Suriye'deki Nasturi rahiplerle sık sık görüşüp din ve felsefe (özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlık) tartışmıştı. Nasturi felsefesinden bir hayli etkilenmişti İslam peygamberi. Araştırmacı A. Massi'ye göre, "söz konusu etkilenme Kur'an'da açıkça kendisini göstermektedir." Yine, Doğu Asur Nasturi Kilisesi ünlü bilgini Aprem'in eserlerinden "birçok alıntı Kur'an'da yer almıştı."[85] Bilimin din içinde kullanılması ve Sofuluk da, Asurilerden İslam'a kalmış bir kültür mirasıdır.[86] İslam'ı dolaylı ve dolaysız böylesine etkilemiş Hıristiyanlık dininin mezhepleri nelerdir? Bu mezheplerin Asurilerin ikiz kardeşi Kürtlere etkileri ne olmuştur? Kısaca irdeleyelim:

SÜRYANİLER

Batı-Sami halkları (Suriye, Habeş, Filistin, Ürdün, Mısır vs.) daha önce Aramiler diye adlandırılıyor ve Batı-Arami şivesini konuşuyorlardı. O dönemde yaşayan Yahudilerden Filistin'de yaşayanlar Batı-Aramice yazılı *Filistin Talmudu*'nu (Hz. Musa Şeriatı'nın tefsirlerini içeren kitap -F.B.), Mezopotamya'da sürgün olan Beni İsrail kavmi ise Babil Aramicesiyle yazılı *Babil Talmudu*'nu okuyorlardı. Samariler, Manikiler ve Mandeniler de kendi kutsal yazılımlarını Aramice kaleme aldılar.[87]

Makedonyalı İskender'in ardılları Suriye-Filistin topraklarına ayak bastıklarında, Suriyeli anlamına gelen *syrien* (çoğulu Assyrien) ifadesini kullandılar. Asuri halkı Hıristiyanlığı benimseyin-

ce, merkezi Edessa'da (Urfa) olan kilise, kutsal yazım dilini, "Süryanice" yaptı. O döneme kadar Aramice diye tanınan dil, böylece dinsel bir içerik kazanarak "Süryanice Kilise Dili" haline geldi. Ayrıca Yunanlıların kullandıkları *syrier* sözcüğü, putperest Aramileri de kapsıyordu. Bu ayrım önemliydi, çünkü Yunanlılar kendilerine yakın olan ve Asur ülkesine ait olan bütün bölgeyi Suriye (Syrien) diye adlandırıyorlardı. Durum bu olunca, Yunanlılar açısından aslında Aramicenin konuşulduğu Filistin-Suriye-Lübnan bölgesindeki dil için de "Süryanice" denilmesi çok doğaldı.

Hıristiyan din adamları, kendilerini putperest Aramilerden ayırmak için, "Süryanice" anlamına gelen *Suraya-Suroyo* tanımını kullanır oldular. Böylece Aramice Hıristiyanlaştırıldı.[88] Süryaniler, daha sonraki dönemlerde kendi içlerinde birçok kola ayrıldılar. Örneğin Batı-Süryani Kilise yanlılarına *Yakubiler*, Doğu Süryani Kilise mensuplarına da *Nasturiler* denildi. Nasturiler, Batılı ülkelerde Asuriler-Kildaniler diye tanıtıldı. Asuri-Kildani tanımının ayrışması, 1552'de Doğu-Süryani Kilisesinin mezhepsel yönden bölünmesiyle başladı. Buradaki ölçüt, Katolik mezhebine bağlı olan ve olmayanlardı. Buna karşılık Yakubilere, kimi zaman Asuriler denildi. Yakubiler ise kendilerini Süryni (Syriac) ve Süryani Ortodoks olarak nitelediler. Ayrıca, Süryani Ortodoks Kilisesinden ayrılan Katolik kiliseler bile, kendilerini, Süryani diye adlandırmaya devam ederler.

NASTURİLER

Doğu kilisesinin temeli M.S. 100 yılında atıldı. 280 yılında ise yasal biçimini aldı bu kilise. 300 yılında Antakya'da doğan Nastur (Nasturiyus/Nestroius) adlı din adamı, 428'de Konstantinopol (İstanbul) Patriği seçildi. Dini makamına oturan Nasturiyus, "itizalcılar"a (tecritçiler) karşı güçlü bir vaizci oldu. Dönemin İskenderiye Patriği Mar Krillos, Nasturiyus'u, "sahte bilim yaymakla" suçladı. Çünkü Nastur, "Hz. İsa'nın çifte doğası olan (hem bir insan, hem de ilahi nitelikli peygamber) ve Meryem'den doğan bir kutsal insan olduğunu" ileri sürdü. 431'de Efesus'ta toplanan dini kurul, Nasturiyus'un bu görüşlerini la-

netledi ve kendisini aforoz etti. Gerçekte bu görüşler, zengin Batı'yı temsil eden Yunan ile yoksul Doğu'yu temsil eden Antakyalı Nasturiyus arasındaki siyasal ve toplumsal bir çelişkiydi. Yeni bir bilim de değildi. Kökenini Asurilerin yaşadığı Mezopotamya'nın maddi ve diyalektik kültüründen alıyordu. Bu düşünceler, daha önce Mar Abid Yeşu tarafından da dile getiriliyordu. Öyle ki "Nasturiyus onların izinde yürüdü, ama onlar Nasturiyus'un izinden yürümediler" sözü bile kullanılıyordu.[89]

Nasturiyus'un siyasal ve toplumsal içerik kazanan dinsel görüş ve itirazları, Fars ülkesinde yaşayan yoksul Hıristiyanlar tarafından tutulup benimsendi. Zengin Bizans'tan kopmak isteyen bu kişilere Nasturi adı verildi. Pers egemenliğini tercih eden Nasturiler, Bizans imparatorlarının gazabına uğradı. Ülke dışına sürüldüler. Pers Kralı Peruz (Pirus/Fiyruz), döneminin siyaseti gereği, Nasturileri hoş karşıladı. Batılı misyoner Badger, *Nasturiler ve Dinsel Törenleri* adlı yapıtında (1852) şunları yazar: "Doğu'nun Hıristiyanları, aşağılanmış bir adlandırma olan Nasturiler olarak çağrılıyorlardı."[90] Bununla birlikte Nasturiler, Bizans merkezinin adamı İskenderiye Patriği Mar Krillos'un "lanetleme anlamına gelen Nasturi tanımını tüm gönül rahatlığıyla benimsediler."[91] Kosmos adlı Mısırlı bir rahip de 525'te Nasturi adına değiniyor. Batılı gezginciler ise bu tanımı, daha çok, etnik Asur topluluğu anlamında kullanır oldular. 1200 yıllarında Batılılarca benimsenen bu tanım, Katolik misyonerlerin Doğu'daki faaliyetlerine denk düşer. Kilise yanlıları, 20. yüzyıla kadar Nasturi adını kullanmayı sürdürdüler.

Bir ayrıntıya değinmekte yarar var: 1874'te bölgeye gelen Batılı Evangelist-Protestan misyonerler, Nasturi toplumunu bölüp bir kısmını kendilerine bağımlı kıldıktan sonra, "Reformlaştırılan Nasturi Kilisesi"nden söz eder oldular. 1800'lerin sonunda ise, Anglikan Kilisesi'ne bağlı misyonerler, Nastur deyimi üzerinde ayrıntılarıyla durdular. Bu da Nasturiler arasında tepki gördü. Bir kısmı, Nasturi ifadesinin "kötü" olduğunu sandı. Dolayısıyla eski yazı ve resmi belgelere dönüldü. "Doğu Kilisesi" deyimi kullanıldı.[92] Nasturi tanımı ve Nasturi Asuri bağlantısı da son derece karmaşıktır. Neredeyse Süryani Asuri ilişkisi ka-

dar dolaşık. Öyle ki, Nasturi aydınları bile tanımlamaya açıklık getirmekte zorluk çekebiliyorlar.[93]

Zengin Batı (Yunan, Roma, Bizans, Mısır) tarafından ezilip hor görülmesi, ezilen doğu halkları içinde yaşaması, Zağros Mezopotamya bölgesinde mekân tutması nedeniyle, Nasturilerle Kürtlerin benzeştikleri söylenebilir. Üst yapı kurumlarında ve yaşam tarzlarında benzerlikler çoktur. Aslında Asuri kavimler topluluğunda bir yere kadar kadın-erkek eşitliği söz konusuydu. Bununla birlikte Nasturi topluluklarında, Batı Asya kökenli cinsel yasaklar ve tabular da vardır.[94] Burada kardeş Kürt topraklarıyla ortak noktada buluştular Nasturiler. Benzeşme bundan ibaret değil. Asuriler (Nasturiler) ile Kürtler arasında töre ve kurallarda benzerliğin varlığı[95] konunun uzmanlarınca şaşırtıcı karşılanmıyor.

Toplam sayıları 100 binin üzerinde olan Nasturilerin Kürtlerle yakınlaşmaları esas olarak, Moğol istilaları ve katliamları döneminde oldu. Zaten Asuri kavmi, başı sıkıştıkça ya da tarihsel büyük felaketlerle karşı karşıya geldikçe, ikiz kardeşi Kürtlere sığınmıştır hep. Çünkü yüksek dağ doruklarında "doğal güvenlik" içindedir Kürtler. Nitekim Babilliler tarafından yenilen Asurilerin "yüksek dağ doruklarında kayboluşu"[96] sık sık dile getirilir. Moğol katliamlarında üç grup halinde ülkelerini terk edip Kıbrıs ve Hindistan'a giden Nasturilerin üçüncü grubunun, "yüksek dağ doruklarında kayboluşundan" söz edilir. Burası, Kürtlerin yaşadığı Van-Urmiye çevresidir. Moğol akınlarında kılıçtan geçenler sadece Hıristiyan ve Nasturiler değildir. Müslüman ya da olmayan Kürtler de Moğol katliamlarından kurtulamadılar. 30 bin Kürt öldürüldü, birçoğu da köle pazarlarında bir dirheme satıldı. Kürtler tarihte ikinci kez yurtlarından kopup Mısır ve Arabistan'a giderek diaspora yaşadılar.[97]

Araplara oranla Nasturilerin Kürtlerle bağları daha güçlüdür. Çünkü dağlarda yaşayan Kürtler, vadilerde yaşayan Asuriler ile her türlü ekonomik ilişki içindedirler. Karşılıklı ürün alışverişi yapılır kırsal ekonomi sistemi içinde. Kirvelik, şiddetli otorite motifi, aşiret düzeni, otoriteye biçilen değer ve miras yoluyla unvan devredilmesi gibi töreler, Kürtlerle Asuriler (Nasturiler)

arasındaki benzer noktalardandır.[98] Nasturiler, şarap içmekten de pek hoşlanmazlar. Domuz eti yerler. Oysa Yakubiler domuz eti yemezler. Nasturi Kilisesi, kuzenlerle evlenmeyi yasaklar. Beş kuşak geçmeden akrabalar arasında evlilik de yasaktır. Vaftiz babalığı, geleneksel olarak sürer. Hem anne hem de baba sülalesi bağlayıcı niteliktedir. Örneğin dul kalan kadın kaynı ile evlenemez, dul kalan erkek de baldızıyla dünya evine giremez. Oysa bu kural Yakubiler için geçerli değil. Ölen babanın yerini erkek çocuk alamıyorsa anne ev reisliği yapar. Erkek çocuk babasının soyadı yerine annesininkini almak durumundadır. Bu töreler, Kürtler arasında da geçerlidir.[99] Kürtlerin de aynı törelere bağlı olması dikkat çekicidir. Halklar kardeş olduğundan kıskanç değiller. Babanın ölümünden sonra "son sözü" söyleme hakkı erkek çocuğundur. Ama ev anne tarafından miras alınır. Nasturiler arasında yaygın sülale ve aşiretsel ilişkiler de görülür. Nasturiler, 24 aşiretten oluşur.

Ayinler töresel biçimde ve Süryanice yapılmaktadır. Ama günlük konuşulan dillerin başında Kürtçe gelmektedir. Nasturiler çok okurlar. Parlak dönemleri, 900'lü yıllara rastlar. Yakubilere göre Yahudi dinine daha yakın gözüken Nasturiler, "Tanrı'nın kurtarıcılığı yerine yaratıcılığı" noktası üzerinde dururlar. *Eski Ahid* (Tevrat) memnuniyetle okunur Nasturiler arasında. Bununla birlikte her şeyi "Kutsal İncil" sözleriyle yorumlamaya çalışırlar. Nasturilerde tipik Yahudi adlarına da rastlanır (Şamun, Şamur, Beşur, Sazun gibi). Nasturiler göçer hayatı da yaşarlar.[100]

Yakubiler

Nasturilerin Bizans kiliseleri tarafından lanetlenmesinden sonra, Yıftah Arışmandırıt el Konstantini önderliğinde bir Asur kesimi merkezden ayrılır. Bu kesim, kendisine ayrı bir kilise kurar. Yoftah/Yeftah'ın görüşleri, 451 yılında yapılan Kalkedon Toplantısı'nda lanetlenir. Bu görüşleri benimseyip, ilk biçimi veren Urfalı Piskopos Yakup Baraday Zenzer oldu. Yandaşlarına, Yakubiler denildi. Başlangıçta Antakya'yı merkez alan Yakubiler, 15. yüzyılda Zerdüşt yanlısı Yezidi Kürtlerin (veya ateşi kutsayan Zerdüşti cemaatinin) kutsal tapınak merkezi sayılan Zafa-

ran'a taşındılar. Mardin yakınındaki bu tapınak günümüzde Deyrül Zafaran Manastırı olarak bilinir.[101]

Yakubilerin dini önderi Yakup Baraday Zenzer, Yunanlılarca *Zanzalos* diye çağrıldı. Bu mücadeledeki yoldaşı, Teodoros'tur. İleriki dönemlerde *monofizit* (tek doğacı) görüşü benimseyenler, Yakup'a piskoposluk unvanı verirken, Teodoros'un yazgısını dikkate almadılar. Yakup kendisini düşman ilan eden Bizanslılardan korunmak için, çeşitli kıyafetlerle Suriye-Mezopotamya-Anadolu arasında mekik dokuyup durdu. Yakubiler, sonraki dönemde Süryani Ortodoks Kilisesi adını alacak olan kilise çevresinde toplandılar. Bu tanımla, kendilerini Nasturilerden ayırmış oldular.[102]

Atiya, 1800 yıllarında Yakubilerle Nasturilerin güç ekonomik koşullar altında yaşadığını yazar. Bu nedenle nüfuslarının çok azalarak 100-200 bine düştüğünü belirtir. Bununla birlikte Yakubiler, komşuları Nasturi ve Ermenilere oranla kendilerini daha iyi korumasını bildiler. Kiliselerine bağlılıkları nedeniyle, diğer Hıristiyan halklar gibi bulundukları toplum içinde eriyip kaybolmadılar. Yakubilerin kültürel canlanışı 1838'li yıllara rastlar.

KİLDANİLER

Kilde/Kalde adının kullanılışı da karışık bir sorundur. Bununla birlikte Kalde deyiminin kullanılması giderek yaygınlaştı. Aslında dinsel bir ifade olarak *Doğu Nasturi Kilisesi*'nden ayrılıp baskı altında Roma'ya bağlanan bir kesime verildi Kildani adı. Aynı adlandırma, aşağı Mezopotamya'da kalan Nasturi yandaşları için de kullanıldı. Bölge genelde *Kalde*; burada yaşayanlar da *Kildaniler* diye adlandırılıyordu. 280'de kurulan kilise ve onu temsil eden patriyarkın kutsal kürsüsü, 1200'ün sonuna kadar Kalde bölgesinde kaldı.[103]

Bilindiği kadarıyla 13. yüzyılda Ortadoğu'da yaşayan Malatya doğumlu Yakubi (Süryani) din bilgini Bar Habraeus (Ebu'l Farac), Nasturilere ilk kez Kildani adını veren kişidir. Bar Habraeus, adını andığımız eserinde, *"eski Kildanilerin torunları"* diye söz eder Nasturilerden. Ebu'l Farac'ın yapıtı iyi incelenirse,

kullanılan Kildani ifadesinin aslında "küçültücü" bir içeriğe sahip olduğu görülür.[104] Kaldeeler (Kildaniler) Basra Körfezi'nde "Deniz Ülkesi" denilen bölgede yerleşen eski bir kavim olup, Asurilere karışıp kaynaşmıştır.

Bar Hebraus, kitabında, Nasturiler hakkında "*harika Doğulular*" ve "*büyücüler*" deyimini kullanıyor. Çünkü Kildaniciliği bir çeşit "büyücülük" olarak yorumluyor. Bunun da gerçek Hıristiyanlık ile ters düştüğünü ileri sürüyor. Süryani bilgin, daha ileri gidiyor: "Nasturilik ve Kildanicilik eşittir *yıldız falı ve büyücülük*" türünden bir denklem kuruyor. Benzer bir iddia, *Daniel Tevratı*'nda şöyle yer alır: "Babil Kralı Nabukadnezar Kudüs'ü aldıktan sonra, sarayındaki en yüksek rütbeliye şu buyruğu verdi: Krallık soyundan gelenler bir yana ayrılsın. Aralarında yetenekli olan Yahudi gençler Kral'ın sarayına gelsinler. Burada Kildani yazı ve anadilini öğrensinler..."[105] Burada adı geçen Kildaniler, gerçekte Yeni Babillilerdir. Dilleri, Akadçadır. Çivi yazısı yöntemiyle yazılan devlet arşivlerindeki bu varsayım Sümerce için de geçerli olabilir. Fakat Ortadoğu Hıristiyanlığı üzerine uzmanca bir inceleme yapan A. A. King, Kildanilerin o dönemde Akadça değil, Aramice konuştuğunu ifade eder... Biz *Daniel Tevratı*'na dönüp Kildanileri incelemeyi sürdürelim: "Kral Nabukadnezar yanına büyücüleri, falcıları, Kildanileri ve sihirbazları çağırıp, gece gördüğü düşün anlamını sorar."[106] Yukarıda adı geçen Kildani sözcüğü, yıldız falcıları anlamındadır. Çünkü Doğu ve Batı Asurice de *Kaldoyo, Kaldaya*'nın karşılığı müneccim, yıldız falcısı ve astrologtur. "... Kildaniler (yıldız falcıları-büyücüler), Kral ile Aramice konuştular."[107]

A. A. King'e göre, Kildani adı "*büyülü putperestler ve yıldız falcıları*" anlamındadır. M.Ö. 500 yıllarında Babilliler tarafından yoğun biçimde kullanılan Aramice, M.Ö. 700 yılında çok konuşulan Akadçanın yıkıntısı üzerine kuruldu. Akadça İsa'nın doğumuyla birlikte ortadan kayboldu. Milattan sonraki dönemde egemen dil olan Aramicede Kildani, "büyücü"nün karşılığıdır. M.S. 300 yıllarında Hıristiyanlar Süryani adlandırmasını benimseyip, Kildani tanımını (putperest) kesinlikle reddettiler.[108]

1400 yıllarında Moğol akınından kaçıp Kıbrıs'a sığınan bir

Nasturi topluluğu, Katolik Kilisesi baskısıyla Katolikliği kabul edince, "Kildaniler" diye adlandırılır. Papa V. Paul, 1600 yıllarında Nasturi-Kildani tanımını "itizalcilik" bağlamında telaffuz etmiştir. Kimi araştırmacılara göre ise, 16. yüzyılda ortaya çıkan Kildani adı, Roma patentli bir adlandırmaydı ve Katolikliği benimseyen Asuriler için kullanılmıştır.[109] Sonuç olarak, Kildani adlandırmasının 1552'de ortaya çıktığını ve dini bir anlamı içerdiğini belirtebiliriz.[110] Bununla birlikte Roma ile birleşmeyen Babil'deki Katolikler de kendileri için "Kalde" dediler. Ancak Roma'ya bağlı "Katolikler"in (Kildaniler) "ulusal" niteliklerini kaybettiklerini ileri sürdüler.[111]

SÖMÜRGECİLER AYNASINDA ETNİK VE DİNSEL SORUNLAR

Sadece iyi bir siyasi önder olmakla kalmayıp ekonomik ve tarihsel araştırmalar anlamında da büyük bir birikime sahip olan Sovyet Devrimi'nin önderi Lenin şöyle derdi: "Emperyalist (kapitalist) ülkeler, diğer ülkelere egemen olmak için dini alet ediyorlar."

Gerçekten de tarihsel akış sürecinde yeryüzündeki, ama özelde de Ortadoğu düzlemindeki bütün çatışma ve siyasetlerin temelinde sömürgeci ve yayılmacı çıkarları görürüz. Bu amaçla, dönemine göre, dinsel ya da ulusal (etnik) çelişkilerden yararlanılma yoluna gidilmiştir. Bölgede egemen olan veya olmaya çalışan yerli ve yabancı sömürgeci güçler, mezhepsel bölünmelerin arkasında siper alıp; koruyucu rolüne soyundular. Bizans-Pers sömürgecilik dönemlerinde, biri Hıristiyanlık, öteki de Hıristiyanlığın Doğu yorumu olan Nasturilik arkasına sığındılar. İstilaları sırasında Hıristiyan Avrupa ile işbirliği yapmaya çalışan Moğol hükümdarları, yayılmacı çıkarlarına ters düştü diye Müslüman İslam dinini benimseyip Hıristiyan toplulukları kılıçtan geçirdiler. İslam adına imparatorluk kuran yayılmacı Arap orduları, putperest Zerdüşti Sasanilere karşı, bölgedeki Hıristiyan toplulukları himayesine almış; buna karşılık İslam'a direnen Yezidi Kürtlerin kesik başlarından kuleler yapmışlardı. Benzer biçimde, İslam içi çatışmada Sünni-Hanefi temsilcisi Osmanlılar, Şii-Alevi temsilcisi İran şahlarına karşı savaş açmışlardı. Osmanlılar Sünni Kürt feodallerini himaye ederken, İran Şahları Türkmen yoksul kitlelerini dini kisve altında korumuşlardı.

Modern dönemlerde ise, özellikle yeni sömürgecilik ve bir üst aşaması olan emperyalizm çağında, dünyanın belli başlı emperyalist ülkeleri (İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya vs.) Osmanlı egemenliğindeki Hıristiyan halkları himaye etme iddiasıy-

la ortaya çıktı; her devlet, kendisiyle işbirliği yapan Hıristiyan halkların bir mezhebine yatırım yaptı. Kimi zaman da, dönemin siyasetlerine uyan "mezhep alışverişi"nde bulunuldu. Bu arada halklar arasında ulusal ve milli bilincin ön plana çıkmasıyla, dini çelişki ve çatışmaların yanında, milli/etnik çatışmalar gündeme geldi ya da getirildi. Ermeni, Kürt, Türk, Arap, Asuri, Kildani, Nasturi-Süryani, Müslüman-Hıristiyan, Sünni-Alevi... gibi çatışmalar, büyük ölçüde sömürgeci devletlerin kışkırtmasıyla körüklendi ve yer yer katliamlara yol açtı.

Batı'nın Ortadoğu'yla İlgileniş Tarihi

Batı Ortadoğu'yla ne zaman ilgilendi? Bunun tarihi çok eskiye dayanır. Bölgeye ilişkin ilgi hem siyasetler düzeyinde, hem ticari ilişkiler bağlamında, hem de o dönem insanlarının bireysel ve kümesel gezileri düzleminde gerçekleşti. Hıristiyanlık-İslamlık döneminde ise, gezilerin niteliği ticari ve misyonerlik (din yayıcılığı) olarak biçimlendi.

Bu bağlamda alındığında, Makedonyalı Büyük İskender'in "Doğu Seferleri"ne katılan bir çeşit "savaş muhabiri" görevi gören Ksenefon (Xénephon) karşımıza çıkıyor. M.Ö. 430-355 yıllarında İran-Kürdistan-Mezopotamya bölgelerine ilişkin ayrıntılı bilgileri *Anabasis* ya da *Onbinlerin Dönüşü* kitabında buluruz. Ksenefon'un bir Batılı olarak bölgeye yaptığı gezi ve yazdığı tarihsel notlar, Kürdoloji ve bölge halkları (Asuri, Pers vb.) açısından son derece önemlidir. Ayrıca *Anabasis*, şimdiye kadar Kürtler ve Kürdistan üzerine yazılmış dünyadaki en eski kaynaklardan biri olarak değerlendirilir.[112] Bu kitap, aynı zamanda Batı'nın, Doğu ülkelerinde yayılmacı, siyasetlerine ve buradaki halkların birbirine düşürülmelerinde önemli bir belgeseldir. Ksenefon'un bu eseri sistemli resmi rapor yerine, bir savaş muhabirinin gezi notları olarak okunmalıdır.

Batı'nın neredeyse bir bütün olarak ve yoğun ekonomik çıkarları açısından, Doğu ile sistemli biçimde ilgilenişinin tarihi ise 1095-1204 yıllarıdır. Çünkü bu dönemde Haçlı Seferleri vardır. Askeri, siyasi ve ekonomik açıdan Ortadoğu hakkında geniş bir bilgiye sahip olmalıydı Avrupalılar. Bu nedenle birçok Batılı,

Haçlı Seferleri sırasında bölge halkların dili, gelenek ve görenekleri, kültürü üzerinde araştırma yaptı.[113] 711 yılında Arapların İspanya'ya, 17. yüzyılda ise Osmanlıların Viyana kapılarına dayanması yani Doğu'dan Batı'ya yapılan saldırılar, Avrupalıların Doğu halklarıyla ilgilenmesine yol açtı.[114] Tek tek ülkeler temelinde alınırsa, Doğu ülkeleriyle geliştirdiği yoğun ticari ilişkileri nedeniyle İtalya, Avrupa ülkeleri arasında Doğu halklarıyla ilk bağlantı kuran ülke olarak anılabilir.[115] Hem Doğu halkları hem de Kürtler üzerine yazılmış kaynakların eski bir geçmişi vardır İtalya'da. İtalyan gezginlerinin, 13 ve 19. yüzyıllarda, Kürtler ve Kürdistan üzerine farklı çalışmaları vardır. Marco-Polo (1254-1320) bunlardan biridir. Örneğin bu ünlü gezgin, "Med ülkesinin dar ve uzun bir kara parçası olduğunu" belirtir. *Koca Dağlı* (aslında *Dağın Bilge Efendisi* -F.B.) diye adlandırdığı Hasan Sabbah yandaşı İsmaililerin, Medya ülkesindeki eylemlerini anlatır. Bu Koca Dağlı'nın biri Şam'da diğeri Kürdistan'da oturan iki yakın adamından söz eder.[116]

Marco Polo'nun çağdaşı Richoldo Da Montecroce, bir sonraki dönemde Giasaphat Barbaro (1413-94), Pietro Della Valle (1586-1652) vardır. 1700-1800 yılları arasında ise dört araştırmacı-seyyah adına rastlıyoruz. Bunlar arasında Maurizio Garzoni (1762-1835), 1787 yılında *Kürt Dili Grameri ve Sözlüğü*'nü yazarak haklı olarak "Kürdoloji'nin Babası" unvanını almıştır.[117]

Almanya'da Kürtler ve bölge halkları üzerinde yapılan incelemelerin eski ve köklü gelenekleri vardır. Kürtlere ilişkin en eski belge 1473'te Alman Johann Schitberger tarafından kaleme alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde Kürdistan ve bölgeye gelen birçok Alman, gezi anıları ve notlarını yazılı belgeye dönüştürdüler. Örneğin J. Berger, 1799 yılında *Anadolu, Gürcistan, Ermenistan Kürdistan, Irak ve Cizre* adlı seyahatnamesini yazdı. M. Wagner ise (1813-1887) yazmış olduğu *Fars ve Kürt Ülkesine Yolculuk* kitabında Kürtlere geniş yer ayırmıştır.[118]

Ortadoğu'ya gelen Almanlar arasında subay rütbesiyle Osmanlı ordusunda görev yapan H. von Moltke (1800-1891), özel bir yer tutar. Çünkü o, 1838 yılında Dicle-Fırat yöresine gidip bir yıl üç ay bölgede kalarak Kürtleri yakından tanıma fırsatını

yakalamıştır. Ayrıca Moltke'nin Osmanlılar arasında görev yaptığı yıllar, Kürtler arasında milliyetçi düşüncelerin uç verdiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeden çöküntüye gittiği, dolayısıyla Kürt prensliklerinin merkezi devlete ha bire başkaldırdığı yıllardır. Cizre ve Botan Beyi Bedirhan Bey İsyanı bu dönemde olmuştur. Kürtleri çeşitli yönleriyle tanımaya çalışan ve bu arada *Türkiye Mektupları* adlı eserinde Kürtlerden sık sık söz eden Moltke, Osmanlı saflarında bulunmasına rağmen Kürtlere sempatisini gizlememektedir. Moltke anılarında şu notları yazmaktadır: "Kürtler Osmanlı Devleti'nin baskısı altındadır. Aşiret isyanlarında, askerdeki Kürtler firar ederek Kürt beylerinin safına geçmektedirler. Kürtler son derece cesur ve savaşkandırlar. Fakat, örgütsüz ve düzensizdirler."[119] Alman edebiyatının ünlü adlarından Karl May (1824-1912), *Vahşi Kürdistan'dan Geçiş* adlı romanıyla Irak'taki Amediye yöresindeki Kürtler üzerine edebi ve toplumsal bir inceleme sunar.

Almanlar daha sonraki dönemlerde Kürtler üzerinde yoğunlaştılar. Birçok siyasal ve toplumsal araştırma yaptılar. İki önemli amaçları vardı Alman araştırmacıların: Birisi, genel sömürgeci amaçtır; Kürtleri ve bölgeyi tanımak. İkincisi ise, Osmanlı Devleti'yle ittifak bağlamında Kürtleri kazanmak. Bu nedenle Almanlar ile Kürtler arasında ırk/köken bağlantısından söz eder oldu kimi araştırmacılar. Almanların pek övündüğü özellikle Hitler döneminde göklere çıkarılan "Ari ırkı" ve Kürtler'in Ari ırktan oluşu üzerine geliştirilen fikirler de bu aşamaya rastlar.

Fransa'nın Doğu halklarıyla ilgilenmesi, bir anlamda Doğu hayranlığı *(Orientophlism)* 1789'daki Büyük Fransız Devrimi'nin etkisiyle başladı. O dönem, insanlık için büyük bir atılımı ifade eden bu burjuva devrimi, mazlumları ve ezilenleri seven, insan olarak gören ve kurtuluşlarını sağlamayı amaçlayan bir bakış açısına sahipti. C. Montesquieu'nün *İran Mektupları* ve Voltaire'in dramlarındaki Doğu temaları, bu dönemin birer ürünüdür. 1771 yılında ise Anguetil du Perron, İrani halkların en eski kitabı olan *Zend Avesta*'yı Fransızcaya çevirdi. Önemli bir adım daha 1795'te *Yaşanan Doğu Dilleri Okulu,* 1822'de *Asya Derneği* kuruldu.[120]

Fransızlar arasında Asya ve Ortadoğu'ya gizli seyahat yapanların tarihi daha eskidir. Örneğin Jean Bapiste Tavernier (1605-89), ticari gezisini, *J. B. Tavernier'in Altı Yolculuğu* adıyla kaleme aldı ve burada Türkiye ile Irak Kürdistanı'ndan ayrıntılı biçimde söz etti.[121] Dilbilimci Pierra Am. Jaubert (1779-1848) *Ermenistan* ve *İran'a Yolculuk* adlı kitabında, gezdiği Erzurum, D. Beyazıt, Malazgirt ve Van yöreleri hakkında ayrıntılı bilgi verir. Aynı bölgeleri hemen hemen aynı dönemde gezen biri daha var: Eugenio Bore. Constantin-François Volney'in 1757-1820 yılları arasında *Mısır* ve *Suriye Yolculuğu'nu,* P. Müller-Simonis'in hazırladığı (1892), *Kafkasya'dan İran Körfezine, Ermenistan, Kürdistan* ve *Mezopotamya İçinden* adlı kitabını okuduğumuzda, Ortadoğu'da yaşayan halklar üzerine geniş bilgiler ediniriz. Bu arada Fransa'da yerleşen Rus kökenli V. Minorsky ve B. Nikitin, Kürtler üzerine incelemelerinde birer aşamadırlar.[122]

İngiltere'nin Ortadoğu'ya ilgisi ise 1810 yılında Hindistan'da oluşturduğu siyasi denetimle başlar. Doğu'da çeşitli incelemeler yapmak amacıyla yola çıkan İngilizler arasında her türden gezgin, coğrafyacı, arkeolog, subay, misyoner din adamı, ajan, danışman ve doğubilimciye rastlanır. Mezopotamya ve Kürdistan, üzerinde güneş batmayan İngiliz İmparatorluğu için bir ara durak ve *"geçit"* noktasıdır çünkü. Bu amaçla 1823 yılında *Krallık Asya Derneği* kuruldu. 19. yüzyılın ilk yarısında Kürtler üzerine temel çalışmalar: C. J. Rich, J. B. Fraser, J. Morier, J. M. Kinneir ve J. S. Buckingham tarafından yürütüldü. Bunlardan Claudius James Rich (1787-1821) görevli olarak Hindistan'a gönderildi. Dönüşünde Irak'ta ve Kürdistan'da kazılar yaptı. *Kürdistan'da Bir İkametgâhın Öyküsü* adlı bir eser yazdı ve Şiraz'da öldü. Gezgin ve yazar Jaime Baillie Fraser (1783-1856) ise, İran ve Mezopotamya'da birçok inceleme yapıp Doğubilimlerinin, ülkesinde gelişmesine katkıda bulundu. *Kürdistan* ve *Mezopotamya'da Yolculuklar* adlı eseri, bölge halklarının yaşamına ilişkin ayrıntılarla doludur. Diplomat ve yazar James Morier (1780-1849), Doğu'ya uzun gezilere çıktı. İran Şahlık sarayında danışmanlık yaptı. Bölge halkları hakkında ayrıntılı belgeler yazdı. Yüksek rütbeli subay ve diplomat olan J. Mcdonald Kin-

neir (1782-1830), Hindistan ve İran'a görevli gitti. *Küçük Asya, Ermenistan* ve *Kürdistan'dan Geçen Yolculuk* adlı eserini kaleme aldı. Osmanlı ordusunda çalışan ve Türklere yakınlığıyla tanınan İngiliz subayı F. Millingen, Alman yazarı Karl May'ın yazdığı, *Vahşi Kürdistan'dan Geçiş* romanına benzer bir adla *Kürtler Arasında Vahşi Hayat* diye bir inceleme yazdı.[123]

İngiliz misyonerleri ise daha çok, Amerikan misyonerleriyle rekabet halinde, bölgedeki ajanlara taş çıkartırcasına "Hıristiyanlık/Müslümanlık", Kürt/Asuri/Ermeni ayırımı yaptılar. Nasturiler üzerine yoğunlaştılar. Bunlardan misyoner Francis N. Heazell'in *Kürtler ve Hıristiyanlar* kitabını anmak gerekir.[124] Dışişleri Bakanlığı'ndan ünlü Lord Curzon, Doğu ülkelerinde inceleme yapmak üzere 1887-88 ve 1892-93 arasında bölgeye uzun bir yolculuk yaptı. İki cilt halinde yayınlanan *İran ve İran Sorunu* adlı geniş incelemede Kürtler üzerine birçok bilgi ve belge yer aldı. Diplomat Mark Sykes (1879-1919) ise, *Beş Türk Bölgesinden Geçiş, Halifenin Son Mirası, Kuzey Mezopotamya'da Yolculuklar* ve *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt Aşiretleri* adlı incelemeleri kaleme aldı.[125] Kitabımızın belgeler bölümünde de görüleceği üzere İngiliz diplomatlar, Kürt, Asuri, Ermeni, Hıristiyan ve Müslümanlar hakkında incelemeler yaparken şunu görüyoruz: Avrupalılar, adeta devlet içinde devlet olarak çalışmış ve Osmanlı İmparatorluğu yerine bölgedeki halkları istedikleri gibi yönetmek ve yönlendirmek istemişlerdir. Ayrıntıları İngiliz Devlet Arşivleri'nde Kürt, Ermeni ve Asuriler adlı belgede sunulduğu için konuya değinerek geçiyoruz.

İskandinav ülkeleri arasında ise özellikle İsveç diplomatlarını etkin görüyoruz. Hem bölgede Kürtler, Hıristiyanlar, Ermeniler ve Asuriler üzerinde inceleme yapmış, hem de elden geldiğince siyasi ve gizli bilgi/belge toplamışlardır. İsveç'in diğer emperyalist güçlerle yarışacak askeri ve ekonomik gücü olmamasına rağmen bölgeyle böylesine yakından ilgilenişi şaşırtıcı olduğu kadar merak konusudur. Bu nedenle İsveç Devlet Arşivleri'nde Kürt, Ermeni, Asuriler başlığıyla belgeler sunduk. Ortadoğu halkları üzerine araştırma yapan ülkeler arasında Danimarka, Avusturya, Hollanda ve Norveç'i de sayabiliriz.

Daha uzakta olan ABD'nin 19. yüzyıldaki araştırmaları, "misyoner" din adamlarının faaliyetleri ve Hıristiyanlıkla sınırlıdır. Aslında yeni yeni yükselen Amerikan emperyalizmi, coğrafi uzaklık nedeniyle dünyayı tanıyarak açılmak ve fetih hareketlerine girişmek amacındadır. Bu yüzden "misyonerlik faaliyetleri" sanıldığı kadar masum ve kutsal değildir. Tersine sömürgecilik ve yayılmacılığın bir sıçrama tahtasıdır. İngiliz belgelerinden de anlaşılacağı gibi, İngiliz misyonerler, Amerikan misyonerlerinin amacını anlamış olacaklar ki, bölge halkını Amerikalı din adamlarına karşı kışkırtmaktadırlar. Bunu saptayan İngiliz ajan ve diplomatlar, muhtemel bir Amerikan-İngiliz çatışmasının henüz erken olduğunu, dolayısıyla misyonerler dalaşmasına son verilmesini isterler raporlarında.

Önemle üzerinde durulması gereken bir nokta ise Çarlık Rusyası'nın bölgeye olan ilgisi. Özellikle Osmanlı egemenliğinde kalan Kürt, Asuri, Ermeni azınlık, Rus yayılmacılığının temel sıçrama noktaları olarak belirlenmiştir. Öte yandan Hıristiyanlık, Yezidilik ve zaman zaman Müslümanlık (Şii-Alevi-Nakşibendi) kışkırtılıp kullanılmıştır. Genç emperyalist ve sömürgeci Rusya, Avrupalı kapitalistler aleyhine gelişmek, yayılmak ve sıcak denizlere inmek istiyordu. Bunun da en kısa yolu, Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne inen düz çizgiydi. Burada oturan halkların hemen tümü, Osmanlı ya da İran egemenliğinde yaşayan ezilmiş halklardı. Çarlık Rusyası, ezilen halkların baskı gören yönlerine vurgu yaptı. Kendisini, onların biricik ve gerçek hamisi ilan etti; ikiyüzlü bir siyaset izledi: İşine geldiği yerde azınlıkları destekledi, çıkarının elvermediği yerde ise onları yüzüstü bıraktı. Rus yayılmacılığına karşı çıkan İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu parmaklarında oynatmalarına ve "böl-yönet" siyaseti uygulamalarına rağmen, Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesini zayıflatan ve Rusya'ya yarayan her Kürt, Ermeni ve Asuri isyanına karşı çıktılar. Önce bu halkların kurtuluş ve bağımsızlık ve hareketlerinin önüne geçmeye çalıştılar. Olmayınca da bu halkları birbirlerine düşürdüler. Böldüler, parçalayıp ezdiler. Osmanlı'nın yanında yer alarak her isyan ocağını söndürdüler.

Rusya'nın ezilen halklara ilgisi ve araştırmaları, bu ülkeye,

"Kürdolojinin Anavatanı" tanımını kazandırdı. Rus-Kürt ilişkileri esas olarak 1804-1813, 1826-1827 Rus-İran savaşları, 1828-29, 1853-56 ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları döneminde oluştu. Kürtlerle Ruslar arasındaki ilişkiler sadece askeri ve siyasi anlamda olmasa bile ekonomik, kültürel, dini ve iyi komşuluk ilişkileri anlamında da gelişti.[126] Rusya'da Kürtler üzerine yapılan ilk çalışmalar, P. S. Pallas'ın (1741-1811), *Tüm Diller ve Lehçeleri Karşılaştırmalı Sözlüğü* ile başladı. 19. yüzyıl Rusyası'nda Saint-Petersburg kenti, Kürdoloji çalışmalarının birinci merkezi durumuna geldi. Kazan Üniversitesi'nde çalışan İ. N. Berezin (1818-1896), Doğu ülkelerinde uzun incelemelerde bulundu ve daha sonraki dönemlerde Farsça ve Kürtçe üzerinde çalışmalar yaptı.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Rus savaşlarında esir alınan Kürtler arasında yapılan araştırmalar, Rus Kürdoloğu P. İ. Lerx'e (1827-84), *İran Kürtleri ve Onların Ataları Olan Kuzey Haldeliler Üzerine Araştırmalar* kitabını kazandırdı. Köken olarak Polonyalı olan A. Jaba da 1848-1866 yılları arasında Erzurum'da Rus Konsolosu olarak çalıştığı dönemde başta Kürt aydını ve yazarı M. Mahmut Beyazidi olmak üzere, önemli Kürt önderleriyle tanışıp araştırmalar yaptı. Ermeni aydınlanma hareketinin öncüsü Xacatur Abovyan (1805-1848), Kürtler üzerine dizi halinde makaleler yazdı ve Yezidiler hakkında incelemeler yaptı. Kürtler konusunda dünyaca kabul edilen araştırmalar yapan N. Marr, 1894-96 yıllarında Kars yakınlarındaki Ani Harabeleri üzerine arkeolojik araştırmalar yapan komisyona başkanlık etti. *Yine Çelebi Sözcüğü Üzerine-Ön Asya'da Kürt Milliyetinin Kültürel Varlığı (Anlamı) Sorunu* adlı incelemesi ödül aldı. Bu arada Minorsky ve İ. Orbeli'yi de unutmamak gerek.[127]

Özcesi Batı'nın Doğu halklarına olan ilgisi Yunan (Helenistik Dönem) çağında başlamış, Haçlı Seferleri aşamasında sistemleşmeye yüz tutmuş, 19. ve 20. yüzyıllarda ise belli bir siyaset haline dönüşmüştür: *Şark Meselesi* ya da *Orient Questions*. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma ve Avrupa ülkelerince "Hasta Adam" diye tanımlandığı dönemine denk gelir. Şark Meselesi özünde, sömürgeci devletlerin, "Hasta Adam" Osman-

lı'dan kalacak mirastan daha fazla pay kapmaları ve bu uğurda birbirlerine karşı güttükleri siyasetlerdir. Her devlet, bir diğerine karşı entrika, ayak oyunu yapmış; kumpas kurmuştur. Zaman zaman çatışmalar ve kapışmalar da olmuştur. Bu çatışmalardan en çok zarar gören Ortadoğu'da yaşayan ve İran-Osmanlı boyunduruğu altında acı çeken mazlum halklar olmuştur: Kürtler, Ermeniler, Asuriler, Arap ve Türkler... Bu halklar yer yer milli uyanışlar, kimi zaman dış ve iç kışkırtmaların etkisiyle sömürgecilikten ve baskıdan kurtulma mücadelelerini, milli boğazlaşmalara kadar vardırmışlar. Sömürgeci devletler adına, boş yere kardeş kanı dökmüşlerdir. Bir Hint atasözünün burada büyük anlamı vardır: *"Fillerin kapışmasında ezilenler hep karıncalar olur."* Nitekim Osmanlı-Rus-İngiliz-Fransız-İran çatışmasında ezilenler, kanı dökülenler hep Ermeni, Kürt, Türk, Fars, Arap ve Asuriler oldular.

Bölgede uç veren milliyetçilik tohumları, sağlıklı biçimde gelişmemiş ve emperyalist seralarda büyütülüp zehirli dikenlere dönüştürülmüştür. Ufak tefek çelişkileri olan bölge halkları, dinsel ya da milli anlaşmazlıkları, emperyalist siyasetlerin kışkırtmasıyla uç noktalara götürmüş; sömürgeci devletlerin "ezilen halkları" kırdırma siyasetinde "masum cellat" rolünü oynamışlardır. Bunun tipik örneklerini Ermeni-Kürt çatışmasını tezgâhlayan İngiliz-Osmanlı-Rus siyasetlerinde görürüz. Kürtlerden oluşturulan Hamidiye Alayları, mazlumun mazlumu öldürmesinde "bilinçsiz cellat" rolünün belirgin kanıtıdır. Benzer biçimde Bedirhan İsyanı'nda, Asurilerin Kürtler tarafından öldürülmesi, İranlı Kürt önderi İsmail Sımko İsyanı sırasında, Nasturilerin Kürtlere saldırtılması ve arkasından Kürtler tarafından yapılan katliam da "halkların birbirlerine kırdırılması"nın acı belgesidir.

Batı'nın Ortadoğu halklarına ilişkin faaliyetlerinin tarihini incelerken bir noktaya daha dikkat çekmeliyiz: İngiliz ve Amerikalılar, önce Hıristiyanlığa oynadılar. Din faaliyetlerinde Amerikan misyonerleri 118 kilise çerçevesinde örgütlenince, İngilizler bölgedeki Hıristiyan halkların "etnik/milli" kökenleri üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Ayrıca Amerika'nın dünyaca ün yapmış ün-

lü *Wilson Prensipleri*, her halka ve millete kendi kaderini belirleme hakkını içeriyordu. ABD emperyalizmi özel olarak Ortadoğu halkları için bir şey yapmış değildi. Ancak bu prensipler, zaten ulusal uyanış sürecine girmiş bölge halkları arasında büyük sevinç yarattı. Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen ünlü Ekim Devrimi'yle *"Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı"* ve uluslararası gizli belgelerin açıklanması, ortalığı birbirine kattı. Bu yüzden İngiltere, özellikle Ermeni ve Asuri milli meselesi üzerinde durdu. Bu milletin çocuklarının doğal koruyucusu kesildi. On binlerce Ermeni ve Asuri gencini, "bağımsızlık/özerklik" vaadiyle aldatarak kendi saflarında savaş cephelerine sürdü. Kürtlerin bağımsızlık hareketlerini de Asuri ve Ermeniler aracılığıyla bastırmaya çalıştı. Meselenin bu yüzünde Asuri/Ermeni ve Kürt gibi mazlum halkları yakınlaştırıcı noktalar yerine, Müslüman-Hıristiyan gibi çelişmeyi arttırıcı noktalar üzerinde durdu İngiltere.

Çarlık Rusyası ise, kimi zaman dini temalar üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, gerek Ermeni gerek Asuri gerekse Kürtler ile ilişkilerinde meselenin "milli" yönü üzerinde durdu. Bu halkları, millet olarak saflarına çekmeye çalıştı. El altından onları ya sattı veya bastırmaya çalıştı. Kaderiyle oynadığı halkları daha yakından tanıyabilmek için, resmi rapor ve akademik araştırmalar yoluyla Kürt, Ermeni ve Asurilerin milli tarihleri ve ulusal varlıkları üzerinde yoğunlaştı. Bunu kanıtlamaya ve sempati yaratmaya koyuldu. Avrupalı sömürgecilerle Rus Çarları arasında bir fark daha var: İstisnasız hemen bütün Avrupalılar, özellikle İngilizler, Ortadoğu halkları üzerine yazdıkları gözlem, inceleme ve gezi notlarında, Müslüman toplulukları, özellikle de Kürtlerle Türkleri, "vahşi, gaddar ve barbar" diye tanımlamaya özel gayret gösterirler. Bu, aynı zamanda, kendisini dünyanın efendisi sanan sömürgeci Avrupalı Beyaz Adam'ın zihniyetini yansıtması açısından son derece önemlidir.

Ruslar, hem feodal-militarist hem de Doğulu bir İmparatorluk olarak bu konuda daha sinsi ve dikkatlidir. Nitekim ünlü Rus yazarı Aleksandr Puşkin, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Tiflis-Kars-Erzurum bölgesinde yaptığı geziyi anlatan *Erzurum Yolculuğu* kitabında daha gerçekçidir. Puşkin'in Tiflis'te

bir İranlıya ait kadınlar hamamında kadın-erkek ayrımı yapmadan yıkanmalarını, Karabağ'da İranlı, Çerkes, Ermeni, Gürcü, Kürt ve Rusların oluşturduğu kalabalığı sıcak biçimde tanımlıyor. Kars'a giderken yanına Türk mihmandar alması; sonradan kendisine eşlik eden bir Ermeni delikanlısının Türk ve Müslüman düşmanlığıyla alay etmesi; Rus birlikleri yanında çalışan Yezidilere atılan dini iftiraları yalanlayan ifadelere yer vermesi ve nihayet Erzurum Seraskeri Osmanlı Paşası'nın hareminde görüştüğü kadınları gerçeğe uygun biçimde tasvir etmesi, sadece Puşkin'in insancıl kişiliğinden, yazarlara özgü o yumuşak kalplilik ve sevecenliğinden kaynaklanmıyor kuşkusuz. Çünkü Kars ve Erzurum[128] yolculuğu yapıp, gezi notlarını 1836'da kaleme alan Puşkin, yazar olduğu kadar Rus cephesinde görevli sıkı bir Rus milliyetçisidir. Yazdıkları, o dönem Rus milli siyasetinin çerçevesidir. Benzer bir siyasi seyahatnameye Evliya Çelebi'nin *Bitlis Gezi Notları*'nda rastlarız. E. Çelebi, Kürtlere övgüler düzer; abartılı biçimde güzel betimlemeler yapar. Çünkü o dönemde Şii Safevi Devleti'yle Sünni Osmanlı arasında çatışma vardır. Ümmet toplumunda ekonomik ve siyasi çıkarların dini çatışmalar biçiminde gösterildiği o dönemde, Kürt feodalleri Yavuz Sultan Selim'in tarafını tutmuşlardı.

Çıkarlar Yalan Söylemez

Karl Marx tarih, toplum ve ekonomi konularını inceleyen yazılarında önemli bir tespit yapar: "Çıkarlar yalan söylemez." Bu tespitten hareketle, 19. ve 20. yüzyıldaki büyük devletlerin (İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa ve ABD) Anadolu-Kafkasya-Mezopotamya'daki çıkar çatışmalarına ve bu düzlemde çok yönlü faaliyetlerine değineceğiz. Ayrıntılar konusunda üç temel kaynaktan yararlandık: *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde* (Çarlık Rusyası ve Avrupalıların) *Anadolu'nun Taksim Planı* (çev. Krm. Yrb. Babaeskili Hüseyin Rahmi), Sovyet Kürdoloğu M. S. Lazarev tarafından kaleme alınan *Emperyalizm ve Kürt Sorunu* (1917-1923), Iraklı Kürt tarihçi Dr. Kemal Mahzar Ahmet'in yazdığı *Birinci Dünya Savaşı'nda Kürdistan.*

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü yaklaşık 200

yıllık siyasi ve mali bunalım, hatta iflas ve çöküş, Avrupalıların bu imparatorluk içine nüfuz edip pazarını ele geçirme, yeraltı ve yerüstü servetlerini sömürme, bu arada halklarını bölme faaliyetlerini hızlandırdı. Ülkede rüşvetçilik yaygınlaşmış; vergiler satılmak suretiyle tahsil edilebilir bir hale gelmişti. Her yerde keyfi bir idare sürmekteydi. 1856 yılında 168 milyon frank tutan Osmanlı gelirinin %56'sı padişah ve saltanat ailesinin harcamalarına, ordu ve donanma masraflarına, aşiret reisleriyle derebeylerin sadakatlerini satın almaya gidiyordu. Sağlık, eğitim, bayındırlık gibi diğer giderler için, sadece bütçenin %35'i ayrılabilmişti. Artan dış borç miktarı, 1863'te bir milyar franka ulaşmıştı. On yıl sonra, Babıali kendi alacaklılarına %13'e varan faiz ödemiş; Osmanlı borç senetleri (tahviller) Avrupa piyasasında vurgun ve spekülasyona yol açmıştı. Osmanlı'ya borç veren devletler içinde, 2.5 milyar frankla, Fransa başı çekiyordu. Onu Almanya (850 milyon), İngiltere (600 milyon) ve İtalya (120 milyon) izliyordu. Stratejik altyapı yatırımları ve ticari çıkarlar açısından da Avrupa ülkeleri, "müflis tüccar ve hasta adam" Osmanlı'nın mirası için korkunç bir rekabet içindeydiler: Örneğin, 1881 yılında yaklaşık 1500 kilometrelik yol ve demiryolu yapımında ülkelerin payları şöyleydi: Almanya %36.8, Fransa %21, İngiltere %10.5 ve İtalya %1.7. Alman-Osmanlı ticaret hacmi, 1800-1911 yılları arasında 22 kat artmıştı.

Fransız hükümeti, 40 yıldan beri sistemli biçimde kendi mali-ekonomik çıkarlarını Suriye'de geliştirmeye uğraşıyordu. Çünkü Doğu Akdeniz havzası (Mısır, Lübnan, Anadolu, Irak) içindeki kilit ülke Suriye idi. İngiltere, özellikle Mezopotamya'da (Irak-İran) yoğunlaşıyordu. Zira Irak, Hindistan ile İngiliz Krallığı arasındaki en önemli köprüydü. Ayrıca, bölgeden petrol kokusu geliyordu. Çarlık Rusyası ise, sıcak denizlere inebilmek amacıyla Kürdistan ve Ermenistan'da mali, ekonomik, dini ve siyasi yatırım yapmaya bakıyordu. Anılan ülkelerin, Osmanlı'daki liman ve kömür işletmelerine göz diktiklerini de belirtmeliyiz. Asıl çıkar çatışmaları, etnik ve dini toplulukların yoğunlaştığı Kafkasya-Kürdistan hattında yoğunlaştı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önceleri Alman yetkili, araş-

tırmacı ve gezginler, Kürtlerle yakından ilgilenmiş, yaşadıkları mekânları dolaşmışlardı. Sözgelimi, Alman İmparatoru Bismarck'ın gözde adamı Mareşal Karl Moltke Osmanlı ordusunda danışmanlık yaparken, Kürdistan'daki gözlemlerini aktarmış; "Kürtlerin içinde yaşadıkları zor/geri durumdan ve Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak için sürekli gayretlerinden" bahsetmiştir. Gezgin ve yetkililer, Kürt halkının kültür ve tarihi üzerine inceleme yapıyorlardı. Ancak Osmanlı ile Almanya arasındaki sıkı işbirliği neticesinde, Almanya kolaylıkla Kürdistan'a sızdı. Savaştan biraz önce, Alman subayları, Kürdistan'ı enine boyuna dolaştılar; bu coğrafyanın topografik ve demografik yapısı, piyasa durumu üzerine stratejik çalışmalar yaptılar. Haritalar çıkardılar. Mesela Van-Musul güzergâhı hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlanmıştı. Bir Alman subayı, o tarihe kadar hiçbir yabancının ayak basmadığı tenha Kürt yörelerine gitmişti. Aynı dönemde Almanya'nın Erzurum konsolosluğu, vilayet ve çevresindeki Kürt şehirlerini (Dersim ve Harput gibi) dolaşıp, önde gelenlerle ilişki kurmaya başladı. Almanya sadece siyasetle meşgul olmuyor, aynı zamanda işin ticaretine bakıyordu. Almanlar, Tebriz'de büyük dokuma tezgâh ve atölyeleri kurduklarından, İran Kürdistanı'ndaki Şano, onların büyük miktarlarda yün aldıkları bir şehir haline gelmişti. Dikkat çekici olan şey, Azerbaycan ve Kürdistan'daki söz konusu atölye ve işletmelerin tümünde Alman bayrağının sürekli dalgalanmasıydı.

İngiltere, Rusya ve Fransa'nın "hasta adam" Osmanlı'yı parçalama siyasetine karşı çıkan Almanya, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürdistan, İran ve Kafkasya'ya daha farklı bir gözle bakmaya başladı. Zira burası, Almanya'nın baş düşmanlarından Rusya'ya sınır bir savaş meydanı oluvermişti. Almanların Kürtlerle kurdukları dostluk ilişkilerinin tümü boşa gitmemiş; bazı Kürt aşiretleri, Kirmanşah'ta Rus birlikleriyle İngiliz kuvvetleri arasındaki teması koparmışlardı.

İngilizlerin Kürdistan ve Mezopotamya'ya çıkarcı ilgilerinin tarihi daha eskidir. Doğu Hint Kumpanyası (Şirketi) görevlileri, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeyi kolaçan etmeye başladılar. 1758 yılında şirket görevlisi bir doktoru, Kerkük'ten

Mardin'e yolculuk yaparken görüyoruz. Kısa bir müddet sonra, aynı şirketin bazı memurları Kürdistan'ın farklı bölgelerinde dolaşırken; C. J. Rich isimli bir diğer görevli, güney ve doğu mıntıkalarını geziyordu. Gezisine ilişkin anı ve izlenimlerini *Narrative of a Residence in Kurdistan* adlı bir kitapta toplayan Rich, Kürt aşiret reisleri ve önde gelenleriyle ilişkilerini ayrıntılandırıyor. Bu arada H. C. Rawlinson ile F. Millingen gibi İngiliz subaylar da boş durmamış; 1830'larda askeri ve stratejik hesaplarla, bölgede inceleme yapmış, çevreyle ilişki kurup nabız yoklamışlar. 20. yüzyılın başlarında, İngiltere nicelik ve nitelik olarak faaliyetlerine hız verdi. Başlıca nedeni, bölgedeki petrolün keşfedilmesiydi. İngiliz-İran petrol şirketinde görevli binbaşı Soane, Kürdistan'ı mercek altına almakla kalmadı, Kürtlerin sosyo-kültürel yaşamları üzerine kitap yazdı. Gerçekte İngiliz hükümetinin "siyasi subayı" olan Soane, İngiltere'nin Bağdat'ı almasıyla birlikte, "Kürtler arasında ikinci Lawrence rolüne soyundu." Gizli ya da açık biçimde Kürt mıntıkalarını dolaşan, daha önce hiçbir yabancının girmediği tenha yerlere uğrayan İngiliz gezgin veya görevlileri arasında Mark Sykes'ı sayabiliriz ki, toplam olarak 9000 km'lik bir yol katetmiş; buna istinaden Kürt aşiretleriyle Osmanlı ilişkilerini irdeleyen *The Kurdish Tribes of Otoman Empire* kitabını yazmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, İngiliz diplomatlar, farklı hamleler gerçekleştirdiler. Bir İngiliz Konsolos yardımcısı, Bitlis'teki nüfuzlu kişilerle temasa geçti. Diyarbakır ve Musul'daki İngiliz konsolosları ise, ülkesi lehine ve Rusya aleyhine ha bire propaganda yaptılar. Temas edip etkisi altına aldıklarına (eşraf, aşiret reisi, ağa, din adamı, vs.) bol miktarda para dağıttılar. Amaç, yöre halklarının beynini yıkamak ve "Mezopotamya ile Kürdistan'ın eninde sonunda İngilizlerin eline geçeceğine" insanları inandırmaktı. Etnik ve dini cemaatlere (Kürt, Asuri, Ermeni, Nasturi, Alevi, Sünni gibi) el attılar. Van'daki İngiliz konsolosu özellikle Hakkari mıntıkasındaki Nasturilerle ilgilendi; sınırlı ve ihtiyatlı biçimde Yezidilerle yakınlaşmaya çalıştı.

Ünlü İngiliz diplomatı G. N. Curzon, hiç eğip bükmeden, ülkesinin çıkarlarını açıkça ifade etmişti: "Çıkarlarımızın yalnız Basra

Körfezi'yle sınırlı olduğunu söylemek yanlıştır. Çıkarlarımız Basra ile Bağdat arasıyla da sınırlı kalmaz. Tersine, Bağdat'ın kuzeyindeki (Kürdistan -F.B.) ırak yörelere kadar uzanır." İngiltere'nin işgal sonrası Irak'taki ilk siyasi yöneticisi A. T. Wilson; "Adamlarımız ve görevlilerimiz, savaş sırasında Arabistan yarımadası, Kürdistan, Basra ile kuzey ve güneybatı İran arasında her yerde kol geziyorlardı," demek suretiyle, hedeflerini açıklamış oluyordu.

Ruslar da İngilizler gibi, Kürdistan ve Ermenistan'a odaklandılar. Çarlık Rusyası, o dönemki stratejisi gereği Kafkasya ve sıcak sulara inmeyi hedefliyordu. Dolayısıyla Rus gezgin ve yetkilileri Ortadoğu bölgesinde adeta cirit attılar. Mesela Vasili isimli bir Rus, 1465-66 gibi erken bir dönemde Anadolu ve Kürdistan'dan başlayarak Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar seyahat etmişti. Adı meçhul bir Rus yazarının elyazmalarından, kendisinin 17. yüzyılın ikinci yarısında, beş yıl süren yolculuğu süresince Diyarbekir, Mardin, Musul, Kerkük ve Bağdat'ı gezdiği anlaşılıyor.

Osmanlı-Rus savaşları, Rusya'nın imparatorluk hakkında çeşitli bilgiler edinmesinin önemli sebeplerindendir. Özellikle 19. yüzyıldaki savaşlar sırasında Kürt aşiretleri, zaman zaman iki devletten birine yardım edegeldiler. Rusya ile İran arasındaki iki önemli savaş (1804-1813 ve 1826-28), Kürtlerin nasıl bir vurucu güç olduğunu ortaya koydu ve dolayısıyla Rusların dikkatini çekti. Rusya'nın İran'dan toprak kazanması sonucu, Kürt halkının az sayıdaki bazı toplulukları Rusya'nın yönetimine girmiş oldu. Bu durum, Rusya'nın Kürtlere bakışında köklü bir değişikliğe yol açtı. Rusya'nın Osmanlı'yla ve ardından İran'la savaşları sonucunda Kafkasya'daki Rus Askeri Karargâhı, Kürtleri inceleyip araştırmaya başladı. Araştırmalarla birlikte Rusya'nın elinde "fiili bir Kürt politikası" oluştu. Böylece bazı Kürt aşiretleri, Rus tarafına kazandırıldı. Kürdistan'a ilişkin haritalar çizildi; bazı subaylar, Kürt halkı hakkında ekonomik, toplumsal ve siyasal raporlar hazırladılar. Örneğin S. Broskoriyanof isimli bir subay, 1842'den başlayarak sınır bölgelerinde birkaç yıl geçirip özellikle Erzurum ve çevresine ait haritalar hazırladı. Broskoriyanof şöyle yazar: "Kürdistan bölgesi, Tebriz-Trabzon-İstanbul güzergâhının kavşak noktasıdır. Bu yüzden Erzurum, ticari anlamda

mal depolama merkezi yapılabilir." Bir başka Rus subayı, Albay V. A. Karsiyef Kürtler hakkında derlediği bir kitabı, Kafkas Askeri Karargâhı'nın talimatıyla yayınladı. Talimatla Kürtleri ele alan iki kitaptan biri *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler* ismini taşıyor ve Yüzbaşı L. Y. Avyarof'a (Aviryanof) aittir; diğeri ise Kürt-Ermeni ilişkilerini konu edinen V. T. Mayevsriy'in kaleminden çıkmıştır. İlk kitap son derece gerçekçi olmakla birlikte Kürtleri yer yer aşağılayan ifadelerle doludur. İkincisi ise, o günkü Rus politikası çerçevesinde Avrupa devletleriyle işbirliği yapan Ermenileri eleştirip, onlar hakkında olumsuz izlenimlere yer verirken; genelde Kürtleri kollayıp savunan bir tutum takınmaktadır. Her iki kitapta da Osmanlı ve İran'daki zalim yönetimlere karşı başkaldıran Kürtlerin (Şeyh Ubeydullah Nehri, Bedirhan Paşa, Yezdan Şer isyanları gibi) doğru analizi yapılmaktadır. Avyarof'un eserinde şu saptamaya rastlıyoruz: "Rusya, 19. yüzyılda Osmanlı'yla dört, İran ile iki savaşa tutuşmak zorunda kalmıştır. Kürtler, Kafkas bölgesindeki bu savaşlara aktif biçimde katıldılar. Başlangıçta düşmanımız, daha sonra müttefikimiz oldular. Kuşkusuz, ileride Küçük Asya'da katılacağımız muhtemel bir savaşta, içinde bulunduğu mevcut ortamdan memnun olmayan ve özgürlüğe susamış Kürtlerle yeniden, belki de defalarca karşılaşacağız... Önemli olan, İran ve Osmanlı'yla çatışma gibi kritik anlarda, onların (Kürtlerin -F.B.) Rusya'ya yönelik tutumlarını belirlemelerine yardımcı olmaktır." Bu arada, soylu Bedirhan ailesinden Abdürrezzak Yezdanşer'in Osmanlı-Rus savaşları sırasında Rusya'nın yanında yer aldığını Kafkasya'dan Cizre'ye kadar yayılan bir alanda, kimi Kürt milis ve aşiretleriyle birleşerek Osmanlı'ya karşı çarpışmalara katıldığını hatırlatmalıyız.

Rusya'nın tek derdi savaş değildi. İşin içinde ticari çıkarlar da vardı. Ruslar, Mezopotamya'daki tarımı geliştirme projesinin, kendisiyle Avrupa arasındaki tahıl ticaretini ciddi biçimde engelleyeceğinden endişe ediyordu. Rus diplomatlarının raporlarına bakılırsa, modernleşmeyle birlikte Irak, Suriye ve Anadolu'nun ileride büyük tahıl ambarlarına dönüşebilecekti. Ayrıca pamuk tarımı için elverişli bir ortam oluşacaktı. Rusya, aynı zamanda Osmanlı'daki demiryolu inşaatıyla da yakından ilgilenmekteydi.

Yarbay B. A. Tamilof, bu işle görevlendirilmişti. Tamilof, demiryoluna ilişkin raporunun yanı sıra, 750 sayfa tutan kitabının 150 sayfasını "Kuzey Mezopotamya ve Güney Kürdistan" başlıklı bölüme ayırmış; sosyo-politik bir Kürt incelemesi yapmıştı. Osmanlı nezdindeki Rus büyükelçilerinin hemen hepsi olağanüstü yetkilerle donatılmıştı. Birçoğunun raporlarında, Kürtlerin Türk ve Fars yönetimleriyle çatışmalarına yer veriliyordu. Bunlar arasında, Kürtlere sempatiyle bakan Prens Boris Şahovsky'den söz edilebilir ki, Rusya Dışişleri Bakanlığı, savaş yıllarında kendisini "Kürdistan işlerinden sorumlu kişi" olarak belirlemişti. Bu sayede sınırdaki bazı Kürt şehirleriyle Rusya arasında ticari ilişki bir hayli gelişmişti. Avrupa'da üretilen sanayi malları da Rusya kanalıyla Kürt pazarlarına ulaşabiliyordu.

Bölgeye geç giren ABD'nin İngiltere ve Rusya'yla boy ölçüşmesi düşünülemezdi. Amerikalılar, daha çok misyonerlik faaliyetlerine ağırlık verdiler. Sivas gibi küçük bir yörede, 25 misyoner okulunda çoğu Ermeni 1500 öğrenci okutuluyordu. Amerikalıların Anadolu'daki toplam okul sayısı 675 idi. Öğrenciler arasında az sayıda Türk ve Kürt kökenli de bulunuyordu. Misyoner okulları, özellikle Ermeniler ve Asuriler arasında Protestanlığı yayıyorlardı. Büyük bir kısmı Kürdistan şehirlerinde olmak üzere 197 kilise ve 356 okulun etkisiyle, 100 bin Ermeni mezhep değiştirmişti. Kürt coğrafyasındaki bu durum, Hıristiyan-Müslüman çelişkisini çatışmalara dönüştürüyordu. Öte yandan ABD, özellikle Sivas-Süleymaniye arasında yapılması düşünülen bir demiryolu projesini hayata geçirmeye çalışıyordu.

Fransa'nın çıkarlarından ve Osmanlı üzerindeki sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik etkisine yukarıda değindik. Kültür alanındaki Fransız etkisinin somut örneği şuydu: Osmanlı topraklarına dağılmış 500 okulda toplam 60 bin öğrenci okuyordu.

Rus Tuğgenerali V. T. Mayevsriy, 19. yüzyıl Kürdistanı'nda Ermeni-Kürt ilişkilerini incelerken, Ermeni ve Nasturilerin misyoner okullarında nasıl Katolik ve Protestan mezhebine geçirildiklerini şöyle anlatır: "Amerikan okullarında, Ermeni profesörden ziyade yetenekli komitacı, ihtilalci ve propagandacı yetiştiriliyor. Bununla beraber Ermeniler Amerika'ya karşı soğuk davra-

nır ve onu hiç sevmezler. Yine de ABD hükümeti, her yıl Ermeniler için birçok fedakârlık yapar. Son beş-altı yılda Van'da Katoliklerin faaliyetleri artmıştır. Burada, *dominik* mertebesinde 2-3 kadar papaz bulunur. Bunların en büyük başkanları Musul'da oturur. Katoliklerin bütün amacı, Ermeni Gregoryan mezhebindekilerle Nasturileri her yola başvurarak Katolik yapmaktır. Bu konuda en etkin araç paradır. Misyonerlerin kasalarının doluluğuna ve boşluğuna göre Katoliklerin sayısı azalır veya çoğalır. 1895 yılında Van'daki Katoliklerin sayısı 30-40, Protestanların sayısı ise 100 kadardı. Ancak şehirde başlayan Ermeni isyanı bastırılınca Ermeniler Katolik papazlara sığındılar. Olaydan sonra ister istemez Katolik olarak kaldılar. Bu arada şehirdeki Fransız Konsolosu devreye girdi, Ermeniler arasında Katolikliği yaymaya başladı. Bir örnek olay şöyle yaşanmıştır: Fransız Konsolosu Erçek isimli Ermeni köyünün muhtarına gidip kendisinden Katolik olmasını ister. Muhtar şöyle cevap verir: 'Eğer parada uyuşabilirsek, belki Katolik mezhebini kabul ederim.' Bir başka olay ise şöyle cereyan etmiştir: 1899'da İstanbul'daki Ermeni Patriği, Van yöresindeki soydaşlarına 15.000 lira göndermişti. Bu para, fakir Ermeni köylerine dağıtılacaktı. Paradan pay almak isteyen Katolikleşmiş Ermeniler, misyonerlere dilekçe vererek, 'artık bu mezhepten vazgeçtiklerini' bildirmişler. Katolik kilisesinden kaçan 20 Ermeni çocuğu, yetkililere başvurmuş; 'misyonerlerin kendilerini zorla Katolikleştirdiklerini' ifade etmiş ve bu beladan kurtulmak için yardım istemişler. Nasturiler de Katolik misyonerler karşısında Ermeniler gibi duruma göre hareket etmişlerdir. Dolayısıyla Nasturiler ve Ermeniler, bölgedeki gelişmelere göre son derece menfaatçi davranmaktadırlar."

Çıkarları İçin Yeniden Uyanan Batı

Kapitalist Avrupa, klasik sömürgecilikten daha üst bir aşamaya, emperyalizm çağına geçmek üzeredir. Bu nedenle yeni paylaşım ve sömürge alanları keşfetmek peşindedir. Bu süreç içerisinde, Ortaçağ'ın uzun karanlık dönemlerinde Doğu'da "Hıristiyan kardeşleri" olduğunu hiç aklına getirmeyen Batı, birdenbire "bu din kardeşlerini" hatırlar. Sömürgeciliğin hem siyasal hem

kültürel uzantısı ya da keşif faaliyetleri olan misyonerlik (din yayıcılık) devreye girer. Gerçekte Katolikler, 1500 yılında Süryaniler arasında demir atmışlardı.[129] Kurdukları kiliseler ve dini faaliyetler, Doğudaki Hıristiyan halkları Katolik Kilisesi'ne bağlamak amacını taşıyordu. Böylece Katolikler, Yakubi ve Nasturilerden kopardıkları önemli bir kitleyi Roma'ya bağlamayı başardılar. Sonuçta ortaya Süryani Katolik Kilisesi ve Kildani Kilisesi çıktı. Katolikleştirme faaliyetleri, 1600 ile 1778 yılları arasında Kürt ve Türk feodal beylerine dayanılarak gerçekleştirildi.

Protestanların amaçları daha farklıydı. Onlar, kapitalizmin gelişmeci ve yayılmacı dinamiğiyle hareket edip, İncil'i tüm dünyaya yaymak istiyorlardı. Tipik Beyaz Adam, yani "Efendilerin geri kalmış ilkel bölgelere uygarlık götürme" zihniyetiydi bu. Protestanlar, Ortadoğu düzleminde İncil'i Asya'da yaymanın anahtarını Nasturi Kilisesi'nde buldular. Çünkü Nasturiler, hem din yayıcıları hem de ticaret adamları olarak Hıristiyanlığın ilk çağlarından 1200'lü yıllara kadar Mezopotamya'dan Uzakdoğu'ya kadar giderek başarılı örnekler vermişlerdi. Nasturiler, Batılı Protestanların gözünde din yayıcılığın yeni "fedaileri" olacaklardı.

Bu bölgeye ilginin bir başka nedeni ise *arkeolojik* kazılardı. Çünkü Asur kültürü yeniden keşfediliyor ve bu kültür çevresinde yepyeni bir "ulus/millet" yaratma hedefi güdülüyordu. Üçüncü ve en önemli amaç ise Asurilerin yaşadığı topraklar üzerinde kızışan İngiliz-Rus rekabetiydi ki bölgedeki siyasi, dini, askeri ve toplumsal gelişmelere önemli ölçüde damgasını vuracak olan da buydu. Bir bakıma Asuri ya da Süryanilerin kaderini bu rekabet belirleyecekti.[130] Çarlık Rusyası, artık Trans-Kafkasya bölgesine yerleşmiş, 1721'de Azerbaycan'ın büyük bir kısmını fethetmişti. 1801'de ise Gürcistan'ın Rusya'nın bir eyaleti olduğu ilan edildi. 1828'de yapılan İran-Rus ve Osmanlı savaşları sonucunda Ermeni, Kürt ve Asurilerin yoğun yaşadığı Urmiye bölgesi, Ruslar tarafından işgal edildi. Bu durum, İngilizleri kaygılandırdı: Rusya, sadece sıcak denizlere inmekle kalmayacak, İngiliz egemenliği altındaki Hindistan-Londra hattını da tehdit edecekti. Süryaniler, Rus işgali altındaki bölgelerde görece müreffeh ve rahat bir yaşam sürdürüyorlardı. Asuriler, her geçen gün ilerleyen ve güç-

lenen Ruslardan kurtuluş beklemeye başlamışlardı. Bu husus, İngiliz ve Osmanlı yönetiminin dikkatini çekti. Entrika zamanı gelmişti artık. Osmanlı hükümeti, Kürt feodal beylerini Asuri (Süryani, Nasturi, Kildani) halkına karşı kışkırttı. İngilizler ise Hıristiyanları, Ermenilerle Asurileri, Kürtlere saldırmaya teşvik etti.[131] Filler yeniden kapışınca, ezilenler yine karıncalar olacaktı.

Yeri gelmişken değinilmesi gereken önemli bir nokta da şudur: Genelde Avrupalılar, özelde İngiliz ve Fransızların Kürdistan'daki diplomatları, "kara liste"ye aldıkları Kürt yerel veya siyasi önderlerini Osmanlı hükümetine bildiriyor; "Hıristiyanlara baskı yapan vahşi, yağmacı ve batı karşıtı gerici unsurlar" diye niteleyerek, bunların bölgeden derhal sürgün edilmesi için hükümet nezdinde girişimde bulunuyorlardı. Rus Tuğgenerali V. T. Mayevsriy, Avrupalıların Müslüman Türk ve Kürtleri karalayan raporlarına itiraz ederek şöyle yazıyordu: "Türklere ve genellikle Kürtlere isnat olunan vahşi sıfatı bir hezeyandır ve kesinlikle reddedilmelidir... (Van ve Bitlis'teki 1895-99) Ermeni-Kürt çatışmalarının nedenleri belki hiç açıklanmamış; gizli amaçlardan dolayı ortaya atılmıştır. Bu olay, Kürtler tahrik edilerek oluşturulmuş bir komedidir. Olayda, Kürtlerin Ermenilere karşı düşman olmalarını gerektirecek hiçbir ipucuna rastlanmamıştır."

Misyonerlik faaliyetlerinin 1800'lü yıllarda başladığı ve ortalarına doğru canlandığı söylenebilir. Saptayabildiğimiz kadarıyla, Asurilerin yaşadığı bölgelerde ilk misyonerlik faaliyeti Amerikalılar tarafından gerçekleştirildi. David ve Smith adında iki Amerikalı, Türkiye'ye 1892'de gönderildiler. Amaç, misyonerlik büroları kurmaktı. Perkins başkanlığında bir heyet ise, 1823 yılında Urmiye ve Erzurum'da misyonerlik şubeleri açtı.[132] 1834 yılında bölgeye ulaşan Amerikan misyonerleri, yerli halk tarafından Rus heyeti sanıldı. Son derece sıcak karşılandı. Sadece Asuriler değil; Müslüman Kürtler de ilgi ve sevinçle heyete kucak açtılar. Sıcak karşılamanın nedeni şuydu: "Ruslarla Amerikalılar, Osmanlı ve İran zulmüne karşı, Kürtlerle Asurileri destekleyip koruyacaktı."[133] 1838 yılında başka bir Amerikan heyeti, bölgede yatılı bir okul açtı. İki yıl sonra, kızlar için bir okul açıldı.[134]

Asuri ve Kürtler'in gelen heyetlere siyasi umut bağlaması,

başlangıçta beklenen sonucu vermedi. Amerikalı din yayıcıları, dini ve siyasi anlaşmazlıklara karşı son derece dikkatli bir çizgi izlediler. Bu durum, Asuri halkın kendi dinsel önderlerine başkaldırmasına yol açtı. Halka göre, bu yabancı heyetler fayda getirmeyecekse, neden bölgeye yerleşiyorlardı. Protestolar üzerine katı tutumlarını biraz yumuşatan misyonerler, bölgede bulundukları sürece Asurilerin durumunu düzeltmek için çaba harcayacaklarına söz verdiler.[135] İran'daki misyonerler, 1837 yılında Asurca harfleri kazılmış ilk matbaayı Tahran'a götürdüler. Amaç, Protestanlığı daha kolay bir yöntemle yaymaktı. 1846 yılında Perkins, *İncil*'i Asurcaya çevirdi ve on yıl sonra da *Tevrat*'ı aynı dilde çevirip bastı.[136]

Misyoner Stodart, Asurca'nın ilk dilbilgisi kuralını İngilizce yazdı. 1837-73 yılları arasında İran'da Asurca 110 bin broşür basıldı. 1851 yılında ise misyonerler *Zarire d Bahra* (Aydınlık Işınları) adlı dergiyi yayınladılar. Okullarda din, tarih, edebiyat, coğrafya, Farsça Asurca, İngilizce dersler verilerek Asuri halkının kültürü üzerinde istenilen egemenliği kurdular.[137] Sadece Amerikalılar değil, İngiliz ve Rus misyonerler de hummalı bir faaliyet içindeydiler. Hemen her ülkenin misyoneri rekabet halinde Asuriler için okul, yüksek okul, dispanser, hastane, sağlık ocağı, basımevi vb. açıyor, dergi/gazete gibi kültürel faaliyetlerde bulunuyor, Aramice dilini yazıya dökerek "ulusal dil ve edebiyat"ın oluşumuna önayak oluyordu.[138]

İlk bakışta Asuri halkının lehine gözüken bu faaliyetlerin altında sinsi politik nedenler yatıyordu.[139] 1909 yılında ABD Devlet Başkanı W. Taft, bunu şöyle ifade etmişti: "Amerika, Türkiye'de açtığı okullar ve üniversiteler sayesinde durumunu daha da güçlendirdi. Çünkü bu yöntemle Ortadoğu'daki ekonomik ve ticari politikamız daha da etkin olacaktır."[140]

İngiltere Faaliyetine Hız Veriyor

1840'larda İngiltere'yi temsilen bölgeye gelenler, *Anglikan Kilisesi*'ne mensup misyonerlerdir. Bu din yayıcıların faaliyetleri sınırlı ve az etkiliydi.[141]

Ünlü İngiliz gezginci Layard, Ninova, Namrud ve Asur böl-

gelerinde birçok kazı, araştırma ve inceleme yaptı. Layard, yaptığı kazılar sonucunda, "Nasturi-Kildani Hıristiyanlarının tarihteki Asur halkının bir devamı olduğunu" kanıtladı. Bölgede faaliyet gösteren Anglikan (İngiliz) ve *Presbiteryen* (Amerikan) kiliseleri, Layard'ın bu görüşünü benimseyip Batı ülkelerinde yaymaya başladılar. Din yayıcılar, aynı zamanda bölgedeki Hıristiyan topluluklar (Kildani, Yakubi-Nasturi) arasında "Asur milleti"nin propagandasını yaparlar. Bu arada Kürtleri de ihmal etmezler. Ancak misyonerlik çalışmaları Kürtler arasında birçok zorlukla karşılaştı. Bunun üzerine misyonerler, esas olarak Nasturiler arasında din yaymayı yoğunlaştırdılar. Faaliyet alanı, İran-Irak-Türkiye sınırındaki sıfır noktasıydı. Çalışmanın temeli, sözde *Asur Protestan Kilisesi*'ydi. Bu alanda en başarılı din yayıcılığını Anglikanlar yaptı.[142] Çünkü bu faaliyetin arkasında Ortadoğu bölgesine bütün gövdesiyle yerleşmeye hazırlanan İngiliz sömürgecileri vardı. Nitekim 1886'da *Canterbury Başpiskoposluğu*, Asur Hıristiyanlarına "misyonu"nu kabul ettirmiş oluyordu.

Anglikan Kilisesi 1890'lara kadar İran'daki Asuri bölgelerine çok sayıda bilim adamı, turist, asker, ajan ve politikacı gönderdi. Bir İngiliz kadını olan Shel, Anglikan merkezine bağlı bir merkezin kurulması olanaklarını araştırmak için İran'a gitti.[143]

Albert Socin tarafından kaleme alınan bir yazıda şu ayrıntılar çok önemlidir: "Musul'dan kervanla Mardin'e giden Niebuhr, buranın doğası hakkında bilgi veren ilk araştırmacıydı. Niebuhr'a göre *Cebel Tur* (Tur Abidin ya da Midyat Çevresi -F.B.) bölgesinde çoğunlukla Kürtler ve Yezidiler oturmaktadır. Tur Abidin'de eşsiz manastırlar bulunur. Bu bölgeye ilk giren Avrupalı (1836'da) Albay Shiel idi. Cebel Tur hakkında bizi aydınlatan ise Southgate'dir; 1850'de ise İngiliz Badger, Tur Abidin'i gezmiş, Diyarbakır'dan Derik'e gitmiştir. Sanderski, Cizre'den Mardin'e gitmiştir. 1870 yılında ise ben, Albert Socin, Zaho (Zaxo)-Habur-Cizre-Nusaybin hattını izledim. Gezdiğim yerler arasında *Mor Gabriel* (Midyat yakınındaki Deyr ul Umur Manastırı ki, kadim zamanlarda bir Zerdüşti tapınağıymış) var ki, Mor Gabriyel'in mezarı Yezidiler tarafından ziyaret ediliyordu.

Keşişlerin bahsettiğine göre, 823'lerde inşa edilen bu manastırda 'putperest Persler, ateş yakmışlardı'. Tavan bu yüzden simsiyahtı."[144] Adı geçen kitapta İngilizlerin Tur Abidin bölgesinde sayısız köyü dolaştıklarından, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklardan ve özellikle Kürt-Süryani-Yezidi çatışmaları ve Kürt çetecilerinin çapulculuklarından söz ediliyor.

1863'te İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Russell, İran'a bir müdahale tehdidinde bulundu. Bunun üzerine Osmanlı yönetimindeki Nasturiler ve Süryaniler, İngiltere Kraliçesi Victoria'ya bir mektup yazarak uğradıkları baskı ve zulümden yakındılar. Lord Russell, İstanbul'daki başkonsolosu aracılığıyla Osmanlı yetkililerine şu mesajı gönderdi: "Kürdistan'da yasa ve düzen sağlanamayıp Kürtlerin Asurilere karşı şiddet hareketleri son bulmazsa İngiltere bunu bizzat gerçekleştirmek zorunda kalacaktır."[145] Fakat İngiltere'nin bu müdahalesi lafta kaldı ve sorun, mektuplarla çözülmeye çalışıldı.

Kuşku Yaratan Misyonerlik Faaliyetleri

Misyonerler sadece olumlu faaliyetlerde bulunmadılar. Birçok kuşkulu ve zararlı faaliyetin başlatıcısı da oldular. İlk baştaki temkinli ve dikkatli tutumlarını terk ederek, "Hıristiyan din kardeşleri"ne "akıl hocalığı" yapmaya başladılar. Örneğin, bölgedeki Nasturi ve Süryanilere şunu söylediler: "Size herhangi bir yasadışı baskı ve saldırı olursa, bu tür sıkıntılarınızı Vali'ye iletin."[146] Bölgedeki Hıristiyan halklar, bu tür öğütleri biraz abartılı biçimde algıladılar. Batılı hükümetlerin kendilerini koruyup sonuna kadar desteklediklerini sandılar. Böylece Kürt, Yezidi, Türk ve Hıristiyan köylüler arasındaki çatışmalarda (köy kavgaları, baskınlar, kız kaçırma, hayvan hırsızlığı ve arazi anlaşmazlıkları vs.) misilleme ve intikam peşinde koştular Nasturi ve Süryani köylüleri.[147] İsveç resmi belgeleri özellikle Osmanlı'ya karşı isyan etmiş ve yenilmiş Kürt köylülerinin, zayıf zamanlarda, bölgedeki Hıristiyanların baskısı ve saldırısına maruz kaldıklarını belirtir. [148]

Misyoner faaliyetlerinin ilgi alanı içindeki Müslüman halklar (Kürt, Çerkes, Türk, Azeri, İran vs.) ise, Batılıların gerçek amaçlarını öğrenmek çabasındaydılar. Din yayıcılığı adı altındaki bu fa-

aliyetlerin amacı gerçekte neyin nesiydi? Bölgedeki etnik dengeyi (Kürt, Türk, Ermeni ve Asuri) bozmaya mı yönelikti? Yoksa şimdiye kadar Kürt köylüsüyle Hıristiyan toplulukları haraca kesmiş Kürt beylerinin etkisini azaltmaya mı yönelikti? Bölgede hayli etkisi olan İslam din kurum ve kuruluşlarının (şeyhlik, ağalık, medrese vs.) Hıristiyanlık karşısında gerilemesi mi söz konusuydu?

Tam da bu noktada İngiltere'nin yavaş ve gizli biçimde Hindistan'ı ele geçirişi hatırlandı. Çünkü din yayıcılığı, belki de, bir ülkeyi ele geçirmenin ilk adımıydı. Bu yöntemle, İran da elden çıkacaktı. Bu arada Rusya'nın devreye gireceğinden korkuluyordu. Rus din adamları da "din yayıcılığı" konusunda son derece gayretliydiler. İran ve Osmanlı hükümetleri, 1800 yıllarında Batılıların misyonerlik faaliyetlerinden hem kuşkulanıyor hem de Batı'ya mecbur bir siyaset izliyorlardı. Hem Osmanlı hem de İran yönetimleri, egemenlikleri altındaki Kürt beylerinin direnişinden ve Kürt köylü hareketlerinin başkaldırışından korktukları için, yer yer bölgedeki güçlü Hıristiyan aşiretleri, özellikle de aşiretsel biçimde örgütlenmiş ve bir yere kadar Batı ile iyi ilişkiler kurmuş Asuri (Nasturi Kildani-Süryani) ve Ermenileri Kürtlere karşı kışkırtıyorlardı. Bunu da İsveç Devlet Arşivleri'ndeki belgelerden öğreniyoruz.[149]

Misyonerlik faaliyetleri altında bölgeye egemen olmak isteyen Batı, özellikle İngiltere, Rusya ve Fransa hem Osmanlı-İran hükümetlerinde hem de bunlara sırtını dayayan Kürt feodalleriyle din adamları arasında büyük tedirginlik doğurmuşlardı. Çünkü hükümetlerle onlara bağlı feodal kurumların nüfuz ve etkisi sarsılıyordu. İki tarafın birleştikleri nokta, "gavur Batı"ya karşı "hilafet ve İslamlık" oldu. Sonuç olarak bölgedeki Müslüman halkların Hıristiyanlara karşı tutumu giderek olumsuzlaştı.[150] Osmanlı ve İran hükümetleri de bunu özellikle kışkırtmaya başladılar.[151] Böylece geçmişte Hıristiyan halklara karşı uygulanan küçük çaplı baskılar ve saldırılar, açık terör, yağma ve zulme dönüştü. Bunun önüne geçemeyen misyonerler, hükümetlerinden yardım istediler. Örneğin Saint Petersburg'daki Amerikan konsolosu, olanları Rus Dışişleri Bakanı'na iletti. Bundan memnun kalan Rus Bakan, İran'a bir Rus müdahalesi hazırlıklarına baş-

ladı. Bu arada İran'daki rakibi İngiltere Dışişleri Bakanı'nı, "olayların bu derece vahim olmasına yol açmakla" suçladı. Rus Dışişleri Bakanı, İngiliz meslektaşına gönderdiği resmi yazıda, "Süryani-Nasturiler ya Rus Ortodokslarla ya da Avrupalı Katoliklerle birlik yapmak zorunda kalacaklar" ifadesini kullandı. Bu yazının bir kopyası, İran hükümetine nota kabilinden gönderildi. Anlamı ise şuydu: "Nasturilere bir şey yaparsanız, karşınızda ya Rusya ya da Fransa'yı bulursunuz!" Notayı alan İran hükümeti, Nasturilerin durumunda olumlu düzeltmeler yaptı. Rusya-Fransa tehdidine karşı İran, İngiltere ile yakın ilişkiler kurdu. O tarihte, Hindistan'daki çıkarları gereği, İran'ı Rus işgalinden kurtarabilecek tek ülke İngiltere'ydi.[152]

Misyonerler sadece Kürtler, Ermeniler ve Asuriler arasına nifak sokmakla kalmıyor, aynı zamanda Hıristiyan halkların kendi aralarında hatta aynı dinin çeşitli mezhepleri arasında fitne fesat ve anlaşmazlık sokuyorlardı. Bu da, misyonerlerin bağlı bulundukları ülkelerin sömürgeci çıkarlarına göre değişiyordu. Bölgede kiliseler arası bir "mezhep savaşı" çıkıyor, boş yere masum insanların kanı dökülüyordu. Kiliseler arasında en katı ve fanatik olanı da Protestan Kilisesi'ydi. Hemen ardından Rus Ortodoks Kilisesi geliyordu. Bunu Katolik Kilisesi izliyordu. Bu iç çatışmalar, bölgedeki Hıristiyanları, özellikle de Batı'ya çok güvenen Asurileri felaketin eşiğine götürdü.[153]

Temeli yanlış tarihi tezlere dayandırılan bir propaganda yöntemi izleyen din yayıcılar, çatışan kiliseleri birleştirmeye çalışıyorlardı. Bölgedeki "tüm Hıristiyanların aslında Asur milletinden geldikleri" söyleniyordu. Resmi ulusal dil olarak, Aramice ve Asurca kabul ediliyordu. Nasturilere, "Siz Nasturi değilsiniz. Çünkü bu Hıristiyanlık içinde itizalciliktir. Bu yüzden Nasturi adı yerine size Asuri diyelim," biçiminde propaganda yapılıyordu.[154] Kuşkusuz Nasturiler de Asuri halkının bir parçasıydılar. Fakat Batılıların "Asur milleti" ya da "Asur Ulusalcılığı" söyleminin ardında yatan, bütün Hıristiyanları "tek millet" sloganı altında toplayarak, ilk elde alabildiğine gelişen Kürt ulusalcılığına karşıt bir denge unsuru oluşturmaktı.[155] Yoksa Batı, ne Nasturi ne de Asurinin kaşına gözüne hayrandı.

İngiltere, Rusya ve Fransa'ya karşı Almanlar, "hasta adam" Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküp dağılmaktan kurtarmaya çalışıyordu. Bu dönemde birçok Alman misyoneri, subayı ve araştırmacısı Osmanlı hükümetinin üst kademelerinde ve İmparatorluk sınırları içinde kol geziyordu. Osmanlı'nın Ermenilere karşı işlediği kıyımlarda Almanların da parmakları vardı.[156] Çünkü Almanya, Ermenilerin Çarlık Rusyası'nın müttefikleri ve hatta "beşinci kol"u olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden Ermeniler'e karşı *İslam Cihadı*'nı uygun görüyordu. Dahası, Almanya, Kürtler arasında yoğun Ermeni düşmanlığı propagandası yapıyor, Kürtlerle Almanların aynı ırktan, yani "safkan Ari ırkından" geldiğini ileri sürüyordu. Kürtlerin Ari ırkından geldiğini ileri süren görüşlerin 1900-1940 arasında çokça yayılması ve birçoğunun da Almanlar tarafından ortaya atılması ya da bu görüşleri savunan eserlerin Alman-Avusturya kütüphanelerinde bulunması rastlantı olmasa gerek.

Sözün özü, Batılı din yayıcılarının Asur halkı arasına karışmasıyla birlikte bölgede barış ve istikrarın bozulduğu görülüyor. İlk kurbanları da Asuriler ile Kürtler oluyor. Bazı misyonerler, Kürt ağalarına para vererek, Kürt milislerini Asuri kitlelerine karşı kışkırtıyordu.[157] Misyonerler, aynı zamanda, Asurilerin tarih ve kültürlerini içeren eserleri yok etmeye özel önem verdiler. Musullu Asuriler olaya tanıktılar. Kulak verelim söylediklerine: "Çeşitli kitapları içeren şehrimizin kütüphanesi, bazı misyonerlerin emriyle, Kürt ağaları ve Türk beyleri tarafından yağmalandı. Sonra da bütün kitaplar nehre döküldü."[158]

1841 yılında Amerikalı misyoner I. Grant, Kürt ve Asuriler arasındaki anlaşmazlığı sürdürmek amacıyla bir Asur kenti olan Aşita'da misyonerlik okulu açtı. Topraklarını kaybetmekten korkan Kürtler bu olaya çok kızdılar. Kürtlere göre, Türklerin bile giremediği topraklara, misyoner himayesinde Asurilerin girmesi imkansızdı. Misyoner gider gitmez, Kürtler Patrik'in evini ateşe verdiler. Amerikalı misyoner bunu duyunca, "Bu olay, Asurileri, Tanrı'nın sözüne daha da yaklaştıracak" diyerek sevincinden uçuyordu adeta. Üstelik, olayı önceden bilen Grant, gerekli önlemlerin alınması için ilgili makamlara baş vurma-

dı.[159] Buna rağmen Kürtlerle Asuriler arasında büyük çatışmalar olmadı. Ne var ki, bölgede huzursuzluk ve istikrarsızlık isteyen Batılı misyonerler yakın dostları Türk yetkililerle birlikte, Asuri ve Kürt halkı arasında büyük bir çatışmanın hazırlıkları içindeydiler.[160] Bu plan, Botan Kürt Beyi Bedirhan İsyanı sırasında uygulanacaktı. Buna, daha sonra değineceğiz.

Arkeolojik Buluşların Amacı

Ninova (Musul) kenti yakınında, Fransız konsolos kazılar yaptırır. Devreye İngiliz Layard girer. Arkeolojik çalışmaların hızlandığı 1843 yılı, Asuri Hıristiyanlara karşı uygulanan toplu katliam ve imha planlarına denk düşüyordu. İngiltere, Fransa ve Almanya'daki müzeler, bir zamanlar uygarlığın simgesi olan sonradan kaybolmuş bir halkın (Asuriler) kültürel ve tarihi eserleriyle doldu taştı. Batılılar kültürel yağmayı siyasi açıdan allayıp pullayıp hırsızlıklarına kılıf arıyorlardı. Öte yandan, bu eski yazıtlar Tevrat ve İncil'de çok önceden biliniyordu. Batı, neden durdu durdu da şimdi büyük Asur uygarlığı peşine düştü? Arkeolojik faaliyetler sonucunda Asurca kitabe ve tabletlerin çevirisi yapıldı. İngiliz arkeolog Layard, *Ninova ve Kalıntıları* adıyla bir eser kaleme aldı (1849-51). Kitapta, Batılılar için şu mesaj vardı: "Bölgedeki Hıristiyanlar, kaybolduğu sanılan yüce Asur halkının torunlarıdır. Bu yüzden, günümüzde Asurilerin son kalıntıları olan bu biricik halkın evlatlarına (Süryani, Nasturi, Yakubi, Kildani) gereken önem ve özeni göstermeliyiz. Bu halkı, himaye edip korumalıyız." Layard, bu görüşlerini İstanbul'daki İngiliz Konsolosu'na gönderdi. Somut yardımlar ve önlemler istedi. Layard'ın bu görüşü misyonerler tarafından Batı'da bayrak haline getirildi.[161] Batı sadece bir uygarlık keşfetmekle kalmayıp, kaybolmaya yüz tutan bir "millet/halk" da bulmuş oluyordu. Batı'nın insancıllığı(!) her zaman olduğu gibi, başta Asuriler olmak üzere bölge halklarına felaketten başka bir şey getirmedi.

Misyonerler Asurilere ilişkin sinsi planlarını uygularken, Osmanlı ve İran gerici hükümetlerinden büyük destek görüyorlardı.[162] Asuri halkının gördüğü baskılara, İran hanlarıyla Kürt beylerinin baskısı eklenince, misyonerlerin işi tıkırında gidiyor-

du. Çok yönlü bir planın kurbanı olan Asuriler, kendilerini maddi ve manevi yönden destekleyecek yabancı güçlere bel bağlamaktan başka çıkar yol göremiyorlardı. O dönemde himayeci güçler ise din olarak kilise, siyaset olarak da İngiltere ve Rusya'dan başkası değildi. Av, tuzağa düşmüştü bir kere.

Ruslar Devreye Giriyor

Asuriler, 20. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası ile ilişki kurmak istediler. Çünkü gelişip güçlenen genç bir emperyalist güçtü. Üstelik coğrafi bakımdan Asuri topraklarına çok yakındı ve Osmanlı/İran topraklarını işgal etmek istiyordu. Bu tür bir işgal, Osmanlı ve İran egemenliğinde yaşayan mazlum halkları (Kürt, Ermeni-Asuri) yanına çekmekle mümkün olabilirdi.

Aslında Rus-Asuri ilişkilerinin tarihi 6. yüzyıla uzanır. Ama siyasi bir biçim alması, 1826-28 Rus-İran Savaşı yıllarına rastlar. Asuriler bu savaşta, Rus ordularına yardımcı oldular, onlara rehberlik ettiler. Bu nedenle Rus hükümeti, Urmiye'de yaşayan 100 bin kadar Asurinin Kafkasya bölgesine göçmesine izin verdi.[163] 1829 yılında Erivan dolaylarına yerleşerek sakin bir hayat süren Asuriler, İran'daki din ve kan kardeşleriyle sıkı bağlarını sürdürdüler. 1840'lı yıllarda Nasturi din önderlerinden Episkopos Şlaymun Aracan, İran'dan hareket ederek Kafkasya'daki Rus Valisi'ne gidip, Asurilerin Kafkasya'ya yerleşmeleri için yeni bir izin istedi. Fakat Kafkas Valisi Fortensof, İranlı Nasturilerin bu isteğini reddetti. Bununla birlikte, Fortensof Dışişleri Bakanı Nisalrod'a yazdığı mektubunda şunları belirtti: "Biz Ruslar, Asurilerin Kafkasya'ya yerleşmelerine izin vermiyoruz. Buna karşılık, Asurilerin güvenlerini kazanmak için, bu halkı İran hükümetine karşı savunmalıyız. Gelecekte, onlardan fazlasıyla yararlanacağız."[164]

Rusların yeni işgal bölgesi Trans-Kafkasya, Osmanlı ve İran egemenliğinde ezilen halkların tarafsızlaştırılması ve Çarlık siyasetlerine kazandırılması için çok elverişli bir mekândı. Bir bakıma Trans-Kafkasya etnik topluluklar laboratuvarı veya milletler pazarıydı. Her türlü siyasi ve dini pazarlık yapılıyordu burada. Kırım Savaşı (1853-56) sırasında Nasturi Patriği, Asurilerin Rus *Steyfan Kilisesi*'ne üyeliklerinin kabulüne karşılık, Rus ordusuna

özel askeri birliklerle katılacağını belirten bir öneri sundu. Ruslar için hayli ilgi çekici olan bu mektupta şöyle deniliyordu: "Kilisemiz, öğretisini terk edip Rus Ortodoks Kilisesi'ne geçecektir."[165] Ruslar, öneriyi yapanların durumunu yerinde incelemek üzere 1 Mayıs 1867'de dini bir heyet gönderir bölgeye. Heyet, zafer korteji biçiminde hemen bütün Nasturi/Süryani köylerini gezer. Durumu kıskanan Amerikalı misyonerin anlattıklarına göre; "Ruslar, Müslümanları bile Hıristiyan Ortodoks yapacakları yolunda söz verirler. Kabul etmeyenlerin ise Sibirya'ya sürüleceğini ve mallarının Süryanilere dağıtılacağını" açıklarlar.[166] Emperyalizmle işbirliğinin temel taşlarından birinin de din olduğu ve din görevlilerinin kendi bencil çıkarları için halkları satıp köleleştirdikleri çok görülmüştür tarihte. Bu mektup da tipik örneğini oluşturuyor.

Gezinin sonucunda Nasturi/Süryanilerden 10 bin kişilik bir topluluk, Rus Ortodoks Kilisesi'ne üye olmak için gerekli dilekçeyi imzalar. Bu arada Nasturi Papazı Mar Yonan, 1898'de Rusya'nın başkenti Saint-Petersburg'a gider. Kilise tarafından sevgiyle karşılanır. Görüşmeler sonunda 30 bin kişilik Asuri grubu, törenle Salfanlı Kilisesi'ne geçer.[167] Derken duruma egemen olan Ruslardan bir heyet, Urmiye'yi ziyaret eder. Dini heyet, coşkuyla karşılanır. Bunun üzerine, bölgedeki misyonerler faaliyete geçip Rus yayılmacılığını engellemeye çalışır. Nasturiler dışındaki kiliseler, tüm anlaşmazlıklara rağmen, Asur halkının Rus kilisesine katılmasını engellemek için, kendi aralarında birleşir. Buna aldırmayan, siyasi ve dini anlamda gayet küstah biçimde hareket eden Çarlık hükümeti, İran'da bir dini konsül bulundurur. Bu olay, Avrupalı emperyalistler arasında büyük yankı uyandırır. Avrupalı bazı diplomatlar, hükümetlerinden aldıkları talimat üzerine harekete geçerek, Rus Konsülü'nün bir an önce İran'dan çıkartılmasını isterler ve bu amaçla İran yetkililerine başvururlar. Ne ki, çabalar fayda getirmez. Artık herkes, Rusların bölgeyi işgal edeceğini sanır. Fakat ani bir olay patlak verir. Rus-Japon anlaşmazlığı giderek gelişir. Bu nedenle, Rusya'nın İran'ı işgal planı suya düşer.[168]

Ruslardan büyük destek ve himaye gören Asurilerin sevinci de pek uzun sürmez. Kısa bir süre sonra Rusya'nın da diğer em-

peryalist ülkelerden farklı olmadığı anlaşılır. Örneğin Rus Kilisesi'nin Urmiye'deki temsilcisi, Çar hükümetine yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Grubumuza bağlı insanlar arasındaki anlaşmazlık ve bir kısmının da kendisini içkiye vermesi nedeniyle, adımız lekelendi. Bu da etkimizin azalmasına yol açtı."[169] Kötü bir şey daha: "Nasturilerin Ruslara böylesine yakınlık göstermesi, bölgedeki Müslüman halkların gözünde çok tehlikeli bir girişim olarak algılandı. Nasturi/Süryanilerin kilise değiştirmeleri, Müslümanlar tarafından siyasi bir taktik olarak yorumlandı. İşler sarpa sardı."[170]

İngiltere'nin Karşı Atağı

Çarlık Rusyası'nı bölgede biricik tehlikeli baş rakip gören İngiltere, Rus hükümetinin attığı her adımı yakından izliyor ve bölgedeki Kürt, Ermeni ve Asuri halkları arasındaki faaliyetlerine, dinsel, siyasal ve diplomatik karşılıklar veriyordu.

Ortadoğu'daki Hıristiyanların tarihte kaybolmuş Asur milletinin son kalıntıları olduğunu kanıtlayan Arkeolog Layard, 1877-1880 arasında, İstanbul Başkonsolosu olarak atanır. Layard, göreve başlar başlamaz, Osmanlı yönetimindeki tüm Asuri Hıristiyanlar lehine hükümete bir rapor verir: "... Köyünden ve kentinden yola düşen her Süryani'nin yolu, *Kocabaşı* diye tanımlanan soytarı, yol kesen, yan kesici eşkıyalar tarafından kesilmektedir. Bu tür caniyane baskılara maruz kalan insanlara..."[171] Layard'dan önceki İngiltere Başkonsolosu da 1866-68 yılları arasında bölgedeki Nasturi/Süryaniler hakkında düzenlediği raporunda benzer konuları işler: "Binlerce koyun, inek ve katır çalındı. 8 kişi hunharca katledildi. Hükümete bağlı polislerle Kürtler işbirliği halinde 10 kadar evli ve bekar kadını evlerinden zorla kaçırdılar. Binlerce Kürt, hayvanlarıyla birlikte Süryani köylerinde kışı geçirip köyde ne var ne yoksa silip süpürüyorlar..."[172]

Rus yayılmacılığına karşı ayakta duran bir Osmanlı hükümeti isteyen İngiltere, kimi zaman bu tür şikayetleri kulak ardı etti, kimi zaman da hiç dinlemedi. Bunu fark eden Nasturiler, İngiltere'den uzaklaşıp Rusya ile yakınlaştılar. Nasturi Patriği, 1868'de Kafkas Bölgesi'ndeki Rus Genel Valisi'ne başvurup,

Türk ve Kürt saldırılarına karşı yardım istedi. Başvuruyu anında haber alan İngiliz Başkonsolosu, hükümetine yazdığı raporda şu kaydı düştü: "Nasturilerden 13 bin kadar silahlı milis, Rusya'nın bölgeyi işgal etmesine yardımcı olacak."[173]

Çok geçmeden 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdi. Ruslar, savaştan önce İngiliz hükümetine başvurarak, bölgede yayılmacı bir politika izlemeyeceklerine ilişkin güvence verdiler. İngiltere, Rus sözüne güvenmedi. Osmanlı'yı yenen Rusya, Doğu Anadolu'da ilerlemeye başlayınca, İngiliz hükümeti Türklerle oturup Rusya'ya karşı bir savunma anlaşması yaptı. İngiltere, Rus müdahalesine gerekçe olan Nasturileri korumak konusunu yeniden ele aldı. Bundan böyle, "Osmanlı sınırları içindeki Nasturi ve Süryanilere karşı yapılacak haksızlıkları araştıracağına ve Hıristiyan haklarını koruyacağına" ilişkin söz verdi. İngiliz hükümeti, bu görevine karşılık Kıbrıs'ı işgal etmek istedi.[174]

Bu tarihten sonra İngiltere, Anadolu'nun doğusuna bir askeri ataşelik yerleştirdi. Amaç bölgedeki mevcut durumu (statuqo) korumaktı. Çünkü Hıristiyanlara baskı olursa, Ruslar bunu bahane ederek, bölgeye müdahale edeceklerdi. Bu da İngilizlerin işine gelmiyordu. İngilizlerin aldığı bu önlemler, sadece ezilen Hıristiyan halklar tarafından benimsenmedi. Tersine, Müslüman halklar da İngiliz siyasetlerine sıcak bakar oldular. İngiliz siyaseti, bölgedeki despot ağalarla kendi başına buyruk memurların özellikle öfkesini topladı.[175] Katmerli biçimde ezilen Kürt, Ermeni ve Asuri köylüleri örgütlü olmayıp siyasi bir önderlikten yoksun kalınca, çaresiz yabancı bir kurtarıcıya bel bağladılar. Bu, manevi alanda dindi ve onun kutsal saydığı Tanrı/Allah'tı. Ama somut bağlamda, yüce hamilik görevini üstlenen, hep yabancı devletler oldu.

İngiltere'nin bölgedeki tüm egemenliği eline geçirdiğini sanan Nasturi/Süryaniler, yavaş yavaş kendi kabuklarından çıkmaya başladılar. Korkularını yendiler. Şimdiye kadar maruz kaldıkları baskı ve saldırıların intikamını almayı düşündüler. Bu amaçla örgütlenip silahlandılar. İngiliz siyaset ve din adamları da bir yere kadar buna yok demiyorlardı. Böylece Hıristiyan halkların ilk şiddet tepkilerinin muhatabı Kürtler ve hemen ardından Türkler

oldu. Süryanilerin kazandıkları bazı imtiyazlar, en başta Kürtleri kızdırdı. En küçük bir fırsatta Nasturi/Süryanilerden intikam alma yolları aradılar. Çok geçmeden İngiliz askeri ataşesi ilk bombayı patlattı: Kürtler isyana hazırlanıyorlardı! Hem devlete hem de bölgedeki yabancı varlığına karşı bir tepkiydi bu. Süryaniler bunu göremediler ve misilleme faaliyetlerini arttırdılar.[176]

İngiltere'nin bu tür müdahalesinden hoşlanmayan yerli Kürt ağa ve Türk beyleri, hükümet memurları ve Osmanlı hükümetinin çıkarları ortak bir paydada birleşme yönündeydi. Ama Osmanlı sinsiydi. Bexté Romé Tunne!.. (Osmanlı'ya güven olmaz!)

İsveç Misyonerlik Faaliyeti

Daha önce değindiğimiz gibi, İsveç hükümetinin bölgeye nasıl baktığı bizce açıklığa kavuşmuş değil. Rusya, Fransa ve İngiltere gibi olamazdı. Hem coğrafi uzaklık vardı hem de büyük emperyalist devletlerle boy ölçüşecek askeri ve ekonomik güçten yoksundu. Durum bu olunca, İsveç misyonerlik ve diplomatik faaliyetlerini "kaplanların dövüşünü uzaktan seyretmek ve arta kalan payı kapmak" türünden çakal mantığıyla açıklayabiliriz.

Bölgeye gelmek üzere ilk kurulan *İsveç Misyonerler Birliği*'nin tarihi 1878'dir. Diğer adı *Sevenska Mission Förbundet* olan Misyonerler Birliği, Çarlık Rusyası'nın polisiye takibinden ve Müslüman halkların kuşkulu bakışlarından uzak durmak için, Osmanlı-Rus sınır bölgesini, faaliyet alanı olarak seçti. İlk çalışma, "Dillerin ve Halkların Dağı" adı verilen Kafkasya'da yapıldı. Misyonerlerin özellikle bulundukları merkezler Tiflis, Tebriz ve Erivan gibi etnik hükümetlerin bulunduğu yerlerdir. Kars, Ağrı ve Erzurum'a sonradan sıra gelecekti. İsveçliler, Hıristiyan halklarla, özellikle Ermeni ve Asurilerle çabuk kaynaştılar. Buna karşılık Kürtlerle ilişki kurmaları hayli zaman aldı. İki nedeni vardı bunun: Dil zorluğu ya da iletişim sıkıntıları ve dinsel ayrılıklar. Bununla birlikte İsveçliler, Kürtlerle ilişkilerini, bölgedeki Süryani, Nasturi ve Ermeniler aracılığıyla kurdular.

Batılı düşünürlerin etkisiyle İsveçliler arasında "vahşi Kürt" düşüncesi vardı. İsveçli misyonerler, bu imajın silinmesi için çok gayret sarfettiler. Fakat propagandalarında bile, "Kürtler de

vahşi, ama soylu bir halktır. Biz Hıristiyanlar kadar insandır," diyerek Beyaz Adam zihniyetinden kopamadılar. İsveçli din yayıcıların Kürtler hakkındaki ilk izlenimleri olumlu idi. Onlara göre, "Kürtler konuksever ve melek gibiydiler." İsveç ekibi, Kürtlere ulaşabilmek için Amerikalı misyonerlerden de yararlanıyordu. 1887'de N. F. Höijer adlı misyoner, Kafkas bölgesinde 25 yıllık bir çalışma yürütmek üzere işe koyuldu. Karadağ (Süleymaniye) bölgesinde misyoner okulu açtı. Bir yenisini açmak üzere Doğubeyazit bölgesine gitti. 1888 yılında Yezidi Kürtlere yöneldi. Yezidiler üzerine yoğunlaşan biri de 1896'da görev yapan Wilhelm Sarwe oldu. Bölgedeki Yezidiler ile "Çay Akşamları" ve "Çay Toplantıları" yaparak, Hıristiyanlığı bunlar arasında yaymaya çalıştı. Bu arada İncil Kürtçeye çevrildi. Misyoner Maria Anholm ise kendisini tümden Yezidilerin Hıristiyanlaştırılarak kazanılmasına adadı. İsveçli misyonerler, belli başarılar da elde ettiler. Örneğin İranlı Melle Resul'ün oğlu M. Mirza Hıristiyanlığı kabul etti. Hemedan'da bir Amerikan misyonerin kızıyla evlendi. Benzer biçimde bazı Kürt çocukları, özellikle kimsesiz ve yoksullar, Hıristiyanlaştırıldı.[177]

Büyük Devletler ve Ermeniler

1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi'nin dünyadaki yankıları büyük oldu. Milliyetçi fikirler, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu denetimindeki halkları derinden etkiledi. Ermeni aydınları da bu fikirlerden nasibini alarak; bağımsızlık, eşitlik, kardeşlik ve özgürlük istemeye başladılar. "Hasta adam" Osmanlı'yı parçalayıp mirasına konmak isteyen Avrupalı büyük devletler, Osmanlı boyunduruğu altındaki halkları, özellikle Hıristiyanları, bir yandan devlete karşı kışkırtıyor ve diğer yandan onların haklarının garantörlüğüne soyunuyorlardı. 1839'da ilan edilen ve Hıristiyan uyruklu insanlara kimi haklar tanıyan Tanzimat Fermanı, bu politikanın bir sonucuydu. Yukarıda açıklanan faaliyetleri bu çerçevede algılamak gerek. Ermenilerin gerek Osmanlı yönetimine karşı demokratik hak talepleri, gerekse Kürdistan'daki beylerden yakınmaları ve hatta milliyetçi fikirler doğrultusunda örgütlenmeleri, Tanzimat'la başladı denebilir.

Osmanlı'nın gerileme dönemine denk gelen bir süreçte, Ermeniler, yıldızı parlayan bir başka Hıristiyan devlete, Çarlık Rusyası'na gözlerini diktiler; onu kurtarıcı bellediler. Çariçe Katerina zamanında Ermenilere, "Ararat" Beyliği adıyla özerk bir devlet kurulma sözü verilmişti. 1667'de Çar Aleksey Mihailoviç, ipek ticareti tekelini Ermenilere bahşetti. Altı yıl sonra Ermeni Katolikosu IV. Hagop ile bazı Ermeni tüccarlar, İranlı hükümdarlara karşı Çar'dan askeri ve siyasi himaye talep ettiler. Büyük Çar Petro, Osmanlı ve İran'a karşı hamlelerinde ve Asya ile Hindistan'a doğru yayılmacı politikalarında Ermenilerin değerli bir müttefik olacağını anladı. Bunu gören Karabağ kökenli bir Ermeni, İsrael Ori, Büyük Çarı, "Rus himayesi altında bağımsız bir Ermeni devleti kurmaya" ikna etmeye çalıştı. Çar, 1724 yılında Rus egemenliğindeki Ermenilere büyük imtiyazlar verdi. Çariçe II. Katerina ise, 1768'de Osmanlı'ya karşı savaş kararı alınca, Ermenilere "Rus denetiminde bir Ararat Krallığı" kurmayı vaat etti.

Batılı ülkelerde öğrenim gören Ermeni gençleri milli bilince erdikçe, kendilerini ayrı bir ulus olarak örgütleme yoluna gittiler. O zamana kadar kilisenin etkisi altında kalan Ermenileri dinle değil, ulusal fikirlerle ayağa kaldırmaya çalıştılar. M. Nalbantyan, Raffi, Kr. Ardzruni, A. Ağayan, R. Badganyan (Kamar-Katiba), M. Avedisyan, M. Hrimiyan gibileri "Kürt ve Türk egemenlerinin haksızlık ve soygunculuklarına" karşı, Ermenileri ayaklandırmaya gayret ettiler. Bunlardan Raffi, şöyle diyordu: "Hey Ermeniler, hey atalar! Eğer siz kiliseler yerine (ki ülkemiz kiliseyle doludur) kaleler yapsaydınız; kutsal haç ve tabak yerine (ki zenginliğinizi tükettiler) silah alsaydınız; hoş tütsüler yerine kiliselerimizde barut kokusu yayılmış olsaydı; işte o zaman Kürtler vatanımızı yıkamaz; çocuklarımızı kesemez ve kadınlarımızı kaçıramazlardı. Ülkemizin yıkılışının nedeni bu kiliselerdir. Onlar, bizim ruhumuzu ve cesaretimizi yok ettiler. Ne zaman Kralımız Drtad kılıç yerine haça sarılıp mağaraya çekildi, işte o zaman köleliğimiz başladı..." Tiflis'te yayınlanan *Mşag* (Ekim) gazetesi sahibi ve yayın yönetmeni Krikor Ardzruni ise, "Osmanlı gibi despot bir ülkede hakları elde etmenin biricik yolu si-

laha sarılmaktır" fikrini işliyordu. İlerici devrimci bir çizgiyi savunan *Mşag* çevresine karşılık, onların görüşlerini benimsemeyen tutucu *Ermenistan Arısı* gazetesine yakın *Arıcılar* grubu ortaya çıktı. Böylece, Tiflis'teki Ermeniler ikiye bölündüler. Bu arada belirtelim; *Mşag* gazetesi yayın yönetmeni Krikor Ardzruni, Avrupa'ya bakışında son derece gerçekçiydi: "Avrupa devletleri, platonik bir aşkı kabul etmezler. Onlar, yalnız pratik (pragmatik) hesap ve çıkarlarının peşindeler."

Paris'te okuyan Ermeni gençlerinden Nicolas Baliyan ile Nahabet Rosiniyan, 1863 yılında bir Ermeni Anayasası taslağı hazırladılar. Bu radikal girişim, Ermeni toplumu arasında tartışma ve bölünmeye yol açtı. Padişah, hakem rolüne soyundu; kendisine gönderilen Ermeni Milli Meclisi Anayasası taslağını onayladı. Böylece 140 üyelik bir meclis kuruldu. Buna göre, patriği Ermeni Meclisi atayacaktı. Patrik ise, dinsel ve sosyo-ekonomik meselelerle ilgilenecek iki komisyon oluşturacaktı. Cemaat içindeki bu reform tasarısı; Ermenilerin yeniden canlanıp örgütlenmelerine neden oldu. Meclis, Kürdistan'da yaşayan Ermenilerin durumunu incelemek üzere bir komisyon oluşturdu. 1872'de hazırlanıp Padişah'a sunulan raporda, genelde "yoksul Ermeni köylüleriyle esnafa yüklenen ağır vergiler ve Kürt derebeylerinin kırsal alandaki zorbalıklarına" vurgu yapılmıştı.

Ermenilerin Osmanlı'dan umut kesip Batılı büyük devletlerden medet ummalarının, özellikle Rusya'ya bel bağlamalarının dönüm noktası, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Anlaşması ve Berlin Kongresi'dir. Galip Rusya, Ayastefanos Anlaşması için Rus Orduları Genel Komutanı Dük Nikola'yı göndermişti. Nikola, İstanbul'da Ermeni ileri geleni Arakel Damadya'nın evine konuk olmuş; Patrik Nerses dahil cemaat önderleriyle konuşmuştu. Patrik, "anlaşmaya Ermeniler lehine maddeler konulması" için ricada bulunmuş ve öneri kabul görmüştü. Nikola, söz konusu anlaşmanın 16. maddesini mağlup Osmanlı'ya benimsetmişti. Buna göre, "Ermeniler lehine köklü değişiklik ve düzenlemeler yapılmadıkça, Rusya işgal ettiği Osmanlı topraklarından çekilmeyecekti." 16. madde, İngiltere'yi telaşlandırdı. Almanya, Fransa, Avusturya,

İtalya ve İngiltere 13 Haziran-13 Temmuz 1878'de Berlin'de toplanarak, Rusya'nın Osmanlı'ya dayattığı söz konusu şartı, 61. madde başlığı altında şu şekilde değiştirdiler: "Osmanlı hükümeti, Ermenilerin yaşadıkları topraklarda gerekli reformları gecikmeden yapmayı, Kürtlerle Çerkeslerin saldırılarına karşı Ermenilerin güvenliğini korumayı taahhüt eder. Bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe, (ilgili) devletlere bildireceğinden; adı geçen devletler de, bu önlemlerin uygulanmasına gözcülük edecekler." Özerklik talebiyle Berlin Konferansı'na bir delege gönderen Ermenilerin bu istemi kabul edilmedi. Heyet başkanı Hrimiyan Hayrig'in, bu hayal kırıklığına ilişkin ifadesi dikkat çekicidir: "Berlin'de pişirilen herisa'dan bir kepçe dahi alamadık. Çünkü kepçemiz kağıttandı; artık bize demirden bir kepçe gerek!"

Berlin Konferansı esnasında Fransızların hazırladığı bir rapora göre, Anadolu'da yaşayan toplam 14 milyon 856 bin kişiden 1 milyon 475 bini Ermeni'ydi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Siirt, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Halep ve Adana'daki toplam 4.5 milyonluk nüfustan 727 bini Ermeni olarak tespit edilmişti. İngilizlerin hazırladığı ve Ermenileri kayıran siyasi güdülerle yazılmış *Mavi Kitap*'a göre ise, anılan dokuz ildeki Ermeni nüfusu 1 milyon 200 kadardı. Osmanlılar, Berlin Konferansı'na katılan altı ülkeye yazdıkları cevapta; Van, Diyarbakır, Erzurum, Sivas ve Bitlis'teki Ermenilerin toplam nüfusa oranını %17 olarak belirtti.

Berlin Konferansı öncesi ve sonrasında aralıklı olarak isyanlar (Zeytun, Sason, Van, Muş, Sivas, vs.) ya da karşılıklı boğazlaşmalar sürerken, kilise dahil olmak üzere Ermeni kuruluşları veya sözcülerinin Kürt feodallerinin zorbalıklarına ilişkin şikayetlerinin ardı arkası kesilmiyordu. Kürdistan'ın birçok ilinde Ermeniler, yoğun bir örgütlenme faaliyeti içindeydiler. Osmanlı-Rus çatışmasındaki boşluğu yakalayan Rusya denetimindeki Ermeniler, 1794'te Madras'ta *Aztarar* isimli bir gazete çıkardılar. Gazete Ermeni tüccarlarının bağımsızlık arzularını dile getiriyordu. *Aztarar* çevresi, Rusya Ermenistanı'nı işgal altında değil, "kurtarılmış yurt" olarak sunuyordu. 1860 yılında İstanbul'da

Hayırsever Cemiyeti kuruldu ve amaç hanesine "Kilikya (Adana) çevresinin kalkındırılması" ibaresi yazıldı. Yöneticileri arasında Zeytun isyanına katılanlar da vardı. 1870-1880 yılları arasında *Araratlı, Karahaç, Fedakârlar (Fedailer), Anavatan Savunucuları Ermeni Yurttaşlar Birliği* (Van); *Okul sevenler* ve *Doğu* (Muş); *Silahlılar, Ermenistan'a Doğru, Müdafi Vatandaşlar, Anavatan Savunucuları, Milliyetçi Kadınlar* ve *Kilikya* (Erzurum); *Ararat Birliği, Ermeni Vatanperver Birliği* (İstanbul) isimli dernekler de kuruldu. Ayrıca İstanbul'da *Asya* adlı bir gazete yayınlandı. Milliyetçi Kadınlar dışındakiler, "Ermenilerin Birleşik Cemiyeti" çatısı altında toplandılar. Erzurum'daki Anavatan Savunucuları isimli ihtilalci örgüt, "gizli emeller beslemek"le suçlandı; 1882'de 40 kadar taraftarı tutuklanıp yargılandı. Mıgırdiç Terlemezyan (Avedisyan) tarafından yönetilen Ermeni Yurttaşlar Birliği isimli gizli örgüt, sonradan Armenekan Partisi'nin çekirdeğini oluşturdu.

Aynı dönemde örgütlerin yanı sıra üç siyasi parti devreye girdi: *Armenekan, Hınçak* ve *Daşnak*. Armenekan, 1885'te 9 kişi tarafından Mıgırdiç ve Grigor Terlemezyan önderliğinde kuruldu. Van'da bazı eylemlerle adını duyuran bu partinin sonradan Ramgavar Partisi'ne dönüştüğü söylenirse de, konu kesin değildir. Yandaşlarının çoğu *Armenia* gazetesinin okur ve çevresinden olduğundan, parti Armenekan diye adlandırıldı. Partinin amacı, bağımsız bir devlet kurmak değil; Osmanlı yönetimi içinde devrimci yolla Ermenilerin haklarını elde etmekti. Bu düzlemde reformcu bir parti olduğu söylenebilir. 1855'te yurtdışındaki eğitimli Ermeni gençleri, Osmanlı yönetimindeki Ermenilerin kurtuluşu için Montpellier şehrinde bir araya gelip örgütlendiler. Bir yıl sonra, Devrimci Ermeni Halkının Hakları Partisi çatısı altında toplandılar. "Ermenilerin silahlı mücadele yoluyla kurtarılması" görüşünü en fazla savunan, Portakalyan'ın 1880'lerde Marsilya'da yayınlanan *Armenia* gazetesiydi. Avrupa ve Balkan ülkelerindeki Ermeni gençliği arasında *Armenia* gazetesinin fikirleri yaygındı. Buna karşılık Londra merkezli *Hayastan* gazetesi çevresi, "Abdülhamid rejiminin devrilmesi ve barışçıl yöntemlerle Ermenilere özerklik verilmesinden" yanaydı. Genel yayın yönetme-

ni M. Sivaslıyan idi. Her iki yayın organı çevresindekiler, Armenekan Partisi'nin iki farklı kanadını oluşturuyorlardı.

Ermenice "çan" anlamına gelen Hınçak sosyalist bir partiydi, Fransa'da eğitim gören varlıklı aile çocukları arasında Marksizmi benimseyenlerce temeli atıldı. Öncüsü Mıgırdiç Portakalyan, Paris'te yayınladığı *Armenia* isimli gazete çevresinde toplananlarla (Cenevre, Ermenistan ve Fransa'da yaşayanlar) birlikte partiyi inşa etti. Rus sosyalistlerinin (Plehanov gibi) etkisinde kalan partinin programı "devrimciliği ve silahlı mücadele" yöntemini benimsiyordu. Osmanlı Ermenistanı'nın bağımsızlığı, demokrasi, özgürlük ve kardeşlik temelinde sınıfsız toplumu gerçekleştirmeyi hedefliyordu. Parti önderlerinden Karabağlı Mardig Sarukanyan açısından, "zalim bir Türk Sultanı ile despot bir Ermeni Dikran'ı arasında hiçbir fark yoktu. Dolayısıyla 4 milyon Ermeni'den 100 bini kalsa dahi, önemli olan sosyalist bir sistemde yaşamaktı." Hınçak, 1890'da İstanbul'un Kumkapı semtinde 5000 kişinin katıldığı bir miting, 1895'te ise aynı kentin Babıali mıntıkasında gösteri düzenlemiş, her ikisi de kanlı biçimde sona ermişti. 1887'de *Hınçak* isimli gazetenin adına istinaden resmen kurulan partide, birkaç yıl sonra, sosyalizmi benimsemeyenler ayrılarak başka bir parti oluşturdular. Hınçak, programında öngördüğü hedefleri gerçekleştirmede büyük zorluklarla karşılaştı. Ermeni meselesinin çözümünde Avrupalı devletlerin diplomasisine bel bağlama ve siyasal çözüm sağlama konusuyla faaliyetlerini sınırladı. Ermenice "federasyon" demek olan Daşnaksutyun'dan adını alan ve kısaltılmış haliyle Daşnak (Taşnak) diye bilinen parti, 1872'den beri Tiflis'te yayınlanan *Mşag* gazetesi yandaşları ve Hınçak'tan kopanlar tarafından 1890 yılında kuruldu. Aralarında sosyalizme sempati duyanlar olmakla birlikte, kendilerini "milliyetçi devrimci" olarak tanıttılar. Rusya'nın Petersburg şehrinde yaşayan Konstantin Hatisyan, bu grubun sözcüsüydü. Taşnak, "ülkenin bağımsızlığı için silahlı mücadele" yöntemini benimsemişti. II. Enternasyonal ve Rosa Luxemburg'un sosyalist fikirlerinden etkilenen Taşnak Partisi, 1904 Sasun direnişini, İstanbul'daki Osmanlı Bankası baskınını ve Yıldız Sarayı'nda padişaha suikast eylemini sahiplendiler.

Rusya'nın denetimindeki Ermenistan ve Gürcistan'da da bir dizi Ermeni örgütü kuruldu. 1889'de Tiflis'te K. Mikaliyan önderliğindeki *Genç Ermeniler Cemiyeti*'nin amaçları arasında "Ermenistan'ın kurtarılması ve Osmanlı Kürdistanı'ndaki Kürtleri cezalandırmak" vardı. Cemiyet, *Troşak* (Bayrak) gazetesini yayınlıyordu. Üç yıl sonra yine Tiflis'te Devrimci Ermeniler Derneği kuruldu ve *Azad Hayatsan* (Bağımsız Ermenistan) gazetesini çıkardı. 1898'de aynı şehirde Marksist Ermeni İşçiler Grubu faaliyete geçti; Rus sosyalistleriyle kader ortaklığı yapan bu grubun çıkardığı *Panvor* (işçi) gazetesinde, diğer Ermeni örgütleri "milliyetçilik"le suçlanıyordu. 1902 yılında yine Gürcistan'ın başkentinde bir araya gelen komünist Ermeniler, Stephan Şahumyan önderliğinde *Proleterya* dergisi çevresinde toplandılar. Lenin'in başkanı olduğu RSDİP'e katılan Ermeni Sosyal Demokratlar Birliği'ni kurdular. Şahumyan, süreç içinde bir lider olarak öne çıktı. *Gaydz* (kıvılcım) adlı yayın organını yayınlayarak, burada Stalin'le birlikte yazılar yazdı. 1903 yılında Sosyal Demokrat Ermeni İşçiler Örgütü hayata geçti. Her iki örgüt, hem Hınçak hem de Taşnak partilerinin milliyetçi tutum ve söylemlerine karşıydılar. Ermeni kurtuluş mücadelesinin özgünlüğünden söz etmekle birlikte bağımsız değil, federatif bir Rusya içinde yer alacak Ermenistan'dan yanaydılar. Sosyal Demokrat Ermeni İşçiler Örgütü, esasta Lenin'in tezlerine karşıydı ve daha çok Alman-Avusturya Marksistlerinin görüşlerini benimsiyordu.

Ermeni örgütlerin konumunu özetlersek; "Batı Ermenistan" diye anılan Osmanlı denetimindeki Kürdistan'daki Ermeni örgüt ve partilerinin gündeminin baş maddesi, "silahlı mücadele yoluyla bağımsızlık kazanmak" idi. Bütün örgütler, bu uğurda, Avrupalı ülkelerle ittifak kuruyor ve Rusya'yı da Osmanlı'ya karşı "potansiyel bir vurucu güç olarak" görüyorlardı. Oysa Tiflis merkezli Kafkasya'daki Ermeni örgütleri, "sınıfsal mücadeleyi" gündemin birinci maddesi yapmışlardı: Lenin'in başında bulunduğu Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin bir kolu gibi çalışıyor; devrim sonrası, kurulması tasarlanan sosyalist bir Rusya (Sovyet) yönetiminde, "işçilerin birliği temelinde bir federasyonu" savunuyorlardı. Buradan hareketle, Kürdistan'daki Ermeni

hareketlerini "fazla milliyetçi buluyor; onların sömürgeci ülkelerle işbirliği yapmalarını" şiddetle eleştiriyorlardı. Bu tür eleştiriler, Avrupa ve Rusya'daki sosyalistler açısından yeni değildi. Ünlü Alman komünist lider Kral Liebkinecht, Batı Ermenistan'ın (Kürdistan) Osmanlı'dan bağımsızlığını isteyip bu yolda mücadele eden Ermeni ihtilalcilerini, "Rus Çarlığı'nın yayılmasına hizmet eden ajanlar" diye niteliyordu. Ama yoldaşı Rosa Luxemburg, Osmanlı'yı yıkmamanın "statükoyu (mevcut durumu) korumak anlamına geleceğini" söyleyerek bu görüşe şöyle itiraz etmişti: "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir devrimden bahsedebilmek için, milli hareketlerin desteklenmesi gerekir." II. Enternasyonalciler, Rosa gibi, Ermeni davasını destekliyor; Osmanlı'nın katliam politikasını kınıyor ama aynı zamanda "Osmanlı sömürgeciliğinden çıkıp Rusya sömürgeciliği altına girmenin yanlış olacağına" dikkat çekiyorlardı.

Ermenilerin "Batı Ermenistan" diye adlandırdıkları Kürdistan coğrafyasında, kendilerince "milli kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesi" verme ve silahlı ayaklanma denemelerinde, Avrupalı büyük devletlerle ilişkileri nasıldı? Bunu, dönemin Sovyet Ermenistanı'nda yayınlanan 30 Ağustos 1980 tarihli *Hayrenik* gazetesindeki "Tarihin Dersleri" başlıklı makaleden okuyalım: "K. Srvantsyants, 'Avrupa hukuku, elinde silahı olana öncelik veriyor, uygarlığı ikinci derecede görüyor. İşte bu formülden, Antranik Paşa (1901 İkinci Sason Ayaklanması lideri -F.B.) ile Ermeni fedai hareketi doğdu' diye yazıyordu." Dönemin Sovyet Ermenistanı Dışişleri Bakanı John Giragosyan, 1980'de yayınladığı *Burjuva Diplomasisi ve Ermenistan* kitabında, önemli bir noktaya değiniyor: "19. yüzyılın sonundaki Ermeni ulusal kurtuluş hareketi doğal ve halkçıydı. Sultan'ın despotluğuna karşı varlığını korumayı hedeflemişti. Batı, Ermenilere sadece zarar verdi. Avrupa Osmanlı'yı destekleyerek, Ermenistan'ın doğu vilayetlerinin yakılıp yıkılmasına neden oldu."

Çarlık Rusyası Tuğgenerali V. T. Mayevsriy, 19. yüzyılın sonlarında Kürdistanı dağ tepe demeden dolaşıp Kürtler ve Ermenilerle görüşmeleri sonucunda hükümetine sunduğu raporda meselenin püf noktasını yakalamış: "Ermeni olaylarını (isyanları), yal-

nızca komitacılarla Osmanlı yönetimi arasında çıkan olayların aydınlatılmasından ibaret görmek, farklı olayların hikâyesini yazıp sorunun nereden kaynaklandığından bahsetmemek, meseleyi günübirlik bir problem gibi ele almak olur... Oysa Ayastefanos Anlaşması, Bulgaristan'ın varlığını tesis etmek için ortaya atıldı. Osmanlı Rusya'ya karşı durduğu müddetçe, Avrupa (büyük devletler) kendisine dost oldu. Osmanlı kuvvetten düşüp Ruslarla savaşmak istemeyince, Avrupalılar fikir değiştirip dostluktan vazgeçtiler... Başlangıçta Avrupa, Ermenileri teşvik etti; isyancılar, Osmanlı Asyası'nda (Doğu Anadolu ve Kürdistan -F.B.) bulunan on vilayeti kana buladılar. Ermeni olayları, Avrupalılarca tezgâhlanan oyunların birinci perdesi olup, yüzyıldan beri Doğu'yu rahatsız eden şiddet zincirinin bir halkasıdır. Ermeni olayını ilk ortaya atan İngiltere oldu. Diğer Avrupa devletleri de hadiseyi alkışladılar. Fakat hepsi, meselenin bir çıkmaz yol olduğunu iyi biliyorlardı. Çünkü bunlar, hiçbir zaman Ermeni milletini sevmezler; Ermenilerin ne kadar büyük zarar göreceklerini hesaplamazlardı. Ancak Avrupa'nın derdi, ne yapıp edip bir Ermeni ihtilali, bir isyan çıkarmaktı. Vakta ki Ermeniler isyana başvurdular; Avrupalılar onları unuttular, yakalarından tutup attılar. 1898-99 yılları arasında kimse 'Ermeni devleti' diye bir meseleye ne aldırdı, ne de ilgilendi. Öte yandan bu meselenin iyice küllenmemesi için ara sıra Paris, Milano, Budapeşte, Cenevre ve Brüksel'de konferanslar düzenlenip, nutuklar atılarak iş idare edilmeye çalışılıyor.

Ermeni isyanının ilk merkezi Amasya'nın Merzifon ilçesi oldu. Burası, Amerikan ekolünün Londra'dan finanse edilen fikrin ihtilalcileri için elverişli bir uygulama alanıydı. 1892-94 yılları arasında Ankara, Sivas, Yozgat; Köyhisar ve Bersorik'te Ermeni ihtilalciler ayaklanma başlattılar... Londra'daki Ermeniler Cemiyeti Genel Merkezi, yalnız İngiliz hükümetinden manevi destek almakla kalmadı, bütün Avrupa devletlerinin desteklerine mahzar oldu... İngiliz hükümeti, komitacılara alenen destek vermedi. Ama bütün emir ve talimatlar, buradan alınarak uygulanıyordu. İsyanın yolu yordamı ve planı, Londra'da hazırlanıyordu... Durum öyle vahimleşti ki, mesele Ermenilerin elinden çıkıp Paris, Londra ve başka başkentlerin denetimine geçti. Hal böyle

olunca, Ermeni komitacılar sadece başka halklara değil, aynı zamanda kendi halkına karşı da acımasız davrandılar. Her türlü propaganda tek noktada toplanmıştı: 'Ermeniler kan döksünler ki, kaderlerini tayin edebilsinler. Ey Ermeniler, siz kan dökmedikçe Avrupa sizin korumanızı üstlenmez!' Bu söylemler, Bitlis ve Van'daki Ermenilerle sınırlı kalmadı, Anadolu'nun her yerindeki Ermenilere yönelik propaganda malzemesi oldu. (Biçare) Ermeni köylüleri de komitacıları dinler ve onaylardı.

1895 Kasım ayında İngilizler, Ermeni olaylarının, Rusya ile Osmanlı hükümetlerini karşı karşıya getiremeyeceğini ve bundan ötürü bir savaş çıkmayacağını gördüler. Bunun üzerine İngiltere, Ermeni isyanları üzerine bina ettiği politikasını tamamen değiştirdi. Asya'daki konsolosluklarını çoğunu (ki hemen hepsi Ermeni komitacıları tek tek tanıyorlardı, onlarla temas halindeydiler ve dolayısıyla Ermeni meselesine bir şekilde bulaşmışlardı) değiştirdi. Tam tersi bir politika izleyen İngiliz hükümeti, bu kez Osmanlı ülkesinin parçalanmasına karşı çıkan bir siyaset izledi."

Ermeni Hampartsum Yeramyan, *Van-Vaspuragan Anıtı* isimli eserinde, 1896 yılında Van'daki isyan sırasında İngiliz diplomatı Mr. Williamson'un tavrını açıklıyor: "Williamson, Van'daki Ermeni direnişinin devam etmesi halinde, Rusların Ermenileri korumak amacıyla bölgeye müdahale edeceğinden korkup, direnişi durdurdu. Direnişçilerin güvenlik içinde İran'a geçeceği konusunda teminat verdi. Ama daha sonra her şeyin aldatmaca olduğu ortaya çıktı. Direnişçi askerler, katledildiler. Dolayısıyla katil, Mr. Williamson'dan başkası değildir!" Aynı yazar, Avrupa devletlerinin ikiyüzlü tutumunu da deşifre ediyor: Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın üst düzey yetkilileri, "başkaldıran Ermenilere yardım için asla asker göndermeyeceklerini; zira bir İngiliz, Alman veya Fransız askerin binlerce Ermeni'ye bedel olduğu" yolunda demeçler verdiler.

Sömürgeciler ve Kürt-Ermeni İlişkileri

Osmanlı ve İran Safevileri döneminde, hem fethedilen Ermenistan hem de Kürdistan'da yaşayan Ermeniler, esas olarak yerel Kürt beylerinin özerk yönetimleri altında yaşayageldiler. Ermeni

köylüler ve kent esnafı, genelde vergilerini Kürt feodallerine ve derebeylere vermekle yükümlüydüler. Ermeni-Kürt ilişkilerini inceleyen araştırmacı Garo Sasuni, şu tespitlerde bulunur: "Kürtlerle Ermeniler arasında siyasi bir ittifak yoktu. Ancak Kürtler, Türk ve Arap merkezlerinden (yönetim merkezi başkent veya büyük şehirler) uzak yerlerde yaşadıklarından, İslam bağnazlığı taşımıyorlardı. Çapulculuk, zorbalık, yağmacılık gibi anarşik olaylar olmasına ve kimi belgelerde Kürtlerin (aşiretler veya feodal beyler -F.B.) Ermeni milletine çok kötülük yaptıklarına dair belgeler bulunmasına rağmen; biz tam tersine, o tarihlerdeki (15 ve 18. yüzyıl) birçok olaylardan, Ermenilerle Kürtlerin gerçekte dost olduklarını çıkarıyoruz.

Kürtler, Ermeni dini kurum ve kuruluşlarına karşı olumlu bir tutum içindeydiler. Bu, Hıristiyanlığa karşı saygılarından ziyade, Kürtlerin Ermenilerle dostane duygularından kaynaklanıyordu. Ermeni ruhani liderleri, Kürtlerin aşiret reisleri kadar saygı görüyorlardı. Fransız yazar ve bilim insanı Piton de Tournefort, *Voyage du Levant* (Doğu Akdeniz'de Seyahat) isimli kitabında, 1702'de gezdiği yörelere ilişkin izlenimlerini aktarırken, Kürtlerin başıbozukluk ve insan canına her an kıyabilme gibi davranışlarına örnekler vermekle birlikte, mesela Erzurum çevresinde, 'Kürtlerin Garmir Vank (Kızıl Manastır) baş rahibesine peynir ekmek sunduklarından' söz eder.

Ermeni ve Kürt birleşik kuvvetlerinin oluşmasına ilişkin ilk örnek 16. yüzyılda Van'da yaşanmıştır. Burada kurulan *Van Kulu* (Vanguli) askeri bir teşkilattır. Ermeni ve Kürtlerden oluşan 2000 kişilik hafif süvari birliği, Osmanlı idaresi altında İran'a karşı kullanılma amacına yönelikti. Süvari birliğinin komutanına *Vanguli* denilirdi. Osmanlılar, böyle bir kuvvetin muhtemel kötü niyetinden kuşkulandıkları için, birliğe asker vermiş ileri gelen eşraf ve soylu ailelerin birer evladını, İstanbul'da rehin tutuyorlardı. Eğer birlik yönetime karşı herhangi bir asilik yaparsa, rehineler anında öldürülebiliyorlardı."

Rus Tuğgenerali V. T. Mayevsriy'in 19. yüzyıl sonunda Ermeni-Kürt ilişkilerini değerlendirmesi doğruya yakın bir tablo çizer: "Ermeniler, bağlı bulundukları Kürt ağalarına, kendilerini

korumaları için *ayni* ve *nakdi* (mal ve para) *hevir/hefir* denilen bir vergi öderlerdi. Ermeniler evlendiklerinde, gelin tarafı ağaya *helal* adıyla bilinen bir para daha ödemek zorundaydı. Her ağa, birkaç hane veya köyden sorumluydu. Ermenilerden alınan bu vergiler, bazen başkalarına satılabilirdi. Ermeniler, vergi vermeyi peşinen kabul edip ağanın buyruğuna girdikten sonra, onun korumasında rahatça yaşayabilirlerdi. Sözlerinden caydıkları veya itaat etmedikleri takdirde, ağa her türlü zorbalığa başvururdu. Bazı ağalar da arazilerinde çalıştırdıkları Ermeni köylülerine marabalık veya ortaklık (tarla ve tahıl ağadan, emek Ermeni köylüden olmak üzere) sistemini uygularlardı.

Son yıllarda (1890'lar) Kürtlerle Ermeniler arasında zaman zaman zıtlaşma ve çatışmalar meydana gelmiştir. Bunun iki nedeni var: Bir; Kürt şeyhlerinin Ermeni aleyhtarı propagandaları. Şeyhler, Ermeniler aleyhine din eksenli propaganda yaptıkça, Kürt aşiretlerini birleştirmeyi başardılar: Ermeni halkı bundan büyük zarar gördü. İki; Damadyan gibi Ermeni komitacıların, kendi halkı arasında Kürtlere karşı kışkırtıcı propagandaları. Damadyan'a göre, Ermeniler, bundan böyle Kürt ağalara boyun eğip tutsak olmayacaklardı. Sözgelimi Hempar Sum isimli Adanalı bir Ermeni, Avrupa'da doktorluk yaparken aniden Talori'ye (Sason-Kulp arası) giderek *Murad* kod adıyla, 1894'te yöre Ermenilerini Kürtler aleyhine kışkırtmış, onları ağalara vergi vermemeye ikna etmiştir. Bunun üzerine Ermeniler, bulundukları yerlerde Kürtlere ait üzüm bağlarını tahrip etmiş, büyük baş hayvan çalmış, iki Kürdü öldürmüş, bir göçer aşiret ileri gelenin çadırına baskın yapmış ve Muş halkından bazı Kürtlere saldırmışlardı."

Rus generalin sözünü ettiği *hevir/hefir* isimli verginin sadece Ermenilere mahsus olmadığını belirtmeliyiz. Kürt aydınlarından Abdullah Varlı'nın o yörede yaptığı araştırmalara bakılırsa, ağanın aşiretine mensup Kürtler de reislerine vergi vermekle yükümlüydüler ki, buna *gayi ağe* deniliyordu. Ayrıca aşiret efradı ve köylülerin, yılda bir kez verdikleri *pur* vergisi vardı. Bayramlarda ise, *eydani* adı altında koç veya öküz sunma zorunluydu ki, bu yükümlülükleri yerine getirenler, devlete artık vergi vermezlerdi. Devlete ödenecek vergiyi, ilgili ağa karşılamak mecburiye-

tindeydi. Ermenilerin Kürt ağa ve aşiret reislerine verdikleri vergiler de, Kürt köylülerine dayatılan sistemin parçasıydı. Osmanlı bu sistemi kaldırınca, Ermeni ve Kürt köylüleri hiçbir yere haraç ödemediler. 1828'den itibaren vergiler devlete ödenmeye başlandı. Sistem, 1923 yılına kadar böyle devam etti.

Ermeni araştırmacı Garo Sasuni, Kürt feodallerinden kaçan Ermenilerin Osmanlı'dan yana tavır almalarını açıklığa kavuşturur: "Osmanlı güçlendikçe, Ermenilerin bu yönetime sempatisi arttı. Özellikle 1828-29 Rus-İran savaşlarında bağımsızlık umudu arttı. Ermeniler, zayıflayan İran ve Osmanlı karşısında giderek güçlenen Rusya sayesinde kurtulacaklarını sandılar. Sadece Ermeniler değil, kimi Kürtler de Rusların gelişini sabırsızlıkla beklediler. Ancak bölgedeki savaşlarla başlayan Rus istilası, beklenti ve umutları söndürdü. Ekonomi çöktü; Ermeniler sefilleştiler ve hayat çekilmez oldu. Kürtlerle Ermeniler birbirlerinden uzaklaştılar ve aralarına soğukluk girdi. İki halk arasında aşılması zor uçurumlar yaratıldı. Son birkaç yüzyıl incelenirse, Ermeni-Kürt ilişkilerindeki sapmanın Cizre Beyi Bedirhan Bey İsyanı'nın yenilgisiyle başladığı görülür. 1848'de Bedirhan Bey Ayaklanması'nı bastıran Topal Osman Paşa'nın galibiyeti, İstanbul'daki (Ermeni cemaatini kontrol eden) Patrikhane tarafından sevinçle karşılandı. Patrik Matteos, taşradaki Ermenilere *gontak* (buyruk, genelde) göndererek, 'yüzyıllardan beri zulmeden vahşi Kürtlerin zalim ve insafsız despotluğu altında inleyen Ermenileri kurtaran Padişah'a şükranlarını bildirmek üzere bütün kiliselerde toplu dua yapılmasını' emretti." Söz konusu kilise genelgesinde, Kürt feodaller "Ermenistan'ı yöneten" zalimler, Osmanlı hükümeti ise "koruyucu ve kollayıcı" olarak tanımlanmıştı.

Konuya ilişkin yorum yapan M. Kalman, *Batı Ermenistan-Kürt İlişkileri ve Jenosid* kitabında şöyle yazar: "Kürt feodalleri, Ermenilere tanınan bu imtiyazları hoş karşılamadılar. Ermenilerin siyasi nüfuz kazanmaları Kürt aşiret reislerini ve şeyhlerini tedirgin etti. Zaten padişah II. Mahmut, Kürdistan'daki beylerin Ermenilerden vergi almalarını yasaklamış; vergilerin (Ermeni ve Kürtlerden) devlet tarafından toplanmasını kararlaştırmıştı. Kürt beylerinin etkinliği kırıldıkça, Kürt din adamları da bölge-

lerinde Ermeni ruhani liderleri gibi etkin olmaya başladılar. Ermeni dini liderleri İstanbul'da yaşadıklarından, Kürt şeyhleri kendi bölgelerinde (Kürdistan -F.B.) daha güçlüydüler. (Kürdistan'da) derebeylik çöktükçe, aşiret reisleri, ağalar ve şeyhler ön plana çıktılar. Mülk edinme ve nüfuz kazanmak için hem kendi aralarında hem de Ermenilerle büyük bir rekabet başladı. Feodal beyler ve ağalar, Ermeni köylülerin arazilerine el koydular. Sınıfsal çelişkiler arttı. Ve Osmanlılar, Kürt-Ermeni çelişkisinden memnundular. Hükümet, Batılıların zoruyla verdiği hakları geri almak için, Kürtleri kullandılar. Herhangi bir olayda gerekçesi de hazırdı: 'Biz değil, Kürtler zorbalık ve haksızlık yapıyor.'"

İstanbul merkezli Ermeni Patrikliği, Kürdistan'daki aşiret reisleri ve özerk bölge beyleri aleyhine hem Osmanlı'yı hem Avrupa'yı kışkırtıyordu. Çok amaçlı kışkırtmalar, Kürdistan'daki Kürt-Ermeni ilişkilerine yansıyor; etnik ve dini boğazlaşmalar gündeme geliyordu. Hıristiyanların (Ermeniler dahil) hamiliğine soyunan Avrupa'nın nazarında Kürtler "başıbozuk çapulcu ve kıyıcı vahşiler" idi. Sözgelimi Erzurum'daki İngiliz Konsolosu, 25 Şubat 1846'da Osmanlı Hariciyesi'ne sunduğu bir raporda, "Ermenistan, Kürdistan ve Anadolu'da hükümetten memnun olmayıp fesada (isyana) müsait aşiretler, kabileler vesaire vardır" testini yaparken; Musul'daki meslektaşı, 19 Eylül 1846 yılında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'ne gönderdiği yazıda, "Kürtler, dağda yaşayan Hıristiyanlar aleyhinde her türlü (kötü) muameleye başlamışlardır. Bedirhan Bey de, istiklal mevkiinde (özerk yönetiminde) başıboş bırakılmamalıdır... Bedirhan Bey'in aleyhtarları ve düşmanları pek çoktur. Şeyhler buradan uzaklaştırılır; Pinyaniş, Zibari vs. gibi Kürt aşiretleri hükümetçe ele alınırsa (ikna edilirse), bunlar Bedirhan Bey'i bu dağlardan kolay atıverirler." Osmanlı Sadrazamı'na hitaben yazan Fransız Büyükelçisi'nin 3 Kasım 1846 tarihli yazısına bakalım: "Bugün, Bedirhan Bey'in orada durması, devlet için utanç vericidir. Onun kirli vücudundan, Kürdistan'ı temizlemek lazımdır."

Yukarıda aktarılan nedenlerle, Kürdistan'daki feodal önderler arasında hem Avrupa hem de Ermenilere (özellikle kilise ve komitacılara) karşı büyük bir Kürt rüzgârı estirildi. Osmanlı, bir

yandan Ermenileri koruyup kolluyormuş gibi yaparken, el altından Kürt ileri gelenlerini Ermenilere karşı kışkırtıyordu. Sözgelimi, 1895 sonbaharında Babıali'de Hınçak Partisi'nin düzenlediği pasif gösteriye, hükümet tarafından kışkırtılmış Kürt, Türk ve Çerkes kökenli hamal, gemici ve itfaiyeciler saldırmışlardı. 1895'te kurulan ve başlarına Kürt aristokratlarının getirildiği Hamidiye Alayları, Kürt ve Ermeni yoksullarına her türlü baskı ve zulmü reva görmekle kalmıyor, aynı zamanda onların mal ve mülklerine el koyuyorlardı. Sultan Abdülhamid, son derece sinsi bir politika güderek kurdurduğu Aşiret mektepleri ve Hamidiye Alayları kanalıyla, her şeyden önce Osmanlıcılık ve henüz filizlenmekte olan Türkçülük içinde "Kürtçülük" yapıyordu. Deyim yerindeyse devlete bağımlı, kimliksiz ve kişiliksiz bir feodal Kürtçülük yaratmaya çalışıyordu. Bu yüzden kendini "Bave Kurdan" (Kürtlerin Babası) diye sunmuştu. Osmanlı'ya pratik ve ideolojik temelde göbekten bağımlı bu feodal ve kaba Kürtçülük, dört önemli şeye yarıyordu: Bir; Müslüman kardeşliği temelinde, gayrimüslimlere (özellikle başkaldıran Ermeni ve Asurilere) karşı, günümüzdeki anlamıyla "köy korucuları" oluşturup, bölgedeki halkların demokratik taleplerini ezmek. İki; din ve milliyet düşmanlığı temelinde halkları birbirine düşürmek. Üç; Kürtlerin potansiyel bağımsızlıkçı ve modern milliyetçi taleplerini, etnik çatışmalar yoluyla bertaraf etmek. Dört; Kürt halk dinamiğinin muhtemel ulusal enerjisinin içini boşaltarak, bir dönem sonra Kürdü Kürde kırdırmak. Bir müddet sonra da Kürtleri asimile etmek. Nitekim Abdülhamid, anılarında, "Kürtlerin geri bir çizgide tutularak eriyebildikleri ölçüde erimelerine gayret ettiğini" belirtir. Bu yüzden, hem Ermeni hem de Kürt aydınları, Hamidiye Alayları'na ortakça karşı çıktılar.

1858 tarihli Toprak Kanunu gereğince özerk Kürt beylikleri ortadan kaldırılınca, yönetim boşluğunu Kürt tarikat şeyhleri ve ağaları doldurdular: Her iki kesim, beylik toprak ve arazilerine göz dikmekle yetinmediler. Dini düşmanlıkları körükleyerek, Ermeni köylerini talan ettirdiler; mal ve mülklerine el koydular. Somutlaşması bakımından birkaç olaya değinelim: 1860'larda Ermeni çiftçilerinin mallarını ele geçirmeye çalışan Şeyh Sadul-

lah, gittiği her yerde Hıristiyanlar aleyhine konuşmalar yapıyordu. Yolculuğu sırasında yüzünü peçeyle örtüp, "Gavurları görmenin bile çok büyük günah olduğunu" söylüyordu. Aleyhte propagandaları tehdit olarak algılayan çok sayıda Ermeni köylü, malını mülkünü satarak Kürt ağalarına sığındı. Böylece, topraksız köylü haline geldiler. Elazığ yöresindeki bir ağa ise, aynı tarihte, şehirden kaçan Ermeni kafilesini jandarmalardan parayla satın alarak, hepsini öldürmüştü. Urfa'da 25 Aralık 1895'te Ermenilere yönelik kanlı saldırılar, Molla Sait Ahmet'in fetvasıyla meşrulaştırılıp kitleleri ayağa kaldırmıştı.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Osmanlı-Rus, İran-Rus savaşları esnasında çok sayıda Ermeni, Kürt, Yezidi, Nasturi, Türk ve Çerkes etnik-dini boğazlaşmalara katıldı. On binlerce Ermeni, Kürt ve Türk yerini yurdunu terk etmek zorunda kaldı. Bu arada özellikle Avrupalı büyük devletlerle Rusya'ya sırtlarını dayayan Ermeni komitacılar, onlarca Kürt köyüne baskın yapıp, köylüleri zorla göç ettirip, binlercesini katlettiler. Bunu, o dönemin canlı tanığı Rus Tuğgenerali Mayevsriy'in anılan raporundan öğreniyoruz. Rus subayının raporu yakın gözlem ve tanıklığa dayalıdır: "Bu çatışmalar ve ayaklanmalar sırasında, ... Kürtlerin zayiatını hiç kimse, hiçbir zaman dile getirmedi ve konuya ilişkin bilgi de vermedi. Ayaklanan Ermeni komitacıların bombalarıyla can veren Müslüman halkın korunması için en ufak bir çalışma yapılmadı. Buna karşılık, Ermenilerin korunması amacıyla yüzer kişilik müfrezelerin Ermeni köylerine gönderilmesi istendi... 1896 Van olaylarında Ermeni ihtilalciler, iki kez Kürt ve Müslümanlara saldırdılar. Toplam 6 Kürt öldürüldü... İran sınırına yakın Kürt *Takori* aşiretinin oturduğu Boğazkesen ve Azayan köyleri, Ermeni komitacıların geçiş ve konaklama yeriydi. Aşiret, onlara rehberlik eder ve evlerde barındırırdı. Ancak komitacılar, bir müddet sonra buraları viraneye çevirdiler. Boğazkesen Kürtleri, yemek sofrasının üstünde komitacı kurşunlarının hedefi olmuşlardı."

Aynı dönemde Rusya ile dostluk kurup, Kafkasya-Botan arasındaki Kürt aşiretlerini Osmanlı'ya karşı isyana hazırlayan Bedirhan ailesinden Abdürrezzak Yezdanşer, yaşamöyküsünü içe-

ren anı niteliğindeki yazılarında, komitacılar tarafından baskına uğrayıp talan edilen onlarca köyden ve öldürülen yüzlerce Kürt köylüsünden ayrıntılı biçimde söz eder. Yer ve zaman bildirerek, suçlu komitacıların yakalanması ve bu tür olayların önlenmesi için Rus askeri yetkililerine başvurur.

Ermenilerin iki büyük Kürt isyanında Osmanlı'ya karşı tavır aldıkları esasta doğrudur. Ancak bazı tarihçilerle Ermeni yazarlar, Cizre Beyi Bedirhan'ın 1830'lardan başlayıp 1848'de yenilgiyle sonuçlanan isyanı sırasında Nasturilerin yanı sıra "Ermenilerle ittifak yapmayarak, bunları da katlettiğini" ileri sürerler ki, bu temelsiz bir iddiadır. Garo Sasuni, bu isyandaki Kürt-Ermeni ittifakının ciddi ve sağlam olduğunu; 1848'de yenilen Bedirhan Bey'e katılan 800 aileden oluşan *Dıh* (Ermeni) kabilesinin Osmanlı darbesinden nasibini aldığını; dolayısıyla Botan bölgesindeki ilk kitlesel göçün bu tarihte yaşandığını" aktarır. Benzer bir ittifak, 1881 yılındaki Kürt şeyhi Ubeydullah'ın İran'a karşı ayaklanması sırasında gerçekleşti. Sonuçta Şeyh Ubeydullah, Ermenilerle belli konularda uzlaşıp anlaştı. Müslüman Kürtlere, "Ermeniler ve Nasturilere el kaldırmayın!" yolunda fetva verdi. 1903 yılında ise, Amerikalı bir doktor olan Ermeni kökenli Mahlas, Kürtlerle ittifak yapabilmek için Taşnak Partisi tarafından bölgeye gönderildi. Yenilen babasının vasiyetine uyarak 100 bin müridiyle isyan hazırlığı yapan Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Sıddık'la görüşen Mahlas, Osmanlı'ya karşı ortak mücadele önerisinde bulundu. Şeyh Sıddık, Ermeni doktora şunları söyledi: "Siz Ermeniler Hıristiyan olduğunuzdan, belirli ölçüde 'Avrupalıların' himayesi altındasınız. Herhangi bir Ermeni'nin burnu kanasa, yabancı büyükelçiler Babıali'ye koşup şikayette bulunurlar. Osmanlı öldürür fakat ne hikmetse, suçlu daima Kürt olur! Osmanlı Ermeni'ye baskı yapar, kabahatli yine Kürt insanıdır. Büyük devletler, her türlü zulüm ve zorbalığın Kürt'ten kaynaklandığına inandırılmışlar. Siz de benzer ithamlarda bulunuyorsunuz. Siz Ermenileri sevmek için özel bir neden bulamıyorum. Fakat biliyoruz ki, siz de bizler kadar bu topraklarda eskisiniz. Yeni olan Türklerdir. Onlara (Osmanlı'ya) karşı ikimizin dostça bir tutum almamızda herhangi bir sakınca yoktur." Taşnak Par-

tisi ile Kürt isyancılarının amaçları farklıydı. Taşnak, Abdülhamid rejimini ihtilal yoluyla değiştirmek istiyordu; halbuki Şeyh Sıddık çevresinde toplanan Kürtler, bağımsız Kürt devleti kurma peşindeydiler.

Ermeni-Kürt ilişkisinde sadece çatışmalar yoktur. Aynı zamanda birbirlerini koruyup kollama, dayanışma ve kardeşlik de vardır. Rus generali Mayevsriy, konuya ilişkin gözlemlerini analiz ederek aktarır: "Komşu Kürt köyleri, hiçbir zaman Ermeni köylerini yağmalamadılar. Yağmalayanlar, en az 75-100 km. uzakta oturan Kürtler olurdu... Muş ve Sason yörelerinde Ermenilerle Kürtler yüzyıllarca iç içe yaşamışlar, dost olmuşlar, aynı ağaya boyun eğip aynı yükü paylaşmışlar. Ne zaman ki Murad Boyacıyan 1893'te bölgeye gelip yerleşti, o zaman Kürtlere karşı düşmanlık baş gösterdi, çatışmalar başladı...

Kürtlerin büyük kısmı, gerçekten Osmanlı Devleti'ne bağlı değildi. Yarısından fazlası, bu devletten nefret ederdi. Bu da Kürtlerle Ermenilerin ortak hareket etmelerinin bir gerekçesi olabilirdi. Ancak Ermeni önderlerde bunu uygulayabilecek bir düşünce bulunmuyordu. Kürtlerle Ermeniler birlikte ayaklanabilseydiler, olayların gidişatı tümden değişebilirdi. Çünkü öyle Ermeni köyleri var ki, Kürtçeden başka dil bilmez ve Türkleri pek sevmezler. Çiftçi Ermeni, kendisi gibi çiftçi ve reaya (yönetilen, uyruk) Kürtlerle yaşamasını öğrenmişlerdi. Talancı Kürt aşiretleri, çoğu zaman Ermeni ve Kürt rençperlerden nefret ederlerdi. Yine de birbirleriyle yakınlıkları ve dostlukları vardı. Birbirlerine muhtaçtılar; yaşam alanları aynıydı. Çatışma ve gerginliklere rağmen kolayca barışıp uzlaşır, birlikte hareket ederlerdi. Eğer Avrupalılar ile İstanbul'daki Ermeni komitacılar, Ermenistan yerine Kürdistan kelimesini kullanabilselerdi, bütün Kürtleri arkalarına alabilirlerdi. İki halk arasında çatışma da doğmazdı. Eğer Ermeniler Kürtleri kendilerine düşman etmeseydiler, İran sınır boyları Ermenilerin denetiminde olurdu."

Rus generali iki halkın çatışmasını ve kimi Kürt ağalarının zulümlerinin yanı sıra, farklı olaylar sırasında Kürt ileri gelenlerinin Ermenileri nasıl koruduklarını da aktarır: "Mayıs 1896'da Van'daki kanlı olaylar devam ederken, haziran ayında Ömer

Ağa denilen Kürt, akrabalarıyla birlikte, 100'den fazla Ermeni'yi korumaya aldı. Van olaylarında nam salan Karçıkan nahiyesinden Musa Bey, yağma işlerinde özel bir yeteneğe ve üne sahipti. Buna rağmen daha önce mağdur olan çok sayıda Ermeni, kaçıp kendisine sığınmıştı. Sığınmacılar arasında Avustralyalı iki Ermeni kadın da vardı. Adilcevaz'da Haydaran aşiret reisi Hüseyin Paşa ile Norduz nahiyesinde Hacı Ağa, Ermenileri korumuştu. Keza Muks (Bahçesaray) ilçesindeki Mustafa Bey, Kürtler arasında olduğu kadar Ermeniler arasında da saygın biriydi; Kürtlerin korumasına alınan Ermeni köylerinde asla yağma ve talana izin vermemişti." Rus araştırmacı V. A. Gordlevski, 19. ve 20. yüzyılda Kürtler hakkındaki alan çalışması yaparken, Sivas yöresindeki Kürt Alevi Koçgiri aşireti reisi Mahmut Paşa'nın, "1895 yılında yörede yaşanan kıyım sırasında, aşiretinin bu işe bulaşmasını önlediğini" yazıyor.

1894-1906 yılları arasında Sason ve Muş çevresindeki ayaklanmalarda Ermenilerle Kürtler arasında sınırlı bir ittifaktan, kimi Kürt köylülerinin Ermenilerle birlikte ağalara karşı silahlı mücadelesinden söz edilse bile, bunların yaygın olduğu söylenemez. İlk başlarda iyi niyetlerle hayata geçirilen bu uygulamalar, durumun karmaşıklığı (dinsel ve etnik önyargılar; hem Kürt hem Ermeni önde gelenlerinin karşıt propagandaları, Osmanlı'nın ikiyüzlü tutumu ve Avrupalıların entrikaları) nedeniyle başarısızlığa uğradı. Ayrıca komitacıların hedefindeki bazı Kürt feodallerinin ölümüyle sonuçlanan suikastlar ile şehirlerde silahlı ayaklanmaların Kürt toplumu üzerindeki yankıları olumsuz oldu.

Kimi Ermeni örgütlerinin, siyaset ve ilke temelinde Kürtlerle Ermenilerin ortak mücadelesi önerisi hem Hınçak hem Taşnak partilerinin programında yer aldı. Sosyalist görüşlü Hınçak Partisi, programına "Süryanilerle Kürtler, Türklere (Osmanlı yönetimi -F.B.) karşı kazanılmalıdır" ibaresini kaydetmiştir. Ancak teoride geçerli olan bu ideal, pragmatizm temelinde uygulanmıştır. Mesela bazı Taşnak militanları, "Akılsız Kürtleri gelişi güzel öldürüp onları Ermenilere düşman etmek yerine; sicili bozuk olanları katletmeyi" tercih ediyorlardı. Van gibi sınır boylarındaki Kürtlerle dostluğu geliştirip, komitacıların geçişleri ve silah

kaçırmalarına yardımcı olmalarını sağlıyorlardı. Taşnak, programında halklara bakışını şöyle özetlemişti: "Bir taraftan hükümete karşı amansız bir savaş verirken, aynı zamanda hem Ermeni hem de yabancı unsurları (Süryani, Yezidi, Kürtlerin bir kısmı ve emekçi Türkler, vs.) ezen her türlü şartları ortadan kaldırmaya çalışır. Bu prensip özünde diğer halkların tarafsızlığını sağlamasa bile, en azından onların bize direnmelerini önler..." Antranik Paşa'nın hayatını yazan Antranik Çelebyan, Taşnak tarafından 1 Mart 1907'de Viyana'da düzenlenen 4. Genel Kurul'da Kürtlerle ittifak yapılmasına ilişkin tartışmaları ayrıntılı biçimde aktarır: "Kürtler, pek dindar değiller. Ayrıca din, Kürtlerle Ermeniler arasında önemli bir unsur oluşturmaz. Onlar özgürce hareket edebilir; istediklerini kaçırıp öldürebilirler. O halde Kürtler, niçin kendi kurbanlarıyla birleşsinler ki!" Tartışmada görüşünü açıklayan Antranik Paşa'ya göre, Ermenilerin en büyük düşmanı Kürtler olmasına rağmen onlarla birlik olunursa, Osmanlı'nın iflahı kesilmiş olur ve hükümet Ermenilerle başa çıkamaz. Ama Kürtler aşiret ve reaya (köylü) diye ikiye ayrılır. Aşiretler devlete karşı ayaklanabilseler bile, kendi aralarındaki rekabet ve düşmanlıklardan ötürü, devlet bir aşireti diğerine karşı kullanmak suretiyle işin üstesinden gelebilir. Tarımla uğraşan reaya Kürtlerin dostluğuna ise hiç güvenilmez. Türklerin bilinçlendirilmesini isteyen Topçuyan gibilerine cevap veren Antranik Paşa şöyle konuşur: "Biz daha Ermenileri bilinçlendirmeyi başaramamışken, Türklerle Kürtleri nasıl bilinçlendirebiliriz ki? Kürtlerin bizimle işbirliği içinde olmaları elbette iyidir fakat bunu yapmazlar."

Kürt çevrelerinde, özellikle aydınlar arasında, Ermenilerin mücadelesine sempati vardı. Ermeni *Troşak* gazetesinin 8 Haziran 1898 tarihli nüshasında bir Kürt aydınının imzasız makalesinin başlığı "Kürtlere Çağrı" idi. Özeti şuydu: "Ey Kürtler, 2000 yıldan beri Ermenilerle komşusunuz. Ermeniler sizin dostlarınızdır. Onun için Ermenilerle birlikte olup, devlete karşı başkaldırın! Yegâne kurtuluş yolu, silaha sarılmanızdır!" Aynı yayın organı, *Kürdistan* gazetesinde Kürtçe yayınlanan Dr. Abdullah Cevdet'in makalesini çevirip basar. Abdullah Cevdet, maka-

lesinde, "Ermenilerin şikayetlerinin konusu olan zulüm ve zorbalıkların Kürtler tarafından işlenemeyeceğini, işlenmemesi gerektiğini; Kürtlerin Abdülhamid despotluğuna, Ermenileri katletme politikalarına alet olmamalarını; kadim zamanlardan beri aynı topraklarda komşu olarak yaşayan iki halkın dost olması gerektiğini" vurgular. Yazar, makalesinin akışı içinde hayati bir noktaya değinir: "Şayet biz, bugün Ermenileri kırarsak, yarın da Türkler bizi kıracaklar. Bunu sezinleyebilecek Kürtlerin, Ermenilere yönelik cellatlıklar yapmayacaklarını tahmin ediyorum." Taşnak lideri E. Astarciyan'ın Bedirhan Bey oğlu Abdurrahman Bey ile Cenevre'de görüşmesinden sonra, Kürtlerle Ermenilerin ortak hareket etmeleri konusunda anlaştıklarını; bunun üzerine Abdurrahman Bey'in Kürtlere bir çağrı yaparak bunu yine *Troşak* gazetesinde yayınlattığı, Garo Sasuni'nin kitabında belirtilir. Çağrı'nın özü, Abdullah Cevdet'inkiyle aynıdır: "Ermenilerle Kürtler, birbirlerini kırmasınlar; Abdülhamid rejimine karşı ortak hareket etsinler!" Abdurrahman Bedirhan, yazısında, özellikle Kürt şeyhleriyle diğer önderlere çağrıda bulunarak; "Kürdistan'da meydana gelmiş kötülüklerin sorumluluğunu taşıyan" bu kesime, "artık rahat durmalarını" öğütlüyor.

Tasarlanan ve umulan Ermeni-Kürt ittifakı sınırlı pratikler ya da niyetlerden öteye geçmediği için; 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında, etnik ve dini boğazlaşmalar yaşandı. Kitlesel kıyımlar ve göçler nedeniyle bölge halkları, ama en çok Kürtlerle Ermeniler perişan oldular. Yüz binlerle ifade edilen can kayıpları oldu. Onca acıdan, deneyimden sonra Kürt ve Ermeni işbirliğinde üç örnek yaşandı. İlki, 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte Rus ordularının Kürdistan'dan çekilmesi sırasında, devrimci-sosyalist Ermenilerce Erzincan'da kurulan Şura hükümetine Dersimli Kürtlerle Ermenilerin kısa süreli (Ermeni komutan Murat Paşa ile Dersim lideri Seyit Rıza'nın temsilcisi Alişer Efendi ittifakı) katılmalarıydı. Murat Paşa'nın Erzincan ve Dersim'i "Ermenistan toprağı" saymasından sonra bozulan ittifak gerginliğe ve sınırlı bir çatışmaya dönüşmüş. Kazım Karabekir'in raporlarına göre Dersimli Kürtler, Ermenilerle ittifak yapmakla kalmamış; yaklaşık 17 bin

Ermeni'yi koruyup kollamış ve büyük bir kısmının yurtdışına çıkmasına yardımcı olmuşlar. Sosyal demokrat eğilimli Kars Şura hükümetinde bir Rum ile bir Ermeni'ye de yer verilmişti. O tarihte belli ölçüde devrimci Ermeni-Kürt ilişkisinden söz edilse bile, yörede Ermeni-Türk-Kürt boğazlaşması öyle bir aşamaya gelmişti ki, kimsenin bu tür bir ilişkinin yükünü kaldıracak hali yoktu. İkincisi, 1920 Sevr Anlaşması sürecinde Ermeni heyeti başkanı Bogos Nubar Paşa ile Kürt temsilcisi Şerif Paşa'nın, işbirliği yaptıktan sonra Paris görüşmelerine sundukları ortak veya tek yanlı (Ermenistan ve Kürdistan konusunda) çözüm önerileriydi. Üçüncüsü ise, 1930'ların Ağrı ayaklanmalarını planlayıp yöneten Kürt Hoybun (Xwebun) örgütü çerçevesinde şekillenen bir ittifak idi. Fakat bu da geçiciydi.

KÜRTLERİN YÜZYIL SAVAŞLARI

İsyanların Kökenleri

Kürtler, bulundukları ülkelerde merkezi hükümete karşı isyan edegeldiler. Ama Kürt isyanları, 1800'lerde yoğunluk kazandı ve bu nedenle "Kürt Yüzyıl Savaşları" adını aldılar.[178] Osmanlı ve İran hükümetlerine karşı yapılan başkaldırının 19. yüzyılda artış göstermesinin birçok nedeni var. Kısaca bunlar:

1. Uluslaşma ve feodalizmden kurtulma sorunuydu. 19. yüzyılda, özellikle sonlarında, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan bütün halklar göreceli olarak "uluslaşma süreci"ne girdiler. Ulusal bilinç, halkları ve etnik toplulukları etkiledi. Görece olgunlaşan yerlerde (özellikle Balkanlarda) milli bir sorun halini aldı ve Osmanlı'ya karşı "bağımsızlık ve özgürlük" savaşına dönüştü. Ezilen bu halkların, kendi toplumlarını, feodalizmden kurtarma mücadelesi de az ya da çok oranda gerçekleşti. Dolayısıyla Kürt beyliklerinin (Prenslikler) Osmanlı ya da İran'a karşı isyanları, özünde ulusallaşma, kendi devletini kurma, bir yere kadar feodalizmden kurtulma mücadelesi olarak algılanmalıdır.[179]

2. 19. yüzyılın sonunda bir üst aşamaya sıçrayarak emperyalizme dönüşecek olan Avrupa sömürgeciliği Osmanlı Devleti ve İran'a girerken, feodal sistemde belli çözülmelere yol açtı. Fakat esas olarak feodalizmin tasfiyesini sekteye uğratan, dolayısıyla Osmanlı egemenliğindeki halkların uluslaşma süreçlerini engelleyen bir rol oynadı.[180] İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası, Osmanlı feodal sistemi içinde kendi sömürü mekanizmalarına yarayacak birtakım ıslahatlar (Tanzimat Fermanı gibi) yaptırırken bile, Osmanlı güdümündeki milliyetlerin ayaklarına pranga vuruyor; bağımsız milli devletler kurulmasını ve ulusal gelişmeyi dizginliyorlardı.

3. Her iki nedenle Kürt isyanları, bir anlamda merkezi hükü-

mete karşı başkaldırıyı ifade ediyordu. Ama aynı zamanda Osmanlı ve İran'ı parçalayarak güdümünde tutmak isteyen, zaman zaman isyan eden etnik topluluk/halklara karşı merkezi devletin yanında yer alan Avrupalı sömürgecilerin de yoğun baskısı altındaydı. Sadece siyasi yönden değil, Osmanlı ve İran hükümetlerine yaptırılan ıslahat hareketlerini Kürdistan'daki sisteme (prenslikler, beylikler) ve ekonomik düzene (göçebe/yarı göçebe ve tarım) verdiği zararlar nedeniyle de Batılıların yoğun toplumsal ve ekonomik baskısı altındaydı Kürtler. Bir bakıma Kürt isyanları, bu gelişmelere de bir tepkiydi.

Kürt Toplumsal Örgütlenmesi

Sorunu daha iyi anlamak için, o dönemin Kürt toplumunun örgütlenmesine bakmak gerek. Kürt toplumu, bugün de varlığını önemli ölçüde koruyan aşiret örgütlenmesine dayamaktaydı.[181] Aşiret olgusu, Kürt toplumunun hem var olma nedeni (raison d'etat) hem de ayak bağıdır. Pers İmparatorluğu'nun, Kürtlerin ataları sayılan Medleri yenmesinden sonra, uyguladığı yoğun "asimilasyon politikası"na, Kürtler aşiret örgütlenmesi çerçevesinde karşı koydular; direnip benliklerinin kaybolmasını önlediler. İslam ve Moğol istilaları döneminde, aşiretçilik kalkanıyla kendilerini korudular. İslam kültürünün dayanılmaz baskısına karşı kendi "aşiret kültürleri"ni öne çıkarıp, hiçbir Müslüman halkın yapamadığı kadar direnç gösterdiler.[182] Antik çağdan günümüze uzanan çizgide, Kürtler'in, neredeyse sine qua non (olmazsa olmaz) bir parçasına dönüşen aşiretçilik, yoğun işgaller, istilalar ve katliamlar karşısında "kabuğu"na çekilip bekledi. Ama bu olgu, belli bir dönemden sonra, özellikle Osmanlı'yla ilişki sürecinde giderek olumsuz bir rol oynamaya başladı. 19. ve 20. yüzyıllarda ise ayak bağı oluverdi.

Kürt aşiret yapısı içinde göçebe aşiretler ağırlıktaydılar. Göçebelerin toprağa yerleşme süreci, ancak 1800'lerin sonlarında hızlandı. Genellikle, aşiret tümüyle toprağa yerleşmiyor, bir kesimi göçebe yaşamaya devam ediyordu. *Herki, Ertoşi, Surci* ve *Milan* aşiretleri böyleydiler.[183]

Aşiretler biri esas, diğeri esas olmayan, değişken iki parçadan

oluşmaktaydılar. Esas parçada akrabalık/hısımlık bağları egemendi. Esas olmayanda ise, akrabalık/hısımlık ilişkileri ikincildi. Bunlar, değişik nedenlerle aşirete bağlanmış ya da sığınmış "dışarlıklı" unsurlardan oluşmaktaydı. Aşiretlerin dış ve iç etmenlere bağlı olarak genişledikleri, daraldıkları hatta tamamen ortadan kaybolduklarına Kürt tarihinde rastlanır. Aşiret üzerinde, reisin mutlak egemenlik ve otoritesi vardı. Uzaktan hemen fark edilen çadırda her türlü karar alınırdı.[184] Kürt bölgeleri göçebe ve yerleşik köylü yığınlarıyla doluydu. Göçebe aşiretler, çetin koşullarda her türlü tehlikeye karşı "silahlı unsurlara" sahiptiler. Bir bakıma düzenli askerleri olan ve sürekli yer değiştiren bu aşiretler, yerleşik köylü yığınları üzerinde egemenlik ve tahakküm kurabilmekteydiler. Bu anlamıyla imtiyazlı bir asker tabakası ve yöredeki Kürt beyliklerinin de "vurucu askeri gücü" konumundaydılar.[185] Göçebe aşiretlerin silahlı milislerine karşı koyacak gücü olmayan yerleşik köylüler, bunların tahakkümünü kabullenmek zorundaydılar. Ancak bu tahakküm, üretim ilişkilerinin de geriliği nedeniyle, göçebe aşiretleri hakim sınıf konumuna getirmeye yetmiyordu. Ayrıca bu aşiretlerin kendi içersindeki hiyerarşik yapılanma (ast-üst ilişkisi) servete dayalı bir farklılaşmaydı.

Bunun dışında, Kürt feodal beyleri, İran-Türkiye-Rusya sınırındaki Kürt bölgelerinde yaşayan Hıristiyan Ermeni ve Asuri (Nasturi-Kildani) kitlelerden vergi de alıyorlardı. *Zir huli* (altınla alınıp satılan) denilen bu gelir toplama işlemi, Hıristiyan halkları çok yoksullaştırdı. Öyle ki, bu vergileri ödeyemez duruma düşenler, beylerin kölesi olmayı kabul ettiler. Tek başına alınıp satılır oldular. Fakat daha sonraları bu köleler tek başlarına değil de, toprakla birlikte alınıp satılmaya başlandılar. [186] Kuşkusuz Kürt göçebelerin de durumu iyi değildi. Onlar da beylerine karmaşık vergilerle bağlanmışlardı. Örneğin Yezidi Kürtler, gelirlerinin onda birini Bey'e (emir-mir), onda birini de aşiret reisi ve şeyhlerine ödemek durumundaydılar. Diğer vergilerle birlikte bir köylünün verdiği vergi oranı beşte iki oranına yükseliyordu. Ayrıca göçebe aşiretler, savaş için atlı asker donatmak zorundaydılar.[187] Özellikle Müslüman olmayan yığınlar, Kürdistan'da

en alt sınıfı, sonradan sertleşen yarı köle sınıfını oluşturmaktaydılar. Evliya Çelebi, Bitlis'teki Hıristiyanların, vergilerinin yarısını Han'a, yarısını da Van'a (valiye) ödediğini belirtiyor.

Tüm bu nedenlerle, köylü ayaklanmaları sınır ve etnik, dinsel farklılıklar tanımıyordu. "İran-Osmanlı daha sonraki dönemde de Osmanlı-Rus ve Rus-İran savaşlarının korkunç faturası sadece Kürtlere değil; Rum, Ermeni, Asurilere de çıkıyordu. Feodal savaş beyleri ve bezirgânlar, en dipte ezilen köylüler için (her dinden ve milletten) aynı düşmandı. Bu ezilme duygusu, köylüleri işbirliğine yöneltti. Van, Doğubeyazıt, Erzurum, Dersim, Kars gibi bölgelerde ortak köylü isyanları başladı. Hedef, merkezi devlet ve sömürücü feodal beylerdi. Ayaklanma Ermenistan'daki Erivan ile İran'daki Tebriz'e kadar yayıldı. Ve Erzurum Seraskerliği (Bölge Komutanlığı), İran hükümetiyle işbirliği yaparak ayaklanmayı bastırdı."[188] Egemen sınıflar ve hükümetler, kendi boyunduruklari altında yaşayan halklar isyan ettiklerinde, asiler aleyhine "dış kışkırtma, düşmanla işbirliği, milli hainlik" yolunda propaganda yaparlar. Oysa kendi çıkarları tehlikeye girdiğinde İran, İngiltere ve Rusya gibi devletlerle Kürt, Nasturi, Ermeni isyanlarını bastırmak için pekala işbirliği içine girebiliyorlar. Kürt isyanlarının bastırılma tarihi, bunun tipik örnekleriyle doludur. Kürt isyanlarını ayrıntılarken konuya somut biçimde değineceğiz.

Kürt toplumsal yapısı içinde, yarı-göçebelik en kötü konumdu. Çünkü hem göçebe sıfatıyla hem de yerleşik köylü olarak çift katlı vergi ödemek zorundaydı yarı göçebeler.[189] Öte yandan yerleşik hayata geçiş, Kürt beylerinin silahlı güçlerinin azalması anlamına geliyordu. Bu da, Osmanlı Devleti'nin ıslahat hareketleriyle köylüleri toprağa yerleştirme siyasetinin bir sonucuydu. Dolayısıyla Kürt beyleri, Avrupalıların baskısıyla olsun ya da olmasın, Osmanlı'nın topraklandırma ve yerleştirme siyasetlerine karşı çıkmak durumundaydılar. Kuşkusuz bu da, Kürt beyliklerinin dayandıkları feodal temel ile özünde bir toprak meselesi olan milli mesele arasındaki çelişkiyi ifade ediyordu. Kürt beylerinin isyanlarda başarılı olamamalarının bir nedeni de bu olsa gerek. Yani çağın gelişmelerine ayak uyduramamak, geriye yönelik bir tepkisel tutum takınmak.

Kürt prensliklerinin (beylikler) toplumsal oluşumunda, genel olarak göçebe aşiretler önemli yer tutar. Göçebelerin beylikler içindeki sayıları, konumları ve yönetime katılımları farklılık gösterir. Göçebe milisler, yaşam tarzları gereği askeri özellikler sergilediklerinden, bazı istisnalar dışında beyliklerin askeri gücünü oluştururlardı. Süleymaniye'deki *Baban* (Bebeh) Beyliği ile Cizre Beyliği böyleydi. Cizre Beyliği'nin askeri gücü, 12 göçebe aşiretten oluşmuş 20 bin kişiydi. Bitlis Beyliği'nin ise 20-25 bin süvarisi göçebe aşiretlerdendi. Baban (Bebeh) Beyliği'nde ayrıca, yönetimde önemli ağırlığı olan göçebe aşiret birlikleri, Cizre Beyliği'nde yönetim dışında tutulmuşlardı. 16. yüzyılda Diyarbakır Beyliği, artık göçebe aşiretlerce yönetilmemekteydi. Beylikler, aralarında Hıristiyanların da bulunduğu yerleşik sınıf ve katmanların politik birliğine dayanıyordu.[190] Botan Beyi Bedirhan, Ermeni ve Asuri subayları, ordusuna üst rütbeli komutan olarak atamıştı.

1800'lerde Güney Kürdistan'ın büyük bir bölgesini denetleyen Baban Beyliği, iki farklı toplumsal yapılanma üzerine inşa edilmişti. Biri *Caf* ve *Hemawand* gibi göçebe aşiretler, diğeri ise yerleşik köylü kitlesiydi. Göçebe Caf ve Hemawand Kürtleri, yapısal farklılaşma içerisinde ayrıcalıklı bir asker tabakası konumundaydılar. Yerleşik köylü yığınları ise serfleştirilmişti. Bu beylik içinde 1820'de bir yıl geçirip inceleme yapan İngiliz James Claudius Rich'in gözlemine bakalım: "Bugün (11 Mayıs 1820) birkaç otorite sahibinden, uzun bir zamandır gözlemlediğim üzere, Kürdistan köylülerinin tamamen aşiretlerden ayrı bir sınıf olduğunu öğrendim. Bu üretken yığınlar, hiçbir zaman asker olamamaktalar. Klan Kürtler, kendilerine asker ve sipahi demektedirler... Köylülerin tek unvanı vardır: Reaya ve köylü. Aşiret mensubu biri bana, aşiret unsurlarının, köylüleri, dayak atma dahil, kendileri için daha üretken olmaya zorladıklarını söyledi. Bunlar Batı Hindistan'ın zenci köleleriyle aynı durumdalar. Daha kötüsü, beylerin kendilerine bağlı bu zavallılara yaptıkları gaddarlıktan utananlara rastlayamadım."[191]

Hayvancılıkla uğraşan göçebe aşiretler, sürülerini mevsimlere göre değişik yerlerde otlatmak zorunda olduklarından, kendi

başlarına ekonomik ve toplumsal bir yapılanma içindeydiler. Yerleşik köylülerle göçebe aşiret ilişkileri, başlangıçta ürün alışverişi biçimindeydi. Daha sonra ise, bu ilişkiler, göçebelerin köylüler üzerine tahakkümüne ve mülkiyete dayanmayan bir çeşit haraç sistemine dönüştü. Göçebe aşiretler, kendi içinde toplumsal ve ekonomik farklılaşma sürecindeydiler.[192]

Baban Beyliği'ne 1700 yıllarında Erdelan bölgesinden gelip sığınan göçebe Caf aşireti, Kürt aşiretleri içerisinde özel bir konuma sahipti. 1914 yılında Güney Kürdistan bölgesinde 100 bin mensubu vardı. Caf aşireti, kendi içinde daha küçük birimlere ayrılmıştı. İlk büyük birimin adı *tira* idi. Büyük ölçüde kan bağı olmasına karşın, her akrabalık ilişkisi otomatik olarak Tira oluşturmazdı. Tira'yı oluşturmanın en önemli ölçütü politikti ve işlevsel bir örgütlenmeye yönelikti. Tiralar kendi içinde, *xel* denen daha küçük birimlere ayrılırdı. Burada özellikle kan bağı yani hısımlık söz konusudur. Her xel'in kendine ait çadırları vardı. Xel içerisinde politik gücün kaynağı, servete, yani sahip olunan hayvan sayısına bağlıydı. Tiralar, otlak kullanmaya sınırlama getirmediklerinden, hayvan yetiştirme yoluyla zenginleşmenin de sınırı yoktu. Durum bu olunca, Tira yapılanmasında en yoksul kesim çobanlardı. Ekonomik işlevleri gereği, çobanlar, Tiralara bağlanmış "yabancılar"dan oluşurdu.

Beyzade, aşiretin lideriydi ve soylu bir aileden geliyordu. Aşiret sürekli olarak beyzadenin otoritesini kabullenmeye teşvik edilmekteydi. Baban Paşası'nın bir emriyle, beyzade, 2000 silahlı askeri ve aynı zamanda kısa bir sürede 4000 tüfekli savaşçıyı toplayabilmekteydi. Caf askerleri, Kürdistan'ın en seçkin askerleriydiler.[193] Sözcük anlamıyla "evin arkası" veya Norveçli araştırmacı Fredrik Barth'ın deyimiyle "evin çevresi" anlamına gelen *Pıştmala* adlı özel muhafız alayı, beyi korumak, onun hizmetini görmek ve emirlerini en hızlı ve etkin biçimde yerine getirmek için oluşturulmuştu. Pıştmala, aşirete bağlı bütün Tiralardan meydana getirildiği için, beyin aşiret içindeki etkinliğinin korunmasına yardımcı oluyordu.[194]

Baban Beyliği'nin askeri kanadını oluşturan diğer bir aşiret veya Caflar gibi bir aşiretler konfederasyonu ise, Hemawand aşi-

retiydi. Süleymaniye-Kerkük arasında yaşıyordu. Geçimini talan üzerine sürdüren bu aşiret, yerleşik halkı seri saldırılarla terörize ediyordu. Hemawand'ın yaşamı talan ve vurguna dayanıyordu. 1800'lerin sonlarına doğru yerleşik hayata geçmeye başlayan bu aşiret, bir kuşak boyu daha yerleşik tarımsal hayata geçemedi ve ekmeğini namlusunun ucuyla kazanmaya devam etti.[195]

Hemawandların politik örgütlenmesi, askeri bir hiyerarşi izliyordu. Her köy, ağasının öncülüğünde, bir askeri savaş birimi olarak Hemawand ordusuna 10-15 süvariyle katılmak zorundaydı. Her süvarinin bol miktarda mermi ve tüfeği vardı. Bir isyan halinde, Kerkük-Süleymaniyeli tüccarlar, Hemawandlara cephane temin edecek, buna karşılık tüccarların can ve malları bölgede güvenlik altında olacaktı.[196] Hemawand köy ağalarının, soylu büyük Hemawand ağasının büyük askeri birliklerinde kısa süreli hizmetleri beklenirdi. Bu ağaların kendi hesaplarına talan yapmalarına izin verilmişti. İşgal edilen köyde, köylüler teslim olmuşsa, vergi toplama işine girişilirdi. Karşı koyanların taşınabilir mallarına el konulurdu. Ayrıca işgal edilen köye, işgale katılan bir ağa atanır ve silahlı adamlarıyla köye yerleşirdi. Hemawandların siyasi-askeri örgütlenmesi, onları, vergi toplayan toprak ağasına çevirmişti. Hemawand çiftçisi toprağın sahibiydi ve miras bırakılabiliyordu. Ama yeni bir durumda, bu hak kolayca ortadan kaldırılabiliyordu.[197]

Bu örgütlenme içinde üçüncü sınıfı, "yabancı kökenli işçiler" oluşturmaktaydı. Durumları köylülerinkinden daha kötüydü. Ortakçı köylüler bile, uygun bir ortamda durumunu düzeltme olanaklarına sahipken, bu işçilerin servet yapma araçları ve olanakları mevcut değildi. Her türlü ayrıcalıktan uzak tutulmuşlardı "yabancı işçiler".

Hemawand, dört soylu ağadan oluşan bir konsey tarafından yönetilmekteydi. Bunlar daha alt birimdeki bir kurula hükmetmekteydiler. Bu kurulun alt biriminde ise, diğer ağa ve ileri gelenlerden oluşan bir "danışma heyeti ya da meclisi" vardı. Her biri ayrı ayrı Hemawand beylerine farklı biçimde hiyerarşik bağlarla bağlıydılar. Arap kökenli *Hema* (aşiret adını bundan alıyor), Kürt kökenliler üzerinde itibara dayalı politik bir iktidar kurabilmişti.[198]

Köy ağaları, köy erkekleri tarafından seçilmekteydiler. Ama pratikte soy-sop, bu seçimde temel etkendi. Bu ağaların, Caf aşiretindeki *Pıştmala* örgütlenmesine benzeyen bir muhafız birliği vardı. Araştırmacı Fredrik'e göre, Caf aşireti, kendi biçimsel örgütlenmesiyle, tek başına Baban Beyliği'ne bağlı özel bir konuma sahipti. Diğer aşiretler ise, soylu reisleriyle, Baban Beyliği'nde Feodal beyler Kamarası'nda temsil edilmekteydiler.[199]

Osmanlıların Kürt Politikası

1514-1639 yılları, değişik aralıklarla Osmanlı-İran savaşlarıyla geçti. Bu dönem boyunca Osmanlı, Kürt beyliklerini, Gürcistan'dan Zağros'a uzanan bir sınır hattında, emniyet kuşağı (cordon sanitaire) olarak kullandı. Hollandalı araştırmacı Martin Van Bruinessen sınır boylarında dağılmış Kürt bölgelerini, *"buffen zone"* (tampon bölge) diye tanımlar.[200]

Osmanlı Padişahı Sultan Selim, 25 Kürt beyinin katılımıyla Safevi ordularını yendikten sonra, İdrisi Bitlisi aracılığıyla Kürt beyleriyle şu anlaşmaya vardı: 1) Kürt beyleri bağımsız olacak. 2) Beyliklerde yönetim, Sultan'ın onayından geçmek şartıyla, Kürt geleneklerine göre soydan geçecek. 3) Kürtler, Osmanlılar yanında savaşa katılacak. 4) Osmanlılar da Kürtleri, olası bir saldırıya karşı savunacak. 5) Kürtler, geleneksel Halifelik Hediyesi'ni ödemekle yükümlü olacak. 6) Kürt beylikleri, Sultan ile birlikte savaşa katılmak zorunda olmalarına rağmen sınırlarını genişletemeyecekler.[201] Anlaşma sonucu, Kürdistan diye anılan bölgeler üç kategoriye ayrıldı: 1) *Hükümetler:* Büyük prensliklerden oluşan Kürt hükümetlerinin iç işlerine Osmanlılar müdahale edememekteydiler. 2) *Yurtluk-Ocaklık:* Daha sınırlı özerklik sahibi beylikler. Hükümetlerden küçük sancaklar halindeydiler. Yönetim babadan oğula geçebilirdi. Kendi bölgelerinin hukuki sahibiydiler beyler. 3) *Sancaklar:* Merkezden atanmış sancak beyleri tarafından yönetilen beyliklerden oluşuyordu.[202] Adı geçen kategorilerin tümü, eyalet paşalıklarına bağlanmıştı. Örneğin Erzurum ve Sivas'ın güneyinden itibaren 7 büyük 10 küçük beylik Diyarbakır Eyaleti'ne bağlıydı. Ama hepsi de özerk prenslikti.[203]

Bu eyalet içindeki göçebe aşiretler, beyliklere bağlı olmadık-

larından, *Boz Ulus* adlı Kürt ve Türk aşiretlerinden oluşan konfederasyon, bir sancak olarak sınırlandırılmıştı. Bu sadece vergi ödeme anlamına geliyordu. Başlarında sancak beyi yoktu ve askerlikten muaftı göçebeler. Onları devlete bağlayan tek şey, vergiydi. Buna rağmen yerleşik beylikler, göçebelerin geçtikleri güzergâhlarda gümrük alıyorlardı. Göçebe aşiretleri için, daha aşağı bir konumda olan *zaim* denilen bir çeşit özerklik güvencesi vardı. 400 göçebe aşiret beyi (miri aşiret), zaim olarak sancak beylerine bağlıydılar.[204]

Osmanlılar, İranlılarla savaşlarında sınırlarını Kafkasya'ya kadar uzatmış, böylece Kürt bölgelerinde büyük ölçüde egemen olmuşlardı. 1639 Osmanlı-İran Anlaşmasından sonra, Osmanlılar, Kürdistan olarak tanımladıkları bölgelerde denetimlerini güçlendirme doğrultusunda bir siyaset yürüttüler. Bu ise Yavuz Sultan Selim ile Kürt İdrisi Bitlisi arasındaki temel anlaşmaya aykırıydı. Bununla birlikte Kanuni Sultan Süleyman, Irak seferinden sonra yeni işgal ettiği bölgelerden birçok eyalet ve sancak oluşturdu. Diyarbakır Eyaletinin idari/siyasi konumu azalmaya yüz tuttu. Bundan sonra, Osmanlılar, göreceli olarak artan oranda Kürt beyliklerini kontrol eder oldular.[205]

Osmanlı Paşası Hüseyin, 17. yüzyılda Kürt beylerinden bazılarının siyasi yetkilerini budamak istedi. Kürt beyleri, ölüm korkusuyla kaçtılar. Kimi de, Hüseyin Paşa'nın Dergazin ve Hemedan üzerine yaptığı sefere asker göndermedi. Paşa, dönüşünde asker göndermeyen birçok Kürt beyini cezalandırdı.[206] Osmanlı-Kürt ilişkileri gerileme dönemine girmişti artık. Fakat Osmanlılar, Kürt beyliklerini tümüyle ortadan kaldırmaya cesaret edemiyorlardı. Ancak iç çatışmaları ve beylikler arası anlaşmazlıkları körüklüyor, prensliklerini zayıflatıyorlardı. Osmanlı, Kürt beylerini tasfiye de edemezdi. Çünkü, beylere rağmen Kürdistan'ı yönetmek hemen hemen imkansızdı; çünkü, Bruinessen'in deyimiyle, bu dağlık bölgelerin direkt denetimi ve vergiye bağlanması için yapılacak devlet harcamaları, değişik nedenlerden, oradan sağlanacak gelirlerden kat be kat fazlaydı.[207] Yani işin astarı yüzünden pahalıya mal olacaktı. Osmanlıları Kürtlere karşı dikkatli olmaya zorlayan başka bir neden de, karşı tarafta

düşman sayılan ve savaşılan İran hükümetlerinin bulunmasıydı. Kürt beyleriyle Osmanlı arasındaki en küçük bir çatışmada, beyler İran'a sığınabilir ve İran tarafından desteklenebilirlerdi. Ayrıca Kürtler, özerkliğe karşı olan İran'dan kaçıp özerklik veren Osmanlı'nın yanında sırf bu amaçla yer alıyorlardı.[208] 1800'lere kadar Osmanlıların Kürt politikası, bir çeşit denge siyaseti olarak yürütüldü. Kürt beylikleri, şöyle ya da böyle, bağımsız kimliklerini büyük ölçüde koruyabildiler.[209]

Kürt Beyliklerinin Tasfiyesi

1700'lü yıllar, Osmanlıların gerileme dönemiydi. Osmanlı Devleti, yeni toprak işgal edemediği gibi, elindeki toprakları da terk etmeye zorlanıyordu. Giderek gelişip güçlenen Çarlık Rusyası, Osmanlıların topraklarını ve çıkarlarını tehdit eder duruma gelmişti. Bu nedenle Osmanlılar, 1700 ile 1914 arasında hemen hemen sadece Ruslar ile savaştılar (1768, 1787, 1828, 1853, 1877, 1914 gibi). Çarlık Rusyası bölgede güçlendikçe, İngiltere ve Fransa da faaliyetlerine hız verdi. İngilizler ve Fransızlar açısından, ticari sömürgeciliğin ve siyasi/askeri yayılmacılığın önündeki engel, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu değil, giderek yayılmacı ve saldırgan bir karakter kazanan Rusya idi. İngiltere ile Fransa, Osmanlı-Rus savaşları boyunca Osmanlıları destekleyerek, Rusların güç ve enerjilerini tüketmek istiyorlardı.

Osmanlıların savaşlarda aldığı sürekli yenilgiler, İmparatorluk içinde bir reformu gerekli kılıyordu. Avrupalı sömürgeciler, bu nedenle, kendi çıkarlarına gelecek biçimde dört başı mamur türden reformlar paketini dayattılar Babıali'ye. Islahat uygulamalarını yürütecek olan da, kuşkusuz, Avrupalı uzmanlardı. Osmanlı ordusunun kumandası Avrupalı subayların elleri altındaydı artık. Buna bir tepki olarak başlayan Yeniçeri İsyanları bastırıldıktan sonra yerine oluşturulan Nizam-ı Cedid ordusu, ıslahatların sonucuydu. Reform hareketi, askerlik alanıyla sınırlı kalmadı; yönetim, ekonomik ve toplumsal alana da kaydırıldı.[210]

Kürdistan denilen Osmanlı yönetimindeki bölgeler açısından bakıldığında, Avrupalıların dayattıkları reformların iki ana amacı vardı. Kürt beyliklerinin etkinliğinin kırılması ve devletin

merkezi denetiminin bu bölgelerde arttırılması. Uygulamaya bakıldığında ise, bu iki ana amacın tek sonucu olabilirdi: Kürt beyliklerinin tasfiyesi. Öte yandan bu tasfiye planı, üstü kapalı biçimde Kürt milli uyanışının bastırılmasını da hedefliyordu. Çünkü Balkanlarda başlayan milli isyanlar, özellikle de Yunanistan'ın bağımsızlığı, Osmanlı Devleti'ni iyiden iyiye Kürt düşmanı yapıyordu.[211]

Babıali'nin, kendilerini tasfiye edeceğini anlayan Kürt beyleri reform çabalarının altındaki tehlikeyi sezmiş ve protestolarını isyanlara dönüştürmüşlerdi. Bu isyanlar ise, devletin, Kürt beyliklerini tasfiye etmesi için bulunmaz bir bahane oldu. Kürdistan'daki isyanlara bakıldığında, alabildiğine tutarsız, stratejik hedeflerden yoksun ve siyasi açıdan son derece kör (en azından bazılarının) oluşları dikkati çeker. Revanduz Beyi Kör Mehemed Paşa İsyanı, buna iyi bir örnektir. Kör Mehemed Paşa, disiplin, şiddet ve kurnazca politikası sonucu Baban, Botan ve daha başka çok sayıda Kürt prensliklerini hakimiyeti altına aldı. Kürdistan'da tam bir iktidar faktörü haline geldi. Osmanlı Devleti, bu harekete başından beri sessiz kaldı. Çünkü biri güçleniyor, diğer beylikler zayıflayarak yok oluyorlardı. Hatta devlet, Paşa'ya unvan ve rütbeler vererek onu bir anlamda teşvik etti. Sonunda, uygun zamanda, Mehemed Paşa'yı yola ve dize getirdi. Padişah, onu bağışlayıp bölgenin genel kumandanı yaptı.[212] Fakat dönüşte esrarengiz biçimde ortadan kayboldu. Kör Paşa, zokayı yutmuş ve tuzağa düşmüştü. Kör Paşa'nın ortadan kaldırılmasından sonra, sıra zaten onun tarafından ezilmiş Kürt beyliklerinin tasfiyesine gelmişti. Osmanlı Devleti, fırsatı hiç kaçırmadı. Sırasıyla Botan (1847), Bitlis (1849) ve Baban (1851) beyliklerini ortadan kaldırdı. Kürt prensliklerinin tasfiyesinden sonra yeni bir döneme girildi. Bu dönem, 1800'lerin sonlarına doğru kaos, anarşi ve isyanlarla dolu bir dönem olarak dikkati çeker.[213]

İskân Politikası

Osmanlılar, Avrupalı sömürgecilerin de dayatması sonucu 1856'da Toprak Kanunu'nu (Arazi Kararnamesi) çıkardılar. Bu kanun, toprak özel mülkiyeti esaslarının tanınması doğrultusun-

da önemli bir adımdır. Aynı zamanda 1856 Toprak Kanunu, Batılı kapitalist devletlerin Osmanlı pazarına hakimiyetinin bir ifadesidir. Öte yandan Kanun, reformlar için çok fazla harcama yapan devlet bütçesine ek gelir sağlamanın yeni bir yoluydu. Aslında Kanun, eski mülkiyet ilişkilerinde köklü bir değişiklik yapmadı. Ama ilerideki reformların ilk adımını oluşturdu. Kürt bölgeleri düzleminde ele alınırsa, toprak mülkiyetindeki yeni düzenlemeler, Kürt prensliklerinin tasfiye edilmesiyle birlikte gerçekleşince, toplumsal ve siyasal açıdan Kürtler, özellikle köylü yığınları ve göçebe Kürt aşiretleri arasında büyük kargaşalıklara, anarşiye ve isyanlara yol açtı.[214] Kürt-Osmanlı çelişkisinin odak noktası, prenslik-devlet ekseninden çıkıp göçebe Kürt aşiretleri-merkezi devlet ekseninde toplanmıştı artık.

Osmanlıların iskân siyaseti, yeni toprak işgalleriyle zaman zaman gündeme geliyordu. Henüz boyunduruk altına alınan halklar üzerinde, devlet çok yönlü egemenlik kurmak için sürgün anlamına gelen "iskân politikaları" uyguluyordu. Aslında bu politika, Asuri İmparatorluğu'ndan kalan bir miras gibi algılanabilir. Osmanlı iskân politikası ya tüm bölge halkını ya da işgal altındaki ailelerden önde gelenleri veya aileden bazılarını Kıbrıs ve Girit gibi yerlere sürme şeklindeydi. İmparatorluğun çalkantılı dönemlerinde, örneğin 1600'lü yıllarda baş gösteren Celali İsyanları sırasında, birçok yer boşalmış ve ıssız kalmıştı. Osmanlı Devleti, göçebe aşiretleri buralara yerleştirmek amacıyla iskân kanununu çıkardı. 1691-96 arasında İskân Bölgeleri olarak Anadolu, Kuzeybatı ve Kuzey Suriye seçilmişi. Buraya iskân edilen göçebe aşiretlerin çoğu Kürt (ağırlıklı olarak) ve Türkmenlerdi.[215]

Osmanlı iskân etmek istiyordu ama göçebe Kürtler yerleşik düzene iki nedenden ötürü hemen geçemiyorlardı. Bir: Osmanlı denetimine girmek bir cesaret ve direnç işiydi. İki: Göçebe aşiretlerdeki askeri milisler, imtiyazlı bir tabaka oluşturmuşlardı. Yerleşik düzende bu ayrıcalıklarını kaybederlerdi. Ekonomik güvenceleri yoktu kısacası.[216]

Tarımın ticari karakteri ön plana çıktı. 1858 Toprak Kararnamesi, toprağın ticari değerini arttırmıştı. Bu nedenle yerleşik

düzen çekici olmaya başlamıştı. Kürt beyliklerinin ellerindeki toprakların, yok pahasına göçebe aşiretlere verilmesi, prenslikleri tasfiye etmiş ancak aşiret reislerinden toprak ağaları türetmişti. Bu ağalar, Osmanlı Devleti'ne çıkarları gereği bağlıydılar, sırtlarını devlete dayayarak sınıfsal egemenlik ve sömürülerini sürdürmekteydiler. Yoksa, doğası gereği ve öteden beri bağımsızlığa alışmış ve yönetilmesi zor göçebe aşiret (yeni yerleşik köylüler) üyelerini, merkezi hükümet yardımı olmaksızın, sömürebilmek mümkün değildi.[217] Osmanlı hükümeti, toprak dağıtımını yaparken esas olarak kendi askeri ve siyasal egemenliğini güçlendirmeyi amaçlamış, bu arada Avrupalı kapitalistlerin sömürü ihtiyaçlarına cevap vermişti.[218] Yoksa, düzende bir değişiklik yoktu.

Kürt Ayaklanmaları

Osmanlı'nın böylesi istikrarsız bir döneminde, ekonomik ve toplumsal bazı etkenleri de katarsak, Kürt ayaklanmalarının olması çok doğaldı. Bazil Nikitin, bu ayaklanmaları, "bir genel plan olmaksızın yapılan ayaklanma ve isyanlar" başlığıyla açıklamaya çalışır. Bu isyanlardan ilki, Abdurrahman Paşa İsyanı diye bilinir. 1806'da başlar ve 1809'a kadar sürer. Süleymaniye kentinin kurucusu İbrahim Baban Paşa'nın yeğeni Abdurrahman Paşa, Koysancak'taki Osmanlı valisini bıçaklar. Süleymaniye valiliğine alınan rakibi Halil Paşa'yı yener. Başlangıçta İran Şahı'ndan destek gören Abdurrahman Paşa, rakibi Halil Paşa'nın desteklediği Osmanlı birliklerine yenilir ve İran'a sığınır.[219]

İkinci isyan Bilbaslar Ayaklanması (1818) diye bilinir. Rus askeri raporlarına göre Veliaht Abbas Mirza, asilere baş eğdiremez. Büyük kayıplara uğrar. Aynı döneme doğru, 1815'te D. Beyazit ve Van Türk paşalıklarındaki Kürtler ayaklanırlar. Bunlara Erivan, Nahcivan ve Hoy'daki İran göçebe Kürtler de katılır. Giderek köylü isyanlarına dönüşen ayaklanma, Osmanlı-İran işbirliğiyle bastırılır. Burada birkaç aşiret reisinin entrikası değil, kitle halinde ayaklanma söz konusudur. Köylüler sömürüye, feodal beylere ve devlet despotizmine karşı başkaldırmışlardır.[220]

Ayrıca 1818, 1820, 1822 yıllarında gerek İran gerekse Os-

manlı hükümetlerine karşı yoğun Kürt köylü isyanları olmuştur. 1825'te de bir İran kalesindeki garnizon askerleri, Kürtler tarafından kılıçtan geçirilmişlerdi.[221] Aslında bu, göçebe ekonomisinin yıkılışını da simgeler. Göçebe aşiretler, Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran-Rus savaşları nedeniyle ha bire askere alınıyorlardı. Bu da kol gücünün ve aşiret milis kuvvetlerinin azalması anlamına geliyordu ki, her iki durumda da aşiretin geçim kaynağı kurutulmuş oluyordu. Bu nedenle oba başları, köylüleri ve aşiretleri bir araya getirerek, feodallere ve merkezi devlete karşı ayaklanıyorlardı. Bu arada çok önemli bir nokta daha var: Köylüler, ayaklanmalara etnik (Kürt, Ermeni-Asuri) ve dini (Hıristiyan, Nasturi, Müslüman, Şii, Sünni) farklar gözetmeden katılıyordu.[222]

Osmanlı-Rus (1828-29) Savaşı sırasında, Kürt beylikleri çatışmaya katılmaktan kaçındılar. Doğubeyazıtlı Behlül Paşa ile Muş'taki Emir Paşa, bunu fırsat bilerek Osmanlı bağımlılığından kurtulma konusunda Ruslarla işbirliğine açık bir doğrultuda hareket ettiler. Bu amaçla başkaldırı başlatıldı. Ancak Kürt tarafsızlığı ya da ayaklanması, Rus dostluğundan kaynaklanmıyordu. Daha çok Kürt feodallerin uyruklarını topraktan koparıp, askere göndermedeki imkansızlıklardan kaynaklanıyordu. Bu görüşü savunan Rus Vilçevsky'e göre, toplumsal gerginlikler ve istikrarsızlıklar ortamında Kürt milli istekleri de uç verdi. Dolayısıyla bu ayaklanmaları "haydutluk" ve "barbarlık" diye nitelemek çok yanlış.[223] Birbirinden ayrı ve kendiliğinden meydana gelen isyan yuvaları, sonunda birleşerek büyük bir başkaldırıya dönüştü. Bu hareket, baskı ve haraç yoluyla göçebe ekonomisine zarar veren Kürt ya da Türk feodallere karşı yöneltildi. Kırsal burjuvazinin çekirdeği olan oba başları, bu ayaklanmaların kışkırtıcısı oldu.[224] Bununla birlikte milli bilinç, Kürt seçkin tabakası olan aşiret reisleri ve çevresinde billurlaştıktan sonra kitleler arasında yayıldı. Demek ki, isyanlarda biricik etken ekonomi değildi.[225]

Kendiliğinden ayaklanmaların harekete geçirdiği bir beylik de ünlü Kürt lideri Selahaddin Eyyubi sülalesinden gelen Soran Beyi Mir Mehemed'dir. Mir Mehemed, ayaklanmalarda önemli

rol oynadı. Beylikler arasında birlik sağlamaya çalıştı. Bedirhan Bey ile ittifak için uğraştı fakat olmadı. Amacı Kürdistan'ı kurmak olmakla birlikte, Mir Mehemed nezdinde Kürdistan kavramı ikincildir. Ayaklanma sırasında (1833) Kürtler ilk kez gerilla (çete) taktiklerine başvurdular. Reşit Paşa günlerce uğraştı. İran-Osmanlı ittifakı gündeme geldi. Mir Mehemed, 1835'te Kuzey Azerbaycan ve Kürdistan'ı aldı. Telaşa kapılan Osmanlı, "Halife ordularıyla çarpışanlar kafirdir" yolunda fetva çıkarınca, Mir Mehemed birlikleri yenildi. Sultan II. Mahmut tarafından bağışlanan Mir, dönüşte Trabzon'da öldürüldü. Bu isyan, aynı zamanda büyük Kürt beyliklerinin diğer beylikleri, bilerek ya da bilmeyerek Osmanlı adına ezmesinin ve siyasi körlüğün tipik bir örneğidir.[226] Daha sonraki dönemlerde Kürt isyanları durmadı. Örneğin sırasıyla Kul, Reşkotan, Bekiran, Erzincan, Doğubeyazıt, Erzurum ve Bitlis yöresinde bağımsız isyanlar baş gösterdi.

Bedirhan Bey İsyanı

Bedirhan Bey İsyanı ya da siyasi deyimiyle Botan isyanı, kitabımızın üç temel konusundan biri olarak önemli bir konuma sahiptir. Olumlu ve olumsuz siyasi/askeri hedefleri açısından da incelenmeye değer. Bu isyana geçmeden önce, Osmanlı-Mısır Savaşı (1832-39) sırasında Avrupalı devletlerin Osmanlı'ya bakışları ve Kürtlerin bu savaş karşısındaki tutumu üzerinde yoğunlaşmak gerek.

Martin Van Bruinessen'in saptamasına göre, Osmanlı-Rus savaşları sırasında Osmanlı ordusunun yenilmesi Kürtler üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Şimdiye kadar Osmanlı Devleti'ni her şeyi yapabilecek güçte, adeta kadir-i mutlak gören Kürt beylikleri, ilk kez himayesine girip bunca yüzyıl yaşadıkları bir devletin yenilebildiğini görüp şaşırdılar. Bu alemde başka devletlerin de var olduğuna ve kendi efendilerini yenebildiklerine tanık oldular. En kötüsü, Mısır Hidivliği gibi bir eyalet bile, bağlı olduğu Babıali'ye başkaldırıp Osmanlı ordusunu yenince, Kürtlerin gözleri faltaşı gibi açıldı. Bu olgular, Kürt beylerinin gözünü açtı. Ayaklanma için bir emsal bile teşkil etti Osmanlı-Mısır savaş.[227] Örneğin Revandizli Mir Muhammed, Mısır'ı yöneten

Kavalalı sülalesinin izinden giderek ayaklandı. Başka Kürt ayaklanmaları da başladı. Fakat kuzeyde gelişerek Kafkaslara doğru adım adım genişleyen Çarlık Rusyası, Avrupalı emperyalistlerden İngiltere ve Fransa için baş tehlike olduğundan, Fransız ve İngiliz hükümetlerinin Osmanlı Devleti içinde çıkan veya çıkacak hiçbir ayaklanmaya tahammülleri yoktu. Bu nedenle, özellikle Kürt ayaklanmalarına karşıydılar. Kürt beylikleri, ekonomik nedenlerle de Fransız-İngiliz sömürü mekanizmasının gereklerine (reformlar) karşı bir tutum içindeydiler. Dolayısıyla Kürtler, tasfiye edilmesi gereken engellerdendi. Ancak bu, bir feodalizm tasfiyesi değildir.

İngiltere ile Fransa, Mısır isyanını kışkırtmakla birlikte, Kavalalı birliklerinin (İbrahim Paşa komutasında) Osmanlı İmparatorluğu'nun içlerine ve özellikle payitaht olan İstanbul'a yönelmesine karşıydılar. Çünkü İstanbul'a girmek demek, zaten çökmekte olan Babıali'nin toptan yıkılması demektir. Bu da İngiliz ve Fransız çıkarlarına ters düşerdi. Her iki devlet, Mısır isyanını barış yoluyla çözümlemek istediler. Bu isyanı kâh desteklediler, kâh çeşitli yollarla engellediler. Örneğin Botan Beyliği, Kürt birliklerini Maraş'a göndererek Mısır ordusuyla çarpıştı. Kürt beyleri bu savaşta, Osmanlı'nın yanında Kavalalı İsyanı'nın karşısında yer aldılar; savaşta yaklaşık 40 bin Kürt askeri öldü.

Kitabın "belgeler"den meydana gelen Bedirhan Bey İsyanı başlığıyla kaleme alınan makalesinde görüleceği gibi, Botan Kürt Beyi Bedirhan, Osmanlı-Rus ve Mısır-Osmanlı savaşlarından sonra merkezi devletin ya da metropolün zayıfladığını görmüş; Osmanlı'ya başkaldıran Mısırlı İbrahim Paşa birliklerine karşı Maraş'ta çarpışmasına rağmen Mısırlı paşaların (Hidiv) merkezden kopmasına da imrenmişti. Merkez zayıflayınca feodal derebeyler, beyler, prensler ve ağaların kopma eğilimlerinin arttığı tarihsel bir olgudur.

19. yüzyılın ortalarına doğru Kürt beyliklerine karşı görece gevşek davranan feodal-aşiret yapılanmasına ödün veren Osmanlı Devleti, bundan ötürü vergi vermeyen, orduya asker göndermeyen beylikleri yola getirmek için birçok kanlı/kansız girişimlerde bulunduysa da, her defasında isyanla karşılaştı.[228] Os-

manlı ile ilişkileri şekilden ibaret olan, Doğu ve Güneydoğu illerinin tek sahibi *mirmiran*lar (yerli paşalar) şeyhler, beyler ve ağaların[229] merkezin zayıfladığı süreçte kendi feodal prensliklerinin bağımsızlığını ilan etmesi ya da devletlerini kurması çok doğaldı. Ayrıca 19. yüzyıl isyanlarının esas itici gücü ağırlıklı olarak Kürt, ardından Nasturi, Ermeni, Azeri ve Türk köylü kitleleriydi. Metropole, yani Osmanlı ya da İran'a karşı tavır alacak veya bu hükümetlerle işbirliği içinde olacak hemen bütün beyliklerin "isyan halindeki köylü kitlelerinin" haklı istemlerini dikkate alması gerekirdi. Kürt ve diğer halklar arasındaki huzursuzlukların temelinde ekonomik nedenler (ağır vergi ve askere alınma) olmakla birlikle, giderek yükselmeye başlayan ulusal bilincin de önemini küçümsememek gerek. Bütün bunlardan yola çıkarak denilebilir ki, Bedirhan Bey isyanı yoksul köylü kitlelerinin (Kürt, Ermeni, Asuri) ortak ekonomik istemlerini ve belli oranlarda da milli taleplerini (Kürtlere, Ermenilere ve Asurilere eşit haklar vs.) temsil etmekteydi.

Bu, Bedirhan Bey'in en olumlu ve ileri yönüydü. Nitekim makalede görüleceği üzere, Bedirhan Bey, beylik sınırları içinde tam bir istikrar ve güven ortamı sağlamıştı. Osmanlı'nın belirlediği orandan çok daha az vergi alıyor; askere aldığı köylülere ve milislere hem maaş bağlıyor hem de belli ayrıcalıklar tanıyordu. Bu yüzden Botan Beyliği, diğer beyliklerden ve Osmanlı'nın zulüm ve baskılarından kaçan köylü yığınlarıyla doldu. Botan Beyliği'nde din ve ırk ayrımı yoktu. Bir bakıma milli baskı değil, milli uyanış vardı. Osmanlı devlet mekanizması içindeki çöküntüyü gören Bedirhan Bey, kendi ordusunda geniş çaplı bir reform yaptı. Bağımsız bir devlet kurma bakış açısından yola çıkarak, kara ve deniz kuvvetlerini oluşturdu. Osmanlı'nın milli baskısı altında ezilen Asuri ve Ermeni gibi görece milli açıdan ileri ve Batıya açık azınlıklardan yararlandı. Bazı Ermeni ve Asuri subayları ordu komutanı olarak atadı. Yönetim kademelerine Hıristiyan ve etnik kökenli kişileri yerleştirdi.

Bölgedeki diğer Kürt beylikleriyle çatışmadan kaçınıp birlik/ittifak siyaseti izleyerek dikkatleri üzerine çekti. Birlik ve millet olma noktasından hareket etti. Etkinliğini, Musul-Kerkük-

Hakkari ve İran sınır boylarına kadar genişletti. Bu arada Bağdat Paşası ile çelişkilerini yumuşatıp ikili bir siyaset izledi. Hem saygılı hem de entrikacı davrandı. Askeri gücünü ise, o dönemde Bağdat Paşalığı'na karşı isyan eden Arap göçerleri olan Bedevileri kılıçtan geçirerek kanıtladı. Bedirhan Bey, Osmanlı'ya karşı saygılı davrandı. Ama Osmanlı sultanları bu beyliğin gönlünü hoş tutarken, davranışlarından kuşkulanmadan da edemediler. Böylece karşılıklı entrikalar başladı.

Osmanlı'nın büyük aşiretleri dağıtıp sürgün etmesi de Bedirhan Bey'i rahatsız eden bir siyaset idi. Botan Beyi, Kürt aşiretlerini birleştirmek üzere yola çıktı. Ancak aşiretler birliği kolay değildi. Bedirhan Bey her ne kadar Hakkari-Van-Kars-Muks-Erdelan Kürt aşiretlerini bir araya getirip sınır ötesine taşan bir siyasi etkinlik sağladıysa da, Kürdistan birliğinin temel zaafı aşiret uyuşmazlıkları olarak kaldı. Bu arada bölgede yoğun bir Arap-Osmanlı çatışması, daha somut temelde de Mısır-Osmanlı savaşı vardı. Bedirhan Bey boşluğu yakalayıp, ilk başkaldırıyı başlattı. Kürt isyan tarihinde belki de ilk yaygın ve sınır ötesi karakteri olan bir harekettir Bedirhan Bey İsyanı.

Silah üretimi için atölye kurma, işbölümü, hükümet kurma, Kürt-Ermeni ve Asuri gençlerinin öğrenim görmesi için Avrupa'ya gönderilmesi, Kürt/Asuri/Ermeni aydın tabakasına görev verme, gemi tekniği gibi döneme göre çok ileri bir teknolojiyle ilgilenme, Bedirhan Bey'in devlet kurma konusunda ciddi ve planlı çalıştığını gösterir. Bu model için, Çarlık Rusyası'nın ilk kuruluş yıllarının örnek alınması da Osmanlı-Rus savaşlarına katılan Bedirhan hanedanının Rus ordusuyla temasa geçip onlardan bir şeyler öğrendiğini gösterir. Devlet kurma konusunda, Bedirhan Bey'in önündeki ikinci yakın örnek ise, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki çalışmalarıdır.

Bölgedeki milli ve dini azınlıklarla dostluk (Ermeni/Asuri); ittifaklar siyaseti çerçevesinde Osmanlı'nın baş düşmanı Rusya'nın dikkatini çeken girişimlerde bulunulması; Ermenilerle Kürtler arasında, daha geniş bir tanımla Müslüman Kürtlerle beylik sınırları içindeki diğer Hıristiyanlar arasından kız alıp verilmesinin serbest bırakılması, bir yere kadar teşvik edilmesi, Os-

manlı karşısında muhtemel bir yenilgi ya da geri çekilme harekâtı sırasında İran'a yönelme de Bedirhan Bey'in öngörülü ve planlı hareket ettiğinin bir başka göstergesiydi. Botan Beyi'nin siyasi programında azınlıklara eşitlik ve köylülere güvenlik vardı. Nitekim Ermeniler Bedirhan Bey'in divanındaki aşiret reislerinin yanında yer alıyorlardı. Aynı zamanda bazı Ermeni çapulcuları, Ermeni-Asuri ve Kürt köylüsünü soyan Kürt ağaları ve aşiret reislerinin yanında milis olarak çalışıyorlardı. Bedirhan Bey özel güvenlik önlemleriyle çapulculuk, soygunculuk, aşiret eşkıyalığı türünden olayların kökünü kazıdı. Vergi sisteminde köylü lehine düzenlemeler yaparak, yoksul kitleleri kazandı.

Bütün bunlar, hem Osmanlı hem de Babıali hükümetinin yok olmasını, daha doğrusu İmparatorluğun parçalanarak Çarlık Rusyası'na yem olmasını istemeyen Fransız ve İngilizlerin hoşuna gitmiyordu. Bu nedenle Kürt-Türk-Ermeni-Asuri halkların arasına nifak tohumları ekilmeli, başkaldıran Bedirhan Bey ezilmeliydi.

Bedirhan Bey İsyanı nasıl başladı? Bir kısım araştırmacıya göre, olay kişisel ve idaridir, Örneğin; 1841'e kadar Diyarbakır'a bağlı olan Cizre, bu tarihten sonra Musul'a bağlanır. Bunun arkasındaki kişi de Cizre Beyi Bedirhan'ı sevmeyen Musul Valisi Mehmet Paşa'dır. Bedirhan Bey Musul'a bağlanmamakta ısrar eder, aracı gönderir ama olumlu sonuç elde edemez. Bedirhan Bey'in kendisine bağlanmamasına tepki duyan Musul Valisi Mehmet Paşa, dönemin İçişleri Bakanlığına 29 Muharrem 1842 tarihli bir mektup göndererek Botan mütesellimi Bedirhan Bey'in, devlete karşı isyan hazırlığı içinde olduğunu bildirir.[230] Ancak Osmanlı hükümeti yaptığı araştırmada bu "ihbarın doğru olmadığını" görür. Hile yoluyla Botan Beyi'ni oyuna getirmek isteyen Musul Valisi oyununda başarılı olamayınca, üçüncü girişiminde bölgedeki (Musul'daki) yabancı konsoloslar aracılığıyla Osmanlı Devleti'ni etkiler. Bazı nahoş hareketler yapar. Hıristiyan Nasturilerle işbirliği içinde, Bedirhan Bey'i isyanın içine iter. Bunu gören Botan Beyi isyan bayrağını açar, adına hutbe okutur, para bastırır, imamlık yapar. 1843-1846 arasındaki isyan süresince, Bedirhan Bey Osmanlı Devleti'yle de diyaloğu kesmez.[231]

Biz, yazarın görüşlerine esas olarak katılmakla birlikte, Bedirhan Bey İsyanı'nı, kişisel bir Bedirhan, Musul Valisi mücadelesi gibi ele alamayız. O dönemdeki yabancı devletlerin sömürgeci ve Osmanlıların da beylikleri tasfiye ederek yerlerine toprak ağalığını ikame etme siyasetlerinden bağımsız olarak değerlendiremeyiz. Keza meseleyi kısıtlı bir "dini tefsir"le değiştiremeyiz. Kürt milli bilincinin ortaya çıkması ve yoksul köylü kitleleri arasında yayılmasından da soyutlayamayız. Dolayısıyla olay, yazar Abdullah Yaşin'in göstermeye çalıştığı gibi, devlet nezdinde "masum" değildir. Şu konuda, yazarla görüş birliği içindeyiz: Osmanlı'yı temsil eden Mehmet Paşa, merkeze bağlı beylikler arasındaki çatışmada çarkın kendinden yana dönmesini istemiştir. Bu da merkezin zayıflaması sonucudur. Bu ilk sebep sayılabilir. İkinci olarak, Musul Valisi, Osmanlıdan yana, sömürgeci İngiliz ve Fransızlarla işbirliği içinde ve Kürt-Ermeni-Asuri halklarının kurtuluşuna karşıdır. Milli ayaklanmalar Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp Rusya'ya yem edeceğinden, Avrupalılar Türk egemen sınıflarıyla işbirliği içindedirler. "Böl ve yönet" siyaseti çerçevesinde halkları birbirine karşı kışkırtma planları yapmaktadırlar. Geçmişte Asuri halkına (Süryani-Kildani) Türk ve Kürtlerle iyi geçinmelerini öğütleyen Amerikan misyonerleri, birdenbire saldırı işareti verirler.[232] Nasturilerin Patriği Malek Şmuel (Smacil), Musul'daki Mehmet Paşa ile görüşür. Nasturiler, şimdiye kadar Bedirhan Bey'e verdikleri vergileri ödemezler. Bu olay, Kürtleri çok kızdırır.[233] Hakkari Sancağı'nda bulunan sekiz Nasturi aşiretinin 11 bin kişilik silahlı gücü, Fransızlar ve İngilizlerin kışkırtmasıyla özellikle Kürt köylülerine saldırıp her tarafı yakıp yıkar. Yukarı Pervari'nin Sersıpi köyü talan edilir ve Bedirhan Bey'in iki saygın Seyyit'i öldürülür. Gömlekleri de Bedirhan Bey'e gönderilir. Bedirhan Bey, Nasturi milislerini yola getirmek üzere harekete geçer. İlk çatışmada yenilen Nasturi Patriği Malek Şmuel gizlice Musul'a kaçarak, İngiliz konsolosluğuna sığınır. Bunun üzerine harekete geçen Fransa ve İngiltere, olayı abartarak Osmanlı Devleti'nin Bedirhan Bey'i cezalandırmasını isterler.[234]

Asuri kaynaklarına göre ise olay şöyle meydana gelmiştir: "1

Temmuz 1843'te tüm Kürt aşiretleri, Yukarı Tiyyari'deki bir tek Asur aşiretine saldırırlar. Çatışma 40 gün sürer. Her iki taraf ağır kayıplar verir. Malek Şmuel ağır yaralanır. Dağ doruğunda, üç askerle birlikte bir mağaraya sığınır. Mağarayı ele geçirmek isteyen Kürtlerden 45 kişi öldürülür. Kürt milisleri, Bedirhan Bey'in, Malek Şmuel'e bir şey yapmayacağı vaadinde bulunurlar. Şmuel teslim olur, Bedirhan'a gider. Bedirhan, Şmuel'in cesaretine hayran kalır. Onu, Müslüman olmaya davet eder. Şmuel kabul etmez ve Bedirhan'ın karılarından birini ister. Sinirlenen Bedirhan, Şmuel'i kılıçla öldürür." (bkz, *Nsibin* dergisi, sayı, 27/17-6739/1991)

Nasturilere çeşitli vaatlerde bulunan Musul Paşası, Kürtlere karşı bölge halklarını kullanarak zaman kazanır. Mısır isyanından kurtulur kurtulmaz oradaki askerleri getirip Bedirhan Bey üzerine saldırır.[235] İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi, hükümetten aldığı talimat üzerine Musul'daki Başkonsolosluğa şu telgrafı çeker: "Nasturi taifesi ve genelde Osmanlı uyruğunda bulunan Hıristiyan topluluklar hakkında Lord Brown tarafından gönderilen birtakım talimatlar aldım. İngiltere Devleti, Nasturiler hakkında Osmanlı Devleti'ne olan maruzatını beğenmiştir." Fransız hükümeti de benzer bir raporu Musul'daki konsolosluğuna gönderir: "Osmanlı hükümeti birkaç yıldır asileri terbiye etmeye çalışmışken, hepsinin en kuvvetlisi olan Bedirhan Bey hakkında hâlâ bir tedbire başvurulmaması gariptir. Hatta, Babıali'nin bu tereddüdü korkuya hamledilmektedir..."[236] Görüldüğü gibi Fransız ve İngilizler hem Nasturileri koruyup Kürtlere karşı kışkırtmakta, hem de Osmanlı Devleti'ni Bedirhan Bey üzerine sürmektedirler. Bu nedenle Bedirhan Bey İsyanı sadece Osmanlı tahakkümüne karşı değil, Avrupalı sömürgecilerin tahakkümüne karşı bir isyandır. Ancak Bedirhan Bey, bunun yeterince farkında değildir. Zaten Bedirhan Bey İsyanı, özünde feodal düzeni değiştirecek ideolojik bir isyan değildir. Osmanlı'yla arasındaki şey, siyasi anlaşmazlığın askeri ifadesidir. İdeolojik bir ayrılık söz konusu değildir. Başarısızlık nedenlerinden biri de bu olsa gerek.

Osmanlı orduları birçok yerden Bedirhan Bey'i kıstırırlar.

Daha önce Bedirhan'ın müttefikleri olan Van-Hakkari beylerini çeşitli vaatlerle kandırırlar. Bu arada Bedirhan Bey'in amcası Mir Sudi'nin oğlu İzdinşer Bey (Yezdan Şer, İzzeddin Şir, Ardeşir), aile içi hesaplaşmasından ötürü, Osmanlıların vaatlerine kanarak amcasını yüzüstü bırakıp Musul Valisi'ne sığınır. Musul'dan Anadolu Ordusu Kumandanlığı'na gönderilir. Onun aracılığıyla Bedirhan saflarındaki birçok ileri gelen Kürt-Osmanlı saflarına geçer. Bedirhan Bey'in yenilmesinden sonra İzdinşer Bey'e Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşılığı payesi ile Nişan-ı Ali verilir. Osmanlı tarafından mevki ve unvan sahibi kılınan İzdinşer, 1850'de görevden alınır. Bu kez, o da amcasının izinden giderek 100 bin kişilik bir orduyla Güney Kürdistan-Diyarbakır-Bağdat hattını denetimine alır. Ancak İngilizler ve Fransızlar yine devreye girerler. Bu isyan sırasında İngiliz oyunlarından ağzı yanan Nasturiler, İzdinşer'in yanında yer alırlar. Daha önce Bedirhan Bey'in ittifak önerilerini geri çeviren Nasturiler, Kürtlerle çatışmalarda İngiliz Layard'ın raporlarına göre 10 bin kişi kaybetmişlerdi. Karargâhına İngiliz bayrağı asan Patrik ise, bu olaydan, hem Amerikan misyonerlerini hem de İngilizleri sorumlu tutmuştur.[237] Bedirhan Bey teslim olunca, padişahın affına sığındığı için yanında büyük kardeşi Salih, küçük kardeşi Esad ve ailesiyle birlikte 19 Eylül 1847'de İstanbul'a götürülür. Oradan ailesiyle birlikte Girit adasına sürülür. Yanında Şeyhülislamı Abdülkuddusi ile Abdülgani de vardır. 10 yıl Girit'te kalan Bedirhan Bey, esas olarak Osmanlı hükümetine sadık kalarak, ada halkı arasında saygınlık kazanır. Adadaki bazı problemlerin çözümüne, yönetici deneyimiyle katkıda bulunur. Girit'ten dönüşte devlet lehine gösterdiği yararlılıktan ötürü (adadaki kargaşa ve etnik çatışmayı nasihat yoluyla çözmek gibi) taltif edilip, mirmiranlık rütbesiyle kendisine paşalık verilir. Kürdistan'a ve ona yakın Anadolu'da görev alması kesinlikle yasaklandığından, Rumeli ve Bosna gibi yerlerde görevlendirilmesi düşünülür. Fakat yeniden Girit'e gönderilir. Kimi kaynaklara göre adada uzunca bir müddet (sekiz, on beş ve on sekiz yıl) kalır.

Bedirhan ailesinden bazı şahsiyetlerin (Bedirhan Bey dahil) Girit, Yanya ve Balkanlardaki milli başkaldırıları ezmek için

kullanıldıklarına dair birçok rivayet aktarılır. İngiliz Binbaşı E. W. C. Noel, "Bedirhan Bey ile birlikte sürgüne gönderilen 200 adamının, 1856'da Girit'teki bir ayaklanmayı bastırdığını" öne sürer. Bedirhan Bey'le birlikte Botan ayaklanmasına katılan Han Mahmut ise, tüm direnmesine rağmen çaresizlikten teslim oldu. Birçok eziyet ve işkenceye maruz bırakıldıktan sonra, arkadaşlarıyla birlikte İstanbul üzerinden Varna, Rusçuk ve Şumnu'ya sürüldü. Kürdistan beylikleri özerk prenslikler olmaktan çıkartılıp, "Kürdistan Eyaleti" adı altında merkezi devlete bağlandı. Sonuna kadar direnen Nurullah Bey ise, 1849'da çareyi İran'a kaçmakta buldu. Bir yandan Kürt davası için isyan eden ve "Kürdistan kuracağım" diye ayağa kalkan hatta bu uğurda Kürt, Ermeni-Asuri Hıristiyan ve Müslüman ayırımı yapmayan feodal beyler; öte yandan Osmanlı'nın devamı uğruna başka halkların bağımsızlık hareketlerini kanlı biçimde bastırmaktan çekinmeyen, yine aynı beyler. Gerçekte Bedirhan Bey isyanı devlete karşı bürokratik bir isyandır, sınıfsal ve ideolojik bir isyan değildir. Esas olarak İslam ideolojisinden beslenmektedir düşünceleri. Şam'da Emir'ül Hac (Hacıları koruyup kollamakla görevli) görevinde bulunması, 1870'te burada ölürken geride 4 kadın, 5-6 cariye, 21 oğul, 21 kız ve 10 torun bırakması da[238] bunun başka bir kanıtıdır. Bey'in ailesinin sayısı da çelişkilidir: Rivayetlere bakılırsa çocuk ve torunlar dahil bu sayı 65 ila 99 arasında değişiyor.

Bedirhan Bey Ayaklanması, bir yönüyle ileriyi temsil etmektedir. Çünkü köylü ayaklanmalarının ve o dönemdeki ulusal istemin ortak bileşenidir. Ama öte yandan köylü devrimlerini frenleyici ve dar feodal devlet/beylik çerçevesi içine hapsedici bir yönü vardır. Bir yandan yabancı sömürgecilere karşı milli bir başkaldırıdır. Bu anlamda devrimcidir. Öte yandan aşiret yapısı içine hapsolmuş, kendi dünyasında yaşayan ve dünyadaki değişimleri algılamadan hareket eden ve çöken bir sistemi bölgesel olarak ayakta tutmaya çalışarak geri bir işlev yüklenmektedir. Esas yönü olumludur Bedirhan Bey İsyanı'nın. Ancak aşiretçilikten kurtulamama, etnik ve dini çatışmalara karışma, sisteme değil devlete başkaldırma, köylü ayaklanmalarını engelleyerek istikrar peşinde koşma gibi kusurları vardır bu ayaklanmanın.

Belirtmek gerekir, İngilizler sadece Bedirhan İsyanı'nda Müslüman/Hıristiyan ayırımı yapmakla kalmadılar. Benzer bir nifakı, 1880'de isyan eden Şeyh Ubeydullah zamanında da halklar arasına soktular. Bedirhan Bey'e göre daha fazla kitlesel karakteri olan Şeyh Ubeydullah hareketi dini ve milli söylemler ileri sürmekle birlikte, Nasturilerle ittifaka yöneldi. Örneğin Şeyh Ubeydullah Nasturi Patriği Mar Şemun'a, "ortak düşman" Osmanlı ve İran'a karşı birleşme yolunda mektuplar yazdı. Bölgedeki Rus temsilcisi Çilingirof ile yakınlaştı. Bunu gören İngilizler, Mar Yusuf-Çilingirof-Ubeydullah ittifakını engellediler. Sovyet dönemindeki Kürt araştırmacısı Celîlê Celîl, *Jiyana Rewşenberi u Siyasi ya Kurdan* (Kürt Kültürel ve Siyasal Yaşamı) isimli çalışmasında, Şeyh Ubeydullah'ın şu görüşüne yer verir: "İran Şahı ve Osmanlı Sultanı Kürtlerin kan emicileridir ve yaşamlarını sürdürme yolundaki engelleridir... Eldeki fırsatı bilinçli kullanıp Türklere karşı savaşan zayıf İranlılara yüklenmek, Kürdistan'ı bu parçadan kurtarmak... sonra da Osmanlılara yönelmek." (bkz. Jiyana Nû Yay., 1985, s. 21) İdeolojik açıdan sağlam olmayan Ubeydullah daha sonra Rusya'ya karşı Osmanlı ile ittifak yaptı ve tuzağa düşerek Nasturilerle çatıştı.

Bu başlık altındaki konuyu noktalamadan önce, Kürtlerin İran'daki ilginç bir ayaklanmasına daha değinmekte yarar var. Kürt köylüleri Tesu, Goni, Xoy, Salmas gibi illerde isyan edip denetimi ellerine aldılar. Osmanlılar, bu dönemde esas olarak Kürtlerin bu ayaklanmasını desteklediler, çünkü Azerbaycan'ı almak niyetindeydiler. Arada ezilenler ise Nasturiler oldu. 1842'de iktidarı eline geçiren Feth Ali Şah, Azerbaycan'daki bu kargaşalıkları (Kürt-Azeri isyanlarını) yatıştırmaya karar verdi. Zira, Kürtleri kendine bağlamak istiyordu. Olaylara ilişkin Asuri (Nasturi) din adamı Ward d Targawar'ın yazısı şöyleydi: "Feth Ali Şah, iktidarı aldıktan sonra, Kürtlerle şiddetli bir çatışmaya girişti. Bu savaşa, çeşitli kentlerden, örneğin Qatar, Bet-Moxine, Somay, Solana, Ganje, Cin, Mawana ve Urmiye'den birçok Asur da hükümet yanlısı olarak katıldı. Şah, Asurilerin yardımıyla isyanı bastırabildi. Azerbaycan yeniden kontrol altına alınabildi."

Kürtlerin yenilgisinden sonra Feth Ali Şah, teşekkür etmek

için Azerbaycan'daki Nasturi Cemaati'ni ziyaret etti. Bir Nasturi yerleşim birimi olan Digle köyüne uğradı. Burada beğendiği Pari Farzand-Benyamin adlı bir kızla evlendi. Kürtleri ezmede Asurilerin gösterdiği cesaretten ötürü, birçoğuna paye ve madalyalar verdi. Şah tarafından çıkartılan özel bir buyrukla "Asuriler içinde en yiğit gençlerden oluşan bir tabur Tahran'a muhafız olarak gönderildi". Bu tarihten sonra Kürt ve Azeri isyanlarına karşı hep İran hükümetiyle saf tutacak olan Asuri aşiret liderlerine devlet kademelerinde önemli görevler verildi. Asuriler, bir kez daha devletin oyununa geldiler.[239] Şeyh Ubeydullah-Mar Şemun (Kürt Müslüman ve Asuri Hıristiyan) çatışmasının önemli etkenlerinden biri de budur.

İngilizler Siyaset Değiştiriyor

Bedirhan Bey İsyanı nedeniyle Kürtler tarafından yerlerinden edilen Asuri köylülerin, isyandan sonra yurtlarına dönmesine yardım edenlerin başında İngiliz Başkonsolosu Stritford ile Konsolos Hürmüz Rassam gelir. Belki de bu yardım, İngilizlerin Osmanlı hükümetine yaptıkları son iyilikti. Bu tarihten sonra, İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı'ya karşı yepyeni bir siyaset izlemeye başladı. Çünkü Çarlık Rusyası iç ve dış nedenlerle, işgal ettiği Trans-Kafkasya'daki çıkarlarını koruyamaz hale geldi. Ayrıca dünya çapında belirmeye başlayan Almanya-Japonya tehlikesi, Rusya'yı da temkinli olmaya ve saldırı yerine Sibirya'da savunmaya zorluyordu. Rusya, uzun süre Kafkasya üzerinden Mezopotamya'ya inemeyecekti. Dolayısıyla İngiltere'nin Hindistan-İran-Bağdat-Londra hattı tehdit altında değildi. Sonuç olarak, "Hasta Adam" Osmanlı'yı Rusya'ya karşı korumak gerekmiyordu artık. Üstelik hazır fırsat çıkmışken, İngiltere gözlerini Mısır ve Süveyş Kanalı'na çevirdi. İngiltere, Türkiye'den askeri ataşesini çekip Fransa ile birlikte Mısır'ı işgal etti.[240]

Osmanlı hükümeti, aynı dönemde olayları acıyla izliyor, İngiliz ve Fransızların İmparatorluk içindeki azınlık ve Hıristiyanları korumasından son derece tedirgin oluyordu. Ancak elinden bir şey gelmiyordu. Osmanlı, uygun bir fırsat kolluyordu. Tam bu dönemde, 1880'de, Kürtler yeniden ayaklandılar. Birçok

Asuri (Nasturi-Süryani), Kürtlerle birlikte isyana katıldı. Sadece Hakkari bölgesinde 300 kadar Nasturi, ayaklanmaya fiilen önderlik etti. Osmanlılar isyanı bastırmak için, İran egemenliğindeki Urmiye kentini işgal etmek istediler ama başaramadılar. Osmanlı birlikleri, Kürtlerin zayıf kanadı Nasturilere yüklendiler.[241] Amaç; bu kesimi destekleyen İngiltere ve Rusya'ya gözdağı verip, isyanı bir Müslüman/Hıristiyan çatışmasına çevirmek ve böylece Kürtleri ya isyandan vazgeçirmek ya da Osmanlı'nın yanına çekmekti. Sonuç, İngilizlerin de entrikalarıyla Osmanlıların istediği yönde gelişti.

İzleyen dönemde Sultan Abdülhamid'in şu ünlü "Hamidiye Alayları"nı sahnede görüyoruz. Sultan'a göre yabancıların ülkeye müdahalesinin ana nedeni Hıristiyan azınlıklardı (Ermeni ve Asuriler). Bu amaçla başları Müslüman Kürtler tarafından ezilmeliydi.[242]

Osmanlı'nın parçalanması yönünde siyaset değiştiren, bu düzlemde Mısır'ı işgal ederek pratik adımı atan İngiltere, "Ermeniler devlet kurmaya hazırlanıyor; ama siyasetimiz gereği bunun zamanı değil. Dolayısıyla engellemeye çalışacağız" diye formüle edilen eski tutumundan vazgeçti. İngilizler, artık Ermeni ve Asurilere "birer yurt/vatan" kurma vaadinde bulunuyorlardı. Çünkü parçalanacak Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu bölgelerinde, devlet olmaya en elverişli yer Kürdistan'dı. Boşluğu da şu ya da bu ölçüde Kürtler doldurabilirlerdi. Fakat herkese karşı ve her zaman isyan halindeki "Müslüman Kürtler" İngiltere'nin işine gelmezdi. İngiltere'nin bölgedeki karakolu olsa olsa, Nasturi Asuriler ya da Ermeniler olabilirdi. Bu nedenle, İngilizler sürekli olarak Hıristiyan azınlıklara destek verdiler.

İngiliz siyaseti, Osmanlı Sultanı'nın eline iki önemli koz verdi: Halkları birbirine kırdırmak ve yabancı müdahalesini bu yolla önlemek. Halkları birbirine kırdırmanın somut ifadesi, Kürt süvarilerinden oluşan ve devlete çıkar bağlarıyla bağlı Kürt feodaller önderliğindeki Hamidiye Alayları'ydı. Abdülhamid bu yolla hem isyan eden Kürtleri başka bir kanala sevk edip yıpratacaktı hem de o dönemde çokça görülen köylü isyanlarını bastırabilecekti. Üstelik yabancı müdahalesi de bir yere kadar ber-

taraf edilecekti. Sultan Abdülhamid'in birtakım Kürt feodalleriyle iyi ilişkiler içinde olması, güvenliği bir ölçüde bu Arap, Kürt, Çerkes ve Arnavut derebeylerini elde tutmakta bulması, Hıristiyan halkları ve İttihat Terakkicileri çok kızdırıyordu. Kürt aşiretlerinden oluşan Hamidiye Alayları eliyle Ermeniler üzerinde baskı girişiminde bulunulması ise, var olan yaraya tuz biber ekliyordu. Bölgede yaşayan diğer halklar da (Süryani, Arap ve Türkler) bundan rahatsız oluyorlardı.[243]

19. yüzyılın sonlarında Kürt aydınlarının çoğu İstanbul'da oturan aristokrat kökenli ailelerden geliyorlardı ve aşiret önderleriyle birlikte, İttihat ve Terakki'ye katılacak bir yapıya sahiptiler.[244] Almanların Abdülhamid'e yatırım yapmalarına karşılık, İngilizler İttihat ve Terakki örgütüne yanaşma çabasındaydılar. Bu iş, Abdülhamid'i çok kızdırıyordu. 1894-95 yıllarında Ermenistan'daki ticaret, baskı ve kıyımlardan sonra Ermenilerin elinden çıkıp, Kürt ve Türk tüccarların eline geçmişti. Bu sırada Avrupalı kapitalistler de Ermenistan ve Kürdistan'da palazlanan bu yeni ticari burjuvalara rakip olarak bölgeye girdiler. Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır gibi kentlere sürgün edilen İttihat ve Terakkiciler de bölgedeki isyanlarda düşünsel olarak etkili oluyorlardı.[245]

Tüm bu nedenlerle, 19. yüzyılın son çeyreğinde Kürt-Türk-Ermeni (ve Asuri) ilişkilerinde eskisinden farklı bir durum vardı. Ermenilere verilen "dini temsilcilik", zaten Kürtlerin kıskançlığına neden oluyordu. 1878 Berlin Anlaşması, Ermenilerin korunması (hem de Kürtler ve Çerkeslere karşı) ve Ermenistan'da ıslahat yapılmasını öngörüyordu.[246] İşin ilginç yanı, anlaşma metnine "Kürt ve Çerkeslere karşı koruması" ibaresinin konmasını isteyen de Osmanlı Devleti'ydi. Bu, bir "böl ve yönet" politikasıydı. Kürtler, Osmanlı Sultanı'nın hiç de masum olmayan bu ibaresinin siyasi anlamını kavrayamadılar. Hıristiyanlara karşı giderek artan bir öfke duydular. Örneğin bir Kürt milliyetçisi şunları yazabildi: "Süryaniler, her an için dileyebildiklerini, Batılı Hıristiyan devletlerden alabilmekteler. Buna karşılık, biz Kürtlerin dünyada yardım isteyebileceği tek bir ülke yoktur. İşte bu nedenle biz Kürtler, her hakkımızı, bileğimizin gücüyle yaratıp almalıyız. Geçmişte Kürtler sorun yaratacak diğer birçok hal-

ka karşı kullanıldılar. Bu yüzden, o yörelerde tek isim altında anılır oldular: Zalim, acımasız vahşi Kürtler!"[247]

Kürtleri Ermenilere karşı kullanan Sultan, Ermenileri Rus Çarı'yla aralarına mesafe koymaya zorlayacaktı. Kürtlerin reform hareketlerinin dışında tutulması da "Vahşi başıbozuklar olarak tanınan bu halkı büyük oranda incitip büyük tahribatlar doğuracaktır."[248] İngilizler de halkları bölüp, birilerini (Hıristiyan Asurileri) yanına çekmek istiyordu. Böylece Osmanlı ve İngilizler, halkların boğazlaşması siyasetinde buluştular: Kürtleri Osmanlılar, Asurilerle Ermenileri İngilizler, yine Ermenileri Fransız ve Ruslar kullanacaktı.

Hamidiye Alayları

Sultan Abdülhamid, 1895'te Ermenilere karşı dengede işe yarayacak ve Kürt aşiretleri üzerinde egemenliğini güçlendirecek olan Hamidiye Alayları'nı kurdu. Bu aşamada İttihat ve Terakki, Hamidiye Alayları'na karşıydı. Çünkü Fransız Devrimi'nden esinlenen eşitlik ve kardeşlik gibi ilerici temaları benimsiyordu. Hamidiye Alayları başlangıçta Arap, Kürt ve Türk aşiretlerinden oluşacaktı. Daha sonra sadece Kürtlerden meydana getirildi. Hamidiye Alayları bu haliyle, gerici karakterli Sultan işbirlikçisi; Hıristiyan halkları Osmanlı adına ezen ve Kürt ulusal bilinçlenmesini baltalayan bir işlev gördü. Aynı alaylar, sıradan yoksul köylüler üzerinde baskı ve terör estirdiler. Devlet içinde devlet durumuna gelip talan ve yağma yaptılar. Bu nedenle Ermeni ve Kürt köylülerince de benimsenip sevilmediler.[249]

Hamidiye Alayları, Kürt demokratik taleplerinin bastırılıp geriye atılmasında da gerici bir rol oynadılar. 1908 Meşrutiyet ilanından önce Kürt bölgelerindeki halk ağır vergiler altında eziliyor ve aşiretler halinde isyan ediyordu. Dönemin İttihat ve Terakki önderleri, Sultan'a karşı yapılan bu başkaldırılara sempatiyle bakıyorlardı. Bu yıllar (1905-1908), Jön Türklük fikrinin düşünsel ve örgütsel katkılarıyla Kürt tüccar ve esnafı önderliğindeki bazı kitlesel hareketler olması açısından da büyük önem taşır. Çünkü bu dönemden önceki yıllar, aşiret başkanlarının isyan etmesiyle bilinir.[250] Dolayısıyla Kürt esnaf, tüccar ve yoksul

köylü kesimiyle, Kürt Hamidiye Alayları arasındaki çatışma bir anlamda sınıfsaldı; geriyi temsil edenle ileriyi temsil edenler. Kürtlerin geri kesimleri bu mücadelede Sultan'dan yana, ileri ve demokratik ulusal istemden yana olanları da İttihat ve Terakkicilerden (dolayısıyla yöredeki Ermeni, Asuri, Rum, Arap gibi diğer halklarla birlikte) yana tavır alıyorlardı.

Bu dönem, aynı zamanda Kafkasya ve İran'ı saran burjuva demokrat dalganın Kürt bölgelerine yayıldığının belirtisidir. 1906'da Erzurum başta almak üzere Bitlis, Van gibi yörelerdeki önemli huzursuzlukların da nedeni budur. Bir Ermeni yorumcusunun yazılarına göz atalım: "Anadolu'dan gelen yeni ayaklanma haberleri halkın sabrının taşmak üzere olduğunu ve bugünkü despot düzensiz hükümete göz yummamaya kararlı olduğunu ispatlamaktadır. Kastamonu, Sinop, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Dersim, İzmir ve Van ayaklandı. Arap, Kürt vs. hareketleri de aynı anlamı taşımakta. Ezilmiş uluslar ancak değişik ırkların haklı istekleri göz önüne alındığı ve özlemle bekledikleri değişikliğin beraberinde geldiği gün silahlarını bırakacaklardır."[251]

Ayaklanmalar bu sıra Harput (Elazığ) ve Dersim'e sıçradı. Hemen yanı başındaki Van ve Bitlis'te başkaldırılar oldu. Olayın ilginç yönü, Abdülhamid'in halkları karşı karşıya getirme siyasetiydi. 1894-95 yıllarında Ermenilerle Kürtleri karşı karşıya getirmede başarılı olan Sultan Abdülhamid, aynı tezgâhı 1906-1908'de de denedi. Ne yazık ki yöre halkları, eski hatalarını tekrarladılar.[252] Hemen her azınlık, bir başka devlete sırtını dayayarak yakın komşusunu ve Mezopotamyalı kardeşini öldürdü. Oysa o dönemde birlik istemiyle ortaya çıkan İttihat ve Terakki, Kürt, Türk, Ermeni kitlelerle beraber Abdülhamid yönetimine karşı çıkıyordu. Kimi Kürt ve Ermeni aydınları ya da örgütleri, "ortak mücadele" taktiğini benimsiyorlardı. Çünkü bu siyaset, ezilen halkların milli demokratik talepleriyle uyum halindeydi. Ama yabancı devletlerle yerli gerici iktidarlar bu birliği baltalıyorlardı.

Aslında milliyetçiliğin (özellikle halklarla değil, yabancılarla ittifak yapmayı temel alan) olumsuz bir yönü vardı. Bir başka etnik grubun milliyetçiliğini kıskanmak ya da daha nesnel anlamda, bir çeşit 'toplumsal bencillik" olan milliyetçilik düşüncesinin bir baş-

ka halkı dışlaması olgusu vardı. Bu yüzden 1890'lardan sonra da kışkırtılan Kürt-Ermeni çatışması sürüyordu. Gericilerin ve sömürgecilerin halkları kapıştırma siyasetine karşı "Kürt, Ermeni ve İttihat-Terakki aydınları birleşme yönünde çağrılar yapıyorlardı. Örneğin "Dr. S." imzasıyla 8 Haziran 1898 tarihli Ermeni *Troşak* gazetesinde şöyle bir çağrı yer almıştı: "Ey Kürtler! Okulsuz kaldınız ve bilgisiz bırakıldınız. Ağır vergilerle rüşvetçi memurların baskısı altında ezilmenize rağmen neden hâlâ sessiz kalıyorsunuz. Ermenileri öldürmeyi size öğütleyen de Sultan'dır; bundan vazgeçin!"[253] Benzer bir kardeş olma ve ortak mücadele çağrısını da İttihat ve Terakki'nin kurucularından Kürt Abdullah Cevdet, Ocak 1900 tarihli aynı gazetede yapıyordu: "Osmanlı hükümeti, Kürt ağalarını kullanıp Kürt milletini güç duruma sokuyor. Kürtler Ermeni şikayetlerine sahip çıkmalıdırlar. Kürt ağalarına rağmen birçok Kürt, Ermenilere yardım ediyor. Kürtlerle Ermeniler despot yönetime karşı el ele vermelidirler."[254] Abdurrahman Bedirhan gibi Kürt önderleri, aynı çağrıyı, Kürt önde gelen şeyhleriyle yurtseverlerine *Kürdistan* adlı gazetede yapıyorlardı.[255]*

Kürtlerin esas olarak feodal, Ermenilerin daha ileri bir toplum düzeyi olan burjuva aşamasında olmaları, siyasi anlamda işbirliğini güçleştiren nesnel nedenlerdendi.[256] İngiliz belgelerine bakılırsa, Kürtler, Ermenilerin milliyetçiliğinden etkileniyorlardı ama aynı zamanda kıskanıyorlardı. Bu belgelerden bir şey daha öğreniyoruz: Kürdistan'daki Hıristiyan azınlıkları baskı ve sömürü altında tutan Kürt feodaller, daha sonra Kürt köylü kitlelerine yönelip zulümlerini sürdürüyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Durum

İttihat ve Terakki'nin başa gelişinden sonra geçici ve göreceli özgürlükler yaşandı. Arap, Türk, Kürt, Çerkes, Arnavut, Ermeni ve Asuri gibi milliyetler esas olarak Osmanlılık kavramı içinde "milli meseleleri" irdelediler. Halklara eşitlik ve özgürlüğün gereğini vurguladılar ve kardeşlik temaları üzerinde durdular. Örne-

* Osmanlı belgelerine göre; 1890'lı yıllarda Osmanlı'ya başkaldıran Sason bölgesindeki Kürtleri örgütleyip öncülük eden kişilerin başında, Ermeni önderlerinden Şeyh Murad(yan) geliyordu -F.B.

ğin İttihat ve Terakkinin kurucularından Kürt İshak Sukuti, "Türkiya Türkiyalılarındır. Türkiya vatandaşları, kat'iyyen aynı hukuk ve hürriyete maliktir. Hiçbir unsurun mesela Ermeni'nin Türk'e Arab'a, Arab'ın Arnavud'a hiçbir tefazulü (üstünlüğü) yoktur," diye yazarken yine aynı örgütün kurucularından Kürt Abdullah Cevdet: "Ben Türk Kürd namı sıfatıyla değil, Türkiya'nın hür ve hürendiş (özgür düşünceli) bir vatandaşı olmak sıfatıyla söylüyorum. Tevhidin (birliğin) en müesser (etkin) çaresi tefriddir (ayırmaktır)..." biçiminde görüş belirtebiliyordu.[257]

Meşrutiyetin ilk yılları Kürt bölgeleri ve İstanbul'daki Kürt kesimleri arasında büyük bir siyasal ve kültürel atılım gözleniyor; birçok Kürt gazetesi çıkıyor, Kürt klüpleri ya da cemiyetleri kuruluyordu. Kürtler, örgütlenmede Arnavutları örnek almakla birlikte yeterli bir örgütlenme içinde değillerdi.[258] Aslında Kürt milli bilincinde kıpırdanma olmasına rağmen henüz her şeyi kavrayabilecek bir uyanıştan söz edilemezdi. Her şeyden önce Kürt aydını ve önderliği, Kürtlük kavramını, "Osmanlılık" kavramı içinde düşünüyordu. Bunların başında Şeyh Ubeydullah ailesinden Şeyh Abdülkadir geliyordu. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden teorisyen Kürt Abdullah Cevdet bile, aşağıdaki yazısıyla henüz gelişmeleri anlayabilmekten çok uzak olduğunu ortaya koyabiliyordu: "Kürdler! Böyle bir asrın böyle bir kıyametinde uyumak mümkün müdür? 'Ey Kürd uyan!' diye bağırmaya ben lüzum görmem. Zira eğer Kürdler uykuda, hâlâ uykuda iseler, çoktan, pek çoktan ölmüşler demektir... Kürd uyanıktır!.."[259]

İkinci Meşrutiyet ilanıyla birlikte birçok Kürt'ten tebrik telgrafları alan İttihat ve Terakki, Kürdistan ve Kürtler konusunda hep sıkıntılı olmuştur. Özellikle azınlıklar aleyhine programını sağ siyasetlere oturtmaya[260] başlayan İttihat ve Terakkiciler, Avrupa ve Rusya'nın Ermenistan'da ıslahat yapılması konusundaki ısrarları üzerine, hem Kürt feodallerini ve aşiretlerini katı bir merkeziyet altına almak istiyor hem de Kürtleri Ermenilere karşı kullanmak için hazırlıklar yapıyorlardı. Bu amaçla Van, Bitlis, Diyarbekir'le Mamuretülaziz vilayetlerini "Beşinci Umumi Müfettişlik" adıyla birleştirip merkezileştirdiler. Bir bakıma sömürge ülkelerde görülen "Genel Valilik" idi bu Umum Müfettişlik. Buranın genel

müfettişliğine ise Norveçli Binbaşı Hoff atandı. Ancak I. Dünya Savaşı nedeniyle kısa sürdü.[261]

İttihat ve Terakki düşünürlerinden Dr. Nazım, "Atina ve Sofya büyükleri karşımıza çıksınlar. O zaman özgürlüğü tam olarak gerçekleştireceğiz. Yunan, Arnavut ve Arapların tek dile sahip bir tek millet olduğunu görecekler," diyerek Türk milliyetçiliğinin asimilasyoncu amaçlarını sergilerken;[262] İttihat ve Terakki Partisi'nin, 1913'teki kongresinde kabul edilen siyasi programının "Kısmı İdari" başlığı altındaki 36. maddesinde şunlar öngörülüyordu: "Aşairin suret-i hakkında iskânı ve aşair ile meskûn mahallelerin suret-i idaresi hakkında kavanin ve nizamat tanzimi teklifi olunacaktır." 1917 başında ise "Aşairin suret-i iskânı ve aşair ile meskûn olan mahallelerin suret-i idaresi hakkında hükümetçe kavanin ve nizamat tanzimi gösterildi" ifadesi yer alıyordu.[263] İttihat ve Terakki Türkçüleştikçe, diğer halklara hayat hakkı tanımamaya başladı. Yukarıdaki *aşair* sözü "aşiretler" sözcüğünün çoğulu olup, Kürtler kastedilmektedir. İttihat ve Terakkiciler giderek gericileşen bir süreç içinde "hürriyet eşitlik ve kardeşlik" ilkelerinden vazgeçerek, halkların kırdırılması (Ermenilerle Kürtler) veya "Lo" diyen Kürtler ile "Zo" diyen Ermenilerin yerlerinden yurtlarından zorla sürülmesi ya da imha edilmesine giden siyasetler izlemeye başladılar.

1913 yılında Mahmut Şevket Paşa başkanlığındaki Osmanlı hükümeti "İskân Kanunu" adıyla Kürtleri sürgün etmek ve Ermeniler ile Kürtleri birbirine kırdırmak amacıyla yeni bir plan yaptı. Osmanlı hükümeti, bir yandan Kürtleri ve Ermenileri Osmanlı çerçevesinde eritmeyi amaçlarken; diğer yandan Kürt feodalleriyle Ermeni milliyetçilerini karşı karşıya getirmeyi hedefliyordu. Aşiret reislerinin ve Hamidiye Alay komutanlarının Ermeniler ve Asurilerden aldıkları "kâfirlik" vergisini yasakladı.[264] Bu da öteden beri İttihat ve Terakki'ye sıcak bakmayan Abdülhamid yanlısı Hamidiye Alayları ve Kürt feodallerini kızdırdı. Öfkenin kurbanı da Ermeni ve Asuriler oldu. Kürt feodallerinin Asuri ve Ermeniler üzerine saldırtılması, acı meyvelerini vermeye başladı. 1910 yılında harekete geçen Nasturi Patriği Mar Benyamin Şemun, İran'daki Rus komutanlığına sığınma

başvurusunda bulundu. Mar Şemun, Osmanlı baskısından kurtulmak için, Rus Selefyan Kilisesi'ne cemaati ile birlikte girmeyi önerdi. Ama Patrik bu isteğini elde edemedi.[265]

Urmiye'ye, Rusların müdahalesinin güncelliğini yitirmesiyle birlikte bölgeye çeşitli kiliselerden misyoner grupları akın etmeye başladı. Hemen her kilise kendi okulunu açtı. Eğitim-öğretim seviyesinde hızlı bir artış görüldü. Okuyan Asur gençleri, yurtdışına çıkmaya özendiler. İlgi duyanların çoğu ABD, Batı Avrupa ya da Rusya'ya gitti. Gidenlerin büyük bir kısmı geri dönmedi. Yıl 1904: Amerikan misyoneri Urmiye'de öldürüldü. ABD, çok sert bir tepki gösterdi. Misyoner Benyamin W. Lobaree'nin öldürülmesini fırsat bilen Osmanlı, Urmiye bölgesini işgal etti. Kenti alarak 1912'ye kadar oradan çıkmadı. 1909 yılında ise İran'da büyük bir değişiklik yaşanıyordu. Fırsatı kaçırmayan Ruslar, Azerbaycan'ı işgal ettiler. 1907'de İngiltere ile Rusya arasında varılan anlaşma gereğince, Azerbaycan Rus egemenlik alanında kaldı.[266] Bu yıllarda Rusya ile İran Asurileri arasındaki ilişkiler gelişti ve Rus misyonerleri İran Kürdistanı'nın çeşitli yerlerinde birçok dini merkez kurdular. 1911 yılında Salmas, 1912'de Targaro, 1913'te Sıldız ve 1914'te ise Mar Gawr'da yaşayan Asuriler, Rus Selefyan Kilisesi'ne katıldılar.

1912'de topluluğun işlerine dair bir rapor tutan Episkopos Sırci şunları yazıyordu: "Rus kilisesi misyonerliği, Kürdistan'daki Rus nüfuzu ile paralel yürümelidir. Çünkü Hıristiyanları onsuz safımıza alamıyoruz. Ve Asurileri Kürtler karşısında korumasız bırakamayız..."[267] Balkan Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nu askeri ve siyasi yönden sarstı. Aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin ulusal ya da azınlık haklarına karşı büyük tepki duymasına yol açtı. Dönemin Savunma Bakanı Enver Paşa, yandaşı Talat Paşa ile İstanbul Valisi Cemal Paşa, hemen tüm azınlıkları ezmeye yönelik bir siyaset izlemeye başladılar. Bunun üzerine 1913 yılında Nasturi Patriği, kayıtsız şartsız Rus Selefyan Kilisesi'ne girmeği teklif ediyor ve bu önerisi de kabul görüyordu. Daha sonra, Urmiye'deki Rus misyonerliğinin Başkanı Sırci, Mar Benyamin Şemun'u Patriklik makamına göndermek istedi. Ancak Rus Dışişleri Bakanı'nın itirazlarıyla karşılaştı. Yoksa, Os-

manlılar çok öfkelenebilirlerdi.[268] Bu ziyaret, I. Dünya Savaşı başlarında gerçekleşebildi.

Mar Benyamin Şemun Önderliğinde Asuriler

I. Dünya Savaşı öncesinde, İngiliz Layard'ın yeniden keşfettiği "Nasturi Hıristiyanlar"ın ya da Batılıların deyimiyle "Asuri milletinin son kalıntılarının" sayısı 100 bin kadardı. Çoğu Van vilayetine bağlı Hakkari Sancağı, Musul vilayeti, Diyarbekir, Mardin, Nusaybin, Urfa, Urmiye, Salmas, Xoy ve Savuçbulak'ta yaşardı. Hakkari dağlarındaki patriklik ve buna ek olarak beş aşiret vardı. Yarı-göçebe olan bu aşiretler kendilerini bağımsız kabul ediyorlardı. 1845'te Osmanlıların "Millet Sistemi" içinde dinsel bir kavim olarak kabul görüyorlardı. Nasturiler, aşiretlerinin dışında hiç kimseyi kendilerinden daha üstün görmüyorlardı. Dünyadaki biricik liderleri din adamı Patrik idi. Aşiret liderleri, eskiden olduğu gibi bugün bile *Malek* (Kral) adını taşıyorlardı. Bu Malekleri atamanın yolu ve formalitesini de dini lider Patrik yürütüyordu. Patrik gibi aşiret liderleri de soydan geçme yoluyla aynı aileden atanıyorlardı.[269] O bölgelerde kalan kimi Kürt ve Yezidiler bile, bu aşiret liderlerinin yönetimi altındaydılar. Hakkari'nin kuzey ve güney düzlük kesimleriyle İran sınırının hemen batısındaki düzlük alanlarda 14 Nasturi aşireti (Reaya) yer alıyordu. Bu aşiretlerin bağımsızlık dereceleri, kalınan yerin durumu ve konumuyla yakından ilgiliydi. Bazılarının Nasturi aşiretlerine benzer konumları, bazılarının da Kürt aşiret liderleriyle bağımlılık ilişkileri vardır. Nasturi aşiretlerinin ortak yanları azdı. Örneğin bir Nasturi aşiretinin Hıristiyan yandaşları, Kürt aşiretlerine katılıp düşman aşirete karşı savaşıyordu ya da Hıristiyanlar bir araya gelip Kürtlerle çatışıyorlardı.[270]

Nasturilerin üçüncü kesimi de aşiretlerden oluşuyordu. Ancak bunlar, İran sınırının öte yakasında olan bir bölgede "Millet Sistemi" olmaksızın yaşıyorlardı. Pratikte bağımsızdılar. Dördüncü bir küme ise, Urmiye gölünün batısındaki düzlükler ile Azerbaycan'daydı. Buradakiler, İran kökenli ağaların bağımlısıydılar. Bir bölüm de Urmiye esnafıydı. Nasturilerin yarı-göçe-

be bir kısmı da toprak işleyen köylüydü. Ancak Hakkari'de kalan iki Nasturi aşireti yarı-göçebe ya da köylülük dışında bir işle uğraşıyordu. *Baz* aşireti, davarcılık ve marangozluk yapıyordu. Musul'a gider, kışın çalışırlardı. *Jilo* aşireti ise soydan geçme bir özel meslek sahibiydi. Jilo aşireti mensuplarının bir kısmı, I. Dünya Savaşı öncesinde ABD ve Kanada'ya gitti; din eğitimi alıp din yayıcı olarak görevlendirilerek yurtlarına döndü. Jilo aşiretine bağlı çocuklar, özel eğitim için ayrıca yardım alırlardı.[271]

Nasturiler sık sık kendilerine "Mar Şemun Milleti" derler. Tüm patriyarklar da istisnasız Samcun (Şimon/Siman/Şemun) adını alırlar.[272] Patriyark Mar Benyamen Şemun, Osmanlı yönetimindeki tüm Nasturilerin dünyevi ve ruhani lideriydi. Onun halktan istedikleri, birer "yasa" niteliğindeydi. Söylediği her söz, tartışmasız doğru olarak kabul ediliyordu. "Kendinizi ateşe atın" dese, bütün Nasturiler göz kırpmadan bu buyruğu yerine getirirdi. "Patrik" dendiğinde genelde her şeyi en iyi kavrayan ve bilinen bir liderlik akla geliyordu. Aslında bu, sadece bir "düş/imaj"dan ibaretti. Gerçek ise bunun tersiydi. Örneğin, I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasının o muazzam karmaşa ortamında Nasturi lideri Mar Benyamen Şemun küçük yaşta patriyark olmuştu. Hanedanlık gibi miras yoluyla babadan oğula geçen bu makama oturan Mar Şemun, I. Dünya Savaşı patladığında henüz 27 yaşındaydı. Genç ve deneyimsizdi. Batılıların sözlerine çabucak kanmaktaydı. İstikrarlı bir siyaset güdemiyordu. O yasal bir Patriyark, fakat güçsüz bir politikacıydı. Bu nedenle alabildiğine korkunç felaketlere sürükledi yaklaşık 1 milyon Asuri halkını. Mar Şemun'un inancına göre; "bağımsız bir Asuristan ya da Asur vatanının kurulmasının zamanı çoktan gelmişti." Oysa, şartlar ve ortam bunun için elverişsizdi. Mar Şemun'un diğer bir zamansız çıkışı da "silahlı ayaklanma başlatmak" oldu.[273]

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ETNİK ÇATIŞMALAR

Bu çerçevede ilk Türk-Rus Savaşı, 1914 Aralık ayında tarafsız İran toprakları üzerinde meydana geldi. Ruslar açısından bu cepheden ilerlemek, Polonya cephesinde ilerlemekten daha kolaydı. Türkler, Rus akınlarını kırabilmek amacıyla bölgeye büyük askeri yığınak yaptılar. Ruslar, gerilemeye başladı. Rusların yanında yer alan Nasturi-Süryani halk, İttihat ve Terakkicilerin gazabına uğradı. Yaklaşık 10 bin Asuri, Ruslarla birlikte Kafkas bölgesine gitti. 3 bin kadarı Fransız misyonerlerin yanına sığındı. 17 bini ise Urmiye'deki Amerikan misyonerlerinin kiliselerine iltica etti. Beş ay sonra, gerek ünlü "Sarıkamış Allahüekber Dağı Faciası", gerekse Rusların yeniden saldırısı karşısında Türk birlikleri geri çekildi. Urmiye, yeniden Rusların eline geçti. Fakat iki ay sonra kent yine Türk birliklerinin denetimine girdi. Bu kez, hemen bütün Nasturiler, Rus birlikleriyle beraber Kafkas bölgesine göçtüler. Çünkü Ermenilerin öldürüldüğü haberini alan Hakkari'deki Asuriler (Nasturiler), Mar Şemun önderliğinde tüm köylüleri ayaklanma ve direnişe çağırdılar. 10 Mayıs 1915'te bir açıklama yapan Patriyark Mar Benyamin Şemun, "Türk yönetimine karşı savaşmaya hazır olduğunu ve denetimindeki 20 bin askerle Ruslar ve İngilizlerin yanında yer alacağını" söyledi. Mar Benyamin Şemun, Rus Kazaklarıyla bağlantı kurdu. Bu sırada Osmanlı yanında yer alan Kürt ve Türk birlikleri, Rusların yardım ettiği Azerbaycan bölgesi ve Hakkari dağlarındaki Asurilere karşı ortak bir saldırı başlattılar. Halklar arasında kanlı çatışmalar meydana geldi.[274]

SAYFO YA DA FERMAN VE ŞEYH FETHULLAH

İttihat ve Terakki yönetimi, Rus-İngiliz ittifakının kandırdığı Hıristiyan halklara (Ermeni ve Asuri) karşı Kürt, Türk ve Çerkes

gibi Müslüman halkları kullandı. Türk-Rus savaşı ile birlikte harekete geçerek, bölgedeki Asurileri (Süryani-Kildani) imha siyaseti başlattı. Bu katliamların Süryanice'deki yaygın adı *Ferman* ya da *Sayfo*'dur. Ferman "kıyım emri" Sayfo ise "kılıç ya da kılıçtan geçirme" anlamında kullanıldı.[275]

Ünlü İngiliz tarihçisi A. J. Toynbee, Osmanlıların Mezopotamya ve Anadolu'daki Hıristiyanlara yönelik şiddet politikasını konu edinen bir kitabında, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan azınlıklara karşı yaptığı katliamların ilkini 13. yüzyıldan başlatıyor; ikincisini, Sultan Abdülhamid dönemine denk düşürüyor; üçüncüsünü, İttihat ve Terakki döneminde sona erdiriyor. Toynbee ayrıca, aynı eserinde Batılı "Beyaz Adam"ın mantığıyla şunları yazıyordu: "Türklerin zalimane katliamından halklar kurtarılmalı. Batı uygarlığına tamamen yabancı olan Türk egemenliğini Avrupa'dan defedebilmek için, gerekli her araç ve gerece el atılmalı." Bu ibareler, daha sonra yani 11 Ocak 1917'de Müttefik ülkelerin notaları ve ortak açıklamalarına şöyle yansıdı: "Günümüzde Türklerin vahşi zulmü altında inletilen halklara kurtuluş ve Batı uygarlığına karşı kendini tümüyle yabancı gösteren Türk egemenliği, Avrupa'dan defedilmeli.."[276] Zalim Batı, kendi amaçları uğruna halkları ezen ve imha eden bir imparatorluktan kurtulmak için "insancıl ve uygar" maskesi takınıyor! Olayın özü budur.

Nisan 1914'te İstanbul'da başlatılan öldürme girişimleri, yaz aylarında Beşiri, Midyat ve Cizre'de halkı ezme ve yok etme harekâtına dönüşmüştü. Diyarbakır'dan Midyat'a gönderilen taburun görevi, bölgedeki Süryanileri imha etmekti.[277] Talimat üzerine, Midyat'a on binlerce asker yerleşti. Komutanlar, Kürt feodal ağalarla toplantı yaptılar. Amaç, Süryanilere karşı ağaların desteğini almaktı. Ancak bazı Kürt ileri gelenleri, bu tür bir imha planına karşı çıktılar. "Gavurları imha planını" teşhir ettiler.[278]

O dönemde bölgede iki feodal aşiret partisi vardı. Bunlardan Dakşuri Partisi rejim yanlısıydı. Diğeri Hevirki idi. Her iki partide çok sayıda Süryani üye bulunuyordu. Bununla birlikte Kürt aşiret liderlerinden bazıları katliam karşısında pasif konumda kaldılar ve sustular. Kimi Kürt ileri gelenleri, güçlü sezgileriyle başlarına gelebilecek felaketleri tahmin ettiklerinden, Süryanile-

rin askerlerce öldürülmesine karşı çıktılar. Kürt-Süryani düşmanlığına inatla direndiler. Birçok Süryani'yi ölümden kurtardılar. Bölgedeki Kürtlerin dörtte üçü, Süryani kıyımına katılmadı.[279] Katliamı lanetleyenler de oldu, bunu fırsat bilip yağma ve talana dalanlar da.

O zor koşullarda halkın halktan başka dostu yoktu. Süryanilerin, Kürtlerden başka sığınacak kimsesi yoktu. Nitekim Kürtler, katliam sırasında ellerinden geleni yaptılar. Felakete uğrayan Süryanilere kucak açtılar, barınak ve yiyecek verdiler. Kadınları-çocukları korudular. Binlerce öksüz ve yetim çocuğu geçindirdiler. Bu katliam sırasında Ayınkaflı Şeyh Fethullah adlı bir Kürt önderi, felaketin önüne geçebilmek ya da bu olayı en az zararla kapatabilmek için sağa sola koştu. Gecesini gündüzüne kattı. Önce Mardin Sancağı'na gidip Osmanlı yetkililerine yalvardı. İlk elde Ayınvert bölgesinde binlerce kişiyi öldüren birliklerin geri çekilmesini, bir sonraki aşamada ise iki taraf arasında ateşkes yapılmasını istedi. İsteklerini gerçekleştiren Şeyh Fethullah, ateşkesi bizzat denetledi ve Ayınvert'teki Süryani liderlerle görüştü. Barış şartlarını belirledi: Silahların teslim alınması savaşın durdurulması karşılığında Süryanilerin mal ve can güvenliğinin sağlanması da bu şartlar arasındaydı.

Askeri birliklere güvenmeyen Şeyh Fethullah, Süryani liderlerle görüşmelerinde şöyle dedi: "Elinizdeki eski ve yaramaz silahları teslim edin. Yenilerini alıkoyun. Bakarsınız sözler yerine getirilmez." Şeyh Fethullah, eşeklere yüklenen 20-30 kadar tüfeği getirip yetkililere teslim etti. Ateşkes gerçekleştirildi; askerler, Ayınvert bölgesine çekildi. Bu aşamada Şeyh Fethullah, Kürt köylerini gezdi ve propagandaya ağırlık verdi. Süryanilere karşı yapılan zulüm ve vahşeti anlattı. Talan ve yağma sonucu alınan malların sahiplerine geri verilmesini sağladı. Dini bir önder olması sıfatıyla Süryanilerden zorla alınan ancak verilmeyen her malı "haram" saydı. Yapılan vahşete katılan Kürtlerin affedilmeyeceği yolunda fetva verdi.

Süryani katliamına karşı koyanlardan biri de ünlü Kürt Elike Batte idi. Olay sırasında hapisteydi. Serbest bırakıldıktan sonra aşiretinin denetimindeki partiyi yeniden düzene soktu. O zama-

na kadar düşman gözüyle bakılan "Süryaniler" ile yakın ilişkiler kurup, dostluk ve güvenlerini kazandı. Süryanilere karşı yapılan her türlü haksızlık ve kötülüğü acımasız biçimde cezalandıracağını ilan etti. Kendi aşiret partisi olan Hevirki'de Süryanilere önemli görevler verdi. Bu Süryanileri cesaretlendirdi. Estel bölgesinde Süryanileri kılıçtan geçirmek için toplanan Hevirki ağalarına karşı çıktı.[280]

Ermeni-Asuri Kıyımları

Rus-Türk savaşları sırasında her yenilgi, bu iki devletten birinin yanında yer alan halklara felaket getirdi. Örneğin 1915'te Rusların gerilemesi esas olarak Ermenilerle Asuriler açısından tam bir felaket oldu. 1915'te Kafkasya'ya gerileyen Rus birliklerinin yanında giden Asuri sayısının 50-70 bin arasında olduğu tahmin ediliyor. İkinci Rus hamlesinde ve ardından gelen geri çekilişte ise göçenlerin sayısı 35 binin üzerinde.[281] Bu arada Rus birliklerinin yanında çarpışan Nasturi birliklerine saldıran Kürt/Türk birliklerinin, Türk-İran sınırında 20 bin Nasturi'yi öldürdüğü ileri sürülüyor. Bu kıyımdan sonra Nasturilerin çoğu Baku, Tiflis ve Hemedan'a gitti.[282] 1916 kışında ise Ruslar yeniden Türkiye'nin tüm Doğu bölgesiyle Kuzey Irak'ı ele geçirince Müslümanlar yenildi. Bu kez Asurilerle Ermeniler intikam almak amacıyla Kürt köylerine saldırdı ve adeta katliam yaptılar. Kıyımdan kurtulan Kürtler de açlıktan öldüler.[283] Bu olay, herkesin gözü önünde gerçekleşti. Çarlık Rusyası'nın yıkılması ve Rus birliklerinin geri çekilmesi üzerine, Kürtler harekete geçip Asurileri kılıçtan geçirdiler. Tarih böylesine zalimdir işte! Ancak kendi varlıklarının bilincinde olmayan, başkalarının amaçlarına hizmet eden bütün halkların ortak çıkmazıdır bu!

Bunu fırsat bilen milliyetçi İttihat ve Terakki hükümeti, Asuri ve Ermenileri bir daha geri gelmemek üzere tehcire zorladılar ya da bir daha ayağa kalkmamak üzere imha etmeye çalıştılar. Örneğin bölgedeki tüm Asuri (Süryani-Nasturi-Kildani) gençleri, Patriyark Mar Benyamin'in ordusunda Rusların yanında çarpıştıklarından ya da savaşa hazırlandıklarından Asuri köylerinde genç erkek yoktu. Bunu gören askeri birlikler, önce köyleri kuşat-

tılar. Sivil halka karşı her türlü baskı ve şiddeti uyguladılar. Çok yerde ayrım yapmaksızın köylüleri öldürdüler. Genç kadınlarla güzel kızları da ticari amaçla yanlarına aldılar. Bu arada Arap ve Kürt milislerini devreye soktular. Asuri ve Ermeni yığınların üstüne saldırttılar. Aşiret milisleri "kelle avı"na çıkmışlardı artık. Irz, namus, insanlık ve adalet söz konusu olamazdı.[284]

Asurilere yardım vaadinde bulunan Rus ve İngiliz birlikleri, aslında Hıristiyan halkı kandırıyorlardı. En küçük pratiklerde bile savunulması gereken köyü bırakıp gidiyorlardı. Köylüler, sonradan baskın yapacak olan Türk, Kürt, Arap birlik ya da milislerinin insafına terk ediliyordu. Dağ köylerinden Ruma, Bob ve Siyvata dehşet içinde kaderlerini bekliyorlardı. Buralardaki Asurilerden kimse sağ kalmadı. Siyabert köyü ise haritadan toptan silinmişti. Zulüm ve vahşetten yılan Asuriler, toplu göç etmeye başlıyorlardı. Aslında birkaç yıla sığan kanlı çatışmalarda yaklaşık 500-600 bin Asuri öldürülmüştü.[285]

Bir İngiliz misyoner bu toplu göçleri şöyle tanımlıyordu: "Her tarafta sefil yığınlar. Büyük insan kitleleri akın akın bir yerlere gidiyordu. Bir daha görmek istemediğim bu dehşet, bir tiyatro oyununa benziyordu."[286] Marx dememiş miydi: "İlk olan şey trajedi, ikincisi ise komedidir."

I. Dünya Savaşı'nın Kürtlere Etkileri

I. Dünya Savaşı'nın felaketli sonuçlarından nasibini alanlar sadece Asuri ve Ermeniler değildi: Türk ve Çerkes gibi bölgedeki etnik topluluklar ya da halkların yanında Kürtler de sürgün, vahşet, açlık, kıyım gibi toplumsal felaketlere maruz kaldılar. Iraklı Kürt tarihçi M. E. Zeki Bey şunları yazıyor: "Açıkça söylemek gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan ve Türk olmayan halklar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemlerde, savaş sırasında, hatta savaştan sonra vatanlarından kovularak, salgın hastalıklara tutularak; açlıktan ölmek, yabancı devletlerin saldırılarına uğramak, gücünün dışında vergilere bağlanmak... vb belalar ve afetler karşısında çok ezildiler. Bu kötülüklerden en çok Kürtler zarar gördü. 1919 yılında, Osmanlıların 2. Ordusu'nda erzak ve yiyecek sıkıntısı baş gösterince, Diyarbekir ve yöresinde-

ki Kürtlerden asker ve sivil olanları yurtlarını bırakarak Musul'a gitmeye zorlandılar. Bir bölümü Halep'e sürgün edildi, çoğu yollarda açlıktan ve hastalıktan öldü... 1914'te başlayan savaş sırasında Kütler çok zarar ve kayıplara uğradılar... Savaşa yetenekli her Kürt orduya alındı. Rus askerinin öncüsü sayılan gerillalar (ki bunlar Ermeni komitacılardan oluşmuştu), Kürtlere çok zarar verdiler. Ardından Halil Paşa'nın Kürtlere reva gördüğü zulümler başladı. 700 bin kişinin Kürdistan'dan göç ettirildiği sıralarda bunların çoğu yollarda açlıktan ve hastalıktan yok oldu."[287]

Kürt milliyetçiliğinin temsilcilerinden, dilbilimci Celadet Ali Bedirhan Bey, İstanbul'daki Kürt toplumuna ilişkin gözlemlerini şöyle dile getirir: "Mütarekeyi takip eden günlerde İstanbul'a döndüğüm zaman, Kürdistan'dan 650 bin kişilik bir nüfus, Batı Anadolu vilayetlerine dağılmıştı. Cepheye giderken, Toros geçitlerinde bu muhacirlerden kitleler görmüştüm... Görüyordum ki, bu kafileler soğuktan taş kesilmiş insan heykellerinden başka bir şey değildir."[288] *Kürdistan* adlı gazetenin yazdıklarına göz atalım: "Tehcire gelince, tehcir Ermenilere mahsus değildir. Bilhassa Ermenilerin tehciri bir kere olmuşsa, Kürtlerin tehciri birçok defa sürüp gitmiştir..."[289] Bu nedenle Kürtler Osmanlı, Devleti'ne şunu sormaktalar: "Kürtler acaba, Devlet-i Aliye-i Osmaniye'ye büyük hizmetlerde bulunmadılar mı? Ermenilerin istirahat ve geçimleri iyi biçimde sağlandığı halde, bizler her an ölüme ve mahvolmaya mahkûm; aç, çaresiz, çırılçıplak aile fertlerimizle sokaklarda dileniyoruz..."[290]

Özetle Kürtler, kendi topraklarındaki yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, özellikle de petrol için savaşa tutuşan emperyalist güçlerin getirdiği[291] belaların acı sonuçlarını çekiyorlardı. Yaklaşık 1 milyon Kürt savaşın kurbanı oldu.[292] Bununla birlikte Kürt yoksullar, Osmanlı'ya karşı 1915'te isyan ettiler.[293] Sözün özü, Birinci Dünya Savaşı, Kürtler için ölüm, açlık, yıkım ve iskândan başka bir şey getirmedi. Yakın ve Ortadoğu'da başka hiçbir halk, bu dönemde Kürt, Ermeni ve Asuri halkların gördüğü eziyet ve acıları görmedi ve bu kadar büyük bir perişanlıkla karşılaşmadı.[294]

İNGİLTERE VE ETNİK ÇATIŞMALAR

1915-1916 arasında yaklaşık iki milyon Ermeninin öldürüldüğü iddia ediliyor. Bir o kadarının da Suriye çöllerine göçürüldüğü ileri sürülüyor.[295] Bizce katledilen Ermeni sayısı pek tartışmalıdır. Türkiye, elverdiğince bu sayıyı asgariye indirmek; Ermeniler de mümkün olduğu kadar yükseltmek için ellerinden geleni esirgemiyorlar. Verilen rakamlar 300 bin ile 3 milyon arasında değişebiliyor. 2005'lerde bile taraflar açık artırma veya eksiltme yoluyla polemik yapabiliyorlardı. Ancak bundan böyle hemen bütün arşivler açılıyor; muhtemelen gerçeğe yakın bir tablo elde edilir.

Asuriler, geri çekilen Rus birlikleriyle gitmeye karar verdiler. Kimi kaynaklara bakılırsa 1916'da Asuriler, Rus subayları tarafından eğitilip yeniden çarpışma hazırlıklarına koyuldular. Sivil halktan (kadın-çocuk-yaşlı) 80 bin kişi ise, gerek misyoner kamplarında konaklayarak, gerekse sarp dağlar aşarak savaşın felaketlerinden kurtulmak için İran içlerine ve Kafkasya'ya göç etti.[296] Rus subayları gözetiminde Urmiye'de "devrimci direniş" birlikleri oluşturan Nasturi gençleri, Türk birliklerine karşı birçok askeri operasyona fiilen katılıyorlardı.[297] Bu arada yaklaşık 100 bin silahlı Asuri köylüsünü çeşitli vaatlerle kandıran despot Osmanlı yönetimi, silahları teslim aldıktan sonra köylerde imha harekâtı başlattı.[298]

Olaylar bu yönde gelişirken, Müttefik ülkeler cephesinde büyük bir çatlak meydana geldi. 1917 Büyük Ekim Devrimi patlak verdi. Çarlık Rusyası devrildi. İran ve Türkiye'deki tüm Rus birlikleri geri çekildi. Nasturileri iki seçenek bekliyordu: Ya kargaşa içinde ve sosyalist devrimin eşiğindeki Rusya'ya göçme, ya da İngilizlerin himayesine sığınma. Gerçi, 100 bin kadar Nasturi Ermenistan'a gitmişti. Ancak çoğunluk İngilizleri beklemeyi yeğledi.[299]

İngiltere, Rusya'nın aradan çekilmesinden sonra, Asurilerin biricik koruyucusu olarak kaldı. İngiltere Hindistan'daki çıkarlarını korumak için, Alman yayılmacılarının önüne set çekmek zorundaydı. Bu nedenle hem Nasturileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak hem de şimdiye kadar Rus yayılmacılığına karşı korumaya çalıştıkları Bağdat-Tiflis demiryolunu savunmak için, İngilizler 1918'de harekete geçti.[300]

İngilizler, Tiflis-Bağdat demiryolu hattının savunmasını, kendi amaçları uğruna yetiştirdiği Ermeni ve Asuri birliklerine yaptırıyorlardı. Kimi Kürt aşiretleri de İngilizler ile işbirliği içindeydiler. Fakat sınır boylarındaki istikrarsızlık aşiretlere yansımıştı. Bu nedenle İngilizlere yardım eden Kürt aşiretleri, ani bir manevrayla Türk birliklerinin yanına geçtiler. Bunun üzerine İngilizler, Asurileri (Nasturileri) kendi saflarında çarpışmaya zorladılar. Üstelik Asurilere "özerk ya da bağımsız bir Asuristan" kurulması yolunda söz de verildi.[301] Hatta İngiliz birlikleri ortak operasyon ve çatışmalar düzenlemek amacıyla Asuri birlikleriyle Sin kalesinde buluşmak üzere sözleştiler. Plan uyarınca, bu operasyonun komutanlığını Nasturi liderlerinden General Ağa Petrus yapacaktı. Asuri milisleri, bu Sin kalesi için Türk, İran ve Kürt birlikleriyle kanlı bir çatışmaya girdiler. Fakat yanlarında hiçbir İngiliz bulamadılar. Cephaneleri bitince, Kürt-Türk birliklerine teslim oldular.[302] İngiltere'nin tipik entrikacılığı devreye girmişti. Yakın cephede çarpışan başka Asuri birlikleri ise, çevrelerindeki çemberi yararak çok yakın mesafedeki İngiliz birliklerine ulaşmaya çalıştılar. Göçe yönelen Nasturi kitleleri, İngilizleri bulunmaları gereken yerde bulamadılar. Urmiye-Hemedan yolunu tutmak zorunda kaldılar. 19 günlük uzun bir yürüyüş tuzaklı saldırılar ve kırıp geçiren hastalıktan sonra 100 binin üzerindeki insan kafilesi, İngiliz askeri üssüne varmayı başardı. İngilizler, perişan haldeki kafileyi, Bağdat yakınındaki Bakuba'ya sürdüler. Burada oluşturulan mülteci kampı, yıllarca Asuri yerleşim yeri olarak kaldı. Ayrıca İran ve Türkiye'den göç eden 30 binin üzerinde Asuri ve 15 bin kadar da Ermeni de bu kampa yerleşti. Çok geçmeden İngilizler, Ermenileri, Basra yoluyla Irak dışına çıkarttılar. Buna karşılık Asuriler, İngilizlerin işine yarayacak biçimde kullanıldılar.[303]

İNGİLİZLER VE ASURİLER

I. Dünya Savaşı, İngiltere'nin bölgeye ilişkin şeytani planını hayata geçirmek için büyük bir fırsat oldu. Amaç bölgedeki yeraltı ve yerüstü zenginliklerini tekeline almaktı. Bu nedenle, 1914'e kadar İngiliz gizli servisine bağlı ajanlar öncelikle Osmanlı uyruğundaki Kürtler ve Türkler, daha sonra İranlı Kürtler, ardından Osmanlı egemenliğindeki Ermeni ve Asuriler, nihayet İran'daki Ermeni ve Nasturiler arasında çok çalıştılar. Yoğun propaganda yaptılar. Bu dönemde üç İngiliz ajanı özellikle göze çarptı: 1) Yüzbaşı Greasy, 2) Yüzbaşı Reed, 3) Teğmen Mac Dowell. Her üçü de Asurilerle sıkı bağlar kurup, onlarla içli dışlı oldular. Yüzbaşı Reed, Doğu Asurice dilini mükemmel biliyordu. Kendisi, Asya Doğu Asur (Nasturi) dini liderliğine yakın bir yerde bulundu hep. Örneğin Patriyark Mar Benyamin (Qudsanis'teki) ile komşuydu. Yüzbaşı Greasy ve Teğmen Mac Dowell ise, yıllarca İran ve Türkiye Kürtleri arasında ve Azerbaycan bölgesinde çalıştılar.[304]

Üç İngiliz casusunun faaliyette olduğu dönemde, Nasturilerin dini lideri XXI. Mar Benyamen Şemun'du. 1903 yılında Patrik unvanını alan Mar Şemun, İngiliz istihbarat servislerince yakından izlenip gözleniyordu. Özellikle Yüzbaşı Reed, onun yerleşim merkezinin yakınında oturuyordu. Bu dönemde İngilizlerin tek amacı, Türkiye ve İran'daki Asurilerle Ermenilerin Mezopotamya'ya (bugünkü Irak -F.B.) göçmelerini sağlamaktı. İngilizlerin gizli planı uyarınca, (ki Asuri ve Ermeniler de buna çanak tuttular), Kürt-Türk ortak cephesine karşı Asuri-Ermeni ortak cephesi oluşturuldu. Kürt-Türk cephesinin arkasında Osmanlı yönetimi ve Almanya, ikincisinin arkasında da İngiltere ile Fransa duruyordu. İngilizlerin siyasi hedefi, Hindistan-Bağdat-Londra hattında "Hıristiyan bir devlet" ya da karakol kurmaktı. Bu, "Asuristan" olabilirdi. Ekonomik hedef ise, Kürt ve Arapların elindeki zengin petrol kaynaklarını Ermeni-Asuri milisleri aracılığıyla ele geçirmekti.[305]

Bu amaçları berraklaştıran İngilizler, ajanları aracılığıyla Patrik Mar Şemun'un yanına gittiler. Şemun'u, "Türklerle Kürtlerin ortak cephe kurduğuna" ve "Hıristiyan Asurilerle Ermenileri keseceklerine" inandırırlar. "Hıristiyanlığın biricik koruyucusu"

rolünü üstlenen İngiltere, ortak bir cephe kuracak olan Ermeni-Asurilere yardım edeceği yolunda söz verdi. Ancak İngilizlerin geçmişteki sözlerini tutmadığını bilen, bu yüzden "sütten ağzı yandığı için yoğurdu üfleyerek yemek" isteyen Mar Şemun, İngiliz ajanlarına hemen söz vermedi. Konuyu Asuri ve Ermeni aşiret liderleriyle konuşacağını belirtti. Gerçekten, konu ileri gelenler arasında tartışıldı. Şu sonuca varıldı: "Birinci Dünya Savaşı patlarsa, Ermenilerle Asuriler birlikte hareket edecekler."[306] Bu sonucu elde etmeyi başaran İngiltere hükümeti, bu kez her üç ajanı, Osmanlılarla görüşmeye gönderdi. Ajanlar, Türk yetkililerine, Asurilerle Ermenilerin bir isyan hazırlığı içinde olduğunu ve bu nedenle Osmanlı hükümetince bu azınlıklara tanınan hakların iptal edilmesini istediler. Görüştükleri Türk paşalarını, Asuri ve Ermenilere baskı yapma yolunda ikna etmeye hatta baskı yapmaya çalıştılar. Türk yetkililer; "Asurilerden böyle bir tutum beklemediklerini, İmparatorluğun en sadık halklarından birinin de Asuriler olduğunu" savundular. Özetle Türk paşaları, İngilizlerin anlattıklarına inanmadılar. Buna karşılık İngiliz ajanlar şu öneriyi getirdiler: "Öyleyse, Ermeni ve Asurilerden, ellerindeki silahları hükümete teslim etmelerini isteyiniz."[307]

1916'da Osmanlı Devleti, Türkiye ve İran'daki hemen tüm Kürt aşiretlerine yardımı gündeme getirir. Asurilere (Nasturi) karşı kanlı çatışmalar başlar. İngilizlerin temelini attığı bu "milli/etnik boğazlaşmalar" 1918'e kadar sürer. 36 bin kişilik Osmanlı ordusu, yanına Kürt milisleri de alarak, Van'daki Ermeni ve Asurilere saldırır. Onları İran'a doğru sürer. 50 bin kadar Ermeni ve Asuri İran'daki Xoy ve Salmas kentlerine göçer. İran'da süren altı aylık kanlı çarpışmalardan sonra, Ermeni-Asuri kitlesi İngilizlerin denetimindeki Irak'a göçerler.[308]

Rusya'da Ekim Devrimi olduktan sonra, bölgede çarpışan birçok Çar subayı ülkesine dönmekten korkar. İran'da kalan Rus subaylarından Palkonik Kontratof, Palkonik Kazmin ve Zaradiş, Osmanlı ve Kürtlere karşı çarpışan Asuri-Ermeni milislerini eğitirler. Palkonik Kazmin, Asurilerden (Nasturiler) oluşturulan bir ordunun komutanlığını bile üstlenir. Zaradiş ise, Asur topçu tugayı kumandanı olur. Rus subayları, sosyalist devrime düşmandı-

lar. Osmanlıların eline geçince ya Devrim Rusyası'na teslim edileceklerini ya da Osmanlılar tarafından öldürüleceklerini iyi biliyorlardı. Bu yüzden kaderlerini İngilizlerin, özellikle Asuri birliklerinin kaderine bağladılar. Asurilere yardım edenler arasında Fransa da vardı: Doktor ve ilaç gönderiyordu Fransızlar![309]

Asuri birliklerinin Rus subayların denetimi altında adeta "bağımsız bir ordu" oluşturmasından hoşlanmayan İngilizler, çeşitli oyunlara başvururlar. Örneğin Nasturi ve Ermenilerin Rusya'ya göç etmeleri için baskı yaparlar. Ya da İngiltere denetimindeki Irak'a gitmeleri yolunda çekici tekliflerde bulunurlar. Nasturi liderlerden Yawsep Malek şunları yazar: "Hedeflerine ulaşmak için, İngilizler şeytanımsı bir plan daha uygularlar. Urmiye'deki Asur aşiret liderleriyle 14 gün süren bir toplantı yaparlar. Amerikan misyoneri Dr. Shet, Rus Konsolosu Basil Nikitin, İngiliz konsolosu ve temsilcileri de toplantıya katılanlar arasındadır. Oturumda söz alan Yüzbaşı Greasy, Asur halkının silahlanarak, düşmanları olan Türk ve Kürtlere karşı savaşmasını önerir. Buna karşılık Rus Basil Nikitin, Asurilerin barış içinde yaşayabilmeleri için, İngilizler tarafından kendilerine vaat edilen 'bağımsızlık' hakkının verilmesini söyler. Nikitin'in isteği, başta Yüzbaşı Greasy olmak üzere, toplantıdakiler tarafından benimsenir. Altına mühürle imza atılır..."[310]

Patrik Mar Şemun'un Öldürülmesi

Nasturi din önderi Mar Benyamen Şemun nasıl öldürüldü? Bu konu çok tartışmalı. Kimine göre İranlı Kürt önderi İsmail Sımko dini ve etnik rekabet yüzünden Şemun'u tuzağa düşürüp öldürdü, kimine göre ise, olayda hem Osmanlı hem de İngiliz parmağı vardı. Üçüncü bir görüşe bakılırsa, Mar Şemun İngiliz, Osmanlı ve İran hükümetlerinin kendi çıkarları açısından tek tek ya da danışıklı biçimde kurdukları bir tuzağın kurbanıdır.

İran Kürt liderlerinden Abdurrahman Kasımlo, Şikak aşireti reisi ve Kürt isyan önderi Sımko İsmail'in yabancıların oyununa gelerek, Mar Şemun'u öldürdüğünü ve bu yüzden hata ettiğini belirtir.[311] Sımko İsmail isyanı üzerinde uzun ve derinlemesine bir inceleme yapan Hollandalı araştırmacılardan Martin Van

Bruinessen ise, olayı şöyle yorumlar: "Savaş sırasında İran Kürdistanı'nda silahlanan ve bağımsız bir Kürt devleti kurmayı isteyen sadece Şikaklı Sımko İsmail değildi. Nasturi Asuriler, özellikle Hakkari bölgesinden gelmiş görece militan kesimi oluşturanlar, çok iyi silahlanmışlardı. Bu Nasturi güçleri, Anadolu'dan gelmiş silahlı Ermenilerin kendilerine katılmasıyla iyice güçlenmişlerdi. Rus birliklerinin bölgeden çekilmesinden sonra, Nasturileri artık himaye edemediklerinden, kendilerini savunmaları için bir miktar da silah bırakmışlardı. Nasturi kaynakları, bu silahların bir yıllık savunmaya yeterli olduğunu belirtiyor. Rus subayları da Nasturi birliklerini eğitip örgütlediler.

İran eski Genelkurmay Başkanı Hasan Arfa'ya göre ise, Nasturilere yardım edip silah verenler arasında Fransız askeri misyonu da vardır. Amaç, Nasturilerin Türklere karşı savunulmasıdır. Üstelik Asuriler, Sımko'nun istediği şeyin aynısını istemektedirler; Urmiye ve Salmas kentlerinde bağımsız bir devlet kurmak. Bölgedeki Müslüman halk (düzlüklerdeki Azerilerle dağlardaki Kürtler), Rusların çekilmesinden son derece memnun kaldı. İran hükümeti de bu işe sevindi. Açlık ve karşılıklı boğazlaşmalarda önemli rol oynayan Rusların çekilmesiyle, Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki gerginlik arttı. Çatışmalarda Kürt aşiretlerinden çok, Azeriler acı çekmişlerdi. 1918'de Urmiye'deki isyandan sonra Hıristiyanlar çok şeye egemen oldular ve kenti denetim altına aldılar. İran hükümeti, asayişi sağlayacak durumda değildi. Tam da bu nedenle, Tebriz Valisi Moht-i Şens, Kürt lideri İsmail Sımko'ya yaklaşmaya başladı. Valinin fikir vermesiyle, Sımko Asuri lideri Mar Şemun'u ittifak yapmak üzere, görüşmeye çağırır ve Şemun'u hile yoluyla öldürür.[312]

Türk resmi kaynaklarına bakılırsa, Nasturi lideri Şemun'un herhangi bir biçimde tasfiye edilmesi için Sımko'ya yardım edilmiş. Türkiye'de siyasi mülteci olarak bulunan Sımko'yu, resmi olmayan yardımlarla İran'a göndermek suretiyle, Urmiye ve Selmas dolaylarında yoğunlaşmakta olan Ermeni ve Nasturiler dağıtılır...[313]

Asur kaynaklarına bakılırsa, olay şöyle cereyan etmiştir: İngiliz hükümeti Mar Benyamen Şemun'un öldürülmesini karar-

laştırır. Bunu gerçekleştirmek için adı geçen üç İngiliz ajanı, Kürt lideri Sımko ile birkaç kez görüşürler. Sımko'nun en yakın adamlarından biri olan İbrahim Xan şunları anlatır: "Bir gün, Sımko beni ve diğer ileri gelenleri yanına çağırıp, yakında Yüzbaşı Greasy adında bir İngilizin kendisini ziyaret edeceğini ancak bu ziyaretin mahiyeti hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığını söyledi." Görüşme sırasında Greasy, Sımko'dan Patriyark Şemun'u yanına davet ederek öldürmesini ister. Sımko, İngiliz'e sorar; "Allah için söyleyin. Bu adamı neden öldürmek istiyorsunuz?" Greasy; "Onu öldürmezsen, o seni öldürecek" diye yanıtlar. Bu işten bir şey anlamayan Sımko şaşırır. Greasy daha fazla açıklama getirir: "Asurilerle Osmanlılar arasındaki savaşı kesinlikle Türkler kazanacak. Bu durumda yenilen Asuriler, İngiliz denetimindeki Mezopotamya yerine Rusya'ya göç etmeye başlayacaklar. Bu da İngilizlerin işine gelmeyecek." Bu arada Greasy, Sımko'ya şöyle bir söz verir: "Asuriler, Kürtlerin de bulunduğu Urmiye ve Xoy kentlerini istemektedirler. Oysa buraları boşaltıp Irak'a göç ederlerse, Urmiye, Salmas ve Xoy kentleri tümüyle Kürtlere kalabilir. Kürtler rakipsiz kalıp, özgürlüklerini kazanabilirler. Ayrıca İngiltere, Kürtlere para ve silah yardımında da bulunabilir."[314]

İngiliz subayının önerisini makul karşılayan Sımko, Kürt aşiret liderleriyle meseleyi görüşüp, Nasturi lideri Patriyark Mar Şemun'u davet etmeye karar verir. Mar Şemun, Asuri aşiret liderleriyle tartıştıktan sonra Sımko'nun davetini kabul eder. Bu arada en seçkin savaşçılardan 100 Asuri'nin korumasında Sımko'nun kaldığı Çari'ye doğru yol alır. Bizzat Sımko İsmail tarafından karşılanır. Ancak Sımko daha önce belli yerlere adamlarını yerleştirir. Pusu kurar. İşaret vermesi halinde Mar Şemun ve adamlarına ateş açılması yolunda emir verir. Bu plan, çok dar bir çerçevede hazırlanır ve birkaç aşiret liderinden başkası da olayı bilmez. Sımko-Mar Şemun görüşmesi yarım saat sürer. Dışarıda bekleyen Asuri muhafızlar, olaydan kuşkulanırlar. Aralarında General Dawed adlı bir Nasturi, çabuk davranarak Sımko'nun öldürülmesi yolunda bir teklif götürür. Ancak Patriyark teklifi reddeder. Bu sırada Sımko ile Mar Şemun birlikte bahçe-

ye çıkarlar. Sımko silahını çekip Patriyark'a ateş eder. Kürt milisleri, dört bir yandan Nasturi muhafızları kurşun yağmuruna tutarlar. Tuzaktan sadece 8-10 kişi sağ kurtulur. General Dawed, Ermeni bir kadının da yardımıyla Mar Gewargis Kilisesi'ne sığınır. Asur büyükleri, öldürülen Şemun'un yerine kardeşi Pawles'i yeni Patrik seçerler.[315] Olayın içinde olup Patrik'e görüşmelerde eşlik eden ve çatışma sırasında yaralanarak kurtulan Rus subayı Binbaşı Kondriatof'a göre; Sımko, Mar Şemun'a barışma konusunu sorar. Patrik, "İran hükümetine asi olmadığını ve belli bir toprağı işgal etmeyi planlamadığını, kendisini Türklerle başkalarının saldırılarına karşı kendilerini savunduklarını" belirtir. "Bu görüşe aynen katıldığını" ifade eden Sımko, Patrik'le birlikte bahçeye çıkar; Mar Şemun'un elini öpüp, onu arabaya bindirerek uğurlar. Araba hareket edince dört bir taraftan ateş başlar. Patrik'in kız kardeşi Surma Hanım, "Sımko'nun, Hoy Valisi ve İran hükümetinin emri üzerine Mar Şemun'u öldürdüğüne; karşılığında valilik alacağına ilişkin ellerinde bir belge olduğunu" yazar.

Mar Şemun'un öldürülmesinden sonra Asuri ve Ermeniler, Urmiye-Hemedan hattı üzerinden göçerler. Bu arada intikam almak amacıyla karşılaştıkları Kürt köylülerini kıyımdan geçirirler. Karşılık veren Kürtler de çok sayıda Nasturi'yi öldürürler.[316] Özel Asuri ve Ermeni birlikleri de Sımko'nun karargâhını kuşatarak kanlı bir çatışma başlatırlar. Kürtlerin kayıpları belirsiz ama çoktur. Asuriler ise 400 kadar ölü verirler. Malek Şmuel'in oğlu Malek Yaqo'ya göre "bu savaş, Asurilerin en çetin ve kahramanca çatışmalarından biriydi..."[317]

Bu kuşatmada adeta yenilgiye uğrayan Sımko, ne yapacağını şaşırır. Üstelik ne İngilizlere ne de Türklere yaranabilir. Asurilerle de arasına "kan" girmiştir artık! Sımko milisleriyle çatışmalardan sonra Salmas'a dönen Nasturiler, hemen bir toplantı yaparak durumu değerlendirirler: "Biz, Sımko'ya ağır bir darbe vurduk. Onun Xoy kentine gidip Asurileri öldüreceği muhtemel olduğundan, en iyisi Xoy'a gidip, Kürtlere direnelim. Yenilirsek, bu kente yakın olan Rusya'ya kaçabiliriz. Savaşı kazanırsak, Urmiye kentine geri döneriz. Görüldüğü kadarıyla bu bizler için tek seçenektir."[318] Bu öneriyi getiren, Nasturi komutanlarından ve

Sin kalesi savunmasında İngilizlerin ihanetine uğrayan General Ağa Petrus'tur. Mar Şemun'un kız kardeşi Surma (Hanım), öneriye karşı çıkar ve dolayısıyla teklif reddedilir. Karar boşluğunu yakalayan Sımko ve milisleri, 5000 Nasturi köylüsünün canına mal olan bir misilleme hareketinde bulunur. Sonuç, Nasturiler açısından tam bir yenilgidir.[319]

Fırsatı kaçırmayan Osmanlı Paşası Halil, Nasturilerin kökünü kazıma harekâtı başlatır. Türk ve Kürt birlikleri saldırı üstüne saldırı düzenleyerek Xoy ve Salmas kentlerini ellerine geçirirler. Çatışmaların yoğunlaştığı bölgeler aşağı Xan, Urmiye ve Qasımlo düzlükleridir. Halil Paşa, 9-12 bin kişilik bir kuvvetle saldırır. Asuri-Ermeni milisleri ise, çete savaşı verirler. Zaman zaman Osmanlılara zayiat verdirdikleri de olur. Örneğin Petrus Ağa komutasındaki bir birlik, yaklaşık 500 kadar Türk askerini esir alır. Aralarında 23 subay, bir doktor ve bir müzisyen de vardır. Ama esas olarak, Asuriler açısından savaş kaybedilmiştir. Nitekim altı ay süren çatışmalardan sonra Nasturi-Ermeni birlikleri yavaş yavaş geri çekilirler.[320]

Yenilgi ve Bozgun

Aşağı Xan'a karşın Darşki bölgesini mevzi edinen Türk birlikleri, Asuri ve Ermeni milislerini top ateşine tutarlar. Kıpırdayan her şeye ateş edilir. Bu sırada Tebriz'den geldiğini söyleyen bir Alman, Asuriler tarafından yakalanıp sorguya çekilir. Alman'a göre; Ruslar, Tebriz'e yakın bir göle sandıklar dolusu top güllesi atmışlardı. Buna kanan 180 kadar Nasturi milisi, Rus eğitmen subayı Zaradiş komutasında gemiyle sandıkların bulunduğu sanılan yere doğru yönelir. Ancak Alman, aslında Osmanlı casusudur ve Nasturileri tuzağa düşürmek için bu hileye başvurmuştur. Olaydan haberdar olan Türk birlikleri, Nasturileri top ateşine tutarak geri çekilmeye zorlarlar. Esir alınanlar ise kurşuna dizilir. Bu arada yalan söyleyen Alman da vurulur.[321] Nasturi ve Ermenilerin panik halinde İran'a göçünü duyan Ermeni Antranik Paşa, yanına aldığı birkaç bin süvariyle birlikte acele Xoy kentindeki Hıristiyan milislerin yardımına koşar. Buradan Levan Paşa'ya bir mektup yazar. Antranik Paşa'nın mek-

tubunu Kerimabad'da alan Ermeni Levan Paşa, mektubu kendisine ulaştıran Nasturi doktorlarından Baba Ferhad ile giden Ermeni elçileri öldürtmeyi kararlaştırır: Yalvarmalar sonuç vermez. Karar infaz edilir. Levan Paşa'nın gerekçesi, "elçilerin, kendilerini kamufle etmiş Türkler" olduğu yolundaydı.[322]

Asur kaynaklarına göre her ikisi de Ermeni olan Antranik Paşa ile Levan Paşa arasında bir rekabet vardı. Antranik, Ermeni ve Nasturilere yardım yanlısıydı. Levan ise, Türk askerleri ve Kürt milislerine tek başına karşı koyup zafer kazanabileceğini umuyordu. Oysa yenildikten sonra İran'a sığındı. Çünkü Antranik'in kendisini öldüreceğinden korkuyordu.[323] Elçilerin Levan Paşa tarafından öldürülüşüne tanık olan Nasturi doktoru Baba Ferhad, "Bir gün bizim geçişimizden hoşnut olup yardım önerimizi sevinçle karşılayan Ermeniler, ertesi gün Levan Paşa'nın korkusundan somurtkandılar. Çünkü bu arada elçiler öldürülmüştü."[324] Antranik de çekip gittikten sonra, Nasturiler Osmanlıların insafına kalmışlardı. Urmiye çevresinde 220 bin Nasturi ve 50 bin Ermeni, Osmanlı birliklerince kuşatıldı. Halkın, ölümüne direnmek ya da ölmeyi beklemekten başka çıkar yolu yoktu. Nasturiler, büyük kayıplar verdiler.

Bu arada İngiliz uçakları devreye girer. Hemedan-Urmiye hava hattından İngilizler Nasturilere insani yardımlar yaparlar. 75 İngiliz subayı ve birçok askeri malzeme gönderilmesi kararlaştırılır. Ancak, her nedense, İngilizler son anda kararlarından vazgeçerler. İngiliz-Asuri anlaşması gereği, Sin Kalesi savunması yapılacaktır. İngilizler, yine yardıma gelmezler. Petrus Ağa, 1000 kişiyle burayı savunur. İngiliz Albayı Mac Carthy, "Bu sözleşmede Asurilerin, İngilizler tarafından açıkça aldatıldığını" kaydeder anı defterine.[325] Nasturiler Hemedan'a vardıklarında, İngilizler Taze Kond denilen yakın bölgededirler. Göçmen Nasturilerin yollarını keserler. Her Asuriden, 1000 tümen yol geçme ücreti alırlar. Parayı ödeyebilenler İran Hemedan kentine gider. Ödeyemeyenler ise, İngilizlerin denetimindeki Irak Mezopotamyası'na gönderilir. Aynı zamanda Nasturi gençler, İngiliz ordusunda askerlik yapılmak üzere devşirilir. Komutanları da Albay Mac Carthy'dir. Böylelikle yaklaşık 3000 genç toplanır.[326]

ASURİ LEVİ BİRLİKLERİ

Asuriler, İngilizlerin kendi gençlerini devşirme yoluyla askere almalarının nedenini öğrenmek istediler. İngiliz yetkililer, "18.000 kadar Asuri genci eğitip Urmiye'yi geri almak" şeklinde bir açıklama yaptılar. Daha inandırıcı olmak için, Yüzbaşı Aleksandr Amir Camki adında bir Asuri subayını, "Levi" diye adlandırılan bu birliklerden sorumlu Albay Mac Carthy'nin yardımcısı olarak atadılar. Ancak Yüzbaşı Aleksandr, çok geçmeden İngilizlerin açıklamalarının doğru olmadığını ve sahtekârca planların bir parçası olduğunu görünce, hem komutanlık hem de yardımcılık görevlerinden istifa etti. Kendi yandaşlarıyla, daha önce kaldığı Hemedan kentine geri gitti. *Asurileri Kazanan İngilizler* adıyla bir kitap yazan Nasturi liderlerinden Yawsep Malek, Hemedan'a giden Asurilerin mal ve mülklerine İngilizlerce el konulduğunu belirtir. Yawsep'e göre, İngiliz askerleri, toplam olarak 12 bin tüfek, 86 top ve makinalı tüfek, çok büyük miktarda cephane ile 24.747 at ve ineği Asurilerin elinden aldılar. Bu durum, Nasturilerin, İngilizlere daha çok muhtaç olmasına yol açtı.[327]

İngilizlere elini veren Asuriler kollarını da kaptırmışlardı bir kere. Örneğin, 1918-20 arasında İran'ın Xoy kentinde 5 bin (çoğu Txuma ve Alni adlı Nasturi aşiretlerine mensuptu) kişi, Salmas ve Urmiye'de 14 bin kişi (bunlardan 2 bini, Mecid el Sultane tarafından öldürüldü) çatışmalar ya da kanlı boğazlaşmalar sonucunda hayatını kaybetti. Artık Asuri-Ermeni kitlesinin önünde göçten başka seçenek yoktu. Nitekim Hemedan'a doğru kitlesel göç başladı. Yığınlar aç bilaç, 18-20 gün yollarda sürünmüşlerdi. İngilizlerin planı gerçekleşmiş; Asuri kitlesi Rusya'ya değil de İngiltere denetimindeki Irak topraklarına sığınmıştı. Bu arada Bakuba göçmen kamplarına giden Asuri ve Ermenilerden toplam 14 bin masumun canına kıyılmıştı. Baş müsebbibi de İngilizlerdi.[328] Toplam Asuri kaybı 35 bindi.

Kimi araştırmacılara göre Nasturiler, bu felaket sırasında sayılarının yarısını yitirerek 1919'da 50 bin kişilik bir topluluk olarak kayda geçtiler. Hemedan'da İngilizler tarafından silahlandırılarak Bakuba göçmen kamplarına gönderilen[329] Asuriler,

buradaki İngiliz subaylar gözetiminde askeri eğitimden geçtiler ve İngiltere'nin sömürgeci çıkarları için çarpışacak özel "Levi" birlikleri oluşturdular. Çaresizlik ve kör siyasetler sonucu, bağımsızlık elde edeyim derken İngiliz kuklası ya da paralı askerleri durumuna düşürülen bu Asuriler, 1919-20 arasında Kürt ve Arap bağımsızlıkçı ve direnişçilerine karşı kullanıldılar.[330] Levi'yi oluşturan 30 bin Asurlu, İngilizlerin "küçük müttefikleri" sıfatıyla, 1932'ye kadar kendi çıkarları için değil, sadece ve sadece İngiliz çıkarları için savaştı. En kötüsü, bir kısmı, örneğin Yawsep gibileri, İngiliz ordularının yanında Filistin'i işgal hareketine katılıp Filistin halkının direnişini bastırma ve Siyonist devletin kurulma sürecinde subaylık bile yaptılar.[331] Bu arada İngilizlere fazlaca yüz vermeyen Ermeniler, Basra üzerinden Irak dışına çıkarıldılar. Bakuba'da toplam 60 kamp ve 312 çadır kuran İngilizler, 1920'de bunları kapatarak bütün Asurileri Musul'a göçürdü.[332]

Bu arada Sımko tarafından öldürülen Mar Benyamen Şemun'un Patrik seçilen kardeşi Mar Pawles Şemun XXII. vefat etti. Yerine XXIII. Patriyark Mar Esay Şemun seçildi. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Mar Esay Şemun henüz ergin değildi. Dolayısıyla Versailles'te toplanan Barış Konferansı'na Asurileri temsilen Mar Esay Şemun'un halası katıldı. Asurilerin bu konferanstaki haklarını savunmak için toplantıda bulunan Şemun'un halası tek konu üzerinde ısrar etti: "Üzerinde yurt kurup barınacak bağımsız bir toprak parçasının Asurilere verilmesi." Bu istem, Ortodoks Süryanilerin haklarını da içeriyordu.[333]

Ancak 30 bin Asur gencini vurucu kara gücü ve öncü paraşütçü birlikleri adı altında Osmanlı ordusu ile Kürt milislerine karşı savaştıran, Irak'taki Kürt ve Arap direnişlerinin bastırılmasında kullanan, *Asur Levi* birlikleri kanalıyla halka kan kusturan İngilizlerin, "kendileri adına savaşacak ya da daha açık bir deyimle kendi adlarına ölüme gidecek" kimselere ihtiyaçları kalmamıştı! Büyük oynamış ve kazanmışlardı! Bu nedenle "küçük müttefikleri" Asurileri baştan savabilirlerdi. Nitekim Asurilere vaat edilen "bağımsız ya da özerk bir Asuristan" sözü yerine getirilmediği gibi, İngilizler, Asuri kadın temsilcinin istemini de göz

ardı ettiler. Bütün yaptıkları, Irak'ta kurdukları sömürgeci Mandat Yönetimi süresince Asurilere mal ve can güvenliği sağlamak, Kürt ve Araplara oranla bu kesime özel ayrıcalıklar tanımak ve Levi birliklerinde çarpışanlara da paralı asker muamelesi yapıp bol maaş vermekti.[334]

Asurilerin Kürt Aşiretlerine Saldırısı

Yıl 1920; Nasturi komutanlarından ve Kürt-Nasturi çarpışmalarının mimarlarından General Ağa Petrus ile Malek Xosaba Yawsep, ilk elde Aqra'daki Kürt aşiretlerine karşı büyük bir saldırı başlatırlar. Dönem, İngilizlerin Osmanlıları yendiği dönemdir. Hava, Kürtleri destekleyen Osmanlı'dan yana değildir artık. Bir bakıma gün, İngilizlerden yana saf tutanların günüdür. En azından moral açısından ve nesnel olarak durum buydu.

General Ağa Petrus birlikleri Aqra'yı Kürt aşiretlerinden aldıktan sonra, Hakkari dağlarından Van'a kadar uzanan bir hat üzerinde Kürtlerle çatışmayı sürdürürler. Nasturilerin planı şöyleydi: İlk elde Ertoşi ve Zeybor (Zebari) adlı iki güçlü Kürt aşireti dize getirilmeli, ardından Ormargavar, Şahrevan ve Urmiye işgal edilmeli. Bu savaşta Nasturi birliklerinin yanında İngiliz subaylarının (Homezd Gipson ve Galen Oven gibi) bulunuşu da dikkat çekicidir. Nasturi birlikleri, Kürtleri Zap suyuna kadar geriletir. Ancak Zebraye köylüleri ile Şeyh Ahmet ve Barzani milislerinin güçlü direnişiyle karşılaşırlar. Günlerce Zap kıyısında kurşun yağmuru altında bekleyen Nasturi birlikleri, bir yolunu bularak nehri geçerler. Kürtler ağır kayıplar vererek geri çekilirler.[335]

Kürtlerin yenilmesi üzerine, General Ağa Petrus, hiç durmaksızın Urmiye kentinin ele geçirilmesini ve birlikleri için gerekli ikmal malzemesini buradan temin etmeyi önerdi. Plana göre, kış mevsimi Urmiye'de geçirildikten sonra baharla birlikte Ermenilerin yoğun yaşadığı Şahrevan'a oradan da Hakkari bölgesine geçilip Musul'a ulaşılacaktı. Musul ele geçirilince, İngilizlerin vaat ettiği "bağımsızlık" ilan edilecekti. Kısaca Asurilerin "ata toprağı" dedikleri bu yerlerde Asuristan kurulacaktı. Ancak General Ağa Petrus'un arkadaşlarından Malek Xosaba Yawsep, bu

planı beğenmez. Tiyyari ve Txuma aşiret reisleri de plana çekince koyarlar. Bunun üzerine Ağa Petrus, planından vazgeçmek zorunda kalır. Boşluğu ve tereddüdü yakalayan Kürt aşiretleri, karşı saldırıya geçerler. Nasturi birlikleri, büyük bir yenilgi alırlar. İngiliz subaylarından Gibson, bu yenilgi nedeniyle intihar eder. Sağ kalanlar Irak Mezopotamyası'na sığınırlar.[336] Asuri kaynakları İngilizlerin verdikleri sözü tutmayıp Nasturilere yardım etmediklerini, böylece planlı biçimde Ağa Petrus'un yenilgisini hazırladıklarını ileri sürürler. Çünkü İngilizler kendi denetimleri altındaki Irak'ta, daha önce Rus ve Osmanlı'ya karşı düşündükleri tampon Asuristan devletinin kurulmasını istememektedirler. Savaş bitmiş, Rus ve Osmanlı tehlikesi diye bir şey kalmamıştı. Hindistan-Bağdat-Londra hattı güvence altındaydı şimdilik.

Nasturiler İngiliz işgalindeki Irak'a gittiklerinde, Ağa Petrus yenilgiye sebep olmakla suçlanır. İngilizler yenilginin nedenini araştırmak için askeri bir mahkeme kurarlar. Asuri kaynaklarına göre, askeri taktikler konusunda hep haklı olan Ağa Petrus, üniforma ve nişanlarını takarak İngiliz Askeri Mahkemesi önüne çıkar. İngiliz savcı, yüzbaşı olduğundan general rütbesiyle yargılanmakta olan Ağa Petrus'un önünde ayağa kalkar. İşin sarpa saracağını anlayan İngilizler, "Bir yüzbaşının bir generali yargılayamayacağı" türünden teknik bir gerekçeyle davadan vazgeçerler. Ancak Asuri Ağa Petrus olayı kapanmış saymaz ve İngilizlerin kendisini öldürteceğini sezer. Bu nedenle de Fransa'ya gider. Orada İngilizler tarafından öldürülür. Birkaç yıl sonra oğlu vurulur.[337] İngilizler amaçları uğruna kullandıkları ve posasını çıkardıkları halkların liderlerini tasfiye ederek karanlık emellerini gizlemek niyetindeydiler. Nitekim benzer bir plan, İran'a arka çıkan İngilizler tarafından Kürt isyan lideri İsmail Sımko'ya karşı uygulanır.

Hemen belirtmek gerekir, Nasturi komutanı General Ağa Petrus'un Hakkari ve çevresindeki çarpışmalarının tek somut sonucu şuydu: I. Dünya Savaşı boyunca süren çatışmalar yüzünden yerlerini terk eden Asurilerden 8 bin kadar sivil, gizli kanallardan dönüş yaptı. Daha önce yeşil hat olarak belirlenen sınırın

Türkiye tarafına geçip, eski köylerine yerleşti. Kürt komşularıyla yeniden yakın ve dost ilişkiler kurdu. Türk hükümetinin haberi olmaksızın birkaç yıl yaşadı Hakkari topraklarında. Ancak gerek aşiret çatışmaları gerekse Kemalistlerin etnik ve dinsel gruplar arasına soktukları yeni nifak tohumlarının sonucunda Kürtler, bu 8 bin kişilik Asuri kitlesini, Türk hükümetine ihbar ettiler. Kürt aşiret milisleriyle Türk birlikleri, yerleşim yerlerini yakıp yıkarak bu Asuri kitlesini yeniden sınırın öte yakasına zorla göçürdüler.[338]

ALDATILAN ASURİLER

Osmanlı Devleti ve müttefikleri yenilince ünlü Sevr Anlaşması yapılır. İngiliz ve Fransızlar esas olarak bir Ermenistan kurulmasını kararlaştırırlar. Bu arada Kürdistan kurulması yolunda da sözler verilir. Plana göre ya birleşik Ermenistan-Kürdistan ya da ayrı ayrı Kürdistan ve Ermenistan Devleti, Cemiyeti Akvam'a üye olacaklardı. Ancak Asuriler (Süryani-Kildani-Nasturi) için "bağımsız bir devlet" söz konusu olamazdı. Çünkü bir ulus olmadıkları ya da bir ulus olmanın niteliklerini taşımadıkları yolundan görüş belirtmişti İngiliz ve Fransızlar.[339] Oysa I. Dünya Savaşı öncesinde ve Osmanlı'nın parçalanmasının gündeme getirildiği günlerde, başta arkeolog ve konsolos A. H. Layard olmak üzere, hemen bütün İngiliz diplomatları "Asuri milleti"nden dem vuruyorlardı ve kaybolan Asur uygarlığının son kalıntılarını toplayıp, "yepyeni bir millet" yaratmayı amaçlıyor; bu uğurda siyasi, tarihsel, ideolojik ve hatta dinsel gayret sarfediyorlardı. Sevr görüşmelerinde Asurilerin payına düşen şey, "azınlık konumuna kavuşturulması ve eşitlik haklarının güvence altına alınmasından" başka bir şey değildi. İngilizlerin, bunun için gerekçeleri de hazırdı: "Asuriler, Ermeni ve Kürtler gibi bağımsız bir devlet kurma hakkına sahip olamazlar. Bu alanda onlarla eşit bir muamele göremezler. Çünkü, geçmişte bir yurt edinememiş ve birleşik bir önderlik altında yaşayamamışlardır. Dolayısıyla kendilerini yönetme hakkı Kilise'nin özerk denetimi ve idaresiyle sınırlı olmalıdır."[340]

Gerçekte bu oyunun tarihi 1912'ye kadar uzanır. Asurilerin

Türkiye'deki Patriği XXI. Mar Benyamen Şemun, Milletler Cemiyeti ya da o zamanki adıyla Cemiyeti Akvam'a bir mektup yazar ve haklarından yoksun bırakıldıkları yolunda şikayetleri dile getirir. Cemiyeti Akvam, durumu incelemek üzere, Asuri yerleşim yerlerinde inceleme yapacak bir heyet gönderir. 1912-14 arasında araştırma yapan heyet, Asuri halkının sürgün öncesi ilk yerleşim bölgelerine dönmeleri gerektiği yolunda bir öneri sunar, Cemiyeti Akvam'a. İngilizler bu öneriye sahip çıkıp, Birinci Dünya Savaşı sırasında şöyle bir vaade dönüştürürler: "Savaş sonrasında Asuri anayurdu üzerinde özerk ya da bağımsız bir devlet kurulacaktır." Bu formülasyon, İngilizlerin ağırlıkta olduğu Cemiyeti Akvam'a tavsiye kararı olarak sunulur. Cemiyeti Akvam, bizzat bu amaçla Asuriler içinde kalıp faaliyet gösterecekti.[341]

İngilizler, Asurilere verdikleri sözden vazgeçmeye 1919'da başladılar. Örneğin bu tarihte Nasturiler arasında Kanada'ya yerleşmeyi isteyip istemedikleri konusunda bir kamuoyu yoklaması yaparlar. Nasturiler bu öneriyi reddedip, Urmiye ve Hakkari'ye dönmek dileğinde ısrar ederler. Ancak bu tarihte ne Türkiye ne de İran, Nasturileri almak niyetinde değildiler. Bunun üzerine ikinci bir İngiliz planı öne sürüldü: "Nasturiler, Musul'un kuzeyindeki alçak dağlık bölgede yerleşsinler." Daha önce burada yaşayanlar da başka bölgelere nakledilecekti. Ekim 1920'de, İngilizlerin kışkırtmasıyla yaklaşık 6 bin kişilik Asuri (Nasturi-Süryani) ordusu, gösterilen bölgeyi işgal etti. Oradaki güçlü Kürt aşiretleri direnişe geçtiler. Asuri birlikleri, canlarını zor kurtardılar. Halkları birbirine kırdırmaktan vazgeçmeyen İngilizler, bu kez, üçüncü bir planla ortaya çıkarlar. Asuriler, büyük sessizlik içinde daha önce sürülmüş oldukları yerleşim bölgelerine sızacaklardı. Yaklaşık 8 bin Asuri, gizlice Hakkari'ye yerleşir ve 1924'e kadar orada kalır. Ancak Urmiye'ye göçenlerden 1000 kişi, çeşitli zorluklarla karşılaşır ve Avrupa ve ABD'ye göçer. 2 bin kadarı da Bağdat'ı mesken tutar. 1921'de yaklaşık 10 bin kişi İran'a göçer.[342]

Paris'te yapılan Barış Konferansı'na katılmak üzere oluşturulan Asuri temsilcileri, "bağımsız bir anayurt" elde etmek için işe

dört elle sarılırlar. Bu amaçla "Amerika'daki Asur Ulusal Birliği" kurulur. Bu örgütün Barış Konferansı'na sunduğu rapor şöyledir: "İngilizlerin Himayesi (Mandat) altında, Asurilere öz toprakları üzerinde, ulusal bir devlet kurma..." Ancak sunulan rapora kulak asan olmadı.[343] Asuri liderleri İngilizlerin vaatlerine kanarak gizli mektuplar yazarlar. Tipik örneği, 1922 tarih ve 527 sayılı mektupta somutlaşır: "Tarafınıza, bu mektupla birlikte ele geçirdiğim bir haritayı da gönderiyorum. Petrus çizdi bu haritayı. Haritayı göndermekteki tek amaç, tüm Asurilerin ve Asuri Behailerin bölgesinin Fransız hükümeti yardımıyla elde edilmesi. Bu istemimizi Fransız hükümeti desteklemekte, hatta size silah ve savaş gereçleri konusunda yardım sözü vermektedir. Yani gerektiğinde, her zaman hedeflediğimiz haklarımız için savaşacağız."[344]

Ortodoks bir din adamı olan William Wigram D. D., İngiliz hükümeti tarafından 1914-45 yılları arasında İran, Kürdistan ve Irak'ta faaliyet yürütmekle görevlendirilmişti. Wigram İngiliz kandırmacası konusunda şunları söylüyor: "Bizler (İngilizler), Asurileri resmen kullandık. Onları düpedüz aldattık. Vaatlerimize kandıklarından her verdiğimiz işi yaptılar. Ama daha sonra onları düşmanın eline terk ettik ki öçlerini alabilsinler. Bu konu Cemiyeti Akvam'da ele alındı. Alınan karar gereğince, güya Asurilere bir yurt verilecekti. Özellikle bizler onların acı çekmelerine neden olduğumuzdan, parayla bile olsa böyle bir yurt bulmalıydık."[345] Oysa Cemiyeti Akvam'daki İngiliz temsilcisi Sir Francis, şu gerekçeyi öne sürüyordu: "Herhangi bir ülkede herhangi bir halk, koloni (cemaat-topluluk) oluşturmaz. Söz konusu halk, bu ülkede yıllarca kalmış olsa bile bu böyledir... Geçmişteki tutumlarımız yüzünden bu halkın kökünü kazıma noktasına gelindi. Onların bir halk gibi yaşamlarını sürdürmelerini engelledik. Bu yöntemimiz, onların yeryüzünden silinmesine yol açtı."[346]

İngilizler Asurileri yüzüstü bırakmakla kalmadılar, aynı zamanda onları Arap, Türk ve Kürt halkları önünde rezil ve perişan bir halde bırakıp gittiler. Örneğin 1921'de Irak ordusu İngiliz himayesi altında kuruldu. Yasa gereği Arap kökenli hiçbir

Iraklı bu orduya alınmadı. İngilizlerin amacı, Asuri ve Hıristiyan unsurları orduya almaktı. Ancak Asuriler askerlik yapma konusunda isteksizdiler. Zaten etnik çatışmalardan bıkmış usanmışlardı. Fakat İngiliz yönetimi, ekonomik ve siyasi baskı yaparak Asur gençlerini askere aldı. Bu askerleri, esasta Müslüman olan Arap halklarını baskı ve denetim altında tutmak üzere kullandı. Arap, Kürt ve Türkler, Asurilere alttan alta diş biliyorlardı. İngilizler gider gitmez, Asurilerden intikam alınacaktı.[347]

ABD'nin New York kentindeki Asur Derneği (Asur Halk Birliği) yöneticilerinden Asuri din adamı Samoyil Awrahem'in Cemiyeti Akvam'a gönderdiği mektup gerçekten çaresiz ve mazlum halklar adına ders alınacak cinstendir: "Asuriler, 1914-17 arasında Osmanlı Türklerine karşı hep İngiliz, Fransız ve Rusların yanında yer aldılar. Asur birliklerine 75 subay gönderme vaadinde bulunan İngilizler, bu sözlerini yerine getirmediler, üstelik Asuriler bir ordu kurmak üzere Hemedan'a gittiklerinde İngilizler tarafından engellenip, Irak Mezopotamyası'na göçe zorlandılar. Fransızlar ise yardım olarak birkaç subay ve 50 kadar doktor gönderdiler. İngilizler, 1922'den sonra da Asurileri, Kürt ve Araplara karşı savaşmaya itti. Asurilerle İngilizler, Kürt lideri Şeyh Ahmet Berzenci'yi yendiler. Asuriler, bu savaşta çok sayıda gencini kaybetti. Ek olarak Irak Mezopotamyası'ndaki evlerinden ve yerlerinden de oldular. Asurilere karşı yapılanların baş mimarı İngiliz hükümetiydi."[348]

Benzer bir mektubu da Londra'daki Asur Halk Derneği, İngiltere Kralı V. George'a gönderir. Asur Kilisesi Sekreteri Yawsep Ciwaz tarafından kaleme alınan mektup, şu satırlarla son bulur: "... İngilizler uğruna halkımız acılar içinde kıvrandı. Sizden ricamız, bu tür adaletsizliklerin durdurulması..."[349] Londra'daki Asur Kilisesi mensuplarından Fransa Cumhurbaşkanına gönderilen ve Başkan Dawed ile Sekreter Yawsep Ciwaz tarafından imzalanan mektupta ise, "Asurilerin Müttefik ülkeler yüzünden acı bir duruma sokulduğu ve acil yardım yapılması gerektiği" uyarısında bulunulur.[350]

Asurilerle Kürtlerin durumu 1922-23 arasında yapılan Lozan Konferansı sırasında ele alınıyor: Türkiye Cumhuriyeti ile İngil-

tere Krallığı temsilcilerinin özel gündemine giriyor. Müttefikler, bu Konferans'ta daha önce Sevr'de karara bağladıkları Kürtlerin kendi devletlerini kurma hakkını iptal ediyorlardı.[351] Ancak taraflar arasında Musul-Kerkük de dahil, tartışmalar sürüyordu. Bu konuya ileride ayrıntılarıyla değineceğiz.

İngiliz temsilcisi Lord Curzon, 9 Ocak 1923'te Asurilere (Süryani, Nasturi ve Kildaniler) ilişkin talebinde şunu söylüyordu: "... tarihe dayanan kökenleri ve çektikleri bunca acılar nedeniyle, (Asuriler) tüm dünyanın ilgisini topladılar. Hem de diğer birçok halktan daha fazla. Bu yüzden, bu insanlar özgür biçimde Türkiye'ye dönmeli ve orada kendi kültürlerini yaşatıp sürdürebilmelidirler..." Curzon'a göre Asuriler, hiçbir ön şart koşmadan sadece ve sadece Türkiye sınırları içindeki yerleşim bölgelerine geri dönmek istiyorlardı. O zamanki sınırları öylesine çizilmiş olacaktı ki, bu insanların yerleştikleri yerler, Türk yurttaşlığına geçmeyi gerektirmeyecekti. Ancak tartışmalar bir sonuca bağlanamadı. Asuriler hem yılgınlığa hem de paniğe kapıldılar. İngiliz Mandat Yönetimi, paniği önlemek için, emrindeki Asuri askerlerine Irak sınırının kuzeye çekileceğini ve Asurileri kapsayacak biçimde geçileceği yolunda söz verir. Bu arada sivil halka, daha önceki köylerine gidip buralarda özerk yerel yönetimler kurabileceklerini söyler. Sorun Cemiyeti Akvam'da görüşülür ve Asuriler lehine bir çeşit karar alınır. Ancak uygulama tümüyle değişiktir. Türkiye Cumhuriyeti, uygulamaya karşı çıkacağını ısrarla vurgular ve bölgedeki halkın %6'sını oluşturan Nasturilerle Süryanilere böyle bir hak tanımayacağını belirtir. Türk hükümetinin bir gerekçesi daha vardı: Nasturiler köylerinden göç ettiklerinde silahlı bir ayaklanmada bulunmuşlardı. Yani, sivil değil, askeri bir durum söz konusuydu.[352]

İngiliz-Türk Musul Komisyonu çalışmalarını sürdüredursun, bölgedeki Kürt milisleriyle Türk birlikleri, 1924'te Hakkari bölgesine gizlice yerleşen Nasturilere karşı kanlı bir operasyon gerçekleştirirler. Yaklaşık 8 bin kişinin göçmesine neden olacak kadar ev-bark yakar ve yıkarlar. Bunun üzerine 100 kadar aile Yunanistan'a göç eder ve Kraliçe Fredrike tarafından başkent Atina'nın Aygaleo bölgesine yerleştirilir.[353] Irak'taki Asuriler ise,

bölgeye dönmelerini "özerklik verilmesi" koşuluna bağlamış; bu konuda ısrarlıydılar. Ancak Türkiye ile İngiltere arasında Musul sorunu bir sonuca bağlanınca, Asurilere özerklik verilmesini karara bağlayan ilgili Musul Komisyonu bu karardan vazgeçti. İngiliz temsilcisi, Cemiyeti Akvam'da bu gerekçeyi şöyle dile getirdi: "... geçmişte Süryani-Nasturilerine vaat edilen otonomi (özerklik) Irak için geçerli sayılmayacak..."[354] Sırtını hep Batı'ya dayayan Asuri önderlerinin yalvarmaları bir sonuç vermemiş, Asuri halkı yine ortalıkta kalmış ve bölgedeki hükümetlerin insafına terk edilmişti.

Asurilerin açıkça kandırıldığını gören Irak ve İran'daki Kürtler, "özerklik" vaadinin yerine getirilmemesinden hoşlanmadılar. Bu yüzden de İngiliz Mandat Yönetimi'ni baş hedef seçip mücadele kararı aldılar. Bunu gören İngilizler, elleri altındaki Asuri birliklerini Kürtlere karşı kullandılar. İki kardeş halk arasına yeniden kan girmiş oldu.[355]

Sımko İsmail Ayaklanması

Batılı ülkelerin yeniden paylaşım siyaseti çerçevesinde sınırlar yeniden çizilmeye başlayınca, İran, Irak ve Türkiye Kürtleri arasında büyük hareketlenmeler görülür. Özellikle Şeyh Mahmut Berzenci ve Sımko İsmail ayaklanmaları uluslararası alanda "büyük ilgi" çeker; pazarlık ve sinsi planların konusu olurlar. İran'ın kuzeyindeki aşiretlerin belkemiğini ve esas olarak Şikak aşiretinin de çekirdek yönetici ve askeri kadroyu oluşturduğu Sımko İsmail Ağa İsyanı, bu yönüyle incelenmeye değer. İranlı Kürt uzmanlardan Kerim Hüşami'nin İsveç'te yayınlanan *Berhem* dergisinde (s. 10 Çileya Paşin 1991) çıkan uzun değerlendirmesini kitabımızın belgeler kısmına aldığımızdan bu konuyu tekrarlamayacağız. Ancak Hollandalı Kürt uzmanlarından Martin Van Bruinessen'in özgün yorumlarına dayanarak Sımko İsmail İsyanı'nı bir başka açıdan ele alıp bazı saptamalarda bulunacağız. Bunu birbirlerine karşı çarpışmış Kürt Sımko İsmail-Nasturi Mar Şemun karşılaştırması izleyecek ve ardından bazı çıkarsamalar yapacağız.

Sımko İsmail Ağa önderliğindeki Şikak kabile konfederasyo-

nu, İran'ın batısındaki Kermesin (Kirmanşah) bölgesinde yaşayan *Kalhur* aşiret konfederasyonundan sonra, İran'daki en büyük aşiret sayılıyordu. Ülkenin kuzeyindeki dağlık Somoy ve Bradost ile Salmas ve Urmiye'nin batısında yayılmışlardı. 1920'de 2000 aile olarak kayda geçmişti Şikak aşireti. Büyük ölçüde göçebe aşiretlerden oluşan Şikakiler, yazları Tergevar ve Deşt-i Bil bölgelerinde, kışları ise Salmas ve Urmiye çevrelerinde geçirirlerdi. Aşiret mensuplarının çoğu, kışı dağ köylerinde geçirmeyi yeğlerdi. Şikak aşireti, kabile tarımına dayanmayan ve kendilerinden sayıca üç kat üstün olan köylüleri egemenlikleri altına almışlardı. Benzer biçimde, bölgedeki Hıristiyanlar da Şikak boyunduruğu altındaydılar. Göçer Şikak aşireti, yazları belli yaylalara giderdi. Geçim kaynakları yerleşik köylüler, yarı göçebe aşiretler ve yağma/talan amacıyla yapılan askeri akınlardı. Bu yönleriyle çok ünlüydü Şikak milisleri. Kimi zaman vadi ve ovalarda yaşayan köylüler, kimi zaman da ticaret kervanları Şikak mensuplarının hedefi olurlardı. Bölgedeki Nasturilerle Azeriler de Şikak talanlarına katlanmak ya da egemenliklerini kabul etmek durumundaydılar. Şikak milisleri, zaman zaman bölgedeki zenginleri soyar, aç-sefil insanlara mal dağıtırlardı.[356]

Aslında yağma ve talan, aşiretsel yapılarda çok olağan bir davranıştır. 19. yüzyıl Ermeni önderlerinden Raffi, *Bütün Yazılar* (Erivan, 1963) adlı kitabında Kürtlerin bu yönünü hayranlıkla vurgular: "Doğanın özgür evladı olan Kürtler için kılıç, kalkan, mızrak ve tabanca onların bedenlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. At, Kürdün ayrılmaz yoldaşıdır" derken; başka bir Ermeni yazar Antranik Çelebyan'a göre, "yağma ve baskın geleneği Kürtleri soylu kılıyor; miskin Ermenileri ise çirkinleştiriyordu." Rus Tuğgenerali Mayevsriy, daha farklı bir yöne dikkati çeker: "Yağmacılık, Kürtler arasında o kadar kötü görülmez. Zira kendilerine göre, bu bir cesaret ve erlik hakkıdır. Bileklerinin zoruyla kazandıkları her şey, mübah sayılır."

Şikak aşiret konfederasyonu çeşitli büyüklük ve derecelerde 25 aşiretten oluşuyordu. Dokuzu en büyüğüydü. Bunun içinden üçü de konfederasyonun merkezinde ve politik açıdan egemen durumdaydı: Avdovi, Mamedi (ya da Memdoyi) ve Kardar. Di-

ğerleri ise bu merkezin çevresinde toplanmış daha alt düzeydeki reislerin yönettiği kabilelerdi.[357] 1857'de bölgeyi ziyaret eden araştırmacı Blau, "Şikak aşiretinin, Mamedi kabilesi (göçer) tarafından yönetildiğini" yazar.[358] Bu demektir ki, Şikak aşiret konfederasyonu 1900'lerin başlarında yükselişe geçmeye başladığında, başka aşiretlerin yıldızı sönmeye yüz tutuyordu. M. Van Bruinessen Şikak aşiretinin 1800'lerin sonlarında diğer aşiretler arasında tırmanışa geçişini, sınırdaki savaşların tarihçesine bağlar: Örneğin Şikak aşiretinin oturduğu Somay bölgesi, yıllar yılı Osmanlılar adına Kürt hanedanlığı tarafından yönetilmiş. İran hükümeti, bu bölgenin Osmanlılardan geri alınması için Şikak aşiretini saldırıya teşvik edip desteklemiş. Şikak reislerinden birini bölgeye vali atamış.[359]

Sımko hareketinin siyasi bir nitelik kazanması nasıl başladı? Sımko hangi koşullarda isyan etti? İsyanın asıl hedefi, salt siyasi temel üzerinde kurulacak bir Kürdistan'ı gerçekleştirmek miydi, yoksa başka güdüler örneğin aşiretçi, İslamcı ve yarı feodal etkenler de Sımko başkaldırısında rol oynadı mı? Bu soruları yanıtlamak için, 20. yüzyılın başlarına kısa bir dönüş yapmak gerek. Bölgeye, daha doğrusu Rusya, Osmanlı ve İran sınırlarındaki duruma bakmak ve bu sınırların her iki yanında yoğun biçimde yaşayan çeşitli halkların (Ermeni, Asuri, Kürt, Türk, Çerkes, Azeri vs.) konumlarını da gözden geçirmek lazım gelir. Çarlık Rusyası, İngiltere, Osmanlı, Fransa ve İran gibi devletlerin uluslararası alanda çok yönlü ya da ikili çelişkilerini daha önceki sayfalarımızda sergilemiştik. Yine de bir özet sunacağız.

Yıl 1906: Osmanlı orduları, Kürtlerin yoğun yaşadığı İran Azerbaycan bölgesini işgal ettiler. Tümüyle değilse bile, Azerbaycan'ın bu bölümünü 1911 yılına kadar denetim altında tuttular. Bu tarihten sonra Rus birlikleri, Kafkasya'dan aşağı sarkarak Osmanlıları geri püskürttüler. 1909 tarihinde başlayan Rus işgali Tebriz, Xoy, Raşt, Dilman ve Urmiye kentlerini kapsadı. Rus öncü birlikleri, Kazaklar ve piyadeler, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar burada kaldılar. Ocak 1915'te Azerbaycan yeniden Türk işgali altına girdi. 1916-17 arasında Ruslar burayı Türklerden geri alırlar. Fakat 1918'de Türk ordusu

Azerbaycan'ı tekrar ele geçirir. 1914 yılının sonlarına doğru, özellikle İngiliz ve Rus kışkırtmasıyla harekete geçen Hakkari bölgesindeki Nasturiler, olası bir katliamdan korkarak İran'daki Salmas ve Urmiye kentlerine akın ettiler ve Rus himayesini istediler. Bu arada Nasturilerin büyük çoğunluğu, Rus ordusunda "keşif kolları" ile "avcı taburları" oluşturarak Orta Kürdistan bölgesini istila ettiler ve bölgedeki Kürt halkından intikam aldılar. Bunun üzerine bölgede yaşayanlar arasında Müslüman-Hıristiyan gerginliği başladı. İlişkiler büyük ölçüde kötüleşti.[360]

1918'den sonra İngilizler, kuzeydoğudaki dağlar dışında, bütün Irak'ı işgal ettiler. Bu arada Kemalistler hemen hemen Türkiye genelinde faaliyet gösteriyorlardı. Kemalistlerin, İran Revanduz bölgesinde önemli merkezleri vardı. İngilizler de aynı bölgeye egemen olduklarını ileri sürüyorlardı. Van ve çevresinde önemli üsleri ellerinde bulunduran Kemalistler, İngilizlere karşı Kürtleri seferber edip harekete geçirmeye çalıştılar. İngilizler de benzer bir taktiği Kemalistlere karşı uygulamaya koyuldular. "Bağımsız Kürdistan" kurma yolunda Kürtlere bol vaatlerde bulundular. Bu Kürdistan özellikle, Türkiye-Irak sınırındaki "tampon bölge"de kurulacaktı.[361]

İran gerek iç çatışmalar gerekse Gilan ve Azerbaycan'ın ayrılma yolunda verdikleri mücadeleler yüzünden son derece zayıflamıştı. Tahran hükümetinin 1919'da imzaladığı İran-İngiliz Anlaşması, kitle protestolarına yol açıyordu. 1920'de Tebriz'in orta sınıfları ayaklandı. Bunu Azerbaycan'ın diğer kentleri izledi ve birkaç ay bağımsız olacak "Azadistan" cumhuriyeti bile kuruldu.[362] 1921'deki darbeden sonra başa geçen Rıza Han, aralarında Kürtlerin de bulunduğu merkezkaç güçlerini ezerek İran'ın birliğini sağladı. Kemalistlerin kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası alanda genel kabul görüp tanındı. Bu nedenle "bağımsız bir Kürdistan" devletinin nesnel olarak kurulma olanağı ya tümüyle yok oldu ya da belirsiz bir geleceğe ertelendi.[363]

1900'lerin başında Şikak aşiretler konfederasyonunun liderliği için üç eşit konumdaki reis rekabet halindeydi. En güçlüleri, *Avdovi Pisaqa* aşiretinin reisi Ali Ağa idi. Bunu Cafer Ağa ve İsmail Ağa (Sımko) izliyordu. Üçü de acımasız savaşçılar ve baskın-

cılar olarak ün yapmıştı. Ama bunlar kendi aşiretleri olan *Avdovi* içinde soy-sop ve töreye göre sırasıyla başa geçecek kişilerdi. Dolayısıyla Ali Ağa ve ardıllarının ikinci büyük rakibi *Mamedi* aşireti reisi Emer Ağa, üçüncüsü de *Kardar Pisaqa* lideri Mustafa Ağa idi. Emer Ağa 1902'de İran subayları tarafından öldürüldüğünden, ortada iki rakip kalmıştı. Mustafa Ağa ise, rakibi Avdovi aşiret lideri tarafından 1906'da vuruldu. Avdovi reisi (Ali Ağa'nın ardılı) Cafer Ağa, İran yetkililerini çok kızdırdığından (hükümete kafa tutuyor ve sık sık Salmas ile Urmiye'ye baskın yapıyordu) Tebriz'e davet edildi ve hile yoluyla öldürüldü.[364]

Avdovi aşiretinin deneyimli reislerinin böyle ani öldürülmeleri, üçüncü sıradaki Sımko İsmail Ağa'nın hızlı yükselişinde büyük bir etken oldu. Bruinessen'e göre, Sımko İsmail, çok akıllı ve fırsatçı bir siyasetçiydi. Kiminle ve ne zaman ittifak yapacağını iyi biliyordu. Genç yaşına rağmen kardeşi Cafer'i aşiret baskınlarına katıyor ve baskınlar yoluyla çevresine güçlü bir "aşiret topluluğu" ya da "askeri maiyet" yığıyordu.[365] Giderek ünlenen Sımko, İran'daki siyasi boşluğu gördü. Örneğin 1906 Anayasal Devrim sırasında, Sımko aniden dönüş yaparak kent Azerilerinden oluşan Anayasalcı (Meşrutiyetçi) kesime karşı çıktı. Kimsenin daveti olmaksızın 300 süvarisiyle Mako Valisi İqbal el Sultane'nin yardımına gitti ve Xoy Encümeni'ni hedef aldı. Bu tutumundan ötürü ödüllendirilen Sımko, Qtur ilçesi kaymakam yardımcılığına atandı. Hükümet, Sımko'nun önceki başkaldırısını unutup bağışladığı gibi, bu atamayı da onayladı.[366]

I. Dünya Savaşı öncesi ve sırasında, sınır diye bir şey kalmamıştı komşu ülkeler arasında. Deyim yerindeyse, sınırlar yol geçen hanıydı. Kim güçlüyse istediği yere kadar gidebiliyordu. Coğrafi bakımdan sınırlarla bölünmüş Kürdistan, işgalciler tarafından "sınır bölgeleri" olmaktan çok, "tampon bölge" (buffer zone) olarak kullanılıyordu. Bu durumu ilk görenlerden biri de Sımko İsmail'di. Bir bakıma sınırların işgal edilerek aşılmasını, kendisi ve etki alanının yayılması açısından bir avantaj olarak görüyordu. Bu yüzden "fillerin ya da kaplanların dövüşünü uzaktan seyrediyordu." Hemen her devletle aynı mesafede duruyor, fırsat kolluyordu. Elini uzatıyor ama kolunu pek vermiyor-

du. Bu mesafeli duruş, Osmanlı ve Rus yetkililerini de etkiliyordu. I. Dünya Savaşı süresince Sımko İsmail'in nüfuz bölgesini, yani Şikakan aşiret topraklarını ne Türkler ne de Ruslar işgal edebildiler. Sımko'nun her iki tarafla da esas olarak dolaylı ilişkileri vardı.[367] 1913'te Sımko, öncelikle Osmanlılara elini uzattı ve Rus karşıtı Azerilerle ittifak kurdu. Ancak aynı yıl Sımko elinde rehin bulunan çok önemli bir Azeri liderini Ruslara teslim ederek, onların gönlünü almaya çalıştı.[368] Başarılı olduğu da söylenir. Bir örnek, Sımko'nun başlıca rakiplerinden Kardar Pisaqa aşiretinin iki reisi, Rus baskısı altında Sımko'ya bağlılık yemini etmişti.[369]

Sımko'nun kişisel ve ulusal hedefleri arasında, Kürdistan kurmak ve bu amaçla çeşitli Kürt milliyetçi çevreleriyle ilişki kurmak da vardır. Buradan yola çıkarak 1880'lerde Kürt isyan liderliğini yapmış ünlü Şeyh Ubeydullah'ın büyük oğlu ve halefi Seyyid Taha'nın kızıyla evlenir. Aslında bu, bir tür siyasi evliliktir. Çünkü Seyyid Taha'nın sınır boylarında ve dini/milli Kürt kesimleri arasında büyük bir etkisi vardır. Bu ikili ittifak 10 yıl kadar sürer. Sımko, Botan bölgesinin yurtsever ve milliyetçi ailelerinden gelen Abdürrezzak Bedirhan ile de ittifak kurar. 1912'de Abdürrezzak Bedirhan, Urmiye kentinde aylık bir Kürt gazetesi çıkarır. Urmiye'de Ruslar tarafından yasaklanan bu gazetenin sorumluluğunu Sımko İsmail üstlenir.[370]

Sadece kader mi? Sımko İsmail, Türkiye'deki önemli Kürt liderleriyle de ilişki içindedir. Bu ilişkilerin somuta dönüşmesi daha sonraki yıllara rastlar. Sımko'nun Türkiye'deki Şeyh Sait (Şex Seid) ile bağlantısı olduğuna ilişkin kanıtlar da vardır. Şeyh Sait İsyanı sırasında Muş-Bulanık-Şirvanşeyh köyünde kuşatılan Hasenanlı Halit, Ali Rıza ve Kerem ile arkadaşları (100 atlı) İran sınırını geçip İran Kürdistanı'ndaki Mako kentine gitmişlerdi. Aralarında Şeyh Sait'in oğlunun da bulunduğu bu Kürt önderleri, Sımko İsmail'e sığınmışlardı. O zaman Türkiye ile arası gayet iyi olan Sımko, Kürtleri teslim etmediği gibi, bunların bir kısmının Kürt Hoybun (Xwebun) örgütüne gitmesine, bir kısmının ise Malazgirt üzerinden geçerek yeniden isyan başlatmasına izin vermiştir.[371] Geçerken belirtelim: Şeyh Sait'in torunlarından Ka-

sım Fırat'a göre, Sımko İsmail, kendisine sığınıp silah isteyen Şeyh Sait'in kardeşinden korkmuş ve isteklerini yerine getirmiştir. (*Dolva* dergisi, Temmuz 1991, sayı 16)

Aynı biçimde Sımko İsmail, Kürt isyan liderlerinden Kör Hüseyin Paşa ile ilişki içindedir. İsmail Ağa'nın, Kör Hüseyin Paşa'yı da alarak Kürt dini şahsiyetlerinden Said-i Kürdi'yi (Said-i Nursi) Van'da ziyaret ettiği ve ondan yardım istediğini de biliyoruz artık.[372] Yeri gelmişken değinelim: Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin Kürt konusundaki tavrı net değildir. Örneğin 7. 2. 1991 tarihli *Zaman* gazetesine göre, "Bediüzzaman Kürtlük meselesinde Ermeni-Kürt ittifakına karşı çıkmış (Kürdistan ve Ermenistan oluşturulması yolunda), Ermenilerin Kürtleri aldatacağını ileri sürmüştü. Kürtlük davasını pek anlamsız bulmuş, Kürtlerin Osmanlı'dan ayrılmaması gerektiğini savunmuş, yabancı himayesinde Kürt özerkliğine karşı çıkmıştı". Buna karşılık Kürt aydınlarından Musa Anter anılarında, Malmisanij ile Rohat Alakom ise yazılarında, Said-i Kürdi'nin, Kürtlerin ayaklanmalarında bir şekilde rol oynadığına; Kürt kimliğine sahip çıktığına değinirler. Said-i Nursi'nin izinden giden Kürt Nurcuları, onun Kürtlük yönünü ön plana çıkararak Türk kökenli Nurculardan ayrılırlar. Kemalistler ise, bilinçli ya da bilinçsiz biçimde, her fırsatta Said-i Kürdi'yi "Şeyh Sait isyanı ve benzeri Kürtçülük hareketleriyle" özdeşleştirirler.

Osmanlı'ya göz kırpan Sımko, aynı şeyi Ruslara da yapmıştır. Kardeşi Cafer Ağa'nın davetli olarak Rusya'ya gittiğini ve armağanlarla geri döndüğünü belirten kanıtlar vardır.[373] Böylece şunu söyleyebiliriz: Sımko İsmail, Büyük Savaş boyunca her yabancı devlete "açık kapı bırakmış" ve çatışmadan kaçınmıştır. Bu arada, fırsattan istifade, sınır bölgesindeki Kürdistan topraklarıı üzerinde etkinliğini yaymaya çalışmıştır. Bir keresinde Ruslar Sımko İsmail'i tutuklayıp, Tiflis Cezaevi'ne atarlar. Ancak bu "sopa ve havuç" siyasetinden başka bir şey değildir. Nitekim çok geçmeden, "Xoy kentinde oturması ve Ruslara bağlı kalması" şartıyla salıverilmiştir.[374] Ekim Devrimi'nden sonra Baratoff komutasındaki Rus birlikleri geri çağrıldığında ise, Sımko bu birliklere baskınlar yaparak birçok silah ve cephaneliğe el koy-

muştur. Bu silahların ele geçirilmesi, Sımko'ya güç katarak "milli lider' olma fırsatını doğurmuştur. Bu arada Türk ordusu saflarında çarpışan birçok Kürt milisi de eğitimli ve silahlı olarak Sımko ordusuna katılmak üzere firar etmiştir. Sımko, Türk birliklerinin geri çekiliş dönemlerinde, buralara saldırmış ve azımsanmayacak miktarda silah ele geçirmiştir.

Aynı günlerde, bölgede kendine özgü ordu kurmak isteyen sadece Sımko İsmail değildir. Nasturi lideri Mar Şemun'un da, çeşitli kaynaklara göre, 20-30 bin arasında değişen bir ordusu vardır. Üstelik Nasturi lideri Mar Benyamen Şemun, Sımko gibi her devlete karşı "açık kapı" bırakma ve onunla "iyi geçinme" siyaseti izleme yerine, sırtını Rus-Fransız ve İngiliz ordusuna dayamıştır. 1914'te 27 yaşında genç ve deneyimsiz biri olan Mar Şemun, mutlaka bir "Asuristan" kurmak ister. Kimi yorumculara bakılırsa, Şemun bunu, Kürdistan üzerinde hatta Kürdistan yerine kurmak niyetindedir. Yani sadece Hıristiyan Asurilerin egemenliğinde bir yurt olacaktır. Bağımsızlık ya da özerkliği, müttefikler, özellikle İngilizlerin isteğine bağlı olarak belirlenecektir. Kimi yorumculara göre Şemun, "bu Asuristan'ı Kürdistan ile bir arada düşünmektedir". Bu nedenle Sımko İsmail ile ilk görüşmesinde "Kürdistan bizim ortak yurdumuz, birleşelim; birlikte mücadele edelim" demiştir. Ancak o dönem İngiliz-Rus siyasetlerine bakılırsa, büyük devletlerin halkların birliğini yani Kürt-Asuri-Ermeni birliğini istemedikleri yolunda önemli ipuçlar vardır.

Her şeyden önce, esas olarak Kürt bölgesi olarak bilinen Urmiye Salmas kentlerine 25 bin kadar Ermeni ve Asurinin yerleştirilmesi Kürtleri kuşkulandırır. İkincisi, bir ara Kürt-Asuri-Ermeni ittifakı sağlamaya girişen İngiltere, Rusya'da Ekim Devrimi ve Türkiye'de Kemalistlerin Kürtlerle bağlantı kurmaları üzerine bu siyasetlerinden vazgeçti. Ermenileri esas olarak Rusya'ya kaptıran İngilizler, İran Osmanlı-Rus-İngiliz manevralarına göre siyaset izleyen ve bu anlamda istikrarlı bir çizgide yürümeyen Kürt aşiret ve milli önderlerini uzun süre ellerinde tutamayacaklarını anladılar. Irak gibi bölgede "Kürdistan" kurulma vaadini çok ciddiye alanı Kürt lider Şeyh Mahmut Berzenci, İngilizlere başkaldırdı ve Kemalistlerle ilişki içine girdi. "Bağımsız Kürdis-

tan" temelinde Şeyh Mahmut ile birleşme ve dolayısıyla Kemalistlerle ittifak yapma Sımko İsmail'in de gündemine girdi. İngilizlerin Ermenilere ve kendilerine yaptıklarını, deneme yanılma yoluyla anlayan Asuriler de, Rusya'ya (Sovyetler Birliği) yönelme eğilimine girdiler. Dolayısıyla İngilizlerin oynadıkları son at bile, neredeyse elden gidecek durumdaydı. Tüm bu nedenlerle İngilizler, Asurilerle Kürtlerin birliği yerine bunların kapışmasını istediler. Nitekim Asuri birliklerinin Kürt köylerinde çapul yağma ve talan hareketlerine girmeleri, ilk Kürt-Asuri çatışmasını da beraberinde getirdi.

Fırsatı değerlendiren Türk birlikleri, Kürtler lehine devreye girerler. Bu, İngilizlerin işine gelmez. Dolayısıyla Asurileri, Kürtlere karşı desteklemeye ve kışkırtmaya başlarlar. Kemalist hükümet, Salmas ve Urmiye dolaylarında yoğunlaşan Ermeni ve Asuri direniş odaklarını dağıtmak için, Sımko'ya resmi olmayan yardımlarda bulunur.[375] Kürt aşiretleriyle Sımko'dan yararlanıp, Nasturi Ayaklanması'nı tenkil amacıyla Genelkurmay tarafından alınan tedbirler Bakanlar Kurulu'nda onaylanır.[376] Bu arada Başkale, Gevar, Şemdinan, Saray bölgelerindeki Sımko kuvvetlerinden Nasturilere karşı nasıl yararlanılabileceği 7. Kolordu Komutanlığı'na sorulur. Sımko'nun Ermeni ve Nasturilere karşı harekât yapabilmesi için Türk ordusu kendisine birkaç subay, bir doktor, 400-500 usta er, birkaç telefoncu ve hastabakıcı, 8. Aşiret Tümeninden 500-600 aşiret eri, İran Sınırı Komiserliğinden seçilecek bir komutanın da Sımko'ya yardımcı olarak verilmesi uygun görülür.[377]

Daha önce haber alınan bir Rus planına göre, Ruslar, Şemun'u destekleyip Sımko'yu tasfiye etmek niyetindeydiler. Bütün bunlardan haberdar olan Sımko, 1915'te Türkiye'ye isyan bayrağı açıp çarpışa çarpışa İran'a giderek Kürtlere karşı saldırılara başlayan Nasturi Patriyark Mar Şemun'u hile yoluyla öldürtür. 1918'de meydana gelen bu olay, İran Hoy Valisi ve İngilizlerin ortak planıdır. Bedelini iki kardeş halk öder. Daha önce belirttiğimiz gibi, Abdurrahman Qasımlo, bunu, "trajik bir hata" olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte Sımko İsmail, Türk ordusuyla Nasturi ve Ermeni milisleri arasındaki çatışma-

lara fazla katılmaz. Olaylara mesafeli durur. Fırsatı yakalayan İngilizler, Türk ordusu karşısında bozguna uğrayan ve Mar Şemun'un öldürülmesinden sonra paniğe kapılan Asurileri, kendi himayesi altında toplayıp Türklere karşı savaştırır. Mar Şemun'un ölümüne misillemede bulunan Asuri birlikleriyle, Kürt-Türk birlikleri arasında kanlı çarpışmalar olur. Kürt milisleri Asurileri bozguna uğrattıktan sonra, Nasturi yerleşim yerlerinde yağma ve talana girişirler.[378]

Türk ordusu, işgal ettiği Azerbaycan'dan çekildikten sonra ortada bir iktidar boşluğu doğar. İran hükümeti son derece zayıftır. Tek güç merkezi, Şikaki lideri Sımko çevresinde toplanan aşiret birlikleridir. Osmanlı ordusunda askerlik yapan Sımko birlikleri, gerek firar eden gerekse milliyetçi duygularla saf değiştiren ya da yüksek ücret karşılığı paralı askerlik yapan çok sayıda kişinin katliamıyla çok güçlendi. Sımko, Osmanlı ordusundan kendisine katılanlara silah, para verdi; onları evlendirdi ve himayesine aldı. Böylece ağır silahları, eğitimli askerleriyle Sımko'nun ordusu Azerbaycan ordusuna denk bir duruma geldi.[379] İran hükümeti, gittikçe başkaldıran Sımko'ya boyun eğdirecek durumda değildi. Urmiye Valisi Serdar-ı Fatih, Sımko'nun karargâhı ve kalesi durumundaki Çarik'te kendisini ziyaret etti. Sımko, bunu hükümetin zayıflığına yordu ve aşiretler üzerindeki nüfuzunu artırmaya koyuldu. Kendi adına salma saldı, vergi aldı ve silah topladı. Bu arada Tebriz Valisi, Mükerrem el Mülk, Sımko'ya bir patlayıcı madde gönderdi. Ancak patlama sonucu Sımko değil, küçük kardeşiyle yanındaki birkaç kişi öldü.[380]

Bu sıralarda Sımko "bağımsız bir devlet" kurma çabasındaydı. Şubat 1919'da İran Kürdistanı'ndaki birçok aşiret reisiyle topyekûn bir ayaklanma meselesi konuşuldu. Sonuçta, bölgedeki büyük devletlerin siyaseti açıklık kazanıncaya kadar topyekûn ayaklanmanın ertelenmesi kararlaştırıldı.[381] Sımko'nun yakın müttefiklerinden Seyyid Taha, ayaklanma için destek sağlamak amacıyla 1919 Mayısında Bağdat'a giderek İngilizlerle görüştü. Bizzat Sımko, bir mektup yazarak İngiliz A. T. Wilson'dan "bağımsız bir Kürdistan" için destek istedi. Ancak belirgin bir cevap alamadı.[382] (iddia, Sımko tarafından yalanlandı -F.B.) Ermeni

kaynaklarına bakılırsa Sımko ve Seyyid Taha, İngilizler ile görüştükleri günlerde Kuvay-i Milliyeci Türklerle de diyalog içindeydiler. Van'da yapılan görüşmelerde her ikisi, Ermenilerin Anadolu'dan tehcir edilmesi için Kemalistlere yardım edebileceklerini, buna karşılık Kemalistlerden İran'da bir Kürdistan kurulmasına arka çıkılmasını istemişlerdi. İzleyen yıllarda, Sımko hem İngiliz hem Kemalistlerle bağları koparmadı.[383]

Bağımsız bir Kürdistan için Kürt aşiret reisleriyle görüşmeler ve ittifaklar yapan Sımko İsmail, aşiretlerin ayaklanmasını beklemeden harekete geçti. İlk elde Dilman kentini aldı. Xoy'u yağmaladı. Urmiye'yi kuşattı. Kendi egemenliğine boyun eğmeyen Lakistan'daki (Dilman'ın kuzeybatısında) Azeri halkı kılıçtan geçirdi. Sımko'nun baskısından kurtulup kaçabilenler, Urmiye'nin kuzey kesimindeki Şerefxane'ye kadar kovalandılar. 1919 sonbaharı boyunca Sımko kuvvetleri, bu bölgeyle Urmiye gölünü denetimleri altında tuttular. Tebriz'de ise İran'ın yeni kolordu komutanlığı vardı ve elinin altındaki bütün askeri güçlerle (jandarma, Kazaklar, düzenli olmayan süvari alayları) Sımko'ya karşı harekete geçti. Başkent Tahran'da bulunan Rus Kazak Alayı, subayları Filipov komutanlığında Sımko isyanını bastırmak üzere yola koyuldu. Gerçekten Sımko ile çarpışmada çok sayıda Kürt isyancı öldürüldü. Sımko yenilgiyi kabullenmeden karargâhı ve üssü durumundaki dağlık Çarik bölgesine çekildi. Bu çekiliş sırasında, Sımko'nun birçok askeri "birliklerden firar" etti. Firariler arasında, daha önce Osmanlı ordusundan kaçıp gelenler de vardı.[384]

Hollandalı uzman Bruinessen'e göre, Rus Filipov ile İranlı İntisar, geri çekilen Sımko'yu sıkıştırıp teslim almak yerine, bilinmeyen nedenlerle, onunla görüşme masasına oturdular. Varılan anlaşma uyarınca Sımko, daha önceki baskınları sırasında yağmalanan malları Lakistan halkına geri verecek; saflarındaki Türk (Kürt kökenli -F.B.) askerlerini memleketlerine gönderecek ve elindeki silahları teslim edecekti.[385] Ancak bu vaatlerin hiçbiri tümüyle yerine getirilmediği gibi Sımko İsmail'in devlete karşı dokunulmazlığını güvence altına aldı, dolayısıyla Kürtler arasında büyük bir saygınlık da kazandırdı.

1920 yılı boyunca Sımko Urmiye ve Salmas düzlüklerinde yeniden etkinliğini yaydı. Xoy bölgesine el attı. Urmiye'ye kendi seçtiği adamları yönetici olarak atadı. 1921'de Tebriz'den gönderilen jandarma kuvvetleri Sımko birliklerince yenilince, Kürt liderinin ünü yeniden yüceldi. Aslında 1921 yılı, Sımko'nun İran hükümetine karşı üst üste zaferler kazandığı ve politik bakımdan giderek güçlendiği yıl olarak bilinir. Örneğin Mart 1921'de 1000 süvari ve 500 piyadesi olan Sımko ordusu Türk bayrağı altında çarpışıyordu. Ancak bu sayı, 1921 yaz aylarında 4000, sonbaharda ise 7000 askere yükseldi. 1922 yazı boyunca açılan büyük kampanya sonucunda, Sımko ordusunda fiili olarak 10 bin savaşçı yer alıyordu.[386] Dikkat edilmesi gereken nokta, Sımko'nun bu ordusunun tek bir buyrukla hemen harekete geçebilecek çok sert ve vurucu askerlerden meydana gelmesiydi. Oysa Sımko'nun aşiretler içindeki görünmeyen gücü konusunda kesin veriler yok elimizde.

Sımko, bağımsız bir Kürdistan devletinin çekirdek yöneticilerini ya da hükümetini kurmak amacıyla, "Kürt Reisleri Konseyi"ni 1920 başlarında kurmuştu. Bu konsey sadece çok büyük aşiret reislerinden (Herki, Begzade, Hayderan, Şikakan) oluşmuyordu, aynı zamanda Hakkari bölgesindeki aşiret konfederasyonunu simgeleyen Ertuşileri de kapsıyordu. Söylendiğine göre Sımko, 1921'de Ehmed Xan'ı, Herki reisliğine atamış ve bu da genel kabul görmüştü.[387]

1921 ortalarında Sımko'nun egemenlik alanı Urmiye gölünün tüm batısını kapsadığı gibi, Baneh ile Sardeşt bölgesine kadar uzanıyordu ki, bu topraklar Kemalistlerle İngilizlerin denetim altına almak için rekabet halinde olduğu alanlardı. Herki aşiretinin yanı sıra Baneh bölgesinde bulunan Mamaş Dehbukri, Mangur, Piran, Zarza, Gewrik, Pijdar ve Feyzullahbegi ile birçok küçük aşiret de Sımko'ya katılmışlardı. Ekim 1921'de Sımko birlikleri Mehabad (Savucbulak) kentine girerek hükümet güçlerini bertaraf ettiler. Burada da nahoş yağma ve çapul olayları yaşandı ve halkın iradesinin dışına çıkıldı.[388] Öyle ki bu tür çapulculuk hareketleri yüzünden, Sımko diğer Kürt yurtseverleri tarafından sert biçimde eleştirildi. Sımko ise eleştirilere verdi-

ği cevabında, "Hükümet kuvvetleri, bizi şehir içinde çatışmaya zorladı. Yenilgiden sonra adamları kontrol edemez durumdaydık," dedi. Sımko, bu yağma ve çapul olayını, Dehbokri ve Mangur aşiret milislerinin üzerine yıktı.[389]

Savucbulak hükümet güçlerinden kurtarılınca doğal olarak başkent yapıldı. Sımko burada oturmaya başladı. O yıl hükümet kuvvetlerine karşı kazanılan her zafer, Sımko'nun gücüne güç, ününe ün ve ordusuna çok sayıda asker kattı. Öyle ki, Temmuz 1922'de gücünün doruğuna ulaştı ve denetimi altındaki toprakları Seyn Qale (Şahin Kale) ile Seqiz'e kadar genişletti. Sımko, daha güneydeki Kürt aşiretleriyle bağlantı ve iletişim kurdu. Mariwan ve Awruman aşiretleriyle daha güneydeki Luristan'da bulunan aşiretler arasında nüfuzunu arttırdı.

Bu arada Irak ve Türkiye'deki birçok Kürt aşiret reisinin, tek tek Kürt şahsiyetlerinin ve Kürt kitlelerinin gözlerinin Sımko İsmail'e çevrildiği görülür. Sınır boylarındaki Kürt aşiretleri Türkiye'den adam ve mesajlar göndererek Sımko isyanına destek verirler. Ortak hareket etmek için gelecek planları yaparlar. Benzer isyanların Türkiye ve Irak'ta gerçekleştirilmesi ve üç parçanın dayanışma içinde "birleşik Kürdistan" kurulması için çalışmalar sürdürürler. Yukarıdaki yazılarda Şeyh Sait-Sımko bağlantısına değinilmişti. Ağrı isyanlarının hazırlayıcılarının içinde yer aldıkları Xoybun Cemiyeti'nin de Sımko ile ilişkileri vardı. İngilizlere karşı çarpışan, bir ara Hindistan'a sürgün edilen Şeyh Mahmut Berzenci'yle Sımko İsmail'in ilişkileri olumlu ve olumsuz temelde daha somutluk kazanır.

Türkiye-İngiltere-İran Üçgeninde Sımko İsmail

Yukarıdaki değerlendirmemizde, Sımko İsmail'in 1921 yılında yaklaşık 1500 kişilik ordusuyla "Türk bayrağı" altında İran hükümetine başkaldırdığına değinmiştik. Daha önce alıntıladığımız gibi, Türkiye'de Batılı devletlere karşı kurtuluş mücadelesi veren Kemalistlerin Ermeni ve Nasturileri sınır ötesinde izleme harekâtı ve el altından Sımko İsmail'e çeşitli yardımlarda bulunmaları (asker, silah, cephane, doktor, subay vs.), Türkiye Cum-

huriyeti Genelkurmay Başkanlığı ve Harp Akademileri arşivlerinde kayıtlara geçmiştir. Kemalistlere göre, Sımko, İngilizlere sırtını dayayan İran hükümetine karşı savaşıyordu. İngilizlerden destek görüp Hakkari-Urmiye bölgesinde isyan eden Nasturiler ile çeşitli çelişki (toprak, aşiret, din, milliyet) ve çatışmaları vardı. Benzer biçimde Irak'taki İngilizlere başkaldıran Kürt lider Şeyh Mahmut Berzenci de, Kemalistler açısından müttefik güçlerden sayılırdı. Kemalistlerin buradaki siyaseti "düşmanımın düşmanı dostumdur" temeline dayanıyordu. Dolayısıyla Kemalistler, bir yandan Nasturi ve Ermenileri ezmek için Sımko İsmail'i kullanmak isterken; bir yandan İngilizlere karşı çarpışan iki ayrı Kürt liderini (Sımko ile Şeyh Mahmut Berzenci) buluşturmaya çalışıyorlardı. Örneğin, resmi belgelerde şu ifadeler yer almaktadır: "Sımko, İran'da toplanmış oldukları haber alınan Nasturilere çatmadan Revanduz'a girdiği ve İran'da İngilizlere karşı faaliyette bulunan Şeyh Mahmut'la işbirliği yaptığı takdirde, büyük fayda sağlamış olacaktır. Esasen Türk kıtalarının güneyde yığınak yapmaları üzerine, Revanduz'daki Nasturi kıtalarının Umadiye (Amediye) taraflarına alınmaları muhtemel olduğundan, Revanduz'un geri alınması kolaylaşmış olacak ve Türk kıtalarının Hakkari ile güney sınırına gelmesiyle Sımko'nun daha yakından desteklenme olanağı sağlanmış olacaktı."[390]

Türkiye'nin Sımko İsmail ve Şeyh Mahmut'u desteklemesinin, o zaman için geleceğe dönük iki amacı daha vardı: Toprak kazanmak. Nitekim Mustafa Kemal "... Misak-ı Milli'mizde muayyen ve müsbet hat (belirli ve sabit bir sınır -F.B.) yoktur. Kuvvet ve kudretimiz ile tesbit edeceğimiz hat, hattı hudud olacaktır. Kuvvet ve kudretimizin imkanları derecesinde tesbit edeceğiz, "[391] diyordu. Bir bakıma, Musul ve Kerkük gibi yerleri, sonradan elde etmeyi düşünüyordu. Yukarıdaki alıntıda, Irak'taki Kürt Revanduz kentinin geri alınmasından söz ediliyor. Nasturi ve Ermenileri "sıcak takip" gerekçesiyle İran Kürdistanı ve Azerbaycanı'nı istila eden Türk birlikleri, İran kamuoyu ve gazetelerinin sert tepkisini çekebiliyor ve Türkiye'nin "ilhakçı talepleri" olduğu yolunda yazılar yazılabiliyordu.[392] Bu birinci amaçtı.

Kemalist hükümetin geleceğe dönük ikinci amacı ise, Türkiye'deki Kürt isyan odaklarını başka yönlere yöneltmek (Sımko yönetiminde İngilizlere karşı İran ve Irak'ta savaştırmak ya da Ermeni-Nasturileri bastırmada kullanmak gibi) ya da Sımko aracılığıyla potansiyel Kürt isyanlarını saptırmak, bastırmak ve hedef şaşırtmaktı. Türk Genelkurmayı sık sık şundan söz eder: "... Sımko'nun maksada göre kullanılması, Türkiye'ye sığındığı sırada uğradığı maddi zararların kısmen kendisine iadesine bağlıydı. Şemdinan ve Gevar bölgelerindeki aşiretlerin son Revanduz meselesinde, morallerinin oldukça sarsılmış olmasına ve büyük bir kısmının yakınlık ve akrabalıkları dolayısıyla da Sıdda'ya bağlı ve hayran olmalarına rağmen bunlardan faydalanmaya çalışmak, özellikle Başkale ve Saray bölgelerindeki aşiretlerden ise, güney ile ilişkileri olmadığı için, bunları teşkilatlandırmak için kullanmak lazımdı. Ancak bütün bu aşiretleri, sadece İran Ermenilerinin muhtemel tecavüzlerine karşı kullanmakta fayda vardı. Sımko aşiretinin Başkale ilçesindeki 11 metruk (terk edilmiş -F.B.) köye yerleştirilmesi ve... kendisine örtülü ödenekten 3000 lira verilmesi hususu karara bağlanmıştı... Bu bakımdan, hükümetin gösterdiği ilgi dolayısıyla Sımko'nun Cumhuriyet Hükümeti'ne bağlılık ve sadakatinin sağlanması üzerine de bu aşiretten faydalanma hususu Genelkurmay'ca şöyle düşünülmüştü..."[393]

İngilizler I. Dünya Savaşı sırasında Kürt, Ermeni ve Asurileri birleştirmek ister: Amaç kendi denetiminde halkları toplayıp onlara genel hamilik yapmak. Daha doğrusu, bölgede kendi çıkarına uygun "etnik karakollar" ve "tampon bölgeler" kurmak. Bu arada başkalarına vekalet vererek bölgenin genel güvenliğini (Ermeni, Asuri ve Kürtler) sağlamak. Halk hareketlerini, Asurilerden oluşturulan Levi birliklerinde olduğu gibi, özel bölgesel ve yerel birimler aracılığıyla bastırmak. Kısaca halkları birbirine kırdırarak sürekli bir yönetim kargaşası çıkarmak ve sömürgeci Mandat Yönetimi'yle bu bölgeleri çıkarına uygun olarak yönetmek. Bu hedefe karşı çıkan herkesi ya da her devleti baskı ve denetim altına almak.

İngilizler, Kürt, Ermeni ve Asuri birliğini sağlamak için çeşit-

li vaatlerde bulundular. Herkese "mavi boncuk" dağıttılar. Bu mavi boncukların en büyüğü ve somutu da "anayurt kurmak" idi: Kürtlere "Kürdistan", Nasturilere "Asuristan" ve Ermenilere de "Ermenistan" vaat edilmişti. Bu vaatler, Sevr Anlaşması sırasında gündeme geldi. Ancak ortada büyük bir sorun vardı: İngilizlerin vaat ettikleri Kürdistan, Ermenistan, Asuristan toprakları coğrafi bakımdan iç içeydiler. Sınırların nerede bitip nerede başlayacağı belli değildi. Bunları ayırmak da Afrika ve Arap çöllerindeki kadar kolay olmayacaktı. Çünkü çeşitli milletler ve halkların oturduğu yerler, demografik bakımdan çok karmaşık ve geçişliydi. Halklar beşiği Kafkasya ve Mezopotamya yapay sınırlarla belirlenemeyecek kadar girintili-çıkıntılıydı. Uluslar ve halklar yatağıydı. Bu yüzden olacak ki, Alman Doğubilimci Dr. Gabriella Yonan şu görüşü savunuyordu: "Eğer Sevr talepleri hayata geçirilseydi, Asuri, Kürt ve Ermeniler arasında uzun ve kanlı toprak çatışmaları olacaktı..."[394]

Sovyet Devrimi'nin de etkisiyle İngilizler taktik değiştirip General Niessel'in ağzından, "Kürdistan Kürtlere" sloganı atıp, bu konuyla ilgili olarak Van'da görüşmeler başlatırlarsa da, Kürtleri yanlarına çekemezler.[395] Sonuç olarak İngilizler, Kürtlerin en zayıf ve istikrarsız noktası olan aşiretçiliğe oynayıp, bu halkı bölmeyi esas amaç haline getirmeye çalışırlar.[396] Savaş sonrası bir harabe durumundaki Kürdistan'da, Kürtler dağlarda harekete geçmiş; Musul, Van, Amediye, Urmiye, Zaho bölgelerinde ayaklanmışlardı. Kargaşa, anarşi, açlık, yokluk, kıtlık ve ölümün kol gezdiği bu ortamda Asuri-Ermeni-Kürt-Türk-Arap-Hıristiyan-Müslüman aşiret düşmanlığı kolayca körüklenir. Fransızlar ise daha dikkatli ve teslimiyetçi bir siyaset izlerler. Kışkırtıcı aktif taraflar da İngilizler ile Kemalistlerdir. İsyan liderlerinden Şeyh Tahar, sorunu diplomatik yollarla çözmek ve Sevr görüşmelerine katılmak ister. Ancak İngilizler buna engel olurlar.[397]

Şeyh Mahmut kuvvetleri 27 Mayıs 1919'da Süleymaniye'yi ele geçirirler. İngilizler uçaklarla askeri ve sivil hedefleri bombalarlar. Fakat başarılı olamazlar. Kürtlerin direnişi yaygınlaştırarak sürdürmeleri, Paris'te barış görüşmelerine oturan Fransız ve

İngilizleri telaşlandırır. 9 Haziran 1919'da İngiliz ordusu tüm uçaklarıyla yeniden saldırıya geçip, Barzan geçidinde aralarında Kürt liderlerinden Şeyh Mahmut, Şeyh Galip ve Muhammed Emin'in bulunduğu çok sayıda şahsiyeti esir alır. Önce idam cezasına çarptırılan lider Şeyh Mahmut, siyasal nedenlerle ömür boyu hapse mahkûm edilir ve ardından Hindistan'a sürülür. Bunun üzerine Kürt önderleri, Hıristiyanların bölgeye dönüşünün engellenmesi halinde, İngilizlerle iyi geçinecekleri yolunda bir teklif götürürler. Teklif, geri çevrilir. Bölgenin etnik özelliğinin çeşitlendirilmesi (böl ve yönet -F.B.) temelinde kendi inisiyatiflerini geliştirmek isteyen İngiliz ve Fransızlar, Asuri ve Ermenilerin eski yerleşim yerlerine dönmelerini kendi denetimlerinde tutmak isterler.[398] Bu noktada İranlı Kürtlerden Şeyh Tahar ve Sımko İsmail, İngilizlerin çıkarlarına aykırı biçimde harekete geçerler. Tiflis ve Erivan'da yoğunlaşan Hıristiyan Ermeni ve Asurilerin dönüşüne tepki olarak, büyük protesto gösterileri düzenlerler. Gösteriler, genel bir ayaklanmaya dönüşür. Kürtler silahlı direnişe geçerken, Kemalistlerin inisiyatifiyle bölgede başıboş gezen kaçak ve firari Türkler de silahlandırılarak ayaklanmaya katılırlar.

Musul eski Valisi Haydar Bey, 6 Mart 1923'te TBMM gizli oturumunda bir konuşma yaparak durumu şöyle açıklar: "... Sımko İsmail ile Şeyh Tahar'ı, bir miktar yardım yaparak ayaklandırdık. Ancak her ikisi de geçmişte Osmanlı hükümetine karşı olan tavırları yüzünden güvenilmezdir. İngilizler, Ermeni ve Nasturileri bölgeye getiriyor ki, Kürtlerle Türkler arasında bir tampon devlet yaratsınlar... Sımko İsmail, İngilizler tarafından da elde edilmek istenmektedir. İngilizlerin bu girişimine göz yummakla birlikte, Sımko ne İngilizlere ne de bize teslim oldu..."[399]

29 Temmuz 1919'da Halepçe bölgesinde çalışan İngiliz ve Kürtler arasındaki denge, 5 Ağustos günü İngiliz ordusu lehine değişir. Süleymaniye geri alınıp sivil bir İngiliz idaresi kurulur. Bu arada Kürtlerin dağlık bölgelerde yaşamasını fırsat bilen İngilizler, belli başlı kentlerde Ermeni ve Asuri çoğunluğunun bulunmasına uygun bir yerleştirme politikası güder. Bu da her üç

halk arasında gerginliklere neden olur. Bunu sezen halk toplu ayaklanmanın eşiğine gelir. Durumu kavrayan Halep'teki İngiliz Komutanlığı, tarafları sakin olmaya çağırır. Ayrıca İngiltere'nin Kürdistan vaadinden vazgeçmediğini, hele hele Kürtlere düşmanca bir politika gütmediğini de açıklar.[400]

İngiliz Politikalarının kurbanı olan Ermeniler, Sevr görüşmelerinde, sorunlarını Kürtlerden ayrı hatta onların aleyhine çözmeyi denemişler; kimi iddialarını, Kürtlerle çatışma noktasına kadar getirmişlerdi. Bu, tipik bir İngiliz taktiğiydi. Halkları birbirine düşürmek, bölmek ve parçalamak. Ancak İngiliz politikası, bumerang gibi, kendisine karşı dönüyor ya da giderek karmaşık bir hal alıyordu.[401] Öte yandan İngilizler, Kürtleri, Mustafa Kemal'e karşı kullanmak istemektedirler. Fakat, Ermeni sorunu nedeniyle bu nokta şüphelidir ve İngilizler açısından çok güvenilir bir dayanak değildir.[402] Kürtlerin, M. Kemal'e karşı kullanılmak istenmesi padişahın da bilgisi dahilindedir.[403]

İngilizlerin Kürt-Ermeni-Asuri çelişkisine oynaması, Ortadoğu bağlamında düşünüldüğünde, emperyalist çevrelere yarar sağladı. Ancak özellikle Ermeni-Kürt çelişkisi, Türkiye bağlamında M. Kemal hükümetine yaramıştır. Kemalistler, Kürdistan'da baş gösteren Ermeni tehlikesini, "Kürt-Türk birliği ve kardeşliği" propagandasıyla bertaraf etmiş, Kürtleri Türklerin yanına çekmekte kullanmışlardır.[404]

1921 yılı boyunca Kürdistan'da dinmek bilmeyen isyanlar karşısında İngilizler, Kürtlere vaat ettikleri özerklik çalışmalarını hızlandırırlar. Bölgedeki Arap görevlileri geri çekip, Kürtleri getirirler. Ancak bu önlemler, isyanın şiddetini değiştirmez. İsyan liderlerinden Sımko İsmail, Musul'a saldırı için yoğun hazırlıklar içine girer. Bağdat'tan havalanan İngiliz uçakları Revanduz ve çevresini bombalar. Bir yandan Kürt Kongresi yapılması hazırlıkları vardır. Sımko İsmail Şeyh Mahmut yanlılarıyla birleşerek, Kürdistan'ı kurmak niyetindedir. Kemalistler, Sımko ile Şeyh Mahmut'un İngilizlere karşı birleşmesini isterler. Ama "bağımsız bir Kürdistan" konusunda temkinli hatta isteksizdirler. Sımko'nun başarılı siyasi ve askeri bir çizgi izlemesi Siirt, Van, Bitlis, Diyarbekir, Ergani, Hakkari, gibi Türkiye'deki Kürt bölge-

lerinde heyecanlı ve gergin bir durum yaratır. Ankara'nın gözdağı vermesi ve Kürtler arasında büyük bir etkinliği olan Libyalı tarikat şeyhi Senusi'nin dini vaaz ve telkinleri, Kürtlerin bağımsızlığa ve isyana yönelik heyecanlarını gemleyemez. Kürtler, umutla Sımko'nun başarısını bekler. Sımko kuvvetlerine dolaylı/dolaysız yardımlar gönderirler.

Sımko savaşçılarının Türk-İran sınırlarında yoğunlaşması üzerine Ankara hükümeti, İran ile "Kürtlerin üzerindeki İngiliz ve Faysalcı (Irak kralı) entrikalara karşı bir anlaşma yapar. (25 Ekim 1921) İngiliz egemenliğine başkaldıran Sımko, bu anlaşmayı protesto eder. Ankara hükümetini sert biçimde eleştirir. Sımko İran'daki etki alanını genişletirken, Irak'taki bir kesim Kürdün başında bulunan ve İngiliz Sömürgeler Bakanı Churchill'in desteklediği eski generallerden Kürt Mustafa devreye sokulur. Kürt Mustafa, Sımko'ya, "Orta Kürdistan'da bir Kürt Devleti Federasyonu" kurmayı önerir. Bu öneriyi fazla açık bulmayan Sımko, Kürt Mustafa'ya yüz vermez. Sımko İngilizlerin çekici tekliflerini de reddeder. Diğer taraftan Ankara hükümeti Temmuz 1922'de Sımko'nun sağ kolu Şeyh Taha ile Şemdinan'da görüşüp "İngiliz gavuru"na karşı ittifak yapar. Görüşmelerden biraz sonra Şeyh Taha, İngilizlerce tutuklanır. Güç kaybeden Sımko, İngiliz birlikleri karşısında geri çekilmek zorunda kalır. Ancak Kürtler Derbend ve Raniya'da direnirler.[405]

İngiltere'nin Kürt konusundaki gerçek politikasının etkilerini 2. Lozan görüşmeleri sırasında görmekteyiz. Fakat Fransa'nın Kürtlere karşı politikası başından beri olumsuz, ancak sabittir. Bu politika, Fransız hükümetinin Kahire'de bulunan yüksek komiserlerinden ve Ortadoğu haritasını meslektaşı İngiliz Sir Marc Sykes ile birlikte çizen Georges Picot tarafından açık biçimde dile getirilmiştir. Dünya ve Ortadoğu siyasi literatürüne "Sykes-Picot Anlaşması" olarak geçen bu genel siyasetlerin bir parçasıdır Kürt politikası. Fransız Yüksek Komiseri Picot, 27 Aralık 1918'de Suriye'deki Yüksek Fransız Komiserliği'nin kendisine çektiği telgrafı (Sünni-Şii çelişkisine ilişkin) 30 Ocak 1919'da cevaplarken şöyle der: "... Sir Marc Sykes ile yaptığım görüşmelerle ilgili şahıs, Britanya himayesi altında Musul'u içine alan özerk bir Kürt Emirliği (prensliği) kurma niyetini savunduğunu benden gizlemedi. V.

E.'ye 660 sayılı telgrafta da belirttiğim nedenlerden ötürü, en kesin çıkarlarımıza ters düşen bu çözümü sürekli reddettim."[406]

Gerçekte İngiliz hükümeti de, başlangıçta ve esas olarak Irak Kürdistanı üzerinde vaat ettiği "otonom Kürdistan emirliği"ni, kendi yayılmacı emellerine hizmet için ortaya atmıştır. Bir süre sonra, bu Kürdistan'ı, Hicaz Emiri'ne ya da Irak Kralı Faysal'a bağlamak istemiştir. Ancak Kürtler, hangi türden olursa olsun "otonom Kürdistan'ın kendilerini tatmin etmediklerini görüp, Şeyh Mahmut ve Sımko İsmail önderliğinde direnmişlerdir. Bu direnişinin sürekli oluşu dikkat çekicidir.

Yukarıda Şeyh Mahmut Berzenci'nin yakalanıp ölüme, sonra müebbet hapse ve ardından Hindistan'a sürgüne mahkûm edildiğini belirtmiştik. 1922 Lozan görüşmeleri sırasında ise, İngilizler kendilerini Türkler karşısında daha güçlü göstermek için, Şeyh Mahmut'un Hindistan'dan Kürdistan'a dönmesine izin verirler. Onun başkanlığında bir Kürt hükümeti kurulur. Irak Kralı Faysal'a bağımlı hale getirilen bu hükümet, İngiliz entrikaları sonucu işlemez hale getirilir. Bunun üzerine Şeyh Mahmut, yeniden ayaklanır ve birçok şehri ele geçirir. Bu sırada hemen hemen tüm Kürdistan'ı tekrar kontrol altına alan ve zaman zaman Türk birlikleriyle de savaşmak zorunda kalan Sımko İsmail ile 1923'te Süleymaniye'de görüşür. Şeyh Mahmut ve Sımko, yardımlaşmak ve birlikte hareket etmek üzere anlaşırlar.[407] Kürtlerle İngilizler arasındaki çatışmalar, 1923 sonuna kadar sürer. İngilizler başarılı olamazlar. Bu arada devreye Kemalistler girer. Olay Irak, İngiltere, İran, Türkiye arasında çok boyutlu bir sorun haline dönüşür. Kemalistler, Sımko-Şeyh Mahmut ittifakını, sadece İngilizlere karşı çatışmalarla sınırlandırmak isterler. Her ikisinin "Kürdistan kurma" amaçlarını da baltalarlar. Aynı taktiğe başvuran İngilizler de, Sımko-Şeyh Mahmut ittifakını, Türkiye'de Kürt isyanı çıkartmak üzere kullanmaya çalışırlar. Ayrıca aşiretçilik nedeniyle Sımko-Şeyh Mahmut arasında çekişme de vardır. İngilizler, Şeyh Mahmut'u, aşiretler arasına nifak sokarak yenilgiye uğratırlar. Bu anlamda Şeyh Mahmut'a yakılan bir koçaklamada "Kurd xaine..." (Kürt haindir) diye biten bir dize bulunur.

Musul-Kerkük sorunu ise, kimi Türk-İslam sentezcileriyle Kemalistlerin ileri sürdükleri gibi değildir. Sanılanların tersine, İngi-

lizler Kerkük-Musul'u Türkiye'nin elinden zorla çekip almadılar, gasp etmediler. Çeşitli dalaverelerle de bu meseleyi çözmediler. Gerçekte olan şudur: Orada yükselen bir Kürt milliyetçi hareketi vardı. Sımko İsmail ve Şeyh Mahmut, Kürt halkı arasında birer umuttular. İran ve Irak Kürtleri, kimseye bağlı olmaksızın kendi hallerinde yaşamak istemektedirler. Çünkü Mardinzade Mehmet Arif Paşa'nın da 1919'da belirttiği gibi, "Kürdistan dağları koyun körfezi değildir ve gemileri tanrısal güçle Ararat Dağı'na inen Nuh'un gemisi gibi değildir... (Kürtler) Avrupalı güçlerden hiçbir şekilde korkmuyor ve kitleler halinde savunmaya hazırlar..."[408] O kadar ki, Şeyh Mahmut İngilizlerden kurtulmak ve bağımsız bir Kürdistan kurabilmek amacıyla Sovyet Devrimi lideri Lenin'e mektup yazmıştır. 20 Aralık 1923'te Sovyetler Birliği'nin Tebriz Konsolosluğu aracılığıyla yazılan mektupta şunlara değinilmektedir: "Bütün dünya, 1917 Büyük Ekim Devrimi'nin özgürlük çağrısını işitti. Milletinizin zalim ve zorba bir yönetimden kurtulmasına bütün dünyanın ilerici güçleri sevindi. Kürtler de haklı ulusal mücadelelerinde başarıya ulaşmak için ellerini size uzatıyor... Mazlum ve esaret altındaki halkların koruyucusu olan Sovyet hükümetinin, Kürt milletini de koruyacağına eminiz. Bütün Kürtler, Sovyet hükümetine Doğu'nun koruyucusu gözüyle bakmaktadırlar... Kaderini, Sovyet hükümetinin kaderine bağlamaya hazır Kürtler, karşılıklı olarak sizlerle ilişki kurmak için sabırsızlıkla beklemektedirler..."[409]

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü, TBMM'deki Kürt milletvekillerinin şiddetli baskısı altındadırlar. Kürt temsilcileri, Musul ve Kerkük'ün mutlaka alınmasını ve Türkiye'ye katılmasını istemektedirler. Çünkü amaçları, yükselen İran ve Irak Kürt hareketiyle birleşip Türkiye'de güçlü kazanımlar elde etmektir. Ayrıca M. Kemal bile, "Kürtlere özerklik"ten söz edecek kadar gelişmelerden tedirgindir. Tüm bu nedenlerle, Kemalistler Musul ve Kerkük'ü alarak başlarına bir Kürt belası yaratacaklarına, bu bölgeleri İngiliz hükümetine devrederek Kürt sorunundan kurtulmaya çalışmaktadırlar. Bu siyaseti en iyi biçimde ifade eden de TBMM'de konuşan Erzurum Mebusu Durak Bey olmuştur: "Eğer Musul meselesi etrafa yayılır ve orada birçok esaslar ortaya çıkarsa, bunu kolay imha etmek imkanı yoktur. O vakit kor-

karım ki, Şarkta da (Doğu Anadolu'da -F.B.) mühim olaylar cereyan eder..."[410]

Kemalistlerin korkusu ve derdi ne Musul ne de İngilizlerdir; onların derdi Kürt isyanlarıdır aslında. Bu nedenle Musul sorunu, Lozan görüşmelerinde, ilk kez 23 Ocak 1923'te, bir kere üstünkörü biçimde gündeme alınmış, bir daha da görüşülmemiştir. İsmet İnönü ile İngiliz Lord Curzon arasında gizli mektuplar ve anlaşmalar yoluyla çözülmüş, bu çözüm gereğince İngilizlere peşkeş (Kürdistan kurulmaması ve Kürtlerin İngilizler tarafından desteklenmemesi karşılığında) çekilmiştir. Gizlilik o derecedir ki, her şeyi onaylaması gereken TBMM bile bu oldu-bittiden haberdar olamamış, çok sonradan haberdar olup itiraz edenler de Kemalistler tarafından bir biçimde bastırılmış ya da bertaraf edilmişlerdir.[411] Bu nedenlerle, İşçi Partisi lideri Doğu Perinçek'in konuya ilişkin aşağıdaki görüşleri ya bilgi eksikliğinden kaynaklanıyor ya da gerçeğin sadece bir yönünü ifade ederek tek boyutluluk arz ediyor: "Musul-Kerkük 'Misak-ı Milli' içinde bulunduğu halde emperyalistler, Lozan'da buraları Türkiye'ye vermediler ve Türkiye 1925 yılında Musul-Kerkük'ün İngilizlerin elinde kalmasına razı oldu. Burada önemli nokta, Kemalist iktidar ile İngiltere ve Fransa arasında Kürdistan'ı paylaşan bir anlaşma yoktu."[412] Fransa'nın Musul Konsolosluk temsilciliğini yapan ajan Aziz, 9 Haziran 1923 tarihinde yazdığı raporda şu görüşü belirtmektedir: "Dağınık halde olan, ama bir türlü bastırılamayan ayaklanmanın liderlerinden Şeyh Mahmut'un, İran Kürdistanı'na kaçmasıyla birlikte, İngilizler artık Kürdistan'ın bağımsızlığından söz etmez oldular. Lozan Konferansı gereğince, 'kalıcı ve sağlam bir yönetim' kurmak için harekete geçtiler."[413]

Sımko'nun Dramı

1922'deki İran-Kürt ilişkilerine dönersek, görülen şudur: Sımko ha bire ilerlemekte ve kazanımlar elde etmektedir. Ünü sadece İran'la sınırlı değildir. Türkiye ve Irak'taki Kürtler arasında da "lider" olarak kabul görmektedir. İran hükümeti Sımko'yu gemleyebilmek için "Kürtlere özerklik" verileceği yolunda söylentiler yayar.[414] Aslında bu söylentilerin yayılmasındaki amaç,

Kürtleri tereddüt içinde bırakmak ve İran ordusunun derlenebilmesine yetecek zaman kazanmaktır. Çünkü 1921'de darbe yapan Rıza Han, ordunun yeniden yapılanmasını hızlandırmıştır. Nitekim Ağustos 1922'de, eşgüdüm içinde çalışan İran ordusu, Sımko'ya ilk darbeyi vurur. Sımko'nun askerleri darmadağın olur. İsmail Ağa, hızlı hareket edememesi ve özerklik söylentilerine kulak kabartmasının acısını çekmektedir. Sımko'nun çevresinde bir avuç "sadık adamı" kalır. Kürt lideri önce Türkiye'ye kaçar ve oradan da Irak'a geçer. Burada kendisiyle görüşen İngiliz Edmond'un izlenimine bakılırsa, Sımko özellikle "Türk ve İngiliz yetkililerine" kızgındır. Çünkü, Türk yetkilileri önce kendisine yardım sözü vermiş; yenilgiden sonra da yüzüne silah çekmişlerdi. İngilizler ise, sessizce Sımko'yu izlemiş ve kendilerine yaramadığı halde onu ezmişlerdi.[415]

Sımko Irak'ta da rahat durmadı. Birçok Kürt ileri geleniyle bağlantı kurdu ve ortak görüşlere vardı. Bu arada sağ kolu olarak kabul ettiği Seyyid Taha'yı İngilizler ile temas kurmak üzere gönderdi. Teklif şudur: İngiliz-Kürt ittifakı kanalıyla Türkleri Revanduz'dan çıkartmak ve İran'daki Türk çıkarlarına darbe vurmak. Ancak İngilizler gibi, Şeyh Mahmut da Sımko'nun önerilerine fazla sıcak bakmadı.[416] Kimi yorumcular, bunu, aşiretler arası çekememezlik ve Kürt hareketi liderliğinde bir rekabet biçiminde yorumlarlar. Sımko, Asurilerle ittifak yaparak harekete geçmek ister. Bu önerisi de kabul görmez. Gittiği her yerde saygı ve sevgi görür ancak ortak hareket için yüz bulamaz. 1923'te, Kemalistler yeniden Sımko'ya bazı yardım önerilerinde bulunurlar. Ancak, Musul-Kerkük sorununun görüşüldüğü ortamda yapılmaktadır bu. Türkiye, Sımko'yu, İngilizlere karşı bir koz olarak kullanmak istemektedir. İngilizler Şeyh Mahmut'u geri getirtip, güçlü olduklarını kanıtlamak ve Kürt kozunu ellerinde tuttukları yolunda izlenim vermek istemektedirler. Bu arada Rıza Han, Sımko için özel af çıkartır. Kürt lideri İran Kürdistanı'na döner.

Sımko, 1926'da bağımsız bir Kürdistan için son bir girişimde daha bulunur. Dilman kentini, Herki aşireti yardımıyla kuşatır. Ancak başarılı olamayıp yeniden Irak'a kaçar. 1926'da, İran yeniden kendisini ülkeye davet eder. Dönüşünden birkaç

gün sonra Sımko, hükümet tarafından kurulan bir tuzak sonucu öldürülür.[417]

Sımko hareketinin en büyük eksikliği, biçimsel açıdan bile olsa herhangi bir örgütsel yapıdan yoksun oluşudur. Örneğin Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarının siyasi çerçevesi olan *Kürt Teali Cemiyeti, Azadi* ve *Hoybun* gibi örgütler uzaktan/yakından yönlendirmiş ve hatta siyasi öncülük yapmışlardır. Oysa Sımko'nun oluşumu yakın çevresi, kendisine candan bağlı maiyeti ve kişisel ilişkilerinden ibaretti. Ortada biçimsel anlamda ne bir savaş konseyi, ne bir parti ne de bir örgüt vardı. Aşiretsel bağlar ise, her zaman istikrarsız ve güvenilmezdir. Bu, geçmişteki ve hatta günümüzde Kürt milliyetçi hareketlerinin vazgeçemedikleri bir eksikliktir. Sımko'nun devlet anlayışı, vergi toplama sistemi ve hazineye kaynak bulma yöntemleri de, "göçebe aşiret" kurallarından öte değildi. Mali gelirlerin çoğu çapul, yağma ve talanla alınıyordu ki; bu bir hareketin kitleselleşmesini, özellikle kentlerde yerleşik yaşam süren orta tabakalara güven ve güvence verilmesini önlerdi. Oysa devlet olmanın ilk kurallarından biri de[418] halkın geçim kaynaklarını temin edip pazarı güvence altına almaktır. Sımko ordusu nitelik ve nicelik olarak istikrarsızlık arzediyordu. Düzenli bir ordudan söz edilemezdi. Kimi zaman "gerek asker gerekse aşiret milisi" sayısında olayların iyi ya da kötü gidişine paralel olarak hızlı artışlar ya da azalmalar olurdu. Sımko yenilince, dar ve sadık maiyetinin dışındaki hemen herkes firar eder ve aşiretler kendisine sırt çevirirlerdi. Gerçi 1918-22 arasında Sımko kuvvetleri, yabancı (mesela Türkler) birçok subay ve eğitmen tarafından eğitildiler. Osmanlı ve Alman askeri danışmanların ve daha sonra Kemalistlerin özel komutanları, orduda görev yapıyorlardı.[419] Sımko ordusunda görev yapan Türkiyelilerin çoğu ya Kürt milliyetçisi ya da Kürt aşiret mensuplarıydılar. Ancak bunların büyük bir kısmı, siyasi bilinçten yoksundu. Uğruna savaştıkları Kürdistan'ın siyasi kavramını bilmiyorlardı. 1919'da İran hükümeti ve Rus komutanı Filipov af çıkarınca, çoğu Sımko saflarını terk etti. Bir bölümü ise zaten "maaş" için paralı asker olmuş ya da yağma ve talan için orduya katılmıştı. İlk yenilgide bu tür istikrarsız ve bilinçsiz unsurla-

rın firar etmeleri çok olağandı. Görüldüğü kadarıyla bedeli ağır ödenecek siyasi hedefleri gerçekleştirmek için harekete geçildiği zaman, ilk yapılacak iş "çelik çekirdekten oluşan ve askeri gücün belkemiği niteliğinde" bir birliğe dayanmak gerekir. Yoksa yenilgi, panik ve bozgun kaçınılmazdır. Bu çekirdek siyasi ve askeri bakımdan güçlü olduğu sürece, yağma/talan gibi hoş olmayan hareketlerle firar gibi teknik aksaklıklar da önlenebilir. İsyan gibi ciddi işlere kalkışmak, her şeyden önce "güçlü bir siyasi mekanizma" ya da diğer adıyla "beyin takımı" oluşturmayı gerektirir. Oysa Sımko her yerde ve özellikle tüm Kürt aşiretleri arasındaki üstün saygınlığına rağmen, üstelik hayli fırsatçı ve zeki olmasına karşılık, kendisine "akıl hocalığı ya da danışmanlık" için seçtiği kişiler istikrarsız ve kararsızdılar. Örneğin Seyyid Taha ve Ebubekir Ağa, İngiliz, Sovyetler ve Türkiye arasında gidip geliyorlar;[420] gerçek müttefiklerinin kim olabilecekleri konusunda açık bir görüşe sahip olamıyorlardı. Dar ve kısa görüşlülükleri bir yana, Sımko'nun danışmanları, diplomasiyi de "aşiret töresi" sanarak bütün devletlerle aynı zamanda ve gizlice üstelik beceriksiz biçimde, diyalog kurmaya çalışıyorlardı. Sonuçta aldatılan, yine kendileri oluyorlardı.

Kuşkusuz Sımko hareketinin amacı, gerçeğe yakın bir anlamda milli bir Kürt devleti kurmaktı. Tüm aşiretleri de bu yüzden seferber edip çevresinde toplayabildi. Bu nedenle Türk-Rus-İngiliz-İran-Fransız-Asuri-Ermenilerle çok yönlü ilişkiler kurdu ve birini diğerine karşı kullanmaya çalıştı. Bu anlamda fırsatçılık yaptı. Ama aynı zamanda Kürt aşiretlerini Sımko önderliğinde toplayan iç ve dış istikrarsız bir ortam vardı. Sımko, bu istikrarsızlığı, devlet kurmak için gerekli istikrara dönüştürmeye çalışmadı. Oysa kentlisi, köylüsü, kasabalısı, göçeri ve aşiretiyle böylesine yığınsallık kazanmış; dolayısıyla bir yerde hantallık arz eden kocaman Kürt kitlesini sürekli istikrarsızlık içinde tutmak, somut güvenceler sunmamak, olumsuz bir noktaydı. Zaten var olan feodal/aşiretsel anlaşmazlıklara yapılan iç (İran hükümetinin) ve dış (Türkiye-İngiltere, vb) müdahaleler, kesin başarılar elde edilmediği sürece ya da uzun süreli bir halk savaşı izlenmediği sürece, isyana katılanların bölünmesine yol açar.

Martin Van Bruinessen, sınır boyundaki güçlü devletlerin iniş ve çıkışlarına göre yön değiştiren Kürt aşiretlerinden söz eder ve aynı Beylik ya da aşiret içinde bile "Türk yanlısı, Rus yanlısı, İran yanlısı, İngiliz yanlısı" aşiret bölünmelerinden örnekler verir.[421] Kuşkusuz diğer Kürt isyanlarında olduğu gibi, Sımko İsyanı'nın belini kıran sadece bu unsur değildi. Yenilgi ve başarısızlıktaki önemli etkenlerden biri de uluslararası durumu tahlil edip kavrayacak, modern ve çağdaş gelişmelere göre tutum takınabilecek bir genel strateji ve diplomasi eksikliğidir ki, günümüzdeki Kürt hareketleri bunun hâlâ farkında değiller. Kimi diplomasiyi, aşiret sözü ya da kavl-ü karar olarak algılar ve genel çıkarları göz ardı eder. Diplomasiyi ön plana çıkarıp halkın mücadelesi ve kazanımlarını umursamaz. Kimi de, zaferi, sadece dar örgüt disiplininden ve silahlı mücadeleden ibaret sayar ve diplomasiyi küçümser.

Sımko'nun son hatası da, bölgedeki Hıristiyan azınlıklara (Nasturi ve Ermeni) karşı uyguladığı siyaset idi. Gerçi Nasturi ve Ermeniler, bölgedeki büyük devletlerin uzantıları olan din yayıcılarını kadiri mutlak himayeciler olarak algıladılar. Bu nedenle Batılı sömürgecilerin sözlerine kanıp, kaderlerini Kürtlerinkinden ayırdılar. Sonra gerginlik yaratıp mülkiyet ilişkilerine saldırdılar. Sorun bir yurt kavgasından çok, emperyalist kışkırtma yüzünden aşiret, din, milliyet ve toprak çatışmasına dönüştü. Emperyalistlerin Kürdistan'daki ekonomiyi yıkmasına ve toplumsal ilişkileri altüst etmesine bir tepki olarak başkaldıran Kürtler, Osmanlı ve İran gibi Müslüman devletlerin teşvikiyle de aslında ulusal bir direniş ve milli kurtuluş savaşı niteliğinde olabilecek mücadelelerini, dar bir alana hapsettiler. Bu yüzden Batılılar adına vekaleten bölgeyi denetim altında tutmaya çalışan Nasturi ve Ermenilere silahlarını çevirdiler. Bu düzlemde, Müslüman ideolojiden kurtulamamış Kürt milliyetçiliği, kurtuluş mücadelesinde, Hıristiyanlığı ve etnik toplulukları hedef aldı.[422] Sonuçta, karşılıklı kitlesel kıyımlar başladı. Bu da stratejik bakımdan hataydı ve emperyalistlerle sömürgecilerin oyununa gelmekti.

Son Perde:
İngilizler Asurileri Katlediyor

Yıl 1932; Irak bağımsızlığını ilan eder ve Cemiyeti Akvam'ın bir üyesi olur. İngilizler ülkeyi terk eder. O güne kadar onlara destek veren, daha doğrusu onların işbirlikçisi konumuna düşürülen Asuriler için, Cemiyeti Akvam şu kararı alır: Nasturiler sürekli kalacak belli yerlere yerleştirilmelidirler. Asurilere bakılırsa bu karar, Cemiyeti Akvam'a bağlı Musul Komisyonu'nun aldığı karara oranla daha geri bir nitelik taşıyordu. Çünkü Asuriler herhangi bir yere değil, birleşik bir bölgeye yerleşmek istiyorlardı.[423] Bu karar üzerine, Nasturi lideri Patriyark Cenevre'ye gider. Orada Irak başkanıyla tartışırken "aleyhlerinde alınmış tüm gizli kararları" öğrenir. Irak, topu İngilizlere atar. Asuriler İngiliz ordusunda askerlik yaptıklarından, Bağdat hükümeti, bu topluluğa karşın özel bir yükümlülük taşınmadığını belirtir.[424] Bu, bir anlamda kıyım hazırlığı demektir. Üstelik Irak, Patriyark'ı, bundan böyle politikaya bulaşmaması konusunda uyarır. Yaşı 30'u geçmeyen genç ve dinamik patriyark, hemen geri adım atar. Asuriler, böylece Irak hükümetinin dayattığı koşulları kabul etmekle yetinirler. Başta Patriyark olmak üzere tüm Asuriler, yeni Irak toplumunda ellerinden geldiğince uyumlu olmaya çalışırlar. Bununla birlikte "genç Patriyark", hükümetin teklif ettiği "işbirliği"nden, elinden geldiğince kaçınır. Patriyark'a göre, bu önerinin reddi, Cemiyeti Akvam'ın ulusal-dini azınlıklara tanıdığı güvenceyi yürürlüğe geçirmek anlamına geliyordu. Bağdat hükümeti konuyu yeniden gözden geçirip tartışmak için, Patriyark'ı çağırır ve kendi hazırladığı formülasyonu imzalatmak amacıyla zora başvurur. Patriyark belgeyi imzalamaktan kaçınır. Bunun üzerine, Başbakan Hikmet Süleyman, çıkardığı özel ve acil bir kararname ile, Patriyark'ın Bağdat'ı terk etmesini yasaklar. Hemen ardından Musul valisi, Asurileri toplayarak, bundan sonra "özerklik vaadine umut bağlamamalarını" ister. Başbakan ayrıca, "ülkeyi terk edip gitmek isteyenlere yolların açık olduğunu" söyleyerek, Asurileri, dolaylı biçimde Fransız Mandat Yönetimi'ndeki Suriye'ye göçe zorlar. Toplantıdan hemen sonra, Patriyark yanlıları Suriye'ye hareket etmeye başlarlar.[425]

Alman Doğubilimci Gabriele Yonan, bütün bu oyunun arkasında İngiltere'nin bulunduğu görüşündedir. O kadar ki, Irak hükümetine karşı yapılan her direniş bile sömürgeci İngilizler tarafından yetkililere bildirilir. Bağdat hükümeti, vahşi ve kanlı bir biçimde her Asuri direnişini ezer. Yonan, Asur Ulusal Direniş Halk Hareketi'ni yönetenlerin, İngiliz ve Fransız sömürgeciler arasındaki çelişkilerden yararlanmak üzere Suriye'ye göç ettiklerini ileri sürer.[426] 21 Temmuz 1933'te 700 kişilik silahlı bir Asur Keşif Birliği, Suriye sınırına doğru gider. Sınır bölgesindeki Kürt ve Araplar da silahlı bekliyorlardı. Asuri öncüleri Peş-Habur mıntıkasından Suriye'ye girerler. Fransız yöneticileri, Asuri Keşif Birliği'ni görünce şunu söylerler: "Ya silahları bırakıp geçin ya da Irak'a dönün!.." Asuriler, çaresiz eli boş geri dönerler. Durumu olduğu gibi İngilizlere bildiren Fransızlar, Asurilerin geri dönüş hattını da haber verir, İngilizler haberi Irak hükümetine aktarırlar. Irak ordusu yolda pusu kurar. Geri dönenleri kurşun yağmuruna tutar. 700 kişiden sağ kalan 533 Asuri, yeniden Suriye'ye girer. Bu arada İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri uçakları (RAF) Asurileri bombalar.[427] Asuri kaynaklarına göre ise olay şöyle meydana gelmiştir:

İngilizlerin Irak'taki Hava Kuvvetleri Komutanı olan Sir Francis, Asurileri İngiliz ordusunun yanına çekebilmek için, din adamları arasında yoğun temaslarda bulunulan kişidir. Savaş bitip, İngilizlerin Asurilere ihtiyacı kalmayınca, Sir Francis, Asuri topluluğunun Suriye'ye gitmesi yolunda genel tavsiyelerde bulunur; yol göstericilik yapar. O zaman çıkarları gereği Irak Kralı Faysal'ı destekleyen İngilizler, Asurilerin "topluca bir arada kalma" önerilerini geri çevirirler. Sir Francis, satın aldığı bazı Asur liderlerine, "Irak'ta kalmak istiyoruz. Buradan çok memnunuz" yolunda belgeler imzalatır. Sir Francis, 11-15 Haziran 1933'te bir toplantı yapar. Katılanlar din adamı Panel, Subay Thompson ve Musul Mutasarrıfı Halil Azmi'dir. Toplantıda şunları söyler:

"Türkiye, Asurileri kabul etmek istemiyor. İran da öyle. Suriye'de Fransızlar, onlara yer vermiyor. Bu nedenle Irak'ta kalma teklifini reddeden her Asuri, hemen bu ülkeyi terk etmelidir." Oysa hem Türkiye hem de İran, Asurileri kabul edecek du-

rumdaydı. İngilizlerin ihanetinin farkına varan Asuriler, kendi başlarına hareket etmek isterler. Bunu sezen İngilizler, birkaç Asuri subayını tutuklar. Hemen ardından 13 kadar Asur askeri, 12-15 Haziran 1933 tarihinde Suriye'ye geçmek üzere hareket eder. Sınırdaki Fransızlar, durumu Musul Valisi Halil Azmi'ye bildirirler. Ancak telgraf Asurileri ihbar niteliğinde değil, bunların serbestçe sınırı geçmelerine izin verilmesi amacıyla çekilmiştir. Musul Valisi, yanıt olarak çektiği karşı telgrafta, Asurilerin hemen silah bırakıp teslim olmaların ister. İngilizler, Irak hükümeti kanalıyla sınırı geçen Asurileri geri istetir. İngiliz baskısına dayanamayan Fransızlar, silahlarını aldıkları Asurileri Irak'a geri gönderirler. Dönenler, 400 kişidir. Bunu haber alan İngilizler durumu Irak hükümetine bildirirler. Asuriler, Dicle nehrini geçince kurşun yağmuruna tutulurlar ve İngiliz uçakları tarafından bombalanırlar. Çatışmalar iki gün sürer. Malek Yaqob ve Malek Loko, dağılan 200 kadar Asuriyi toplayıp Iraklı askerlere karşı iki gün çarpışır. Geri çekilen Iraklıları kovalamak isteyen Asurilere, Fransızlar engel olurlar ve sınıra bir kilometre uzaklıktaki Hastçe'de onlara çadır açtırırlar.[428]

Bir kaynağa göre Asuriler, gece Sımıl ve Suraya köylerine girmeyi başarırlar.[429] Kimine göre ise, bu direnişi "bir isyan olarak" niteleyen Irak birlikleri, hükümetten katliam için izin koparırlar.[430] Asuri kaynaklarına bakılırsa, püskürtülen Irak birlikleri, bir Asur köyü olan Sımıl'ın yolunu tutarlar. Iraklı komutan Naft Çavuş, köylülerden silah bırakmalarını ister. Silah teslimatından sonra, Bekir Sıtkı denetiminde köye giren bir alay, büyük küçük gözetmeden toplam 95 Asuri köyünden 65'indeki (kimi kaynaklara göre 60-64 köy) on binlerce kişiyi soykırıma uğratır. Fransızlar, kendilerine sığınan Asuri askerlerin köylülere yardım etmesini engellerler.[431] Panik içinde nereye sığınacağını bilemeyen Asuri kitleleri, Musul çevresinde İngilizler tarafından kurulan mülteci kamplarına alınırlar. Bu arada hortlatılan İslamcı düşüncenin etkisiyle halk kitleleri, Asurilere saldırtılır. On binlerce kişiyi katleden Süleyman Sıtkı, "milli kahraman" ilan edilir. Devreye, Cemiyeti Akvam girer. Irak hükümeti başlangıçta ülkeye bir gözlemci heyetinin gelmesini red-

deder. Cemiyeti Akvam, Asuri sorununa bir çözüm yolu arar. Ama nereye? Plana göre, Asurilerin göçmesi için önerilen birçok yer arasında şunlar da vardır: Brezilya, Fransız sömürgesi Nijer, İngiliz sömürgesi Guyana.[432]

Sonuçta Asurilerin Habur'un Suriye yakasındaki köylere yerleştirilmesi kararlaştırılır. İlk elde 2100 kişi, daha sonraki yıllarda 6500 kişi Irak'tan ayrıldı. Bunlardan 4 bini sonraki dönemlerde ABD'ye gönderildi ve geri kalan 30 bini de Irak'ta bırakıldı.[433] Asuri Patriyarkı Mar Esay Şemun da (halası Surma Hanım'la birlikte) Kıbrıs'a sürülür. Bu bir İngiliz cezasıdır.[434] 1939'un sonlarına doğru Suriye'ye yerleşenlerin sayısı 10 bine varır. Başlangıçta mülteci hayatı yaşayan Asurilere, sonraki dönemlerde kerpiçten ev yapma izni verildi. Ayrıca tarımla uğraşmaları için araç-gereç yardımı yapıldı. 1941'de Asuriler, Suriye uyruğuna geçtiler. Bugün bile yerleşik oldukları 39 köye, İngilizlerden armağan kalan tek sözcük "camp" (Mülteci Kampı) oldu.[435] 1940'ta Suriye'deki Asuriler arasına yerleşmek isteyen Mar Esay Şemun'a izin verilmedi. O da sürgünde bulunduğu yerden ABD'ye göç edip oraya yerleşti.[436] Günümüzde Şikago'da bulunan Asuri sayısı 50 binin üzerindedir.

Yıl 1941; Faşist Almanya'nın ilerlemesini fırsat bilen Irak'taki Kürt asıllı Reşit Ali Geylani, Nazilerle işbirliği içinde İngilizlere başkaldırır. Iraklı generallerin ve Geylani'nin yönettiği Irak ordusu 2 Mayıs 1941'de Habbaniye kesiminde bulunan İngiliz uçaklarına saldırırlar. Bu üs içinde İngilizlerle birlikte kalan 1500 kadar Asur askeri (Suriye'deki mülteci kamplarından devşirilmişlerdi), 10 bin kişilik Geylani ordusuna karşı çarpışır. Savaşı, Asuri-İngiliz birlikleri kazanır. Böylece, Almanların Ortadoğu'da yayılma planlarına set çekilir.[437] 1945'te ise tümü de Asurilerden oluşan paraşütçü birlikleri İngilizlerin yanında Kıbrıs'a indirme yaparlar. Asuriler, savaş boyunca 45 çatışmaya katılırlar.[438] 1946'da ise Suriye'yi terk eden Asuriler, Fransa'nın Marsilya kentine yerleşirler. İran'da bulunan Nasturiler ise, Musaddık zamanında yükselen anti-emperyalist duygular nedeniyle, bağnaz milliyetçi Müslümanların saldırılarına hedef olurlar.[439]

1963'te Asurileri Irak'taki Kürt milli hareketiyle ittifak için-

de görüyoruz. Tarihten belli oranda dersler alan Asuriler, Kürt peşmergelerle birlikte Irak yönetimine karşı savaşır. Asur (Kildani) Piskoposu Pawles Baydari, Kürt Devrim Komuta Konseyi'nde daimi üyeydi. Asuri partizanlar arasında kadın gerilla lideri Margoreta Gewergis de bulunuyordu.[440]

Dar milliyetçi Kürt hareketinin, zaman zaman Asurileri dışlayan gizli/açık planlarından söz edilip durulur.[441] Asurilerle ittifaklara sadece "taktik ve Şark kurnazlığı" olarak bakıldığı yolunda yorumlar yapılıyor. Kuşkusuz milliyetçiliğin olduğu yerde bunlar kaçınılmazdır. Aslında 1991 Mayısında kitlesel Kürt sığınmacıların arasında Asuri peşmergelerin bulunması dikkati çekiyordu. Dikkati çeken bir şey daha vardı: Sığınmacılarla birlikte Türkiye'ye geçen Asuri gerilla komutanı ilkeli biriydi. Avrupa'da yayın yapan Asur hareketleri, "Yeni Dünya Düzeni"ni, Amerika'nın penceresinden değil, ezilenlerin penceresinden değerlendirerek, daha olumlu bir çizgi izliyorlar.

1970'li ve 1980'li yıllarda egemen sınıflarla karanlık güçlerin, Güneydoğu'da Yezidilerle Süryanileri şiddet yoluyla (kız kaçırma, arazi işgali, adam öldürme, zorbalık, dinsel yaptırım, siyasi baskı vb) kaçırma planlarına alet oldu Kürt feodalleri. Bu bir "dolaylı tehcir" idi aslında. 1980 öncesi fraksiyon çatışmaları da bunlara zemin hazırladı. 1980 sonrası ise devlet yine Kürt feodal ve işbirlikçilerini Süryani ve Yezidilere saldırttı. Dini yasalar çıkararak, Müslümanlığı dayatmak istedi dinsel azınlıklara. Bu da "gizli tehcir"in bir parçasıydı. 1984 yılından itibaren yeni bir ortam gelişti: Devlet yanlısı, PKK yanlısı aşiretler. Devlet, halkın sadakatini sınamak için koruculuğu dayattı. Koruculuk ise bir yanıyla işkence, baskı ve toplumdan soyutlanma ve *Cahşlık* demekti. Diğer yanıyla göz göre göre PKK militanlarını yakalamak gerekçesiyle kelle avcılığı, ihbarcılık, öldürme ya da öldürülme demekti. Buna dayanamayan azınlıklar yurtdışına göçmeye başladılar. Ayrıca baskılara karşı çıkan Kürt hareketi kendi bölgesindeki azınlıkların haklarına saygı göstermek ve bilinçli/bilinçsiz baskılara karşı bu azınlıkların haklarını korumak zorundadır. Son yıllarda azınlıklara mensup köylülerin birtakım karanlık güçler tarafından öldürülmesi, Kürt gerilla hareketine

mal edilmek istendi. Kürt hareketi titiz ve uyanık davranarak bu tür kıyımları lanetledi ve mahkûm etti. Bu da bir siyasettir.

Konuyu, 1920'lerde Sımko tarafından öldürülen Nasturi Patriği Mar Şemun'un kız kardeşi Surma Hanım'ın *Doğu Asur Kiliseleri Geleneği ve Patrik Mar Şemun'un Katli* kitabından bir alıntıyla sonlayalım: "Kürtler, bizim eski komşularımız. Türklerin entrikalarıyla bize karşı kışkırtılmasalardı, geçici kavgalarımız dışında onlarla eski dostluğumuzu bozacak bir şeyin olmayacağını düşünüyorum...

Şimdiki duygu ve düşüncelerimiz şöyledir: Biz Asuriler, savaşta İngiltere'nin yanında mücadele ettik ve onların küçük müttefikiydik. İngiltere bizi korudu ve hâlâ koruyor. Onlara karşı minnettarlık duymadığımızı düşünmenizi istemeyiz. Ama kendileri adına savaştığımız bu insanlar kazandıktan iki yıl sonra, kendimizi yine sürgünde bulduk. Hâlâ ülkemizden uzaklardaydık. Gençlerimiz, İngiltere için çarpışmış ve ölmüşlerdi. Bu gerçek bile, bize, evlerimizi ve harabeye dönmüş kiliselerimizi geri vermeye yetmedi..."

Surma Hanım'ın sözlerinden iki önemli şey çıkar: Bir, bölgedeki kardeş ve dost halkları, yerli ve yabancı devletler birbirlerine düşürüyorlar. İki, İngiltere (veya ABD) gibi büyük devletlere güvenen bölgedeki azınlıklar, bütün o acıdan ve trajediden sonra, dışarıdan müdahale eden yabancı devletlere bel bağlamayı, kurtuluşu onlardan beklemeyi devam ettiriyorlar. Çok yazık!

Dar Üçgen'in Çıkmazı

Kafkasya ve Mezopotamya'yı Asya'ya bağlayan bir kesim için üçgenler ifadesini kullandık. Asuri (Nasturi) Mar Şemun'un isyanı, Sımko İsmail Ayaklanması ve Bedirhan Bey başkaldırmasını, hem coğrafik anlamda hem de siyasi açıdan dar üçgen olarak tanımladık. Çünkü bir yere kadar klasik aşiretsel başkaldırılarla böylesine dar alanda hareket etmek, yenilgiye mahkûm olmak demekti. Uluslararası gelişmelerden uzak, sadece Kürt, Ermeni ve Nasturi bağlamında düşünmek, sadece İngiliz ya da İran'a güvenmek de bir çıkmazı simgeliyordu. Hele hele ulusal kurtuluş savaşı verilen yer ve dönemlerde kapsayıcı, katılımcı,

toparlayıcı ve birleştirici olunmadığı zamanlarda, bu siyaseti karşıdakiler (sömürgeci ve emperyalistler) güderler; halkları birbirlerine düşürürler. Bu nedenle kurtulmak isteyen, baskıya direnen, her şeyden önce, kendi evinin içinde kendi toprağında eşitlik ve özgürlüğü uygulamalı, kendi içindeki azınlıkları ezmemeli, etnik topluluklara haksızlıklar yapmamalıdır. Bunun anlamı şudur; İktidar mücadelesi verenler Nasturi, Ermeni, Türk, Kürt, Çerkes, Süryani, Kildani, Müslüman, Sünni, Şii, Hıristiyan ayrımı yapmamalıdırlar. Bunu yapanlar, genelde egemen sınıflarla emperyalistlerdir. Bunu yaptığınız an dış güçlerle düşmanların oyununa gelmiş oluyorsunuz demektir. Dar Üçgen'in bizim açımızdan bir anlamı da budur.

Öte yandan, ezilen uluslar ve halklar, bir anlamda, bütün mazlumlar, uluslararası gelişmeleri yakından izlemeli ve buna göre gerekli siyasi, silahlı, diplomatik mücadeleler vermelidirler. Bunlar, bir bütündür. İttifaklar siyaseti, aslında kurtuluşa giden yolda düşman güçleri arasında ince ayrımlar yapmak ve varolan dengeleri bozmak veya korumak üzere çeşitli pratiklere başvurmaktır. Bu anlamda kaba milliyetçilik, devrimcilik ve solculuk yapmamak gerekir. Reddiyecilik, aşiretçilik ve bağnazlık olamaz buralarda. Kalıcı ilkeler vardır kuşkusuz. Ancak katı ilkeler olamaz. Genel kurallar içinde esneklikler de vardır. Anti-emperyalizm böyledir. Kuşkusuz ulusal kurtuluş hareketleri sosyalistlerin müttefikleridirler. Ancak sömürgecilere ve emperyalistlere karşı mücadelede, genel kuralın yanında günlük pratikler de gereklidir. Örneğin sıkı bir Mao'cu hareket olan Filipin Komünist Partisi ve silahlı kolu Yeni Halk Ordusu, genelde ABD düşmanı olmakla birlikte, pratikte Filipinlerdeki Amerikan üslerine saldırmamaktadır. Bu, iki taraf arasında zımni bir anlaşmadır. Aynı biçimde emperyalizme karşı mücadeleyi hiç bırakmayan Güney Afrika lideri Nelson Mandela, baş düşmanı sömürgeci ve ırkçı Güney Afrika yönetimine karşı, İngiltere ve ABD ile görüşmeler yapabilmektedir. Yıllar yılı ABD emperyalizmine karşı mücadele eden FKÖ lideri Arafat, baş düşman Siyonizmi kuşatmak amacıyla, ABD-FKÖ diyaloğunu başlatanlardandır.

Bütün bunlar, bir anlamda da Ortadoğu'daki hemen tüm ko-

münist hareket parti ve örgütlerle (Marksist ya da Mao Zedung düşüncesini savunanlar) bölgedeki ulusal kurtuluş hareketleri arasındaki ayrılığın nedenidir. Örneğin İsrail, Filistin, Ürdün, Suriye, Irak, Türkiye komünist partileriyle benzeri sol hareketler, bölgedeki milli meseleleri çok dogmatik biçimde algıladılar. Kalıpsal bir "kendi kaderini tayin hakkı"nı öne sürüp "birliğe" vurgu yapmakla yetindiler; ulusal özgünlükleri ve çelişkileri kavrayamadılar. Milli hareketleri, yer yer "milliyetçilik, faşistlik, ırkçılık ve bölücülük" ile suçladılar. Oysa kendileri milli burjuvazinin kuyruğuna takıldılar. İşbirlikçi oldular. Sonuçta ya egemen sınıfların ya milli burjuvazinin ya da milliyetçi hareketlerin kuyrukçusu oldular. Bu da bir derstir...

KAYNAKLAR

1. Dr. C. Bender, *Kürt Tarihi ve Uygarlığı*, s. 9. Kaynak Yay., 1991.
2. Abdullah Yaşın, *Bütün Yönleriyle Cizre*, s.1-2, Dicle Kitabevi, 1983.
3. Bar Mattay, *Irklar ve Halklar*, Sovyet Akademisi broşürü, 1982. Ünlü Asur Tarihçisi Konstantin Petroviç Matiyef'in bu yazısı, İsveç'te yayınlanan Asur dergisi *Nsibin*'in 181/4-6738/1987 tarihli nüshasında Türkçe çevirisiyle çıktı.
5. Bar Mattay, *Asur Tarihi-I*, çevirisi 22/12-6739/1989 tarihli *Nsibin* dergisinde yayınlandı.
6. Yuhanun Qasiso, *Tarih-Coğrafyamızla, Dil ve Kültürümüzle Asurlarız*, 1990.
7. Prof. Heikki Palva, *Dünden Bugüne Doğu ve Batı Süryanileri*, *Nsibin* 21/11-6739/1989.
8. Yuhanun Qasiso, age., s. 8-10, *Nsibin* yay., 1990.
9. Age.
10. C. Bender, age. s. 39.
11. Yuhanun Qasiso, age.
12. Bar Mattay, *Asuriler Üzerine Tarihi Bir Yorum, Nsibin*, 18/4-6738/1987.
13. Yuhanun Qasiso, age.
14. Prof. Heikki Palva, age.
15. Age.
16. Age.
17. Age.
18. Age.
19. Age.
20. Prof. Dr. Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 9. TTK Basımevi, 1989.
21. Prof. Heikki Palva, age.
22. Prof. Heikki Palva, age.
23. Dr. Neşet Çağatay, age. s. 4.
24. Nina Begolivskaya, *Ortaçağ'da Süryani Kültürü*, Arapçaya çeviren Dr. Muhammed Halef el Cerad. Sovyet Orient (Şarkiyat) Enstitüsü Sovyet Bilimleri Akademisi Yay., Moskova, 1979. Arapçaya çevirisi ve basımı el Hasad Yay., Haseki-Suriye'de Eylül 1990'da yapıldı. Alıntı Arapça basımın 42-43. sayfalarından yapıldı.
25. Faik Bulut, *Türkiye'de Kürt İsyanları*, s. 295. Yön Yay., İstanbul 1991. Albay Nazmi Sevgen'in askeri bir akademideki *"Kürtler ya da Doğu'da Kürt Meselesi"* üzerine konferansından.
26. Yuhanun Qasiso, age. s.11.
27. Neşet Çağatay, age. s.8.
28. C. Bender, age. s.11-12.
29. Age. s.12
30. Prof. M. Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi*, c. I, s.92. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1987
31. Age. s.93-95.
32. Age. s.95-98.
33. Age. s.98.
34. Age. s.102.
35. Age. s.105.
36. Age. s.106-107.
37. Age. s.108-109.
38. Age. s.110-111.
39. Age. s.124-125.
40. Matiyef Bar Mattay'ın alıntısıyla, age. *Nsibin* dergisi 22/12-6739189.
41. Age., s. 4 ayrıca B. C. Arsanis, *Asurilerin Tarihi ve Kürtlerle İlişkileri*, Rusça, s.6.
42. Age. s. 5; ayrıca B. C. Arsanis, *Asur Devleti'nin Çöküşü*, Rusça, s.47.
43. Age. s. 5; ayrıca S. Leton, *Twin Rivers*, s. 36.
44. Age. s. 5; ayrıca *Dünya Tarihi*, c. 2, s. 196, 1956 Moskova.
45. Yuhanun Qasiso, age., s. 13-14.
46. M. Bar-Mattay, age., s. 5; Ayrıca *İran* (Almanca), s. 783 ve W. Wigrams, *The Assyrian*, s.36.
47. Aziz Günel, *Türk Süryanileri Tarihi*, s. 31, Diyarbakır, 1970.
48. Yuhanun Qasiso, age., s. 15-16.

49. Heikki Palva. age., s.6 1
50. Aziz Günel, age., s.36
51. M. Bar-Mattay. age., s.6
52. Age. s.7.
53. Age. s.7.
54- Heikki Palva. age. s.7 11
55. Age. s.7
56. Yuhanun Qasiso, age., s. 17-18.
57. Heikki Palva, age. s.7
58. Yuhanun Qasiso, age. s.18
59. M. Bar-Mattay. age. s.7
60. Yuhanun Qasiso, age. s.24
61. M. Bar-Mattay, age., s. 7; ayrıca Yuhanun Qasiso, age., s. 23-25.
62. Diplomat İngmar Karlsson, *Nasturi veya Asur Kilisesi, Nsibin*, 45/8-6741/1991.
63. Dr. Cemşid Bender, age. s.94-119; ayrıca Arşak Poladyan, *VII. ve X. Yüzyıllarda Kürtler*, Özge Yay.
64. Heikki Palva, age. s.8.
65. Age., s. 8.
66. M. Bar. Mattay, age., s.14.
67. Age., s. 6; ayrıca T. H. Nöldeke.
68. Age., s. 6-7; ayrıca Tirmen, *Seyahat Hakkında Haberler*, Rusça, s.80.
69. Heikki Palva. age. s.9
70. Age. s.8-9.
71. El Şeyh Abdülaziz Debbağ, *el İbriz-Şeriat/Tarikat/Marifet-Hakikat* 1. cilt, Arapçadan çeviren Celal Yıldırım, Demir Kitabevi; ayrıca *Nsibin* dergisi, 37/10-6740/1991.
72. Age.
73. Age.
74. Aziz Günel, age., s. 29-30.
75. Age., s. 30.
76. Yubanun Qasiso, age., s. 31-32.
77. Heikki Palva, age.
78. Bertil Nelhans, *Hangileri Asurilerdir*; ayrıca *Nsibin*, 25/15-6739/1990, s. 22-23.
79- Age., s. 24.
80. Bar-Mattay, *Irklar ve Halklar*; ayrıca *Nsibin*, 1814-6738/1987, s. 7.
81. Bertil Nelhans. age., s. 25.
82. C. Bender, age., s. 17-39.
83. Botan Amedi, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Fırat-Dicle Yay., 1. cilt, Ağustos 1991, s. 63-76.
84. Age., s. 76.
85. Bar-Mattay, *Irklar ve Halklar*, *Nsibin*, 1814, 6738/1987, s. 7.
86. Age.
87. Age.
88. Bertil Nelhans, age., s. 14-17.
89. Age. s.17-18
90. Age. s.17
91. Age.
92. Age.
93. Kaj Ettlinger, *Nasturiler veya Doğu Asurileri, Doğu Süryanileri veya Kildaniler*, *Nsibin* dergisi 37/10-6740/1991.
94. Age., s.8.
95. Age., s.9.
96. Age., s.10.
97. İbn-i Haldun'dan aktaran M. E. Zeki, *Kürdistan Tarihi*, s. 50-82; ayrıca Hasan Yıldız, *Aşiretçilikten Ulusallığa*, Fırat-Dicle Yay., 1991.
98. Kaj Ettlinger, age., s. 10.
99. Age., s. 10-12.
100. Age., s. 10-13.
101. Bar-Mattay, age., s. 6; Bertil Nelhans, age., s. 17.
102. Bertil Nelhans, age. s.15
103. Age., s. 17-18.
104. Age.
105. Age., s. 18-19; ayrıca Daniel Tevratı, 1. bölüm, 4. kıta
106. Daniel Tevratı, 2. bölüm, 2. kıta ve 4. kıta; ayrıca Tevrat Kıy; 21:4. Hab; 1:6. Hesek; 23:4-15
107. B. Nelhans, age., s.18.
108. Age., s. 19.
109. Bar Mattay, age., s. 6.
110.- B. Nelhans, age., s. 18.
111. Age., s. 20.
112. Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, s. 17, Weşenan Deng, Ağustos 1991.

113. Age., s. 14.
114. Age., s. 14.
115. Age., s. 20.
116. *Marco Polo'nun Gezi Notları*, s. 9-49, Yol Yay., 1985
117. Rohat, age., s. 20.
118. Age. s. 33-35.
119. Rohat, age, s. 33; Hasan Yıldız, *Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler*, s. 94, Fırat-Dicle Yay., 1991.
120. Rohat age. s.49.
121. Age., s. 47-51.
122. Age., s. 49.
123. Age., s. 62-65.
124. Age., s. 65.
125. Age., s. 66.
126. Age., s. 95.
127. Age., s. 96-101.
128. Aleksandr Puşkin. *Erzurum Yolculuğu,* s. 7-57, çev. Ataol Behramoğlu, Yazko, İstanbul 1982.
129. Bar Mattay, age., s. 9.
130. Age., s. 9.
131. Age., s. 9.
132. Heikki Palva. age., s. 9.
133. Bar Mattay, age., s. 10.
134. Heikki Palva, age., s. 9.
135. Bar Mattay, age., s. 10.
136. Heikki Palva. age., s. 9.
137. Age., s. 9.
138. Bar Mattay ve Heikki Palva, age., s. 9.
139. Age., s. 9.
140. Heikki Palva, age., s. 10.
141. Age., s. 10.
142. Diplomat İngmar Karlsson, age.,s. 6.
143. Heikki Palva, age., s. 10.
144. *Birlikte Yaşadığımız Halklar*, Aza Yay., çevirisi, aktaran *Nsibin* dergisi 22/12-6739/1989. Ayrıca Albay Shiel, *Journal of the Royal Geographical Society*, v. VIII. 1838. p. 81; *Musul ve Kürdistan Urmiye'ye Seyahat*, Stuttgart. 1857.
145. Bar Mattay, age., s.13-14.
146. Age. s. 11.
147. Age. s. 11-14.
148. Nuri Şemdin, *İsveç Devlet Arşivlerinde Kürtler*, Kürt *Bergeh* dergisi, Stockholm, 1/1989, s. 69-75.
149. Age., s. 69-77.
150. Mar Battay, age., s. 9.
151. Heikki Palva, age., s. 11.
152. Mar Battay, age., s.12.
153. G. Yonan, age., s.7.
154. Diplomat Karl İngmar Karlsson, age. s.6-7.
155. Age., s. 6.
156. G. Yonan, age., s. 7.
157. Heikki Palva, age., s. 10.
158. Heikki Palva, age., s.210.
159. Age., s. 10.
160. Age., s. 10.
161. Mar Battay, age., s. 13.
162. Heikki Palva. age., s. 10-11.
163. Age., s. 11.
164. Age. s.11
165. Bar Mattay, age. s.15
166. Age. s.15
167. Heikki Palva. age. s.11
168. Bar Mattay ve Heikki Palva. age. s.15 ve 11
169. Heikki Palva, age. s.12
170. Bar Mattay, age. s.15
171. Age., s. 13.
172. Age., s. 13.
173. Age., s. 13.
174. Age., s. 14.
175. Age., s. 14.
176. Age., s. 14.
177. Rohat, *İsveç Misyonerler Birliğinin Kürtler Arasındaki Etkinlikleri* (1887-1923), Kürt *Bergeh* dergisi, 3/1989, s.62-71
178. Hasan Yıldız, *Aşiretten Ulusallığa Kürtler*, age., s. 89
179. Doğu Perinçek, *"Kürdistan Sömürgedir Tezi Çıkmazda"*, *Teori,* Kasım 1991, s. 9-10.
180. Age.
181. S. Ferman, *Kürdistan'da Feodalizm*, *Bergeh* dergisi. 2/1989, s. 30.

182. Bazil Nikitin, *Kürtler,* Deng Yay., 1991, s. 364-390.
183. S. Ferman, age., s. 30, ayrıca B. Nikitin, age., s. 290-310
184. Age., s. 31, Ayrıca B. Nikitin, age. s.290-310
185. Age., s. 31,
186. Age., s. 31, ayrıca B. Nikitin, age.
187. Age., s. 32.
188. Hasan Yıldız, age., s. 91-95.
189. Bazil Nikitin, age., s. 215-313.
190. S. Ferman, age., s. 32-33.
191. Age. s. 34, ayrıca J. Claudius Rich, *Residence in Koordistan.*
192. Age., Ayrıca J. Claudius Rich, *Residence in Koordistan.*
193. Age., s. 35, ayrıca J. Claudius Rich, *Residence in Koordistan.*
194. Age., ayrıca J. Claudius Rich, *Residence in Koordistan.*
195. Age., ayrıca Fredrik Barth, *Principles of Social Organization.*
196. Age., ayrıca Fredrik Barth, *in Southern Kurdistan Organization.*
197. Age., s.36, ayrıca Fredrik Barth, *in Southern Kurdistan Organization.*
198. Age., s. 37.
199. Age., s. 37.
200. M. Van Bruinessen, *Kurdish Tribes and The State of İran: Case of Simko's Revolt.*
201.
202. Age., s.29. M. V. Bruinessen, *Evliya Çelebi in Diyarbakır.*
203. Age., s.30. M. V. Bruinessen, *Evliya Çelebi in Diyarbakır.*
204. Age., s.30. M. V. Bruinessen, *Evliya Çelebi in Diyarbakır.*
205. Age., s.30. M. V. Bruinessen, *Evliya Çelebi in Diyarbakır.*
206. Age., s.39.
207. Age., s.39.
208. Age., s.39.
209. Age.,
210. Age., s.40
211. Age., s.40.
212. Age., s.41. Ayrıca Nuri Şemdin, *İsveç Devlet Arşivleri'nde Kürtler, Bergeh,* sayı 1/1989
213. Age., s.41.
214- Age., s.42
215. Age., s.44. Ayrıca Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı,* Eren Yay., 1987-İstanbul, s. 32-34.
216. Age., s.44
217. Age., s.44-45
218. Age.,
219. Bazil Nikitin, age., s. 338.
220. Age., s.338
221. Age., s.339
222. Age., s.339
223. Hasan Yıldız, age., s. 94-96.
224. B. Nikitin, age., s. 339.
225. Age., s.340
226. Age., s.40
227. S. Ferman, age., s. 41.
228. M. V. Bruinessen, Bilar AŞ'deki konferans notları, 14.10.1991. İstanbul.
229. Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler,* s.7, Weşanxana Vejin, Stockholm. 1990
230. Ş. Süreyya Aydemir'den alıntılayan Naci Kutlay, age., s.8.
231. Abdullah Yaşin, age., s. 21-24 ve 144-145.
232. Age.,
233. Bar Mattay, age., s.9.
234. Age., s.9. Ayrıca Heikki Palva, age., s. 9-10.
235. Bar Mattay, age., s. 9.
236. Bar Mattay, age., s. 9.
237. Em. Albay Nazmi Sevgen'den (*Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* 1982) alıntılayan Abdullah Yaşin, age., s. 23.
238. Abdullah Yaşin, age., Bar Mattay, age., s. 10, ayrıca İngiliz belgeleri.
239. Abdullah Yaşin, age., s. 147.
240. Mnassi S. Amira, *İngiliz Hükümeti Tarafından Çiğnenen Asur Ulusal Hakları,* s.7, Nsibin Yay., 1991
241. Bar Mattay, age., s. 14.

242. Age., s.14.
243. Age., s.14-15
244. Naci Kutlay, age., s. 10-11, Petrosyan Y. Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*.
245. Age., s. 14.
246. Age., s. 14-15.
247. Age., s. 12, ayrıca, Sasuni Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri*.
248. Bar Mattay, age., s. 15.
249. Naci Kutlay, age., s. 13.
250. Age., s. 13.
251. Age., s. 14.
252. H. Zafer Pars, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesi Anadolu*, s.23.
253. Naci Kutlay, age., s. 15.
254. Age., s. 17.
255. Age., s. 17.
256. Age., s. 18.
257. Age., s. 18.
258. Age., s. 28-29.
259. Age.
260. Age., s. 30.
261. Heikki Palva, age., s. 12.
262. Naci Kutlay, age., s. 49-50.
263. Heikki Palva, age., s. 12.
264. Naci Kutlay, age., s. 49-40.
265. Age.,, s. 50.
266. Heikki Palva, age., s. 12.
267. Bar Mattay, age., s. 16.
268. Heikki Palva, age., s. 12.
269. Age., s.13
270. Diplomat İngmar Karlsson, age., s. 7.
271. age s.7
272. Age.
273. Age.,
274. Dr. Eliya Vartanov, "*Türkiye'deki Toplu Soykırımlardan Sonra Rusya'ya Yapılan Kitlesel Asur Göçü*", *Asur* dergisi Atra, s. 1, 1990, Rusça *Rodina* dergisi, ayrıca *Nsibin* 37/10-6740/1990. s. 18-19.
275. Bar Mattay, age., s. 17, G. Yonan. age., s.7.
276. *1914 Soykırımı'nın 75. Yılı, Nsibin*, 22/12-6739/1989: s.15-17.
277. A. J. Toynbee, *Mezopotamya ve Anadolu'da Hıristiyanlara Yönelik Toplu Soykırımlar (1895-1914-1919)*. Ayrıca *Nsibin*, 3518-6740/1990.
278. *Nsibin, 1914 Soykırımının 75. Yılı.*
279. Age.
280. Age.
281. Age.
282. Evliya Vartanov, age., s. 19-20, Bar Mattay, age. s. 17.
283. İngmar Karlsson, age., s. 7.
284. Bar Mattay. age., s. 17.
285. Dr. Eliya Vartanov. age., s. 19-21.
286. Age., s.19-21.
287. Age., 27.
288. M. Emin Zeki'den aktaran İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yay., 1991. s.117.
289. age. s.118.
290. Kürdistan gazetesinden alıntılayan İsmail Göldaş. age. s.122.
291. Malmisanij'den aktaran İ. Göldaş, age. s.123
292. Age. s.125.
293. Age. s.126.
294. Age. s.125.
295. *Jin* dergisinden aktaran İ. Göldaş. age. s.126.
296. G. Yonan, age., s.7.
297. Age., s.7.
298. Age., s. 8, ayrıca A. G. Şawme, Suryaye-Suryoye, *Süryani Birlik* dergisi, Ocak-Mart 1969, *Nsibin* dergisi 14/3-6738/1989, s.6.
299. A. G. Şawme, age., s. 7.
300. G. Yonan, age., s. 8 ve A. G. Şawme, age., s. 7.
301. G. Yonan, age., s. 8.
302. Age.
303. A. G. Şawme, age., s. 7.
304. G. Yonan, age., s. 8.
305. Mnassi S. Amira, age., s. 9-10.
306. Mnassi S. Amira, age., s. 9-10.
307. Age., s. 11.
308. Age., s. 11.
309. Age., s. 11-12.

310. Age., s. 12.
311. Abdurrahman Qasımlo, *İran Kürdistanı*, Belge Yay., s.28.
312. Martin Van Bruinessen, age. s.384-385. Ayrıca Hasan Arfa, *Beş Şah Yönetimi Altında* (Under Five Shahs) Murray, London, 1964.
313. Albay Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, s. 24.
314. Mnassi S. Amir, age., s. 15.
315. age., s. 16
316. Diplomat İngmar Karlsson, age., s. 7.
317. Mnassi S. Amir, s. 15.
318. Age., s. 16.
319. Age., s.16.
320. Age., s.16-17.
321. Age., s.17.
322. Age., s.18.
323. Age., s.18.
324. Age., s.19.
325. Age., s.19-20.
326. Age., s.20.
327. Age., s.21.
328. Age., s.21.
329. Diplomat Karlsson, age., s. 7.
330. G. Yonan, age., s. 8.
331. G. Yonan, age.
332. Mnassi S. Amir, age., s. 22.
333. Diplomat İ. Karlsson, age., s.8.
334. G. Yonan, age., s.8-9, Bar Mattay, age., s.18, İ. Karlsson, age., s.8.
335. Mnassi S. Amira, age., s.22.
336. Age., s.24.
337. Age., s.24.
338. G. Yonan, age., s. 9, Bar Mattay, age., s.19.
339. Bar Mattay, age. s.17.
340. Age., s.18.
341. Mnassi S. Amira, age., s. 24.
342. Bar Mattay, age. s.18.
343. Age., s. 18.
344. Mnassi S. Amira, age., s. 25.
345. Age., s. 25.
346. Age., s. 26.
347. Bar Mattay, age., s. 18.
348. Mnassi S. Amira. age., s 24.
349. Age., s. 28.
350. Age., s. 28.
351. Bar Mattay, age., s. 19-20.
352. Age., s. 20.
353. G. Yonan, age., s. 9-10.
354. Bar Mattay, age. s.21.
355. Age., s.21.
356. Martin Van Bruinessen, age., s. 379.
357. Age., s. 381.
358. O. Blau, *Dic Stamme des nordostlichen Kurdistan*, aktaran M. V. Bruinessen, s. 381.
359. Age., s.381
360. Age., s.382
361. Age., s.382
362. Age., s.382
363. Age., s.382
364. Age., s.383
365. Age., s.383
366. Age., s.383
367. Age., s.384
368. Age., s.384
369. Age., s.384
370. Age., s.384
371. M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983. 5. baskı, s. 193.
372. Rohat, *Said-i Kürdi*, s.56. Fırat Yay.
373. M. Van Bruinessen, age., s. 384.
374- Age., s. 384.
375. Albay Reşat Hallı, age., s. 24-33.
376. Age., s.67.
377. Age., s.68.
378. M. Van Bruinessen, age., s. 385.
379. Age., s.385.
380. Age., s.386.
381. Age., s.386, ayrıca *Precis of Affairs in Southern Kurdistan during the Great War.*
382. Age., s.386.
383. Age., s.386. Ayrıca Kasravi, *Tarih*, Hasan Arfa, *Kurds* (Kürtlerin Kısa Bir Tarihi, Çivi Yay., İstanbul)
384. Age., s.386.

385. Age., s.387. Ayrıca Kasravi, *Tarih...*
386. Age., s.387. Ayrıca Hasan Arfa, *Kurds...*
387. Age., s.387.
388. Age., s.388.
389. Age., s.388.
390. Albay Reşat Hallı, age., s. 67.
391. *TBMM Gizli Celseleri*, c.2. s.355. Ayrıca Abdurrahman Aslan, *Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919-23)*, Doz Yay., s.73.
392.. İskender Gökalp ve François Georgeon, *Kemalizm ve İslam Dünyası*, s. 90, Arba Yay., İstanbul 1990, ayrıca *Frengistan*, 11-12, s. 576.
393. Albay Reşat Hallı, age., s. 67-68.
394. Dr. Emo Gabriyella, *Nsibin* dergisi 40/3-6741/1991. s.8.
395. Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s.15-17, Koral Yay., 1991.
396. Age., s.17.
397. Age., s.20.
398. Age., s.22.
399. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3. s.178-180. Ayrıca age., s. 22.
400. *Kürdistan Dosyası*, c.11, s. 50'den aktaran H. Yıldız, age., s.23.
401. H. Yıldız. age., s. 23.
402. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 2, s. 330.
403. Age., s. 233.
404. H. Yıldız, age., s. 25-26.
405. Age., s.92-93. Ayrıca *Kürdistan Dosyası*, age., c. 12. s. 193-196.
406. Age., s. 41, ayrıca *Kürdistan Dosyası*, c. 11, s.25.
407. Age., s.117-118.
408. Age., s.46, ayrıca *Kürdistan Dosyası*, c. 11, s. 116-119.
409. Kürdistan Press 18 Gulan/Mayıs 1988. s.7.
410. Zınar Silopi, *Doza Kurdistan*'dan aktaran Hasan Yıldız, age., s.139-140.
411. Hasan Yıldız, age., s. 121-155.
412. *Teori*, s.23 Kasım 1991 agy., s. 10.
413. Hasan Yıldız, age., s. 35-36, ayrıca *Kürdistan Dosyası*, c.190 s.132-146.
414. Martin Van Bruinessen, age., s. 389, ayrıca Toynbee, *Survey...*
415. Age., s.389. Ayrıca Edmonds, *Kurds*
416. Age., s.389
417. Age., s. 389. Ayrıca *on Sımkos last years Jwadieb*, *Nationalist Movement*, s.410-414
418. Age., s.390.
419. Age., s. 390.
420. Age., s. 390-391, ayrıca Sharrifi, *Aşayir...*
421. Age., s. 367, ayrıca C. J. Rich, *Diary...*
422. Age., s. 378-79.
423. Bar Mattay, age. s.20.
424. Age., s. 20.
425. Age., s. 21, ayrıca G. Yonan, age., s. 10.
426. Age., s. 11.
427. Bar Mattay, age., s. 21, G. Yonan, age., s. 11.
428. Mnassi S. Amira, age., s. 29-31,
429. G. Yonan, age., s. 11.
430. Bar Mattay, s. 21.
431. Bar Mattay, s. 21, G. Yonan s. 11; Mnassi s. 28.
432. Bar Mattay, s. 22, G. Yonan, s. 12.
433. Age., s. 22.
434. Mnassi, age., s.28-31. G. Yonan, s.12.
435. G. Yonan, age., s.12.
436. Bar Mattay, s. 21; G. Yonan, s.12.
437. G. Yonan, s. 12; Mnassi, s.33.
438. Mnassi, s. 34.
439. Bar Mattay, s.22: G. Yonan, s.13.
440. Irak Hıristiyan Demokrat Partisi Yayın Organı *el Turas*, s.11, Mart 1989. Ayrıca *Nsibin* 16/5-6, 6739/1989, s. 13-15 Kürtleştirme Politikası Üzerine Tarihi Bir Belge.
441. *Nsibin*, agy., s. 13-15.

İKİNCİ KISIM

BELGELERDE ETNİK ÇATIŞMALAR

BEDİRHAN BEY AYAKLANMASI*

Dr. Celîlê Celîl

Sovyet Kürtlerinden Dr. Celîlê Celîl tarafından yazılan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler" adlı kitap, Irak Kürtlerinden Dr. Kaus Kaftan tarafından Kürtçenin Sorani lehçesine çevrilmiş ve 1987 yılında Bağdat'ta yayımlanmıştır.
Bedirhan Bey Hareketi'ni inceleyen bölüm, kitapta "Bağımsızlık Botan Hareketi" başlığı altında ayrı bir bölüm olarak yer almaktadır. Birçok tarihi belgenin incelenmesi sonucu hazırlanan kitabın bu bölümü H. Güzel tarafından Türkçeye çevrilmiştir.
Dr. Kaus Kaftan'ın anlam bütünlüğü için yaptığı ilaveler ve notlar (K. K.) şeklinde; çevirmeninkiler ise, (H. G.) olarak yazılmıştır.

Hükümranlık Bedirhan Bey'e atadan-babadan kalmıştı. Bedirhan Bey genç olmasına rağmen, çevredeki Kürt beyleri arasında hakimiyet kurmuş, iktidarını kabul ettirmişti. Bedirhan Bey'in Botan bölgesindeki hakimiyetinin günden güne sağlamlaşmasında, onun, bölgede kanun, nizam ve asayişin kurulması için harcadığı çabaların katkısı büyüktür.

Bedirhan Bey, 1830'lu yıllarda Reşit Paşa'nın amansız ve kanlı savaşlarından uzak durmayı başararak, silahlı güçlerini ilerde zamanı geldiğinde kullanmak üzere yok olmaktan kurtarmıştı.**

Bedirhan Bey'in hakimiyeti yalnızca Botan bölgesiyle sınırlı kalmadı, genişledi. Musul ve Bağdat paşaları, Bey'i hesaba katıyorlar, Diyarbekir bölgesi Kürtleri ve liderleri ile Osmanlı yöne-

*_Deng_ dergisinin Ocak 1990 sayısından alındı.

**Kastedilen savaş, Revanduz Beyi Mir Mehemed hareketini bastırmakla görevlendirilen Reşit Paşa'nın, Yezidi Kürtlerle ve Mir Mehemed'e bağlı Kürt kuvvetleriyle yaptığı savaştır –H.G.

timine* bağlı olan Kürtler, daha ziyade Bedirhan Bey'in hakimiyetini tanıyorlar ve onun dediklerine kulak asıyorlardı.

Bağdat Paşası aynı zamanda Bedirhan Bey'e kuşku ile bakıyor, ihtiyatlı davranıyor ve onun bu davranışları fark etmemesi için çaba harcıyordu. "Gözümün önünde" diye yazıyor V. Ditil, "Bağdat Paşası, Bedirhan Bey'e, birkaç uşak, birkaç at ve emsalsiz bir eyer gibi kıymetli hediyeler gönderdi."[1] Bedirhan Bey de Bağdat Paşası'na karşı saygılı davranıyordu. Ama bu saygıyı, Paşa'ya bağımlı bir kişi olarak değil, Paşa seviyesinde bağımsız bir bey olarak gösteriyordu. Bedevilerin Bağdat için tehlike kaynağı olmaya başladıkları güç bir dönemde, Bedirhan Bey, silahlı güçleriyle Paşa'nın yardımına koştu. Bey'in silahlı kuvvetleri, Hile köyü çevresinde, Bedevileri kovaladılar. Bedirhan Bey'in bu başarısı Bağdat Paşası'nın gönlünü hoş etmekle birlikte, Bey'in otoritesini Paşa'nınkinden daha etkili bir hale getirdi.

Osmanlı yöneticileri, Bey'in bu başarıları ve etkinliğinden rahatsızdılar. Alttan alta ona karşı kin besliyorlardı. Ama bu düşüncelerini açığa vurmuyor, Bey'e karşı açık bir biçimde hareket etmek istemiyorlardı. Bedirhan Bey, kendini bir beylik lideri olarak tanımlıyor ve bağımsızlığını İstanbul'dan saklamıyordu.

Avrupa ülkeleri temsilcilerinin kendisini Sultan'ın fermanı ile ziyaret etmelerinden hoşlanmıyordu. Misafirlerin Sultan'ın fermanı ile gitmelerini bir hakaret olarak görüyor, bu tür misafirleri soğuk karşılıyordu.

İngiliz subayı (Kolonel) K. Rich, Ditil'e başından geçenleri anlatarak, Bedirhan Bey'in yanına Sultan'ın fermanıyla gitmemesi için onu uyarıyor. Çünkü "Bedirhan Bey, Sultan'ın himayesini ve hükümranlığını tanımıyor, kendi topraklarında istediği gibi hareket ediyor ve kimsenin işlerine karışmasını istemiyor."[2] diyordu. Ditil, Bedirhan Bey hakkında yazdığı makalede, K. Rich'in anlattıklarını aktararak Sultan ile "Sultan'a bağlı olanlar" arasındaki ilişkileri net ve açık bir biçimde ortaya çıkarıyor. "Cizre'ye vardığımda" diyor K. Rich ve devamla, "Kalabileceğim bir köy veya kasaba bulmayı düşündüm. 'Beni misafir ede-

* Osmanlılar, Osmanlı ordusu yerine Türkler ve Türk ordusu deyimini kullanır –Dr. Celîlê Celîl

cek kimse var mı?' diye sordum. 'Han burada' diye cevap verdiler. Han'a birisiyle 'Kendisiyle görüşmek isteyen bir İngiliz var' diye haber gönderdim. İngiliz ya gezgin ya da elçi olabilirdi. Ama aslında ben Osmanlı ve İran arasındaki sorun için özel olarak bölgeye gönderilmiştim. Yanına vardığımda Han oturuyordu. Elimde Sultan'ın fermanıyla Han'a yaklaştığımda, o, hiç yerinden kımıldamıyordu. Daha sonra kalkmaya karar vermiş olacaktı ki kımıldayarak biraz doğruldu. Fermanı verdim. Okudu, daha sonra baştan tırnağa kadar beni süzdü. Oturmamı istemedi. (Unutmamak gerekir ki Doğu'da sadece uşaklar ayakta beklerler ve onlardan oturmaları istenmez. Misafirin ise, kıymetsiz de olsa oturması istenir ve önemine göre kahve ya da nargile ikram edilir.)

Tüm bunlardan sonra Bedirhan Bey, 'niye geldin?' diye sordu. Şu cesarete bak! Kalabilecek bir yer, bir misafirhane bulmak için geldiğimi söyledim. Ferman bulunan elini sallayarak, 'Benim yanıma? Misafirhane?' diye cevap verdi. Sert ve asık bir yüzle, 'Burası kervansaray mı? Ben muhtar mıyım? Ne Sultanı? Ben hiçbir Sultan tanımıyorum. Sultan da kim? Bana ne Sultan'dan ve de fermanından? Buranın tek hakimi benim. Kendi arzumla misafir kabul ederim. Benim yanıma gelenleri kabul ederim. Sultan'ın fermanıyla gelenleri değil,' dedi."[3]

İngiliz Subayı'nın nasihati, Ditil'i, Bedirhan Bey'in hışmından kurtardı. Ditil, Bey'le görüşünce, Bedirhan Bey'in hükümranlığını ve Sultan'a boyun eğmediğini anladı. Bey bağımsızdı. Sultan'a hediyeler gönderiyor, buna karşılık Sultan'dan da ona hediyeler geliyordu. Vergi, haraç ve orduya asker vermiyordu. Kendi ordusu vardı, arzu ve isteğine göre bu orduyu yönetiyordu. Bey'e bağlı Kürtler, biri iki etmeden büyük bir fedakârlıkla ona hizmet ediyor, emirlerini yerine getiriyorlardı.[4]

Bedirhan Bey, hakimiyetini güçlendirmek amacıyla, Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlanan Osmanlı-Mısır savaşının oluşturduğu ortamdan faydalanarak, dağınık Kürt aşiretlerini kendi etrafında toplamak, aşiretler arasındaki düşmanlık ve çelişkileri ortadan kaldırmak için yoğun çaba harcadı. Bedirhan Bey, küçük aşiretleri kolayca çevresine topladı. Bunun nedeni ise; 1838

yılında Osmanlı orduları bölgeye akın etmiş, güçlü aşiret reisleri ya dağılmış ya da sürgün edilerek bölgeden uzaklaştırılmışlardı. Başsız kalan ve Osmanlı askerlerinin baskı ve zulmü altında bulunan bölge halkı, Bedirhan Bey'i bir sığınak ve onun hedeflerini gerçekleştirecek kişi olarak görüyordu. Gelişmeler Bey'in yararına oluyordu. Özellikle, Osmanlı ordularının bir bölümünün, Mezopotamya'daki Arap ayaklanmalarını bastırmakla meşgul olmaları, Bedirhan Bey'den yana bir ortamın oluşmasına yardımcı oldu.

Hakkari Beyliği ve Botan Beyliği arasında eskiden beri var olan çekişme ve çelişkilere rağmen, Bedirhan Bey, Hakkari Beyi Nurullah Bey ile barışıp, anlaşmayı başardı. Bu anlaşmaya göre her iki taraf da Osmanlı yönetimine karşı ayaklanacaklardı. Ama Mevkus (Mıkus olacak -H.G.) Beyi Abdal Han ile ilişkiler iyi değildi. Abdal Han ve altı kardeşinin Van gölü çevresinde büyük bir etkinliği vardı. Bedirhan Bey ve Abdal Han arasındaki ikiliğin, çelişkinin her iki tarafa da hiçbir yararı yoktu. Bedirhan Bey çabaları sonucunda, Abdal Han'ın kendisiyle anlaşma yapmasını başardı.[5]

Daha sonra Sultan'a karşı olan Kürt beyleri arasında birlik oluştu. Bir süre sonra Van Bey'i Mahmut Han ve kardeşi Abdal Han da bu birliğe katıldılar.[6] Çok geçmeden bu Kürt beyleri, "Osmanlılara karşı birlikte ayaklanmak, Kürdistan'ı kurtarmak, ayrı ayrı bağımsız hükümetler kurmak" için kendi aralarında bir anlaşma imzaladılar ve anlaşmayı "Kutsal Anlaşma" olarak adlandırdılar.[7] "Kutsal Anlaşmayı" imzalayan beyler şunlardı: Hakkari'den Mustafa Bey, Derviş Bey, Mahmut Han, Nurullah Bey, Fellah Bey; Hızan'dan Halit Bey; Muş'tan Şeref Bey ve Kars yöresi Kürt aşiretleri reisi Kör Hüseyin Bey.

Yapılan birliğin başkanı olan Bedirhan Bey, İran Kürtlerinin büyük beyliğini yani Erdelan Beyi'ni bu anlaşmaya çekmeyi başardı.[8] Bu dikkat çekici bir olgu idi. Çünkü bu olay, o dönemdeki Kürdistan'ın bağımsızlık mücadelesinin Osmanlı Devleti çerçevesinden taştığını gösteriyordu.

Bedirhan Bey, Kürt aşiretleri arasındaki çatışmaları önlemek ve sorunları çözmek için büyük çabalar harcadı. Bu iş için ünlü

bilgin, din adamları ve hakimleri görevlendirdi. Bu kişiler halk arasında Bey'in görüşlerinin propagandasını yürütüyorlardı. Tarihçi, bilgin Beleç Şerkoyi, bu kişilerden Musullu Şeyh Mahmut ve Zaholu Şeyh Yusuf'un adını özellikle belirtiyor.[9] Alpoçyan, "Kutsal Anlaşmayı" imzalayan beylerin, bağımsız Kürdistan'ın kurulmasından sonra, bölgelerin yönetimini kendi aralarında paylaşma konusunda anlaştıklarını söylüyor. Örneğin: Vustan, Gavan, Çatak ve Mıkus bölgeleri Bedirhan Bey'e en yakın kişi olan Han Mahmut'a; Van Mustafa Bey'e; Çölemerg (Hakkari) bölgesi ile İran Kürdistanı'ndan bir bölge Nurullah Bey'e verilecek.[10]

"Kutsal Anlaşmayı" imzalayan beyler, düşmanın saldırılarına karşı koymak ve bertaraf etmek için hazırlıklara başladılar. Bu iş için, kaleleri gözden geçirdiler, eski kaleleri onardılar, yeni kaleler yaptılar. Silahları kontrolden geçirip, silahlı kişilerin sayısını artırdılar. Kürt ordusunun yeni silahlara ihtiyacı vardı ve eldeki olanaklarla ordunun büyük bölümünü yeni silahlarla donatmak mümkün değildi. Bundan dolayı Bedirhan Bey, Mir Mahmut (Revanduz Bey'i, yani "Kör Paşa" -K.K.) gibi, ülkenin zenginliklerinden faydalanıp silah yapan işyerleri kurmak istiyorlardı. Bu amaçla usta ve uzman kişileri Cizre'ye getirtti. Onların yardımıyla biri barut öteki ise silah üreten iki atölye kurdu.

Bu da Kürt aşiretlerinin durumunu bir hayli güçlendirdi. Bedirhan Bey, yerli uzmanların yetişmesi için, Kürt gençlerini okuma ve eğitim görmeleri için Avrupa'ya gönderdi.[11]

Bedirhan Bey'in siyasi programında, yüzyıllar boyunca Kürt halkıyla birlikte yaşayan Ermeni ve Asurilere dostça bir bakış açısı vardı. Asurilerin ve Ermenilerin desteğini almak ve onlarla birlikte Osmanlılara karşı mücadele etmek, Bedirhan Bey'in önem verdiği konular arasındaydı. Böylelikle, Kuzey komşusunun yani Rusya'nın dikkatini çekebileceğini düşünüyordu.[12] Bedirhan Bey, Bağımsız Kürdistan'ın kurulmasından sonra İran'a yönelmek niyetindeydi. Bu öyle kendiliğinden bir düşüne ve niyet olmayıp, bazı nedenlerden kaynaklanıyordu.

1830'lu yılların sonlarına doğru, sınır olayları nedeniyle İran ve Osmanlılar arasındaki ilişkiler tamamıyla karışmıştı. Şahbat-

yan'ın yazdığına göre Bedirhan Bey; Van, Bitlis, Muş, Diyarbekir'den Urmiye gölüne kadar olan bölgeleri Kürt hükümetinin sınırlarına katma niyetindeydi. Bedirhan Bey, hükümetinde Ermenilere yüksek mevkiler ayırmıştı. Ermenilerin ticaret, el sanatları ve öteki dallarda söz sahibi olmalarından dolayı, Bedirhan Bey, ülkenin ekonomik işlerini onlara devretmişti.[13] Bedirhan Bey'in ordusunda bir hayli Ermeni vardı ve bunların çoğu Dih (Dira) köyü halkıydı.[14]

Kürt derebeylerinin Ermeni köylerini sömürdükleri, baskı altında tuttukları doğrudur. Ama bu baskı, ekonomik nedenlerden kaynaklanıyordu. Ulusal ve dini bir özellik taşıyordu. Ayrıca Kürt köylüleri de aynı baskının altında idiler. A. Bremyan'ın görüşüne göre, Ermeniler ve Kürtler derebeylerin zulmünü aynı biçimde görüyorlardı. "Kuşkusuz, Kürt aşiret reisleri kendilerine bağlı olan Ermenileri, hükümet memurlarının saldırılarına, hırsız ve rüşvetçilere karşı koruyordu. 1830'lu yıllarda yani Kürt aşiret reislerinin bağımsız ve güçlü olduğu yıllarda, birçok Ermeni, Kürt aşiret reislerinin maiyeti ve yardımcıları arasında yer alıyorlardı. Ermenilerin Kürtlerle sıkı ilişkileri vardı ve korkmadan yaşıyorlardı."[15]

Bedirhan Bey, Kürtlerle Ermeniler arasında kız alıp vermeyi serbest bırakmıştı.[16] Bey, yönetim için hazırladığı program doğrultusunda çalışmalarını sürdürüyor, Ermenilere, Kürtlere aynı gözle bakıyordu. Şahbazyan şöyle yazıyor: "Düşünce doğru ya da yanlış, her ne kadar iki tarafın ayrı ayrı aşiretler olmasına ve ayrı dinlere mensup olmalarına rağmen, her iki taraf da aynı ırktandır ve aynı kanı taşımaktadır."[17]

Ayrıca birçok Ermeni'nin, Bedirhan Bey'in maiyetinde yer aldığını ve Bey'in bunlardan, danışman ve inanılır kişiler olarak faydalandığını belirtmek gerekir. Şahbazyan ve Alpoçyan'ın bahsettiklerine göre, Bedirhan Bey'le birlikte çalışan Ermenilerin arasında öyleleri vardı ki, beylik kendilerine babadan ve atadan kalmıştı, hatta Osmanlı yöneticileri tarafından da hükümran olarak tanınıyorlardı. Şahbazyan ve Alpoçyan bunlara, her ikisi de Vanlı olan Stefan Mazokyan ve Organiş Çalktıryan'ı örnek olarak gösteriyorlar.

Mamikyane adlı asilzade bir aileye mensup olan Stefan Manokyan, "babasının, kendisini İstanbul'daki İtalyan okuluna gönderdiğini, tahsilini orada tamamladığını, İtalyanca, Fransızca, Türkçe ve birkaç dil daha bildiğini" söylüyor.[18] Başkale halkından Ermeni Mir Marto, Bedirhan Bey'in ordu komutanlarından biriydi.

Dr. Lipitsoes, 1904 yılında basılan *Ortadoğu Hıristiyanları* adlı dergide yayınlanan, "Kürtler ve Ermeniler" adlı makalesinde, Kürtlerle Ermenilerin dostluğundan bahsediyor, şöyle yazıyor: "1838 yılı öncesinde Kürtlerle Ermeniler arasındaki ilişkiler tam bir dostluk ilişkileri idi. Birçok defa kız istemeler görülmüştür. Bu durumlarda Ermeni kiliselerinde, Ermeni papazlar nikah kıyarlarken, Kürtler büyük bir saygıyla papazı seyrediyor, hatta Ermeni kiliselerinde namaz kılıyorlardı."

Ortamın ve ekonomik yaşamın iyileştirilmesi, Bedirhan Bey'in programında yer alan en önemli sorunlardandı. Bunların gerçekleşmesi için şunların yapılması zorunlu idi:

1) Asayişin sağlanması: Bölge sakinlerinin korku ve kuşkudan kurtarılması, mal ve mülklerinin hırsızlardan, soygunculardan korunması.

2) Adil bir vergi sisteminin kurulması.

Bedirhan Bey bu sorunların çözümünün; halk içindeki otoritesini arttıracağından, Osmanlı rejiminin hırsız ve rüşvetçi yüzünü açığa çıkaracağından, Osmanlılara karşı mücadelede halkın kendi yanında yer almasına neden olacağından kuşku duymuyordu. Öyle de oldu. Ağır vergi yükü ve haraç altında perişan olan komşu bölge sakinleri, Bedirhan Bey'in reformlarını coşkuyla karşıladılar. Bedirhan Bey'in yaptıkları, onları, omuzlarındaki vergi yükünü hafifletme, iş bulma ve korkudan uzak yaşama vb. konularda umutlandırdı. Bundan dolayı bu Kürtlerin büyük bir bölümü, Bey'in kontrolü altındaki bölgelere geldiler.

Bu dönemde Kürdistan'da gezi yapmakta olan V. Ditil, "yolda Bey'in bölgesine göç etmekte olan Kürt kafilelerini gördüğünü" yazıyor.[19] Ama her isteyen yine de Bedirhan Bey'in topraklarına gidemiyor, "Bedirhan Bey Kürdü" adını alamıyordu. Çünkü bölgeye gelip yerleşmenin bazı şartları vardı. Gelmek is-

teyenlerin bir ata ve bir kılıç veya tabancaya sahip olmaları gerekiyordu. Yani, gerektiği zaman Bey'in orduları saflarında savaşmak için "silahlı süvari" olmalıydılar. Öne sürülen bu şartlar, Bedirhan Bey'in silahlı güçlerinin kısa bir süre zarfında gelişmesini sağladı.

Bedirhan Bey'in, hırsız ve soyguncuların üzerine cesaretle ve sıkı bir biçimde gitmesi, ülkede huzur ve sükuneti sağladı. Avrupalı gezginler, öteki Asya ülkelerinde arzuladıkları sükuneti, Bey'in kontrolündeki bölgelerde buldular. Rais ve Bres adlı iki Amerikalı misyoner, Dergue köyünde Bedirhan Bey'i 1836 Haziranında ziyaret ettikten sonra, "hiçbir suçlunun, Bey'in elinden kurtulamayacağını" belirtiyorlar. "Ülkenin birçok bölgesinde görülen hırsızlık, rüşvet vb. olaylara bu yörede rastlanmıyor, yakalanan hırsız ve soyguncuların hemen eli kesiliyordu. Böylece, sükunet Kürdistan'ın en geri bölgelerinde bile sağlanmıştı."[20] diye yazıyorlar adı geçen misyonerler.

Yollardaki emniyete şahit olan V. Ditil; "Musul-Diyarbekir yolunda hiçbir tehlike yoktu," diye yazıyor. Kendisini bir tek hizmetçi ile yalnız bırakmak istediklerini söyleyince şaşıran Ditil'e, rehberleri, "Bedirhan Bey'in topraklarında yol kesicilik ve soygun yoktur," diye karşılık veriyorlar. Bu durumu inanılması zor ve şaşırtıcı olarak değerlendiren Ditil, rehberleriyle arasında geçen konuşmayı şöyle anlatıyor: "Korkumu yenemedim. Kendimi tutamayarak, 'ne diyorsunuz!' diye bağırdım. Şaşırarak bana baktılar. 'Burada halkın kılavuza ve muhafıza ihtiyacı olmadığını, çocukların ellerinde altınlarla Bey'in topraklarında korkmadan dolaşabildikleri sözünü bilmiyor musun! Niye korkuyorsun?' dediler. Az daha bana 'ayıptır, utan' diyeceklerdi. 'Buralarda soygun olmaz, bir defa işlenen suç asla tekrarlanmaz. Bedirhan Bey'in hakimiyetinde senin duyduğun korku yoktur. Korkma, hizmetçinle git. Eğer istiyorsan tek başına da gidebilirsin' dediler."

"Kürdistan'da böylesine emniyetli bölgelerin olacağını hiç düşünemiyordum,"[21] diyen, ancak gerçeği yansıtan bu sözlere de inandığını belirten Ditil, şöyle sürdürüyor: "Kürdistan'da soygun, yol kesme ve öldürmenin olmadığı yol yoktur. Ama buralarda asayiş böylesine sağlanmıştı."[22]

Kürtler, Ditil'e, Bedirhan Bey'in topraklarında olan tek bir soygun olayını anlatmışlar. Yanında 50 altın bulunan bir tüccar yolda soyulur. Tüccar bu olayı Bedirhan Bey'e şikayet eder. Hırsız birkaç gün sonra, Bey'in emri üzerine dağlarda yakalanıp hakimin huzuruna çıkarılır. Suçlu olduğu anlaşılınca elinin kesilmesi hükmü verilir.[23] Bedirhan Bey, halk arasında kazandığı saygının faydasını gördü. Her taraftan Kürtler, yoksul köylüler çalışmak ve huzur içinde yaşamak için Bey'in topraklarına geliyorlardı. Ditil, sözlerini şöyle tamamlıyor: "Göçerler Han'ın topraklarında asayiş ve düzen sağlandığı için, dağlardan inip Bedirhan Bey'in topraklarına yerleşiyorlar, vergi veriyorlar ve askerlik yapıyorlardı."[24] Ditil'in bahsettiğine göre Bedirhan Bey'in koyduğu vergi yasaları Osmanlıların yasalarından tamamıyla farklıydı.

Bey'in topraklarına yerleşen her köylüye bir miktar tarla veriliyor, karşılığında az bir para, birkaç piyaster (yaklaşık 4 ruble) alınıyordu. Köylüler, tarlalardan elde ettikleri ürünlerin 1/3'ünü Bey'e vermekle mükelleftiler.[25] Halk, Bedirhan Bey'e verdiği haraç ve vergilerin Osmanlılara verdiklerinden daha az olması nedeniyle, canıgönülden Bey'in düzenini savunuyordu. Amerikalı misyonerler, Bey'in, yardıma muhtaç olanlara para yardımında bulunduğunu söylüyorlar: "Bey, parayı dullar, çocuklar, yaşlı ve sakatlar, kimsesizler arasında paylaştırıyor, onlar da ellerini havaya kaldırıp dua ediyorlardı."[26]

Van gölünde deniz kuvvetlerinin kurulması, en önemli ve büyük olay idi. Bedirhan Bey projenin gerçekleşmesi için tüm gücüyle uğraştı. Bu konuda atılan adımlar halkın sıcak ilgisini ve Bey taraftarı aşiret liderlerinin desteğini kazandı. Van gölünde deniz kuvvetlerinin kurulması, bir yandan bölgedeki ticaretin gelişmesini sağlıyor, öte yandan da bölgeleri birbirine bağlıyordu. Gerektiğinde bölgelerin birbirlerinin yardımına koşmalarına olanak sağlıyordu. Bu projenin sağlam temeller üzerine kurulması için Bey, en son gemi inşa tekniklerini öğrenmek için Avrupa'ya öğrenci gönderdi. Bedirhan Bey, Van gölündeki çarklı vapurların yerine son teknikle yapılmış gemileri koymak istiyordu.[27]

Bedirhan Bey Kürt aşiretleri ile "Kutsal Anlaşma"yı imzala-

yıp, ekonomik, toplumsal, siyasal ve askeri alanlarda yeterli derecede güçlenince, kendi liderliğinde Bağımsız Kürt Hükümeti'ni ilan etmenin zamanının geldiği düşüncesinde idi. Bundan dolayı para bastırdı. Kürt tarihçisi Alaaddin Sucadi'nin belirttiğine göre, Paranın bir yüzüne "Botan Beyi Bedirhan", öteki yüzüne ise "1258 Hicri" (yani 1842) kazınmıştı. Cizre başkent oldu, bayrak ortada açıldı. Kürt liderleri hükümeti destekleyecekleri ve koruyacakları konusunda söz verdiler, ant içtiler.[28]

Böylece Bedirhan Bey, gerçekten bağımsız bir Kürt Beyliğini kurdu. Bunun önemli bir anlamı vardı. İstanbul'un bu beyliği ortadan kaldırma ve liderlerini cezalandırmanın gereği konusunda artık kuşkusu kalmamıştı.

Kürdistan'daki bu sıcak ortam ve kontrolden çıkan olaylar, Kürdistan'ın, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması doğrultusunda gelişiyordu. Bu da yalnız İstanbul'u değil, aynı zamanda Avrupa devletlerini de korkuttu. Çünkü gelişmeler onların siyasal ve ekonomik çıkarlarını tehdit ediyordu.

Kapitalist Batı'nın, Asya'daki (yalnız Asya'da değil elbet) sömürgeci politikasının en önemli halkaları dini örgütler, yani İngiliz, Fransız ve Amerikalı misyonerler idi. Bunlar Hıristiyanlığı (Protestan ve Katolik) yayma yoluyla halkları birbirlerinden koparmak için çaba sarf ediyorlardı. Misyonerlerin çalışmalarını irdeleyen, yorumlayan V.İ. Lenin, kapitalistlerin "Hıristiyanlık perdesi altında riyakârca soyguncu siyasetlerini gizlediklerini" açığa çıkartıyor.[29]

Misyonerler, Yakındoğu'da, Hıristiyanlığın propagandasını yürütmek ve "Gerçek Hıristiyan" yapmak için, Ermeniler ve Asurilerden daha iyi bir çevre bulamazlardı. Ama misyonerlerin, Asuri ve Ermenilerin Kürtlerle komşu olarak yaşamalarından dolayı bu hedefleri gerçekleşmedi.

Asurilerin çoğu, Teyeri, Tıhoma (Huma), Çelo (Çeli), Pervari ve Nerava (Nerva) –ki son iki yörede Kürtler ve Asuriler birlikte yaşıyorlardı– gibi, Hakkari ve Botan arasındaki bölgelerde yerleşmişlerdi.[30]

İngiliz, daha sonra Amerikan misyonerlerinin Yakındoğu'daki faaliyetleri, 18. yüzyılda tam bir gelişme gösterdi. *Nasturiler*

ve Müslüman Komşuları adlı kitabında Amerikalı yazarı J. Joseph, misyonerlik hareketinin başlaması ve gelişmesinin ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenlerini görmezlikten gelerek, bu hareketi "yaradılış (oluşum) ve gelişme" ile, İngiltere ve Amerika'daki dini yaşamla açıklıyor.[31]

Bu alandaki ilk ciddi adımlar (yani misyonerlerin Yakındoğu'daki faaliyetleri -H.G.) 1779 yılında Londra'da kurulan "Yabancı Ülkelerdeki Amerikalı Misyonerler Bürosu" adlı örgütler tarafından atıldı. Amerikalı misyonerler, ilk defa 1830'lu yıllarda Asurilerle ilişki kurdular. Adı geçen derneğin propaganda aracı olan *Misyoner Gerald* adlı dergi, düzenli bir biçimde, Amerikalı misyonerlerin Yakındoğu'daki çalışmaları ve eylemleri hakkında bilgiler yayınlıyordu. "Amerikalı Misyonerler Bürosu" tarafından ilk defa, 1830 yılında Yakındoğu'ya gönderilen Sims ve David adlı iki misyoner, Kürdistan'ı ve Ermenistan'ı gezdikten sonra Yakındoğu'ya gönderilecek misyonerlerin Asuriler arasında daha başarılı olacaklarını daha iyi çalışma yürütebileceklerini ve daha etkin propaganda yapabileceklerini bildirdiler. Buna gerekçe olarak da Asuri ve Kürt gibi bölge halkları tarafından iyi karşılanmış olmalarını gösterdiler.

Nasturi Asurileri, siyasi planda resmi olarak Erzurum Paşası'na bağlı idiler. Ama Hakkari ve Botan arasındaki bölgede yaşayan Asuriler, Mar Şemun Petriyan'a (Asurilerin dini lideri) bağlı idiler ve Hakkari Kürt Beyliği'nin hakimiyetini tanıyorlardı. Bu hakimiyeti tanıma, bağımlılıktan ziyade bir çeşit ittifakı andırıyordu. Çünkü, Asuri krallarının halk üzerinde tam bir hakimiyetleri vardı. Önemli sorunların çözümünde, toplantılara katılan Mar Şemun'un belirleyici bir etkisi mevcuttu. Hakkari Beyliği Meclisinde Asuri temsilciler bulunuyordu. Gerekli olduğu zaman, yani Hakkari Beyliği'nin bir saldırısı anında Mar Şemun, yiğit ve savaşçı olan Asuri silahlı güçlerini yardıma göndermek zorunda idi.[32] Beyliğin iç çatışmalarında, Hakkari Beyi olacak kişinin tayininde Mar Şemun'un tavrı ve oyu çözümleyici bir rol oynuyordu.

Nurullah Bey, 1830'lu yıllarda Hakkari Beyi idi ve beyliğin merkezi Başkale idi. Kardeşinin oğlu Çölemerikli Süleyman Bey,

mevki sıralamasında Nurullah Bey'den sonra geliyordu. O dönemde yaşayanların belirttiklerine göre Süleyman Bey, babasının ölümünden sonra yasa gereği Hakkari Beyi olacak tek kişi idi. Ama gözü yukarılarda olan becerikli ve atik Nurullah Bey, beylik iddiasında bulunanları tasfiye ederek Hakkari Beyi oldu. J. Joseph, Mar Şemun'un, Nurullah Bey'in oğlu Süleyman Bey'in çok yakın ve candan dostu olduğunu belirtiyor.

1840 öncesi yıllarda dağlık Hakkari bölgesinde Asuriler ve Kürtler arasındaki ilişkiler dostça idi ve iki iyi komşu olarak birlikte yaşıyorlardı. Ama misyonerlerin, her türden diplomatların bu bölgede görülmeye başlamasından sonra bu ilişkiler bozuldu. (Bkz. Joseph. J., *The Nestorians and their Muslim Neighbours*, Priceton 1961, sayfa 53 ve Matiyef K. N. Mario Henai. *1. Dünya Savaşı ve Sonrasında (1914-1933) Asuriler Sorunu,* Rusça, 1968 Moskova, sayfa 30), Batılıların Asurilerle Kürtleri birbirine düşürmek için, dini ayrılıklardan nasıl faydalandıklarını gösteren dokümanlar vardır. Perkins, 1836 yılında riyakârca Mar Şemun'a şöyle yazıyor: "Süleyman Bey'in babası (yani Nurullah Bey) size ve halkımıza eziyet ve zulüm etme (ki halkınız yıllardır Müslümanların topraklarında bu zulmü görüyor) tabiatından vazgeçmedi."[33] 1839 yılında Hakkari Beyi Nurullah ile Mar Şemun, Doktor Grant'ı ziyaret ettiler. Grant bu vesileyle Mar Şemun ile ilişki kurmayı başardı. Ayrıca Grant bu görüşmeden sonra, Asurilerin Aşita adlı büyük bir köyünde misyonerler için bir üs oluşturma kararına vardı. Amerikan misyoner örgütleri bu konuda Grant'ı desteklediler. Avrupa'daki örgüt ve kuruluşlar, özellikle İngiltere'dekiler, Grant'ın Hakkari gezisinden böylesine ani bir başarı beklemiyorlardı. Çünkü Grant, bu dağlık bölgelere ulaşabilen üçüncü Avrupalı idi. Önceki iki kişiden birisi 1689 yılında bu bölgeye gelen Taverner, öteki ise burada öldürülen Sholtz idi.

Bir misyoner üssünün kurulmasının getirecekleri ve hedefleri "Kraliyet Coğrafya Derneği" ve öteki kuruluşların –ki Hıristiyanlık dininin yayılması için uğraşıyorlardı– Anisworth'un amacı, Kürdistan'ı tahlil etmekti. Ama gerçekte Kürdistan'da Hıristiyanlığı yaymak için yolu açmaktı.[34]

Grant, istem ve hedeflerinin boşa gitmesini istemiyordu. Ayrıca İngiliz kuruluşları da Grant'ın başarılı çabalarının hiç yoktan elden çıkmasını istemiyorlardı. İşte bu nedenlerden dolayı Grant, 1840 yılında Hakkari'yi yeniden ziyaret etti. Asurilerin Avrupalılara bakışı ve kulak asmaları ve onları dinlemeleri, Grant'ın, misyonerlerin, Asuriler arasındaki faaliyetleri konusunu, açıkça ve yüz yüze Nurullah Bey ve Süleyman Bey ile konuşması, tüm bunlar Kürt liderlerini haklı olarak kuşkulandırdı. Çünkü, Avrupalı örgütlerin, Asurilerin Avrupalıları dostları ve koruyucuları olarak tanımaları için, Asurilere her türlü yardımda bulundukları, onları destekledikleri açığa çıkmıştı. Asuriler de misyonerlerin Hıristiyan dünyasının temsilcileri olduklarını, gerçek bağımsızlığa kavuşmak ve dini inançlarını yaşatmak için misyonerlerin kendilerine yardım edecekleri düşüncesini paylaşıyorlardı. Asuriler, Avrupalılara duydukları sempati ve dostluk duygularını saklamıyorlardı.

Anisworth'un kitabında bahsettiği bir Kürt, İngiliz'e (yani Anisworth'a) soruyor: "Kim onları (yani Avrupalıları, misyonerleri) Kürtlerin ülkesine getirdi?" İngiliz'in yanında bulunan Asuri tercüman, İngiliz'in yerine cevap veriyor: "Asuriler getirdiler!"[35]

Daha sonraki olayların gelişme seyrinde görülmeyen tek şey, Mar Şemun ve Kürt beyleri arasındaki ilişkilerin güçlenmesiydi. Nurullah Bey, Erzurum Paşası'nın, kendisini Hakkari hakimi olarak tanıması için Paşa'ya hediyeler gönderdi. Aynı zamanda Mar Şemun'un Asuriler üzerindeki etkisinin (günlük maddi yaşamdaki etkinin) zayıflaması için ortam hazırladı. Nurullah Bey, Mar Şemun'dan sadece ve sadece Asurilerin dini sorunlarıyla uğraşmasını, günlük yaşamın yönetilmesini Beyliğe bağlı Asuri krallarına bırakmasını istedi. Bu kralların çoğu, Nurullah Bey'in yanında yer alıyor, Beyi destekliyor ve dini lider Mar Şemun'u iktidarı zorla gasp etmekle, kralları iktidardan uzaklaştırmakla suçluyorlardı. [36]

Grant, Asuriler ve Kürtler arasındaki bu çelişkiden ve yeni yeni başlayıp gelişme gösteren ufak tefek savaşlardan haberdardı. Grant bu çatışmaların önlenmesi için herhangi bir çaba har-

camadı. Çünkü, Asurilere yapılan tehdit ve baskının, onları, "Ulu Tanrı"ya sığınmaya zorlayacağını düşünüyordu.

Asuriler ve Kürtler arasındaki ilişkileri bozmak niyetinde olan misyonerler, bu amaçla utanmazca halk arasında insanlar satın aldılar. Hatta ağız dolusu küfürler ettiler. Kürt yobazları arasında casuslar satın alarak onları, Asurilerin kültür değerlerini, elyazmalarını ve ibadet yerlerini ortadan kaldırmada kullandılar. Açıktır ki, Katoliklerin masum(!) planları, Musul kütüphanesinde bulunan binlerce Asuri kitabını yok etti.[37]

Grant'ın 1842 yazında Asuri köylerini dolaşmasından sonra, Hakkari bölgesi Kürtleri ve Asurileri arasındaki ilişki daha da bozuldu, karıştı. Grant, Nurullah Bey ve Süleyman Bey ile yaptığı görüşmelerde, Asuri köylerinde misyoner okulları (yani yeni Amerikan merkezleri) açma niyetini açığa vurdu. Musul Valisi ile Muhammed Paşa arasındaki çelişki ve çatışmalar sonucu oluşan siyasi ortamdan da yararlanan Grant, Aşita köyünde okul yapımına başladı. Bina öyle sağlam bir biçimde yapıldı ki, hiç de okula benzemiyordu. Birkaç yıl sonra aynı köye gelen ve binanın artıklarını gören Layard'a göre, bina bir misyoner üssünden (okulundan) daha büyüktü (bkz. Layard A. H. *Nianeveh and its Remains: with and Kurdistan and the Yezidis, Or Devil- Worshippers*, London 1850 c. l. s. 106- 1 07).

Avrupalıların Hıristiyanlığı yaymak için bir köşk yaptırdıkları haberi Kürtler arasında çok hızlı bir biçimde yayıldı.[38] Kürtler arasında bağnaz dini duyguları alevlendirmek için mollalar, bu haber ve söylentileri her tarafa taşıyorlar, yayıyorlardı. 1843 olayının Asurilere hiçbir faydası olmadığı gibi Hakkari, Botan ve Behdinan Kürt beyliklerinin, Mar Şemun'a düşmanlık duymalarına neden oldu.

İsmail Bey –ki daha sonra Behdinan Bey'i olacak– Behdinan Beyliği'ni elde etmek için Nurullah Bey, Bedirhan Bey ve diğerlerinden yardım istedi. 1842 yazında Nurullah Bey ve Bedirhan Bey, onun yardımına koştular. Aynı şekilde İsmail Bey, Mar Şemun'a yardım etti. Her ne kadar bazı Asuri aşiretleri birkaç kez İsmail Bey'e yardımda bulundularsa da Mar Şemun'un tavrı

kaypak oldu (Bkz. Badger G. P. *The Nestorians and their Rituals*, London 1852, cilt 1, s. 188 ve 265).

Avrupalı diplomatlar ve misyonerler, Osmanlı yönetiminin Kürdistan'da güçlenmesini istiyorlardı. Ancak bu şekilde bölgede kolay hakimiyet kurabileceklerini düşünüyorlardı. Olanca faaliyet ve gayretleri, amaçlarını gerçekleştirmek uğruna Kürt Aşiret reisleriyle görüşmelerinde harcadıkları çabalardan daha azdı ve çalışmaları daha kolaydı. Avrupalılar, amaçları için Mar Şemun'u yanlarına çekme doğrultusunda çabaladılar. Grant, bu konuda büyük emekler harcadı. Hakkari bölgesindeki ilk gezisinden sonra "Amerikalı Misyonerler Bürosu"na gönderdiği raporda, bölgede yetkili bir "bilinçlendirme merkezi"nin kurulması gerektiğini belirtti. Grant, çabaları sonucu Mar Şemun'un kafasına, "Eğer Kürtler ve Türkler Asurilere zulüm ederlerse, Türkler tanınmış bir devletin temsilcileri oldukları için Batılı Hıristiyan devletler karşısında, Kürt beyliklerinden daha fazla mesuliyet kabul ederler" düşüncesini yerleştirdi. İşte bu ortam Mar Şemun'un yukarıdaki tavrı almasına neden oldu.

Sırtını Batılı devletlere dayayan Mar Şemun, Bağdat'taki İngiliz Konsolosu'na yazdığı mektuplarda, "Batılı devletlerin silahlanıp, silahlı müdahaleler yoluyla etkinliklerde bulunmalarını" istiyordu. Konsolos, elinden gelebilecek her türlü yardımı yapacağına dair söz verdi. Bununla birlikte kendisine "bağırıp-çağırmadan, sessizce" mektup göndermesini de nasihat etti.[39] Avrupalıların kışkırtmalarıyla Musul Paşası, dini lider olmayan Asuri krallarına baskı yapıyor, zulüm ediyordu. Musul Paşası'nın amacı, bu iki yılmaz ve savaşçı halkı (Kürtler ve Asuriler) birbirine düşürmek ve bu yolla Osmanlılara bağımlı hale getirmekti.[40] Paşa, Mar Şemun'a yazdığı mektupta, "eğer Kürtler kendisine (yani Mar Şemun'a) zulüm ederlerse, kendisini destekleyeceğine ve yardım edeceği"ne dair söz verdi.[41]

Öte yandan, misyonerlerin Asuriler arasında kazandığı başarılar, Musul'un İslam yöneticilerini korkutuyordu. Misyonerlerin okul açmaları işlerine gelmiyor, bölgedeki zayıf konumdaki iktidarları için umutsuz bir durum yaratıyordu. Bundan dolayı Kürt beylerine, "eğer, kendilerini yabancılara satan Asurilerle

hesaplaşırlarsa, onlara saldırırlarsa Paşa'nın (yani Musul valisinin) buna engel olmayacağını" bildirdiler. Musul yöneticileri, ayrıca misyonerlerden duydukları rahatsızlıkları belirtmek için, misyonerlerin bölgede yaptıkları büyük kaleler konusunda İstanbul'u bilgilendirdiler.

Asurilerle Kürtlerin ilişkileri, kötü şekilde bozulmuştu. İlişkilerin böylesine bozuk olduğu bir dönemde, 1842 sonbaharında Mar Şemun, İngiliz temsilci Badger ile görüştü. Mar Şemun'u etkilemek için devleti tarafından geniş yetkilerle donatılmış olan Badger, Grant'ın o dönemde Musul'da Amerikan misyoneri olarak bulunmasından da faydalanıp, Asurileri yalnızca Kürtlerden değil, bununla birlikte Amerikalı misyonerlerden de koparmaya çalıştı.

Asuriler arasında faaliyet gösteren misyonerler, aralarındaki ayrılıkları gidermek için çaba sarf ediyorlardı. Bu amaçla Amerikalı misyonerler Roma Katolik kilisesiyle, İngiliz misyonerler de Amerikalılarla yakınlaşma sağladılar. 1840 yılında Mar Şemun'u ziyaret eden Anisworth, İngiliz Anglikan kiliselerinin Hıristiyan dinine olan desteğini tekrarladı. Amerikalıları Hıristiyan aleminde yeni bir yol tutturmakla suçladı. (Bak: Anişwort, W. F., *Travels and Reserches in Asia Minor, Mesopotamia Chaldea and Armenia*, London, 1842 c.11. s. 248-249)

Badger kitabını yayınlayarak bu konuya açıklık getiriyor. Şöyle yazıyor Badger: "Kendimi tutamayarak, biz ve onların (yani Amerikalılar) dini yasa ve töreler konusunda birbirimizden uzak olduğumuzu Mar Şemun'a söyledim. Ayrıca kendisinden, bizim okullarımızın, onlarınkinin (yani Amerikalıların) yanında olmasını istemediğimizi saklamadım. Sonunda içine düştüğü bu durumda yalnızca bir tarafı seçmesini sağladım."[42] Ayrıca Badger, Mar Şemun'un Botan Kürt beylerinden ayrılması gerektiği sorununu büyük bir inançla belirtiyor. Bu konudaki düşünce ve tavrını, "İncili Yayma Derneği"ne yazdığı mektubunda şöyle açığa vuruyor: "Hakkari Kürt Beyi Nurullah Bey ve Asuri Badger'in bu faaliyetleri, Kürtlerin kendilerini Osmanlılara karşı bir ayaklanma için hazırladıkları bir döneme rastlıyordu. Kürt beyleri ile 'Kutsal Anlaşmayı' imzalayan Bedirhan Bey, diğer kesim-

leri de kendi yanına çekmek istiyordu. Ki bunlardan biri de Mar Şemun idi".

Badger'in Mar Şemun'un merkezinde bulunduğu günlerin birinde, ayaklanma planını görüşmek ve üzerinde tartışmak amacı ile gönderilen Bedirhan Bey'in iki Kürt temsilcisi de oraya geldiler.[43] Mar Şemun, İngiliz Badger'in orada olmasından dolayı, Kürt temsilcileriyle görüşmeyi ve toplantı yapmayı kabul etmedi. 1844 yılında birçok kez Dr. Smith ve Barwin Loris ile görüşen Bedirhan Bey'in temsilcisi, onlara, "Kürt temsilcilerinin ne için geldiklerini bilen Badger'in, Mar Şemun'u her zaman ve her olayda, İngilizlere ve İngiliz yardımlarına bel bağlaması ve Kürt temsilcilerle görüşmenin gereği olmadığı konularında ikna ettiğini" açıkladı.[44]

Sözü edilen Kürt temsilcisinin bu anlattıkları, Badger'in kitabında da az bir farklılıkla göze çarpıyor, tekrarlanıyor. Bu olaylara karışan kişilerden biri olan Badger şöyle yazıyor: "Bedirhan Bey'in temsilcileri, önce Mar Şemun'un kardeşini ziyaret ederek geliş nedenlerini açıkladılar. Kürt halkının görüşme ve anlaşma istediğini bildirdiler. Çünkü Hakkari toprağı ne 'Asurilere ne de Kürtlere aittir' diyerek elini bana doğru uzatıp 'Türk Fesi üzerinde oturan, onlara aittir' dedi." Badger, Mar Şemun'un kardeşinin "Onlar" kelimesini Osmanlılar olarak yorumladığını, ama temsilcinin "onlar" kelimesindeki amacının, Osmanlılar değil Avrupalılar, yani İngilizler olduğunu tekrarlıyor.[45] Her ne kadar Mar Şemun, temsilcileri büyük bir saygı ile karşıladı ise de, dini işleri ve ortamı gerekçe göstererek onların istemlerini nazik bir biçimde reddetti. Daha sonra Mar Şemun, karargâhına İngiltere bayrağını dikti. Bundan amacı Kürtlere, İngiltere'nin kendisini desteklediğini ve yardım ettiğini göstermekti. Kürtlere, eğer Asurilerle ilişkilerini koparırlarsa ve düşmanlık yaparlarsa, Avrupalı devletlerle yüz yüze gelebileceklerini anlatmak istiyordu.

Kürt-Asuri ilişkileri böylesine bozuldu. Kürtlerin soğukkanlılıklarını yitirip Asurilere saldırmaları tehlikesi baş gösterdi. Badger geri döndü, birkaç ay sonra Grant Asurileri ziyaret etti. Grant dönüşünde, Asurilere saldırı amacıyla hazırlanmış olan, Bedirhan Bey ve Nurullah Bey'in silahlı güçleriyle karşılaştı.

Kürt liderlerinin niyetlerinden haberdar olan bu vefalı(!) misyoner, halkın can ve mallarının korunmasını istemeyi de boynunun borcu olarak gördü. Kürtler ve Asuriler arasındaki ilişkilerin bozulmasında Badger gibi rolü olan Grant, sorun patlama noktasına ulaşınca yön değiştirdi ve kendisinin olayların dışında kalacağını açıkladı.

10 gün boyunca Kürt karargâhında, Nurullah Bey'in yakın dostu olarak hizmet ve ikram gören Grant, burada alaylı ve şakacı bir biçimde "misyonerlerin olaylara karışma politikası kendini koruma sınırlarını aşmaz," dedi.[46] Grant'ın gezisinden sonra Kürt kuvvetleri, Asurilere saldırıp, darmadağın ettiler. Netice-de binlerce Asuri hayatını yitirdi, birçok köy yakıldı, yıkıldı ve talan edildi. Avrupalıların burunlarını sokmaları, ortalığı karıştırmaları, Asuri ve Kürt liderlerinin tuzağı görmemeleri, suçsuz bir halkın kanının boşuna dökülmesine neden oldu.

Asuriler, kendilerini korumak için yiğitçe direndiler, savaştılar. Ama karşı tarafın saldırıları karşısında tutunamadılar. Asurilere yardım sözü veren İngilizler, olayların gelişmesini, hangi tarafın üstün geleceğini beklemeye koyuldular. Asurilerin bozguna uğramasından sonra, İngilizlerin tüm yardımı çaresiz Asurilere para dağıtmak –herkese 1,5 piyaster– oldu.[47]

Asurilere yapılan saldırı, Asurilerle yan yana yaşayan Kürt köylülerini de perişan etti. Kürtler, birçok köyde Asurilere yardıma giderek, kendileri ile birlikte savaşmaya hazır olduklarını bildirdiler. Layard şöyle yazıyor: "Tıhoma bölgesinde 2-3 küçük köyün Kürtlerinin tavrı da aynı idi. Hıristiyanlara, dostluk duygularını, saldırılara omuz omuza karşı koymak ve silahlı güçlerle yardım etme istemlerini belirttiler."[48]

1846 yılında Tıhoma bölgesinde, Asurilere yapılan ikinci saldırı çok şiddetli oldu. Mar Şemun bu saldırıdan zar-zor canını kurtarıp Urmiye'ye sığındı.[49] Kürtler ve Asuriler arasındaki çatışmaları irdeleyen Joseph, Amerikalı ve İngiliz misyonerlerini suçluyor; ama bilinçli bir biçimde gerçeği saklamayı, İngiliz ve Amerikalıların "iyi niyet ve saflıklarını" ispat etme çabalarını da ihmal etmiyor. (Bkz. J. Joseph. age. s. 65-66)[50]

Henüz Asurilerin kanı kurumadan, Grant dini bir gezi daha

yapmaya niyetlendi. Bu seferki gezi programında Yezidi Kürtler vardı. Ama tifo hastalığı nedeniyle Musul'da ölmesi, bu gezinin gerçekleşmesini engelledi. Bundan sonra Amerikalı misyonerler, Kürdistan'daki faaliyetlerinden bir müddet için vazgeçtiler, güçlerini İran'da Urmiye bölgesine yönelttiler. Ortalığı karıştırmak için her zaman fırsat kollayan bağnaz Kürt Şeyhleri'nin, Asurilere yapılan saldırılardaki rolleri az değildi. Osmanlı-İran sınırını tespit etmek için oluşturulan komisyonda, Rusya temsilcisi olan, Asurilere yapılan saldırıdan birkaç yıl sonra Kürdistan'ı gezen ve Bedirhan Bey tarafından esir edilen Gamazof, birçok şeyhin –ki, bunlardan birisi, Şeyh Abdülaziz Gevran idi– Kürtler ve Asuriler arasında çatışmaların olması için nasıl çabaladıklarını belirtiyor.[51]

Osmanlılar ve tüm Avrupalı örgütler, Bedirhan Bey'in Asurilere yaptığı saldırıyı değerlendirip; Bey'in prestijinin bu saldırı sonucunda Asuri halkı yanında düştüğünü, bu saldırıyla Bedirhan Bey'in uzun vadedeki hedeflerine, yani bağımsızlık uğruna mücadeleye zarar verdiği sonucuna vardılar. Bu da, Avrupa devletlerini, özellikle İngiltere'yi, iki halk arasındaki çelişkileri derinleştirme çabalarını artırmaya teşvik etti. İngiliz E. B. Soan, Asurilere yapılan saldırılar konusunda Kürtleri suçluyor. Kürtlerin bu saldırıları, Osmanlı yöneticilerinin teşvikiyle yaptıklarını ispata çalışan E. B. Soan, Nurullah Bey ve birkaç Asuri arasında "Kan davası ve intikam almaktan" bahsediyor. Soan, hemşerilerinin yaptıklarını gizliyor, bu konuda susuyor. Tüm suçu Kürtlere yıkmak için yoğun çabalar harcıyor. E. B. Soan, Kürtleri suçlayan mektuplar yazarak, İngiltere ve öteki Avrupa devletlerini Sultan'a –ki Osmanlı Sultanı, daha sonra istememesine rağmen Bedirhan Bey'e karşı savaş açacak– baskı yapmaya çağırıyor. Tüm bu çabalarına rağmen E. B. Soan, bu olaylardan önce Kürtler ve Asurilerin, iki dost halk olarak yaşadıklarını inkâr edemiyor, itiraf etmek zorunda kalıyor.[52]

Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin Asuri ve Kürtlerin arasını açmada, savaş ateşini tutuşturmadaki rolleri o kadar net ve açıktı ki, olaylardan sonra Londra'da çıkan haftalık bir gazetenin yazarı açıkça bu konu üzerinde durdu (Bkz. Joseph J. *Nestorians and their Muslim Neighbours*, Princeton 1961, s. 490). Bu

kanlı olaylar, İngiltere'nin Sultan'ı daha çok etkilemesine ve aynı zamanda Asurilerle ilişkilerini sağlamlaştırmasına yol açtı. Saldırılardan sonra, Mar Şemun ve Havly-Erhepeskop arasında ilişkiler oluştu. Bu bölgedeki Asurilerle ilişki içinde olmak isteyen "Hıristiyanlığı Yayma Derneği" bu amaçla bölgeye iki temsilci gönderdi.[53]

Asuriler ikinci saldırıdan sonra Musul'daki İngiltere Konsolosu Rassam'a resmen başvurdular. O da, İstanbul'daki temsilci vasıtasıyla, Sultan'dan Bedirhan Bey'in cezalandırılması için harekete geçmesini istedi.[54]

Ya Maloma, olayları hatırlattıktan sonra şöyle yazıyor: "Asuriler güvendikleri İngilizlerden hiçbir şey çıkmayacağını anladılar. Bu kez de Rusya'ya yöneldiler."[55]

Yeri gelmişken şu da belirtilmelidir: Asuriler, 1808-12 Osmanlı-Rus savaşlarında, yani Rus ordularının Kafkas cephesinde zafer kazandıkları ve Kafkasların öteki tarafında bulunan Hıristiyanlara ilk defa yaklaştıkları bir dönemde de sorunlarını Rusya'ya götürmüşlerdi. Asuriler de Gürcü ve Ermeniler gibi zaferlerini Rusya'ya bağlamışlardı. 1810 yılında Mar Şemun, bir temsilcisini Tiflis'teki Rus Generali Turmasof'un yanına göndererek Asurilerin, Rusya'nın gölgesi ve koruması altına girmeye hazır olduklarını bildirmişti.

Bedirhan Bey Hakimiyetinin Sonu

İstanbul, boyun eğmeyen bu iki halka saldırmak, boyun eğdirmek için, Asuri ve Kürtlerin savaşta birbirlerini perişan etmelerini bekliyordu.

Bedirhan Bey'in faaliyetleri ve batılı devletlerin Sultan üzerindeki baskıları, Osmanlı yöneticilerini Bey'e karşı harekete geçirmeye teşvik etti. Müşir (Mareşal) Hafız Paşa, görüşmeler yoluyla Bedirhan Bey'i Osmanlı hakimiyetini tanımasını sağlamakla görevlendirildi. Karargâhı Erzurum'da bulunan Müşir, dönemin güçlü ve bilgin kişisi Beyazıtlı Mella Mahmut'a başvurarak, Bedirhan Bey ile görüşmesini istedi. Erzurum'daki Rus Konsolosu E. Jaba'nın dediğine göre Mella Mahmut, Paşa'nın bu istemini yerine getirdi.[56] Bir müddet sonra Erzurum Paşası Kamil Bey,

Mella Mahmut'u, Nurullah Bey ile görüşmek için Hakkari'ye gönderdi. E. Jaba'nın bahsettiğine göre, Mella Mahmut bu görevi yerine getirdi.

Bu dönemde Osmanlı yöneticileri, Kürtçeden başka bir dil bilmeyen Han Mahmut'u, Erzurum'a davet ettiler. Büyük bir saygıyla karşılanan Han Mahmut'a, Mella Mahmut Beyazidi tercümanlık yapıyordu. Han Mahmut dönüşte, Van'a 10 km uzakta bulunan Hafas mıntıkasında isyan bayrağını açtı. Osmanlı memurlarını kovdu.[57] Han Mahmut isyanından sonra Kamil Bey, Mella Mahmut'tan şüphelenerek tutuklama emrini verdi. Ama 15 gün sonra serbest bıraktı. Mella Mahmut Beyazidi, Osmanlılara yardım elini uzatmasına, hizmet etmesine rağmen, Osmanlılar ona güvenmediler, hatta Han Mahmut İsyanı'ndan sonra Mella Mahmut'u suçladılar.

Osmanlı paşaları, Sultan'ın hakimiyetini tanımaları için Kürt beylerine hediyeler yolluyorlar, ziyaret ediyorlardı. Ama tüm bu çabalar sonuçsuz kaldı. Osmanlı tarihçisi Lütfü, "birçok kereler İstanbul tarafından Bedirhan Bey'i etkilemek için özel elçilerin gönderildiğini, Sultanlık Konseyi üyesi Kamil Paşa'nın birkaç kez bu işle görevlendirildiğini ama bir sonuç alınamadığını" yazıyor.[58]

Erzurum'daki Osmanlı kuvvetlerinin komutanlığına Osman Paşa atandı. 1847 Martında tüm gazeteler, Kürtlere yapılması beklenen saldırı üzerinde duruyorlardı. *Arşaloes Araratya* adlı Ermeni gazetesi, 281. sayısında şöyle yazıyor: "Osmanlı hükümeti görüşmelerle, korkutma ve tehditle adı geçen isyancı Kürt Beyi'ne (yani Bedirhan Bey'e) boyun eğdirememiştir. Osmanlı Devleti büyük bir güçle saldırmak niyetindedir ve bunun hazırlıklarını yapmaktadır. Osman Paşa, bu kuvvetlerin komutanlığına getirildi. Gerektiği zaman Diyarbekir Mutasarrıfı Haydar Paşa da Osman Paşa'ya yardıma gidecek."

"Osman Paşa, Erzurum'a yetişir yetişmez rastgele ve toplu tutuklama emri çıkardı. 1847 yılının ortalarında Osmanlı orduları, hücuma hazır hale gelmişti." (Adı geçen gazete, sayı 285)

Osman Paşa, Haziran ayı başlarında kuzeyden saldırıya geçti. Başlangıçta, Cizre'nin kuzeyinde bulunan Bedirhan Bey'in

müttefiklerine, herkesten önce de Mıkus Bey'i Abdal Han'a saldırdı. Osmanlı orduları Abdal Han'ın topraklarını işgal ettiler. Osmanlılara esir düşen Abdal Han, ailesiyle birlikte Rodos adasına sürgüne gönderildi.[59] Çok geçmeden Mustafa Bey de teslim oldu.

Osmanlı orduları üç koldan Bedirhan Bey'e karşı saldırıya geçtiler. Sağdaki kuvvetler Ömer Paşa'nın, soldaki kuvvetler Anadolu Ordusu Komutanı Sabir Paşa'nın, ortadaki ve merkez kuvvetler ise Osman Paşa'nın komutası altında idi.[60] Harput, Urfa, Diyarbekir, Erzurum, Bağdat ve Musul bölgelerinde bulunan askeri güçler de Bedirhan Bey'e yapılan saldırıya katıldılar.[61]

Osmanlı ordularındaki 25 binin üstünde askere karşılık, Kürt Kuvvetleri 15-17 bin silahlı kişiden oluşuyordu. (*Ermeni* gazetesi, sayı 290) Osmanlı ordularının bir bölümü kuzeyden ve aşağıdan saldırıya geçti; bir bölümü ise, Nurullah Bey ve Han Mahmut'un Bedirhan Bey ile ilişkisini kesmek, yolu kapamak için, Van-Mıkus-Hakkari hattına yöneldi. Han Mahmut ve Nurullah Bey, bu esnada sarp dağlarda üslenmişlerdi.

Bedirhan Bey ele geçirilmesi imkansız olan sarp dağlarda üslenmiş, Osmanlı ordularıyla karşı karşıya gelmek için iyi hazırlanmıştı. Bedirhan Bey'in kuvvetleri, Osmanlıların sayıca üstünlüğüne rağmen ilk çatışmayı kazandılar. Ama sağdaki kuvvetlerin komutanı ve Bedirhan Bey'in amca oğlu olan Yezdani Şer'in ihaneti sonucunda, Osmanlı orduları, Bey'i arkadan çevirdi. Bedirhan Bey mecburen 5-6 bin kişilik bir güçle Erul kalesine çekildi ve orada üslendi.

Osman Paşa, hemen kaleyi abluka altına aldı. Kaledekiler top, tüfek ve taş kullanarak, 3 gün yiğitçe direndiler.[62] Müttefik güçlerin yardıma gelmemesi, Osmanlı ordularının sayıca üstünlüğü, Bedirhan Bey'in görüşme ve anlaşma talebinde bulunmasına neden oldu. Bey, Osmanlı yöneticilerinden kendi ve kaledekilerin yaşamına dokunulmayacağı sözünü aldıktan sonra, 27 Temmuz 1847 yılında Osman Paşa'ya teslim oldu.[63] Bedirhan Bey'in teslim olmasından hemen sonra, Osmanlı kuvvetleri talana başladılar. Cizre'nin birçok köyü talan edildi. Bedirhan

Bey'in tüm malı mezada çıkarıldı; Dergul köyü 15 bin piyastere satıldı.[64]

Bedirhan Bey'in esir edilmesi haberi, İstanbul'da büyük bir sevinç yarattı. Osmanlı sarayı Tarihçisi Lütfü, "O günlerde Bedirhan Bey ve Han Mahmut ayaklanmaları, gerçek tehlike idiler," diye yazıyor.[65]

Bedirhan Bey ve ailesi sıkı koruma tedbirleri altında İstanbul'a gönderildiler. 19 Eylül'de başkente ulaşan Bey'i, Diyarbekir eski kaymakamı Reşit Bey ve Bağdatlı Abdülkadir karşıladılar. Daha sonra Bedirhan Bey, ailesi ile birlikte uzun yıllar yaşayacağı Girit adasına sürgüne gönderildi.[66] Girit halkı arasında büyük bir saygınlık kazanan Bedirhan Bey'in ada Hıristiyanlarına birçok faydası dokundu. Girit halkı arasındaki Müslüman-Hıristiyan ve Müslümanları barıştırmak için, onları "Kanya'ya (Girit'te bir bölge) davet etti.[67]

Bedirhan Bey, Sultan'ın izni üzerine ömrünün son yıllarını Şam'da geçirdi ve 1868 yılında orada öldü.[68]

* * *

Bedirhan Bey'in esir edilmesinden sonra, Osman Paşa kuvvetleri, asi Kürt beylerine karşı kuzeye doğru çekilmeye başladılar ve 15 Ağustos 1847 yılında Siirt'e ulaştılar. Osmanlı ordusu karargâhında görevli olarak bulunan Baronak Bey ile Ferohan, Osman Paşa'nın yaptıklarını şöyle anlatıyorlar! "Biz ve subaylar evlere dağıtıldık. Askerler ise çadırlarda kaldılar. Osman Paşa hemen hareketin 7 liderini tutukladı; kadın ve çocukların ağlamalarına, yalvarmalarına kulak asmadan, kelepçeye vurdurarak sürükletti.[69]

Birçok isyancı Kürt lideri, İran yöneticilerinden, "eğer yenilir ve İran'a çekilirsek, bizleri kabul eder misiniz!" diye sormuşlardı. İranlı yöneticiler lafı dolaştırmadan ve açıkça şu cevabı verdiler: "Eğer Osmanlı ordularına karşı durur, ayaklanır ve sonradan sınırlarımıza sığınmak zorunda kalırsanız, bizden yardım beklemeyin. Sizi düşman olarak görür, Osmanlı ordularına teslim olmaya zorlarız. Eğer tek tek Cizre'yi terk eder ve İran sınırına gelirseniz kabul görürsünüz." (Bir Ermeni gazetesi. sayı 31)

İran'ın bu cevabı, ayaklananlar arasında karışıklıklar yarattı. Bazıları karşı koymadan İran'a çekilmeyi isterken, bazıları da karşı koymaya karar verdi. İranlılar bir yandan Osmanlıları doğrudan karşısına almak istemezken, diğer yandan kapıları tamamıyla Kürtlere kapatmıyor, İran'da sığınak bulabileceklerini gösteriyorlardı.

Kürdistan'da partizan savaşı devam etti. Kürt halkı, Osmanlılara karşı silahı elden bırakmadı. Osman Paşa, Bedirhan Bey'in güçlü müttefiki ve büyük kuvvetlerle sarp dağlara çekilmiş olan Han Mahmut'a saldırı hazırlığında idi. Van şehrinin ileri gelenleri, Osmanlı paşaları ve Han Mahmut arasına girdiler. Han Mahmut'un, affedilmesi ve hayatının güvence altına alınması şartıyla teslim olmasını önerdiler. İki kesim arasında gidip-gelmeler, ağır yemin etmeler sonunda Han Mahmut 19 Eylül 1847'de teslim oldu. Ama onlar, ettikleri yeminleri unutarak Han'ı bir esir gibi Osmanlı paşalarına teslim ettiler.[70] Paşaların, Han Mahmut'a karşı tavırları zalimce oldu. Ağaca bağlayıp yüzünü balla sıvadılar. Daha sonra İstanbul'a gönderilen Han, oradan da Silistre'ye (Bulgaristan) sürgün edildi.[71]

Çok geçmeden Kürdistan'da baş gösteren kolera salgını yüzünden binlerce köylü hayatını yitirdi. 1847-48 yılı kışında Beyazid'de bulunan Osman Paşa'nın ordusunun büyük bir bölümü de bu salgın sonucu yok oldu.[72]

Bedirhan Bey'e karşı kazanılan zafer, İstanbul için büyük bir öneme haiz idi. Bu nedenle özel madalya yapıldı. Madalyanın bir yüzüne Eruh kalesinin resmi kazınmış, öteki yüzüne ise "Kürdistan Madalyası" yazılmıştı.[73] Bu başarıda emeği geçen birçok subay ve öteki görevlilere, Sultan'ın özel mektubuyla teşekkür edildi. Ayrıca "Kürdistan Madalyası"na sahip olanlara da özel bir mektupla teşekkür edildi.[74]

Osmanlılar, gelecekte Kürt ayaklanmalarının önüne geçmek için, Kürdistan'da önemli stratejik yerlere askeri güçler yerleştirdiler. Ayrıca bölgedeki idari mekanizmada değişiklikler yaptılar. Cizre, Pervari ve Hakkari'nin bir bölge olarak birleştirilmesi ve tek elden yönetilmesi kararlaştırıldı. Bir dönem için Yezdani Şer, Cizre Beyi olarak atandı.[75] 1847 yılı sonlarında, Kürtlerin bu-

lunduğu bölgelerde yeni "Kürdistan Eyaleti" oluşturuldu ve Esad Muhlis Paşa, buraya yönetici olarak atandı.[76] Bedirhan Bey'in müttefiki Nurullah Bey, 1849 yılına kadar mücadeleye devam etti. Osman Paşa, kolera hastalığı nedeniyle İstanbul'da öldü. Nurullah Bey'i yenme arzusunu da kendisiyle birlikte mezara götürdü.

1849 yılında Osman Paşa'nın yerine Reşit Paşa atandı. Nurullah Bey, Reşit Paşa'ya karşı direnemeyerek İran'a sığınmak zorunda kaldı. Osmanlıların bu başarısından sonra, Hakkari bölgesinde bazı değişiklikler yapılarak idari mekanizma yeniden düzenlendi. Bazı komşu livalar Hakkari'ye bağlanarak, yönetim merkezi Hakkari olan "Hakkari Eyaleti" oluşturuldu. Eski bakan Ziya Paşa, buraya yönetici olarak atandı. Ziya Paşa'nın Bulgaristan'a gönderilmesinden sonra Albay İzzet Paşa yönetici olarak atandı.[77]

Halfin, bu olayları inceledikten sonra şöyle yazıyor: "Kürdistan bir dönem için susturuldu ama boyun eğdirilemedi. Osmanlılar Kürdistan'da yönetim organlarını oluşturdular, derebeylerini atadan babadan kalan haklarından yoksun ettiler."[78]

Bedirhan Bey hareketinin yenilgisinden sonraki yıllarda, Osmanlılar Kürdistan'da yeni bir siyaset uygulamaya başladılar: Osmanlı hakimiyetini tanımayan, işgalcilere boyun eğmeyen bölgelerde temizlik harekâtına girişmek... Bu amaçla hükümete karşı gelmek, ayaklanma planları yapmak suçuyla insanları tutuklamak. Bedirhan Bey hareketinin başarısını engelleyen nedenler, öteki hareketlerde de başarısızlığa neden olanlardır: Birliğin olmaması, ihanet, aşiretçi duygular, aşiretler arasında bitmez tükenmez savaşlar ve paraya tapma... Aşiret liderleri yalnızca hareketin başarısı önünde bir engel olmakla kalmıyorlar, aynı zamanda bölgenin toplumsal ve ekonomik gelişmesini engelliyorlardı.

Bedirhan Bey'in, birçok Kürt liderlerini kendi etrafında topladığı ve onlarla "Kutsal Anlaşmayı" imzaladığı, tüm bu liderleri bağımsızlık uğruna birlikte mücadele etmeye yemin ettirdiği doğrudur.

Ama tüm bunlar sözde ve görünüşte idi. Bey, bu liderlerin ik-

tidar hırsını azaltamadı, aç gözlerini doyuramadı. Hatta en yakın akrabaları arasındaki sorunları çözemedi. En büyük ihanet en yakın akrabası tarafından, yani Yezdani Şer tarafından yapıldı. Bunun en büyük nedeni iktidar sahibi olmak için akrabaları arasında olan zıtlaşmalardı.

Sıddık Dımloci, Bedirhan Bey hareketinden bahsederek şöyle diyor: "Hareketin yenilgiye uğramasının en büyük nedeni, Kürtler arasında birliğin bulunmaması, birkaç aşiret liderinin ihaneti ve din. Dinin bu olaydaki rolü hiç de az değildi."[79]

KAYNAKLAR

Kitabı Rusçadan Kürtçeye çeviren Dr. Kaus Kaftan, kitabın sonuna eklediği kaynaklar bölümünde, Ermenice yazılmış eserlerin adını vermeyerek "Ermenice kaynak" deyip geçmiştir. Bundan dolayı ben de "Ermenice yazılmış eser" demek zorunda kaldım. (H. G.)

1. Ditil. V. *"1842-1845 Ortadoğu gezisi üstüne bir makale."* Okuma Evi, cilt 90, sayfa 208, Petersburg 1849.
2. Ditil. V., age., s. 203.
3. Ditil. V., age., s. 203.
4. Ermenice yazılmış eser.
5. Ermenice yazılmış eser.
6. Ermenice yazılmış eser.
7. Beleç Şerkoyi, *El Kaziye el Kurdiye*, Kahire 1930, s. 40.
8. Beleç Şerkoyi, age., s. 41.
9. Beleç Şerkoyi, age., s. 41.
10. Ermenice yazılmış eser.
11. Beleç Şerkoyi, age., s. 42.
12. Ermenice yazılmış eser.
13. Ermenice yazılmış eser.
14. Ermenice yazılmış eser.
15. Ermenice yazılmış eser.
16. *"The Encyclopaedia Britanica"* 14 th edition vol. 13. s.86-87.
17. Ermenice yazılmış eser.
18. Ermenice yazılmış eser.
19. Ditil V., age., s.207.
20. Safrastian A. *Kurds and Kurdistan.* London 1948 s.55.
21. Ditil V., age., s. 205.
22. Ditil V., age., s. 205.
23. Ditil V., age., s. 205.
24. Ditil V., age., s. 208.
25. Ditil V., age., s. 207.
26. Safrastian A. age. s.54.
27. Ermenice yazılmış eser.
28. Lutsky V. D., *Arap Ülkeleri Çağdaş Tarihi*, Rusça Moskova 1966, s. 45.
29. Lenin V. İ., *Çin Ulusal Savaşı*, 4. cilt, s. 379.
30. Rich C. J. *Narrative of a Residence in Koordistan and on the site of Acient Neneveh, With Journal of Voyage down the Tigris to Baghdad and on Account of a visit to Shiraz and Persepolis* 1. cild, s. 156.
31. Joseph J., *The Nestorians and their Muslim Neighbours*, Princeton 1961, s. 40.
32. Joseph J., age., s. 50.
33. Joseph J., age., s. 51.
34. Joseph J., age., s. 52.
35. Anisworth W. F., *Travels and Rese-*

arches in Asia Minor Mesopotamia Chaldea and Armenia, 11. cilt, s. 242.
36. Joseph J., age., s. 54.
37. Matiyef K. N., Mario Henal, 1914-1933 *I. Dünya Savaşı ve Sonrası Asuriler Sorunu*, Moskova 1968, Rusça, s. 21.
38. V. Kartov, *Kürtler Hakkında Kısa Bilgiler*, Tiflis 1896, s.16.
39. Joseph J., age., s. 57.
40. Edmonds C. J., *Kurds, Turks and Arabs, Polisties, Travels and Research in North-Eastern Iraq*. 1915-1925. London 1954, s. 17.
41. Joseph. J., age., s. 57.
42. Badger G. P., *The Nestorians and their Rituals*. London 1852 c.1, s. 248.
43. Safrastian A., age., s. 70-71.
44. Safrastian A., age., s. 71.
45. Joseph. J., age., s. 62.
46. Joseph. J., age., s. 64.
47. Maloma Ya, *Hakkari Bölgesi ve Nasturiler*, Tiflis 1872-73, s. 154.
48. Liyard A., *Nineva Harabelerini Bulmak İçin Asuri Köylerinde Yapılan Ağustos Gezisi*, Petersburg 1851, s. 19.
49. Soan E. B. *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise* London, s. 156.
50. Joseph J., age., s. 66.
51. Gamazof M., *"Bosfor'dan Arap Körfezine Kadar" Zaman* dergisi, Petersburg 1861, s. 116.
52. Soan E. B., age., s. 116.
53. Soan E. B., age., s. 109.
54. Halfin N., *Kürdistan Üzerine Mücadele*, Moskova 1963, s. 56.
55. Maloma Ya, age., s. 154.
56. Jaba A., *Recueil des notices et recits Kourdes*. St-Pbg. 1860, s. 154.
57. Jaba. A., age., s. 4.
58. Lütfü, *Tarih el Lutfi* 8. cilt, Naşiri Abdurrahman Şeref 1328, s. 1444.
59. Ermenice yazılmış eser.
60. Beleç Şerkoyi, age., s. 45.
61. Adamov A., *Geçmişte ve Bugün Irak, Basra Şehri*, s. 449, Petersburg 1912.
62. Lütfü, age., s. 142.
63. Ermenice yazılmış eser.
64. Gamazof M., age., s. 116.
65. Lütfü, age., s. 142-143.
66. Lütfü, age., s. 250.
67. Lütfü, age., s. 250.
68. *"The Azizan or the princes of Bohtan"*; *"Royal Central Asiatic Journal"* Paris 1949, s. 250.
69. Ermenice yazılmış eser.
70. Safrastin A., age., s. 59.
71. Ermenice yazılmış eser.
72. Safrastin A., age., s. 60.
73. Beleç Şerkoyi, age., s. 46.
74. Lütfü, age., s. 149.
75. Lütfü, age., s. 149.
76. Lütfü, age., s. 149.
77. Lütfü, age., s. 117.
78. Halfin N. age. s.57.
79. Sıddık Dımloci, *İmaret Behdinan ve İmaret El Amadiye*, s. 48-49, Musul 1952.

SIMKO HAREKETİNİN KÜRDİSTAN TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ*

İran hükümetinin kalleşçe öldürdüğü Sımko'nun (İsmail Ağa, İsmail Ağa Sımko) ölümü üzerinden 60 yıl geçti. Sımko'nun savaşımını ve başkaldırısını araştırıp incelemek, onun gözettiği hedefleri aydınlatmak, çeşitli hükümetlerle geliştirdiği ilişkileri açığa çıkarmak, onun yönlendirme ve önderlik anlayışını belirlemek, bu denli sınırlı bir yazı için oldukça güç. Yabancı yazar ve politikacıların eserlerinde Sımko ve savaşımından uzunca söz ediliyor. Onun adı Kürt halk kitleleri arasında da yaygın bir biçimde biliniyor. Ne yazık ki Kürt tarihçileri çalışmalarında, Sımko hareketi ve güttüğü politika üzerinde çok az durmuş, yeterince yazmamışlar. Az sayıdaki birkaç Kürt yazar dışında, çoğu ondan söz etmemiş ve bilimsel bir yaklaşımla bu hareketi incelemeye koyulmamış. Bu yazı da, ulusal kahraman Sımko'yu anmak, onun savaşımı ve başkaldırısı konusunda halihazırdaki okuyucuları duyarlı kılmakla yetinmektedir.

Birinci Dünya Savaşı Sonunda Ülkenin İçinde Bulunduğu Koşullar

1880'de baş gösteren Şeyh Ubeydullah ayaklanmasının bastırılmasından sonra, İran Kürdistanı'nda, aşiret reisi ve derebeylerin önderliğinde siyasal ve ulusal amaçlarla boy veren hareket, genel olarak durakladı. Kelbaği (Kelbaxi), Cuanrüyi gibi aşiretlerin vergi ödeme külfetleri yüzünden zaman zaman giriştikleri isyanlar, gerçekte ulusal amaçlardan ve yurtsever bir anlayıştan yoksundu.

*İsveç'te yayınlanan *Berhem* dergisinin Ocak 1991 sayısından alındı.

Muzafferidun Şah döneminde, İran her bakımdan ağır güçlüklerle karşı karşıya kaldı. Ülkenin gelir ve zenginlik kaynakları yıkıma uğradı. Her aşiret reisi, kendi bölgesine egemen bir hükümet gibiydi. İran Kürdistanı'nda Selmas (Şapur), Urmiye (Rızaiye) ve çevresinin en büyük Kürt aşireti olan Şıkaklar, hükümete boyun eğmiyordu. Sımko, tüm Şıkak aşiretlerinin reisi olup Avdoyi boyuna mensuptu. Sımko bulunduğu yöreye her bakımdan egemen olmuş, devletin buradaki otoritesine son vermişti.

1905'te, Muzafferidun Şah'ın Avrupa gezisine çıktığı bir sırada, Nizamül Saltana adlı bir zat Azerbaycan'a vali olarak atandı (İran'ın idari bölünmesine göre İran Kürdistanı da buraya dahildi). Nizamül Saltana, Şıkak aşiretine, devlete boyun eğdirtmek istiyordu. Ama bunun Şıkak aşiret reisi Mehmet Ağa'ya savaşla benimsetilemeyeceğini de biliyordu. İkiyüzlü egemen tüm düşmanlar gibi, o da çeşitli planlar yapmaya, tuzaklar kurmaya başladı. Kendilerine kötülük etmeyeceğine ilişkin söz verip, resmi bir çağrıyla Mehmet Ağa'nın oğlu Cafer Ağa'yı Tebriz'e davet etti. İyi niyetli ve Kuran'a inancı olan Cafer Ağa, dayısı Mirza ve altı refakatçisiyle birlikte Tebriz'e gider ve başlangıçta iyi bir biçimde karşılanır. O sıra Kafkaslarda, Ermenilerle Azeriler arasında anlaşmazlık ve savaş vardı. Nizamül Saltana, geri dönen Ermenilerin asayişsizliğe yol açmalarını önleme ve yörenin güvenliğini sağlama işini Cafer Ağa'ya havale etmek ister. Bir yandan da onu öldürmenin planlarını yapar. Söz konusu planı gerçekleştirmek için, burada bulunuşunun ertesi günü Cafer Ağa, Nizamül Sultana ile görüşmek üzere Vali Konağına gönderilir.

Ancak onun öldürülmesi için Vali Konağı ve çevresinde her türlü önlem alınmış, pusu kurulmuş, silahlı kişiler uygun yerlere yerleştirilmiştir. Cafer Ağa her şeyden habersiz olarak Vali makamına gelir. Konağın önünde Vali'nin adamları tarafından karşılanır ve Vali'nin makamına gitmek için merdivenlerden yukarı çıkar. Ne var ki Vali odasına değil, çok pencereli başka bir odaya götürülür ve Karacadağlı Mehmet Hüseyin Han Zerhami (Mehemed Husen Xani Zerxami Qerecedaxi) ve adamları tarafından yaylım ateşine tutularak öldürülür. Cafer Ağa'nın adam-

ları silah seslerini duyar duymaz derhal cesedin bulunduğu yere ulaşır, fakat cesedi götürmenin olanaksızlığını anlayınca canlarını kurtarmaya koyulurlar. Köşe köşe, sokak sokak dövüşerek iki ölü verdikten sonra şehirden çıkarlar. Vali, kaçanları yakalamaları için, süvarileri peşine düşürür ve taraflar Uruğ köyünde karşı karşıya gelirler. Bu beş Kürt kahramanı düşmanla zorlu bir savaşa girişir, çok çetin bir direniş sonunda birkaç asker daha öldürerek onların atlarını alır ve oradan Kürdistan'a dönmeyi başarırlar.

Cafer Ağa'nın bu biçimde tuzağa düşürülüp öldürülmesi Mehmet Ağa ve oğlu İsmail Ağa'yı (Sımko) derinden etkiledi. Bunun sonucu İran Devleti'ne karşı direnmeye, onun Kürdistan'ın bu bölgesi üzerindeki egemenliğine son verip yöreyi denetim altına almaya karar verdiler.

İsmail Ağa Sımko da tüm diğer önder ve politikacılar gibi, istem ve amaçlarını gerçekleştirebilmek için düşmanı olan Türk ve İran devletleri arasındaki çelişkilerden yararlanmıştır. O sıralar Osmanlı-İran sınırını belirlemekle görevli komisyon faaliyet halindeydi. Berlin Kongresi kararına göre, Kotur (Gotol, Qotur) yöresi İran'da Şıkak aşiretlerinin egemen olduğu bölgede kalıyordu. Osmanlı Devleti bu durumu kabul etmek istemiyordu. Sımko bu anlaşmazlıktan yararlanarak söz konusu yöreye el koyup denetimi altına aldı.

İsmail Ağa'yı Öldürme Planları

Sımko, İran Devleti karşısındaki tutumunu belirledikten sonra silahlı kuvvet oluşturmaya, bölge üzerindeki egemenliğini pekiştirmeye koyuldu. Azerbaycan Valisi Mükerrem-ül Melik, Sımko'yla savaşmanın çıkar yol olmadığı düşüncesiyle onu öldürme planları yapmaya başladı. Bir bombayı tatlı kutusu biçiminde sarıp sarmalayarak Hoy'dan (Khoy) özel olarak İsmail Ağa adına postaladı. Olayı İsmail Ağa şöyle anlatıyor:

"Dışarıda çimenler üstünde oturmuştum. Çocuklar bir tatlı kutusu getirdiler. Neneleri, kendilerine göndermiş düşüncesiyle hemen açıp içine bakmak istiyorlardı. O anda Haydar Eroğlu'nun, bir kutu tatlı diye Nizam Şuca adına bir paket gönderdi-

ğini ve açıldığında patlaması sonucu öldüğünü anımsadım. Bir kuşku düştü içime. Öteye götürün dedim. Uzaklaştırılıp etrafı sarılınca bir aydınlık göründü gözüme. Hemen oğlumu kucağıma alıp kendimi yere attım. Bomba patladı. Ben kurtuldum, ama kardeşim Ali ve birkaç kişi öldüler."

Mükerrem-ül Melik'in bu namertçe girişimi üzerine, 1919'da İsmail Ağa Sımko çalışmalarını daha da hızlandırarak bölgeyi, devletin etkisinden arındırmaya yönelip kendi otoritesini daha da güçlendirdi. Tebriz-Urmiye (Rızaiye) yolunu tutup ulaşımı kesti. Hükümet ancak Urmiye gölü üzerinden bölgeyle bağlantı kurabiliyordu.

Mar Şemun'un Sımko Tarafından Öldürülmesi

I. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Ermeni katliamının yapılması sonucu, 25.000 kadar Ermeni ve Asur İran'a geçip, Selmas ve Urmiye yörelerine yerleştiler. Bunlar, savaş (yani I. Dünya Savaşı -çev.) sırasında Çarlık Rusyası ordusunca silahlandırılmıştı. Amerikalı misyonerler de bunlara arka çıkıyordu. Öte yandan İngilizlerle de ilişkileri vardı. Bu devletler Selmas, Urmiye ve Hakkari arasında kalan alanda bir Asur Devleti kurmayı umut ediyorlardı. Rusya ve İngiltere gibi iki büyük devletin de bu planda parmağı vardı. Amaçları Selmas, Urmiye bölgesi ile Hakkari sınırı arasında kendilerine bağlı ve Türkiye'ye karşı bir devlet kurmak, sonra da Van ve Hakkari'yi buraya katmaktı. Bu hedefe ulaşmak amacıyla yüksek İngiliz erkânı; Asuri, Ermeni ve Kürtler arasında bir mutabakat bağlama çabasına girmişti. Çünkü Kürtleri böyle bir plana razı etmeden bunu gerçekleştiremeyeceklerini biliyordu.

Asuriler, Urmiye'ye doğru göçe koyulduklarında talan ve öldürme eylemlerine giriştiler; bu yöre üzerinde tam bir egemenlik oluşturmaya yöneldiler. Asurilerin önderi Mar Şemun, karargâhını Selmas yakınlarındaki Hüsrev Ağa'da (Xusrew Axa) kurdu ve açıkça bölgeyi yönetmeye başladı.

A. Kesrevi, *Mêjüyi Meşrüteyî İran* (İran Meşrutiyet Tarihi) adlı elyazmasında şunları yazar: "Asuriler Urmiye kentini kolay-

ca ele geçirdiler. Mar Şemun bir grup Asur ve Cilo ile birlikte Selmas'a doğru yola koyuldu. Mar Şemun, Sımko'yu yanıltmak istiyordu. Kendisine haber göndererek bir yerde buluşmalarını diledi. Bunu sonucu 25 Şubat 1918'de Koneşar'da görüşmeye karar verildi. Mar Şemun yanına silahlı 140 süvari ve seçkin kimseler alarak bir faytona binip belirlenen günde görüşme yeri olan Koneşar'a geldi."

Yazar Alaeddin Secadi, kitabı *Kürt Başkaldırılari*'nda şöyle yazar: "Lozan Konferansında Asur Petros, Londra'nın desteğiyle Asuri ve Keldanilerin en eski milletlerden oldukları, yurtlarının ise Musul'dan Osmanlı Kürdistanı'na ve İran Kürdistanı'ndan Urmiye'ye kadar olan alanı kapsadığını, burasının kendilerine verilmesini, ayrıca kendileri için belirli bir merkez ikametgâhın oluşturulmasını talep ediyordu. Bununla birlikte Asurilerin, İngiltere ve Rusya için çeşitli hizmetlerde bulduklarını da sözlerine ekliyordu."

Türklerin yürüttükleri çabaların Mar Şemun'un öldürülmesinde etkisinin olması uzak bir olasılık değil. Her nasıl olursa olsun Sımko'nun bu eylemi, İngiltere ve Rusya'nın Kürdistan'da bir Asur devleti kurma planlarını bozmuştur.

Cilo sorununun söndürülmesinden sonra, 1919 yazında, Sımko bölgedeki otoritesini arttırmak amacıyla etkinliklerini hızlandırdı. Tebriz-Urmiye yolunu kontrolü altına aldı. 1919 yılı başlarında Sipahdari Azam/Sipahsalar, Azerbaycan'a Vali atandı. Sipahsalar, Ziya-u Dewle adında birini Urmiye Hakimi (bu idari birimde her şeyden sorumlu ve yetkili kimse) olarak görevlendirdi. Bu zat hemen halkı silahlandırma, kenti askeri bakımdan tahkim etme, Sımko'ya karşı direnme ve kenti savunma hazırlığına girişti.

Sımko, Urmiye Hakimi'ni yakalayıp kent dışına çıkarmak amacıyla 60 silahlısını görevlendirdi. Bunlar henüz Hakim'in evine yetişmeden muhafız kuvvetleriyle çatışmak zorunda kalırlar. Böylece Hakim'i ele geçirmeden eli boş dönerler... Sımko, bu başarısızlıktan ötürü çok kızar ve Gulmanhane Limanı yolunu abluka altına alır. Burası Tebriz'le Urmiye arasında, Urmiye gölü üzerinden gerçekleşen yegâne ulaşım yoluydu. Bu yolun

alınması üzerine Tebriz ve Urmiye arasında hem karadan hem denizden her türlü ulaşım ve geliş-gidiş tümden kesilmiş oldu. Azerbaycan valisi savaşarak Sımko'yu yola getirmenin güçlüklerini bildiği için, Serdar Fatımi adında bir adamını İngiliz Konsülü'yle birlikte İsmail Ağa'ya gönderir. Bununla birlikte Sımko'ya verilmek üzere bir miktar para ve kabzası değerli mücevherlerle işlenmiş bir de kılıç gönderir. Ayrıca, Sımko'nun devlet tarafından Serdar Nusret (Muzaffer Komutan anlamında) unvanıyla ödüllendirildiği de bildirilir. İsmail Ağa Sımko, "Bu armağanları ve verilen unvanı, ancak Urmiye Hakimi'nin görevinden alınması koşuluyla kabul ediyorum," der.

İngiliz Konsülü döndükten sonra Azerbaycan Valisi, Sımko'nun önerisini kabul eder ve Ziya-u Dewle'yi görevinden alıp yerine Serdar Fatımi'yi Hakim olarak Urmiye'ye gönderir. Yeni Hakim ve İngiliz Konsülü, su yoluyla Gulmanhane'ye gelirken, Sımko onları Miyawe köyüne kadar giderek karşılar ve birlikte şehre dönerler. Sımko şehre gittikten sonra, artık kendi teşkilatını kurar ve şehrin emniyetini kendi silahlı adamları eliyle doğrudan sağlamaya başlar.

Diğer yandan İran Devleti, Esed Ağa Han Fişekçi (Esed Axa Xani Fişekçi) adında birisini maiyetinde bir bölük Kazakla Urmiye'ye gönderdi. Görevi, Urmiye'de Sımko'ya karşı mücadele etmekti. Nitekim bu kişi bir süre sonra Gulmanhane'yi ele geçirip Kazakların korumasına verdi.

Bu durum karşısında İsmail Ağa, Urmiye Hakimi Serdar Fatımi'ye haber göndererek, kan dökülmesine meydan vermeden derhal şehri terk etmesini istedi. Hakim paniğe kapılarak hemen Tebriz'e doğru yola koyuldu. Bu arada Ali Ekber Han adında birisini yerine vekil olarak görevlendirdi. Serdar Fatımi'nin şehri terk etmesi üzerine, Sımko, adamlarını gönderip Ali Ekber Han'ı tutuklattı ve yerine Şıkaklı Emer Han'ı (Emer Xane Şikak) görevlendirdi ve böylece şehir doğrudan doğruya Kürt kuvvetlerinin yönetimine girmiş oldu.

İran Devleti bu durumu haber alır almaz, bir Rus subayı olan Filipov komutasında büyük bir ordu düzenleyerek Kürt kuvvetlerini bastırmaya gönderdi. 1919 yılı Nisanında Selmas'da Sım-

ko kuvvetlerine karşı şiddetli bir taarruza geçildi. Savaşın beşinci günü devlet kuvvetleri Selmas şehrini almayı başardılar. Bu durum karşısında Kürt kuvvetleri dağa doğru çekilmek zorunda kaldılar. Filipov, Kürtlerin peşine takılıp Çariye köyünü muhasara etti. Kürt kuvvetleri şiddetli bir direnme göstermekle birlikte başarılı olamadılar. Bu durumu gören İsmail Ağa, Tebriz'in yeni valisi Aynuddewle'ye bir telgraf göndererek görüşmeye ve ateşkese hazır olduğunu bildirdi. Vali, Filipov'u görüşmeleri yürütmekle görevlendirdi. Bu görüşmelerde savaşı durdurmaya ve Sımko'nun aşağıdaki koşulları yerine getirmesine karar verilir:

1. Yanında bulunan Türk* askerlerine yol verecek.
2. Urmiye ve Selmas'ın işlerine karışmaktan vazgeçecek.
3. Silahlarını bırakacak.
4. Lıkıstan (Sımko tarafından halkı öldürülen bir köy) köyü halkının talan ve öldürmeden doğan kayıplarını karşılayacak.
5. Kardeşi Ahmet Ağa'yı Tebriz'e gönderecek (yani rehin olarak orada devletin gözetimi altında zorunlu ikamete tabi tutulacak -Yaz).

Bu görüşme ve kararlardan sonra savaşa son verilir ve Filipov Tebriz'e döner. Ancak Sımko bu anlaşmaya rağmen yeniden kuvvet toplamaya başlar ve Emer Han'ı tekrar Urmiye Hakimi olarak görevlendirir. Bundan sonra Sımko, Urmiye ve Selmas'da artık Kürdistan "istiklâlini" ve bağımsızlığını gündemleştirir, hükümetinin organ ve kurumlarını oluşturmaya, bölge üzerindeki egemenliğini pekiştirmeye yönelir.

Burada, Şıkaklar arasında anlatılan güzel bir fıkradan söz etmek istiyorum.

İsmail Ağa, Emer Hanı Urmiye'ye Hakim olarak atamış. Bir gün şehirde tellal bağırttırılarak, halkın Qeyser Hanım Bağı'nda toplanması ve Emer Han'ın kendilerine bir konuşma yapacağı duyurulur. Halk toplanır ve Emer Han, dört bin adet tüfek ve kırk bin liraya gereksinimlerinin olduğunu ve bunu vermelerini buyurur. Şıkaklı görevliler de tek tek herkesi yakalayıp bu para-

*Türk askerleri hem ordudan firar etmiş Kürtleri, hem hükümetin bir ittifak çerçevesinde Sımko'ya gönderdiği Kürt kökenli erleri, hem de Sımko'ya Türkiye tarafından katılan Kürt aşiret milislerini kapsar -F.B.

yı istemeye başlamışlar. Ve birisine, "Senin şu kadar vermen gerek" demişler. O da omuzlarını silkerek. "Vallahi bir tek kuruşum yok," demiş. Şıkaklı görevliler de "Sen ver, qoy olmasın!" deyip ısrar etmişler.

Kısacası Urmiye ile ulaşım ve bağlantısı kesilen İran Devleti, bu kez Mahabad (Sablağ) yoluyla asker sevk etmek ister. Major Melikzade, Sımko hareketini bastırmak amacıyla 800 jandarma ile birlikte Merağe-Miyandav yolundan Mahabad'a gönderilir. Tabii bu yolu seçerken İran hükümeti önemli oranda Sindus'daki Karapapağların Melikzade'ye verecekleri desteğe güvenmiş. Zaten Şah Abbas, Kürtlere karşı kullanmak üzere onları eskiden beri getirip söz konusu bölgeye yerleştirmiştir. Bu olayda da hükümet Karapapağları hesaba katmakta sakınca görmemiştir.

Hükümetin bu planından haberdar olan İsmail Ağa Sımko, yolu tutmak ve Karapapağları silahsızlandırmak için, Seyid Taha'yı yöreye gönderdi. Seyid Taha henüz Dızeyi Dolê'deyken, herkesin silahlarını teslim etmesi ve Sindus yöresinde hiç kimsenin silah bulundurmamasını buyurdu. Karapapağlar, Şıkaklarla savaşı göze almanın akıllıca bir şey olmadığını bildikleri için, Seyid Taha'yı büyük bir saygıyla karşılayarak silahlarını teslim ettiler.

Bunun ardından İsmail Ağa güçlü bir süvari gücüyle Mahabad'a girdi. Melikzade'yi yakaladı ve çokça jandarma öldürdü. Bu savaştan sonra Zerza, Mameş, Piran, Mergewer, Dibukri, Feyzullabegi, Gewrık gibi aşiretler artık İsmail Ağa'ya tabi oldular. Böylece Selmas'dan Bane ve Diwandere'ye kadar tüm bölge Sımko'nun denetimi altına girmiş oldu.

Açıktır ki, Sımko'nun egemenliği sırasında ve Şıkak kuvvetlerinin saldırılarına hedef olan yerlerde yapılan talan ve benzeri nahoş durumları görmezlikten gelemeyiz. Şıkak kuvvetlerinin halka yaptıkları ne yurtseverlikle ne de ulusal egemenlikle bağdaşıyordu. Mahabad, Bane, Bokan ve diğer bazı yörelerde evlerin talan edilmesinden başka çoğu kez erkekler iç çamaşırlarına kadar soyulup çırılçıplak bırakılmıştır. Tüm bunlar bölgedeki halk kitlelerinin hareketten uzaklaşmasına ve desteğin zayıflamasına neden oldu.

Mahabad'da Melikzade'nin yakalanması ve jandarmaların öl-

dürülmesi, Şıkak kuvvetlerinin Seyid Taha komutasında Sakız (Saqız), Bane ve Divandere yörelerine girişinden sonra, artık İran Kürdistanı'nın kuzey ve orta kesimlerinde İsmail Ağa Sımko, Kürt egemenliği adına ve aşiretsel bir biçimde kendi teşkilatını kurdu.

1921 yılında İran hükümeti, Sam Han unvanıyla tanınan Emir Erşed Karacadağlı (Emir Erşedi Qerecellaxi) komutasında, Sımko'ya karşı bir ordu düzenleyerek yeniden saldırıya geçti. Hidayet, Sam Han'ın komuta ettiği kuvvetler hakkında şunları yazıyor: "Sam Han süvari ve piyadelerinden oluşan 3000 kişilik bir kuvvetle yola çıktı. Khoy'dan 1500 jandarma daha kattı kuvvetlerine. İqbal'üd Dewleyi Makuyi de 1000 süvariyi getirip kattı ve böylece toplam 5500 kişilik bir İran kuvveti, Sımko'nun üzerine yürüdü. 28 Aralık 1921'de Şekıryazi'de, Selmas'la Dole Xwenawi (Kanlı vadi) arasında Sımko kuvvetleriyle çetin bir savaş başladı. Başlangıçta Kürtler, Acem ordusunun akınları karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Ancak İran ordusu komutanı Sam Han'ın öldürülmesinden sonra, artık İran kuvvetlerinde sökün başladı ve kaçan kaçana dağıldılar. Şıkak kuvvetleri peşlerine düşerek Khoy (Hoy-Xoy) yakınlarına, hatta Khoy kenti içlerine kadar düşmanı kovaladılar."

Bu zaferden sonra Sımko, Emer Hanı, Urmiye Hakimi görevinden alarak yerine Selmas'ın Koneşar halkından Timur Ağa'yı atadı. Bununla kendi hükümetinin temellerini atmış oldu. *Kurd* (Kürt) gazetesi yeni hükümetin merkezi yayın organı olarak, Mela Mehemedî Tarcanizade'nin başyazarlığında yayınlanmaya başladı.

1921 Fevriye ayında Rıza Han, İngilizlerin yardımıyla İran'da bir darbe yaparak kendisini İran Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı ilan etti. Her şeyden önce, orduyu belirli bir düzen ve disipline sokmak, aynı zamanda aşiret reislerini ve büyük derebeyleri hizaya getirmek istiyordu. Sımko'nun cephesini arkadan zayıflatmak için, Türkiye'yle olan gidiş-geliş yolunu kapatma sorununu Türk hükümetiyle görüştü. Bu girişimler sonucu 25 Ekim 1922'de iki hükümet arasında Kürt ulusal kurtuluş hareketine karşı bir işbirliği anlaşması imzalandı. Rıza Han, Mirza Kuçek

Han hareketini bastırmak için, Rıza Han Gilan'dan olay bölgesine gitti. Cengel hareketinin bastırılmasından sonra, Mirza Kuçek Han'la birlikte başkaldırmış olan Kirmanşah Kürtlerinden Halo Kurban (Khalo Qurban), Rıza Han'a teslim oldular. O da, Kürdistan'a gidip Sımko'ya karşı dövüşmesi koşuluyla onu bağışladı. Bugünkü nitelemeyle caş (hain) durumuna düşen Halo Kurban, maiyetindeki adamlarıyla birlikte Tebriz'e geldi ve oradan da Mahabad'a doğru yola çıktı. Mahabad'a çok yakın bir köy olan Indırkaş'ta (Indırqaş) çadır kurup karargâh tuttu. Amacı kolaylıkla kente girebilmekti.

Şıkak güçleri ve aşiret süvarileri Seyid Taha'nın komutasında Mahabad'da bulunuyordu. Sabah erkenden Acem ordusu Seyid Taha kuvvetleri tarafından sarılır, büyük kayıplar verir ve dağılır. Halo Kurban ise, Ehmedi Gulabi Ağa (Kake Suwar) süvarilerinin önünden kurtulamaz ve Mukriyan'da öldürülür. Mukriyan Kürtleri onun için şu sözleri içeren bir Türkü yakmışlar:

Xale Qurbani rîdênî kılke ker
Heste le xewe Sımko gey iye ser

Türkçesi:

Sakalı eşek kuyruklu Halo kurban
Sımko başucunda, uykudan uyan.

Halo Kurban'ın öldürülmesinin ardından Rıza Han, Sertip Emanullahi Cihanbani komutasında büyük bir ordu oluşturarak Sımko üzerine gönderdi. Serwa Ehmed Puri Kaviyan'ın yazdığına göre; piyade, süvari ve caşlarıyla birlikte bu ordu 15.000 kişiden oluşuyordu.

İki gün süren kahramanca bir direnişten sonra Sımko kuvvetleri Selmas'ı bırakıp Çari'ye doğru geri çekilmek zorunda kaldılar. Peşine düşen asker Çari kalesini muhasara etti. Çetin bir savaştan sonra Sımko, Çari'yi bırakıp Türkiye'ye geçti. Devlet kuvvetleri Çari'ye girerek her ne varsa talan edip götürdüler. Sımko'nun evini ve tüm köyü viran ettiler.

Kısacası dört yıl sonra Selmas ovası ve Urmiye, yeniden Acem egemenliğine girdi. Sımko ise büyük bir kuvvetle Türkiye Kürdistanı'na geçti. Ancak bunlar, Türkler tarafında silahsızlandırıldı ve Sımko Başkale yakınlarında bir köyde gözetim altında tutuldu.

İran'la anlaşma imzaladıktan sonra Türk hükümeti İsmail Ağa'ya verdiği yardım ve destek sözünden caydı. Dahası ona güven duymadılar; yenik düşüp silinmesi için çaba gösterdiler.

Sımko ve Türkler

Kürt kurtuluş hareketleri, eskiden beri coğrafi koşullar ve ülkenin Kürt düşmanı devletlerce bölüşülmüş olması nedeniyle, Kürdistan'ın bir parçasına egemen olan bir devlete yaslanarak ötekine karşı savaşmak çaresizliğine düşmüşler. İsmail Ağa Sımko da, ayaklanmanın başlarında ve savaşımının belirli bir kesitinde İran ve Türkiye arasındaki çelişkilerden yararlanmıştır. Türk hükümeti ise Asurilere karşı mücadeleyi başarmak ve İran'ı baskı altında tutmak amacıyla, Sımko'yu desteklemiştir. Ancak Rıza Han'ın İran'a egemen olmasından sonra, Kürtlere ilişkin problem ve ayaklanmalarda, özellikle de Sımko hareketini bastırmada Türk hükümetiyle imzalanan 25 Ekim 1922 Anlaşması gereği işbirliği yapıldı. Geçmişte Sımko'nun gücüne ve etkinliğine gereksinme duyan Türk hükümeti, artık giderek Sımko'dan uzaklaşmaya ve hatta onu sıkboğaz etmeye yönelmiştir. Bununla birlikte Türkiye, İsmail Ağa'nın Irak Kürtleri arasındaki saygınlığından yararlanarak bura Kürtlerini İngilizlere karşı kullanmak da istiyordu. Türk hükümeti, İngilizlere karşı mücadelesinde, Kürt aşiret reisi ve siyasi şahsiyetlerinden yararlanmak istiyor ve Sımko'yu da bu zemine çekmek için çaba gösteriyordu.

Türklerin güvendikleri bir kişi olan Ahmet Taki, Sımko'yla görüşür ve Sımko onun sorularına verdiği yanıtlarda şöyle söyler: "Şimdi İngilizler oldukça güçlü. İngilizlere karşı savaşmak, Kürtlere ağıra mal olur. Zavallı Türklerin de Revanduz'a kuvvet göndererek siyasi durumu değiştirebileceklerine inanmıyorum. Günümüzde Kürtler bakımından en iyisi, İran'da hareketimize çekidüzen vermek, varlığımızı korumaktır. Bizim için iyi olanı budur. Gelecekte bundan, sağlıklı sonuçlar elde edebiliriz."

Bu sözlerden Sımko'nun Türk görüşü konusundaki tutumunun oldukça net olduğu anlaşılıyor. Türklerin, Irak Kürdistanı için herhangi bir yarar sağlayacaklarına kesinlikle inanmıyor. Ancak Ahmet Taki, Başkale'de yanına gidip, "Odur Türk müfrezesi Revanduz'a hareket ediyor" dediğinde, Sımko kızar, öfkelenir; ama bir şey söylemez.

Sımko'nun Başkale'nin bir Ermeni köyünde kaldığı bir sırada Türkler onunla görüşmek üzere Reşid Cevdet ve Ahmet Taki'yi oraya gönderirler. Bunlar, onun Van'a gidip Türk askeri komutanıyla görüşmesini rica ederler. O da bunu kabul eder, gidip komutana konuk olur ve iyi karşılanır. Bununla birlikte askeri komutan, Sımko'ya bin lira para, bir miktar silah ve mühimmat verdikten sonra şöyle konuşur: "Ankara hükümeti Kürt giysileriyle donatılmış bin askeri sizin komutanızda İran'a gönderme kararı aldı. Kardeşiniz Ahmet Ağa da, sizin temsilciniz olarak bu askerlerin başında İran'a gidecek; oradan da İngilizlere karşı Şeyh Mahmut'a yardım etmek üzere Irak'a geçecek." Sımko, bu kararı memnunlukla karşılar. Ve onun Başkale'ye dönüp askeri kuvvetin hazırlanmasına, silah ve mühimmatın sağlanmasına nezaret etmesine karar verirler.

Komutan bin eri hazırladıktan sonra Sımko'yla görüşmek üzere Başkale'ye gelir. Komutan, Sımko'nun yanındayken Mustafa Kemal'den bir telgraf alır: "Devletlerarası siyasi durumu nedeniyle, İsmail Ağa hareketinin geri bırakılmasına karar verildi. Siz ve askerleriniz Van merkezine dönün."

Bu durum karşısında İsmail Ağa şöyle konuşur: "Her zaman böyle fırsatlar önümüze çıkmaz. Eve (yani Çari'ye) ulaşmak çok zorlaştı. Öyle görünüyor ki bahtınız yar gitmedi. Türkler, Kürtleri uşak gibi görüyor; onları kullanarak arzularına erişmek istiyor ve bizimle dalga geçiyorlar."

Bu dönemde bir yandan İngilizler ve Türkler sınır sorununu çözmek amacıyla Milletler Cemiyeti'ne gitmek istiyorlardı; diğer yandan da Kürt hareketini ezmek için, kendi deyişleriyle, sınır üzerinde aşiretlerle çeşitli anlaşmalar yapıyorlardı. Türkler, Sımko'ya hiç güvenmemiş, onun güçlenmesinden korkmuşlar. Çünkü Türkiye'deki Kürtler de Sımko hareketine umutla bakıyordu ve onunla güçlü bağları vardı.

Doğu Cephesi Komutanı Basri Bey'in Diyarbakır'dan Kaymakam Özdemir Bey'e gönderdiği mektupta söyledikleri oldukça dikkat çekici:

14/6/1338 Rumi, İstihbarat, Sayı: 1745

1. Sımko kurnaz bir insandır. Uyanıklığı sayesinde şimdi bu hançeri elinde tutmayı başarıyor. Bu zatın yüreğinde "İstiklal" yatıyor. İran'da otoritesini arttırıp, güçleninceye kadar bizimle ilişkilerini bozmamayı hedefliyor. Bu yolla amacına varmak istiyor.

2. Sımko'nun Kürt aşiretleri nezdinde başarılı olması ve bu denli itibar sağlaması milli hükümetin işine gelmez. Ancak böylesi koşullarda Sımko'yla ilişkilerimizin bozulması da iyi olmaz. Bununla birlikte propaganda faaliyetiyle Kürt aşiretlerinin Sımko yönetimine gösterdikleri sempatiyi kırabilirsek, devlete en büyük hizmeti yapmış oluruz. Sözgelimi Sımko'nun İngilizlerden para alarak savaştığı, kendisinin ve İngilizlerin çıkarları için Kürt kanını akıttığı...

Cephe Komutanı adına Erkanı Harp Reisi Basri

Açıktır ki Basri Bey'in mektubu, Sımko'ya karşı istenen propagandanın yürütümünde rolünü oynamıştır. Özdemir Bey de Revanduz'dan gönderdiği 12/7/338 Rumi tarihli ve 2 sayılı mektubunda şöyle diyor: "El-Cezire askerinin harekete geçirilmesi bizi önemli bir durumla karşı karşıya getirdi. İngilizler hesabına çaba gösteren ve propaganda yapan kimselerin telgraf hatlarını kesmek dahil önleri açılmıştır. Sınır yöresindeki yüksek yollar nedeniyle hareketimiz umduğunu elde edemedi ve herhangi bir değişiklik olmadan adamlarımız eli boş döndüler. Ebubekir Selim Ağa, Şeyh Mehmet Balek ve Sımko'nun adamları da İngilizlerin başarıya ulaşmaları için çaba göstermektedirler. İngilizler de bunu hoşnutlukla yayıyorlar."

Sımko'nun artan otoritesinden ve etkinliğinden duyulan korku ve güvensizlik, Türkleri, Sımko'ya karşı saldırıya yöneltir. Giriştikleri saldırı sonucu Sımko'nun karısı öldürülür, oğlu Hüsrev esir edilir, malı ve serveti talan edilir. 1923 yılının Ocak ayında

Irak'a doğru yola çıkar ve Süleymaniye'ye gider. Şeyh Mahmut, devlet başkanları için yapılan bir törenle ve 7 adet top atışıyla onu karşıladı. İsmail Ağa yaklaşık bir ay Süleymaniye'de kaldı. Öyle anlaşılıyor ki iki lider her bakımdan tam bir mutabakata varmış değillerdi. Özellikle o dönemde Şeyh Mahmut, Türklerle ilişki içine girmişti ve Türk dostu çeşitli insanlar Şeyh'e gelip gidiyorlardı. İsmail Ağa ise artık Türklerin kayda değer bir gücü kalmadığı gibi, Kürtlerin onlara inanmaları için de herhangi bir neden kalmadığı kanısındaydı o sıralar.

SIMKO VE İNGİLİZLER

İsmail Ağa mücadeleyi başlatmaya, ulusal haklar için savaşmaya karar verdiği andan itibaren, Kürtlerin tek başlarına başarıya ulaşamayacaklarını iyi bilmektedir. İngiltere'yle ilişki kurup desteğini almak ister. 1919 Mayısında yakın çalışma arkadaşlarından olan Seyid Taha Şemzini'yi İngiliz temsilcisiyle ilişki kurmak üzere Bağdat'a gönderir. Sımko, Kürdistan'ın İran ve Irak parçalarının birleştirilip bir Kürt hükümeti kurulması için İngilizlerden yardım isteminde bulunur. Seyid Taha'nın bu seferinde İngilizlerle belirli ilişkilerin kurulduğu, ancak İngilizlerin Sımko'nun önerisine sıcak bakmadıkları ve Seyid Taha'nın umutsuz bir halde geri döndüğü anlaşılıyor. Bununla birlikte 1921 yılında Şıno'da bir Britanya yetkilisiyle görüşme yapma önerisi kabul edilir.

Bu görüşmelerin yapıldığı sıralarda İran hükümeti, Britanya ile yapılmış olan Vusuk-ul Devle Anlaşması'nı yürürlükten kaldırma çabasındaydı. Britanya, Sımko vasıtasıyla İran yönetimini baskı altına almak istiyordu. Nitekim Wilson yönetimi, kendi temsilcisi aracılığıyla Peşderli Ebubekir Ağa'yı (Babekir Ağayı Peşderi) devreye sokup İsmail Ağa'yla ilişkiye geçip, üç ay süren görüşmeler yapıyordu.

1921'de Rıza Han, İngilizlerin desteğiyle bir darbe yaptı. Bunun sonucu İngiltere yanlısı Seyid Ziyaeddin Tebtebayi başbakan ve Rıza Han da İran Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı olur. Artık bu tarihten sonra İngilizlerin Sımko'yla olan ilişkileri giderek soğumaya yüz tutar.

Yahya Devletabadi anılarında bu konuya ilişkin olarak şun-

ları yazar: "Rıza Han darbesinden önce İngiltere, Büyük Kürdistan'ı kurma planları yapıyordu. Fakat kendi uşakları olan Rıza Han'ı işbaşına getirdikten sonra, artık Büyük Kürdistan'ı ve Kürt hükümetini unuttu."

Ağustos 1921'de İngiliz temsilcisi Sir Pers Kaks, İsmail Ağa'yla görüşür. Sımko, kendisine şöyle seslenir: "Kaçar iktidarının (text ü tac) yıkılışı ve Rıza Han'ın işbaşına gelişi Kürtler için varolan tehlikeyi ortadan kaldırmış mıdır? Bunun yanı sıra Kürtlerin silah ve savaş malzemesine gereksinimi var. Peki İngilizler bu tutumlarıyla bize yardım edebilirler mi?"

Aynı yılın Ekim ayında İngiltere, Sımko ile aralarında geçen görüşmelerden İran yönetiminin güya haberdar olduğunu bahane ederek, böyle bir görüşmeden hiçbir temsilcilerinin bilgisi bulunmadığını açıkladılar. Sımko, Mustafa Paşa vasıtasıyla İngiliz temsilcisine gönderdiği mektupta şöyle diyor: "Seyid Taha'yı göndermekle Britanya hükümeti bize silah ve mühimmat verdiği, koşullarımızı kabul edip bizi desteklediği takdirde, biz Erzurum, Van, Bitlis ve Hakkari'yi Türk nasyonalistlerinden temizleyebileceğimize ve hatta Ankara'yı bile alabileceğimize söz verdik. Yine Britanya hükümeti bize karşı çıkmazsa, Sıne'yi (Senendej -çev.) de alabiliriz.

İsmail Ağa'nın İngilizlerin desteğini alma çabaları sonuçsuz kaldı. Çünkü İngilizler, İran'da kendi işbirlikçilerini işbaşına getirmiş ve artık Kürt sorununu bir köşeye atmıştı.

1923'te Sımko Irak'a gittikten sonra, "Büyük Britanya'nın yalana dayalı ikiyüzlü tutumunu daha yakından gördü. İsmail Ağa Irak Kürdistanı'nda, Hewlere yakın Behırke köyünde Yüzbaşı Edmonds ve Lein'le karşılaşır. Edmonds bu görüşme hakkında şöyle yazar:

"Ekim sonlarında İsmail Ağa'nın acele bir biçimde ve haber vermeden Dêr'e (Hewlere 18 km) gelişi, olayların seyrini değiştirdi. İsmail Ağa, İran'da, Kürt nasyonalizmi rengini vermek istediği bir devrimi gerçekleştirmek için çaba gösteriyordu. Sınır üzerindeki tüm bölgeler, Dilman'dan Bane'ye kadar batıdan Türk, doğudan da Rıza Han'ın yaptığı ıslahat sonucu canlanan İran ordusunun saldırısına uğramıştı. Sımko'nun topu-tüfeği

kalmamış, eşi öldürülmüş ve 6 yaşındaki sevgili oğlu esir alınmıştı ve yardım almak için Irak'a gelmişti. Kendisine Hewlêr'e, gelme izni vermediğimiz için orada (yani Behırke köyünde -çev.) huzursuz ve sabırsızca bekliyordu. 6 Kasım'da Kaptan Lein'le birlikte Behırke köyüne gittik. Sımko, 'İranlılara fazlaca küskün ve kızgın değilim, onlar ellerinden geleni yaptılar. Ve bizden de bir o kadar cevabını aldılar. Ancak başta bize yardım sözünü veren ve ardından bize arkasını dönen Türklerle hesabımızı görmemiz lazım. İki düşman devletin baskısı altında yaşayan Kürtlerin kurtuluşu için bizimkilerden yardım almak umuduyla buraya geldim. Bu boşa gittiyse, bizimkilerden sığınma isteminde bulunmam, kabilemin arasına döner ve mücadeleme devam ederim.'"

Bu görüşmeden sonra Sımko, Ahmet Taki'ye; "Irak'ta, İngilizlerin bizi aldattıklarını açıkça gördüm. Fakat Seyid Taha'nın, Ebabekir Ağa'nın İngilizlere büyük güven duydukları bu koşullarda, onlar yüzünden ne yapabilirim!" der.

Yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Sımko'nun Ruslarla da ilişkileri olmuştur. Sovyetlerin Urmiye Konsolosu cevabında şöyle diyor: "İsmail Ağa meselesi bugünkü siyasetimizle uyuşmuyor. Kendisine yalan söylemek gerekmiyor."

Ancak bu doğru olsa bile, Sımko'nun Sovyetlerle ilişkilerinin o koşullarda iyi yürümediği anlaşılıyor. Çünkü o dönemde Sovyetler, Cengel devrimcilerini de desteksiz bıraktı ve Sosyalist Gilan Cumhuriyeti çöktü.

Başta da söylediğimiz gibi, Kürt tarihçileri Sımko ayaklanması konusunda kafa yormamışlar. Ancak Şoven Fars tarih yazarları ve yazarların çoğu, Sımko hareketini yol kesici, katil ve talancı olarak sunmaktadırlar. İran'ın ünlü yazar ve tarihçisi Ahmet Kesrevi, Sımko hareketi konusunda şunları yazıyor: "Osmanlılar, sınırlarda oturan Kürtlerin, köyleri talan ve halkı katletmeleri için çaba gösteriyordu. Zaten Kürtler de hep böylesi işler peşinde dolaşıyorlardı. İsmail Ağa Sımko da bu talancıların elebaşlarından biriydi ve kardeşi Cafer Ağa'nın intikamını almak için, ellerini günahı olmayan insanların kanına buladı."

Sımko Yetkin ve Kültürlüydü

Acem askerleri Çari'yi ele geçirip İsmail Ağa'nın evini talan ettiklerinde, evde bir piyano ile karşılaşırlar. Ayrıca Çari ile Mahabad, Urmiye (Rızaiye) ve Kürdistan'ın daha uzak yerleriyle iletişim kurduğunu gösteren bir telefon sistemi bulurlar.

Kürt düşmanları Sımko ve savaşımı konusunda ne söylerlerse söylesinler, bu hareketin siyasal nitelikte olduğu, Kürt ulusunun özgürlüğünü ve bağımsızlığını elde etmek amacıyla mücadele ettiği gerçeğini ortadan kaldıramazlar.

Ali Azer gibi kin ve zehir kusan bir kimse bile, *Azerbaycan'ın 18 Yıllık Tarihi* adlı kitabında, Sımko hareketinin siyasal niteliğini belirtmeden edemiyor:

"Sımko'nun eşkıyalığı yabancılar tarafından destekleniyordu. Sımko o dönemde ayrılarak bağımsız bir Kürdistan kurma davasını güdüyordu. Kendisini bu amaç doğrultusunda hazırladı. Avrupalıların Doğu'da ektikleri anlaşmazlık ve rahatsızlık tohumlarından biri de ayrılmak (yani ulusal bağımsızlık isteği - K.H.) idi. Avrupalı yöneticiler Kürt, Asuri, Ermeni, Türkemen (Türkmen) ve Behtiyariler arasında yıllarca çalışarak bu tohumu onların yüreklerine ektiler. Kürtler de kaç yıl önce bunları duyup ham hayallerin peşine düştüler. Bu konuda kitap ve makaleler de yazıldı. Şimdi de Sımko bu isteminin peşine düşebilir. Ancak Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu üstlenen Jön Türkler, Jön Kürt adıyla da bir grup oluşturmak istiyorlardı. Ne olursa olsun yabancılar bu ülküyü Sımko'nun yüreğine koymuş, uğraşıp kahraman yapmışlardı."

Azerbaycan Valisi Muhbir el Saltane Hidayet anılarında şöyle yazıyor:

"O zaman İsmail Ağa yol kesme ve talandan daha ileri bir adım attı; yöre ve şehirleri ele geçirip kendi kudret ve egemenliğini güçlendirme hayaline kapıldı. Çari'de kendi hükümetini kurdu. Çevre şehirlerden ustalar getirterek Çari'yi bayındırlaştırdı; yüksek konak ve köşkler yaptırdı." Hasan Arfa ise, "Sımko hareketi, İran Kürtlerinin bağımsızlık uğruna giriştikleri ilk ayaklanmadır," diyor.

Sımko, 1922'de Azerbaycan Valisi'ne gönderdiği mektupta şöyle yazar:

"... Çünkü, Kürtlerin dörtte biri kadar olan dünyanın birçok küçük halkı, büyük devletlerden otonomi haklarını kopardılar. Almanya nasıl oluşmuştur? Doğrusu, Kürt ulusu İran'da kendi ulusal haklarını elde etmezse, ölmek ve yok olmak içinde bulunduğumuz bu yaşamdan daha iyi olacaktır. İran hükümeti hoşlansın ya da hoşlanmasın biz otonomi istiyoruz. Bu her Kürdün ülküsüdür ve halkımız için yeni bir yaşamdır."

İsmail Ağa'nın o dönemin koşullarına göre belirtilmeye değer diğer bir görüşü de şöyledir: Bir ara Konstantiniye'deki (İstanbul) Kürt grubu, Mustafa Paşa (Yamulki) başkanlığında bir heyeti Sımko'yla görüşmeye gönderir. Bunlar Sımko'ya sorarlar: "Şimdi bu topraklar sizin elinizde, burada bağımsız bir Kürt hükümeti kurabilirsiniz. Neden bağımsızlığı şiar edinmediniz?" O da şu cevabı verir:

"Halihazırda derli toplu bir örgüt kurmuş değiliz. Ben bir Kürdüm. Gelin ülkeyi kurtaralım, kimin lider ve önder olacağı o kadar önemli değil. Ben bu ülkede yalnız değilim ki makam tutkusuna kapılıp bencil davranayım. Bayrak meselesinin şimdilik fazlaca önemli olduğu kanısında değilim. Ayrıca Şıkakların türlü türlü bayrakları var. Her aşiretin kendi bayrağı var. Sizler bunu kendi gözlerinizle görmektesiniz." Sımko Urmiye'yi alıp Kürdistan'ın diğer bazı yörelerini de buraya kattıktan sonra ilk işi, Kürtçe bir gazete çıkarmak olur. *Kurd* (Kürt) gazetesi, Sımko hükümetinin yayın organı olarak, *Mela Mehemed Qızılcı* gibi bir bilginin yönetiminde yayınlanmaya başlar ve dört sayı sürer. Ne var ki İsmail Ağa Sımko, devletler arası politikayı, dönemin geri kalmış Kürt toplumunun feodal ve aşiretsel yapısının yol açtığı durumları, kendi savaşımının başarıya ulaşması yönünde yeterince değerlendiremedi.

Süleymaniye'de daha fazla kalamayınca 28 Ferwerdin 1923'te Şeyh Mahmut'a veda ederek Türkiye Kürdistanı'na döndü ve bir süre orada kaldı. 1924'te İran'ın Azerbaycan'dan sorumlu askeri komutanı Tahmasb, Sımko ile ilişkiye geçerek Çari'ye dönüp yerinde oturursa affedileceğini, kimsenin kendisine

dokunmayacağına söz verdi. Tahmasb'ın bu sözü üzerine Sımko Çari'ye döndü. 1925'te Rıza Şah Azerbaycan'a geldi ve Selmas'da İsmail Ağa'yı gördü, hiçbir rahatsızlık duymadan oturup yaşamını sürdürmesini söyledi.

Ancak bundan bir yıl sonra, Sımko yine asker toplamaya başlar. Selmas kasabasına saldırıya geçer, ama İran ordusu karşısında tutunamayarak yine bir geri çekilme hareketiyle Türkiye Kürdistanı'na geçer. Bu kez Türk ordusu tarafından silahsızlandırılarak gözetim altına alınır. 1926'da Irak Kürdistanı'na gider. Fakat bir yıl sonra tekrar Türkiye Kürdistanı'na döner. 1928'de tekrar Irak Kürdistanı'na gider. Bu kez İran, Irak hükümetinden onu kendisine teslim etmesini ister. Ancak Irak hükümeti, Sımko'nun orada siyasi sığınmacı olarak bulunduğunu gerekçe göstererek İran'a teslim etmez. Bunun yanı sıra İran hükümetinden, Sımko'nun bağışlanmasını diler ve bu İran tarafınca olumlu karşılanır.

Bu söz ve karar üzerine Sımko, Herkili Hurşid (Khurşid) Ağa'yı, Heylanlı (Xeylani) Kerim Han'ı, kendi oğlu Hüsrev'i (Khosro) yanına alarak bir miktar süvarisiyle birlikte, Tebriz Ordu Komutanı Mukaddem'le görüşmek üzere Şıno kasabasına geldi. Buranın askeri komutanı Serheng Sadık Han tarafından törenle karşılandı. Tebriz Ordu Komutanı Mukaddem'in bir gün sonra Şıno'da olacağı söylendi. Ertesi gün Sımko yanındaki süvarileriyle birlikte, gelecek olan komutanı karşılamak üzere yola çıktı. Onun bu hareketinden sonra Serheng Sadık Han askerlerini uygun yerlere mevzilendirerek dönüşte Sımko'yu öldürmeleri için emir verdi. Sonra, beklenen komutanın bir sonraki gün Şıno'ya ulaşacağı haber verildi. Bunun üzerine Sımko ve adamları tekrar şehre döndüler. Kaldıkları binanın önündeki çevirmenin içine girer girmez dört bir yandan kurşun yağmuruna tutuldular. Sımko yaralı halde, oğlu Hüsrev'in getirilmesini beklerken aldığı ikinci kurşunla öldürüldü. Herkili Hurşid Ağa da bu çatışmada öldürüldü. Bu biçimde Kürt ulusunun yetkin ve kahraman evlatlarından biri, Acem hükümetinin tuzağına düşerek 26 Temmuz 1930'da şehit edildi. Sımko'nun cesedi Urmiye'ye götürüldü ve üç gün askıda tutularak halka teşhir edildi.

KAYNAKLAR

1. Dr. Abdurrahman Kasımlo, *Kurdıstan ü Kurd* (Kürdistan ve Kürtler), Kürtçe, Bağdat, 1973.
2. Alaeddin Sucadi, *Şorışekani Kurd* (Kürt Ayaklanmaları), Kürtçe.
3. Cris Kutchera, *Mêjüyi Kurd le Sedeyi 20-19*. (19. ve 20. Yüzyıllarda Kürt Tarihi), Kürtçesi Tahran 1989.
4. Hesen Erfa, *Kurdekan-Lêkolineweyi Mêjüyi ü Seyasi* (Kürtler-Tarihsel ve Siyasal Bir Araştırma).
5. Ehmedi Kesrevi, *Mêjüyi Meşrutayi İran* (İran Meşrutiyet Tarihi), Tahran 1950, Farsça.
6. Ali Azer, *Mêjüyi 18 Saleyi İran* (İran'ın 18 Yıllık Tarihi), Tahran 1983, Farsça.
7. Melik Eşerayi Behar, *Mêjüyi Hızbe Siyasiyekani İran* (İran Siyasal Partiler Tarihi).
8. S. C. Edmonds, *Kurd-Turk Ereb* (Kürtler-Türkler-Araplar), Farsçası Tahran 1988.
9. *Yaddaştekani Ehmed Teqi* (Ahmet Taki'nin Notları).
10. Yaddaştekani Refiq...
11. Rımzu Qızaz, *Bızütmneweyi Siyasi ü Roşenbiri Kurd* (Kürt Siyasal ve Kültürel Hareketi), Sullêmani 1971, Kürtçe.
12. Said Bedel, *Kurte Müjüyi Bızütıneweyi Netewayetiyekani Kurd* (Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketleri Kısa Tarihi), İran Kürdistanı 1981.
13. Ali Dehqan, *Ser Zemini Zertüşt-Rızalye* (Zerdüşt Toprakları Üzerinde Rızalye), Farsça.

SIMKO'NUN TORUNU KONUŞUYOR*

Konunun daha sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesini olanaklı kılmak için Sımko ailesinden biriyle görüşmenin yararlı olacağını düşünerek, M. Düzgün, Sımko'nun torunu A. Simitko'yla bir görüşme yaptı.

M. DÜZGÜN- *Mar Şemun'un öldürülmesi sorununun değişik açılardan değerlendirilip yorumlandığını biliyorsunuz. Acaba bu olay aile çevrenizde nasıl anlatılıyor? Size ulaşan bilgilerin seyri hakkında bizi aydınlatır mısınız?*

A. SİMİTKO- Asuriler, Türk hükümeti tarafından Hakkari ve Van yörelerinden sürülünce, Mar Şemun'un önderliğinde İran'a sığındılar. Sımko onları konukları olarak ve saygın bir biçimde karşıladı. Görgü tanığı durumunda bulunan birkaç kişi hâlâ sağdır. Onlardan ve babamdan dinlediklerim, ayrıca çeşitli yazılı kaynaklardan okuduklarımla sorunuzu yanıtlamaya çalışacağım.

Mar Şemun ve adamları İran'a geçtikleri sırada, İran hükümeti bir hayli güçsüzdü. Buna karşılık Sımko, bölgede önemli bir güce sahipti. Kürt hükümeti adıyla bir otorite vardı bölgede. Özerklik benzeri bir yönetim değil. Kürdistan'ın büyük bölümü özgürdü ve Sımko hareketinin egemenliği altındaydı.

Sımko ile Mar Şemun arasında birkaç görüşme olmuş. Sımko ona, "Mar Şemun, Türklerle dövüşmek istiyorsan sana yardıma hazırım. Hakkını bizzat kendi ellerinle Türklerden koparmaya hakkın var," demiş.

O zamanlar İran Kürdistanı'nın mali ve ekonomik durumunun oldukça zayıf olduğu söylenir. Mar Şemun ise İngiltere yanlısıydı ve İngilizlerden destek görüyordu. İran'a geçtiği zaman

*M. Düzgün, *Berhem* dergisinden.

her bakımdan İngilizlerden yardım görüyordu. Parası ve gelişkin silahları vardı. Elindeki olanaklar sayesinde bölge halkını yanına çekmeye çalışıyor, hatta kendi peşmergesi haline getiriyordu. Mar Şemun, artık Türklerle başa çıkamayacağını anlamıştı. Bu yüzden, Urmiye ve çevresindeki başka birçok yeri işgal ederek İran Kürdistanı'nı ele geçirip orada tutunmaya çabalıyordu.

Sımko bunun doğru olmayacağını, burasının Kürdistan'ın bir parçası ve Kürtlerin yurdu olduğunu, Asurilerin ve Kürtlerin öteden beri Türklerin egemenliği altında yaşadıklarını, Mar Şemun'un Kürtlerle değil Türklerle savaşmasını söylüyordu. Buna rağmen bölgenin günden güne elden çıkmaya başladığı açıkça görülür oldu. Kürtlerin Şuralar oluşturarak yönetimleri altında tuttukları Urmiye elden çıktı ve Asurilerin denetimine girdi. Sımko ile Mar Şemun arasında, Mart 1918'de Selmas yakınlarındaki Koneşeher'de yapılan son görüşmede, Sımko söz konusu niyetini yeniden iletti, ancak Mar Şemun kabul etmedi. Üstelik istediği toprakların elinde bulunduğunu ve burayı koruyacağını belirtmekten de çekinmedi. Sımko ise, burasının Kürtlerin yurdu olduğunu, bunu elde tutmak için savaştıklarını ve onun burayı ele geçirmesine izin vermeyeceklerini yineleyerek Mar Şemun'u öldürdü.

Bazı tarihçiler, İran hükümetinin bu olaydan haberli olduğunu yazar; oysa bu sırada Sımko'yla İran hükümeti arasında savaş bütün şiddetiyle sürmekteydi. Mar Şemun'un öldürülmesi nedeniyle Asurilerle Kürtler arasında şiddetli bir savaş baş gösterdi. Asurilerin daha yetkin silahları vardı, güçlüydüler. Söylentilere göre 1000 kadar Kürt esirini öldürdüler. Kürtler büyük kayıp verdiler. Türkler de bu durumu fırsat bilerek, İran Kürdistanı'na saldırıp Cilolarla savaştılar. Sımko ve Mar Şemun taraftarlarını Kürdistan'dan çıkardılar.

Hatta denir ki, Sımko, Asurilerle savaşmaktan yana değildi. Kürt ve Asur halkları yüzyıllarca birlikle ve baskı altında yaşamıştı. Yani iki halkın hedefleri birbirine çok yakındı. Ne yazık ki Mar Şemun'un bu işte kusuru vardı. Olumlu bir yaklaşım gösterseydi, sorun çözülür ve savaş olmazdı.

Örneğin Sımko'nun Türklerle ilişkileri pek iyi değildi; birkaç

kez aralarında savaş da olmuştu. Onun niyeti, Türkiye Kürdistanı'ndaki halkın Türklere karşı ayaklanıp haklarını talep etmelerinden yanaydı. Sımko, Birleşik Kürdistan'ı (Büyük Kürdistan) gözetiyor ve ona yönelik bir politika izliyordu. Türklerle aralarında güçlü ilişkiler yoktu, ancak onlarla savaşmak da istemiyordu. Ayrıca aynı zamanda hem İran'a hem Türkiye'ye karşı koyacak güce sahip değildi. Ayakta kalmasına ve güçlenmesine olanak sağlayacak bir politikadan yanaydı. Bu yüzden de Türklerle takışmaktan kaçınıyordu.

M. DÜZGÜN- *Bazı kaynaklar, Sımko'nun, İngilizlerle ilişkilerinin bulunduğunu yazıyor, ne dersiniz?*

A. SİMİTKO- İngilizlerle ilişkileri olmuş. Lawrens adında biri, Arabistan'dan Sımko'nun yanına gelmiş ve Kürt sorunu konusunda konuşmuşlar. Sımko, gücünü artırmak amacıyla İngilizlerle ilişki kurmaya eğilim göstermiş... Dini etkenin etkili olduğu ve bu yüzden Şeyh Mahmut'un İngilizlerle olmak istemediği sırada, Irak Kürdistanı'nın İngilizlerce bombalandığına tanık olan Sımko'nun artık İngilizlere güveni kalmamıştı. Bundan böyle ilişkileri kalmamış gibiydi.

M. DÜZGÜN- *Ya Rusya veya Sovyetler Birliği'yle?..*

A. SİMİTKO- Sımko'nun Rusya ile ilişkileri iyi olmuştur. O bu tarafta olmayı istemiş, buna özen göstermiş. Hatta bir keresinde Hoy'da (Khoy) Kürt meselesi konusunda büyük bir toplantı yapılmış... Çokça Rus yöneticisi ve subayı katılmış bu toplantıya. Bazı Kürt ağaları dinsel etkilerle bir Rus karakoluna baskın düzenlemiş ve birkaç Rus askerini öldürmüşler. Ruslar Sımko'ya demişler, "Siz bir yandan bizimle görüşmelerde bulunuyor, öte yandan Kürtlerden bazıları bizim askerlerimizi, Kazakları öldürüyorlar." Bu nedenle Sımko'yu tutuklayıp Tiflis'e sürgün ettiler. Altı ay kaldı orada.

Bu sürgün dönemi boyunca kardeşi Ehmed Ağa işleri üstlendi, İran'a ve Türklere karşı savaştı. Altı ay sonra Ruslar, Sımko'yu büyük bir ihtiramla getirip kardeşi Ehmed Ağa'ya teslim ettiler. Bu olaydan sonra da ilişkileri bozulmadan sürdü. Ancak

daha önce de belirttiğim gibi, bazı kimseler Rusya'dan destek görerek İran'a ve Osmanlılara karşı savaşmaktan rahatsızlık duyuyordu. Dini saiklerle böyle bir tutumu benimsemişlerdi. Fakat Sımko dinsel düşüncelerle hareket etmiyordu ve Rus hükümetinin Kürtlerin kurtuluşuna yardımcı olacağı kanısındaydı.

M. DÜZGÜN- *Sımko hareketi konusunda yapılan araştırma ve incelemeleri yeterli buluyor musunuz? Bu alana ilişkin herhangi bir dileğiniz var mı?*

A. SİMİTKO- Sımko hareketine ilişkin çokça eserin yazıldığını söyleyebiliriz. *Azerbaycan'ın 18 Yıllık Tarihi, Rızalye Tarihi, Afşar Tarihi* vb. daha birçok kitap...

Bu eserlerin yazarları İranlı olup Şah döneminde kitaplarını bastırabildiler. Doğruyu, gerçeklerle bağdaşanı yazamazlardı. Çünkü yazsalardı daha baskıdayken el konurdu.

Sımko hareketine ilişkin tarih kitaplarının yazıldığı dönemde kalem onların, düşmanın elindeydi. Gururla belirtmeliyim ki artık Kürt halkı epeyce yol aldı, şimdi kalem bizzat bizim elimizde. Bu son dönemlerde bazı tarihçilerin konuya daha gerçekçi yaklaştıklarını burada belirtmeliyim. Sözgelimi Dr. Abdurrahman Kasımlo, Dr. Said gibi saygın yazarlar kısa ama özlü bir biçimde konuyu değerlendirmişler.

Sımko hareketi en büyük başkaldırılardan biri. Ayrıca sahip olduğu bazı özellikleri, gerçekleştirdiği kurumlardan bazıları bugün bile özgünlüğünü koruyor. Sözgelimi Urmiye, Gelağe (Gelaxe), Selmas vb. kentlerde ve birkaç köyde Şuraların kurulması (bunlar halk tarafından oluşturulan en yetkili yerel yönetim organlarıydı). Yürütme yetkisi (hükümet) bu Şuraların elindeydi. Yine bu dönemde ayda bir yayınlanmak üzere bir Kürtçe gazete çıkarılmış. O zamanlar Kürdistan köyleriyle bağlantı kurmak için telsiz kullanılmış olması da dikkate değer bir şey. Daha başka ileri şeyler de var... Sımko zamanında otonomi söz konusu değil, istenen bağımsızlıktır.

M. DÜZGÜN- *İsmail Ağa Sımko'nun ailesi hakkında bizi kısaca bilgilendirir misiniz?*

A. SİMİTKO- Cevher Ağa, Sımko'nun ağabeyidir. Onun önderlik ettiği direnişler de bir hayli ünlüdür. İran'ın büyük özgürlük kahramanlarından birisidir. Settar Han ve diğer Meşrutiyetçi önderlerle ilişkileri varmış. O dönemde de Kürdistan (yani İran Kürdistanı -M.D.) kurtarılmış özgür bir bölge durumundaydı. Osmanlı hükümeti burayı İran aleyhine kullanmak istiyordu. Bu amaçla Sımko'nun babası Mehmet Ağa'yı görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a çağırdılar. Ben bu görüşmelerin seyri konusunda fazla bilgi sahibi değilim. Ancak ondan istenen, Türklerden yana bir politika izlemesiydi. Neticede Mehmet Ağa orada öldürüldü. Yani Sultan Abdülhamid tarafından...

Mehmet Ağa'nın babası Ali Handır. O da büyük direnişçilerden biridir. Urmiye ve çevresinde çetin mücadelelere önderlik etmiş. Sonunda İran tarafından öldürülmüş. Onun babası İsmail de yine İran tarafından öldürüldü. Babamın yaptığı hesaba göre, sadece dört babalık bir süreçte Sımko ailesinden 80'i aşkın insan, İran ve Türkiye hükümetleri tarafından katledilmiştir.

NASTURİ AYAKLANMASI VE BASTIRILMASI*
(12-28 Eylül 1924)

A. AYAKLANMANIN SEBEPLERİ:

1. Musul Sorunu:

Lozan Konferansı sırasında Musul bölgesinin Türkiye'ye katılıp katılmaması konusunda anlaşma olamayınca, Lozan Anlaşmasının üçüncü maddesine göre Türk-Irak sınırının tayini işi sonraya bırakılmıştı.

Er geç halli gereken bu konuda, Türkiye'nin İngiltere'ye karşı tutumu şöyle idi:

Barış akdedilmiş olduğu için, Musul sorununun çözümünde Türkiye'nin tutumu, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki siyasetine bağlı olacaktı. Şurası bir gerçekti ki, Musul ili İngiltere ile Türkiye arasında ya kuvvetli bir bağ veya birbirlerine karşı kullanacakları bir silah demekti. Musul sorunu, Türkiye için önce bir milliyet meselesi idi. İl nüfusunun %66'dan çoğu Türk ve Kürt idi. Bunlar, Anadolu'da tamamen kader birliği yapmış iki millet halinde olup memleketi beraberce idare etmekte idiler. Musul'da bulunan kesirsiz olarak yarım milyon ırkdaşlarını yabancı bir devlete kışkırtma ve bozgunculuk aleti olarak bırakamazlardı. Yapılacak görüşmelerde İngiltere bu konuda ısrar ettiği takdirde Türkiye'ye karşı kötü niyetli olduğu anlaşılmış olacaktı ki, o zaman Türkiye'nin, Lozan barışını sadece bir mütareke niteliğinde sayması, iç ve dış siyasetini ona göre düzenlemesi lâzımdı.

Musul sorununun Türkler için önemli ve hayati bir mesele

*Harp Akademileri Kitaplığı, Albay Reşat Hallı'nın *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924- 1938)* adlı kitabından alınmıştır.

oluşu da bu sebeplerden ileri gelmekte idi. Oysa Musul İngiltere için, Türkiye hakkında kötü niyet ve kararı olmadığı takdirde, ikinci derecede önem taşımakta idi. Musul Türkiye'de kalmış olsa da İngiltere yine tamamen tatmin edilmiş olabilirdi. Zira, Musul Türklerin olunca İngiltere petrol ve sair madenleri serbestçe ve güvenle işletebilirdi. İngilizlerin, Türkiye'nin kendi milli sınırları içinde ekonomik alanda gelişmek gayesinde olduğunu ve Irak üzerinde hiçbir tecavüz fikri beslemediğini bilmeleri lâzımdı. Hatta isterlerse bu konuda kendilerine garanti dahi verilebilirdi. Aslında Türkiye'nin Irak'a karşı bir tecavüz fikri olsa, Musul'un İngiltere'nin elinde olması Türkler için pek ciddi bir engel teşkil etmiş olamazdı.

Lozan'da da görüldüğü üzere, İngilizlerin ileri sürdükleri en önemli tutamaklar, Cemiyeti Akvam'dan (Milletler Cemiyeti) aldıkları mandat vaadi ile Şerif Hüseyin ve Araplara harbin başında yapmış oldukları vaatlerdi. Oysa, Cemiyeti Akvam tarafından Irak mandasının İngiltere'ye verildiğine dair henüz ortada resmi bir belge de yoktu. Verilmiş olsa bile, bu husus Cemiyeti Akvam sözleşmesinin 22. maddesi 4. fıkrası gereğince mandater (himayeci) devlet hakkında halkın oyu alındıktan sonra verilmiş olabilirdi ki, bunun için de serbest oy verebilmesi için ilkin memleketin boşaltılması lazımdı. Bu yapılıncaya kadar Cemiyeti Akvam manda vermiş olsa da geçerli sayılamazdı. Ayrıca, Musul'un Irak'a dahil olduğu keyfiyeti de ispatlanmaya muhtaçtı. Bütün bunlar bir yana, hukuken Türkiye'ye ait olan bir araziyi onun rızası olmadan hiç kimse başka birine veremezdi. Şu halde, İngilizlerin Şerif Hüseyin ve Araplara yaptıkları vaatler de bu nitelikte idi ve görüldü ki, Şerif Hüseyin'in 1 Ekim 1923'te Cemiyeti Akvam'ın mandalar hakkındaki kararını protesto edişi, İngilizlerin kendisine ve Araplara yaptıkları vaatleri Türklere karşı tutamak olarak kullanamayacaklarını ispatlamış demekti.

Musul konusunda yapılacak bir anlaşma ile İngilizler:

Musul petrollerini, güveni Türkler tarafından sağlanan bir bölgede sükûnetle işletebilmek ve ekonomik bakımdan kısa çıkak İskenderun Körfezi olduğu için petrol nakliyatını güvenle yapmak;

Hindistan yollarının en önemlilerinden biri olan Anadolu demiryollarını bir İngiliz şirketine işletmek, ayrıca Samsun-Sivas-Diyarbakır ve doğuda da bazı hatların imtiyazını almak;

Bunlardan başka Türkiye'de ekonomik faydalar sağlamak;

Boğazlara hakim olan ve Kafkasya'daki ırkdaşlarına, Suriye'ye, İslam milletlerine ve bütün Doğu'ya etkili olacak bir devletin dostluğunu kazanmak suretiyle gereğinde bu durumdan faydalanmak olanaklarını elde etmiş olabilirlerdi.

Bu belirli çıkarlara rağmen, İngilizlerin Türklerle dost geçinmeye niyetli olup olmadıkları Musul meselesinde anlaşılmış; bu arada İngilizler, yaptıkları baskı, tehdit ve asker göndermelerine rağmen Süleymaniye sancağına tamamen hâkim olamamışlardı. Bu sancaktan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili seçilip gönderilmiş; fakat Türkiye, mesele Lozan Anlaşması'nın 3. maddesiyle ilgili olduğu için, bunları Meclis'e almamıştı. Keza, Musul da işgal altında olduğu halde yine milletvekili göndermiş, bunlar da aynı sebeple Meclis'e alınmamıştı. Bütün bu olaylar İngiltere'nin plebisitten (halk oylaması) kaçmakta olmasının nedenlerini açıkça ortaya koymakta idi. Türkiye, her şeye rağmen plebisit üzerinde ısrar etmeye kararlıydı. Mesele bir defa prensip olarak kabul edildiği takdirde, bunun yapılış tarzı ve ayrıntıları üzerinde tarafları tatmin edecek tedbirlerin alınması görüşülebilirdi. Meselenin Cemiyeti Akvam'da halli yoluna gidildiği takdirde, İngilizler orada nüfuzlu oldukları için, ne dereceye kadar Türklerin lehine sonuçlanacağı bilinemezdi. Bu sebeple Türkiye, daha önce Fransa ve İtalya'yı bu konu üzerinde hazırlamak durumunda idi.

Görüşmelerde İngilizler plebisit tarzını kesinlikle reddettikleri takdirde, harp sırasında Müttefikler ve en son Wilson tarafından ilan edilen prensiplere uygun bir hal tarzının İngilizlerce teklif edilmesi istenecekti. Ortaya bir prensip atmadıkları ve sadece Cemiyeti Akvam'dan aldıkları manda vaadi ve Araplara yaptıkları vaatler gibi dayanıksız esaslar üzerinde durdukları takdirde, haksız oldukları ve yeni prensiplere uygun hiçbir hal tarzı bulamadıkları açıkça ilan edilecek ve daha sonra Türkiye, Musul'un milliyet prensibine uyularak bölünmesi yani Türk ve Kürt ço-

ğunluğunun bulunduğu kısımların Türkiye'de, Arap çoğunluğu olan kısımların da Irak'ta kalmasını teklif edecekti. Tarafların iddialarını bağdaştırabilecek olan bu prensip, Türk ve İngiliz heyetlerinin demeçleri ile de çelişmemekte idi. Bu tarzda yapılacak bir taksimde şüphesiz bazı ekonomik zorunluluklar ve ulaştırma meselesi söz konusu idi. Keza, bu takdirde Türkiye ve Irak arazileri birbirine girmiş durumda kalabilir ve bazı geçişmeler meydana gelebilir ve bu durumda her iki taraf askeri ve ticari nakliyat için diğer tarafın arazisinden geçme hakkını alır, dolayısıyla bu konuda birtakım özel anlaşmalar yapılmış olabilirdi. Esasen buna benzer durumlar ve bu tarzda geçme hakkını tanıyan anlaşmalar zaten vardı (Doğu Prusya, Danzig, İskenderun ve Batum limanlarından Türkiye'nin faydalanması; Bağdat demiryolunun Meydanıekbez-Müslimiye-Çobanbey kısmında Türkiye'nin, Nusaybin kısmında Fransa'nın askeri nakliyat yapma hakkının haiz olması vb. gibi).

Türkiye, Musul meselesini esas itibarıyla bir Türk ve Kürt meselesi olarak görmekte ve ekonomik ayrıcalıklar konusunda İngiltere'ye hiçbir güçlük çıkarmayı düşünmemekte idi. Törkiş Petroliyum (Turkish Petroleum) meselesi dahi bu anlayış içinde kolaylıkla hal olunabilirdi. Oysa, İngilizlerin Musul meselesinde başlıca gayeleri:

Türkiye'yi ileride büyük ölçüde parçalanmaya uğratabilmek için, içişlerine karışmayı mümkün kılacak bir Kürt kitlesini ellerinde bulundurmak;

Bu suretle aynı zamanda petrol madenlerinden emniyetle faydalanmak;

Kürtleri Araplara karşı sanıp Kürt azınlığının savunmasını bahane ederek Irak'tan hiç çıkmamak için ayrıca sebepler ortaya çıkarmak idi.

Türkiye'nin izlediği politika ne kadar yapıcı olursa olsun, elbette ki İngilizlerin sadece kendi çıkarları açısından izledikleri politika ile bağdaşamazdı. Bu sebeple, İstanbul'da yapılan ikili görüşmeler (Haliç Konferansı) bir sonuç vermedi ve mesele Cemiyeti Akvam'a intikal etmiş oldu. İngilizler görüşmelerin yanı sıra gayelerini elde etmek bakımından elverişli bir ortam yarat-

mak için el altından giriştikleri faaliyetleri daha da artırdılar. Amerikalıların da iştirakiyle gönderdikleri misyonerler ve yardım heyetleri aracılığı ile Ermeni ve Nasturileri bir Rumiye iline geri çağırarak orada kuvvetli bir unsur meydana getirmek gayretine düştüler. Rusya, Türk sınırı dolayına daha ziyade Ermenilerin geri dönmelerine yardımcı olma çabasında idi. İran ise, bunlardan para ve sair bol çıkar sağladığı için bu devletlerin istekleri dışında hareket edemez duruma sokulmuştu.

İngiltere, Amerika ve Rusya gibi büyük devletlerin himayeleri altında Rumiye'de (Rızalye) yoğunlaşan Ermeni ve Asurilerin, yine bu devletlerin bol yardımları sayesinde hızla gelişerek Türkiye için tehlikeli bir kuvvet haline geleceklerinde şüphe yoktu.

Bu durum, gelecekte Türkiye'ye olduğu kadar İran için de zararlı ve tehlikeli idi. Fakat İran bu durumun önüne geçecek yetenekte ve niyette değildi. Onlar, Ermeni ve Asurilerin Rumiye ve Selmas'ta yerleşmelerinde herhangi bir sakınca da görmüyorlardı. Zira, uzun yıllardan beri Azerbaycan'ın batı sınırlarında yaşayagelmiş olan ve bu yerle ilgileri ve çıkarları bulunan bu Hıristiyanlar çok önceleri yapılan ihtilaller sonunda ve Birinci Dünya Harbi'nin beklenmedik olayları yüzünden vatanlarını bırakıp uzak yerlere dağılmışlardı. Şimdi ise güvenlik sağlandığını görerek yurtlarına dönmekte olduklarını sanıyorlardı. O sıralar tamamen İngilizlerin etkisinde olan İran, hiç şüphesiz bu meseleyi ciddiye alamazdı. Oysa Türkiye, yakın gelecekteki bu tehlikeyi bizzat kendisi önlemek, bunun için de ilkin sınırlarında askeri tedbirler almak ve İran'la olan siyasi ilişkilerine yeni bir yön vermek durumunda idi.

2. Türk-İran Siyasi İlişkileri:

İran'ın Türkiye'ye karşı tutumu, lehte ve aleyhte olmak üzere zıt iki manzara arz ediyordu. Aleyhte olan tutumu ortaya koyanlar, daha ziyade milli çıkarlarını, İngiliz ve Amerikan parasında gören devlet adamları idi. Bunların izlediği politika, hiçbir zaman dostane olmamıştı. Gerçek böyle olmakla beraber İran Devleti yöneticileri, bir yandan ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesi bakımından Türkiye'ye dost görünmek ihtiyacını duyar-

ken, bir yandan da kendi topraklarındaki aşiretleri Türklere saldırtmak ve Türkiye'deki aşiretleri kandırarak İran arazisine göçe teşvik etmek; keza, Kotur ve Saray aşiretleri arasında kasten çıkarttıkları bir olayı bahane ederek bir takım süvari ile gösteri niteliğinde bir hareketle Türk sınırını tecavüz etmek gibi devam ettirdikleri olaylar dolayısıyla, dostluğa sığmayan bir tutum ve düşmanca bir siyasi davranış içinde idiler.

İran Devleti yöneticileri, gerçekte milletin çoğunluğunu Türkler teşkil ettiğinden, bunların milliyet duygusu ile bir gün gözlerini Türkiye'ye çevirmeleri için, eskiden beri olduğu üzere geleneksel mezhep düşmanlığını körükleme yolunu tutmuşlardı. Okullarında Türkçe öğrenimi kesinlikle yasaklamışlar, bu yetmiyormuş gibi, son zamanlarda İran'da Türkçe konuşan halkın aslen Fars iken ortaçağda Türk ve Tatar istilaları zamanında zorla Türkleştirilmiş olduklarını telkin eden tarih kitapları okutacak kadar işi ileri götürmüşlerdi.

Bu tür tutumlarından ötürüdür ki, Türkiye hemen hemen hiçbir zaman bunlardan samimi bir muamele görmedi. Bununla beraber, gelecekte beklenen daha büyük tehlikeye meydan vermemek için İran'la dostluk ilişkileri arayıp kurmakta fayda vardı. Zira, İran Devleti'nde ırk birliği yoktu. Buna karşılık kuzey ve güneyden gelen tazyiklerin ve Türkiye'de meydana gelen olayların bıraktığı etkilerle çeşitli ırkların milliyet hisleri, İran hükümetinin bütün ters yönde gayretine rağmen kuvvetleniyordu. Bu itibarla, bir gün bu devletin parçalanacağını düşünmek mümkündü. Böyle bir durum hasıl olduğu takdirde ise Türkler, Ruslar ve İngilizler gibi İran da daha çok tehlikeli komşularla daha geniş bir surette çevrilmiş olacaktı ki, bunun doğuracağı sakıncaların önemi açıktı. Bundan dolayı böyle bir duruma meydan vermemek için, Türklerin, sürüp gelen düşmanca davranışlara rağmen İran'ın parçalanma felâketine düşmesini kolaylaştıracak ve dolayısıyla İngiliz ve Rusların emellerine hizmet edecek her türlü davranıştan çekinmesi ve İran yöneticilerinin tertiplediği düşmanca hareketleri en az seviyeye düşürme çarelerini düşünmesi lâzımdı. Böyle bir sonucu elde etmek için de Türkiye, İran üzerinde etkili olabilecek şu tedbirleri alabilirdi:

- İran Azerbaycanı'nın ticaret yolunu teşkil eden Beyazıt-Erzurum-Trabzon transit yolunun faydalanılır hale getirilmesi ve o zamana kadar Kızıldize'de yapılmakta olan gümrük işleminin Erzurum'a nakli suretiyle kolaylık sağlanması:

Bu durum İran için pek önemli idi. Çünkü, ne Kafkas ne de Bağdat yolu, Azerbaycan mallarının Trabzon yolu ile olduğu kadar güvenli ve ucuz bir şekilde nakline elverişli idi. Bu itibarla bu yolu açık bulundurmanın İran hükümeti üzerinde yapacağı etki pek büyük olabilirdi.

- Türkiye'deki İranlılarla, İran'dan Türkiye'ye gelip yerleşecek olanların askerlik yükümlülüğünün İran lehine uygun bir şekle sokulması:

İran'daki Türk hariciye memurları aracılığı ile İran hükümetine sürekli olarak Türk iyi niyetinin anlatılması ve her iki hükümetin İngiliz ve Rus emellerine hizmet eder şekilde birbiri aleyhinde çalışmalarından meydana gelecek sakıncaların ayrıntılı olarak belirtilmesi.

- Türkiye'deki İran Büyükelçisine farklı bir muamele yapılması;

- İran sınırında iki taraf temsilcilerinden kurulu bir komisyon marifetiyle arazi üzerinde yeniden incelemeler yapılarak anlaşmazlık halinde olan hususların giderilmesi.

Bu ve buna benzer tedbirlerle, bir yandan İran hükümetinin Türklere karşı olan düşmanca davranışı bir dereceye kadar azaltılmış, diğer yandan da Türkiye'nin bütün iyi niyetli gayretine rağmen İran'da yine bir parçalanma durumu meydana gelirse, o zaman Türklere katılması istenen İran Azerbaycanı halkının şimdiden gönüllerini kazanmak olanağı elde edilmiş olurdu. Bu tür davranışla bir dereceye kadar da olsa İran hükümeti ileri gelenlerinin ve özellikle Başbakan Rıza Han'ın minnettarlığı kazanılmış ve dolayısıyla bunların rızası ile Van ve Hakkari illeri ile Revandiz ve Süleymaniye bölgeleri arasında en güvenli irtibat yollarının geçmekte bulunduğu İran sınırından gizlice faydalanmak mümkün olabilirdi.

Türk-İran ilişkilerinin düzeltilmesi yolunda harcanacak bütün bu gayretlere rağmen, İran hükümetinin düşünce ve tutu-

munda değişme olmaz ve Türklere karşı düşmanca davranışlara devam ederse, o zaman Türklerin de tutumlarını değiştirmesi gerekirdi. Şöyle ki; ilkin transit yolunu kapayıp, sonra da Türkiye'de siyasi mülteci olarak bulunan Sımko'yu resmi olmayan yardımlarla İran'a göndermek suretiyle hem Rumiye, Selmas dolaylarında yoğunlaşmakta olan Ermeni ve Nasturiler dağıtılır, hem de İran hükümetinin başına yeni gaileler çıkartılır ve böylece İran üzerinde önemli bir tazyik yapmak mümkün olurdu.

İran devlet adamlarının Türkiye'ye karşı bu olumsuz tutumlarına karşılık halk ise, tamamen Türklerin lehinde idi. Türk-İran ittifakını istemekte ve İran'ın tek başına yaşayamayacağı kanısında idiler.

Türkiye, İran halkını hedef tutan aktif bir siyaset izlemiş olsaydı muhakkak ki, İngiliz ve Rus siyasetlerini geride bırakacak derecede başarırdı. Çünkü, İranlılar Türklere kurtarıcı ve öncü gözü ile bakıyorlar ve Türkiye'de cereyan eden olayları büyük bir ilgi ile izliyorlardı. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması İran mücahitlerince memnunlukla karşılanmıştı. Zira bunlar hilafetin kalkması sonunda Türk-İran ilişkilerinin daha da genişleyeceği inancında idiler. Türkiye, 2-3 sene İran'da düzenli bir programla çalıştığı takdirde isterse Türk-İran askerî ittifakını dahi sağlayabilir ve dolayısıyla doğuda önemli bir kuvvet ve servet kaynağına sahip olabilirdi.

3. Türk-Irak Siyasi İlişkileri:

Türkiye Cumhuriyeti ile Irak arasında tahdit edilmiş bir statüko sınırı mevcut değildi. Türkiye; statüko hududu olarak Mondros Mütarekesinde Türk kıtalarının bulunduğu duruma göre tespit edilen hattı (Süleymaniye'nin 20 km güneyi-Bazvan'ın 15 km güneyi-Altınköprü'nün 5 km kuzeyi-Musul'un 50 km güneyi-Ümütcabe ile Aynültavahıyat arası-Arulmahrube civarından geçerek Biret'in 30 km güneydoğusunda Fırat'a kavuşan hat) kabul etmekte ve Cemiyeti Akvam, Musul sorununa kesin bir karar verinceye kadar Irak kıtalarının hiç olmazsa İngilizlerin mütarekeden sonra teklif ettikleri hattın (İran sınırındaki Adrama dağları-Şehirpazar'ın 5 km güneyi Dranniye'nin 25 km

güneyi-Zabbıkebir ve Revandiz'in 40 km batısında Fasruk'u kesen ve bu nehrin Umadiye'nin hemen kuzeyinde dirsek teşkil ettiği noktaya kadar bu nehri takip ederek buradan Zahno'ya çizilen doğru bir hat) gerisine alınmalarını istemekte idi. Buna karşılık Türk kıtalarının da bu hattı ve Şemdinli ilçesinin güney sınırını daha güneye geçmemeleri kabul edilmişti.

4. Türk-Rus Siyasi İlişkileri:

İngilizlerin nüfuz sahası içine almak istedikleri bölgelerde Rusya'nın da gözü vardı. O da çeşitli yollarla bir yerleri egemenliği altına almak emelinde idi. Bu sebeple bir yandan Amerikalıların misyoner örgütüne karşılık Bolşevik örgütünü kurmak, diğer yandan da bazı nüfuzlu Ermenileri kendi hesabına kullanmakla maksadı sağlamaya çalışmakta idi. Şöyle ki; bu bölgelerde geniş arazi ve mülk sahibi Ermeni ve Asurilere, gösterdikleri köylere karşılık Rus bankalarından ödeyemeyecekleri kadar bol kredi vermekte idi. Böylelikle bu yerlere sahip olma olanağını bulacak ve buraları kendi mallarına dağıtabilecek, hatta Erivan ve sair yerlerden göçmen getirerek iskân etmek suretiyle adeta kendisine bağlı bir müstemleke vücuda getirmiş olacaktı.

Rusların bu tür teşebbüslerinden maksatları, ne pahasına olursa olsun İran'da İngilizlerden üstün olmak ve Çarlık zamanında olduğu üzere Rumiye dolaylarını elde bulundurmak idi.

Neticede Türk sınırları üzerinde böyle geniş bir arazinin Rus müstemlekesi (sömürgesi) haline girmesi şüphesiz ki, Türkler için sınır boyunda yeni bir Bolşevik tehlikesini doğurmuş olacaktı.

5. İngilizlerin Musul Sorunu Dolayısıyla Giriştikleri Faaliyetler:

İngilizler, Musul sorununun çözümlenmesinden önce Türkiye ve Rusya'ya karşı birer Kürt, Ermeni, Asuri ve Keldani hükümeti kurmak siyasetini izlemekte idiler. Bunun için çeşitli yollardan çalıştıkları gibi, Revanduz'da büyük nüfuz sahibi Sidda'yı da bol para ve sair çıkarlar karşılığı kendi hesaplarına çalıştırmakta idiler. Bu suretle İngiliz emellerine hizmet eden Sidda, Rumiye bölgesine yerleşmekte olan bu Ermeni ve Asurileri sınır bo-

yundaki Kürt kabileleri ile uzlaştırarak bir Kürt ve Ermeni ittifakı meydana getirmeye çalışıyor ve bu işte bazı Kürtlerden yardım da görüyordu. Zira kışın hayvanlarını Musul civarında barındırmakta olan Herki Kürt aşireti ve diğer bazı Kürtler, hayvanları Musul bölgesinde bulunduğu sırada Sidda'nın el koymasından korktukları için ona itaatli görünmek zorunda idiler.

İngilizler Türklere karşı bu sinsi ve gizli planlarını gerçekleştirmek için Irak'taki Ermeni ve Asurilerden faydalanma yolunu tutmuşlardı. Bunların erkeklerini silahlandırarak Kerkük, Koysancak, Erbil ve Revandiz dolaylarında toplamakta, kadınlarını ve çocuklarını ise Rumiye'ye göç ettirmekte idiler. Maksatları, Musul'da Türklere karşı önemli bir kuvvet vücuda getirmek; ve aynı zamanda Sidda aracılığı ile bir Kürt-Ermeni ittifakı kurarak mandaları altında Irak gibi ismen bağımsız Kürt ve Ermeni hükümetleri ve fakat fiilen bir İngiliz müstemlekesi meydana getirmekti.

İngilizlerin Türklere karşı kurmak istedikleri bu hükümetler ve onların ittifakından diğer bir maksatları da; Türkler Ruslarla anlaşıp 1907 anlaşmasını tekrar meydana getirecek olurlarsa, Irak sınırında Ruslarla aralarında tampon bir bölgeyi ellerinde bulundurmaktı.

İngilizler bu arada Türkiye'ye yönelmiş faaliyetlerine ara vermeden devam etmekte idiler. Bir yandan Nasturileri Hakkari güney bölgelerine sürüyor, diğer yandan da Bitlis, Garzan ve Erzurum bölgelerine kadar para ve propagandalarını ulaştırarak Kürt aşiretleri ve özellikle Bitlis'teki Kürt reisleri arasında ve Erzurum dolaylarındaki muhalif kişiler arasındaki Kürt bağımsızlığı fikrini yayıyor ve kuvvetlendiriyorlardı. Hatta en etkilisi; bizzat Türk subaylarına kadar el atarak bu bölgelerden olan bazı subayları elde ediyor ve bu suretle de, Türkleri Musul sorununda tamamıyla aciz bırakmak ve hatta daha ileri giderek Türkiye'nin doğu ve güneydoğu kısımlarını ele geçirmek istiyorlardı.

İngilizlerin, su üstüne çıkmakta olan bu türlü gizli faaliyetlerini gören Türk hükümeti ise, onların bu hareketlerine karşılık olmak üzere statüko sınırı dışında propaganda yapılmasına, aşiretlerden özel teşkilat kurarak Musul ili dahilinde yapılacak pro-

paganda faaliyetinin artırılmasına 1924 Haziranı sonlarında karar vermişti. Türklerin gayesi ve karşı tedbir almaktan maksatları, İngilizlerin Hakkari iline Nasturileri kullanarak uzattığı eli kırmak ve aynı zamanda Musul sorunu Cemiyeti Akvam'da görüşüldüğü sırada İngilizler, Haliç Konferansı'nda tespit edilen sınırın (Şemdinan, Çölemerik, Beytüşşebap kasabalarının hemen güneyinden geçirerek Hazil suyunu takiben Fırat'a kavuşan hudut) güney kısımlarının Irak'a ait olduğunu iddia ettikleri için buraları işgal suretiyle Nasturileri defetmek ve Musul görüşmelerinde hâkim bir durum sağlamaktı.

B. AYAKLANMA:

1. Ayaklanma Öncesi Durum:

Türk hükümetinin İngiliz kışkırtmalarına karşılık olmak üzere sınır dışında propaganda faaliyetine geçme kararı, önce bir teşkilat sorunu idi. İngilizlerin Nasturileri kullanarak Kürtler arasında propaganda yapmalarını ve Kürtleri kandırmalarını önlemek amacını güdecek böyle bir örgütün meydana getirilmesi ise, ilkin Türk sınırları içinde İngilizler tarafından silahlandırılan Nasturileri bu işte etkisiz bırakmak için ellerindeki silahları almak lâzımdı. Bunun için de aşiretler yeterli olmadığından kıta kullanmak gerekecekti. Böyle bir harekete girişildiği takdirde ise, İngilizler karışmasalar dahi Türk sınırları içindeki Nasturiler ya kısa bir direnmeden sonra sınır dışına çıkarlar veya sınır dışındaki muntazam örgüte sahip ırkdaşlarının yardımı ile halen bulundukları bölgede karşı koyabilirlerdi. Bu sebeple her iki ihtimale göre de hazırlıklı bulunmak şarttı. Oysa, bölgenin bu kısmında (Cizre'nin Silopi nahiyesinin doğu hududunu teşkil eden Hazil suyunun doğusundaki bölge ile Çölemerik güneyi) Türk hükümetinin ne idari teşkilatı ne de askeri kuvveti vardı. Bunun için ilk iş bu bölgeye asker göndermek ve bir idari teşkilat kurmak lâzımdı. Bunun için de Beytüşşebap'a bir piyade alayı ile bir de dağ bataryası, Çölemerik'e bir piyade taburu ile bir dağ takımı göndermek yeterdi. Ayrıca, yıkıcı propagandaya karşı koyma

maksadıyla kurulacak teşkilatta Kürt aşiretlerinden de faydalanmak lâzımdı. Her ne kadar bazı aşiretler bu işe taraftar görünüyorlarsa da başlangıçta bunlara pek güvenilemezdi. Ancak bunların genellikle adliyece mahkûm olan reisleri, bölgeye yaklaşan Türk askerinden korkmadıkları takdirde yardımcı olacakları düşünülebilirdi. Harekâtta ise, bu aşiretler bölgelerindeki kıtaların komutanları emrine verilerek durum ve aşiretin özellikleri dikkatte bulundurulmak suretiyle bunlardan azami derecede faydalanmak mümkün olabilirdi.

Nasturilerin kısa bir direnişle sınır dışına çekildikten sonra tekrar dönmelerini önlemek için ise, bu bölgedeki sınır taburları yeterli olmadığından, Cizre ve Çölemerik sınır taburlarının arasındaki boşluğun özellikle Nasturilere ait olan kısmında, ayrıca bir sınır taburu teşkili lazımdı. Türk hükümetini güvenliği sağlama yolunda bu türlü tedbirler almaya sevk eden etkenler, çeşitli ve oldukça ciddi idi. İngilizlerin kışkırtması ve ayartması ile Hakkari bölgesinde toplanmakta olan silahlı Nasturiler, bölgede güven ve düzeni bozucu hareketlerini her gün biraz daha artırıyorlardı.

2. Hangediği Olayı (Ayaklanması):

Nihayet bir gün (7 Ağustos 1924) Hakkari Valisi'ni, Hangediği civarında yaralayarak esir aldılar ve beraberindeki jandarma komutanı ile birkaç eri şehit ettiler. Bu suretle fiilen başlayan ayaklanmayı Hakkari Valisi Halil Rıfat Bey şöyle anlatmaktadır:

"Beytüşşebap'tan sonra Çal aşiretlerinin de özel teşkillerini ve Nasturilerin yerlerini ve kuvvetlerini yakından görmek ve daha bazı önemli işleri yapmak için 7 Ağustos 1924'te Çölemerik'ten Çal'a hareket edilmişti. Denetlemeye çıkan İl Jandarma Komutanı ile Çal takımına atanan jandarma teğmeni, dokuz piyade, altı süvari jandarma, bir tahsildar, üç hayvan kiracısı olmak üzere dört silahsız sivil de beraberdi. Nasturilerle temas etmemek için alınan bütün tedbirlere rağmen, yolumuz Nasturi sınırının en doğusunda ve Güney kabilesinin yedi saat uzağında, fakat bunlardan ancak 5-6 hanenin sakin bulunduğu derin bir dereden geç-

mekte idi. İşte ertesi sabah erken saatlerde bu dereden geçerken, birdenbire 10 dakika süre ile dört taraftan şiddetli bir ateşe maruz kaldık. Yolcular arasında vali olduğu anlaşılınca ateş kesildi ve 200 saldırgan Nasturi birden etrafımızı sardılar. Sağ kalan jandarmaların silah ve cephanelerinin alındığı, bizim esir olduğumuz o gün, sekiz saat mesafede Nuhup kabilesinin reisi ve bu cinayet olayının tertipçisi Gulyano adında birinin yanına sevk edildik. Ertesi gün Irak'ın Umadiye hükümetine teslim olunmak üzere yola çıkarıldık. Muhafızlar İngiliz askeri terbiyesi görmüş olacaklar ki, aynı İngilizler gibi muamele ediyorlardı. Aşağı Tayyari'ye ait Kiman köyüne gelince bu kabilenin reisi ve Aşağı Tayyari Nasturilerinin en kuvvetlisi olduğu halde her vakit hükümetimize dost olduğunu hareketleri ile ispatlayan Hoşabe adındaki kişi bu durumu önlemeye çalıştı. Muhafızların inat etmelerine rağmen kuvvetle karşı koyacağını bildirdi. Bir gün sonra oraya gelen Gulyano'ya, aynı şiddetle karşılıkta bulundu ve dün özgürlüğümüzü iade etti. Bugün Çala geldik. Bu çatışmada İl Jandarma Komutanı Binbaşı Hüseyin ile üç jandarma eri şehit, üçü ağır olmak üzere beş jandarma erimiz yaralandı.

Olaya sebep; caniler, Çal ve dolaylarındaki aşiretlerden bazılarının hükümetten bunlar üzerine asker gönderilmesini istediklerini iddia ediyorlardı. Tabiatıyla bunlar hareketimizi haber almışlar ve bir gün önce tertibat alarak bu cinayeti kasten yapmışlardır. Nuhub'da Gulyano'nun yanında iken, iki İngiliz uçağının üzerimizde uçtuğu ve sabah da epey aşağıdan iki uçağın sınırımız dahilinde dolaştığı ve bizim esir sıfatıyla Umadiye'ye gönderilmek istenmekliğimiz ve Nasturiler arasında üniformalı ve silahlı İngiliz askerlerinin görülmesi, İngilizlerin son günlerde bu canileri hükümetimiz aleyhine kışkırtmakta olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Bu elim seyahat ve olay, Nasturilerin bulunduğu yerlerin geçilmesi güç ve ayakkabı ile yürünmesi mümkün olmayan yüksek dağlar, derin dereler, yolsuz ve ıssız yerlerden ibaret olduğunu ve bir askeri harekât yapılacaksa, komutaların bizzat bu havaliyi görmeleri lüzumunun kesin bulunduğunu ve güneyden yardım almadıkları takdirde kuvvetlerinin iyi atıcı ve iki binden aşağı olmadığını bize gösterdi.

Olay bendenize kanlı yaşlar döktürmekle beraber Nasturilerin tedibi ve topraklarından atılmaları için hükümetimize gerçek bir sebep vermiş bulunmaktadır."

C. TENKİL HAREKÂTI:*

1. Tenkil Harekâtının Lüzumu Üzerinde Düşünceler ve Alınan Ön Tedbirler:

Bu olay, hükümete karşı ayaklanmış bulunan Nasturi eşkıyasının tedibini artık zorunlu hale getirmiş oldu. Ancak bu ayaklanmayı bastırmak için düzenlenecek harekât, sükûnet ve ileri görüşlülükle yapılmalı ve gerekli bütün tedbirleri almak suretiyle az kuvvetle başarı sağlamak esasına dayanmalı idi. Gerçekte bu olayın telkinlerle yapılmış olması, daha da genişleyerek siyasi bir nitelik alması ve büyük bir tehlike doğurması ihtimali de vardı. Bu itibarla, alınacak tedbirler o derece yeterli olmalıydı ki, sınır dışındaki Nasturilerin de ayaklananlara katılması halinde tümüne birden kesin bir harekât yapılmasın. Sorun; hem hazırlık hem de sürat, şiddet ve kesinliği gerektirdiği için masraf vesaireden çekinmemek gerekti. Aksi halde kaybedilecek zaman ayaklananların yararına olacağı gibi, o bölge kamuoyunda fena etkiler yaratmış ve harekâtı güçleştirmiş olacaktı.

Durumun ciddiyet ve nezaketini gören 7. Kolordu Komutanı, İngilizlerin Nasturilere manen ve maddeten yardım etmeleri karşısında esaslı bir hazırlıktan sonra kesin surette harekete geçilmesini ve erlerin acemiliğini, miktarlarını artırmakla; keza, aşiretlerden de kesin ölçüde faydalanmakla gidermeyi mümkün görmekte ve bunun sağlanması için de aşiret reislerine hediye ve para verilmesini, hükümetç e de madalya ile taltifini uygun görmekte idi.

Genelkurmay Başkanlığı ise, durumun arz ettiği ciddiyet karşısında bu işe gerektiği kadar kuvvet ayırma bakımından 12

*Bu ayaklanmanın bastırılmasıyla görevli olarak gönderilen İhsan Nuri Paşa, o dönemde Kürdistan İstiklal Cemiyeti'nden talimat alıyordu. İhsan Nuri, daha sonra hükümete karşı 3 Ağrı İsyanı'nı yönetti (Kaynak: M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*).

Ağustos'ta, 12. Tümen'den bir alayın Van'a gönderilmesini 9. Kolordu'ya emretmiş, o da bu göreve 36. Alayı ayırmıştı. Genelkurmay ayrıca, aynı gün (12 Ağustos); Hakkari Valisi'ni pusuya düşüren Nasturi eşkıyasının şiddetle tedibinin kararlaştırılmış olduğunu ve bu tedip sırasında diğer Nasturilerin de mukavemeti görülürse sınırımız içinde kesinlikle yok edilmelerinin gerektiğini, harekâtın süratli ve tam başarı ile sonuçlanması için ne gibi tedbirler alınması lâzım geldiğini 7. Kolordu'dan sormuş ve bu maksatla Kolordu'ya 40 bin lira gönderildiğini bildirmişti.

7. Kolordu'nun düşüncesine göre; yapılacak harekât için, ilkin kıtaları seyyar bir hale getirmek bakımından araç temini, sonra da erzak idharı (toplanması) lazımdı. Zira, ancak bu olanağa göre kuvvet kullanmak zorunluluğu vardı.

Yapılması kararlaştırılan harekât hakkında, 3. Ordu Müfettişi ile 7. Kolordu Komutanı'nın mütalaalarını almış olan Genelkurmay Başkanlığı, bu konu üzerindeki düşüncelerini 13 Ağustos 1924'te Başbakanlığa özetle şöyle arz etmiştir:

Tedibi düşünülen Nasturilerin bulunduğu bölge:

Doğusu Oramar ve Çal'ın batı sınırı;

Güneyi Umadiye güneyi;

Batısı, Gılıgoyan aşiretleri ve Merinar dağı ile sınırlı, geçilmesi güç olan bir bölgedir. Nüfusu yaklaşık olarak 8 bin kadar olup 1000 kadar silahlı çıkaracakları haber alınmıştır. Tedip halinde bu bölge halkı şu hareketlerde bulunabilir:

a. Tedip kıtalarına karşı silah kullanmadan evlerini terk ederek güneye doğru göç ederler.

b. Dışarıdan bir yardım beklemeden karşı koyarlar.

c. Bölgeleri civarında (Zaho, Umadiye, Akra, Zebar ve Revanduz) ve her birinin 600 mevcutlu olduğu öğrenilen muntazam örgütlü, toplamı beş taburdan ibaret olan arkadaşlarının yardımı ile yetinerek karşı koyarlar.

d. Aynı ırka mensup Rumiye dolaylarında toplanmış bulunan insan sürüsünden çıkabilecek silahların da yardımını görebilir.

e. Ayaklananların direnmelerini artırmak için İngilizlerin Musul ve dolayındaki kıtaları da harekâta katılabilir.

2. Belirtilen harekât tarzları arasında Nasturilerin direnmeden göç etmeleri veya tek başlarına karşı koymaları uzak ihtimallerdir. Keza, İngilizlerin fiilen katılmaları ise, Türk hükümeti ile İngiliz hükümeti arasında bir harp ilânı demek olacağından buna da ihtimal verilemez. Bu sebeple en kuvvetli ihtimal olarak memleketimizdeki Nasturilerin, farz ettiğimiz sınıra civar bölgelerde meskûn örgütlü Nasturilerin de karışması veya yardımı ile karşı koymaları hatıra gelebilir. Bu takdirde bu kitleye kısa bir zamanda kesin bir darbe vurmak için 2. Piyade ve 1. Süvari Tümeni ile harekâtı yapmak ve şu tedbirleri almak uygun görülmektedir (Kroki: 1):

a. Van'daki 2. Piyade Tümeni'nin 1. Piyade Alayı ile bir dağ bataryasını Çölemerik'e;

b. Şırnak'taki 18. Piyade Alayı'nı Beytüşşebap'a;

c. Midyat'taki 6. Alay ile Cizre civarındaki bataryalardan birini Hodriş'e (Beytüşşebap'ın 10 km güneybatısında);

d. Cizre dolayındaki 1. Süvari Tümeni'ni Hodriş ile Cizre arasındaki bölgeye (arazinin manialı oluşu sebebiyle Süvari Tümeni'nin kullanılmasından fayda hasıl olmazsa, o takdirde 17. Tümen kıtalarından faydalanılması düşünülmektedir);

e. Sarıkamış'taki 12. Piyade Tümeni alaylarından biri ile bir dağ bataryasını Van'a;

f. Mardin'deki 14. Süvari Tümeni'nin 5. Alayı ile Nusaybin'deki 7. Kolordu Süvari Bölüğü'nü ve Diyarbakır'daki 17. Tümen'in bir piyade taburu ile 2. Tümen topçusundan iki otobüs bataryasını ve 7. Kolordu Topçu Taburu'ndan bir sahra bataryasını Cizre'ye;

g. İzmir'deki hava kuvvetlerinden sekiz uçaklı bir bölüğü Mardin'e;

h. Harekâtı idare edecek olan 7. Kolordu Komutanı'nın karargâh ileri kademesi ile Cizre'ye ve Bitlis vali vekâletine atanan 2. Tümen Komutanı Mirliva (Tümgeneral) Kâzım Paşa'yı tümeni başına almak;

3. Hârekat yapılacak Nasturi bölgesinde erzak temini mümkün olmadığından ikinci maddede belirtilen işler; Çölemerik, Beytüşşebap, Hodriş ve güneyi bölgelerine erzak ve cephane id-

harından ve uçak bölüğünün Mardin'e gelmesinden sonra başlayabilecektir.

4. Erzak ve cephane idharı ile uçakların uçuş hazırlığı tamamlandıktan sonra, kıtalar bulundukları yerlerden hareket ettirilecek ve o bölgede o zamana kadar birlikte harekât yapmaları için nakden fedakârlıkla elde edilebilecek Çölemerik, Beytüşşebap, Gılıgoyan, Şırnak ve Cizre bölgelerindeki Kürt aşiretleri kendi reisleri komutasında ve bu reislerin maiyetine bölgenin özelliklerini bilen ve her bakımdan güvenilir subaylar ile küçük müfrezeler verilerek Nasturi bölgesine saldırılacak, kıtalar ise yardımcı kuvvet olarak bunları takip edecektir.

Harekâta, Beytüşşebap ve Hodriş ile güneydeki kıtalarla Nasturilerin bulunduğu bölgeye kuzeybatı ve batıdan gitmek suretiyle başlaması düşünülmektedir.

5. Sarıkamış'tan bir piyade alayını Van'a getirmekten maksat, Van ve Hakkari illerini, İran sınırında vukuu muhtemel tecavüzlere karşı örtme ve korumadır. Cizre dolayına getirilen kuvvetlerden maksat da, Zaho bölgesinden vukuu muhtemel bir tecavüze karşı koymaktır.

6. Hoy ve Rumiye bölgelerinde lehimize çalışması sağlanmak şartıyla Sımko'nun; şu sıralar Şemdinan bölgesinde ve İran'da faaliyete geçmeleri umulan Nasturi ve Ermenilere karşı gönderilmesinin pek yerinde olacağı düşünülmektedir.

7. Yapılacak harekâta, Bitlis civarındaki jandarma taburunun ve İran sınırına jandarmalar koyarak Van Sınır Taburu'nun da iştirak ettirilmesi kuvvetimizi çoğaltması ve jandarmaların ıslahata katılmış olmaları bakımından pek uygun görülmektedir.

8. Bu tedbirler makamınızca onaylandığı takdirde hazırlık ve harekâta başlanmak üzere gerekli emirlerin verilmesini arz ve istirham ederim.

2. Bakanlar Kurulunun Ayaklanmayı Tenkil Kararı:

Genelkurmay Başkanlığının önerisi üzerine Bakanlar Kurulu, Nasturi ayaklanmasının bastırılması için şu kararı aldı (özet):

Hakkari ilinde, Hangediği olayı üzerine Nasturilere karşı alınacak tedbirler Bakanlar Kurulunun 14 Ağustos 1924 günü yaptığı toplantıda görüşülerek şu hususların yapılması ve takibi işinin gereken bakanlıklara bildirilmesi kararlaştırılmıştır:

1. Nasturi ayaklanmasının bastırılmasına Genelkurmay Başkanlığı memur edilmiştir. Silahlı olarak ayaklanan Nasturiler, kesinlikle tedip edilecektir. Gereken tahsisatın verilmesi ayrı bir kararla sağlanmıştır.

2. Öğrenilmiş bulunan Genelkurmay Başkanlığı'nın tasavvur ve tedbirlerinden başka Bitlis bölgesine de bir alay getirilmesi ve Bitlis Seyyar Jandarma Taburu'nun harekâta iştirakinin hesaba katılmaması ve Van Jandarma Taburu'nun alınmasının, söz konusu alayın getirilmesinden sonra duruma göre tayini.

3. Harekâtın mümkün olan hızla yapılması ve statüko sınırına tecavüz edilmemesi, aşiretlerden ve Sımko'dan faydalanmak için Genelkurmayca ileri sürülen tedbirler uygun görülmüştür.

4. Bitlis vali vekilinin Bitlis'ten alınmaması düşünülmektedir.

3. Harekât Hazırlığı:

Yapılacak harekât, devletin aşiretler üzerindeki söz geçerliğini kuvvetlendirmesi bakımından iç siyasetle, çözümlenmek üzere bulunan Musul sorununa etkisi bakımından da dış siyasetle ilgili olduğu için önemi derecesinde herhalde başarı ile sonuçlanması gerekiyordu.

Bakanlar Kurulu'nun Nasturi ayaklanmasını tedip kararı üzerine aynı gün (14 Ağustos 1924) Genelkurmay Başkanlığı ön tedbir olarak şu kuruluş ve konuş değişikliğini emretmişti:

7. Kolordu'da: 17. Tümen'in Diyarbakır'daki 62. Alay 1. Taburu Şırnak'a, Elazığ'da bulunan alay karargâhı ile 2. Taburu Diyarbakır'a, Malatya'daki 63. Alayı Elazığ'a, 17. Tümen Komutanı Nurettin Paşa'nın tümeninin emir ve komutasını geçici

olarak tugay komutanına bırakarak 2. Tümen Komutanlığına vekâlet etmek üzere 2. Tümen'e, Nusaybin'deki 7. Kolordu Süvari Bölüğü ile 14. Süvari Tümeni'nin Mardin'deki 5. Süvari Alayı Cizre bölgesine;

9. Kolordu'da: 9. Tümen'in bir piyade alayı ile bir dağ bataryası Van'a, 12. Tümen'in Van'a gitmek üzere hazırlanmış bulunan bir piyade alayı ve bir dağ bataryası Bitlis'e gönderilecek ve bu kıtalar yeni bölgelerine vardıklarında 7. Kolordu emrine gireceklerdi.

Genelkurmay Başkanlığı ayrıca 16 Ağustos 1924'te yayınladığı emirde:

Harekâta 7. Kolordu Komutanın isteğı üzerine 2. Piyade Tümeni'nin bütün piyade kıtaları ile iki kudretli dağ bataryasının ve 1. Süvari Tümeni'nin kâmilen katılacaklarını;

Bunlardan başka, harekâta katılmasına lüzum görülen kıtaların konuş değişikliğine dair 14 Ağustos tarihinde verilen emre göre hareket etmelerini;

2. Tümen topçusunun çoğaltılması lüzumlu görüldüğü takdirde teklif edilmesini;

Harekâta hava kuvvetlerinden sekiz uçaklı bir bölüğün katılacağını ve bu maksatla 3. Ordu Müfettişliği uçak uzmanının derhal Diyarbakır'a 7. Kolordu emrine gönderilmesini, ayrıca Mardin kuzeyinde bir kilometrekare ve Cizre dolayında daha küçük ölçüde uçuş meydanlarının bir an önce hazırlanması lüzumunu;

Harekâtı bizzat 7. Kolordu Komutanı'nın yönetmesini;

Harekâta memur edilip çeşitli yönlerden gönderilecek kıtalar arasında irtibatın muhafazası için 7. Kolordu emrine üç dağ telsiz merkezinin (1., 3., 9. kolordulardan) süratle gönderilmesinin Milli Savunma Bakanlığı'ndan istendiğini, belirtmişti.

Bu sıralarda Genelkurmay Başkanlığı, İran Sınır Komiserliği'nden aldığı raporda; bir kısım Nasturi kuvvetlerinin İran üzerine, diğer bir kısım Nasturi kuvveti ile Sidda'nın elde edeceği aşiret kuvvetlerinin Revandiz yönünden Şemdinan'a taarruz edeceğini ve Çal istikâmetinden başka bir kuvvetin de Çölemerik üzerine yürümek suretiyle Hakkari ilini işgal edeceklerini öğren-

mesi üzerine; sınır taburlarının parça parça yok olmamalarını sağlamak maksadıyla, Çölemerik Hudut Taburu'nun Revandiz ile Şemdinan yönlerinden vukuu muhtemel baskınları karşılamak üzere uygun bir yerde toplu bulundurulmasını, keza, Van Sınır Taburu'nun da bölgesindeki gözetleme hizmetini sabit jandarmalara bırakarak münasip bir yerde toplu tutulmasını emretmiş ve ayrıca bu taburların emir ve komuta bakımından 7. Kolordu'ya bağlandığını bildirmişti.

17 Ağustosta 7. Kolordu'dan alınan malumatta (Kroki: 2)

6. Alay'ın Midyat'tan hareketle altı günde Şırnak'a;

62. Alay 1. Tabur'un 20 Ağustosta Diyarbakır'dan hareketle 4 Eylül'de Şırnak'a;

62. Alay Karargâhı ile 2. Tabur'un 19 Ağustosta Elazığ'dan hareketle 24 Ağustosta Diyarbakır'a;

63. Alay'ın 19 Ağustosta Malatya'dan hareketle dört konakla Elazığ'a;

7. Kolordu Süvari Bölüğü ile 5. Süvari Alayı'nın Cizre'ye hareketinin, burada yeteri kadar erzak idharından sonra yapılacağı;

Bu kıtaların yerlerine varmasından ve Cizre dolayında yeteri kadar erzak idharından sonra;

18. Alay'ın Beytüşşebap'a;

6. Alay'ın Hodriş'e gönderileceği, keza;

Van'daki 1. Alay'ın bir batarya ile birlikte Çölemerik'e gitmek üzere Başkale'ye hareketinin emredildiği; 17. Tümen komutanı Nurettin Paşa'nın 20 Ağustosta Elazığ'dan Siirt'e hareket edeceği;

Mardin ve Cizre'de uçak alanlarının keşif ve hazırlanmasına başlandığı, bildirilmekte idi.

Genelkurmay 18 Ağustosta 7. Kolordu'ya verdiği emirde:

2. Piyade Tümeni ile iki kudretli dağ bataryasının ve 1. Süvari Tümeni'nin tamamından başka 18. Alay ile birlikte iki grup dağ bataryasının da harekâta katılması; keza, Diyarbakır'a gelecek olan 62. Alay'ın 2. Taburu ile Alay karargâhının Mardin'e aldırılması ve Diyarbakır'dan bir sahra bataryası ile 2. Tümen Obüs Bataryasının Cizre civarına, Elazığ'daki 63. Alay'dan bir taburun Diyarbakır'a alınması; ayrıca, Çölemerik'te 1000, Bey-

tüşşebap'ta 400, Habur'da 800, Cizre'de 400 aşiret erinin toplanması; Van Hudut Taburu ile Van'a gelecek olan alayın ve bir bataryanın topluca Başkale veya civarında, Çölemerik Hudut Taburu'nun Gevar ve Şemdinan'da İran'a karşı toplu bulundurulmasına dair kolordunun teklifini uygun bulmuş ve harekât yapılacak bölgedeki kıtalar için tasarladığı şu kuruluşu emretmişti:

Başkale Grubu Komutanı	: Van vali vekili ve Güneydoğu Sınır Komiserliği'ni yapmakta olan 8. Aşiret Tümeni Komu tanı Albay Süleyman Sabri
Kıtaları	: 9. Tümen Karargâhı, 9. Tümen'in 28. Piyade Alayı, 9. Tümen'den bir grup dağ ba taryası, 5. Van Sınır Taburu, 6. Çölemerik Hudut Taburu (27 Eylül'de Çölemerik Grubu emrine verildi), 8. Aşiret Tümeni aksamı (top lanabilen).
Çölemerik Grubu Komutanı	: 2. Tümen 1. Alay Komutanı Yarbay Osman Avni
Kıtaları	: 1. Piyade Alayı, 2. Tümen Topçusu'ndan bir kudretli dağ bataryası, 1000 aşiret eri, Bir dağ telsiz merkezi (9. Ko lordu'dan).
Beytüşşebap Grubu Komutanı	: 17. Tümen Komutanı Mirliva Nurettin Paşa
Kıtaları	: 2. Tümen'in 6. Alayı,

	2. Tümen'in 18. Alayı, 2. Tümen Topçusu'ndan bir kudretli, iki grup dağ bataryası, Bir süvari bölüğü, 400 aşiret eri, Bir dağ telsiz merkezi.
Harbur Grubu Komutanı	: Süvari Tümen Komutanı Mir liva Mürsel Paşa
Kıtaları	: 1. Süvari Tümeni (11.,14.,21.) süvari alayları ile bir dağ bataryası, 800 aşiret eri, Bir dağ telsiz merkezi.
Cizre Grubu Komutanı	: 14. Süvari Tümeni Tugay Ko mutanı Ferit Bey
Kıtaları	: 14. Süvari Tümeni'nin 5. Süva ri Alayı, Bir sahra bataryası, Bir dağ bataryası, 400 aşiret eri.
7. Kolordu'ya Bağlı Birlikler	: 17. Tümen'in 62. Alay 1. Taburu, 7. Kolordu Süvari Bölüğü.

Harekâta katılacak kıtaların hazırlanması için yeteri kadar paraya da ihtiyaç vardı. Bu lüzumu gören Bakanlar Kurulu, yapılacak harekât için iki yüz elli bin lira tahsis etti ise de, bu para mali formaliteler yüzünden ancak 18 Ağustos 1924'te yerine havale edilebilmiş ve fakat 7. Kolordu, veznesinde para olmadığı için bu parayı alamamıştı. Bu durum yapılacak hazırlıkla ilgili olduğundan harekâtın gecikmesine sebep olacaktı. Oysa, harekâta süratle başlanması, hazırlıkların bir an önce tamamlanmasına bağlıydı. Bu itibarla Genelkurmay, 21 Ağustos'ta Başbakanlık'tan paranın süratle gönderilmesini ve memleketin iç ve dış siyasetiyle ilgili bu meselede yapılacak işlere gereken önem ve süratin verilmesini istemişti.

Bir yandan askeri hazırlıklar yapılırken, diğer yandan da propagandaya hız verilmek isteniyor ve şu hususların telkin edilmesi üzerinde duruluyordu:

"Hakkari valisini esir eden ve jandarmalarımızı yaralayan ve şehit eden Nasturi eşkıyası ile bunlara yardım eden aşiret ve kişiler herhalde ve şiddetle perişan edilecektir. Bu kimseler Musul'a hatta İngiltere'ye kadar da gitseler takip edileceklerdir. Askerimize karşı silah kullanmayanlara ise kesinlikle silah atılmayacaktır. Hatta hükümete daha önceleri itaat etmeyenler bize sığındıkları takdirde bunlara iyi muamele yapılacaktır. Sıdda dahi, sığındığı ve itaat ettiği takdirde aynı şekilde muamele görecektir."

Bu suretle aşiretler arasına korku ve tereddüt sokarak İngilizler tarafından yapılan propaganda etkisini azaltmak, bozgunculuk ve muhalefet yaratmak isteniyordu.

Tedip harekâtıyla görevli 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'nın 23 Ağustos 1924'te Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu raporda, kıtaların durumu ve harekâtın sevk ve idaresine dair görüşüne göre:

Erlerin çoğu yeni idi ve içlerinde muharebeye iştirak etmiş kimse yoktu. Mevcudun 1/3'ünü son iki ay içinde kıtalara sevk edilen ikmal erleri teşkil etmekte idi. Kıtaların bir kısmı önceki emirlere göre toplanma bölgelerine hareket ettikleri için, eğitim kısmen de olsa durmuş sayılabilirdi. Bu itibarla bunları mazbut bir şekle sokabilmek için, toplanma bölgelerinde derhal eğitime başlamak, bir iki gün içinde ders ve muharebe atışlarını tamamlamak ve dağ muharebelerine alıştırmak lâzımdı.

Hakkari sınırı içindeki Nasturi eşkıyasını mevcut kuvvetle yok etmek mümkündü. Ancak bunlar Musul'dan takviye aldıkları ve Rubeli Karadağ'ı sınırımızdaki olayların Avusturya Genelkurmayı tarafından idare edildiği gibi, burada da Nasturiler İngilizler tarafından idare edilir, himaye ve teşvik görürlerse meselenin süratle halli oldukça güçleşecekti. Bu sebeple; harekâtla görevlendirilen kıtaların tamamen toplanma bölgelerine varışlarını beklemek, iaşe ve cephane durumunu güvenli bir şekle koymak, sonucun emniyetle elde edilmesi için ihtiyatlı bir tedbir

olurdu. Bu itibarla, kesin tedip hareketine geçmeden önce, kolorduca şu hususların yapılmış olması lazımdı:

İaşe ve muharebe işlerini esaslı bir şekilde düzenlemek;

Harekât bölgesine gereği kadar cephane yığmak;

Geniş ölçüde propaganda yaparak çok miktarda aşiretin bizimle harekâta katılmasını sağlamak;

Bölgede mevsimin elverişsiz olduğu ekim ortasına kadar tedip işini bitirebilmek için harekâta eylül başında kesinlikle başlamış olmak;

Süvari tümeninden, toplanma harekâtı genellikle Gılıgoyan Aşiretinin durumuna bağlı olacağı için bu aşiret lehimizde harekâta katıldığı takdirde faydalanmak, tarafsız kaldığı takdirde ise süvari tümenini Harbur suyu üzerinde Rumni ve Çelki köprüsü arasındaki bölgeye almak.

Pek umulmamakla beraber, Gılıgoyan aşireti aleyhimize hareket ettiği takdirde, süvari tümenini Harbul ve Besbin bölgesinde bırakmak, bu durumda Şırnak'a gelecek olan 62. Alay'ın 1. Taburu ile Mardin'e gelecek olan 62. Alay'ın 2. Taburunu ve Kolordu Süvari Bölüğü'nü süvari tümenine ait görevde kullanmak. Böyle olunca da, süvari tümenini durumun gelişmesine göre kullanmak ve bu arada bu tümene çeşitli maksatlara göre arazi keşifleri yaptırmak;

Cizre Sınır Taburu'nu, Dicle yakınındaki görevini aşiretlere bırakmak suretiyle Cizre doğusunda toplamak:

Her ne şekilde olursa olsun, Van'a gelecek 28. Piyade Alayı ile dağ bataryasının bir grup halinde Başkale'de bulunması, Bitlis'e gelecek olan 36. Alay ile dağ bataryasının yerlerine varmış olması ve 63. Alay'ın da Mardin'e alınması uygundu. Toplanma bu suretle tamamlandıktan sonra harekâtın yapılışında büyük mesafelerle birbirinden ayrı grupları başlangıçta Nasturi yaylalarında toplamak ve buralardaki hakim mevzilere dayanarak harekâtı devam ettirebilmek için:

Çölemerik Grubu'nun, Dürültuabe ile Beylan'ı ayıran hat üzerinde Zap suyu vadisine hâkim mevzie; Beytüşşebap Grubu'nun ya Diyariz gediği veya Zelşirki üzerinde Nasturi yaylalarının sırtlar hattına; süvari tümeninin veya 62. Alay'ın 1. ve 2.

taburları ile Kolordu Süvari Bölüğü'nden meydana gelecek Harbur Grubu'nun, Develi dağı sırtlar hattı ile aşağı Tayyari'ye hakim sırtlar hattına yöneltilmesi uygun olacaktı. Bu suretle kıtalarımız Zap suyu ile Harbur suyu arasındaki Nasturi yaylasının hakim kısımlarına geldikten sonra köylerinin çoğu vadiler içinde bulunan Nasturilerin güneye veya Sıdda'nın faaliyeti muhtemel olan doğuya doğru çekilmeleri mümkündü. Böyle olduğu takdirde harekâtın devamı, durumun gelişmesine göre alınacak tedbirlere bağlıydı.

Bu harekât sırasında Van Sınır Taburu'nun Başkale Grubu emrinde, Çölemerik Sınır Taburu'nun da Şemdinan bölgesinde Sıdda kuvvetini gözetlemeye ve karşı koymaya memur edilmesi ve Çölemerik Grubu Komutanı emrinde kullanılması daha uygun olacaktı.

Genelkurmay Başkanlığı 7. Kolordu'nun harekât hakkındaki düşüncesini genellikle uygun bulmakla beraber 26 Ağustos 1924'te şu hususlar üzerinde kolorduyu uyarmış olmak lüzumunu duymuştu: Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa'ya göre, sınırımız içindeki Nasturi kuvvetleri 1000-3000 tüfek, sınırımız dışında da Erbil ve Musul'da önceleri süvari olduğu öğrenilen Nasturi kıtaları piyade iseler, toplam olarak 300-600 mevcutlu 7-8 taburdu. Bunlar da sınırımız içindeki Nasturi kuvvetlerine eklenecek olursa o takdirde toplam olarak 3400 ila en çok 7500 tüfek mevcuduna yükseleceklerini kabul etmek lâzımdı.

Hakkari ili iç statüko gereğince Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olduğundan, bu sınır içinde yaşayan halkta top ve uçak bulunması ihtimali yoktu. Olsa olsa birkaç makineli tüfek bulunabilirdi. Bu itibarla harekâta iştirak ettirilecek top, makineli tüfek ve özellikle uçaklarla asi Nasturilerin morallerini sarsmak ve onları perişan etmek muhakkak mümkündü. Nasturi kuvvetlerinde top ve özellikle uçak bulunduğu takdirde, bunların İngiliz hükümetine ait olacağı tabii idi. O zaman İngiltere'nin Türk hükümetine harp ilânı demek olurdu ki, bu sınırlarda böyle bir şey söz konusu olamazdı. Olduğu takdirde ise, statükonun muhafazasına lüzum kalmaz ve Musul üzerine taarruza devam edilmesine sebep teşkil etmiş olurdu.

Nasturi kuvvetlerinin on tabur olmayıp ancak birkaç bin kişi olduklarına dair en kuvvetli delil, Sir Salmon tarafından yapılan harekâta, sadece üç taburdan mürekkep Nasturi kıtası iştirak etmesi ile sabitti. Keza, Özdemir Bey'in birkaç yüz erle ve Kürtlerin yardımı ile binlerce Nasturi'yi perişan edişi de bir gerçekti. İngilizlerin her vakit yaptıkları gibi bu kez de aşiretler arasında, kolordu içinde, vilâyette, hatta Ankara'da bizzat Genelkurmay Başkanı'na kadar; kuvvetlerinin çokluğuna, yapacağımız harekâtın başarılamayacağına dair mübalağalı propagandaları alınacak tedbirlerde göz önünde tutulması bu konuya karşılık olarak dört tümenle ki, toplam olarak kırk bin kişi ile taarruz edileceğini duyurmak lazımdı.

Van'a gelecek olan ve Başkale'de bulundurulması uygun görülen alayın yerine varışı, harekâta etki yapmamalı idi. Bitlis'te de şimdilik yeter kuvvet olmakla beraber 36. Alay ile dağ bataryası da Bitlis'e doğru yola çıkarılmış bulunuyordu.

Tedip harekâtı sırasında Beytüşşebap ve Harbur Grupları birbirlerine yakın ve gereğinde bizzat müdahale olanağı bulunduğu için istendiği gibi yönetilmeleri mümkündü. Bunlardan Şemdinan'a yerleştirilecek olan Çölemerik Sınır Taburu'nun emir ve komutası da sorumluluğuna verilecek olan 1. Alay Komutanı'nın harekât sırasında telsizlerin susması halinde, emir almaksızın kendiliğinden harekete zorunlu kalması muhtemel olduğu için, bu gruba maksat ve niyet açıkça belirtilmek suretiyle esaslı bir talimat verilmesi lazımdı.

Bir kısım Nasturilerin Cumhuriyet hükümetimize taraftar olduklarına dair söylentiler ve Vali Halil Rıfat Bey'e yardım etmeleri gibi haller, bunlara güveni gerektirmemeli ve herhalde son derece uyanık bulunulmalı idi. Hatta Kürtlerin bile kısmen İngilizler tarafından kandırılmış olmaları hesaba katılmalı ve bu gibilere münasip şekilde güven telkin edilmeli idi. Bu arada yapılmakta olan hazırlıklar için elzem olan para temini konusu da önemle takip ediliyordu. Nihayet 26 Ağustos'ta Diyarbakır Osmanlı Bankası'ndan 50.000, Ziraat Bankası'ndan 30.000 ve Defterdarlık'tan 20.000 olmak üzere toplam olarak 100.000 lira verilmiş, ayrıca Osmanlı Bankası'nca kolordu emrine

200.000 liralık kredi açılmış olması üzerine, harekâtın başlamasına bugüne kadar mani teşkil eden parasızlık ortadan kalkmış oluyordu. Bu sebeple, harekâta başlama tarihinin kolorduca tespiti ve Genelkurmay'a bildirilmesi emredilmişti. Genelkurmay Başkanlığı'nın alınmakta ve alınacak olan tedbirleri daha da açıklığa kavuşturmak için 27 Ağustos 1924'te 7. Kolordu Komutanlığı'na verdiği emirdeki görüşüne göre; Hakkari ilinde yapılacak harekât sırasında İngilizlerin fiilen işe karışmasına şimdilik ihtimal verilmiyordu: Bununla beraber İngilizlerin şimdiye kadar olduğu üzere çeşitli yollara ve oyunlara başvurarak Rumiye'deki Ermeni ve Nasturilerle İranlıları doğudan, Nasturilerle diğer Arapları ve aşiretleri güneyden (Cizre bölgesinden), Bitlis ve civarındaki Kürtleri de içeriden saldırtmaya ve sınır dolaylarındaki olayları, uçaklar dolaştırmak suretiyle cesaretlendirmeye gayret edecekleri kabul olunarak tedbirler alınması ileri görüşlülük olurdu. İran bölgesinden gelmesi muhtemel sarkıntılıklara Başkale Grubu ve Beyazıt bölgesindeki 7. Aşiret Tümeni ile, Hakkari bölgesindeki direnmelere bu bölgede toplanacak kıtalarla, Bitlis dolayındaki ayaklanmalar 9. Kolordu'dan gelecek kuvvetlerle, Cizre, Nusaybin ve Mardin bölgelerinden vukuu muhtemel Urban tecavüzlerine karşı koymak için, alınan tertibatı takviye etmek uygun olurdu. Bu maksatla 14. Süvari Tümeni'nin Gaziantep ve Urfa'da bulunan alaylarla tümen karargâhının Mardin civarına geçici olarak alınması ve bu kuvvetten bir iki bölüğün Nusaybin'e sürülmesi ve o civardan taarruz edilerek Musul'un geri alınacağının sadece propaganda niteliğinde etrafa yayılması yerinde bir tedbir olurdu.

7. Kolordu Komutanı'nın harekâtı bizzat yönetmek maksadıyla, Cizre bölgesinden uzaklaşması halinde Cizre ve Mardin Grupları'nı bir tümen komutanı idaresine bırakmak ve karargâhı ile Genelkurmay arasındaki irtibatı daha esaslı muhafaza etmek için 14. Süvari Tümen Komutanı Albay Suphi'yi, hemen Cizre'ye getirtmek ve görevlendirmek, işleri kolaylaştırmış olurdu.

Yapılmakta olan hazırlıklar, karşılaşılan büyük güçlüklere rağmen ilerlemekte; bu arada karşı tarafın durumu da yakinen izlenmekte idi.

31 Ağustos 1924'te 7. Kolordu'nun Hakkari ilinden aldığı bilgiye dayanarak Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu raporda: "Tedip harekâtımızda İngilizlerin uçakları ve Irak'taki kıtalarını teşkil eden Nasturilerle sınırımızı geçerek bizdeki Nasturilere fiilen yardım etmeleri ihtimalinin kesin olduğu, buna mani olmak için Ankara'da bir an önce yeniden siyasi teşebbüslere geçilmesinin lüzumu..." belirtiliyordu.

Genelkurmay Başkanlığı'nın bu haber üzerindeki düşünce ve kanısı ise:

Mesele yeni bir siyasi teşebbüse girişmeyi değil, aksine girişmemeyi gerektirmekte idi. Zira, İngilizler Cemiyeti Akvam'a baş vurarak Şemdinan, Çölemerik, Beytüşşebap güneyi yakınından geçen mevhum bir hattın güneyinin Irak'a bırakılması lüzumunu iddia etmekte idiler. Buna karşılık, bizim isteğimiz halen itibari sınır kabul edilen Hakkari ili güney hududuna kadar olan bölgeye kıtalarımızla yerleşmekti. Lozan Anlaşması devletlerce onaylanmış olduğuna göre, 20 gün sonra Cemiyeti Akvam'da Türkiye Cumhuriyeti'nin de Musul sorununu müzakereye katılması zorunlu idi. Bundan dolayı bu süre geçmeden önce başarı kazanılmış olması lâzımdı. Aksi takdirde Cemiyeti Akvam'ın aleyhimizde vereceği kararın değiştirilmesi veya yargısının aksine olarak tedibata kalkışmak şekli meydana gelecekti ki, bunun pek büyük siyasi güçlük doğuracağı şüphesizdi. Bu itibarla harekâta buna göre başlamanın ve sona erdirmenin tespiti gerekirdi. Ayrıca haber alma ve karşı propagandaya da kuvvet ve hız verilerek İngilizlerin Irak'ta kıtaları bulunmadığını ve sadece uçakları ile görünerek maneviyata etki yapmaya çalıştığının ve Nasturi kıtalarının İngiliz elbisesi giymiş olmalarından dolayı Irak'ta İngilizler bulunduğu kanısının tamamen yanlış olduğunun yayılması ve fazla miktarda aşiretin yararlı bir şekilde harekâta katılmasının sağlanması önemli idi. Harekâta iştirak edecek kıtaların önceki emirlere göre toplanma bölgelerine yanaşmaları devam etmekte idi. Bu arada 3 Eylül 1924'te Genelkurmay Başkanlığı gördüğü lüzum üzerine, 14. Süvari Tümen Karargâhı ile bu tümenin Urfa'da bulunan 3. Alay'ının Mardin'e, Gaziantep'teki 54. Alay'ının Urfa'ya alınmasını ve tümen topçusunun gerektiği tak-

dirde Mardin'e alınmasını 7. Kolordu'ya emretmiş bulunuyordu.

Durum, hazırlıkların süratle tamamlanarak harekâta bir an önce başlanmasını gerektirdiği için en geç ağustos sonunda başlama olanağı olup olmadığı tümen komutanlarına sorulmuştu. Alınan mütalaada harekâtın çabuklaştırılmasına engel olan başlıca iki konu vardı. Birincisi; bölgede yeteri kadar iaşe maddesi bulunmaması, ikincisi ise, sağlanabilen iaşe maddelerini kıtalara ulaştırmak için gerekli nakil aracının yeteri kadar sağlanamaması idi. Harcanan bütün gayretlere rağmen kıtaların şu tarihlerde toplanma yerlerine varmaları tahmin ediliyordu:

Çölemerik Grubu	: 3-4 Eylül 1924'te Çölemerik'e;
Beytüşşebap Grubu	: 2-3 Eylül 1924'te Beytüşşebap'a;
6. Alay	: 6-7 Eylül 1924'te Hodriş'e;
1. Süvari Tümeni	: 3-4 Eylül 1924'te Bitlis'e;
5. Süvari Alayı ile iki batarya	: 3-4 Eylül 1924'te Cizre'ye;
36. Alay ile bir dağ bataryası	: 8-10 Eylül 1924'te Bitlis'e;
28. Alay ile bir dağ bataryası	: 15 Eylül 1924'te Van'a;
1. Kolordu telsizi	: 9-10 Eylül 1924'te Cizre'ye;
3. Kolordu telsizi	: 10-11 Eylül 1924'te Cizre'ye;
9. Kolordu telsizi	: 9-10 Eylül 1924'te Van'a;
Uçaklar	: 10-15 Eylül 1924'te Mardin ve Cizre'ye...

Bu durumda toplanma bölgelerine intikal, 15 Eylül'e kadar mümkün olabilecekti. Harekâtın fazla gecikmemesi gerektiği içindir ki, 2. Tümen birlikleri ile 1. Süvari Tümeni'nin süratle toplanmasına ve bunlar için lüzumlu erzak ve cephanenin idharına çalışılıyordu. Ancak, yalnız bunlarla harekete geçildiği takdirde irtibat için, gerekli telsiz telgraflar ile uçakların harekâta katılmaları mümkün olmayacaktı. Bu arada harekâta iştirak edecek aşiret erlerinin 3-5 Eylül'de kararlaştırılan yerlerde toplanmaları kendilerine tebliğ edilmiş ve olumlu karşılık da alınmıştı.

Tedip harekâtını çeşitli yönleri ile hazırlamakta olan Genelkurmay Başkanlığı; karşı tarafın moralini bozmak, kendi taraf

subaylarımızın, aşiret reislerinin ve erlerimizin morallerini yükseltmek maksadıyla propaganda işine de önem veriyordu. 6 Eylül 1924'te 7. Kolordu'ya verdiği emirdi:

"9., 6. ve 5. kolordulardan birer piyade alayı ile bir dağ bataryasının Bitlis ve Cizre bölgesine süratle gönderilmekte olduğu ve Mardin'e gelmek üzere bulunan uçak bölüğünden başka diğer bir bölüğün daha yola çıkmak üzere bulunduğu ve Hakkari ilinin güney sınırına kadar olan bölgenin askeri kuvvetlerimizle işgal edilmesinin hükümetçe kesinlikle istendiği, buna karşı koyacak her türlü engelin yok edilmek suretiyle sonucun elde edileceği haberinin etrafa yayılmasını istemekte ve bu propagandanın etkili olabilmesi için de Bitlis ve Cizre bölgelerinde şimdiden konak yerlerinin tespitini lüzumlu görmekte idi. Ayrıca, yapılacak harekâtın bütün Nasturileri tedip için değil, sadece Hakkari ili güney sınırını işgal ve Hakkari Valisi'ne taarruz eden çeteyi tedip maksadıyla olacağı cihetle, askerimize karşı iyi niyetle hareket eden ve silah atmayan her şahsın ayrıksız iyi muamele göreceği ve yakalanacak çetenin Cumhuriyet Hükümetimizin kanunlarına göre adalete teslim edileceği, itaatli olan diğer ahaliye ise küçük bir zarar dahi getirilmeyeceği hususlarının geniş ve esaslı bir şekilde yayılmasını istemekte idi. Kendi kıtalarımızın morallerini zinde tutmak için de; karşılarında direnmek isteyecek olanların muntazam örgüt ve kuvvetleri olmayıp, sadece yol kesen oldukları, sayıları ve silahlarının mahdut olduğu, oysa bunları tepeleyecek olan kuvvetlerimizin çok olup uçak, top ve makineli tüfeklerle donatılmış bulunduğu hususlarının etkili bir şekilde askere anlatılmasına...." işaret etmekte idi.

a. Aşiretlerden Faydalanma:

Bakanlar Kurulu'nun Nasturi Ayaklanması'nı bastırma kararı üzerine 16 Ağustos'ta Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye'de mülteci olarak bulunan Şikak Kürt aşireti Şeyhi İsmail Ağa'nın (Sımko'nun) aşiretinden en çok nerelerde faydalanmak mümkün olduğunu ve bunun için neler yapmak gerektiğini, ayrıca, Şemdinan, Gevar (Yüksekova), Başkale, Saray bölgelerindeki aşiretlerden de ne suretle faydalanabileceği ve bunları Nasturilere kar-

şı kullanmanın mı, yoksa İran sınırı civarında toplu bulundurmanın mı daha uygun olacağını Güneydoğu Sınır Komiserliği ile 7. Kolordu Komutanlığı'ndan sormuştu. Her iki makamın da bu konu üzerindeki düşüncelerine göre; Sımko'yu 8. Aşiret Tümeni emrinde olmak kaydıyla Bezgavur ve Mergavur bölgelerindeki Ermenilere karşı kullanmak üzere ilkin Başkale bölgesinde toplu bulundurmak uygundu. Böylelikle, bu Ermenilerin Nasturi tedibini güçleştirmelerine, keza, Sıdda'nın Şemdinan'a yapması muhtemel saldırıyı kolaylaştırmak için de doğudan Hakkari üzerine saldırmaları ihtimaline karşı elde toplu kuvvet bulundurulmuş olacaktı. Ancak, Sımko'nun maksada göre kullanılması, Türkiye'ye sığındığı sırada uğradığı maddi zararların kısmen olsun kendisine iadesine bağlıydı. Şemdinan ve Gevar bölgelerindeki aşiretlerin son Revandiz meselesinde, morallerinin oldukça sarsılmış olmasına ve büyük bir kısmının yakınlık ve akrabalıkları dolayısı ile de Sıdda'ya hayran ve bağlı olmalarına rağmen bunlardan da faydalanmaya çalışmak, özellikle Başkale ve Saray bölgelerindeki aşiretlerden ise, güney ile ilgi ve ilişkileri olmadığı için bunları teşkilâtlandırmak suretiyle kullanmak lazımdı. Ancak, bütün bu aşiretleri, sadece İran Ermenilerinin muhtemel tecavüzlerine karşı kullanmakta fayda vardı. Bu sebepledir ki, harekâta katılacak aşiretlere, iaşelerinin sağlanması, örtülü ödenekten münasip ikramiyeler, hil'at, dürbün ve sair verilmesi, içlerinde olağanüstü yararlıkları görülenlerin harp veya istiklâl madalyası ile taltifi gibi teşvik edici bazı hususlar dikkate alınmıştır. Bunlardan başka Sımko aşiretinin Başkale ilçesindeki on bir metruk (terk edilmiş) köye yerleştirilmesi ve sığındığı sırada uğradığı zarara karşılık kendisine örtülü ödenekten 3000 lira verilmesi hususu da sağlanmıştı. Bu arada karşı tarafın moralini bozmak için; 9. Kolordu Süvari Bölüğü'nü Karaköse'ye getirtmekle beraber, 7. Aşiret Tümeni Komutanı Hacı Arif Bey'i de karargâhı ile birlikte süratle Beyazıt'a göndermek ve bu sırada: "Yunanlıların bir tümenini ustaca bir manevra ile esir eden Hacı Arif Bey'in tümeni ile İran'a yürümek üzere Beyazıt'a geldiğini ve Van bölgesinde toplanan askerle birlikte, Rumiye'deki Nasturilerin bir hareketine karşı İran'ı böyle bir hoşgörürlüğün-

den dolayı perişan edeceğini gizli olarak ve özellikle kimseye söylenmemesi kaydı ile etrafa yayılması, ayrıca Hacı Arif Bey'in de civar aşiret reislerini çağırarak bu fikrini onlara özel ve gizli olarak bildirmesi..." gibi propaganda tedbirlerine de başvurulmuştu.

Tedip harekâtına başlamadan önce Gılıgoyan aşiretinin durumunu da herhalde dikkate almak gerekirdi. Zira, o sıralarda bu aşiret hakkında çeşitli söylentiler vardı. İngilizler tarafından elde edilmeye uğraşılan ve göçebe halinde bulunan bu aşiretin, tedip harekâtını kendi lehlerine zannederek bölgelerine girecek Türk kıtalarına silah kullanmaları ihtimaline karşı tedbirli bulunmakla beraber, kendilerine her türlü garanti verilerek milli maksadımıza uydurmaya çalışmak gerekti. Bu maksatladır ki, bu aşiret üzerinde pek fazla etkisi olan Şirnak aşireti reisi Süleyman Ağa, maiyetiyle birlikte 1. Süvari Tümeni emrine gönderilmiş ve ayrıca, bu bölgede özel teşkilât kurmak maksadı ile dolaşmış ve bölgenin durumunu çok iyi bilen eski Nusaybin Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Sıtkı da, Gılıgoyan aşiretleri reislerine verilmek üzere hil'at ve birtakım hediyelerle birlikte 1. Süvari Tümen Komutanı Mürsel Paşa'nın yanına gönderilmişti. Bütün bu çabalardan maksat; bu aşireti emniyete almak ve harekâtın başında silah patlamadan onların bulunduğu araziden geçebilmek ve bizimle işbirliği yapmasalar bile tarafsız kalmalarını sağlamaktı. Bu bakımdan her türlü çareye baş vurulmuştu. Hükümetin gösterdiği ilgi dolayısı ile Sımko'nun Cumhuriyet Hükümeti'ne bağlılık ve sadakatinin sağlanması üzerine de bu aşiretten faydalanma hususu Genelkurmay'ca şöyle düşünülmüştü:

Bu aşiretin kullanılmasından beklenen başlıca fayda; Cemiyeti Akvam'ın 20 Eylül'de başlayacak müzakereleri sırasında Sımko Revandiz'e fiilen hakim olarak oradaki ahali ile beraber İngiliz işgalini tanımayacaktı. Bu süre içinde harekâta iştirak edecek kıtalar da Hakkari ile güney sınırına varmış olacaklardı. Bu arada Rumiye havalisinde toplanan Nasturilerin, Sımko'nun Revandiz'e girmesine engel olmaları ihtimali dikkate alınmış olduğu için de Sımko'nun Nasturilerin böyle bir hareketini derhal

kırması ve süratle en geç 20 veya 21 Eylül'de Revandiz'e varmış olması gerekti.

Sımko'nun bu harekâtı yapabilmesi için kendisine; Van ve Çölemerik Sınır Taburları'ndan güvenilir birkaç subay, bir doktor, 400-500 usta er, birkaç telefoncu ve hastabakıcı, keza 8. Aşiret Tümeni'nden 500-600 aşiret eri, ayrıca, İran Sınır Komiserliği'nden seçilecek bir komutanın, Sımko'ya yardımcı verilmesi uygun görülmüştü. Sımko'nun emrine verilecek bütün askeri personelin sivil kıyafetli olması, İran dahilinde ve Revandiz bölgesinde kimliklerini saklayarak ne şartlar altında kalırlarsa kalsınlar aldıkları görevi asla belli etmemeleri de şarttı. Bunlardan başka Van'a gelecek olan 28. Alay'dan altı hafif makineli tüfeğin sivil kıyafetli erleri ile birlikte atlı olarak Sımko emrine verilmesi ve daha sınırı geçmeden müfrezeye katılmaları hususu da düşünülmüştü.

Sımko, İran'da toplanmış oldukları haber alınan Nasturilere çatmadan Revandiz'e girdiği ve İran'da İngilizlere karşı faaliyette bulunan Şeyh Mahmut'la işbirliği yaptığı takdirde, büyük fayda sağlanmış olacaktı. Esasen Türk kıtalarının güneyde yığınak yapmaları üzerine Revandiz'deki Nasturi kıtalarının Umadiye taraflarına alınmış olması muhtemel olduğu için Revandiz'in geri alınması kolaylaşmış olacak ve Türk kıtalarının Hakkari ili güney sınırına gelmesi ile Sımko'nun daha yakından desteklenmesi olanağı da sağlanmış olacaktı.

Sımko'yu bu tarzda kullanmanın diğer bir faydası da yapılacak harekâtın Cemiyeti Akvam'da, asker olmaktan ziyade milli kuvvetlerle yapıldığı inancını uyandırmak olacaktı.

b. İç Güvenlikle İlgili Diğer Gaileler:

Genelkurmay'ın Hakkari harekâtı hazırlıkları ile meşgul olduğu bu sıralarda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun aşiretlerle meskûn yerlerinde iç ve dış kışkırtmalar sonucu yer yer hükümetin dikkatini çekecek kadar hoş olmayan şekavet olayları cereyan etmekte idi. Bu bölge halkını huzursuz yapan ve kamuoyunu rahatsız eden bu olayların ilgililerce süratle önlenmesi zorunlu idi. Bu sebeple; aynı zamanda Bitlis vali vekili olan 2. Tümen

Komutanı ile Van vali vekilinin bakanlıktan istekleri, Hakkari harekâtına katılmak maksadı ile Sarıkamış'tan Bitlis'e gelmekte olan alayla bataryayı Malazgirt'te alıkoymak ve bu bölgedeki şakileri tepelemekti.

İçişleri Bakanlığı kanalı ile durumdan haberdar olan Genelkurmay Başkanlığı'nın bu konu üzerindeki görüşü ise; söz konusu olaylar tamamen iç güvenlik sorunları idi. Hakkari olayı üzerine, yapılacak askeri harekât sırasında Bakanlar Kurulu kararı ile Bitlis'e getirilmekte olan 36. Piyade Alayı ile bir dağ bataryası Bitlis ve dolaylarındaki aşiretlere karşı bir tehdit unsuru olmakla beraber aynı zamanda Hakkari bölgesinde tedip harekâtına memur kuvvetlerin ihtiyacı olacağı ve gereğinde bu kuvvetin Hakkari bölgesine gönderilmesine lüzum hasıl olabileceği için Malazgirt'te alıkonması ve o bölgede tedip ile görevlendirilmesi doğru olamazdı.

Yapılmakta olan Hakkari tedip harekâtı sırasında, bu bölgenin hemen gerilerini teşkil eden Bitlis bölgesinde büyük ölçüde ve bir askeri hareketi gerektirecek derecede tedip faaliyetine girişmenin doğru olmayacağı düşünülmekte ve fakat İngilizlerin kışkırtması ve etkisi ile Hakkari güneyindeki harekât sırasında Bitlis bölgesinde ayaklanma çıkmamasını sağlamak için de, bu bölgede ufak tefek baş gösterecek şekavet ve itaatsizliklerin şiddetle ve olduğu yerde bastırılmasını mümkün kılacak tedbirlerin alınması da gerekli idi.

c. Kıtalarda Firar Olayları:

Memleket güvenliğini sağlamak amacı ile vaki bir ayaklanmanın bastırılması için uğraşılırken, tenkili yapacak kıtalarda çıkan üzücü olaylar, komutanlıkları ayrıca meşgul etmekte idi. 4 Eylül 1924'te Genelkurmay'a gelen bir raporda; Beytüşşebap Grubu'ndan 18. Alay 1. Bölük Teğmeni Vanlı Hurşit'in 76 mevcutlu grubu ile ve bir süre sonra Yüzbaşı İhsan'ın yönetiminde Teğmen Rasim ve Teğmen Tevfik ile birlikte 275 mevcutlu grubun üzerlerinde 10 otomatik, 380 tüfek olduğu halde ve Garnah ambarından 800 kilo buğday almak suretiyle bilinmeyen bir istikamete firar ettikleri bildiriliyordu. Kolorduca yapılan tahki-

katta, bu dört subay, erler arasında propaganda yapmadan aralarında verdikleri karar neticesi askere emir vermek suretiyle firar ettikleri anlaşıldı. Yalnız tugay, alay ve tabur komutanları isteselerdi bu durumu önleyebilirdi. Zira, erlerin kıtalarını terk ettiklerini gördükleri halde müdahale etmemişlerdi. Oysa, bu komutanların o durumda komutanlık yetkilerini kullanmaları gerekirdi. Bu sebeple, kolorduca divanı harbe verilmeleri kararlaştırıldı. Ve diğer komutanlara da hoşgörürlükleri görüldüğü takdirde derhal açığa alınacakları emredildi. Ayrıca; firari Yüzbaşı İhsan ile diğer subayları tutup teslim edene Genelkurmayca nakdi mükâfat verileceği, teslim edenler firari erlerdense affedilecekleri ilgili makamlara tebliğ edilmişti. Gerçekte subaylar tarafından kandırılarak firar eden bu erlerin bir kısmı kısa bir süre sonra kendiliklerinden, bir kısmı da yakalanmak suretiyle kıtalara katılmış oldular.

4. Harekâtın Cereyan Tarzı:

a. Başlangıç Durumu (18 Eylül 1924):

Genelkurmay Başkanlığı harekât bölgesindeki kuvvetlerin 12. Tümen'den, Tümen Karargâhı, bir piyade alayı, bir topçu tabur karargâhı ve bir dağ bataryası ile takviyesini lüzumlu görmüş ve gerekli emri vermişti. Bir an önce harekâta başlamak kaygusu ile yürüyüş hedeflerine varabilen ve varmakta olan kıtaların 8 Eylül 1924 durumu şöyle idi (Kroki: 3):

12. Tümen Karargâhı, Bir piyade alayı, Topçu Tabur Karargâhı, Bir dağ bataryası	: Sarıkamış'ta (Bitlis'e harekete hazır)
9. Kolordu Süvari Bölüğü	:Karaköse'de
28. Piyade Alay Karargâhı, 28. Alay 2. Tabur, Bir dağ bataryası	: Erciş'te

28. Alay 1. Tabur	: Erciş'e bir günlük mesafede
Van Sınır Taburu	: Saray-Dir-Başkale bölgesinde
36. Piyade Alayı,	
Bir dağ bataryası	: Bitlis'te

Çölemerik Grubu Komutanlığı (2. Tugay komutanlığı)

Bir piyade alayı,	
Bir batarya	: Çölemerik'te,
Çölemerik Sınır Taburu	: Şemdinan-Gevar-Çölemerik bölgesinde,

Beytüşşebap Grubu Komutanlığı (2. Tümen komutanlığı),

18. Piyade Alayı,	
Bir dağ taburu,	
6. Piyade Alayı,	
Bir dağ obüs bataryası	: Beytüşşebap'ta
5. Süvari Alayı'ndan bir süvari bölüğü	: Meydanıçavuş'a yürüyüşte

Harbur Grubu Komutanlığı (1. Süvari Tümen Komutanlığı),

1. Süvari Tümeni	: Harbul'da

Cizre Grubu Komutanlığı (14. Süvari Tümen Komutanlığı),

5. Süvari Alayı (bir bölük noksan),	
Bir dağ otobüs bataryası,	
Bir sahra bataryası,	
1. Kolordu Telsiz Merkezi	: Cizre'de
62. Piyade Alayı 1. Tabur	: Şırnak'ta
62. Piyade Alayı Karargâhı,	
62. Alay 2. Tabur	: Mardin'de (Midyat'a harekete hazır)
63. Piyade Alayı	: Diyarbakır'dan Siirt'e hareket etmiş bulunmakta
14. Süvari Tümen Karargâhı,	
3. Süvari Alayı,	
Topçu taburu	: Urfa'da (Mardin'e harekete hazır)
54. Süvari Alayı	: Gaziantep'te (Urfa'ya harekete hazır)
1. Kolordu Dağ Telsiz Merkezi	: Nusaybin'de (Cizre'ye harekete hazır)

9. Kolordu (No: 4) Telsiz Merkezi : Van'da
Uçak bölüğü
7. Kolordu Karargâh Kademesi : Cerablus'ta
7. Kolordu Süvari Bölüğü,
Bir muharebe takımı : Cizre'de

Aynı günlerde alınan son haberlere göre karşı tarafın durumu da şöyle idi (Kroki:3):

800 mevcutlu bir tabur,
Bir batarya : Zaho'da
Bölük kuvvetinde bir müfreze : Feşahbur'da
400 mevcutlu bir Nasturi taburu : Umadiye'de
400 mevcutlu bir Nasturi taburu : Akra'da
Bir piyade taburu,
İki batarya,
20 uçak (sekizi kullanılmaz halde) : Musul'da
Miktarı bilinmeyen bir kuvvet : Revandiz-Süleymaniye bölgesinde

Durumun gelişmesini yakinen izleyen ve harekâtın bir an önce başlaması kaygusunda olan Genelkurmay Başkanı'nın, 10 Eylül 1924'te 7. Kolordu'dan telgrafla aldığı bilgiye göre: 1. Süvari Tümeni, 11 Eylül akşamı Hazi suyunu bir alayla geçecek ve Şiranis üzerine yürüyecek: bundan sonra birer gün ara ile diğer alaylar da harekete geçerek 15 Eylül 1924 akşamına kadar Süvari Tümeni, Harbur suyu üzerinde Bagoga-Çelki köprüsü bölgesinde toplanacak ve Beytüşşebap Grubu ile Çölemerik Grupları da 16 Eylül'de harekâta başlayacaklardı.

Hakkari ilinin Çal'a (Çukurca) kadar olan kısmında (Harbur suyu ile Zap arasındaki kısım) Nasturilerin direnmesine ve durumuna tâbi olunacak, İngilizler yardım etmediği takdirde, 20 Eylül'e kadar Çal ile Harbur arasının işgal edilebileceği tahmin edilmekte idi.

b. 9 Eylül 1924 Durumu:

7. Kolordu'nun Genelkurmay Başkanlığı'na arz ettiği bilgiye göre, harekât bölgesindeki grupların 9 Eylül 1924 durumu şöyle idi (Kroki:4):

Çölemerik Grubu: Çölemerik'te idi. İaşe ve sağlık durumunda kayda değer bir husus yoktu. Grup Komutanlığı 200 ton iaşe maddesi satın almış, bunlardan altı tonu Başkale'den, 10 tonu Hoşal'dan, iki tonu da Van'dan yola çıkarılmıştı. Erler üzerinde ve muharebe ağırlığında bulunması gereken cephane, grubun yanında idi. Yedek cephane Van'dan Çölemerik'e henüz gelmemişti. Kolordu ile grup arasındaki muharebe yalnız Çölemerik telgrafhanesi ile yapılmakta idi. Keravi aşireti İsmail Ağa 6 Eylül 1924'te Çölemerik'e gelmiş, bütün aşiretiyle hizmete hazır olduğunu ve grup Çölemerik batısındaki Lehvin güneyindeki sırtlara gelince, aşireti ile katılacağını bildirmişti.

Beytüşşebap Grubu: Grup Karargâhı, 6. Piyade Alayı ile bir kudretli dağ bataryası Elk'te; Beytüşşebap 18. Piyade Alayı ile grup dağ taburu Beytüşşebap'ın 4 km kuzeydoğusunda idi. 18. Alay'ın 1. Taburunda meydana gelen firar olayı dolayısıyla tabur 80 mevcutla 1. Bölüğü teşkil etmiş ve bu suretle 1. Tabur, bir piyade ve bir makineli tüfek bölüğünden ibaret kalmıştı. Şırnak'taki 62. Piyade Alayı'nın 2. Taburuna katılmış bulunan firari erler sorguları yapıldıktan sonra birliğe iltihak ettirilecekti.

Garnah'ta 8 ton, Avrah'ta 20 ton erzak bulunmakta, ayrıca, Pervari ile Beytüşşebap arasında çeşitli yerlerde idhar edilmekte olan erzakın mahalli araçlarla nakline çalışılmakta, grubun gerekli erzakı Bitlis, Siirt ve Cizre'den sağlanmakta, 8 Eylül 1924'te Cizre'den 12 ton arpa, 4 ton buğday gönderilmekte idi. Grubun yedek cephanesi Şırnak'ta olup bir kısım cephane 3 Eylül'de Şırnak'tan Beytüşşebap'a yola çıkarılmıştı.

Kolordu ile Grup arasında irtibat; Beytüşşebap'tan Şırnak'a kadar altı muhabere postaları ile, buradan da Cizre'ye telgrafla yapılmakta idi.

Şırnak-Beytüşşebap yolunda uygun yerlere konmak üzere gönderilen pırıldak postaları henüz muhabere denemelerini yapmamıştı.

Beytüşşebap Grubu'nun menzil hizmetini kurmak üzere 5. Süvari Alayı'nın 1. Bölüğü Meydanıçavuş'a gönderilmişti.

Harbur Süvari Grubu, Harbur-Besbin-Kıta bölgesinde bulunmakta idi. Bu gruba yeni toplanma bölgesi olarak, Çelki köprüsü ile Bagoga bölgesi gösterilmişti. Grup Komutanlığı iki kuvvetli subay keşif kolu ile Keşan-Rumni, Keşan-Damga-Bagoga istikametlerini keşif ettirmekte idi. 1. Süvari Tümeni'nin er noksanına karşılık tertip edilen 250 er, 3 Eylül 1924'te Mardin'den hareketle 10 Eylül'de Cizre'ye gelmiş bulunuyordu. Süvari bataryasının noksan erleri ise, Diyarbakır'daki uçaksavar bataryasından gelen usta erlerle tamamlanacaktı.

Tümen ambarı Besbin'de bulunmakta, buraya idharat Kolorduca yapılmakta idi. Şimdiye kadar yapılan 100 tona yakındı 1. Süvari Tümeni yeni toplanma bölgesini işgal edince tümen ambarı da Gever'e nakledilecekti.

Kolordu ile grup arasında irtibat; muhabere atlıları ile yapılıyor, Cizre'den Cumadiye'ye kadar inşa edilmiş bulunan telefon hattı, Besbin'e doğru uzatılıyordu. Tümenin yedek cephanesi Cizre'de olup parça parça tümen bölgesine taşınmakta idi.

7. Kolordu Komutanlığı Genelkurmay Başkanlığı'na, zaman zaman gelişen hazırlık derecesini sunmakla beraber harekât için kendi görüşü olarak gruplara verdiği talimat hakkında da bilgi vermişti.

c. 10 Eylül 1924 Durumu:

Harekât bölgesindeki grupların 10 Eylül durumuna göre Çölemerik ve Beytüşşebap gruplarının Kolordu Komutanlığı'ndan aldıkları talimata göre harekete geçmelerine bir engel yoktu. Yalnız bu grupların birlikte harekete geçmeleri için süvari tümeninin ikinci toplanma bölgesi olarak verilen Çelki köprüsü ile Bagoga'ya gelişini beklemek doğru olacaktı. Süvari tümeni yeni bölgesine intikal ettiği takdirde, Gılıgoyan bölgesi seçilmiş ve Zaho bölgesindeki İngiliz idaresinin bu hareketi nasıl karşılayacağı hakkında da bir kanıya varılmış olacaktı. Aynı gün 1. Süvari Tümen Komutanının daha önceleri Gılıgoyan aşireti reisleri ile yaptığı temas ve telkinler neticesi, bu aşiretin yapılacak askeri

harekâtımız aleyhinde bulunmayacağı, Hodriş-Nasturi hattı doğusunda bulunan 4-5 Nasturi köyü dolayısıyla 1. Süvari Tümeni Çelki köprüsü bölgesinde toplandığı sırada bu aşiretin de Hodriş-Nasturi bölgesinde toplanacağı öğrenilmişti.

d. 11 Eylül 1924 Durumu:

Kolordu emrine göre Beytüşşebap Grubu'nun harekâta 16 Eylül 1924'te başlaması kararlaştırılmış olduğu halde grup; Nasturi yaylasındaki 3355 rakımlı tepeyi Nasturilerin bir günden beri tahkim etmekte oldukları haberi üzerine, 6. Piyade Alayı ve bir dağ bataryası ile 11 Eylül saat 20.00'da harekete geçerek 3507 rakımlı tepeyi işgal etti.

5. Süvari Alayı'ndan bir bölük ile bir makineli tüfek bölüğü ve bir dağ bataryası Cumadiye'ye gitmek üzere 11 Eylül akşamı Cizre'den hareket etmişti. O sıralarda, 1. Süvari Tümeni subay keşif kollarının, Zaho bölgesi halkının askeri harekâtımıza karşı olmadıklarına dair elde ettiği bilgiye dayanarak, 7. Kolordu Komutanlığı'nca süvari tümeninin yeni toplanma bölgesine kademe kademe gönderilmesi kararlaştırılmış ve bir süvari alayının 11 Eylül'de Hazil suyunu geçerek Şiranis kalesi, Banike üzerinden Bagoga'ya ilerlemesi emredilmişti. 7. Kolordu Komutanlığı, bu harekât sırasında Musul yönünden vukuu muhtemel düşmanca harekâta karşı da (Kroki: 5);

Bir taburu Şırnak'tan, diğer taburu Mardin'den Midyat'a gelmekte olan 62. Alay'ın Harbul bölgesine alınması;

Siirt'e gelecek olan 63. Alay'ın bir taburu ile Şırnak'a yaklaştırılması;

Cizre Grubu'nun aynı maksatla Cizre'de bulundurulması;

Pervari'ye alınması kararlaştırılmış bulunan 36. Alay'ın gereğinde Cizre bölgesinde kullanılması hususlarını dikkate almış bulunuyordu.

e. 12 Eylül 1924 Durumu:

Kolordu emrine göre harekâtını düzenlemiş bulunan Harbur Süvari Grubu'nun 12 Eylül'de Birsivi istikametine gönderdiği yancı bölüğü bu köy civarına yaklaştığı sırada düşman ateşine

maruz kalmış ve açtığı karşı ateşle düşmanı siperlerinden atmıştı. Köyde kalanları da atmak üzere taarruz eden Teğmen Sinusi, piyade ve makineli tüfek ateşine yakalanarak iki erle birlikte şehit olmuş, bir yaralı ve beş er de kaybolmuştu.

12/13 Eylül gecesi Harbur Süvari Grubu; tümen karargâhı, 11. Süvari Alayı, 14. Süvari Alayı ve dağ bataryası ile Şiranis'in 10 km kadar batı kuzeyinde, 21. Süvari Alayı ile Şiranis'te, sağ yancısı ile de Birsivi dolayında bulunmakta idi.

28. Alay'ın birinci kademesi 12 Eylül'de Van'a gelmişti. Hudut taburunun katılması ile Başkale'de bir grup teşkili ve aşiret tümeni erlerinden bir müfrezenin de buraya celbi lüzumu üzerine 28. Alay'ın birinci kademesi aynı gün Van'dan Başkale'ye hareket ettirilmişti.

Şırnak'ta bulunan 62. Piyade Alayı 2. Taburunun, bir bölüğünü aynı yerde bırakarak Cizre Grubu emrine girmek üzere Cumadiye'ye hareketi de emredilmişti.

Kolorduca Pervari'ye alınması kararlaştırılan 36. Piyade Alayı ile bir dağ bataryası 12 Eylül'de Bitlis'ten hareket etmiş bulunuyordu.

Cizre'de bulunan 7. Kolordu Komutanı, Süvari Grubu'nun harekâtını yakından izleyebilmek için karargâh ileri kademesi ile birlikte Besbin'e gitmek üzere 12 Eylül'de Cizre'den ayrılmıştı.

f. 13 Eylül 1924 Durumu:

7. Kolordu Komutanlığı'nın 13 Eylül'de bir suretini Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu harekât emrine göre; Çölemerik, Beytüşşebap ve Harbur grupları daha önce verilen talimata göre 16 Eylül sabahından itibaren harekâta başlayacaklardı. Grupların hedef ve görevleri özetle şöyle idi:

Çölemerik Grubu; Beylan güneyindeki silsileyi işgal ederek Beytüşşebap Grubu ile irtibat sağlamakla beraber Zap vadisine hakim bir durum alarak bu nehrin iki tarafındaki Nasturileri sıkıştıracak ve gereğinde Beytüşşebap Grubu'na yardım edecek, bu grubun daha sonraki hedef ve görevi bilâhare verilecekti.

Beytüşşebap Grubu; evvelki talimata göre önce Nasturiyan yaylasını elde edecek. Bu sırada meydana gelecek direnmeleri

bertaraf ederek Çölemerik ve süvari grupları ile irtibatta bulunmak suretiyle Nasturiyan yaylasından itibaren Yukarı ve Aşağı Tayyari bölgesine yönelerek bu bölgedeki direnmeleri de kırarak Çal'a doğru ilerleyecekti.

Harbur Süvari Grubu; 15 Eylül'de Harbur üzerindeki Çelki köprüsü-Bagoga bölgesinde toplanacak, 16 Eylül sabahı bir süvari alayı ile aşiret kuvvetlerini doğuya sürerek bunlara, Aşağı Tayyari bölgesini ve özellikle bu bölgede direnmesi muhtemel Aşita köyünü hedef verecek, Nasturiyan yaylasından inecek Beytüşşebap Grubu ile irtibat sağlayacaktı. Süvari grubu, öncüsü ve aşiret kuvvetleri ile Aşağı Tayyari bölgesini işgal ederken büyük kısmı ile de Umadiye'den gelen istikametleri örtecek ve Umadiye kuzeyindeki Ser Umadiye silsilesinin işgalini hedef olarak alacaktı.

Cizre Grubu'ndan Cumade ve dolayına çıkarılacak müfreze; 5. Süvari Alayı'ndan bir süvari bölüğü, bir makineli tüfek bölüğü, bir dağ obüs bataryası, 7. Kolordu Süvari Bölüğü, 62. Alay'ın 1. Taburundan ibaret olup kolordu ihtiyatını teşkil edecek ve bu kuvvet aynı zamanda Zaho bölgesinde vukuu muhtemel herhangi bir teşebbüsü karşılamak, 1. Süvari Tümeni'nin menzil hattını temin ile görevli olacak, ayrıca, Cizre Grubu'ndan bir süvari bölüğü, bir sahra bataryası ve 3. Kolordu Dağ Telsiz Merkezi Cizre'de bulunacaktı.

Süvari tümeni Çelki bölgesinde toplanırken, Gılıgoyanlıların da Hodriş-Nastur bölgesinde toplanması kararlaştırılmıştı. Bu hattın doğusunda 4-5 Nasturi köyü bulunmakta idi. Bu bölgede direnmenin kırılması ve sonra da süvari tümeni ile birlikte Tayyari bölgesine ilerlemeleri bunlara hedef olarak verilmişti. Bununla beraber Beytüşşebap Grubu'nun sağ yanı her ihtimale karşı göz önünde tutulacaktı. Süleymaniye Milletvekili Fettah Bey komutasında 1. Süvari Tümeni'nden bir bölük Şımaklı ve ayrıca Gürürlülerden toplanacak 200 kişilik kuvvetin Billur-Gürür yolu ile 15 Eylül'de Rumiye'ye vararak Beytüşşebap Grubu ile irtibat kurması 1. Süvari Tümeni'nce tertiplenmişti.

Zap suyu ile Harbur sırasındaki bölgenin işgaline matuf olan birinci hedefin elde edilmesinde cümleye başarı temenni edilmekte idi.

7. Kolordu bu emri verdiği sırada harekâta katılacak diğer birliklerden: 63. Piyade Alayı Siirt'te (14 Eylül'de bir taburunu Şırnak'a gönderecek); 62. Alay Karargâhı ile bir tabur Midyat'tan Cizre'ye yürüyüşte; 14. Süvari Tümen Karargâhı ile 3. Süvari Alay Mardin'e yürüyüşte; 12. Tümen Karargâhı, bir piyade alayı, Topçu Tabur Karargâhı ve bir dağ bataryası Sarıkamış'tan Bitlis'e gelmek üzere yürüyüşte; altı uçak kısmen Resülayn'e gelmiş bulunmakta idi.

7. Kolordu Komutanı'nın henüz Cizre'nin 40 km doğusunda Cumade mevkiinde bulunduğu 13 Eylül'de Harbur Süvari Grubu'nun harekâtı, önceki talimat ve münferit emirlere göre şöyle olacaktı:

11. Süvari Alayı ile Şırnak aşiretleri öncü olarak Bisbin'den hareketle Şiranis, Banike, Balona, Damga üzerinden Çelki köprüsü-Bagoga bölgesine gelecek, 21. Süvari Alayı ile bir dağ bataryası 14 Eylül'de büyük kısım olarak öncüyü takip edecek, bu olaydan bir süvari bölüğü ile bir kısım Şırnak aşireti erleri sağ yancı olarak Birkar, Birsivi, Avkini, Baruşki, Bernona, Çiraga üzerinden Bagoga'ya gidecek, 14. Süvari Alayı'ndan bir bölük ile Goyanlıların Gürür aşiretinden 200 kişiden mürekkep Fettah Bey Müfrezesi 12 Eylül'de Harbul'dan hareketle Billur üzerinden Rumeni'ye gidecek ve buradan Beytüşşebap Grubu ile irtibat kuracak.

14. Süvari Tümeni Tugay Komutanı emrinde bulunan 5. Süvari Alayı'ndan bir süvari bölüğü, bir makineli tüfek bölüğü, 7. Kolordu Süvari Bölüğü ve bir obüs bataryası 13/14 Eylül gecesi Hazil suyu üzerinde Küsaf civarında Zorova mevkiine giderek buradan süvari grubunun menzilatını temine ve Zaho bölgesinden vukuu muhtemel bir teşebbüsü karşılamaya çalışacak. 12 Eylül 1924'te Şırnak'tan hareket etmiş bulunan 62. Piyade Alayı 2. Taburu (bir bölük noksan) bu gruba katılacaktı.

Kolordunun noktai nazar olarak gruplara verdiği talimatı ve sonraki harekât emrini genellikle uygun gören Genelkurmay Başkanlığı; yapılacak tenkil harekâtı sırasında İngilizler fiilen müdahale etmedikleri takdirde statüko hududunu tecavüz etmemiz, özellikle muntazam kıtalarla geçmemiz gerekeceği için kolordu-

nun harekât bakımından Harbur Grubu'na verdiği talimatta değişiklik yapılmasını lüzumlu görmüştü. Genelkurmay'ın bu konudaki düşüncesi; şimdiye kadar alınan bilgilere göre, İngilizlerin Birsivi, Balona, Çakallo ve Katriş'te sınır karakolları olduğu için bu hat geçilmemeli idi. Ayrıca, Beytüşşebap Grubu Nasturiyan yaylasını işgal edeceğine göre, bu grup ya Yukarı Tayyari sırtlar hattına veya Aşağı Tayyari'nin hemen kuzeyindeki sırtlar hattına gönderilecekti. Süvari Tümeni Ser Umadiye'ye gönderildiği takdirde tek başına kalacağından, bu tümenin akıbetini düşünmek lâzımdı. Bu sebeple bu tümenin Develi dağı üzerinden Gümrü kalesinden, Bido, Muy, Derbeşki köyleri kuzeyindeki sırt hattından sevk edilmesi ve Ser Umadiye'ye, gerekirse aşiret keşif kolları gönderilmesi uygundu. Bu suretle Beytüşşebap Grubu ile irtibat kolay olacağı gibi, halkı İslâm olan Pervari bölgesi, süvari tümeninin yanını nispeten olsun, korumaya yardım etmiş olurdu.

Bir yandan ayaklanmayı bastırma tedbirleri alınırken diğer yandan da ayaklananların durumu yakinen izlenmekte idi. Genelkurmay Başkanlığı'nın 7. Kolordu Komutanlığı'ndan aldığı istihbarat raporlarına göre; Nasturilerin önceleri Türk askerine karşı mukavemet göstermek istemediklerini bazı vesilelerle belirttikleri halde, son günlerde Marmao'nun babası Davut'la bir İngiliz albayının bütün Nasturi reisleri ile temas ederek: "Siz birkaç gün savaşarak mukavemet edin, biz imdadınıza yetişiriz. İngiliz hükümeti ve diğer devletler Türk hükümeti ile siyasi temaslara geçerek sizi kurtarır ve böylelikle mesele halledilir" tarzında teminat vermeleri üzerine durum aleyhe değişmiş görünmekte idi. Türklere eğilimli olanların durumu ise; 1. Süvari Tümen Komutanı'nın birkaç gündür yapılan harekât sırasında güneydeki halk ve aşiretler hakkında aldığı bilgi ve edindiği kanıya göre, işgal senelerinin kahredici etkisi ve İngiliz idaresinin çıkarcı oluşu sebebiyledir ki, güneyde yerleşmiş olan halk kuzeydekilerden çok fedakârca ve gerçekten hükümete hizmet isteğinde idiler. Fakat tenkil için girişilen harekâtın geçici ve sadece Kürt ve Nasturi olayları ile ilgili oluşu ve başarıya ulaştıktan sonra kıtaların çekilmeleri halinde tek başlarına kalacaklarını dikkate almakta ve bu takdirde İngilizlerin daha çok tehdidine ve daha feci mezalimine

maruz kalacakları düşünce ve korkusunda idiler. Hatta kuzey bölgedeki aşiretlerin de aynı düşüncede oldukları öğrenilmişti. Oysa, Türk hükümeti giriştiği Nasturi harekâtını genişletmiş ve Musul'u geri almak gibi ciddi ve gerçek teşebbüslerde bulunmuş olsa, bütün güney aşiretlerinin harekâta katılarak Nasturilere ve İngilizlere karşı savaşmalarının mümkün olacağı anlaşılıyordu.

g. 14 Eylül 1924 Durumu:

1. Süvari Tümen Karargâhı, 11. Süvari Alayı, 14. Süvari Alayı ve dağ bataryası ile Şiranis'in 10 km batı kuzeyinde; 21. Süvari Alayı ile Şiranis'te, sağ yancısı ile Birsivi dolayında bulunan süvari grubu 14 Eylül sabahı saat 08.00'da Zaho istikametinden gelen üç İngiliz tayyaresinin bir saat kadar bomba ve makineli tüfek ateşine maruz kalmış. 3 şehit, 12 yaralı vermiş, 19 hayvan yaralı, 24 hayvan ölü, 9 hayvan da kaybolmuştu. İngiliz tayyarelerinin daha önceki uçuşlarında ateş açmayıp da bu kez ateş etmelerine sebep, sağ yancının kısmen Irak sınırını tecavüz etmesi idi. Bu itibarla Genelkurmay Başkanlığı, Harbur Süvari Grubu'nun Irak hudut karakollarının bulunduğu hattın güneyine geçmemesi hususunda kolorduyu uyarması üzerine, grup durumdan haberdar edilmiş ve yancının bu hattın kuzeyine alınması sağlanmıştı. Gaziantep'te bulunan 54. Süvari Alayı 14 Eylül'de Urfa'ya intikal etmiş, Başkale'ye alınacak 28. Piyade Alayı'nın ikinci kademesi (alay karargâhı, 2. Tabur, bir dağ bataryası) Van'a varmış bulunmakta idi. 12 Eylül'de Cizre Grubu emrine girmek üzere Şırnak'tan hareket emrini alan 62. Piyade Alayı'nın 2 Taburu (bir bölük noksan) Cumade civarına gelmiş, aynı gün Bitlis'ten hareket eden 36. Alay ise Siirt'e varmıştı.

h. 15 Eylül 1924 Durumu:

Beytüşşebap Grubu'ndan 6. Alay ile bir bataryanın 11 Eylül'de 3507 rakımlı tepeyi ele geçirmesinden dört gün sonra, grubun diğer kısmı (grup karargâhı, 18. Piyade Alayı ve bir dağ topçu taburu) 15 Eylül'de Diyarızir gediğine hareket etti. Bu arada Gavdan, Menhuran, Pavrız, Bardino, Kiravi aşiretleri gruba ge-

lerek hizmete hazır olduklarını bildirmişler ve bunlardan 500-600 silahlının harekâta iştiraki mümkün görülmüş, ayrıca dehalet eden Zeşiriki aşiretinin de 300 tüfekle hizmete hazır olduğu öğrenilmişti.

11. Süvari Alayı, bir topçu takımı ve Şırnaklılardan 150 aşiret erinden mürekkep müfreze keşif yapınak, Goyanlılarla birleşmek ve duruma göre geçit hazırlamak üzere Tugay Komutanı Ethem Bey'in komutasında 15/16 Eylül gecesi Bagoga'ya varmış, bu arada Çelki köprüsünde bulunan Nasturilerin 15 Eylül'de Umadiye yönünde savuştukları ve 15 erkek, 10 kadın ve 9 çocuğun dehalet ettiği, Çakallo'nun el'an Nasturilerle meskûn bulunduğu öğrenilmişti. Ayrıca 3. Süvari Alayı da 15/16 Eylül gece yarısı Diyarbakır'dan Mardin'e hareket etmiş bulunuyordu.

i. 16 Eylül 1924 Durumu:

3507 rakımlı tepeyi elinde bulunduran 6. Piyade Alayı, bugün tekrar harekete geçerek 3355 rakımlı tepenin doğusunda Serasipido kuzeyindeki silsileyi düşmandan temizlemiş ve 3355 rakımlı tepedeki Nasturi mevzilerinin arkasını almıştı.

Çölemerik Grubu'nun; kolordu emrine göre, bir kısım kuvvetle kendilerine tahsis edilen bölgeyi (Beylan güneyindeki silsile) işgal etmesi üzerine Nasturiler Romaşmo, Zorova ve dolayındaki köyleri boşaltarak Valto dağı mağaralarına çekildiler. 15/16 Eylül gecesi Bagoga'ya gelen Ethem Bey Müfrezesi, 16 Eylül sabahı hadisesiz olarak Çelki'ye girmiş, Fettah Bey Müfrezesi ise, 16/17 Eylül gecesi Çelki'ye gelerek grup kıtaları ile birleşmişti. 14 Eylül'de Siirt'e gelen 36. Alay, 16 Eylül'de Pervari'ye hareket etmiş bulunuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı, Bitlis'in boş bırakılmaması lüzumu üzerine Siirt'e gelmiş bulunan 63. Alay'dan iki ağır makineli tüfekle takviyeli bir bölüğün tekrar Bitlis'e gönderilmesini emretmişti.

Süvari Grubu'nun 16 Eylül'de yapacağı harekât şöyle olacaktı:

Tugay Komutanı Ethem Bey'in komutasında Şırnak ve Goyan aşiretleri ile 11. Süvari Alayı Çelki ve Bagoga'dan Harbur suyunu geçerek, Aşağı Tayyari bölgesine ilerleyerek ve Aşita is-

tikametinde taarruza başlanacak. Fettah Bey Müfrezesi gece saat 03.00'da Habur suyunu geçerek Bize, Alamon, Kiranos bölgesindeki Nasturilere karşı harekete geçecek, süvari grubunun büyük kısmı Bagoga civarında bulunacak ve bu harekât topçu bataryasının desteğinde yapılacaktı. 62. Alay Karargâhı ile bir tabur da 16 Eylül'de Cizre'ye varmış bulunuyordu.

Cizre Grubu 16 Eylül'de şu durumda bulunmakta idi:

Piyade taburu ile bir dağ topçu takımı Şiranis'te; 7. Kolordu Süvari Bölüğü ile bir makineli tüfek takımı Deştimasek'te; kalan kısım ve grup karargâhı Kıta'da idi.

Başbakan İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bugüne kadar olan durumu özetleyen raporu 'Ek-l'dedir.

j. 17 Eylül 1924 Durumu:

Beytüşşebap Grubu, 17 Eylül saat 09.00'da piyade ve topçu ateşi desteğinde ilerleyerek 3355 rakımlı tepeyi işgal etmiş, grupla birlikte bulunan aşiretler ise, Aşita kuzeyindeki sırtları işgal maksadıyla ileri sürülmüştü. Bunlar saat 16.00'da, 6. Alay'ın himayesinde kısa bir çatışmadan sonra zayiatsız olarak Aşita'yı aldılar. İltihakları beklenen Goyan aşiretleri 17 Eylül sabahı gruba iltihak etmişlerdi. 14. Süvari Alayı'nın 3. Bölüğü ve bir kısım Goyanlılar aynı gün Alamon, Kiranos üzerinden ilerleyecek ve 6. Alay'ın karşısındaki 3355 rakımlı tepedeki Nasturilerin yan ve gerilerini tehdit edecekti. Diğer Goyanlılarla Şırnaklılar ise; Alamon, Kiranos güneyinden ve Arot üzerinden Aşita'ya ilerleyecek, büyük kısım Şırnaklıları takip edecek, 21. Süvari Alayı'nın diğer kısımları Bagoga'da kalacaktı. Fakat Goyan aşiretinin fazla cephane almak için süvari grup komutanlığına yaptıkları istek itaatsizlik derecesine vardığı için, komutanlıkça yapılan sert davranış ve ihtar üzerine yaptıklarına pişman oldularsa da, süvari grubu, harekâtına bir gün gecikme ile devam zorunda kaldı. Ve Beytüşşebap Grubu'nun 3355 rakımlı tepeyi almasında yakın etkisi olmadı.

14. Süvari Tümen Karargâhı ile 3. Süvari Alayı 17 Eylül'de Mardin'e gelmiş, Siirt'te bulunan 63. Alay'ın 2. Taburu Şırnak'a gitmek üzere hareket etmişti.

k. 18 Eylül 1924 Durumu:

Çölemerik Grubu bir kısım kuvvetle 16 Eylül'de Beylan güneyindeki silsileyi işgal etmesinden sonra, büyük kısmın 18 Eylül'de Mezurka köyüne gelerek Beylan'ın güneyindeki sırtlar hattına postalar bırakmak suretiyle Çamga köyüne kadar olan bölgeyi işgal etmesi üzerine, Bubin suyunun Zap'la birleştiği yere kadar olan kısımdaki Nasturiler, kâmilen Zap'ın doğusuna çekilerek Martmiram dolayındaki mağaralara gizlendiler. Yukarı Tayyari Nasturileri ile Nuhup Nasturileri de Valto dağının doğusunda ve güneyindeki mağaralarda toplandılar.

17 Eylül'de 3355 rakımlı tepeyi işgal eden Beytüşşebap Grubu, 18 Eylül'de Serasipido kuzeyi-Aşita'nın 4 km kuzeyi hattı ile 3507 rakımlı tepe bölgesine gelmiş bulunmakta idi.

Genelkurmay Başkanlığı, Nasturi ayaklanmasının memleket için hayati önemini sezdiğinden, tedip harekâtının mahalen sevk ve idaresinin 3. Ordu Müfettişliğince yapılmasını ve Ordu Müfettişi Cevat Paşa'nın Erzincan'dan Diyarbakır'a gitmesini emretti.

28. Alay'ın ikinci kademesi bugün Başkale'ye gitmek üzere Van'dan hareket etmiş. 16 Eylül'de Siirt'ten hareket eden 36. Alay bugün Pervari'ye gelmiş bulunuyordu. 18 Eylül günü harekâta devam edebilen süvari grubu, Yukarı Çelki bölgesine geldiği zaman Alamon, Bize ve Kiranos'daki Nasturiler köylerini terk ederek Aşita'ya çekildiler.

Beytüşşebap Grubu karşısında 600 kadar tahmin edilen Nasturinin 6. Alay cephesine yaptığı taarruz, makineli tüfek ve topçu desteğinde yapılan karşı taarruz ile kırılmış ve neticede asilerin çoğu öldürülmüş ve bir kısmı da civardaki Nasturilerle birlikte ve perişan bir halde Pervari'ye çekilmişlerdi.

l. 19 Eylül 1924 Durumu:

7. Kolordu Komutanlığı'nın harekâtın bundan sonraki dönemine dair Genelkurmay Başkanlığına sunduğu ve tasvibini aldığı plana göre; Nasturiyan yaylası süvari grubunun yardımı ile Beytüşşebap Grubu tarafından zaptedildikten sonra Aşita işgal

edilecek ve Beytüşşebap Grubu Çal'a ilerleyecek. Bu sırada süvari grubuna Aşita bölgesi batısında uygun bir tertip aldırılacak ve Beytüşşebap Grubu'ndan bir piyade alayı Zap nehri ile Harbur arasındaki bölgenin keşif ve emniyetine memur edilecek, Beytüşşebap Grubu Karargâhı ile diğer alayı Zap doğusuna geçirilecek ve Zap'a kadar olan harekâtın birinci safhası bu suretle sona erdirilecek ve Çölemerik, Gevar, Şemdinan arasındaki ikinci safhanın icraatına başlanacaktı. Şimdilik süvari grubunun olağanüstü bir zorunluluk olmadıkça daha doğuya alınmaması düşünülmekte idi. Çünkü mesafe uzadıkça bu grubun iaşesindeki müşkülat da çoğalmakta idi.

Harbur ile Hazil suyu arasındaki bölgenin temini işi Şiranis, Banike, Damga hattında bulunan 62. Piyade Alayı'na verilmiş olacaktı.

14. Süvari Tümen Komutanı Suphi Bey ile karargâhının Cizre'ye gelmesi emredilmiş, geldiğinde 5. Süvari Alayı ile sahra ve obüs bataryası da emrine verilerek bu kuvvete Hazil suyunun batı bölgesini temin görevi verilecekti. Hazil suyunun daha doğusundaki arazi sahra ve dağ obüs bataryalarının hareketine elverişli değildi.

Süvari grubunun Aşita bölgesinde cereyan eden harekâtı ise:

19 Eylül günü Arot'un batı-kuzeyindeki tepelerde başlayan müsademede, ilerideki kıtalarımızın takviyesi üzerine uzun süre devam edememiş ve düşman çekilmişti. Takip maksadı ile 14. Süvari Alayı, bir batarya ve 21. Süvari Alayı Arot güneyinden Aşita'nın güneyi istikametinde çekilen düşmanı takip etmiş, 11. Süvari Alayı, Şırnak ve Goyan aşiret kuvvetleri ile grup karargâhı Arot üzerinden Aşita istikametine ilerlemişti. Arot istikametinde ilerleyen grup kıtaları arazinin engelliği sebebiyle ancak güneşin batmasından sonra Arot'un iki saat kadar doğusundaki boğazı elde ederek aldığı tertibatla geceyi geçirmiş, 14. Süvari Alayı'ndan bir bölükle aşiretlerden ayrılan bir kısım kuvvet Arot'un güneyindeki sırtları elinde bulundurmuştu.

Takibe memur 14. Süvari Alayı, 21. Süvari Alayı (iki bölük noksan) bir batarya ve Hüsam Ağa'nın komutasındaki Gürürlüler, Aşita'nın güneybatısındaki sırtlarda yeniden düşman ateşine

maruz kalmış ve açılan karşı ateş üzerine pek az devam eden ufak bir müsademeden sonra düşmanın tekrar çekilmesi sebebiyle Aşita'ya kadar ilerlemiş ve geceyi, 14. Süvari Alayı Aşita'da; 21. Süvari Alayı Aşita'nın güneybatısındaki tepede; 11. Süvari Alayı Arot dolayında geçirmişti.

m. 20 Eylül 1924 Durumu:

Saat 14.30'da üç İngiliz tayyaresi Bisbin'den Şiranis'e gitmekte olan 62. Alay'ın 2. Taburuna üç saat taarruz etmiş ve 500 kadar bomba atmıştı. Bu hava taarruzunda 8. Bölük Komutanı Üsteğmen Sadullah ile 6 er şehit, 15'i ağır, 10'u hafif olmak üzere 25 er ve 9 hayvan yaralanmıştı.

Arot dolayında geceleyen 11. Süvari Alayı ve burada bulunan aşiretler hareket ederek saat 10.00'da Aşita'ya geldiler ve Beytüşşebap Grubu karargâhı ile birleştiler.

İngiliz hava taarruzlarını kesmek için, Genelkurmay Başkanlığı kolorduya verdiği emirde; propaganda niteliğinde olmak üzere İngiliz karakolları bulunan Birsivi, Balona, Çakallo hattı kuzeyinde bir kez daha tayyare taarruzu olursa İngilizlerin statüko hududunu tanımamakta ısrar etmekte oldukları anlaşılacağı cihetle, ordunun harekâtında serbest kalacağı ve vaki olacak mukabeleden meydana gelecek mahzurlardan dolayı doğrudan doğruya İngilizlerin sorumlu tutulacağı söylentilerinin süratle Zaho ve Umadiye bölgesine yayılmasını istemekte idi.

17 Eylül'de Siirt'ten hareket eden 63. Alay'ın 12. Taburu bugün Şırnak'a ulaşmış, Mardin'e gelmiş bulunan 3. Süvari Alayı'ndan bir bölük Nusaybin'e gönderilmişti.

n. 21 Eylül 1924 Durumu:

18 Eylül, Çamga köyüne kadar olan bölgeyi işgal etmiş bulunan Çölemerik Grubu büyük kısmı, 21 Eylül'de Mezruga'dan Zap suyunu geçerek Zorova'yı işgal etmiş bulunan müfreze ile birlikte Valto dağına ilerlediler. Her iki kuvvet Sırta, Martmiran, Hedyana köylerini işgal ederek Nasturilerin bulundukları mağaraları kuşattılar ve teslim olmaları için haber gönderdiler. Teslim olmadıkları takdirde mağaralara topçu ateşi açılacağı da bildiril-

mişti. İngilizlerin hava keşfi ve taarruzları aralıksız devam etmekte idi. Bugün saat 15.30'da Zaho'dan gelen İngiliz tayyareleri, Şiranis güneyindeki Deştmasek köyü civarındaki bir deve kafilesini bomba ve makineli tüfek ateşi altına almış, 40 deve ölü, 20 deve ile 2 deveciyi yaralanmıştı.

Yapılmakta olan harekâtı çeşitli yönlerde güçleştiren bu durum karşısında 7. Kolordu Komutanının Genelkurmay Başkanlığı'na yaptığı teklifte: "Uçaklara karşı savunma silahlarımızın bulunmaması, ikmal kollarının hareketine elverişli yegâne menzil hattının zaruri olarak Şiranis üzerinden geçmekte bulunması ve menzil hattımıza 15-20 km mesafede olan Zaho'daki İngiliz tayyarelerinin devamlı taarruzları dolayısıyla bu hat üzerinde nakliyat olanağı kalmadığını ve iaşe müşkilatı baş gösterdiğini, esasen kira ile ve ikna edilerek müşkilatla göreve sevk edilen kafilelerin tayyare taarruzu olduğu zaman dağıldıklarını ve savuştuklarını;

Sona ermek üzere olan harekâtımızı iaşe ve nakliyat bakımından müşkül durumda bırakmak ve Cizre'den doğuya giden menzil hattımızı emniyetli bir vaziyete sokabilmek için İngiliz tayyare taarruzlarının siyasi teşebbüslerle men'i veya harekâtın Zaho ve Umadiye'ye kadar genişletilmesi lüzumunu..." belirtmiş bulunuyordu.

Genelkurmay Başkanı aynı kanıda değildi. Ona göre; Zaho işgal edilse dahi İngiliz tayyareleri uçabilir ve saatte 180 km yaptıkları için de üç saat havada kalabileceklerine göre müşkilata uğramadan Çölemerik, Şırnak ve Cizre bölgeleri üzerinde bir saat kadar bomba taarruzu yapabilirlerdi. Bu sebeple menzil nakliyatımıza hava taarruzları yapmakta ısrar ettiklerine göre, Şıranis-Bagoga hattı üzerinde yapılacak her türlü harekâtı geceye inhisar ettirmek, erleri ve hayvanları gündüzleri tayyare taarruzlarından emin yerlerde bulundurmak ve taarruz eden tayyareleri makineli tüfeklerle düşürmeye çalışmak zayiatın azalmasını sağlamış olacaktı. Bu arada, ilk tayyare taarruzu sebebiyle, İngilizlere yapılan siyasi teşebbüslere daha etkili şekilde devam edilmekte idi. Buna rağmen tayyare taarruzu devam ettiği takdirde, Zaho ve Umadiye'nin işgaline karar vermek kuvvetle muhtemeldi. Ancak bu işgalin etkisiz kalması ve İngilizleri daha büyük öl-

çüde hava taarruzlarına mecbur etmesi ihtimali de kuvvetli idi. Bunun için de işgal ettiğimiz yerlerde durmak suretiyle sonuç üzerine etkili olamayacağımıza göre daha çok zayiat verebilirdik. Bu sebeple, İngiliz tayyarelerinin esas meydanları ve tesisleri nerelerde ise oralara kadar gidilerek tahrip etmek ve İngilizlerin hava taarruzlarını durdurmak zorunluluğunda kalınabilirdi. Bu itibarla harekâta bu ihtimallere göre derhal başlanabilecek şekilde derhal yeni hazırlıklara başlanması ve emir verilir verilmez maksadı başarı ile elde etmeye yeter kıtaların kullanılması ve sonuna kadar harekâtın devam ettirilmesi gerekecekti.

Genelkurmay Başkanlığı bu konu üzerinde 7. Kolordu Komutanlığı ve 3. Ordu Müfettişliği'nin düşüncelerini sormakla beraber aynı görüşü Başbakanlığa da teklif etmişti. Bu teklifte; menzil hattımızın İngiliz hava meydanlarına yakın oluşu sebebiyle büyük fedakârlıklarla daha kuzeye alındığı takdirde en çok bir ay sonra yağacak kar dolayısıyla gidiş geliş kesileceği için kıtalarımızın kanı pahasına girilmiş olan bu yerlerin boşaltılması zorunluluğunda kalınacağına ve neticede Nasturilerin eski yerlerine dönmüş olacaklarına işaret edilmekte, bu takdirde bölgedeki aşiretlerin hükümete muhalif olacakları ve propaganda etkisinin artması ile de İngilizlere temayül edecekleri ve sonunda hükümetin siyaseten yenilmesi ve maksadına ulaşamaması gibi bir durum hasıl olacağına değinmekte idi. Bu durumu iyi bilen İngilizler hareket yapan kıtalarımıza taarruza lüzum görmeyerek statüko hududunun yakınından geçen bu menzil hattımıza kendilerine has olan inat ve ısrar ile ve usandırıcı bir tarzda hava, taarruzlarına devam ettikleri ve dört gün içinde biri subay olmak üzere 14 şehit, 15'i ağır olmak üzere 43 er yaralı zayiatına sebep oldukları, buna karşılık yalnız siyasi teşebbüsle yetinilerek fiilen mukabele edilmediği takdirde devam edecek olan tayyare taarruzlarının kıtalarımızın ve özellikle aşiretlerin morallerini bozacağı gibi pek çok zayiatı da gerektireceği belirtilmekte idi.

Yapılan siyasi teşebbüslerimize rağmen, İngilizlerin statüko hududumuz dahilindeki menzil hattımızda hava taarruzları ve Rumiye Şehbenderimizin Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu istihbarat raporuna göre, Süleymaniye ve dolaylarından alınarak Re-

vandiz bölgesine gönüllü asker sevk etmelerine bakılırsa, Musul sorununu Cemiyeti Akvam ne suretle çözmeye karar verirse versin, silahla halle karar verdikleri anlaşıldığından, İngilizleri bu tasavvur ve maksatlarından vazgeçirmek ve tayyare taarruzlarına etkili bir şekilde mani olmak ve halen statüko hududunu geçmemekte ısrar etmeyeceğimizi ve Musul meselesini aynı şekilde silah gücü ile halle azmetmiş olduğumuzu anlamak için, İngilizlerin 24 saatlik bir mühletle ve şiddetle protesto edilmesini ve statüko hattını tecavüz etmediğimize ve ilk protestomuza rağmen bu hat kuzeyindeki kıtalarımıza devam eden ve önemli zayiatı mucip olan hava taarruzlarına kesinlikle son vermedikleri takdirde tecavüz suretiyle İngilizlerin ihlâlde ısrar etmekte oldukları bu duruma bütün sorumluluğu onlara ait olmak üzere tarafımızdan da uymak zorunluluğu kalmayacağı ve ordumuzun harekâtında serbest kalacağının tebliğ edilmesini ve bu şiddetli protestomuza rağmen hava taarruzları herhangi bir bölgemize devam ettiği takdirde derhal Zaho ve Umadiye'nin kıtalarımız tarafından işgal edilmeleri lüzumu açıkça belirtilmiş bulunuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı, İngilizlerin böyle şiddetli bir teşebbüs karşısında tecavüzden vazgeçecekleri kanısında idi. Zira İngilizlerin Mısır, Sudan, Irak ve Hicaz'da elverişsiz durumda bulunmaları sebebiyle Musul meselesinin hallinde Türkiye ile bir harbi göze alacak kadar ileri gideceklerini sanmamakta idi. Bununla beraber İngilizlerin tecavüzde inat ve ısrar edecekleri ihtimali de göz önüne alınarak yalnız Zaho ve Umadiye'nin işgali ile yetinilmeyeceğini ve İngilizler Musul'dan tamamen atılıncaya kadar harekâtın genişletileceği ve bunun için gerekli seferberliğin de yapılarak yeni harekât için gerekli tedbirlerin alınması lüzumunu da teklif etmiş bulunuyordu.

Hakkari tedibatı neticesinde İngilizlerle bir harp ihtimalini dikkate alan Genelkurmay Başkanlığı; seferberliğe hazırlık olmak üzere 7. ve 5. tümenlerle halen 7. Kolordu emrinde bulunan 1. ve 14. Süvari, 2. ve 17. Piyade tümenleri ile 28. 36. ve 9. Kolordu'dan gönderilmek üzere hazırlanan 34. Piyade Alaylarının seferberlikleri için gerekli silah, cephane, elbise, gereç vesairenin

şimdiden yerlerine sevklerinin sağlanmasını Milli Savunma Bakanlığı'ndan istemiş bulunuyordu.

16 Eylül'de Siirt'ten hareketi emredilen 63. Alay'ın iki makineli tüfekle takviyeli 2. Bölüğü 19 Eylül'de hareketle 21 Eylül'de Bitlis'e varmış; 18 Eylül'de Van'dan hareket eden 28. Alay'ın ikinci kademesi bugün Başkale'ye gelmiş bulunuyordu.

o. 22 Eylül 1924 Durumu:

Nasturilerin bulunduğu mağaraları kuşatan ve teslim olmalarını ihtar eden Çölemerik Grubu'nun nizami ve aşiret kuvvetleri makineli tüfek ateşi desteğinde Valto dağına kadar ilerlemiş olduğu içindir ki, Nuhup deresi dolayında Semdar sırtları hattına kadar olan kısımda Nasturilerden eser kalmamıştı. Nasturilerin teslim olmamakta direnmeleri sebebiyledir ki, aynı gün Martmiram dolayındaki mağaralara topçu ateşi açılmış ve bazı mağaraların içine birkaç isabet kaydedilmişti. Eşkıyaya teslim olmaları için tekrar haber gönderildiği halde asiler teslim olmamakta direnmekte idiler. 23/24 Eylül gecesi su doldurmak maksadıyla mağaradan çıkıp dereye inen 3-4 Nasturi, açılan ateşle öldürüldü. 24 Eylül günü Valto dağı üzerinde Nuhup deresi kuzeyindeki tepelere kadar olan kısımda Nasturilerden eser kalmamıştı. Sonradan alınan raporlardan öğrenildiğine göre; gruba mukavemet eden silahlı Nasturiler, 40 kadar olup bunların mağaralarda sıkışıp kalanlardan gayrisi, Mülk İsmail ile beraber kâmilen ve Mülk Hoşabe hariç Aşağı Tayyarililerin de tamamı Umadiye'ye kaçmışlardı. Mağaralarda bıraktıkları biri yaralı olmak üzere 5 kadın, biri yaralı ve biri malûl 2 erkek ve 8 küçük çocuktan ibaretti. Yaralılara ilk tedavileri yapılmış, kaçanları takip için bir kısım müfreze ve aşiret kuvvetleri gönderilmişse de kimseyi yakalamak mümkün olmamıştı.

Kolordu komutanının Genelkurmay Başkanlığı'na sunduğu rapora göre; iaşe temini güçlüğü sebebiyle, Çölemerik Grubu'nun yaptığı harekâttan şimdiye kadar pek istifade mümkün olmamıştı.

27 Eylül'de Bido'da bulunan 14. Süvari Alayı Umadiye'den gelen ve kuvveti 500'den fazla olduğu tahmin edilen ve makine-

li tüfeklerle donatılmış Nasturilerin taarruzu karşısında kademe kademe geri çekilmiş ve Nasturiler Bido köyünü yağma etmiş ve yakmışlar, köy halkı Aşita'ya çekilmişti.

Harekâtın bir an önce sona erdirilmesi kaygusunda olan Genelkurmay Başkanlığı, Çölemerik Grubu'nun Valto dağını işgal etmesi ile Nasturi meselesinin icraat kısmına ait arazi bölgesinin işgal edilmiş sayılmayacağı, Çal'ın fiilen işgali ve ileri karakollarımızın Zap kenarına kadar Güneye sürülmesi lüzumunu emretmişti.

7. Kolordu Komutanlığı'nın harekâttan sonra alınacak tertibat hakkındaki sorusu üzerine, Genelkurmay Başkanlığı'nın ileri sürdüğü görüşe göre; Cemiyeti Akvam, Musul meselesi üzerinde İngilizlerin ve bizim düşüncelerimizi öğrenmiş olduğu içindir ki, soruşturma sonucu bu meselenin bir süre sonra tekrar görüşülmesine karar vermişti. İngilizler bu meseleyi Cemiyeti Akvam'a götürdükleri zaman Türkiye'de kuvvetli bir ihtilâl ortamı hazırladıkları kanısında idiler. Hatta, böyle bir ihtilâli bastırmak için kullanılacak kıtalara dahi fesat ve ihtilâl düzenini soktuklarını sanıyorlardı.

Nasturi tedibatının ve içteki ihtilâl kışkırtmalarının başarı ile ve süratle giderilmesi, Cemiyeti Akvam'ın ilk müzakereleri sırasında, İngilizlerin başarılı olmalarına ve duruma hakim bir tavır takınmalarına engel olmuştu. Bu sebeple, İngilizler bundan sonraki müzakereleri mümkün olduğu kadar uzatarak, önceden tasarladıkları ve fakat gerçekleştiremedikleri fesat ve ihtilâl kışkırtmalarını yeniden ele almak ve daha sonraları hasıl olacak siyasi duruma hakim olarak Musul'un kendi lehlerine hallini sağlamaya çalışmak isteğinde idiler.

Türk hükümetinin kararı ise; Musul'u herhalde elde etmekti. Cemiyeti Akvam'ın ikinci bir müzakereden önce yerinde inceleme yapması pek muhtemeldi. Bu ihtimal ve Musul'un İngilizlerde kalmak istemediğinin dünya kamuoyuna duyurulması lüzumundan dolayıdır ki, Musul ilinde halen mevcut asayişsizliğin İngilizlerin baskısı ve kuvveti ile giderilememesine ve halkın İngilizlere karşı duyduğu hoşnutsuzluk ve ayaklanmanın devamına çalışmak ve bu hususta Musul'daki vatandaşlarımıza elden

gelen yardımı yapmak ve bu suretle gerek Cemiyeti Akvam Tahkik Heyeti'nin muhtemel soruşturması sırasında, gerek Cemiyeti Akvam'da Musul sorununun tekrar müzakeresinde bu gerçeği ispat ve meseleyi lehimize kazanmak lazımdı. Ancak bunu muntazam kuvvetlerle yapmak durum dolayısiyle mümkün olmadığına göre özel bir teşkilatla yapmak zaruri idi. Bu arada:

Süleymaniye bölgesinde Şeyh Mahmut'un direnmesini sağlamak için Süleymaniye Grubu'na her şekilde ve vasıta ile yardım edilmeli;

Sımko Revandiz'e gönderilmekte olduğuna göre, hem Revandiz Grubu tekrar faaliyete geçirilmeli ve hem de en emin şekilde Süleymaniye Grubu'na yardım edilmeli;

Kolorduca alınacak özel tertibatla Zaho, Umadiye, Sincar, Musul bölgelerinde de mahalli teşkilât kurulmalı ve teşkilât devamlı surette takviye ve idame edilmeli;

Musul'un batı ve güney bölgelerinde sakin ve daima İngiliz idaresine karşı olan ve ayaklanan Elabit kabileleri ile irtibat kurmak ve Acemi Paşa'dan da faydalanmak suretiyle bu kabilelerin direnme teşkilâtı takviye ve idame edilmeli idi. Bu teşkilât sayesinde İngilizlerin zorla işgali yüzünden Musul'da meydana gelen asayişsizlik İngilizlerin zor kullanarak dahi bastıramayacakları derecede ve kuvvette idame edilmiş olurdu. İngilizler bu durumun devamına engel olmak için şiddetli tedbirler alacakları gibi bu arada, statüko sınırı kuzeyinde kıtalarımıza ve daha kuzeye dahi hava taarruzu yapmamaları muhtemeldi. Böyle bir hal şiddetle ve derhal protesto edilerek tekrarlanması halinde, hava taarruzlarına engel olmak için, İngiliz tayyare karargâhları baskın tarzında yapılacak seri bir harekâtla tahrip olunacaktı. Ancak bu kesin tedbirleri almaya şu sıra bir zorunluluk olmayacağına göre, kıtalar Genelkurmay'dan emir verilmedikçe hududa tecavüz etmeyeceklerdi. Bu süre içinde de kıtaların şu durumu almaları uygun görülmekte idi:

Nasturi tedibatının hedefleri tamamen elde edildikten sonra Çal ile Harbur suyu arasındaki bölge bir sınır taburu ile örtülmeli;

Kıtalar Cizre, Siirt ve Mardin bölgelerinde bulundurulmalı;

Tedip harekâtına memur edilen 1. Süvari Tümeni ile 2. Piya-

de Tümeni'ne istirahat olanağı ve zamanı verilmeli;

Diğer kıtalarla, Musul'daki teşkilâta dayanak olunmalı ve sınırda duruma hakim bulunmalı;

Gerektiği takdirde diğer kıtalarla da takviye edilecek kuvvet ile bu teşkilât fiilen himaye ve memleketimize vaki olacak taarruzlar men edilmeli idi.

Bu maksatla da kıtalar şu yerlere alınmış olmalı idi (Kroki: 6):

1. Süvari Tümeni	: Mardin ve dolaylarına;
2. Piyade Tümeni	: Siirt, Garzan ve Midyat bölgesine;
62. 63. ve 36. alaylardan teşkil edilecek 17. Tümen	: Karargâhı ile 5. Süvari Alayı Cizre'de bırakılmalı ve Mardin'deki Süvari Alayı Nusaybin'e alınmalı;
28. Alay	: Başkale'de bırakılmalı.

2. Piyade Tümeni, şimdilik tugay komutanı emrine verilmeli ve Nurettin Paşa 17. Tümen'e alınmalı;

İngilizlerin her an hava taarruzu yapabilecekleri dikkatte bulundurularak bütün kıtalar emniyete alınmalı;

Çal bölgesine ulaşmak ve güneyde Zap kısmına kadar olan sahayı işgal etmek için yalnız 2. Tümen kıtaları yeter görüldüğü takdirde 1. Süvari Tümeni şimdiden Mardin bölgesine gönderilmeli idi.

3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa, tedip harekâtı sonunda alınacak tertibat hakkında Genelkurmay Başkanlığı ile hemfikir olmakla beraber sınır dışında kurulacak özel teşkilat faaliyetinin mahzurlu olacağı kanısında; 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa ise, tedip harekâtının hedefine varmasından sonra, Musul'un geri alınmasını askıda bırakıp durdurulması halinde aşiretlerin tekrar aleyhimize döneceği mahzuruna işaret etmekte ve Cemiyeti Akvam'ın ikinci müzakeresine kadar kamuoyunu lehimizde tutmanın pek mümkün olamayacağı, İngilizlerin duruma hakim olabilmek için alacakları karşı tedbirler ve statüko sınırı

kuzeyindeki kıtalarımıza hava taarruzları yapacakları, hatta Zaho ve Umadiye yönlerinden Nasturileri ileri sürerek belki de askeri bir harekete teşebbüs edecekleri ihtimalini kabul etmekte ve bu takdirde aşiretlerden faydalanmak değil, aksine zarar görüleceğine de değinerek yapılacak bir manevra ve propaganda ile Nasturileri defederek Zaho ve Umadiye'ye karşı Cizre'de kuvvetli bulunmak suretiyle Musul meselesinde elde edilecek başarının, harekâtı bu hali ile durdurma yüzünden kaybedileceği kanısında olduğunu belirtmekte idi. Kıtalara aldırılacak tertibata dair düşüncesi ise, Çal ile Harbur arasının bir tabur ile örtülemeyeceği, bu taburu mahalli aşiretlerden teşkil etmek mümkün olsa bile güvenilemeyeceği ve bu itibarla bu bölgeye en az bir alay ayırmak gerekmekle beraber bunun da iaşe olanaksızlığı yüzünden mümkün olamayacağına göre, Umadiye'ye karşı kuvvetli bulunmanın ancak Ser Umadiye dahil Pervari bölgesinin işgali ve o bölgedeki iaşe maddelerinden faydalanmakla mümkün olacağına işaret etmekte ve bu durumu sağlayabilmek için de, o bölgeye yeni kuvvet göndermek gerektiğini belirtmekte idi. Zira harekâtın durdurulması dolayısıyla aşiret kuvvetlerimiz dağılmakta, Nasturiler ise, İngilizlerin güneyden takviye ettikleri Nasturi kıtaları ile Umadiye'de toplanmakta ve tensik edilmekte (eşgüdüm) idiler. Keza iaşe güçlüğü dolayısıyla 1. Alay'ın bulunduğu bölgede, Oramar ve Şemdinan güneyi bölgesinde ve Zap dolayında bulundurulması gerekecek kıtaların buralarda bırakılmaları mümkün değildi. Bu çok masraf ve fedakârlıklarla elde edilen başarıyı idame etmek ve Musul'un kurtarılmasına kadar duruma hakim olabilmek ancak Zaho ve Umadiye'nin işgali ile mümkün olabilecekti. Her ne kadar buraların işgaline siyasi durum elverişli değilse de, Musul yüzünden bu işgal gerçekleştiği takdirde kolordunun takviyesine lüzum vardı.

Asi Nasturilerin bir miktar esir vererek güneye çekilmeleri sebebiyle, tedip harekâtına son verileceği sıralarda (28 Eylül 1924) Genelkurmay Başkanlığı, 7. Kolordu Komutanlığı ve 3. Ordu Müfettişliği'ne verdiği emirde:

Arazinin her türlü engelliğine rağmen başta kolordu ve ordu komutanları olduğu halde bütün grup komutan, subay ve erleri-

nin gerçekten cana kıyarcasına harcadıkları gayretlerle elde edilen başarıdan dolayı teşekkür etmekte ve bunun bütün komutan ve erlere duyurulmasını rica etmekte, aynı zamanda kazanılan başarının Çal bölgesinin de işgali hakkında verilen ilk hedefe kadar genişletilmesini temenni etmekte idi.

7. Kolordu Komutanlığı'nın harekât sonrası alınması gereken tertibatı birliklere emretmesi ve Genelkurmay'a bilgi vermesi üzerine, 29 Eylül 1924'te icraatın emir alınıncaya kadar ertelenmesi istenmişti.

Genelkurmay Başkanlığı, 7. Kolordu'nun 30 Eylül tarihli raporuna karşılık olarak 2 Ekim'de verdiği emirde:

Zap doğusunda kimse kalmadığına göre tedip harekâtının fiilen sona erdiğini;

Çal'ın, Çölemerik hudut taburundan bir kısım kuvvetle ve yerli aşiretler ile işgalinin mümkün olacağını;

Cemiyeti Akvam'daki taraf delegeleri statüko hududunun tarafımızdan behemehal muhafazasına karar verdiklerinden, kıtaların bulundukları durumda kalmalarına lüzum olmadığı gibi, iaşeleri de bu durumda mümkün olmayacağı için, önceki emre göre yeni tertibatın alınmasını;

Bido'ya vaki olan taarruz gibi Şiranis'e dahi Nasturilerin ve Irak kıtalarının, İngiliz tayyarelerinin desteğinde ve Cemiyeti Akvam'daki sözleşme hilâfına taarruz etmeleri ihtimalinin göz önüne alınarak emredilen tertibatın alınması sırasında bu gibi taarruzlara münferit vaziyette maruz kalınmaması ve özellikle Şiranis'in süratle ve kuvvetli bir surette tahkimi ve Şiranis ile Cizre arasında emin ve seri bir muhabere irtibatı kurulması gerektiğini;

Zap ile Harbur arasında teşkili gereken hudut taburunun, sadece bu bölgeye konacak karakollarımıza dayanarak ve güneye karşı bir perde teşkil edeceği için aşiret erlerinden kurulmasını;

Askerlik hizmet sürelerini bitiren erlerin yeni tertibatın alınmasından sonra, topluca terhislerinin gerektiğini belirtmiş ve durum hakkında Başbakanlık, Milli Savunma, Dışişleri, İçişleri Bakanlıklarına da bilgi vermişti. Genelkurmay Başkanlığı, aynı gün (2 Ekim 1924) verdiği diğer bir emirle:

Revandiz'in 21 Eylül'e kadar işgali arzu edildiği halde Sımko

müfrezesine gerektiği kadar madeni para gönderilememesi ve kış yaklaştığı ve Nasturi harekâtı da sona erdiği için Sımko'nun Revandiz'e gönderilmesinden beklenen faydanın gecikmiş olduğu;

İleride müşterek bir harekâta karar verildiği takdirde tekrar Revandiz'e harekete teşebbüs edilmek üzere, Sımko'nun hareket ettirilmemesi ve emrine verilen hudut taburu erlerinin yerlerine iadesini istemiş bulunuyordu.

Harekâtın sevk ve idaresi sorumluluğu uhdesine verilen 3. Ordu Müfettişi, 2 Ekim'de Diyarbakır'a gelebilmiş ve 3 Ekim'den itibaren emir ve komutayı fiilen eline alacağını Genelkurmay Başkanlığı'na arz etmişti.

1. Ordu Müfettişliği'nin kıtaların alacakları yeni düzen hakkında verdiği emre göre (Kroki: 6):

1. Süvari Tümeni'nin bir Alayı	: Diyarbakır'a;
14. Süvari Tümen Karargâhı ile bir süvari alayı	: Cizre'ye;
Bir süvari alayı	: Nusaybin'e;
Diğer süvari alayı	: Urfa'ya;
2. Tümen karargâhı ile 18. Alay	: Siirt'e;
6. Alay	: Midyat'a;
1. Alay	: Garzan bölgesine;
Tümen Topçu Alayı	: Eruh'a;
17. Tümen Karargâhı ile iki piyade Alayı	: Hazil suyu tarafındaki bölgeye;
36. Alay	: 17. Tümen emrinde olmak üzere Şırnak'a.

Bu gruptaki topçulardan dağ obüs bataryası tümen emrinde bırakılarak sahra bataryası Diyarbakır'a aldırılacaktı.

28. Alay'ın bir taburu Van'da, diğer kısımları da Başkale'de kalacaktı.

1. Ordu Müfettişliği'nin düşman hakkında verdiği bilgiye göre ise;

Bütün Nasturilerin Umadiye istikametinde kaçtıkları ve bun-

ların 5000 kadar olup Umadiye dolayındaki sarp bir dağa sığındıkları;

Mülk Hoşabe'nin Zap batısında bulunduğu bildirilmiş olmakla beraber bu bölgedeki bütün Nasturi köyleri boşaldığına göre, Mülk Hoşabe'nin de güneye kaçmış olmasının kuvvetle muhtemel olduğu açıklanmakta idi.

Harekâtın sona ermesi dolayısıyla kıtalara yeni tertipler aldırılırken, Ankara'da siyasi temaslar devam etmekte idi.

Genelkurmay Başkanlığı alınan bir nota üzerine, 3. Ordu Müfettişliğine verdiği emirde:

İngilizlerin bugün verdikleri bir nota ile Hazil ve Habur sularının birleştiği noktadan itibaren Hazil suyunun doğusunda ve Merinar dağının kuzeyinden ve Beytüşşebap ile Çölemerik'in ve Şemdinan'ın merkezi olan Neri'nin hemen güneyinde geçen hattın güneyinde kalan bölgelerdeki kıtalarımızın, 11 Ekim 1924 öğleye kadar geri alınmasını, alınmadığı takdirde bunu temin maksadı ile bu tarihten itibaren harekâtına serbest olduklarını ve Irak'taki kıtalarına da bu yolda emir verdiklerini hükümetimize bildirdikleri;

Cemiyeti Akvam'ın 30 Eylül'de iki taraf temsilcilerinin rızasıyla müttefikan korunmasına karar verdiği statüko, yani halihazır durumun açıkça hilâfına olan bu iddiaya karşı hükümetimizin, gerek Britanya hükümetine ve gerek Cemiyeti Akvam'a İngilizlerin en son Cemiyeti Akvam kararını dahi ihlâl etmekte olduklarını bildirerek, notadaki iddia ve tekliflerini şiddetle ret ve protesto ettiği;

Bununla beraber İngilizlerin 11 Ekim öğle vaktinden itibaren hakikaten hava ve kara kıtaları ile birliklerimize taarruz edecekleri kabul olunarak evvelce verilen talimat gereğince tedbir alınması ve bu tedbirin o tarihe kadar uygulanması gerektiği;

Zap ile Harbur arasında mukavemet edilmemesi;

Özellikle Hazil suyunun batısındaki Şiranis bölgesinin herhalde elde bulundurulmasının gerektiği, bunun için de bu bölgenin süratle tahkim ve takviyesi ve bu bölgeye vaki olacak her türlü taarruzların şiddetle tart edilmesi, emredilen yeni tertipleri almak üzere hareket eden kıtalarımızın Zap ve Harbur bölgele-

rinin batısında kendilerine ayrılan yerlere gelebilmelerinin ancak Şiranis bölgesinin herhalde elde bulundurulması ile mümkün olacağı;

Hareket halinde bulunan muhtelif kıta kademelerinin ayrı ayrı İngiliz taarruzlarına maruz bırakılmaması; genellikle hava taarruzlarından dolayı fazla zayiat verilmemesi ve kıtaların morali sarsılmaması için harekâtın gece yapılması hususları belirtilmekte idi.

3. Ordu Müfettişliğinin, Genelkurmay Başkanlığı'na, kıtaların 11 Ekim 1924 sabahı alacakları durum hakkında verdiği bilgiye göre:

1. Süvari Tümeni'nin 21. Alayı	: Cizre'de;
1. Süvari Tümeni'nin 14. Alayı	: Besbin'de;
Tümenin diğer aksamı	: Besbin'e varmak üzere yürüyüşte;
7. Kolordu Süvari Bölüğü	: Cizre'de;
63. Alay'ın 2. Taburu	: Harbul'da;
63. Alay'ın diğer taburu	: Şırnak'a yürüyüşte;
36. Alay	: Şırnak'ta;
62. Alay'ın 1. Taburu	: Şiranis'te;
62. Alay'ın 2. Taburu	: Banike ve civarında;
Beytüşşebap Grubu kıtaları	: Elki'de;
Çölemerik ve Başkale Grupları	: Aynı yerde idi.

Beytüşşebap Grubu'ndan 200 piyade, 8 makineli tüfek, 10 mekkâri ve bir binbaşı ile dört bölük komutanından mürekkep bir kuvvet teşkil olunarak Aşita'da bırakılmıştı. Ayrıca 62. Alay'ın, muhtemel bir İngiliz taarruzuna karşı mağaralarda gizlenmekte ve taş oyuklarından siper olarak faydalanacağı gibi, gereken yerlere aynı karakterde yeni siperler ilave etmekte olduğu ve bir taarruzu karşılamaya yeter durumda bulunduğu da belirtilmekte idi.

Durumu, sanıldığı ve tasvir edildiği kadar emin görmeyen Genelkurmay Başkanlığı, daha tedbirli ve uyanık bulunmak maksadı ile 3. Ordu Müfettişliği'ne verdiği emirde:

Hazil suyu doğusunda kalacak 62. Alay'ın pek zayıf mevcut-

lu olduğu, kararlaştırılmış bulunan yeni düzenin alınmasından sonra dahi bu kıtanın İngilizlerin muhtemel kara ve hava taarruzlarına karşı başarı ile mukavemet edemeyeceği kabul edildiği için, Şiranis bölgesine kadar Hazil suyu doğusuna günün gayri muayyen zamanlarında keşif devriyeleri göndererek bu bölgede bir seyyar karakol bulundurulmasının uygun olacağını;

Siyasi durumda üstün ve haklı olmamamıza rağmen İngilizlerin kolayca askeri bir başarı kazanmalarına ve böyle bir başarıyı büyüterek propagandalarına kuvvet verebilmelerine olanak bırakmamanın lâzım olduğunu;

Süvari Tümeni büyük kısmının 11 Ekim akşamı Hazil suyunun doğusunda ve muhtemelen 62. Alay bölgesinde bulunması varit ise, bu tümenin 62. Alay ile 11 Ekim'de gündüz mevzilerinden çıkarak Hazil suyu batısına geçmek üzere yürüyüşe geçmesi, İngilizlerin, mühlet tarihini dahi beklemeyerek havadan ve hatta kıtaları ile, yürüyüşte bulunan birliklerimize tecavüz ve taarruz etmelerine sebep olacağı için başarılı olamayacağı, bu yürüyüşün 10 Ekim sabahına kadar yapılmasına da zaman elverişli olmadığına göre, süvari alaylarının 62. Alay ile birlikte müştereken ve bir emir ve komuta altında 11 Ekim öğleden sonra vukuu muhtemel İngiliz taarruzlarına mukavemet etmeleri ve akşama kadar vakit kazanarak 11/12 Ekim gecesi yürümek ve kesinlikle bu yürüyüşü 12 Ekim gündüzüne bırakmamak şartıyla Hazil suyu batısına alınmalarının gerektiğini;

Süvari Tümeni büyük kısmı 62. Alay bölgesini daha batıya geçmiş ise, yalnız bu süvari kuvvetlerinin bu geceden Hazil suyu batısına alınması mümkün olduğu takdirde 62. Alay'ın yalnız başına İngilizlerce malûm olan mevzilerinde bırakılmayarak tayyare keşif ve taarruzlarına karşı gereken tedbirler alınarak, Hazil suyu batısına alınmasının gerektiğini açıklamış bulunuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı'nın Nasturi harekâtından önceki yığınak planında durum dolayısıyla yaptığı değişiklik şöyle idi:

Önceki planda; 3.,16. tümenler, Diyarbakır bölgesinde yığınak yapacaklardı. Halen harekât dolayısıyla 7. Kolordu emrine 12. Tümen'den iki alay gönderilmiş olduğu için muhtemel bir seferberlikte, 3. Tümen'in gönderilmesinden vazgeçilmiş, keza 16.

Tümen'in de Manisa bölgesinde bulunmasından dolayı, bunun yerine yakınlığı dolayısıyla 17. Tümen'in gönderilmesi ve 1. Süvari Tümeni'nin bulunduğu bölgede bırakılması kararlaştırılmış bulunuyordu. Bu değişikliği lüzumlu gören Genelkurmay, Cemiyeti Akvam'ca yapılacak soruşturma sonucunu beklemek üzere tarafların 30 Eylül durumundaki statükoyu muhafaza etmeyi kabul etmekle beraber, daha önce bir İngiliz tecavüzü vaki olduğu takdirde durumu Cemiyeti Akvam nezdinde protesto etmekle beraber, harekâtımızda serbest olacağımızı bildirecek ve tadil edilen yığınak planını kısım kısım uygulamaya başlayacaktı. Bu maksatla da, halen 7. Kolordu emrinde bulunan kıtalar ile 5. ve 7. tümenlerin seferberlikleri için gerekli silah, cephane vesair gereçlerin şimdiden yerlerine gönderilmesini ve subay ihtiyacının tercihan sağlanmasını Milli Savunma Bakanlığı'ndan istemiş ve bu yığınak planının uygulanması halinde, kıtaların yığınak bölgesinde alay alay bulundurulması hakkında 3. Ordu Müfettişliği'nin de düşüncesini sormuş bulunmakta idi.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın ayrıca, 11 Ekim günü Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya sunduğu rapora göre: Harbul ile Zap arasındaki kıtalarımızın kışlamak üzere Beytüşşebap üzerinden Siirt istikametinde hareketle bu bölgeyi tamamen boşalttıkları;

1. Süvari Tümeni'nin Mardin'de kışlamak üzere yolda yürüyüşte olup, halen iki Alay Damga ve Şiranis arasında olduğu için o bölgedeki 62. Alay ile birlikte düşmanın bir taarruzuna karşı savunma emri aldıkları, bu kuvvetin Harbur ile Hazil suyu arasına seyyar karakollar bırakarak Besbin ve Cizre'ye yürüyecekleri;

Zap-Hazil arasında ihtilâflı olan statüko hududunu İngilizlerin tecavüzü halinde, hafif örtme kuvvetlerinin tedricen Hazil batısına çekilecekleri ve ara sıra gönderecekleri seyyar müfrezelerle bu bölgenin bize aidiyetinin sağlanacağı;

İngiliz tayyarelerinin her gün ihtilâflı bölgedeki kıtalarımız üzerine bomba taarruzu yaparak zayiat verdirmekte oldukları ve Umadiye'nin kuzeybatısında Bido güneyinde düşmanın önemlice kuvveti bulunduğu, teyiden anlaşılmış oluyordu.

Tenkil harekâtı sona ermiş olmakla beraber, durumun ciddi-

yet ve önemini dikkatte bulunduran Genelkurmay Başkanlığı'nın 12 Ekim'de Milli Savunma Bakanlığı'ndan isteği:

Bakanlar Kurulu'nun 11/12 Ekim gecesi yaptığı toplantıda, İngilizlerin verdiği son nota üzerine meydana gelen durumun müzakeresi için, Millet Meclisi'nin toplanması kararlaştırılmış olduğundan, meclisçe verilecek kararı beklemek üzere terhise müstahak bütün erlerin terhislerinin ertelenmesi ve 318'li erlerin ikinci tertiplerinin hemen celbi;

7. Kolordu emrinde bulunan 2. Tümen'in taburlarını Bakanlar Kurulu kararına göre altışar yüze, diğer kıtaların barış kadrosu gereğince tam mevcuda çıkarılması;

İzinli subay ve erlerin derhal kıtalarına katılması... gibi hususlardı.

Bu isteklerin, 2. Tümen mevcudu ve izinlilerin kıtalarına katılmaları hariç, kanuni olanaksızlık dolayısıyla yapılamayacağının anlaşılması üzerine, Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı'na verdiği cevabi yazısında durumun ciddiyet ve önemini tekrar açıklamıştı (Ek-2).

Genelkurmay Başkanlığı, Meclisin vereceği karara göre, kıtaların tekrar Cizre bölgesinde toplanarak İngilizlerin taarruzuna engel olma görevi almalarını muhtemel gördüğünden, bu kararın alınmasına kadar geçeceği sanılan 2-3 hafta içinde kıtaların yeni bölgelerine alınmalarının ertelenmesini ve kararı beklemek üzere 2., 17. Piyade ve 1. Süvari tümenlerinin genellikle Şırnak ve Cizre ilçeleri dahilinde bulundurulmasını uygun görmüş ve buna göre, hangi kıtaların hangi bölgelerde bulundurulmasının uygun olacağını 3. Ordu Müfettişliği'nden sormuş bulunuyordu.

Bu karar üzerine Ordu Müfettişliği'nin aldığı tertibat şöyle idi (Kroki: 7):

14. Süvari Tümen Karargâhı;	
3. Süvari Alayı;	
7. Kolordu Süvari Bölüğü	: Nusaybin'de;
5. Süvari Alayı	: Eruh'ta;
1. Süvari Tümeni	: Cizre dolayında;
17. Tümen	: Hazil suyu batısında Beşbin ve

	dolayında;
36. Alay	: Şırnak'ta;
Beytüşşebap Grubu	: Elk'te;
Çölemerik Grubu	: Çölemerik'te;
Başkale Grubu	: Başkale'de.

Genelkurmay Başkanlığı bu tertibatı genellikle uygun görmekle beraber, 2. Tümen kıtalarını teşkil eden Çölemerik ve Beytüşşebap gruplarının Çölemerik ve Elk'te kalmaları halinde, Millet Meclisi'nin kararı ne olursa olsun yapılması gerekecek harekâta arazi durumu ve özellikle mevsim dolayısıyla etkili olamayacakları, keza, muhabere güçlüğü sebebiyle hareket birliğinin mümkün olamaması ve iaşe güçlüğü yüzünden bu kıtaların şimdiden Şırnak ve Cizre ilçeleri dahiline alınmasını, ayrıca, Van ve Bitlis dolayları dahilinde isyan belirtilerine dair alınan haberler dolayısıyla da böyle bir hal sürat ve şiddetle bastırılmadığı takdirde büyüyeceği için daha çok kuvvet kullanmayı gerektireceği dikkate alınarak, 14. Süvari Tümeni'nin halen Cizre'de bulunan 5. Süvari Alayı'nın makineli tüfek bölüğü ve Tümen dağ bataryasından iki topla takviye edilerek, derhal Bitlis'e 2. Tümen Komutanı ve Bitlis vali vekili Kâzım Paşa'nın emrine gönderilmesini;

1. Süvari Alayı'ndan Şırnak ile Meydanıçavuş arasında menzil hattını korumakla görevli bulunan bölüğün alayına katılmasını emretmişti.

Ankara'da karşılıklı nota teatileri suretiyle devam eden siyasi faaliyetler sonunda, meselenin Cemiyeti Akvam'da halli yolunda mutabık kalınmıştı. Bu arada Büyük Millet Meclisi toplanarak gereken kararı vermiş olduğu için, Genelkurmay Başkanlığı geçici olarak uygulanan tertibata lüzum kalmadığını ve daha önce bildirildiği üzere kıtaların kışı geçirecekleri bölgelere alınmasını 19 Ekim 1924'te 3. Ordu Müfettişliği'ne emretti.

Harekâtın sona ermesinden sonra bir süre ciddiyetini muhafaza eden durum da bu suretle giderildiği için, Genelkurmay Başkanlığı 1. ve 2. Ordu Müfettişlikleri ile 7. Kolordu hariç, 1-9. kolordulara gönderdiği genelgede, Hakkari harekâtının sona er-

miş olması dolayısıyla bu harekâta katılan kolordu ve tümen karargâhlarının yerlerini bildirmiş bulunuyordu.

Genelgeye göre:

7. Kolordu Karargâhı	: Diyarbakır'da;
2. Tümen Karargâhı	: Siirt'te;
17. Tümen Karargâhı	: Cizre'de;
1. Süvari Tümen Karargâhı	: Mardin'de;
14. Süvari Tümen Karargâhı	: Nusaybin'de bulunacaklardı.

Siyasi durumun şimdiki halde belirsiz olduğunu kabul eden Genelkurmay Başkanlığı, Musul meselesinin kesin surette halline kadar 3. Ordu Müfettişliği'nin Diyarbakır'da kalmasını da uygun görmüştü. Neticede, Cemiyeti Akvam'ın, Brüksel'de yaptığı toplantıda kararlaştırılan geçici hudut hattı taraflara tebliğ edilmiş ve dolayısıyla hudut bölgesi sivil idareye bırakılarak askeri birliklerin tamamen bu hattın gerilerinde bulundurulması taraflarca kabul edilmişti.

Kasım 1924 başlarında tarafların durumu şöyle idi (Kroki: 8):

7. Kolordu'nun Durumu

7. Kolordu Karargâhı	: Diyarbakır'da
2. Tümen Karargâhı	: Siirt'te
18. Alay	: Siirt'te
16. Alay	: Midyat'ta
1. Alay	: Garzan'da
2. Topçu Alay Karargâhı,	
Kudretli Dağ Topçu Taburu	: Siirt'te
Bir Grup dağ bataryası	: Eruh'ta
17. Tümen Karargâhı	: Cizre'de
62. Alay	: Hazil suyu batısında ve doğusunda
63. Alay	: Hazil suyu batısında ve doğusunda
2. Tümen Dağ Obüs Bataryası	: Kendihadid'de
Ağır Telsiz İstasyonu	: Cızre'de
1. Süvari Tümen Karargâhı	
İki Süvari Alayı,	

Bir dağ bataryası	: Mardin'de
Bir Süvari Alayı	: Cizre'de
14. Süvari Tümen Karargâhı,	
3. Süvari Alayı	: Nusaybin'de
5. Süvari Alayı,	
İki dağ topu	: Bitlis'te
54. Süvari Alayı,	
İki dağ obüsü	: Urfa'da
28. Piyade Alay Karargâhı,	
28. Alay'ın bir taburu,	
No: 4 Dağ Telsiz Merkezi	: Van'da
28. Alay'ın diğer taburu	: Başkale'de
No: 2 ve 3 Telsiz Merkezleri	: Mardin'de
7. Kolordu Süvari Bölüğü,	
Bir sahra bataryası	: Diyarbakır'da

Irak, İngiliz, Hint ve Nasturi kuvvetlerinin durumu:

Bir Irak süvari alayı	: Sincar, Telafar, Feşhabur bölgesinde
Bir Irak piyade taburu,	
İki dağ topu	: Zaho'da
Bir Nasturi taburu	: Umadiye'de
Bir Nasturi taburu	: Akra ve Zibar bölgesinde
İki Nasturi taburu,	
Sidda'nın 400-500 kadar maiyeti,	
İki İngiliz dağ topu	: Revandiz'de
Bir Nasturi taburu	: Koysancak'ta
Bir Nasturi taburu,	
Bir Hint piyade taburu,	
Bir Levi süvari alayı,	
Dört dağ topu	: Erbil'de
Bir Nasturi taburu,	
Bir Irak piyade taburu	
Bir Levi süvari taburu,	
Bir Hint piyade taburu,	
İki İngiliz piyade taburu,	

Dört İngiliz dağ topu,	
Dört İngiliz otobüsü (12'lik),	
On altı zırhlı otomobil,	
Kırk uçak	: Musul'da
Bir Hint süvari alayı,	
Bir Hint zırhlı oto bölüğü	: Kale-ül Şerefat'ta
Bir Irak piyade taburu,	
Bir zırhlı oto bölüğü (dört oto)	: Kerkük'te
Bir Irak piyade taburu	: Cemcemal'de
Bir Levi süvari taburu,	
Bir Irak süvari alayı,	
Bir Nasturi taburu	: Süleymaniye'de
Bir Hint piyade bölüğü,	
Bir zırhlı oto bölüğü	: Kefri'de
Bir İngiliz piyade taburu,	
İki Hint piyade alayı,	
Bir İngiliz süvari alayı,	
On iki İngiliz dağ topu,	
Sekiz İngiliz obüsü (12'lik),	
Bir Irak piyade taburu,	
Bir Irak dağ bataryası,	
İki Irak zırhlı otomobili,	
Dört Irak uçağı,	
Kırk beş İngiliz uçağı	: Bağdat'ta
Bir Irak süvari alayı	: Nasıriye'de

Süleymaniye'den Irak süvari alayı ile bir Nasturi taburunun Revandiz'e gittiği ve Revandiz'deki Sidda kuvvetlerinden maadasının da Umadiye'ye alındığı;

Umadiye, Zaho bölgelerine İngilizlerin yakın yerlerden kuvvet toplamalarının umulduğu, ancak bu kuvvetlerden ne kadarını toplamış olduklarına dair bilgi alınamadığı;

12 Eylül'de Londra elçiliğimizden alınan bilgiye göre, İngilizlerin Irak'taki zırhlı otomobillerini her biri on altışar zırhlı otomobilden mürekkep dört bölüğe yani, toplam olarak altmış dörde ve uçaklarını da ceman dokuz bölüğe ayrılmak suretiyle

150'ye çıkarıldıkları ve 200'er mevcutlu bir telsiz telgraf takımları bulunduğu;

İngilizlerin Revandiz'in 20 km batısındaki Kânivatman mevkiini merkez yaparak askerini Umadiye ve Zaho'ya göndermekte ve Revanduz'daki askerini de Zap üzerindeki Dizan'dan geçirmekte oldukları;

Revandiz aşiretleri reislerinden Zibarlı Ebubekir tarafından 6 Ekim'de Şapatan Hudut Bölüğü'ne bildirildiği... öğrenilmişti.

Sonuç:

İngilizlerin kışkırtması ile başlayan ve kendi sevk ve idarelerinde kuvvet kullanarak destekledikleri Nasturi ayaklanmasına karşı o günün çok güç şartları içinde yapılan tenkil harekâtı, ayaklananlar üzerinde kesin sonuca ulaşamamış ve asilerin çoğu hudut dışına kaçmışlardı. Aslında İngilizlerin Musul dolayısıyla açtıkları bu mesele, siyasi ve askeri çok çetin mücadeleler sonunda tarafların kısmen lehlerinde kabul ettikleri bir hattın iki tarafına çekilmekle halledilmiş kabul edildi. Gerçekte Türk kuvvetleri, ne asiler üzerinde ve ne de Musul meselesinin nihai çözümüne etkili olacak bir başarı elde edebildiler.

İSVEÇ DEVLET ARŞİVLERİNDE KÜRTLER-1*

19. YÜZYILA AİT BELGELER

İyi bir tarihi tetkik yapmak için Musul, Bağdat, Halep, Şam ve Tahran başta olmak üzere bölgedeki diğer önemli merkezlerden gönderilen raporları da incelemek gerekiyordu. Biz bunu yapamadık. Son elli yılın belgelerini inceleme olanağı henüz yoktur. Bundan ötürü, Ağustos 1834 tarihli ilk rapordan sonra konuyu 1937 yılı 22 Haziranına kadar sürdürebildik.

Şimdiden şunu söyleyebiliriz; raporların 20. yüzyıla ait olan bölümleri, tahmin edileceği gibi, daha detaylıdır ve bir önceki yüzyıldakilerle karşılaştırıldıklarında daha büyük önem taşımaktadırlar. Bunlar İsveççe ve daktilo ile yazılmış olduğundan arşivimizde bulunan fotokopileri de oldukça nettir. Bu ilginç raporlarda Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim isyanlarına ait, İsveç elçisinin hükümetine bildirdiklerini okuyacaksınız.

Hatırlanacağı gibi Lozan Anlaşması, Musul sorununu askıda bırakmıştı ve İngiltere ile Türkiye arasında sorunlu bir konu olarak Cemiyeti Akvam'ın (Milletler Cemiyeti) çözümüne terk edilmişti. Bunun için de Milletler Cemiyeti'ne bağlı ulusların temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulmuştu. Cemiyeti Akvam, bu sorunu, 16 Aralık 1925 tarihinde İngiltere lehine karara bağladı. Bu komisyonun üyelerinden birisi de İsveç temsilcisiydi. Bundan ötürüdür ki "Musul Meselesi"ne ait çok sayıda belge ve o günün gazete kupürlerini içeren oldukça zengin, özel "Musul Meselesi Belgeleri" diye adlandıracağımız dokümanları inceleyip fotokopilerini elde edebildik. Bu belgelerde Türkiye'nin ve İngiltere'nin Musul meselesi konusundaki tezleri, komisyonun yaptığı tarihi, ekonomik ve etnografik araştırmaları bulmak mümkündür. Bu

* İsveç'te yayınlanan *Bergeh* dergisinin 1. ve 2. (1989) sayılarından alındı. Nuri Şemdin tarafından derlendi.

belgelerden, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu bu küçük bölgenin Türkiye ve Irak'a bağlanmayıp, "kendi başına bir idare" olması gerektiğini çıkarmamız zor olmamaktadır. Komisyon üyelerinden bazıları da, bu görüşte olduklarını belirtmişlerdir. Bu belgeleri de diğerleriyle birlikte size ulaştırmaya çalışacağız.

Raporlarda Dışişleri Bakanı'na, "Monsieur le Comte" diye hitap edilmekte ve bundan da Dışişleri Bakanı'nın kont olduğu anlaşılmaktadır. Yalnızca Kürtleri ilgilendiren raporları incelediğimiz için, rapor numaraları belli bir sıra izlememektedir. Ancak bunları kronolojik olarak sıraladık.

4 Ağustos 1834 tarih ve 22 nolu, A. Testa imzalı ilk rapor, Babıali tarafından Kürtlere karşı olan hareketi yönetmeyle görevlendirilen Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa'nın 20-25 bin kişilik bir güç kullanarak Urfa Diyarbekir bölgelerindeki Kürtlere galip geldiğine dair haberler alındığını içermektedir. Kürt çetelerinin bu yöreleri kasıp kavurduğu, yeni reformları ve yeni yönetim şekillerini kabul etmedikleri de raporda yer almaktadır. Raporun Kürtlerle ilgili bölümü bu kadar olduğundan, bu yeni reformların ve yeni yönetim şeklinin ne olduğunu bilemiyoruz. Şunu da hemen belirtelim ki, daha sonraki yıllarda da Reşit Mehmet Paşa adına sık sık rastlayacağız. Sivas'ta kurulan ve gerektiğinde civardaki birliklerden de destek alarak Kürdistan'ı kontrol altında tutmayı amaçlayan "Anadolu Orduları", Kürdistan'daki hareketleri acımasızca ezmiş ve büyük yağmalamalarda bulunmuştur. Kürdistan'ı her defasında ekonomik olarak yıkan ve ne bulduysa alıp götüren bu ordunun başındaki Paşa, Sultan'ın çok güvendiği bir kişidir. Kürdistan'a karşı olan seferlerdeki zalimce davranış ve ganimet elde etme amacı, bu raporlarda sık sık rastladığımız bir konudur. Örneğin; "... Diyarbekir ve Sincar dağlarında yerleşik Kürt aşiretlerini tamamen ezen Reşit Paşa, burada üç binden fazla kişiyi öldürdü ve büyük ganimetler elde etti..." denmektedir. Bir yıl sonraki 48 nolu, 14 Ekim 1836 tarihli raporda da, "... Reşit Paşa, Revanduz Beyi'ne boyun eğdirdiği zaman büyük ganimetler elde etmişti..." ifadesi yer almakta ve daha önceki olaylar nedeniyle İran'a sığınmış olan Kürt prensiyle ilgili olarak "... Yine o cephedeki Pers generaline, Kürt prensi

aleyhinde, Tahran borsasına göre hesaplanmış topluca bir tazminat isteminde bulundu..." denmektedir.

Yerel paşalar o kadar acımasız oluyorlardı ki, isyancı Kürt beylerinin "isyandan vazgeçme" hareketleri bile onları durduramıyordu. 18 nolu ve 26 Mayıs 1847 tarihli rapordaki şu ifadeye bakalım: "... Osman Paşa, 10'undan 15'ine kadar (Mayıs olsa gerek -B.N.) bütün hızıyla Cizre'ye girecekti. General, Bedirhan Bey'in büyük bir karşı koymadan tamamen vazgeçtiğini bilmesine rağmen ilerledi. Osmanlı kuvvetleri yaklaştığında Bedirhan Bey de İran'a sığındı... Bedirhan Bey'in seçkin Müslümanları, Hıristiyanları, bölge generaline gönderip bağlılığını göstermesine ve af dilemesine karşın, Osman Paşa'yı hiçbir şey durduramıyordu. Bu dileklerin kabul edilmeleri için, artık vakit geç idi ve Osman Paşa hızla ilerlemek için hazırlıklarına devam ediyordu..." cümleleri raporun ifadeleridir. Bu raporların tarihlerine baktığımızda, 1830-1850 yılları arasında Kürdistan'ın tamamen ekonomik olarak harabeye çevrildiği, binlerce insanın öldürüldüğü ve yerel önderlerin imparatorluğun diğer yerlerine sürgün edildiklerini görüyoruz. Askeri birlikler, buldukları bütün kıymetli şeyleri acımasızca talan ediyorlardı ve bu bir adet halini almıştı.

Bu döneme ait raporlar incelendiğinde, o tarihlerde Kürtlerin, vergi verme ve askere gitme görevlerini yerine getirmediklerini görüyoruz. Değişik zamanlarda, çeşitli nedenlerle Kürdistan'da baş gösteren isyanlar bastırılınca yapılan ilk iş, bölge sakinlerinin yani Kürtlerin vergi vermelerinin ve askere gitmelerinin sağlanması olmuştur. 18 no ve 27 Mayıs 1835 tarihli raporda şu ifadelere rastlıyoruz:

"... Kürtler, Reşit Paşa ordularına asker olarak yazılmayı da kabul etmişlerdir. Urfa şehri dahi, Sultan'ın otoritesine boyun eğmiştir. Reşit Paşa, oraya Kürt Ali Paşa'yı vali olarak göndermiştir. Yıllar boyu vergi vermeyen ora sakinlerini vergi vermeye zorlamış ve onların zorbalıklarına son vermiştir..."

26 no ve 30 Eylül 1846 tarihli uzun bir raporda, vergi vermeme ve askere gitmeme gibi hareketler, "kanunsuz girişimler" şeklinde değerlendirilip, hükümetin amacının Kürtleri "kanunlara itaat ettirmek" olduğu belirtiliyor.

KÜRTLER, SÜREKLİ BAŞKALDIRIYORLAR

1830'lardan sonra Kürdistan'da başkaldırıların aralıksız sürüp gittiği görülüyor. Bölgenin iç yapısı veya yönetici Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki değişimlerle bu dönemdeki sürekli Kürt isyanlarını gerektiren tarihi nedenleri açıklamak oldukça güçtür. Her ne kadar Osmanlı Merkezi Hükümeti'nde yenileşme hareketleri başlamış ve merkezin otoritesini pekiştiren anlayışlar güç kazanmış ise de, yenileşme ve merkezileşme henüz çok ileri boyutlarda değildi. Kürdistan'ın sosyal yapısında büyük bir değişiklik yoktu. Osmanlı yönetimi ise, Kürdistan'ı yine yerel Kürt valilerle yönetmekteydi. Bağdat, Sivas, Musul ve Diyarbekir gibi büyük merkezlerin dışındaki yöreler bizzat Kürtler tarafından yönetiliyordu; örneğin, Cizre'de Bedirhan Bey, Hakkari'de Nurullah Bey, Revanduz'da Resul Paşa ve daha birçokları. O döneme ait İsveç elçiliği raporlarında bu konuda herhangi bir ipucu yoktur, yalnız bu isyanların ardı kesilmeden sürüp gittiği de bir gerçektir.

4 Ağustos 1834 tarih ve 22 nolu rapordan, Urfa ve Diyarbekir'deki Kürtlerin isyan halinde oldukları anlaşılmaktadır. Diyarbekir ve Sincar Kürtleri, 1835 yılında huzursuzluklara neden olmaktadırlar (Rap. no: 18, 27 Mayıs 1835). Bir yıl sonra ise Revanduz Beyi Mehmet Paşa isyan eder (Rap. no: 47, 5 Ekim 1836). Kürdistan'daki başkaldırıda bulunan Revanduz Prensi Mehmet Bey, Sultan'a bağlılığını sunduktan sonra, birkaç ay İstanbul'da kaldı ve Sultan tarafından Kol, Harir ve Revanduz bölgelerinin idarecisi olarak geri gönderildi. 1846 yılında Revanduz bölgesinde Resul Paşa isyan etti (Rap. no: 26, 30 Eylül 1846, Constantinople). Yine aynı yıllarda Cizre'de Bedirhan Bey, Hakkari'de Nurullah Bey ve Pervari, Siirt bölgesinde Abdülsamed beyler isyan halinde idiler (Rap. no: 29, 11 Kasım 1846 tarihli uzun rapor).

1847 yılında da bu isyanların devam etmekte olduğunu, 24 Mart 1847 tarih ve 13 nolu uzun rapordan öğreniyoruz. Aralarındaki ilişki bilinmemekle beraber, yine de bir Kürt isyanının olduğuna raporlarda yer verilmektedir. Cafer Kuli Han idaresinde Kürtlerin ve Türkmenlerin yaptıkları bu isyan, İsveç elçisi 6

no ve 9 Şubat 1848 tarihli raporuyla bildirmektedir. 1849 yılında yine Nurullah Bey, Hakkari'de isyan halindedir (Rap. no: 3, 7 Ocak 1849). 1855 yılında ise, Girit'te sürgünde bulunan Bedirhan Bey'in yeğeni Ahmet Kereddin, Cizre'de başkaldırıda bulunmaktadır (Rap. no: 5, 22 Ocak 1855).

Bu başkaldırıları içeren raporlardaki ifadelerden, yerel beylerin ve Kürtlerin vergi vermek ve askere gitmek istemedikleri anlaşılıyor. Dikkati çeken bir diğer nokta ise isyan eden beylerin çok kısa bir süre sonra yeniden isyana giriştikleridir. Hatta 26 no ve 30 Eylül 1846 tarihli rapor bunu, "... Revanduz bölgesindeki babadan oğula devam eden karışıklıklar..." biçiminde dile getiriyor. Bu isyanların nedenleri arasında, Kürdistan'ın imarca geri kalmışlığı ve gereksinimleri de yer almaktadır. Örneğin, Revanduz bölgesindeki Resul Paşa isyanından uzunca bahsedilirken şu ifadeye rastlıyoruz: "... Fakat daha önce, hükümet bu bölgeye özen gösterme, halkın gereksinimlerini saptama ve durumlarını inceleme amacıyla büyük yetenek ve saygınlığa sahip Nazim Efendiyi oralara gönderdi..."

Bu da Kürdistan'ın sosyal ve imar problemlerinin huzursuzlukların bir nedeni olduğu görüşünü kuvvetlendiriyor. Raporlarda sıkça ifade edilmese bile, şu hususu saptayabiliyoruz: Osmanlı yönetimine karşı başkaldırılarda bulunan bu Kürt beyleri, kendi bölgelerindeki Hıristiyan ve Kürt olmayan halkları ezdikleri gibi, kendi Kürt halkına karşı da baskı ve zorbalıklarda bulunuyorlardı. İsveç elçisi 5 Ekim 1836 tarih ve 47 nolu raporunda bu durumdan; "... Revanduz Prensi Mehmet Paşa, bunlardan en çok suçlanması gerekeniydi. Otoritesinde bulunan şehirlerde yaşayan insanlardan kendisine karşı gelenlere haksızlık yapıyor, sıkıntı çektiriyordu..." ve "... Kargaşayı bastırmak ve halkı bu prensin baskılarından kurtarmak amacıyla Sultan emir verdi..." şeklinde söz etmekteydi.

Raporlarda, Kürdistan'a karşı kullanılan askeri birliklerin statüsü incelendiğinde, merkezi Sivas'ta olan Anadolu Orduları adında büyük bir askeri kuvvetin devamlı olarak hazır bulundurulduğu görülür. Bu ordunun başında bulunan, dönemin önde gelen kişilerinden Mehmet Reşit ve Osman paşalar, Sultan'ın en

çok güvendiği, deneyimli, sert ve yetenekli kumandanlardı. Kürdistan, güneyden Bağdat ve Musul'daki, batıdan Halep'teki birliklerin yardımlarıyla devamlı olarak kıskaç içinde tutulmuştur. Bu büyük birliklerden başka Erzurum, Muş, Bitlis ve Diyarbekir'deki kısmen daha küçük olan birlikler de Anadolu ordularının emrine verilmişlerdir. Hangi birliklerin, kimin komutasında Kürdistan'daki başkaldırıları çembere alacakları, raporlarda zaman zaman ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Biz bu detaylara girme gereğini duymadan yalnızca raporların tarih ve numaralarını vermekle yetiniyoruz (5 Ekim 1836 tarih ve 47 nolu, 11 Kasım 1846 tarih ve 27 nolu, 24 Mart 1847 tarih ve 13 nolu ve 7 Ocak 1849 tarih ve 3 nolu raporlar).

Başkaldırılarda bulunan Kürt beyleri, isyanlarının iyi sonuç vermeyeceğini anladıkları zamanlarda, genellikle yerel kumandanlardan ve Sultan'dan af isteminde bulunuyorlardı. Bazen de bir yandan Sultan'a karşı yarı bağımsız fiili durum yaratırlarken, diğer taraftan telgraf veya mektuplarla kendisine bağlılıklarını bildirmişlerdir. Böylece yarattıkları yan bağımsız durumlarını daha da güçlendirirlerken, Sultan'ın büyük güçleriyle savaşmaktan da kaçınmışlardır. Revanduzlu Kürt prensi Mehmet Paşa'nın 1836 yılındaki isyanını ayrıntılı bir şekilde anlatarak artık yenilmek üzere olduğunu bildiren 47 nolu ve 5 Ekim tarihli raporda şu bölümler vardır: "... Nihayet Reşit Paşa dağlık kale yollarının bütün güçlüklerini yenerek Revanduz şehrinin yarı kesiminde bulunan ve o ana kadar Kürt prensinin kaldığı ve önemli bir tabya kalesi olarak gördüğü yere geldi. Kürt prensi, sonunda burayı elde tutmanın imkansızlığını anladı. Karşı koymak ve kaleyi elde tutmak zordu. Kendisiyle birlikte bulunan dayısı, amcası Beyazit Prensini Reşit Paşa'dan af dilemek üzere gönderdi..." 21 Nisan 1847 tarih ve 15 nolu raporda şu cümleler aynen yer alıyor: "... Babıali, neticede Cizre Beyi Bedirhan Bey'den mektuplar aldı. Kürt beyi mektuplarında, Sultan'a bağlılık duygularını ifade etmesine rağmen kendisine karşı sürdürülen hücum hazırlıklarının ve silahlı donatımın engellenmemesini protesto ediyordu..." Sultan ise genellikle ikiyüzlü hareket ediyordu. Hem onları dize getirmek üzere büyük kuvvetler gönderiyor ve hem de

"şevkatli baba" tavırlarıyla çoğunlukla sonradan onları ya bağışlıyor ya da rahat bir yaşam sürdürebilecekleri bir yerlere sürüyordu.

Cizreli Bedirhan Bey'in isyanı devam ederken, 26 Mayıs 1847'de 18 nolu rapor İsveç Dışişleri Bakanlığı'na gönderildi. Bu raporun bir bölümü aynen şöyledir: "... 28 Nisan'da alınan acele telgraflar, sonradan gösteriyordu ki bu Kürt şefi, geri püskürtülmesi çok zor olan saldırı karşısında kendi bölgesindeki seçkin Müslüman ve Hıristiyan müritlerini Genel Bölge Generali'ne gönderiyor ve ondan, bağlılık duygularıyla Sultan'dan af dilemesine aracılık etmesini istiyordu. Buna göre Kürt şefi, generale karşı kuvvet kullanmaktan vazgeçiyordu, Babıali'ye boyun eğeceğine söz veriyordu..."

Yukarıda işaret ettiğim gibi, hem Kürt beyleri başkaldırının başarısızlığı üzerine af isteminde bulunuyorlar ve hem de Sultan Kürdistan'ı başı ağrımadan idare etmek için daima ikiyüzlü davranarak yerel kumandanlar eliyle en sert biçimde Kürdistan'ı yeniden istila ve talan ederken, Kürt beyleriyle iyi geçinmek ve onları hoş tutmak yolunu seçiyordu. "Alicenap ve şevkatli Sultan" rolünü elden bırakmıyordu. Örneğin 36 no ve Kasım 1847 tarihli rapora göre, Kürdistan'da başkaldıran Bedirhan Bey yenilmiş ve yakalanarak İstanbul'a getirilmiştir. Rapor, sonrasını şöyle anlatıyor: "... Ve onlara adet olduğu üzere birer kahve sunuldu; Padişah onlarla tanıştı. Hükümdar, sürgüne gönderilirken onlara saygılı davranılmasını emretti. Ayın 19'unda Bedirhan Bey, Candie'ye (Girit) ve Mahmut Han da Rusçuk'a vapurla gönderilecekler..."

Kürt beylerinin pişmanlık ve cehaletlerini öne sürerek, durumu ucuz atlatmanın yollarını aradıklarını sık sık görmekteyiz. Yukarıdaki rapor şöyle devam ediyor: "... Bedirhan Bey hükümetin iyi niyetine, Padişah'ın alicenaplığına karşı isyanından ve cehaletinden ötürü büyük pişmanlık duyduğunu ifade etti..."

Sultan genellikle Kürt prens ve beyleriyle iyi geçinmeye çalışırken, onların kendisine bağlı olarak, bulundukları bölgeleri yönetmelerini arzulamış ve böylece Kürt halkının sevgi ve güvenini kazanmaktan çok, Kürt beylerini avucunda tutmayı uygun görmüş-

tür. Bakınız 27 no ve 28 Temmuz 1847 tarihli rapor, yenilip yakalanan Bedirhan Bey'den söz ederken ne diyor: "... Kendisinin ve bütün aile bireylerinin hayat ve mülkiyetlerinin güvencede olacağına dair anlaşmaya varıldığı kendisine gizlice bildirildi... Bedirhan Bey ile birlikte hareket etmiş olan Vanlı Mahmut Bey ve kardeşi Abdullah beylerin dahi Osmanlı Bölge Generaline bağlılıklarını bildirmek üzere teslim oldukları, kendilerinin ve adamlarının emniyette oldukları bu vesileyle öğrenildi..." şeklindeki ifade, isyancı Kürt beylerinin, sonradan aynı yörelerde Sultan'a bağlı olarak yaşadıklarını göstermektedir.

Yukarıda belirtmeye çalıştığım bu ikiyüzlü durumu, en güzel 20 nolu ve 7 Haziran 1837 tarihli rapor göstermektedir. Dikkate değer bölümü aynen şöyledir: "... Kürdistan'daki başkaldırı eylemlerinde bulunan Revanduz Prensi Mehmet Bey birkaç aydan beri buradadır (Constantinople-İstanbul -B.N.). Sultan onu affetti. Kendisi hükümdara candan bağlılığını sunmuştu. Neticede Sultan, bu prensin değerinden yararlanmak, Kürdistan yörelerinde tanınmak, kabul görmek ve yöre insanlarını etkilemek için, prensi, o bölge generali rütbesine yükselterek iki dereceli paşa rütbesiyle Kol, Harir ve Revanduz bölgelerinin yönetimini ona verdi..."

Bu arada Kürt beylerinin birleşmelerine engel olmak için, devamlı olarak yerel rekabetler canlı tutulmuştur. Örneğin 32 no ve 26 Eylül 1847 tarihli rapordan, Bedirhan Bey'e karşı akrabası Ardeşir Bey kullanıldığını ve onun yerine Cizre valisi olarak tayin edildiğini öğretiyoruz.

Padişah, hizmetindeki kumandanları, Kürdistan'a karşı yaptıkları seferlerden sonra ödüllendirmeye özen göstermiştir. Sivas valisi ve Anadolu Orduları kumandanları Mehmet Reşit ve Osman paşaların ödüllendirilmeleri, İsveç elçiliğinin raporlarında detaylı olarak yer almaktadır. Örneğin 47 no ve 5 Ekim 1836 tarihli raporda, Revanduz Kürt Prensi Mehmet Paşa'yı yenilgiye uğratan Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa'nın, Sultan tarafından özellikle ödüllendirildiğine ilişkin cümleler şöyledir: "... Reşit Mehmet Paşa'ya güzel bir mücevher kutusunun armağan edilmesi ve bu güzel haberi getiren ulaklara da şeref mantosu giydi-

rilmesi görevi, Sultan tarafından Vergiler Genel Düzenleyicisine verildi... Sultan, yine Reşit Mehmet Paşa'ya hoşnutluğunu gösteren bir nişan olarak değerli bir şeref kılıcı yapılmasını istedi. Kılıç, Sultan'ın katiplerinden birisi tarafından götürülecek..."

Bedirhan Bey'in yenilgisine ilişkin raporların birinde (34 no ve 13 Ekim 1847 tarihli) Sultan'ın generalleri özendirici tavrı yer alıyor: "... Sultan, Bedirhan Bey'e karşı gönderdiği güçlerin anısına, zararlarını karşılamak ve cesaretlerini onurlandırmak amacıyla subaylara verilmek üzere Darphane'ye madalyalar* basılmasını emretti..."

Aynı raporlardan, Suriye yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'na saldıran Kavalalı Mehmet Ali Paşa güçlerine karşı, Kürtlerin İmparatorluk yanlısı tavır aldıklarını öğreniyoruz. 74 no ve 11 Kasım 1840 tarihli rapor bunu şu şekilde anlatmaktadır: "... Urfa ve Maraş şehirlerini işgal eden Mısır kuvvetleri, İbrahim Paşa ile birleşmek için bu noktaları boşalttılar. Fakat aşağı yukarı binden fazla kişiyi barındıran bu birinci şehirden (Urfa -B.N.) kaçarak Kürt ve Türkmen aşiretlerine sığınabilenlerin sayısı üç binden fazla değildir. Yollarda saldırıya uğradılar. Yine bu Kürtler bir sürpriz yaparak Maraş'ta kalacak olan 500 Mısırlıyı öldürdüler..." Buradan 1840 yıllarında Urfa'nın nüfusunun binin üzerinde olduğunu öğreniyoruz.

Osmanlı-Pers İmparatorlukları Arasında Kürt Beylikleri

Kürt isyanlarından bahseden raporlar, bir başka noktayı daha açığa çıkarıyor; Pers ve Osmanlı İmparatorlukları arasında sıkışmış olan bu yarı bağımsız Kürt prens ve beyleri, isyan ettikleri zamanlarda sıkıştıkça imparatorluğun birinden diğerine rahatlıkla sığınarak göç ediyorlar. Fakat sığındıkları imparatorluk, karşı tarafı tahrik etmemeye büyük özen gösterirken Kürtleri, ortak kıskaç içinde tutmayı da ihmal etmiyor. Böyle bir duruma, Revanduz Kürt Prensi Resul Paşa'nın isyanı sırasında Pers sınırı-

*Bir adı da "Kürdistan Zafer Madalyası" olup bir yüzünde padişah tuğrası, diğer yüzünde bir dağ silsilesi bulunur ve üstüne de "Kürdistan 1263" ibaresi yazılırdı -F.B.

nı geçip orada geçici olarak kaldığını bildiren 27 no ve 11 Kasım 1846 tarihli raporda rastlamaktayız. Yine biliyoruz ki Pers hükümdarı, isyancı Bedirhan Bey'e, Osmanlılara karşı silahlı başkaldırıda bulunmazsa ülkesine sığınabileceğini bildiriyordu. 18 no ve 26 Mayıs 1847 tarihli rapordan, Bedirhan Bey'in de İran'a sığındığını öğreniyoruz. Bu arada Kürt aşiretlerinden Pers ve Osmanlı sınırında yaşayanların bağlı bulundukları yönetimden hoşnut olmadıkları zamanlarda karşı tarafa geçip bugünkü "vatandaşlığın benzeri olan" tebaalarını değiştirdikleri görülebilmektedir. 34 no ve 16 Ağustos 1843 tarihli raporda bunun açık bir örneği bulunmaktadır.

Kürtlere Karşı Nasihat Heyetleri

Osmanlı Sultanı'nın Kürt beylerine karşı kullandığı bir diğer yöntem de, nasihat heyetleri veya saygın bir kişiyi sükûneti sağlamak için oralara göndermesidir. Bu yönteme sık sık başvurulması, bazı başkaldırılarda veya başkaldırı dönemlerinde etkili olduğunu düşündürmektedir. Fakat raporlardaki olaylarda bu girişimler başarısız olmuş ve Kürtleri bu yolla ikna etmek mümkün olmamıştır. 1846 ve 1847 yıllarında Kürdistan'a Nazim Efendi adında bir kişi gönderilmiştir. Raporlardan kim olduğunu saptayamıyoruz, fakat kendisi hakkında çok övücü cümleler kullanılmaktadır. Örneğin, 26 no ve 30 Eylül 1846 tarihli rapordan şu cümleleri alalım: "... Fakat daha önce, hükümet bu bölgeye özen gösterme, halkın gereksinimlerini saptama ve durumlarını inceleme amacıyla, büyük yetenek ve saygınlığa sahip olan Nazim Efendi'yi oralara gönderdi... Şöyle ki, bu görevli misyonunda başarılı olamadı..."

Sultan, 1846 yılında Revanduzlu Resul Paşa'yı öğütle yola getirmek istiyor ve bu görevi Nazim Efendi'ye veriyor. Bunda başarılı olamayan Nazim Efendi'yi, bir yıl sonra da Bedirhan Bey'i yola getirmek için kullanıyor. "... Hükümet oraların uzaklığını ve güçlükleri düşünerek Bedirhan Bey üzerine direk olarak yürümekten sakındı. Bedirhan Bey'den, Nasturilerden aldığı esirleri salıvermesini ve devlete itaatkâr olmasını istedi... Bu iş için görevlendirilen Nazim Efendi, Bedirhan Bey'e gitti. Bu yete-

nekli ve gayretli görevlinin Kürt aşiret reisinin yanında iki ay kalmasına karşın, çalışmaları sonuç vermedi..." (Rap. no: 13, 24 Mart 1847)

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi yönetimlerinde olayların gerçek nedenlerini araştırmaktan çok, hep ucuz ve yönetim yararına olan çözümler aranmıştır.

Müslüman Kürt Beylerinin Hıristiyan Halklara Karşı Olan Tavırları

İsveç elçisinin dönemin önemli olaylarını bildiren raporlarını incelediğimizde, ilk bakışta göze çarpan şey, Kürt beylerinin yerel Hıristiyan halklarına karşı sert ve baskıcı davranmış olmalıdır. Özellikle Kürt isyanlarının yenilgi dönemlerini izleyen yıllarda, fırsat buldukça, varolan durumdan yararlanan yerel Hıristiyan halklar da (Nasturi, Keldani) öç alıcı ve çıkarcı bir şekilde karşılık vermişlerdir. Her iki tarafı da önde gelen beyler ve din adamları kışkırtmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Sultanı'nın Hıristiyan karşıtı düşünceleri, bu anlaşmazlıklarda belirgin bir rol oynamıştır. Genellikle Kürt beylerinin yandaşları Hıristiyanları öldürmüş ve mallarına el koymuşlardır.

Sosyal Yapı

Raporlarda o günün sosyal yapısına ilişkin bazı ipuçları bulmak olasıdır. Belgelerden Hıristiyan halkın yerel Kürt beylerine vergi verdiklerini öğreniyoruz. Zaman zaman bazı yerel Kürt beyleri, o bölgede yaşayan Hıristiyan halka karşı kendi aralarında birleşebilmişlerdir. Örneğin 29 no ve 11 Kasım 1846 tarihli oldukça uzun raporda, o bölgedeki dinsel grupların durumuna, Kürt ve Nasturilerin geçmişlerine değinildikten sonra karşılıklı haksızlık paylarına da yer veriliyor.

Bu önemli rapordan sadece dikkate değer cümleler alıyorum: "... Daha eski bir tarihten beri merkezi hükümet, Cizre bölgesinin Kürt şefi Bedirhan Bey'in Erzurum bölgesindeki Nasturilere karşı yeni bir işgal amacının bulunduğunu biliyordu... Nüfuzlu iki isyancı olan Hakkarili Nurullah ve Bervarili Abdülsamed beylerin, Bedirhan Bey'le birlikte hareket ettiklerine ilişkin belir-

tiler kendini gösterdi... O memleketin en nüfuzlu iki mollası olan Musul'dan Şeyh Muhamed ve Zaho'dan Şeyh Yusuf ile Cizre, Hakkari ve Bervari yörelerinin üç Kürt şefi, değişik görüş ve durumlarına son verip Nasturilere karşı aktif olarak birleştiler..."

Aynı raporda biraz sonra şöyle deniliyor: "... Nasturiler ise bir süreden beri huzursuzdular. Kürtler tarafından tehdit ediliyorlardı. Korkunç muamelelere maruz kalıyorlardı..."

Anlaşıldığı kadarıyla Hıristiyanlar azınlıkta olup, zaman zaman tehlikeli günler yaşamışlardır. Nitekim aynı rapor 1843 yılında da Bedirhan Bey'in, Nasturileri kuvvet zoruyla cezalandırdığını şöyle anlatmaktadır: "... Kendisi, kuvvetlerinin başında, 1843 yılında yapılan katliamları tekrarlayarak Nasturi bölgesini işgal etmiştir. Her yerde her şeyi yerle bir eden bu güruh, buraya girerek ilerlemektedir. Kan dökmeleri ve her şeyi yakıp talan etmeleri vurgulamaya değerdir. Köyler ateşe verilmiştir..."

1846 yılında Nasturiler, Bedirhan Bey ve onunla birlikte hareket eden diğer beyler tarafından ağır saldırılara uğramışlardır. Durum rapora göre şöyledir: "... Bugün Nasturilerin yaşadıkları üç bölgenin önemli bir kesimi işgal edilmiş ve çöle çevrilmiştir..."

Ancak bu olayların göründüğünden daha karmaşık olduğu anlaşılıyor. Örneğin Nasturiler üzerinde büyük bir dini nüfuzu olan Mar Schimoon (Mar Şemun -F.B.) Hıristiyan halkı Bedirhan Bey'e karşı kışkırtmaktadır. Rapor, halkın dağılım oranına da değinmekte, bölgenin tamamen Kürt olduğunu ve 25-30 bin kişilik bir Hıristiyan Nasturi topluluğunun bulunduğunu belirtmektedir. Cizre bölgesinde yüz binden az bir nüfus yaşamaktadır. Bedirhan Bey'den bahsedilen yerlerde, o bölgenin sosyal yapısına ait ipuçları elde ediyoruz. Anlatım şöyledir: "... Bedirhan Bey, Osmanlı toprakları dışında yaşayan Kürtler üzerinde bile sözü geçen ve her şeyi avucunda bulundurabilecek, etkili bir ailedendir. Bundan ötürü herkes onun gücünü kabullenmeye ve otoritesine girmeye razıdır. Anlaşmazlıklarda karar veren odur. Bu değişik insanları bir arada tutabilen tek kişidir..."

Rapor, bu anlaşmazlıkta kabahatin önce Nasturilerden kaynaklandığını belirtip olayların öncesine gidiyor: "... Bedirhan

Bey'le Nasturilerin ilk anlaşmazlıkları üç yıl öncesine uzanmaktadır. Kullanılan saldırgan ve sert yöntemlere hak vermeksizin, hataların önce Nasturilerden kaynaklandığı kabul edilmelidir..."

Bu bölgeye ait vergi kayıtlarının o zamanlarda bir yüzyılı geçmediğini satır aralarından anlamaktayız.

Hıristiyan Papazların Kışkırtmaları

Kürtler Osmanlılara karşı isyan edip yenilince, Hıristiyan halk onların zayıflığından yararlanarak bu durumu istismar ediyordu. Bu durum aynı raporda şu satırlarla ifade ediliyor: "... Hakkari bölgesinde oturan Hıristiyanlar, Hakkarili beylerin ve halkının hükümete karşı gelerek ezilmelerinden ve zayıflamalarından sonra bu durumu istismar etmişlerdir.." Daha sonra Müslüman Kürtlerle Hıristiyan Nesturiler arasındaki olayların detaylarına girilmekte. Kürtlerin isyan sonrasındaki zayıf anlarında öldürülüşleri anlatılmaktadır. Anlaşılan beyler-mollalar Kürtleri nasıl tahrik etmişlerse, Hıristiyan papazlar da aynı şeyi yapmışlardır. Aynı rapordaki şu cümleler yukarıdaki düşüncemizi güçlendiren örneklerdendir: "... Fakat Kürt şefinin Cizre'ye dönmesinden sonra, Nasturiler çekişmelerden yararlanarak etkili olmak isteyen haris bir papaz tarafından kışkırtıldılar..." Bedirhan Bey'in üç ay sonra 5-6 bin kişiyi öldürecek bir katliama girmesi, bu olayların bir sonucudur. Rapor bu acı olay için şu ifadeyi kullanmaktadır: "... Kürdistan'daki bu korkunç olayın baş aktörleri Bedirhan Bey ile Mar Schimoon'du..."

13 no ve 24 Mart 1847 tarihli uzun raporda aynı olaylar anlatılırken, durumun korkunçluğunu, zamanın İsveç elçisi şöyle dile getiriyor: "...Bu bey (Bedirhan Bey'i demek istiyor -B.N.) Hakkari'den Nurullah ve Bervari'den Abdülsamed beylerle birlikte Nasturilere karşı kuvvet gönderdi, oraları ateşe verdi ve 1843'teki katliamları yineledi... Bedirhan dini liderlerden birini hemen öldürdü, bir Jakobitisk (Yakubi-Süryani) papaz ile birlikte aynı dinden beş kişiyi hapse attı ve onlara her gün korkunç işkenceler yaptı. Neticede Chaldeen (Keldani -B.N.) halkı, bu barbar Kürt aşiret reisi tarafından kuşatıldı. Bu ciddi ve endişe verici bir durum yaratmaktadır..."

O dönemde Hıristiyan Avrupa'nın birçok ülkesinin elçisi, Kürtlere karşı Hıristiyanlardan yana açıkça tavır almıştır. İsveç elçisinin de böyle hareket edip etmediğini bilemiyoruz.

Kürt-Ermeni Anlaşmazlığı

Fakat yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında bu kez Hıristiyan Ermenilerle Kürtlerin geçimsizlikleri ön plana çıkmaktadır. Sultan'ın Ermeni karşıtı tutumu bilinmektedir. Ermeni ulusal kurtuluş hareketinin ileri noktalara ulaştığı ve örgütlendiği o dönemlere ilişkin elimizde iki rapor vardır. Kürtlerle Ermeniler arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve katliamlara yer verilen raporların içeriklerini elimden geldiğince aktarmak istiyorum.

Kürtler, Sultan'ın 1867 yılındaki Avrupa gezisinin ardından Ermenilere karşı saldırılara başladılar. Gezi sonrasındaki korkunç katliamın nedenlerini anlamak güçtür. Raporda da bu konuda herhangi bir bilgi yoktur. İsveç elçisinin kullandığı ifadelerin açık olmaması nedeniyle şu cümleyi olduğu gibi alıyorum: "... Sultan'ın Avrupa gezisinin şimdiye kadar bilinen sonucu, Ermenistan'daki Hıristiyanların korkunç bir şekilde katledilmeleri oldu..." 39 no ve 27 Ağustos 1867 tarihli rapordan aldığımız bu ifadeden sonra, "... Bu gezi haberi üzerine çok sayıda fanatik Müslüman Kürt ve Türk'ten oluşan bir güruh, yolları üzerindeki Hıristiyanlardan öç almak üzere 30'a yakın dervişin önderliğinde Diyarbekir'den yola çıktı..." denmektedir. Bu bölümden saldırının Van'a doğru olduğu da anlaşılmaktadır. Ermenilerin bir kısmı, Rusya'ya sığınmak zorunda kalmıştır.

Burada iki şey dikkatimizi çekmektedir: 1) Fanatik güçler giderek daha büyük bir güç oluşturmaktadırlar. Kürtler eskiden aşiret beyleri tarafından Hıristiyanlara karşı ayağa kaldırılırlarken, artık bu görevi fanatik mollalar üstlenebilmektedir. 2) İsveç elçisi Diyarbekir'den Van'a kadar uzanan bölgeyi anlatırken "Ermenistan" tabirini kullanmaktadır. O günkü Avrupa bölgeyi bu şekilde adlandırmaktadır.

Ermeni sorunu zamanla uluslararası bir konuma kavuşunca, Osmanlı hükümdarı Ermenistan'da bazı ıslahatlar yapmayı vaat ediyordu. Buna "Ermeni Islahatı" denmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu bu değişimleri yerine getireceğini Avrupa devletlerine ve Rusya'ya Berlin Anlaşması'yla taahhüt etmiş olmasına karşın, Sultan Abdülhamid bunları yerine getirmiyordu. Sultan bir yandan ıslahat sözü verirken, diğer yandan da Kürtleri ve Çerkesleri, Ermenilere karşı kullanıyordu. Kürt aşiret beylerini "Hamidiye Alayları" adı altında organize eden Sultan, her iki halka da tuzak hazırlıyordu. 1 no ve 23 Kasım 1894 tarihli rapor, o dönemdeki üzücü olayları dile getirmektedir. Raporun bu üzücü olayların bizzat hükümet tarafından organize edildiğini net bir şekilde ifade etmesi, çok dikkat çekicidir. İfade aynen şöyledir: "... Üst makamların verdiği çok gizli emirlerle bu olaylar oldu..."

Ermenilere karşı olan saldırılarda, ordu ile yerel Kürtler birlikte hareket etmektedirler. Raporun bununla ilgili bölümünü de aynen alıyorum: "... Kürtler, geçen yıl şehirleri istila ederek yağmalayıp orada yaşayanların ürünlerini aldılar. Oradaki Ermenilerin köylerini ordu da talan etmektedir..."

Buradan, adı geçen şehirlerde, Ermenilerin yoğun bir şekilde oturmakta ve oldukça varlıklı olduklarını anlamaktayız. Elçinin bunları anlatırken kullandığı üsluptan, bu iki halkın eskiden iyi ilişkiler içinde olduğunun ve birbirlerine güvendiğinin anlaşıldığına dikkat çekmek istiyorum. Elçi şöyle diyor: "... Geçen kış çok üzücü olaylar oldu. Kürtlerle Ermenilerin birbirlerine karşı duydukları güven sarsıldı..."

Kürt Hamidiye Alayları'nın Ermenilere karşı kullanıldığını ve Ermenilerin hayvan sürülerine ve ürünlerine el koydukları da daha sonraki cümlelerden ortaya çıkmaktadır. Bu katliamlara karşı bölge askeri kumandanı, Hamidiye Alayları'nın işe karışmasını istememiştir. Elçi bu durumu şöyle ifade etmektedir: "... Sultan'ın Hamidiye Süvarileri (Kürt Hamidiyeleri) yerine Bitlis garnizonundan düzenli kuvvetler istendi. Bu kez katliam yapamadıkları ve Ermenilerin hayvan sürülerini alıp götüremedikleri için memnun olmadıkları anlaşılıyor..."

Bu olaylarda ölen Ermenilerin sayısının 2-6 bin civarında olduğunu da raporlardan öğrenmekteyiz.

KÜRT AŞİRETLERİ BİRLEŞMİYORLAR

İsveç'in İstanbul elçisinin 19. yüzyıl Kürdistanı'yla ilgili raporlarından şu noktayı kesinlikle öğreniyoruz: Bölgedeki Kürt aşiretleri genellikle birleşemiyorlar. Aynı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan eden Revanduz prensi ile Cizre Beyi Bedirhan Bey'in birlikte hareket etmemelerine anlam vermek oldukça güçtür. Her iki başkaldırı da Osmanlı yönetiminin başını çok ağrıtmış ve zamanına göre oldukça geniş çaplı olmuştur. Bu isyanları bastırmada güçlük çekildiğine göre iki Kürt beyi birlikte hareket etmiş olsalar daha büyük bir başkaldırı gerçekleştirebilirlerdi. Yine de zaman zaman çok geniş olmayan ortak hareket etme eğilimlerine rastlamaktayız. Bunların en önemlisi olan Bedirhan Bey'in isyanında, bölgedeki Nasturilere karşı duyulan antipati ve dini duygular bu beraberlikte önemli rol oynamıştır.

Raporların tümü okunduğunda, Avrupalı gazetecilerin ve yabancı devlet elçilerinin, 19. yüzyılda Kürdistan ve Ermenistan'da Kürtlerle Ermeniler (Ermeni, Keldani ve Nasturi) arasındaki olaylarda Hıristiyanlardan yana tavır aldıklarına dikkat edilmelidir. Bunlar ayrıca, Osmanlı sarayını, Kürtlere karşı harekete geçirmek için kışkırtmışlardır. Elimizdeki raporlara göre Fransa ve İngiltere elçileri, bu konuda en önde gelenlerdir. Daha önce bahsettiğimiz Bedirhan Bey'in başkaldırısını konu alan 29 no ve 11 Kasım 1846 tarihli rapordaki şu cümleler bunun en güzel örnekleridir: "... Bu feci olayları duymak, Babıali'yi ve yabancı diplomatlardan bazılarını çok etkiledi. Özellikle Hıristiyan halkın bazılarını çok etkiledi..."

Avrupalı gazetecilerin, 1867 yılında, Ermenistan'daki olaylar nedeniyle bölgeden bir piskoposun başkanlığında gelen Ermeni grubuyla nasıl ilgilendiklerini ayrı bir raporda görüyoruz. 1894 yılında Ermenistan'da meydana gelen olayları ve katliamları konu alan 1 no ve 23 Kasım 1894 tarihli rapordan şu cümleleri aktarmak istiyorum: "... Ayrıca İngiltere'nin Van'daki temsilcileri, yerel yöneticiler ve Ermenilerle iyi ilişkiler içindedirler..."

Kürdistan'ın Sosyal Yapısının Diğer Bazı Yönleri

Raporlar bir bütün olarak ele alındığında, Kürdistan ve Kürt halkının sosyal durumuna ait bazı bilgilere sahip olabiliyoruz. Örneğin, Kürt beyleri büyük bir nüfuza sahiptirler. Dini karşıtlardan ötürü mollaların etkinlikleri de kayda değer bir ölçüdedir. Kürt beyleri birbirleriyle geçinememekte, güçsüz olanlar en güçlü olana bağlılık göstermektedir. Beyler bölgelerindeki idari ve adli sorunların tek çözümleyicisidir. Hıristiyan azınlıklar bölgedeki Kürt şeflerine bağlı olup, onlara vergi vermektedir. İmparatorluk, Kürt beyleri üzerinde otorite kurmak için, o bölgede devamlı olarak büyük askeri birlikler bulundurmak zorunda kalmıştır. İstanbul'dan uzak ve yollarının az olması, Kürdistan'ın otoriteden uzak bir yaşam sürdürmesini sağlamıştır.

Raporlara göre, Kürt prens ve beyleri "yarı bağımsız"dırlar. Kürdistan'dan hiçbir zaman doğru dürüst vergi alınamamıştır. Kürtler askerlik yapmayı kabullenememişlerdir. Vergi kayıtları, 1700 yıllarından sonraki tarihleri taşımaktadır. 1846 ve 1847 yıllarına ait raporların gösterdiği gibi, birçok bölgede Hıristiyan Nasturilerle Kürtler iç içe yaşıyordu. Bazı Kürt köyleri vergi ödememe ayrıcalığına sahipti. Bu köyler dini saygınlığa sahipti ve peygamber soyundan geldiklerine inanılırdı. 29 no ve 11 Kasım 1846 tarihli raporda adı geçen "Emir" köyü bunlardan biriydi.

Raporlarda kadınların bazen yönetimde söz sahibi oldukları da görülmektir. 22 no ve 16 Haziran 1847 tarihli raporda adı geçen Bedirhan Bey'in akrabası ancak onun karşısında ve hükümetin yanında yer alan Ardeşir Bey'in annesinde bu durumu görmekteyiz. Kürt prens ve beyleri, korunmalarını dikkate alarak saraylarını ve köşklerini ulaşılması güç yerlere yaptırıyorlardı. Ermenistan'da Kürtlerle Ermenilerin birlikte yaşadıkları yörelerde, Kürtler daha çok dağlık kısımları seçmekte ve şehirlerdeki etkinlikleri de sınırlı olmaktaydı. Ermenilere ve güneydeki Nasturilere karşı girişilen şiddet olayları, 19. yüzyılın sonlarında giderek artan bir biçimde devam etmiştir. Kürt Hamidiye Alayları, ağa ve beylerin nüfuzlarını ve zorbalıklarını arttıran ve sürekli olarak yakınmalara neden olan bir faktör olmuştur.

Ziraat, Kürtler arasında Araplardan daha yaygındı. Arap aşiretleri, zaman zaman Nusaybin ve Diyarbekir Kürtlerinin ziraat ürünlerine zarar vermek istemişlerdir. Bunu 30 no ve 2 Aralık 1846 tarihli rapordan öğrenmekteyiz: "... Uzun süredir Diyarbekir'in ziraatçı halkını rahatsız etmekte olan Arap göçebelerini Sincar ve Nusaybin'den uzaklaştırdı..."

Raporlarda zaman zaman çok kısa olarak belirtilen bir diğer nokta da, Osmanlı İmparatorluğu'nun, başkaldıran Kürt beylerine karşı olan diğer Kürt aşiretlerindeki sivil halktan gönüllü veya zorla birlikler oluşturduğudur. 13 no ve 24 Mart 1847 tarihli raporda, Bedirhan Bey'in başkaldırısından bahsedilirken, Musul Valisi'ne verilen talimatta şu cümleye rastlamaktayız: "... Bu bilgiler, Musul Valisi'ne de gönderildi. Kendisi düzenli ordu ve 6-7 bin kişilik düzensiz bir güçle karışıklığın olduğu bölgeye gidecektir..."

19. yüzyıl Kürdistanı'yla ilgili bu belgeler incelendiğinde, İmparatorluğun, Kürt beylerini birbirlerine karşı kullandığı gibi, birlikte hareket edenleri de parçalamada çok usta olduğu görülür. Raporlarda bu noktalara ara sıra yer verilmekte ve bunlardan bir tanesi olan 22 no ve 16 Haziran 1847 tarihli raporda geniş bir biçimde anlatılmaktadır: Ardeşir Bey'in akrabası Bedirhan Bey'den ayrılıp karşı tarafta, imparatorluk kuvvetlerinin yanında yer alması. Bedirhan Bey'in yenilmesinden sonra, Ardeşir Bey'in onun yerine Cizre Valisi olarak tayin edildiğini daha önce belirtmiştik. Rapor, bu durumun Osmanlı İmparatorluğu'nun işini nasıl kolaylaştırdığını şu şekilde anlatmaktadır: "... Şüphesiz bu durum yalnızca Sultan'ın askerlerinin işine yarıyordu..."

Pers ve Osmanlı İmparatorlukları Kürtlere Karşı Birlikte Hareket Ediyor

Raporlardan, Pers ve Osmanlı İmparatorluklarının, Kürtleri kendi yararlarına kullanma bakımından esnek bir tutum içinde olmalarının yanında, belirgin bir ortak özelliklerinin de Kürtlere karşı birbirlerine yardım etmiş olmaları anlaşılmaktadır. Bunun en belirgin örneği ise Bedirhan Bey'in başkaldırısı karşısında İran'ın tutumunu anlatan 23 no ve 26 Haziran 1847 tarihli ra-

pordur: "... 30 Mayıs tarihinde Musul'dan yazıldığına göre Tahran hükümeti, Kürt isyancısı Bedirhan Bey'e, Sultan'ın kuvvetlerine karşı silahlı bir hareket yapması ve sonunda Pers topraklarına sığınmak zorunda kalması halinde Şah hükümetinin onu yakalayıp Osmanlılara teslim edeceğini bildirmiştir. Bunun aksine Türk kuvvetlerine karşı koymadan sığınması durumunda, kendisine herhangi bir şey yapılmayacak ve Boyaume'de kötülüklerden uzak olarak yaşayabileceklerdir..."

Bu iki komşu ülkenin kendi sınırları içinde yaşayan Kürtler karşısında daha önce de bu şekilde hareket ettikleri ve bu tutumlarını 20. yüzyılda, Cumhuriyet döneminde de sürdürdükleri bilinmektedir.

İsveç elçisinin, 1 no ve 23 Kasım 1894 tarihli raporunda, Ermeni Kürt ve Ermeni-Türk ilişkilerinde çok önemli bir noktaya ışık tuttuğuna daha önce değinmiştim. 1894 yılında Ermenilere karşı olan katliam olayları, "... Bu olaylar üst makamlardan verilen çok gizli emirlerle oldu" şeklinde anlatılmaktadır. Osmanlı yöneticileri Ermeni kıyımlarını gizli emirlerle yerine getirirken, Avrupa devletlerine karşı ikiyüzlü davranarak Berlin Anlaşması'nın Ermeniler lehine olan hükümlerini yürürlüğe koyma arzusunda olduklarını yineleyip durmuşlardır.

Raporlarda, Avrupa devletlerinin bu sahte tavırdan rahatsız oldukları da yer almaktadır. Raporların son bölümünde Hamidiye Alayları'ndan bahsedilirken, onların Ermeni kıyımlarına katıldıkları ve Ermeni mallarını talan ettikleri açıkça belirtilmektedir.

İncelediğimiz 19. Yüzyıla Ait Raporlar Kronolojik Sıraya Göre Şunlardır:

Rap. No: 22, 4 Ağustos 1834: Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa'nın, Diyarbekir ve Urfa yörelerini kasıp kavuran Kürt çetelerine karşı başarılı olduğunu bildiren ayrıntılı rapor.

Rap. No: 18, 27 Mayıs 1835: Diyarbekir ve Sincar dağlarındaki Kürt aşiretlerine mensup üç binden fazla kişiyi öldüren Reşit Mehmet Paşa'nın büyük ganimetler elde ettiğini ayrıntılı olarak bildiren rapor.

Rap. No: 47, 5 Ekim 1836: Revanduz Prensi Mehmet Pa-

şa'nın huzursuzluk çıkardığını ve etrafına birçok güç toplayarak zulüm yaptığını bildiren rapor. Verilen bilgilere göre Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa, Revanduz üzerine yürürken, Bağdat ve Musul valileri de kuvvetleriyle birlikte diğer taraftan saldırmıştır. Hükümet kuvvetlerinin Cizre şehrini almasından ve Bağdat Valisi'nin de güneyden sıkıştırmasından sonra, Kürt prensi kalesinde tutunamayıp genel kuvvetlere teslim olmuştur. Bu arada isyana katılan 55 yerleşim yerinin listesi ve boyun eğme haberleri İstanbul'a ulaştığı ve Sultan'ın, başarısından ötürü Reşit Mehmet Paşa'yı özel bir kılıçla ödüllendirdiği de bildirilmektedir.

Rap. No: 48, 14 Ekim 1836: Reşit Mehmet Paşa'nın isyancı Revanduz Beyi'ne boyun eğdirişi ve büyük ganimetler elde edişi ile ilgili bilgilerin daha önce yazılmış olduğu hatırlatılıyor ve ayrıca Pers-Osmanlı sürtüşmelerine değiniliyor.

Rap. No: 52, 23 Kasım 1836: Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Kürdistan'daki isyanı bastırışına ilişkin rapor.

Rap. No: 20, 7 Haziran 1837: Kürdistan'da isyan eden Revanduz Prensi Mehmet Bey'in birkaç aydan beri İstanbul'da olduğunu, Sultan'ın kendisini bağışladığını, Bey'in pişmanlığını ve hükümdara bağlılığını bildirdiğini anlatan rapor. İsveç elçisi, Sultan'ın büyüklük gösterip Kürdistan'ı kendisine bağladığını düşünüyor.

Rap. No: 74, 11 Kasım 1840: Mısırlı İbrahim Paşa'ya bağlı kuvvetlerin Urfa ve Maraş bölgelerini işgal ettiğini ve sonra tekrar boşalttığını bildiren rapora göre Kürtler, İbrahim Paşa'ya bağlı kuvvetlere saldırılarda bulunuyorlar.

Rap. No: 34, 16 Ağustos 1843: Pers ve Osmanlı İmparatorlukları arasında, bazı göçebe Kürt aşiretlerinden kaynaklanan anlaşmazlık ve bunlara ilişkin ayrıntılar.

Rap. No: 26, 30 Eylül 1846: Revanduz bölgesindeki Kürt isyanını konu alan uzun bir rapordur. Bastırılan isyanda tutuklanan 300-400 kişinin İstanbul'a getirildikleri yazılıyor. Saygın bir kişi olan Nazım Efendi'nin, bu dik kafalı Kürt şeflerini yola getirmek için bölgeye gönderildiğini ancak burada başarılı olamadığını ifade eden raporda, bölgenin imar edilmesine ve gereksinimlerinin saptanmasına çalışıldığı belirtiliyor.

Rap. No: 27, 11 Kasım 1846: Revanduz'da isyan eden Resul Paşa'ya karşı Bağdat'tan gönderilen Necip Paşa ve kuvvetlerinin başarılı oldukları ve isyanı yatıştırdıkları bildiriliyor.

Rap. No: 27, 11 Kasım 1846: Uzun olan bu raporda Bedirhan Bey ve Cizre'nin durumu, diğer Kürt beylerinin tavırları ve bu arada Hıristiyan Nasturilerin Müslüman Kürtlerle olan çatışmaları anlatılıyor.

Ayrıca Cizre Beyi Bedirhan Bey'e karşı Musul ve Bağdat yöneticilerinin saldırmaya hazırlandıkları da raporda yer alıyor.

Rap. No: 30, 2 Aralık 1846: Kürdistan'daki durum ve Bedirhan Bey ile ilgili uzun bir rapor.

Rap. No: 31, 9 Aralık 1846: Bedirhan Bey'in isyanına ilişkin ayrıntılı bir rapor.

Rap. No: 13, 24 Mart 1847: İsveç Dışişleri Bakanlığı'na, Bedirhan Bey'in Babıali'nin nasihatlerini dinlemediği ve Hakkarili Nurullah ve Pervarili Abdülsamed beylerle birlikte Nasturilere karşı harekete geçtiği bildiriliyor. Nasihatlerde bulunmak üzere giden Nazım Efendi ve Keldanilerle Nasturilerin Kürtlerle olan anlaşmazlıkları uzun uzadıya anlatılıyor. Raporda Bedirhan Bey'in istemleriyle ilgili herhangi bir belirleme yoktur, ancak "Anadolu Orduları" kumandanı Osman Paşa'nın Kürt isyanını bastırmakla görevlendirildiği ve Halep ve Arabistan kuvvetlerinin Osman Paşa'ya yardım etmek için harekete geçtikleri raporda belirtilmektedir.

Rap. No: 15, 21 Nisan 1847: Cizre Bey'i Bedirhan Bey, Babıali'ye çeşitli mektuplar yazıyor ve Sultan'a bağlılığını bildirmiş olmasına rağmen kendisine karşı hücum hazırlıkları yapılmasından şikayet ediyor.

Rap. No: 17, 16 Mayıs 1847: Raporda hükümetin Cizre'deki Bedirhan Bey'in isyanına karşı yaptığı hazırlıklar ve "yarı bağımsız" Kürt şeflerinin yola getirilmek istendiği belirtilmektedir.

Rap. No: 18, 26 Mayıs 1847: Cizre'ye saldıran Osman Paşa ve Bedirhan Bey'in durumları anlatılıyor. Bedirhan Bey'in af dilekleri kabul edilmeyerek saldırıya geçiliyor.

Rap. No: 20, 5 Haziran 1847: Kürtlerin bazılarının Be-

dirhan Bey'den ayrıldıkları ve Türk birliklerinin ilerledikleri bildiriliyor.

Rap. No: 22, 16 Haziran 1847: Kürdistan'da Bedirhan Bey'in isyanı ve akrabası Ardeşir Bey'in, onun karşısında ve hükümet kuvvetlerinin yanında yer aldığını anlatan uzun bir rapor. Elçinin, Osmanlıların galibiyetinden hoşnut olduğunun rapordaki ifadelerinden anlaşılabiliyor olması ilginçtir.

Rap. No: 23, 26 Haziran 1847: Tahran hükümetinin Bedirhan Bey'i olası bir sığınma olayına karşı uyarmasından bahseden rapor, o zaman Pers ve Osmanlı devletlerinin Kürtlere karşı nasıl birlikte hareket ettiklerini göstermesi bakımından tarihi bir değer taşımaktadır.

Rap. No: 25, 6 Temmuz 1847: Bedirhan Bey'e karşı yürüyen Osmanlı ordularının Cizre'ye girdiği bildirilmektedir.

Rap. No: 27, 28 Temmuz 1847: Bedirhan Bey'in ailesiyle birlikte başkent İstanbul'a getirildiğini, hayatlarının ve mallarının güvencede olacağına ilişkin kendisine gizlice bilgi verildiğini ve onunla birlikte hareket eden Vanlı Mahmut Bey ile kardeşi Abdullah beylerin de Osmanlı ordusuna teslim olduklarını bildiren rapor.

Rap. No: 32, 26 Eylül 1847: Hükümet, Kürdistan'a yeni bir düzen vermek istiyor. Van, Cizre, Hakkari ve Pervari bölgelerinin bir paşalık şeklinde birleştirilmesi tasarlanıyor. Kürt isyanında hükümetin yanında yer alan Ardeşir Bey, Bedirhan Bey'in yerine Cizre valisi tayin ediliyor.

Rap. No: 34, 13 Ekim 1847: Kürdistan isyanındaki önderlerin Samsun'a getirilişlerini bildiren rapor, Sultan'ın Bedirhan Bey'e karşı bu savaşa katılanlara madalya verilmesine ilişkin buyruğu da raporda yer almaktadır.

Rap. No: 36, Kasım 1847: Osmanlılara karşı isyan eden Bedirhan Bey ve Mahmut Han'ın İstanbul'da padişah tarafından kabul edildikten sonra sürgüne gönderildiklerini bildiren rapor.

Rap. No: 40, 22 Aralık 1847: Hindistan isyanını bastıran Osman Paşa'nın 14 Aralık tarihinde İstanbul'da koleradan öldüğünü bildiren rapor.

Rap. No: 6, 9 Şubat 1848: İran Horasan'ında Cafer Kuli

Han yönetimindeki Kürt ve Türkmen isyanından kısaca bahsediliyor.

Rap. No: 3, 7 Ocak 1849: Kürdistan'dan gelen haberlere göre Hakkari bölgesinde Nurullah Bey'in giderek genişleyen bir isyan girişiminde bulunduğu, fakat Babıali'nin olaydan endişe duymadığını bildiren raporda isyan lokal bir hareket olarak gösteriliyor.

Rap. No: 2, 1 Ocak 1855: Osmanlı-Rus Harbi'nde Rusların Karakilise bölgesindeki saldırıları anlatılıyor.

Rap. No: 5, 22 Ocak 1855: Bedirhan Bey'in yeğeni Ahmet Kereddin Bey'in Cizre yöresindeki isyanı rapor ediliyor.

Rap. No: 39, 27 Ağustos 1867: Fanatik Müslüman Kürtlerin Hıristiyan Ermenilere saldırmaları ve onları öldürmeleri anlatılıyor.

Rap. No: 1, 23 Kasım 1894: Diğerleri gibi elyazması ve Fransızca olan bu rapor oldukça uzundur. Ayrıca yazı çok okunaksız bir stil taşımaktadır. Rapor mealen şöyledir: Ermenistan'daki katliamların "üst makamlardan verilen çok gizli" bir emirle yapıldığı bildiriliyor. Bu konudaki bilgilerden bir kısmı İngiliz elçiliğinden İsveç elçiliğine duyurulmuştur. Ayrıca Van'daki İngiliz temsilcisinin Ermeniler ve yerel yöneticilerle arasının iyi olduğuna da işaret ediliyor. Katliam Erzurum ve Sason'da oluyor. Rapora göre bir yıl önce de Kürtler Ermeni şehirlerini yağmalamış ve talan etmişler. Elçi, burada Kürtler için, "yarı vahşi Kürtler" tabirini kullanıyor. Kürtlerle Ermenilerin birbirlerine karşı olan güvenlerinin önceki yılki olaylar nedeniyle zedelendiği belirtiliyor.

Raporda hükümet kuvvetlerinin de Ermenileri katlettiği, 2-6 bin civarında Ermeninin çoluk-çocuk, kadın-erkek denmeden öldürüldüğü ve bu olaylarda bölge kumandanının Hamidiye Alayları'nı yardıma çağırmadığı bildirilmektedir. Zira Hamidiye Alayları Ermenileri öldürüp, hayvan sürülerine el koyuyorlardı.

İSVEÇ DEVLET ARŞİVLERİNDE KÜRTLER–2

20. Yüzyıla Ait Belgeler

Çoğu bugünkünden oldukça farklı bir resmi İsveççe ile yazılmış olan 20. yüzyıla ait belgeler arasında, 19. yüzyıldakilere oranla daha az Fransızca belge yer almaktadır. Gizli olmayan normal yazışmaları da içeren bu belgelerden önemli olanları ve bunlardaki dikkat çekici bölümleri olanaklar el verdiği ölçüde geniş bir şekilde vermek istiyorum.

İlk belge; 1898 tarihinde Stockholm elçiliğine atanan Kürt Şerif Paşa'nın, İsveç'e gelmek üzere İstanbul'dan hareket ettiğini bildiren ve o dönemde "Pera" olarak bilinen Beyoğlu'ndan çekilen telgraftır.

Kronolojik sıralamaya göre bunu, Şerif Paşa'nın Stockholm elçiliği sırasında gazetelere gönderdiği tekzip yazısı izler. 11 Eylül 1903 tarihli *Dagblad* gazetesinde yayınlanan yazı, Beyrut halkının bir kısmıyla askerler arasında meydana gelen olaylara ilişkin önemsiz bir yazıdır. Ortodoks Beyrutlularla Müslüman halk arasında çıkan ve birkaç kişinin ölümüyle sonuçlanan olaylara değinen gazetelere kızan Şerif Paşa, bunun diğer ülkelerde de görüldüğünü açıklamaktadır.

30 Nisan 1906 tarih ve 37 nolu belge; Türkiye'nin İran ve Mısır ile olan sınır anlaşmazlıklarına ilişkindir. Türkiye'nin çevresinde ateş yüklü bulutların belirdiği, kıvılcımların baş gösterdiği, bu tehlikelerde "Sultan'ın inadı"nın büyük rol oynadığı, bunun da hem ülke hem de Avrupa barışı için bir tehdit olduğu belirtilmekte ve ayrıca Türk-İran sınırının yakın döneme ait tarihçesine değinilmektedir. Rapora göre 1851 yılında Rusya ve İngiltere'nin araya girmesiyle oluşturulan karma komisyon, 1865 yılında, sınırı düzenleyen bir harita yapmış ve taraflar

1869 yılında anlaşmaya varmışlardır. Burada şüpheli görülen bir bölge "nötr" olarak kabul edilmiştir.

Anlaşma o güne kadar geçerliyken, Türkiye, sınırdaki göçebe Kürt aşiretlerinin sebep olduğu bir durum nedeniyle askeri müdahalede bulunmuştur. Türk birlikleri, nötr bölgenin dışında ve İran'a ait olduğu herkesçe bilinen Passovah yöresine girmişlerdir. Karşılıklı olarak protesto notaları verilmiş, Rusya, İngiltere ve Almanya'nın yeniden araya girmesiyle Osmanlı Sadrazamı ve Dışişleri Bakanı, Türk askerlerinin geri çekilmesini kabul etmiş ancak Sultan Abdülhamid buna karşı çıkmıştır. Söz konusu raporun küçük bir paragrafı şöyledir: "Bu olayın nedenlerinden birisi de polis şefi Rıdvan Paşa'nın öldürülmesinden suçlu görülerek izlenen Kürtler olmalıdır. Teşrifat ve protokol müdürü Abdürrezzak Bey ile kardeşi General Ali Chamil'in (Ali Şamil) suçlandıkları bilinmektedir. Henüz soruşturma aşamasındaki olayda, bu kişilerin uzun süredir bir Kürt ayaklanması planladıklarına dair birçok kanıt öne sürülmektedir..."

Burada dikkatleri, raporun son bölümünde değinilen yöredeki büyük devletlerin çıkar kavgalarına çekmek istiyorum. İlgili bölüm şöyledir: "İran elçisi sert protestosunu yineledi ve bu, aracılık yapan tarafsız devletler, İngiltere ve Rusya tarafından destek buldu. Sultan, kuzeyden Rusya'nın, güneyden İngiltere'nin müdahale edebileceği Bağdat ve Küçük Asya'da ticari işlerinin bozulabileceğinden korkan Almanya'nın da en az manevi olarak desteklediği İran elçisine ödün vermek istemiyor ve henüz en küçük bir yumuşama belirtisi görünmüyor."

Bu sınır anlaşmazlığına bağlı huzursuzlukların bir sonraki yılda bile devam ettiğini, İsveç'in Constantinople elçisinin 7 Ağustos 1907 tarihinde Tarabya'dan (Therapia) çektiği telgraftan anlıyoruz. Telgrafta İran elçisinin, Kürdistan'ın İran'a ait olan bazı yerlerine Türk askerlerinin yerleşmesini protesto ettiği, ancak durumun önemli olmadığı söylenmektedir.

28 Şubat 1910 tarih ve 48 nolu raporda; Şerif Paşa'nın Jön Türkler Komitesine cephe alarak onları eleştirdiği, Paris'te onlara açıkça karşı olan "Le Constutionel"(*Meşrutiyet*) adında bir gazete çıkardığı, Sultan döneminde, bugünkü devrimi yapan-

ların bazılarının dostu olduğu ancak "Mısır Yüksek Komiseri" veya yeniden elçi olma arzusu gerçekleşmeyince, İttihat ve Terakki'den ayrılıp ona karşı cephe aldığı anlatılmaktadır. Raporda, "Onun yukarıda bahsedilen gazetesi dikkatleri çekecek bir gelecek vaat etmiyor... Kişisel hınç ve komiteye karşıtlık önde gelen amaçtır..." cümleleri yer almaktadır. Şerif Paşa'nın, İttihat ve Terakkicileri, "Başkalarını ortadan kaldırmayı amaçlayan yeni güçler yaratmak arzusunda olmakla" suçladığı ve 1909 Nisanında Adana'da gerçekleşen Ermeni katliamlarından sorumlu tuttuğu anlatılmaktadır. Rapora, Sultan'ın "Yıldız Sarayı"ndaki evrakları arasında, Şerif Paşa'nın, Padişah'a bazı jurnallerde bulunduğunu gösteren belgeler olduğunu öne süren gazeteler de eklenmiştir. Elçi, bu haberlerin uygulanmakta olan sıkı sansür politikasına karşın gazetelerde yer alabilmesini, hükümetin bilinçli hoşgörüsü ve istemiyle açıklamaktadır.

25 Haziran 1913 tarih ve 160 nolu rapor; Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın katillerine ait mahkeme kararı ve buna ilişkin bilgileri içermektedir. Mahkeme, 12 kişiye ölüm cezası vermiş ve bu cezalar derhal yerine getirilmiştir. On iki kişiye de gıyabında ölüm cezası vermiştir. Bunlar arasında ünlü eski Jön Türk, Prens Sabahattin Bey ve eski Stockholm elçisi Şerif Paşa da vardır. Bu işin Şerif Paşa'nın teşviki ve parasıyla oluştuğuna inanılmaktadır. "Fakat Genç Türk kabinesine karşı hoşnutsuzluk ve güvensizlik vardır" ifadesinden, İttihat ve Terakki Partisi yönetiminin beğenilmediği anlaşılmaktadır. 25 Haziran tarihli rapordaki "Askerlerin ve subayların maaşları mart ayından beri ödenmemiştir" cümlesi, maaşların 4 aydır ödenmediğini göstermektedir.

"Kanuni sınırlar içinde mecliste mücadele edilebilir denemez" cümlesi, 1908 Devrimi'nden 5 yıl sonra ülkenin demokratik(!) durumunu sergilemektedir.

Sevr Anlaşması'nda Kürt Delegasyonu'nun başkanlığını yapmış olan Şerif Paşa hakkında bilgi edinmek için, Fransızca yayınlanmakta olan *La Turquie* gazetesinin 20.6.1913 tarihli sayısında çıkan, Şerif Paşa'nın kimliğiyle ilgili yazının çevirisini incelemek yararlı olacaktır.

"General Şerif Paşa"

"Bu komplo olayından sonra sık sık ismi duyulan Şerif Paşa, Mehmet Sait Paşa'nın oğlu, Hüseyin Paşa'nın da torunudur. 1864 yılında Scutari'de doğmuş ve halen 49 yaşındadır. Özel bir eğitim gördükten sonra Galatasaray Lisesi'ne girdi. 16 yaşında Paris'e gitti ve orada iki yıl okudu. Sonra Türkiye'nin Paris elçiliğinde 6 yıl süreyle 2. sekreter olarak çalıştı. Daha sonra St-Cyr askeri okuluna girdi. Askeri okuldan mezun olduktan sonra, önce Belçika'da daha sonra da Paris'te ataşemiliterlik yaptı. 1898 yılında Stockholm elçisi olarak görev almak üzere buraya (İstanbul'a) geldi. Meşrutiyet'in ilanına kadar İsveç'in başkentinde kaldı. Buraya döndükten sonra İttihat ve Terakki Komitesi ile çalıştı, fakat kişisel arzularını gerçekleştiremedi ve Paris'e gitmek üzere istifa etti."

Tasvir-i Efkâr'da yayınlanmış olan Şerif Paşa'yla ilgili yazı şu şekilde devam etmektedir:

"İttihat ve Terakki üyeliğinden istifa ettikten sonra, komiteye karşı polemiğe başladı. Bunu, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çalışması izledi. En sonunda elini Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın kanına bulaştırdı. Gerçekten de Şerif Paşa, iyi bir eğitim ve öğrenim gördü. Ancak her fırsattan yararlanmayı düşündüğü için, hiçbir şeyi yapmaktan geri kalmadı. O, vatan menfaati için, parti tutkularının unutulması zorunluluğunu anlamadı. İttihat ve Terakki düşmanlığından, Osmanlı düşmanlığına vardı ve Osmanlılara karşı kötü niyetlerini her gün gazetelerde sergiledi. Onun *Meşrutiyet* gazetesi bunun en iyi örneğidir. Şerif Paşa'nın son komplodaki suçu hemen hemen kesindir."

4 Nisan 1914 tarih ve 65 nolu rapor; "Ermenistan'daki Başkaldırı" başlığını taşımaktadır. Bitlis'te Hizan şeyhleri ile Molla Selim'in isyanına değinen İsveç elçisi şunları bildirmektedir: "Kürt eşkıyaları Doğu Ermenistan'da iktidara karşı ayaklanma girişiminde bulundular, fakat hükümet kuvvetleri tarafından püskürtüldüler. Ayaklanma Ermenilere yönelik değildi. Jön Türkler ve büyük devletler, Ermenistan'a huzur ve düzen getirilmesi için, bir dizi reformlar yapmayı kararlaştırmışlardı. İsyan

bu ıslahat reformlarına karşıydı. İsyanın lideri Molla Selim ve beraberindeki üç elebaşı kaçıp Rus konsolosluğuna sığındılar, Rus ajanlarının bu harekete yardımcı oldukları ihtimal dışı değildir."

Rapor, Kürdistan ve Mezopotamya'da, büyük devletler arasındaki çıkar çatışmasına ilişkin elçinin kendi arzularını da açığa vurmaktadır. Son paragrafı alıyorum: "Doğu Anadolu'da, büyük devletler arasındaki olaylar küçümsenemez. Rusya'nın Ermenistan'a girmesinin büyük tehlikeleri olacağına inanılmamaktadır. Ruslar, Diyarbekir şehrine ulaşırlarsa Bağdat ve bütün Mezopotamya onlara açılmış olacaktır. Böyle bir durumda Rusya, Almanya ve İngiltere'nin muhalefetiyle karşılaşacaktır. O bölgelere kadar giren bir Rusya'yı durdurmak her şeyden önemlidir. Onun için Doğu Anadolu'nun barış içinde olmasının gereğine inanılmaktadır. Kuzeydeki Rusya'nın planlarının gerçekleşmesine engel olmak için, insan istemeyerek de olsa böyle engellerin yaratılmasını düşünüyor."

Şerif Paşa'nın Paris'te çıkarmakta olduğu *Mecheroutiette* (*Meşrutiyet*) gazetesinin 19. sayısı da incelediğimiz belgeler arasındaydı. Gazetenin üzerinde Osmanlı Radikal Partisi'nin organı olduğu notundan başka, "tüm Osmanlıların din ve ırk ayrımı gözetmeksizin hak eşitliğini, politik ve ekonomik çıkarlarının korunmasını savunan aylık gazete" ibareleri vardır. Altmış sayfalık gazetenin bu sayısında Kürtlerle ilgili herhangi bir yazı veya haber yoktur. Fransız Devrimi'nin belli başlı prensiplerinin bir tekrarı biçimindeki parti programı da gazetede yer almaktadır.

Lozan Anlaşması'nda Musul sorunu çözülemeyince, Türkiye ve İngiltere'nin aralarında görüşmeler yaparak bir sonuca varmaları, bunda başarılı olamazlarsa Cemiyeti Akvam'ın karar vermesi kabul edilmişti. Bu arada bazı Kürt organizasyonları da Cemiyeti Akvam'a başvurarak istemlerini iletmişlerdi. Kurulan komisyonda İsveç'ten de bir delegenin bulunması nedeniyle, komisyona gelen belgelerin birer kopyası İsveç devlet arşivlerinde bulunmaktadır. O dönemde Cemiyeti Akvam'a, "Ligue Kurde" adlı örgütün 1918 tarihli mührünü taşıyan bir Memorandum verilmiştir. Memorandumu, tarihi değerinden ötürü ve örgütün is-

tem ve savunma biçimini okuyucuya sunmak amacıyla olduğu gibi aktarıyorum. Belge Fransızcadır ve ilgili İsveç görevlisi üzerine elyazısıyla "Memorandum utlamnat till N. F. s rad i Mossulfragan" (Memorandum, Musul sorunu ile ilgili Cemiyeti Akvam görevlisine verilmiştir) notunu eklemiştir.

KÜRT CEMİYETİ (KÜRT LİGİ). MERKEZ BİRİM. NO: 791 MİLLETLER CEMİYETİ KONSEYİ'NE SUNULAN MEMORANDUM

"Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, Musul vilayetinin somut yazgısını ve statüsünü belirlemeye çağrıldığı şu anda, Kürt Cemiyeti bu uzak topraklardan, sesini, ne kadar güçsüz olursa olsun uygar dünyaya ulaştırmayı kendi hakkı olarak görmektedir.

Kürt Cemiyeti, geçmişteki ve şimdiki Türk iddialarını reddetmektedir. O iddialar ki, kanlı boyunduruğundan yeni kurtulmuş bulunan bir ülkeyi yeniden egemenlik altına almayı amaçlıyor. Kürt halkının çıkarlarını korumak için kurulan Kürt Cemiyeti, Ankara hükümetinin, temelde Kürt olan Musul bölgesi üzerindeki hak istemlerini reddeder. Türkiye'nin bile yararlandığı son istatistiki verilere göre, Musul vilayetinin nüfusunun 450.000'i Kürt, 180.000'i Arap, 66.000'i Türk, 65.000'i Hıristiyan Nasturi ve 16.000'i de Yahudidir. Bu sayılar bölgenin Kürt karakterini tartışmasız bir biçimde göstermektedir. Kürt unsuru tüm kesimler üzerinde kesin çoğunluğu oluştururken, Türkler hemen hemen Nasturilerinkine eşit bir sayıyla son sırada yer almaktadır."

"Sayısal kanıtların bütünüyle ekarte edilmiş olmasıyla, Türk yöneticilerin hak istemlerini doğrulamak için görüşlerini nelere dayandırdıklarını insan gerçekten merak ediyor. İstemleri moral değerlere de karşıdır."

"Uygar dünyanın gözüyle Türk egemenliği bir felakettir. Türk rejiminin bugüne kadar yaptıkları yeterince bilinmektedir. Bunu unutmamak gerekir. Günümüzde tüm Anadolu (Türk barbarlığı sayesinde) bir karanlıklar ülkesi, gerçek bir çöldür. Türkler, Türk olmayan ülkeler üzerindeki moral egemenliklerini de yitirdiler. Kitlesel kırımlar ve kolektif, talancılık ile kendilerini

talihsiz kahramanlar haline getirdiler. Her yerde olduğu gibi, Musul'un Kürt, Arap ve Nasturi halkı arasına da Türk hükümeti dehşet anıları dışında hiçbir şey bırakmadı.

Ankara hükümetinin öne sürdüğü kanıtlar, var olan dini birlik ve kimi kültürel benzerlikler, bir de Kürt ve Türk halklarını birbirine bağlayan sözde ırki akrabalıktır. Gerçekten de hiçbir yalan, söz konusu yalan kadar ustaca söylenmedi. Oysa, gerek orijin, gerekse Hint-Avrupa grubuna giren dilleri bakımından Kürtleri Türklerden ayıran büyük farklar artık tüm dünyaca bilinmektedir."

"Gerek gelenek ve görenekleriyle, gerekse yaşantı biçimleriyle yurttaşlarımızın gözünde gelip geçici bir konuk olarak bilindiler. İki halkın tek ortak noktası, Türk hükümetinin her zaman Kürt ve Hıristiyanları birbirine düşürmek için kullandığı İslam dinidir."

"Türk yöneticileri talihsiz egemenliklerini sürdürmek için, her zaman, Romalılardan kalma eski yöntem olan Divide ud imperes'i (böl ve yönet -F.B.) pratiğe geçirdiler. Bu dönemlerin çabuk geçmesi sevindiricidir. Asırlardır komşu olan halklar, Anadolu'nun gerçek sahipleri Kürtler, Ermeniler, Nasturiler birbirlerine karşı iyi duygular beslemektedirler."

"Kürtlerle Türkler arasında bulunduğu iddia edilen ırki akrabalık, aslında Türklerin Kürtleri Türkleştirme emellerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, tüm kararlı çabalarına karşın bu alanda hiçbir başarı elde edemediler."

"Geçmişte Türk hükümetinin koruduğu medreselerin, eğitimin laikleştirilmesiyle birlikte ortadan kaldırılmasından sonra, Türkiye Kürtlerinin topraklarında artık hiçbir okul kalmadı.

Gerçekte Kürt halkı, Türklerin gözünde her zaman ekonomik, politik baskı ve sömürü objesi oldu ve vergi kaynağı olarak görüldü. Halkımız tüm yükümlülük ve zorunluluklara boyun eğmek zorundadır. Hiçbir hakka sahip değildir. Oysa Irak'ta yaşayan Kürtlerin okulları, öğrenim kurumları vardır. Ayrıca yerel ve adli yönetime katılma hakkına sahiptirler. Türkiye'dekiler ise böyle haklardan tamamen yoksundurlar. Sekiz milyonluk tüm Türkiye nüfusunun dörtte birinden fazlasını oluşturmalarına kar-

şın, Kürtler yerel ve adli yönetime katılıma sokulmamışlardır."

"Ankara Millet Meclisi'nde hiçbir temsilcimiz yoktur. Dilimiz her yerde engellenmektedir. Yurttaşlarımız, çoğunluğu oluşturdukları ve kitlesel olarak yaşadıkları Anadolu'da bile hiçbir haktan yararlanmamaktadırlar."

"Kanlı Türk rejimi altındaki halkımız bu koşullarda yaşamaktadır. Musul vilayetindeki yurttaşlarımızın da yeniden Türkiye'ye katılma yönünde herhangi bir istek ve arzuları yoktur. İstilacı ve işgalci Türk hükümetinin elinde hiçbir haklı gerekçe yoktur. Ekonomik ve stratejik nedenler ve petrol kaynaklarının kullanılması, zor kullanmalarının gerçek nedenidir. Bu şartlar altında, bölgede Türklerin yeniden yönetime yerleştirilmesi, genelde Kürt halkını Sevr Anlaşması tarafından tanınan varlığını koruma, otonomi ve bağımsızlık haklarının şiddetle tecavüze uğraması olur. Böyle bir olasılık sayısız anlaşmazlıklara neden olur ve Musul vilayeti sonu belirsiz bir kanlı kargaşa ortamına sürüklenir."

"Milletler Cemiyeti Konseyi'nin öz gücünden kaynaklanan adalet ve hak prensiplerini koruyacağına ve plebisit prensibine dayandırılmış olsa bile, Türk başvurusunu resmi bir şekilde geçersiz kılacağına inanmaktayız."

"Alınacak böyle bir kararın da yardımıyla, Türk emperyalizminin, Kürt ve Türk olmayan diğer kitlelerin yaşadığı Musul vilayetini egemenliği altına alma planı gerçekleşmeyecektir."

"Memorandum ile Kürt Cemiyeti, Türk boyunduruğu altındaki yurttaşlarımızın (Türkiye'deki Kürtler -N.Ş.) dramatik yazgısını bu büyük adalet ve uluslararası barış kurumunun dikkat ve ilgilerine sunmaktadır. Yurttaşlarınızın başlarına gelenler her türden eziyet ve işkenceyle karşılaştıklarını göstermektedir."

"Kürt Cemiyeti, Milletler Cemiyeti, ezilen halkımızın varlığını garanti edecek ve özgür bir şekilde gelişmesini sağlayacak ciddi bir destek bulacağına inanmaktadır. Kürt sorununu bilinçli bir şekilde yadsıyan Lozan Anlaşması maddelerindeki önemli eksikleri giderecek değişimleri beklemenin hakkımız olduğu inancındayız."

İsveç Elçiliği Constantinople, 25 Şubat 1925 Kürt İsyan Hareketi Hakkında No: 26 HP. I

"Bakan Bey,

Hakkari vilayetinde ağustos ve eylül aylarında gelişen huzursuzluklar Nasturilerden kaynaklanmış olmalıdır.

Kürtlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin tam kontrolünde olmadığına dair bazı işaretlerin varlığı daha önce göze çarpıyordu. Sonraları anladığıma göre, Kuzeybatı Kürdistan'ın, daha doğrusu ulaşılması güç ve Fırat'ın bir kolu olan Murat çayı ile Yukarı Dicle kesimleri arasındaki (Chester projesi günlerinden tanınan, maden bölgesi Arghana-Ergani'ye yakın bir yer) bazı aşiret reisleri hükümet otoritesine karşı silahlı bir muhalefette bulunuyorlardı."

"Fakat bu yerel isyancılara daha sonra Şeyh Sait el Kürdi'nin (Harput'a yakın Palu köyünden) de katılmasıyla, isyan ilk kez, o güne dek yerel hükümet yöneticileri ile yerel aristokratlar arasında süregelen ve her iki tarafın da sakin karşıladıkları küçük yanlış anlaşılmalar sınırlarını aşmaya başladı."

"Şeyh Sait'in kendisi de doğuştan Kürt hanedanlarındandır ve diğer birçok büyük hanedan aileleri ile akrabadır. Fakat diğer birçokları gibi sadece bir aşiret reisi olmayıp, her şeyden önce bir derviş-şeyh ve 600 yıllık Nakşibendi tarikatının büyük önderlerinden birisidir. Son zamanlara kadar Hınıs'taki (Erzurum'un güneyinde) tarikat ocağında oturmaktaydı." "Namı ve saygınlığı müritleri nezdinde çok yaygındı. İnsanlar onu ziyaret etmek ve dualarını almak için kitleler halinde çok uzaklardan geliyorlardı."

"Daha sonra isyancılarla birleşme kararı verince, onun bu durumu isyanı, yeni cumhuriyetin tehdit ettiği din meselesi zırhına bürünmesini kolaylaşırdı. Şimdi bu kılıfla hareket etmektedir."

"Kendisinin Osmanlı döneminde bile böyle bir şeye giriştiği söylenmektedir. Din sorununun, bugünkü tavrının asıl temel nedeni olması da uzak bir olasılık değildir."

"Göründüğü kadarıyla, hükümet, onun sonradan gerçekleşen bu kararından kuşkulanmaktaydı. Zira onun tavrı ve çevresi daha önce başlamış olan isyan için belirleyici olacaktı. Bu ne-

denle resmi makamlar onun şahsından teminat istemeyi düşünmüşlerdi."

"Söylendiğine göre, Şeyh Sait maskesini bu ayın 13'ünde Cuma günü attı ve Darehatı* (Genç vilayetinin merkezi, Murat çayının yukarı dolaylarından) jandarma güçlerine ve bunun yanında diğer birçok bölgelerdeki güçlere ani baskınlar yaptı veya yaptırdı. Kürt halkına, halifeliğin ve şeriatın yeniden kurulmasına ilişkin mesajlar gönderilmeye başlandı."

"Mesajlarda, bu amaçların, gerçekleştirilmesi için Kürdistan'da bir hükümetin kurulması ve bunun baş görevinin dinsiz Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı mücadeleyi örgütlemek olduğu yer alıyordu."

"Genç şehrindeki olay (Genç'teki kargaşalık), başlangıçta Ankara'daki basın tarafından küçümsendi. Ancak geçen haftanın başlarına doğru olay yavaş yavaş ciddiyet kazandı."

"Başkentteki az sayıda muhabirin bildirdiğine göre, genelkurmay bir arı aktivitesi göstermeye başlamış. Cumhurbaşkanı olayla yakından ilgilenmiş, İsmet Paşa ise dinlenmekte olduğu Marmara Denizi'ndeki Halki adasından ayın 19'unda Perşembe günü Ankara'ya çağrılmıştır."

"İsmet Paşa Ankara'ya gelir gelmez, Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve eski milli savunma, şimdiki meclis başkanı Kazım Paşa'nın katıldıkları toplantıda yer aldı."

"1922 yılındaki zaferin organizatörlerinin bu toplantılarının asıl nedeni pazartesi günü açıklığa kavuştu. Zamanın başbakanı Fethi, Genç, Elaziz, Argahana ve Diyarbakır (Murat çayı ve Yukarı Dicle vadileri) şehirlerinin tümüyle isyan halinde olduklarını ilan ediyordu. Hükümet, Fırat ve İran sınırları arasındaki bölgede sıkı yönetim önlemleri alınmasını ve bunun Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmasını istedi. Bu da pratikte tüm Türkiye Kürdistan'ı demektir (veya bu sayılan 4 vilayetin dışında doğuda Van, Muş, Bitlis ve Siirt; güneyde Hakkari, Mardin, Urfa; güneybatıda Siverek ve Dersim; kuzeybatıda ve kuzeyde en yakın sınır dışı Kığı ile Erzurum'a bağlı Hınıs)."

* Daraxini-Darahini -F.B.

"Aldığımız son istihbarata göre, sıkıyönetim hali, Fırat'ın batısındaki Malatya (İsmet Paşa'nın doğum yeri)* şehrine kadar uzanmaktadır. Böylece en az 15 vilayetin, isyana karışmış veya en azından karışma tehlikesi taşıyan yerler olarak ilan edildiği görülmektedir."

"Kısa sürede geniş bir alana yayılan isyanın nedenini öğrenmek istediğimizde, en azından hükümetin resmi açıklamalarından sonra, basında yer alan ve insana mantıklı gelen tezin, yani olayın arkasında yabancı bir ülkenin (İngiltere) parmağının olduğu tezini dışlayan olasılık inandırıcılık kazandı. Görüldüğü kadarıyla 'Kürt Milli Hareketi' etiketli silah katalogları bile, şüpheli kanıtlardır."

"Genel yargıya göre, Kürtlerle Türkler arasında eskiden beri süre gelen düşmanlıklar, milli bilinçten çok sosyal kaynaklıdırlar. Kürdistan, Türkiye'nin diğer kısımlarının tam tersine, tümüyle aristokratik ve feodal bir yapıya sahiptir. Orada halk, aşiret şeflerinin ve şeyhlerinin emirlerine uymaya alışıktır; ortaçağdaki yarı esir vasalların, beylerine ve dini önderlerine bağlılıklarına benzer şekilde. Eskiden böyle ülkeler, sıklıkla, beylere bazı çıkarlar sağlanması veya gerektiğinde bu beylerin birbirlerine karşı kullanılmalarıyla yönetilmiştir. Fakat bu kötü yönetim biçiminin büyük gelirli, geniş nüfuzlu ve kontrol edilemeyecek büyüklükte otoritesi olan gerçek paşalar için kullanılmaması doğaldır."

"Şimdi Cumhuriyet, her şeyi normalleştirmeyi amaçlayan mantıklı ancak iyi planlanmamış çabalarla, Türkiye'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi, Kürdistan'da da benzer ilkel yönetim biçimini reddeden bir merkezi hükümet gücüyle söz konusu ayrıcalıkları ortadan kaldırdı. Kürt aristokratlarını, onlardan para tahsil etmekle yükümlü, devletin basit tahsildarlarının kontrolüne aldı. Merkezi hükümet temsilcileri, aldıkları 100-120 liralık cüz'i aylık gelirle, valilik geleneklerini hiçbir zaman sürdüremediler. Bunların demokratik tavırları çoğu zaman başka yönleriyle de tahrikkar oldu. Bütün bunlar isyanın temelini oluşturmaktadır."

*Bilgi yanlış. İnönü ailesi Bitlis'ten gelip bir süre Malatya'da kaldıktan sonra İzmir'e yerleşmiştir -F.B.

İsveç Misyon Birliğinin Kürtler Arasındaki İlk Etkinlikleri (1887-1923)

ROHAT

19. yüzyılda şekillenen İsveç-Kürt ilişkilerini incelediğimde bu iki halk arasında oluşan bağların farklı alanlarda geliştiğine tanık olmaktayız. Bu ilişkilerin önemli bir kesitini o dönemde fazla gelişen misyoner etkinlikleri oluşturmaktadır. Farklı bağlamlarda oluşan diğer İsveç-Kürt ilişkilerinin geçmişi de aslında incelenmeye değer bir konudur.

1878 yılında kurulan İsveç Misyon Birliği (Svenska Mssionsförbundet), özellikle Kafkasya, İran ve sık sık el değiştiren Osmanlı Rus sınır yörelerinde etkin bir çalışma yürüttü. Yöreye atanan misyonerler, bölge halkları arasında Hıristiyan dinini yaymak için, yoğun ve çetin bir çalışmaya giriştiler. Bu bölgede yüzlerce halkın yaşadığını gören misyonerler, Kafkas Dağlarını "Dillerin ve Halkların Dağı" diye adlandırdılar. İsveçli misyonerler, Çarlık Rusyası'nın polisiye baskıları ve Müslüman halklar sırasındaki yabancılara yönelik şüpheci, temkinli tutum ve davranışları nedeniyle, özellikle çalışmalarını Tiflis, Erivan ve Tebriz gibi daha uygun kenar merkezlere kaydırdılar ve bu merkezleri kendilerine üs olarak kullandılar. Bu merkezlerden yönlendirilen çalışmalar, daha sonraları geniş bir alana yayılarak, irili-ufaklı birçok halkı etkisi altına aldı. Böylece İsveç misyonerlerinin dışa açılma olanaklarının zamanla güçlendiğini, bir dizi halk ile, kapsamlı ilk kontaklarını oluşturduğunu görmekteyiz. Bu halklar arasında Kürtler de bulunmaktadır. Kürtler ve İsveçlilerin bu ilk karşılaşması, Kürt-İsveç ilişkilerinin tarihsel, önemli bir kesitini oluşturmaktadır. İsveç Misyon Birliği'nin kuruluşundan yaklaşık olarak on yıl sonra oluşan bu düzeydeki ilişkiler, hemen hemen 40 yıllık bir geçmişe sahiptirler.

İsveç misyonerlerinin Kürtler ile ilişkiye geçmeleri ilk yıllarda biraz zaman aldı. Bu zorlukların başında iletişim ve dilsel zorluklar gelmektedir. Bu hususta, misyonerler özellikle Kürtçe bi-

len Ermeni, Süryani ve diğer etnik kökenli yardımcılarından yararlandılar. Dinsel inançları bakımından Yezidi Kürtleri kendilerine daha yakın bulan misyonerler, diğer Müslüman Kürtler arasına çetin uğraşlar sonucunda katılabildiler. Diğer yandan misyonerlerin yörede bulunan bazı Kürt çetelerinden çekindiklerini görmekteyiz. Bazen bu çeteler, Kürt halkının tümüyle özdeşleştirilerek, misyonerler arasında Kürtlere ilişkin kötü bir imaj yaratılmıştır. Bu çekingenliklerini aşıp, Kürtler arasına girmeyi başaran İsveçlileri ilk şaşırtan şey, Kürtlerin konuksever oluşlarıdır.

Kürtler konusunda yaratılan "Vahşi Kürtler" (Vilda Kurder) imajının, daha ziyade Kürtler üzerinde baskılarını sürdüren devletlerin resmi sözcüleri tarafından bilinçli olarak piyasaya sürüldüğünü görmekteyiz. Bu durum, misyonerlerin Kürtler konusunda eksiksiz bir imaj geliştirmesini zorlaştırıyordu veya baştan olanaksız kılıyordu. Bu konuda, İsveç Misyoner Kadınlar Derneği'nin yıllık bir toplantısında konuşan Papaz Ernst Kohmann'ın görüşleri oldukça düşündürücüdür: "... Kısaca Kürtler üzerinde durmak isterim. Elbette onları az tanıyorsunuz ama onların vahşi çete birliklerinden oluştuğunu, Abdülhamid'in kendi döneminde kanlı baskınlar gerçekleştirmek için onları kullandığını muhakkak biliyorsunuzdur. Bugün onları (Kürtleri) başka bir yönüyle tanıtmak istiyorum. Uzun zamandır bir kez onlar arasına katılmayı istedim, ama kolay bir şey değil. İlk çabamı 9 yıl önce gösterdim. Tamamen sınıra geldiğimde, Türk valisi bu işten vazgeçmemi rica etti. Vali bana, 'Kesin olarak yaşamınızı yitirirsiniz, ama bu sizin bileceğiniz bir şey, ayrıca eğer burada öldürülürseniz, benim başım belaya girer,' dedi. Arkadaşım olduğu için, sözlerine saygıyla uymak zorunda kaldım. Böylece Kürtlere ulaşamadım. Fakat bu kez, kendi zorlukları olan başka bir bölgeden içeri girdim. Daha kimseler yoktu burada. Rehber olarak bir Türk astsubayını yanıma aldım. Yol boyunca ona yöreyi tanıyıp tanımadığını sorduğumda: 'Elbette tanıyorum, çünkü bu Kürtler ile geçenlerde savaştık,' dedi ve hangi hile ve oyunlar ile onlarla savaştıklarını anlattı. 'İyi bir şey yapmadık,' diye söyledi. 'Başka bir şekilde bu Kürtleri yok edemezdik. Onların bugün dini bir törene gideceklerini öğrendiğimiz bir sırada, pusu kur-

duk, yüzlercesini kurşunlayarak yere yatırdık.'" Daha sonra Kürtlerin bulunduğu yöreye ulaştıklarını belirten papaz, onların yöneticilerinden birisiyle karşılaştığında, onun kendisini melek gibi ağırladığını söylemektedir. Papaz Ernst konuşmasının bir kesiminde, genel olarak Kürtlerin çilesini şöyle dile getirmektedir: "Doğru, vahşi bir halk, fakat aslında geleceği olan soylu bir halk. Düşünün, sayıları birkaç milyona varan bu halk tek bir okula sahip değil." Kürtler için bu yıllarda suni olarak yaratılan "Vahşi Kürt" yakıştırmasının ne kadar temelsiz olduğunu göstermesi açısından, bu papazın belirlemeleri büyük bir önem taşımaktadır.[1]

İsveç misyonerleri arasında Kürtlere yönelik olarak şekillenen bu kötü yargıların ortaya çıkışını hazırlayan önemli etkenlerden birisi de, 1894-1897 yılları arasında meydana gelen büyük Ermeni soykırımı sırasında bazı Kürt beylerinin Abdülhamid tarafından Ermenilere karşı seferber edilişi konusudur. Bu durum, dönemi irdeleyen misyonerlerin açıklamalarında oldukça belirgindir.

Bu acı olaylar döneminde, Kürtleri bir halk olarak tümüyle yargılamak istemeyen misyonerler de olmuştur. Uzun yıllar bölgede çalışmış olan E. J. Larson, tüm bunlara rağmen Kürtlerin soylu oluşlarından bir şey yitirmediklerini, onların Hıristiyanlar gibi eksiksiz bir halk olduğunu belirtmiştir. Larson, ayrıca Easton adlı Amerikalı bir misyonerin görüşlerini paylaşarak Kürtler arasında belli bir misyon yürütemediklerini, bunu kendi eksiklikleri olarak kabul etmiştir.[2] Kürtlere özgü bir misyon çalışmasının henüz olmadığını belirten bayan Elin Sundvall da, İran'da bulunduğu bir sırada bazı ölüm ve yağmalama olaylarına dayanarak, "Bu, onların mesleğidir..." şeklinde Kürtler hakkında daha genel açıklamalarda bulunmaktadır.[3] Misyoner Maria Anholm, Kürtleri Vikinglere benzeterek şöyle demektedir: "... Onlar (Kürtler) Türkler gibi Hıristiyanlara karşı fanatik olmaktan uzaktırlar. Türkler gibi Ermenilere karşı bir nefretle dolu değildirler. Kana susamışlar gibi şekillenmemişlerdir. İyi kötü bizim Vikingler gibi yaşamaktadırlar..." demektedir.[4]

Ermeni halkı üzerindeki baskılara ilişkin olarak İsveç misyo-

nerleri ve misyon örgütleri tarafından bu yıllarda yoğun yayın çalışmaları yapılmıştır. Bu yayınlarda Kürt ve Ermeni ilişkileri konusunun önem kazandığını görmekteyiz. Bu Ermeni-Kürt ilişkileri zamanla bazı Kürt-İsveç ilişkilerinin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. İsveç misyonerlerinin "Kanın ve Gözyaşlarının Ülkesi" veya "Kan Gölü" diye adlandırdıkları Ermenistan'daki Kürtler de, bir bakıma onların ilgi ve çalışma alanı içerisine girdi. Örneğin, İsveç Misyon Birliği tarafından 1917 yılında yayınlanan bir kitapta, Ermeni halkının birden yok edilişine ilişkin olarak Ali Ağazade Faro adındaki bir Kürdün ticaret amacıyla gittiği Erzurum'daki gözlemleri ve Kürt kökenli Şerif Paşa'nın Ermeni halkının başına gelenleri yeren bir açıklaması yer almaktadır.[5]

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında yörede görev yapmış, tanınmış İsveçli misyonerler şunlardır: N. F. Höijer, L. E. Högberg, Wilhelm Sarwe, E. J. Larson, Elin Sundvall, Maria Anholm, Olga Moberg... İsveçli misyonerler Kürtlerle olan ilişkilerini zaman zaman yerli yardımcıları vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Bunlar arasında Süryani kökenli Kascha İbrahim Temros, Ermeni kökenli Margara Asaturianz'ın adlarını verebiliriz.

İsveç Misyoner Birliği, 1882 yılında aldığı bir karar ile N. F. Höijer'i Kafkasya yöresine gönderiyor. 25 yıl boyunca yöre halkları arasında uzun çalışmalarda bulunan bu misyoner, Kürtlere ilişkin düşüncelerini ve izlenimlerini farklı yıllarda yazmış olduğu değişik yapıtlarında çarpıcı bir biçimde dile getirmektedir.

Höijer, 1887 yılında İran Kürtleri arasına katılarak değişik incelemelerde bulundu. Bu İsveçli misyoner ilk kez "kurt gibi köpekler" diye tanımladığı Kürt köpekleri tarafından karşılanmıştır. Köpeklerin bu hırçınlığı yalnız Höijer'in değil, diğer bazı İsveçli misyonerlerin de ilgisini çekmiştir. Höijer ve beraberindekiler daha sonra bir Kürt beyinin çadırında ağırlanmışlardır.

Höijer, 1889 yılında yayımlanan *Kürtler-Cennetten Bir Tablo* adlı incelemesinde Kürt kültürü, gelenekleri, folkloru üzerine çok ilginç açıklamalarda bulunmaktadır. İncelemesinin başında Kürtleri sık sık cezalandırmak isteyen hükümetlerin başarıya ulaşamadıklarını belirten Höijer, Kürtlerin özgürlük sever, yiğit,

çevik, konuksever bir halk olduğunu vurgulamaktadır. Kürtlerin o yıllardaki sayısını dört milyon olarak açıklayan bu misyoner, daha sonra Kürt gelenekleri üzerinde durmaktadır. Kürt folkloruna ilişkin olarak her gölün, nehir, dere, şehir, köy, kaya veya dağın Kürtler arasında bir efsanesi vardı diyerek, "Bingöl Efsanesi" adlı bir halk efsanesi üzerinde ayrıntılı bilgiler vermektedir. "Kürtler çaya âşıktılar" diyen Höijer, Kürtlerin silah sevgisine ilişkin olarak da: "Kendilerine bir palto bulamayan insanlar, yine de silah taşımaktalar" şeklinde bir belirlemede bulunmaktadır. Höijer'in bu incelemesini, diğer bazı misyonerlerin incelemelerinden ayıran en önemli özellik, Kürtleri çok yönlü olarak tanıtmasıdır.

İsveç Misyon Birliği, Höijer'in aktardıklarına göre, Karadağ yöresinde bir Misyon kurumunun açılmasına karar vermiştir. Kürtler arasında değişik etkinlikler yapmak için böyle bir kuru mun gerekliliğine değinerek, Beyazıt yöresinde benzer bir kurumun açılmasıyla da Türkiye'deki bazı Kürtlerle iyi ilişkiler geliştirebileceklerini yazmaktadır.[6] Höijer'in bu açıklamalarından anlaşılıyor ki, İsveç Misyon Birliği, Kürtlere yönelik olarak 1888 yıllarından itibaren bir çalışma başlatmış bulunmaktadır. Çünkü, 1889 yılında yayımlanan bu inceleme, 1888 yılında Tiflis'te kaleme alınmıştır.

Höijer'in yaşamı üzerine kapsamlı bir çalışma yapan. A. P. Larsson, bu çalışmanın bir kesiminde, parayla Höijer'i bir nehrin karşı tarafına at sırtında taşıyan bir Kürdün önce ciddi, daha sonra yumuşayan yönü üzerinde durmaktadır. Kürdün, su içerisinde: "Çabuk paraları dışarı çıkar yoksa hemen suda boğarım seni" demesi üzerine, onu omuzlarından tutup sarsan Höijer, Kürde şöyle demiş: "Ses çıkarma! Aksi takdirde önce sen atın sırtından aşağı fırlarsın!" Bunu duyan Kürdün güldüğünü ve "kardch" dediğini belirtir. Böylece hem Kürt, hem de Höijer suyun karşı tarafına sağ salim varırlar.[7]

Höijer başka bir yazısında, Ağrı yöresindeki bir Kürt köyünü ziyaret edişini anlatır. İran'da olduğu gibi, burada da Höijer Kürt köpeklerinin saldırısına uğrar. Etrafında toplanan halkın "Bunun atı Kürt, eyeri Kürt, fakat kendisi nedir?" diye kendi

kendine konuştuklarını, "Ben İsveçliyim" (Jag ar Svensk) dediğinde, onların "Svek, svesk, svınsk" şeklinde bu sözü taklit ettiklerini anlatmaktadır. Höijer bu köyde bulunduğu sırada kendi adresini verdiği bir Kürdün, birkaç ay sonra gelip Tiflis'te kendisini ziyaret ettiğini söyler.[8]

O. Howard adlı Amerikalı birisinin Kürtlere para ödeyerek 12.000 Ermeniyi canlı olarak sınırın öteki yakasına geçirip kurtardığı iddiasına da yer vermektedir.[9]

1889 yılında Kafkasya yöresinden İran'a gelen Lars Erik Högberg, dört yıl burada görev yapmıştır. Högberg bu yıllar zarfında Kürtlerin yoğun olarak bulundukları yerleşim bölgelerine de gitmiş, incelemelerde bulunmuştur. Högberg, İran'daki Karadağ yöresine gittiğinde, Kürtler aleyhine yaratılan söylentileri bildiği için, beraberindeki arkadaşına: "Niçin onların bize bir zararı dokunmadı?" diye sorduğunda, arkadaşı: "Bu durum belli şartlara bağlı. Bir Kürt ile tanıştığında, kendisi konukseverdir, kendi evinde her zaman çok nazik ve yardımseverdir," diye yanıtlamıştır.

Högberg, Kürtler arasında birkaç ay kalmış, Kürtlere ilişkin gözlemlerini değişik kitap, mektup ve yazılarda dile getirmiştir. Ermeniler ile Kürtler arasındaki ilişkilere değinirken şöyle tespitte bulunmaktadır, "Kürtler, Ermeniler ve Asurilere yönelik baskılarıyla kendilerini acı bir biçimde ünlü kıldılar." "Türk" kelimesi, "Kürt" kelimesine oranla daha az korku saçmaktadır.

İsveçli bu misyoner, İran'da bulunduğu zaman Hesu adında bir Kürdün kahramanlığına tanık olur: "İran'da kaldığım sırada Hesu adında bir Kürt vardı. Üç yıl Şah'ın düzenli birlikleriyle savaş halinde bulundu. Bu birliklere yenilmedi. Şah, Kürdün zorla yenilemeyeceğini anlayınca, onunla barıştı, rütbesini generalliğe yükseltti, ona büyük topraklar verdi." Högberg, bu bağlamda Kürtler arasında özgürlük duygusunun çok büyük olduğunu belirtir.

Diğer yandan Kürtler hakkındaki genel kanısı zaman zaman, Avrupa'da bir ara gelişen kötü Kürt imajıyla uyuşmaktadır. Kürtler arasında yaygın olan kız kaçırma olaylarını, bunun sosyal, ekonomik nedenlerini kavramakta güçlük çeken Högberg, bir Yahudi kızının bir Kürt tarafından kaçırılmasını kaba bir

davranış olarak niteleyerek bu olayı "Kürtlerin Demokles Kılıcı" olarak adlandırmıştır. Högberg, bu kız kaçırma olayını Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki çekişmeler bağlamında ele almakta ve bazı genel düşüncelere varmaktadır. Högberg, daha sonra bu kızın annesini ziyaret ettiğinde, kızın annesinin üzüntülerinin sınırsız olduğunu belirtmektedir.

Bu tip tek tek olaylar, İsveçli misyonerler tarafından çok değişik yorumların konusu olmuştur. Düşünce olarak Kürtleri yargılamak için zengin bir malzeme oluşturmuşlardır. Högberg, 1893 yılında İsveç'e döndüğünde, kendisine Mirze Seld adındaki bir Kürt doktoru da eşlik etmiştir.

Mirze Seld, Högberg'in anlattıklarına göre, Türkiye'den İran'a geçen Resul adındaki bir mollanın oğludur. Sinne* şehrine yerleşen Molla Resul'ün bu oğlu, oradaki misyonerlerin de etkisiyle Hıristiyan dinini benimsemiş, misyonerler arasında sevilen bir tip olmuştur. Din eğitimi yanında, tıp eğitimine de merak salan Mirze Seld, daha sonra Hanedan şehrine giderek oraya yerleşmiş, Kascha Simon adlı bir Amerikan misyon görevlisinin kızıyla evlenmiştir. Ayrıca burada bir Amerikalı doktorun yanında teorik ve pratik tıp eğitimi görmüştür.

1893 yılında Högberg ile birlikte İsveç'e gelen Mirze Seld'in öyküsü üzerine, Högberg şu açıklamada bulunmaktadır: "1893 yılında İsveç'e döndüğümde, aynı şekilde Seld kendisini doktor olarak daha da geliştirmek için, benimle beraber seyahat etti. İsveç'te beraber birçok gezi yaptık ve birkaç geleneksel toplantıya katıldık. O, İsa'ya yakışır bir sevgiyle sade, içten ama çok dikkatli konuşmayı kendine alışkanlık edinmişti. Ben çevirmenlik yapıyordum. Çok yıllar geçti bu arada. Ama öyle inanıyorum ki, Dalarna Ansgari Derneği'nin 1893 yılında Malung'da yapılan konferansına katılan ve onun konuşmasını dinleyen hiç kimse onu veya onun kalbimize yerleştirdiğini unutmadı. Unutulmaz bir andı."[10] Högberg'in 1893 yılında İsveç'e dönüşünden sonra yerine misyoner E. J. Larson atandı. Tiflis'te görevine başlayan Larson bu arada İran ve Türkiye'de inceleme gezilerinde bulun-

*Şimdiki Senendej kenti (İran).

du. Erzurum'da bir misyon konferansına katıldı. Larson, yazmış olduğu *Ağrı Eteklerinde* adlı yapıtında İsveç Misyon Birliği'nin Kafkasya yöresindeki 35 yıllık çalışmalarını özetlemektedir.[11] Diğer bir incelemesinde de (Ermenistan'daki Baskılar ve Kan Gölü), 1894-1897 yılları arasındaki Kürt-Ermeni ilişkilerinden kesitler sunmaktadır. Larson, 1914 yılında İsveç'e döndü.

Uzun yıllar Ural bölgesinde çalışmalarda bulunan Wilhelm Sarwe, 1896 yılında Kafkasya yöresine gelerek, buradaki halklar arasında çalışmaya başladı. Bölgedeki Yezidi Kürtler arasında belli misyon çalışmaları yapmak için bazı girişimlerde bulunan Sarwe, bu çalışmaları *"Yeni Bir Misyon Dalı"* olarak tanımlamaktadır. 1898 yılında kendisini ziyaret eden İda Öberg adındaki bir tıp cimnastikçisinin o yıllarda Tiflis kentinde bulunan Kürtler için bazı çalışmalar ve toplantılar yapma gereğini dile getirmesi üzerine, Sarwe bazı etkinliklerin başlatıldığını belirtmektedir. Bu buluşmadan sonra, Yezidi Kürtler arasında ilk etapta "Çay Akşamları" veya "Çay Toplantıları" biçiminde bazı etkinliklerin kararlaştırıldığını görmekteyiz.[12] Sarwe, yazdığı *Rus Halkları Arasında* adlı üç ciltlik kapsamlı çalışmasının üçüncü cildinin sonunda, Rusya'da bulunan Eski İsveç Köyü adlı İsveç topluluğuna katılan öksüz bir Kürt çocuğunun öyküsüne ilişkin olarak bir açıklamada bulunmaktadır. 1922 yılındaki açlık sırasında, bir Alman tarafından İran cephesinden alınıp getirilen bu çocuk, bir İsveçli aile tarafından evlat edinilmiş, Alexander adını alarak, bu Aile ile birlikte daha sonra İsveç'e yerleşmiştir.[13] 20. yüzyıl başlarında İsveçli misyonerlerin Yezidi Kürtlere yönelik değişik çalışmalarının belli bir yoğunluk kazandığını görmekteyiz. Bu çalışmaları başlatan da Öberg ve Maria Anholm adlı iki kız kardeşten Maria Anholm, Yezidi Kürtlere ilişkin olarak sürdürülen misyon çalışmalarının kurucusu sayılmaktadır. 15 yıl gibi uzun bir zaman Tiflis'te kalan kardeşi İda Öberg, buradaki Kürtler ile yakın ve dost ilişkiler oluşturmuş, 1905 yılında ağır bir hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir. İda Öberg'in ölümü üzerine, Sarwe yazdığı bir yazıda: "Onun ölümüyle Yezidiler ve bu halk arasındaki misyon sadık bir dostunu yitirdi" demektedir.[14]

Kafkasya ve Irak'ta yaşayan Yezidi Kürtlere ilişkin olarak değişik inceleme ve misyon çalışmalarında bulunan Maria Anholm, ayrıca bu Kürtlere ilişkin olarak broşür şeklinde iki inceleme de kaleme aldı.[15] Maria Anholm, ilk kez 1893 yılında Kafkasya yöresine giderek buralarda bazı incelemelerde bulundu. Bu gezi izlenimlerini, *Gag Ve Mago'nun Ülkesinde-Kafkasya'ya Yapılan Bir Gezi Üzerine İnceleme ve Tasvirler* adlı kapsamlı yapıtında dile getirdi. O dönemin Kafkas istatistiklerine dayanarak, burada 60.000 civarında Kürdün yaşadığını yazmaktadır.

Anholm, bazı tarihsel bilgiler sunarken de: "Yezidiler, 1828 yılında Kürdistan'da Türk birlikleri tarafından vahşi hayvanlar gibi saldırıya uğradılar" demektedir.[16]

20. yüzyıl başlarında, özellikle İsveç Misyoner Kadınlar Topluluğu (Kvinnliga Missions Arbetare) Kürtlere yönelik çalışmalarını daha örgütlü ve düzenli bir biçimde yürütmeye başladı. İsveç Misyon Birliği ile ortaklaşa bazı çalışmalar yapan bu örgüt, 1894 yılında kurulmuş, 1904 yılında *Nar och Fjarran* adlı bir yayın organı çıkararak değişik halklar arasındaki misyon çalışmalarına büyük yer vermiştir. Bu derginin sayfaları arasında Yezidi Kürtlere ilişkin olarak değişik haber ve yorumların yayınlandığını görmekteyiz. Misyoner Kadınlar ayrıca bir Yezidi Misyonu da oluşturmuşlardır. Bu misyon örgütü İsveç'te, Yezidi Kürtlere gönderilmek üzere İsveçliler arasında düzenli yardım kampanyaları başlatmıştır. Örneğin, 1923 yılında yapılan bir bağış kampanyasında toplam olarak 5.785.01 Kronluk bir yardım elde edilmiştir.[17]

1908 yılında İsveç Misyon Birliği, almış olduğu bir kararla bayan Olga Moberg adlı bir öğretmeni, özel olarak Yezidi Kürtler arasında çalışmalar yapmak için, Kafkasya yöresine gönderiyor. Dini inançları ve Türkiye'de artan baskılar nedeniyle göçe zorlanan bu Kürtlerden bir kesimi, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e, bir kesimi de Erivan yöresine yerleşmişlerdir. Bir kesimi de kış aylarında Tiflis'te konaklamışlardır. Özellikle, Tiflis'in Avlabar ve diğer yoksul mahallelerine yerleşen bu Kürtler, dilenci, sokak ve bahçe temizlikçisi olarak geçimlerini sağlamışlardır. İsveçli misyonerler, Kafkasya yöresindeki bu Kürtlerin sosyo eko-

nomik konumlarını, toplumun en alt, en çok hırpalanan tabakası olarak (pariaklass) adlandırmışlardı.*

Maria Anholm, yöreye yaptığı bir gezide bu yoksul insanlara ilişkin izlenimlerini şöyle dile getirmektedir: "Hayatımda böyle paçavra halinde bir topluluk ve yaşamın yüküyle bu kadar belirginleşmiş, böyle derin, oldukça korkunç yüzler görmedim. Bir sıkıntısı yüzünden suratında çizgiler oluşmuş genç bir oğlan, yaşlı birisini andırıyordu. Noel duaları, kendi ana dilleri-Kürtçe okunduğunda görsen ne hoştu, karanlık yüzleri aydınlanmaya başlamış, bakışlarından yumuşak bir parlaklık ışıldıyordu."[18]

Daha önceleri çay toplantılarında bu Kürtleri bir araya toparladıklarını belirten Olga Moberg, 1908 yılında alınan kararın en büyük amaçlarından birisinin bir çocuk evi açmak olduğunu belirtmektedir. Fakat Rus hükümeti böyle bir kurumun açılmasına izin vermemiş, bazı zorluklar çıkarmıştır. Bunun yerine önce erkeklerin, daha sonra kadın ve çocukların katılacağı toplantılar düzenleme düşüncesinin geçerlilik kazandığını görmekteyiz. Olga Moberg'in Yezidi Kürtler arasında çalışmaya başlamasından sonra, önüne en büyük engel olarak dil ve iletişim güçlükleri çıkmıştır. İsveç Misyon Birliği ona yardımcı olmak üzere, Kürtçe bilen Süryani kökenli Kascha İbrahim Temros'u görevlendirmektedir. Olga Moberg, Wilhelm Sarwe, Elin Sundvall ve Kascha İbrahim Temros bu yıllarda yoğun bir çalışma yürütmüşlerdir.

Van yöresinden Tiflis'e gelen Mirza adlı bir Kürt çocuğu bu yıllarda Hıristiyanlaştırılarak Mirza İsasevan adını almıştır.

İsveçli misyonerlerin etkisiyle Hıristiyan dinine geçen Kürtlere ilişkin olarak, daha önceleri İran'da Hıristiyan olan Mirza Seld dışında, Sarwe'nin belirttiğine göre Josef,[19] Anholm'un açıklamalarına göre de Irak'ta Otman[20] adlı kişiler kendi saflarına katılmışlardır.

Tiflis'teki Kürtler arasında çalışmaya başlayan Olga Moberg,

* Bilgi doğru fakat eksiktir. Tiflis'e göçenler arasında Müslüman Kürtler de yer almaktadır. Örneğin Yezidi-Müslüman Kürtlerden oluşan ve Kars ilinde oturan Gelturan/Gelturi aşiretinin bir kısmı, hâlâ Tiflis'te oturmakta ve kimliklerini korumaktalar -F.B.

kadınlara ilişkin olarak yapılan bir toplantıya 50'nin üzerinde kadının geldiğini, toplantı anında çok gürültü yapıldığını, bu nedenle onları evlerine giderek ziyaret ettiklerini belirtmektedir. Diğer yandan her yıl Noel bayramında Kürtlere bir Noel yemeği verildiğini, değişik hediyeler dağıtıldığını, özellikle herkese birer gömlek verildiğini vurgulayarak, bu şenliklere Kürtlerin hasret kaldığını yazmaktadır.[21]

Rus hükümetinin bazı yasal zorluklar çıkartması nedeniyle, Kürt çocukları için bir çocuk evi açamadıklarını belirten misyonerler, bunun yerine Molokanlara ait salonları kiraladıklarını, bir yazıda da 15 ruble ödenerek, iki odalık bir evin toplantılar için tutulduğunu belirtmektedir.

1909 yılında Tiflis'te yapılan bir konferansta, Kafkasya yöresindeki Kürtlerin durumu da ele alınmıştır. Yöredeki çalışmaları denetlemek için buraya gelen misyon sekreteri Wilhelm Sjöholm'un hazır bulunduğu bu toplantıya ayrıca, Ağrı, Kars bölgesindeki misyon temsilcileri de katılmışlardır. Rus, Türkiye ve İran'ın sınır bölgelerindeki Kürtler arasında misyon etkinliklerine katılan diğer bir İsveçli misyoner de bayan Elin Sundvall'dir. 1906 yılında İran Kürdistanı'nda bir inceleme gezisi yapan Sundvall, izlenimlerini *İran'daki Kürtler Arasında Bir Gezi* adlı yazısında dile getirmiştir. 1913 yılında da Türkiye Kürdistanı'na geçip, Van şehrini ziyaret etmiştir. Sundvall, o yıllarda Van'da 110.000 Kürdün yaşadığını belirtmektedir.[22]

1906 yılındaki İran gezisi sırasındaki sağlık şikayetleri olan Kürtlere bazı ilaçlar verdiğini, bazılarını tedavi ettiğini, 3 yıl zarfında mide ağrıları olan bir Kürt din adamına nasıl yardım ettiğini söyleyen Sundvall, Kürtlerin çok zor koşullarda yaşadığını belirtmektedir. Hasta olan bu din adamının kendisine bir horoz getirdiğini, eğer tam olarak iyileşirse kendisine ayrıca bir at da hediye edeceğini aktaran Sundvall, daha sonraları onu, Dillema kentinde iyileşmiş olarak gördüğünü belirtmekte, sözlerini, parantez açarak "At hikâyesini unutmuştu o" diye bağlamaktadır. Sundvall, bu arada bir Kürt Beyi olan Timur ile karşılaştığını, buralarda bir okul açıp açamayacaklarını sorduğunda, Timur Bey'in "Sizi gözüm gibi korurum" diye yanıtladığını belirtmektedir.[23]

Elin Sundvall, *Yezidiler Arasındaki Yoksulluk* adlı başka bir yazısında da, Erivan yöresinde Yusuf Bey adındaki bir Kürt ile Kürt çocukları için bir okul açılması konusunu görüştüklerini belirtmektedir.[24] Sundvall, 1910 yılında İsveç Misyon Birliği'ne yazdığı bir mektupta da, Iğdır yöresinde bir çocuk evi açmak için çalıştığını, henüz yetkililerden gerekli izni alamadığını iletmektedir.[25] Elin Sundvall, 1921 yılına kadar Kafkasya yöresinde kalmış ve burada da ölmüştür. İsveç Misyon Birliği'nin Kafkasya ve İran'daki etkinlikleri 1. Dünya Savaşı yıllarına kadar sürmüştür. İsveçli misyonerler burada belli bir süre danışman olarak kaldılar. Bu etkinlikler büyük çapta Ermeni din adamlarının inisiyatifiyle yürütülmüştür. İsveçli misyonerlerin çoğu zamanla ülkelerine dönmüşlerdir.

İsveç Misyon Birliği ile birlikte Yezidi Kürtlere yönelik olarak çalışmalarını sürdüren İsveç Misyoner Kadınlar Derneği, çalışmalarını 1923 yıllarına kadar sürdürmüş, daha sonra Maria Anholm başkanlığında bağımsız bir komite oluşturmuştur. Bu komite Kafkasya yöresindeki Kürtlerden ziyade, Irak'taki Yezidi Kürtlere yönelik etkinliklerde bulunmaya başladı.

Bu yöredeki çalışmalar yaklaşık olarak 1945 yıllarına kadar sürmüştür. Bayan Maria Anholm'un artık yaşlanması üzerine, bu yöredeki görevleri başka bir komisyon üstlenmiştir.

Yezidi Kürtlerin dostu olan İsveçlilerin oluşturduğu bu komite, uzun yıllar çalışmalarını bağımsız olarak yürütmüştür. Irak'ın Musul kentinden 15 km uzaktaki Bashıqa köyünde 1929 yılında bir çalışma başlattıklarını söyleyen Maria Anholm, 1930 yılında yazmış olduğu Yezidilere ilişkin bir broşürde, Stockholm'de bir adres vermekte, Yezidilere yardım etmek isteyenlerin bu adrese bağışlarını gönderebileceklerini belirtmektedir (Margrit Stenberg, K. F. U. K., Brunngatan 3. Stockholm). Böylece bayan Maria Anholm yaklaşık olarak 40 Yezidi Kürdü ile ilişki halinde bulunmuştur.

İncil'in Kürtçenin değişik lehçeleriyle basılıp dağıtılması hususunda İsveçli Misyonerler sürekli bir arayış içine girmişlerdir. Ermeni harfleri ve Arap harfleriyle basılan Kürtçe İncillerin yö-

redeki halka dağıtıldığını, bu alanda bir boşluk olduğu belirtilmektedir.[26]

Uzun yıllar Rus, Osmanlı ve İran sınırlarını aşıp, bu ülkelerin halklarına ulaşan İsveçli misyonerler, bu arada Kürt halkının yoksulluğuna, ezilmişliğine, bölgedeki değişik savaş cepheleri arasında sıkışıp kalmasına bizzat tanık oldular. Ama onlardan bir kesimi "Vahşi Kürtler" ve "Kalpsiz Kürtler" imajını bir türlü yıkamadan Birinci Dünya Savaşı yıllarında ülkelerine döndüler. Onlar, Kürt halkının ulusal istemlerini, bu bağlamdaki etnik sorunlarını anlamakta güçlük çektiler. Yüzyılımızın başlarında Kürdistan'da çekilen yeni sınırlar, yeni baskı ve zorbalıkları yaşamadan ülkelerine dönen bu misyonerler, eğer bu yeni dönemde Kürdistan'da kalmış olsalardı, herhalde söyleyecekleri birçok değişik şeyler olacaktı. Kendi ülkesinde çarmıha gerilen bu halkın acılarını kavramak ve bazı gerçekleri yakalamak için, çağın ve bölgenin karmaşık siyasi ortamı da ayrıca onlara belli bazı bilgilenme olanakları sunacak düzeyde değildi. Ama çıplak bazı gerçekler yine de Kürtlerin çilesi konusunda onları belli arayışlar içerisine sürüklüyordu. Örneğin, bayan Elin Sundvall İran Kürdistanı'nda bulunduğu bir sırada, sürekli endişe içinde mutsuz olduklarını söyleyen Timur Bey adındaki bir Kürde: "Köyünüze niçin bir ağaç dikmiyorsunuz?" diye sorduğunda, bu Kürt: "Bir yararı yok ki, çünkü bugün buradayız, belki de yarın köylerimiz harabeye çevrilmiş olacaktır"[27] diye yanıtlamıştır. Kürt halkının trajedisini, sade bir biçimde dile getiren bu belirleme, İsveç misyonerleri için önemli bir gerçeği dile getirmiş olmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Föredrag av pastr Ernt Lohmann vid K. M. A. sarshögtid, Nar ock Fjarran, Nr. 5, 1914.
2. E. J. Larsson, Förföljelserna och Blodbadeni Armenien, Helsinborg, 1897, s. 2S.
3. Sveska Missionsförbunts Arsberattelse 1905, utgiven May 1906, s. 54.
4. Maria Anholm, Det Dötsdömda Folkets Saga, Stockholm, 1906, s. 20.
5. M. Piranjan, Blod ock Tarar-Armeniemas Lidanden i Turkiet, Stockholm, 1917, s. 25.
6. N. F. Höijer, Kurderna-En Tafla fran Paradisets Bygder, Ansgarius, 1889.
7. A. P. Larsson, Tjugufem Ar i Ryssland, Stockholm, 1905, s.254.
8. N. F. Höijer, Bland Jesiderna, Missionsförbundet, Nr. 3, 1898, s. 43.
9. Missionförbundet, Nr. 21. 1897, s. 331.
10. L. E. Högberg, Bland Persiens Mu-Hemedaner, Stockholm, 1920, s. 193.
11. E. J. Larsson, Vid Ararats Fot, Stockholm, 1919.
12. Wilhelm Sarwe, Bland Rysslands Folk, första delen, Stockhotm, 1927, s. 237.
13. W. Sarwe, Bland Rysslands Folk, tredjedelen, Stockholm, 1927, s. 359.
14. W. Sarwe, Jesiderna, Nar och Fijarran, Nr. 3, 1905. s.21.
15. Maria Anholm, Jesiderna, Stockholm, 1902. Maria Anholm, Jesiderna Jönköping 1930.
16. Maria Anholm, I Gogs och Magogs Land Skildringar och studier fran en resa i Kaukasien, Stockholm, 1895. s. 441.
17. Nar och Fjarran, 1924, Nr. 4, s.60.
18. Maria Anholm, Jesiderna Stokholm, 1902, s. 53.
19. E. J. Larsonn, Missionen i Kaukasien, Missionsförbundet, Nr. 21, 1899, s. 333.
20. Maria Anholm, Jesiderna Jönköping, 1930, s. 107.
21. E. J. Larsson, Vid Ararats Fot, Stockholm, 1919, s. 107.
22. Brev fran Elin Sundvall, Missionsförbundet, Nr. 31, 1913, s. 384.
23. Elin Sundvall, En Resa Bland Kurderna, Ansgarius, 1908.
24. Elin Sundvall, Nöden bland Jesiderna, Missionsförbundet, Nr. 2, 1920.
25. Barnhemmet blan Jesiderna i Kaukasien, Missionsförbundet, Nr. 2., 1920, s. 23.
26. E. J. Larsson, Bibelns Spridning i Orienten, Ansgarius, 1911.
27. Elin Sundvall, En Resa bland Kurderna Persien, Ansgarius, 1918.

İSVEÇ DEVLET ARŞİVLERİNDE ASURİ VE KÜRT SORUNU (A)

TÜRKİYE VE IRAK ARASINDA KALAN SINIR BÖLGESİNDEKİ DURUMLAR ÜZERİNE*

Cenevre 11 Aralık 1925

MİLLETLER CEMİYETİ KONSEYİNE BİLDİRGE

Bir Kildani-Katolik din adamı tarafından kaleme alınan bu notlar *Union Catholique d'Etudes Internationales* (Uluslararası Katolik Araştırmaları Birliği) tarafından sunuldu.

Aşağıya alınan rapor resmi olmayan uluslararası örgütlerin sunduğu bildirgeler arasında yer aldı. Zoxo'dan din adamı Abbe Paal Bedar adlı Kildani papazı raporu yazdı. Konseye de Britanya delegesinin inisiyatifi ile bilgi mahiyetinde verildi.

Türkler Tarafından Zaxo'dan Yeni Sürülen Asuri-Kildani Hıristiyanları Üzerine

RAPOR

Konu Hıristiyanlara yöneliktir. Zaxo'ya bağlı olan Goyana bölgesinde kalan yirminin üzerinde köyde Asuri-Kildaniler oturuyorlar. Adı geçen bölgeden Türk-Irak sınırı geçmekte. Burayı hem Türkler hem de İngilizler istemekte. Bir önceki yıla kadar Osmanlı askerleri bölgede bulunurlardı. Buradaki başlıca görev-

*İsveç'te yayınlanan Asuri dergisi *Nsibin*'den alınmıştır. (38/1- 6740/1991) C. 799, 1925, VIII, 11479 C 9/25888 nolu Fransızca belge, Kemalist Türkiyesi'nin bölgedeki faaliyetlerini aktarıyor.

leri de Irak içlerine zorla girebilmekti. Eylül 1925'te, bu askerler aniden harekete geçtiler; yönleri de Hıristiyan köylere doğru oldu. Çembere alınan köylere önce saldırdılar. Daha sonra da içinde kalan insanları, yığınsal bir şekilde Anadolu'ya zorla sürgün ettiler. Avrupalı bazı basın organları, kuşkulu bir şekilde olayı raporluyordu. Türkler olayı tamamen inkâr ettiler. Hatta formunu da yüzsüz bir şekilde çarpıtarak verdiler. Ama buna karşılık durumdan bilgisi olan İngiliz basını, olayları alabildiğine derinlemesine ve tam veriyordu. Biz de haberin yerli kaynaklarca doğrulanıp veya yalanlanmasını bekledik. Zaxo'dan aniden gelen iki mektup, katastrofu (felaketi) tamamen doğruladığı gibi, oluşan tüm acımasızlıkları da birlikte içermekte.

Buraya her iki mektubun içerdiği önemli yanları aktarıyorum. 26 Eylül 1925 tarihli ilk mektupta şunlara yer veriliyor:

"Çok Sevgili Papaz Bedar! Paris'te buradaki dağlı Hıristiyanların başına yağan katastroflardan, musibetten haberinizin olup olmadığını bilmiyorum. Şöyle oldu:

Bu yılın haziran ayında Goyani'deki Türk askerlerinin kumandanı, Marga'daki Kildani Papazı Abbe Benyamen'i içeri tıktı. Eli kelepçeli bir şekilde Cizre'ye gönderdi. Götürüldüğü sırada da askerler onun cüppesini parçalayıp, sakalını da zorla kestirdiler. Daha sonra Cizre'den Mardin'e götürüldü. Elimize ulaşan bilgiye göre, açlıktan ölmek üzere olmasına rağmen Türkler ona yiyecek hiçbir şey vermediler. Bu yüzden de yolda gidip gelenlerin önünde elini açıp bir dilim ekmek almak için dilenmeye zorlandı. Bu yöntemle Diyarbakır'a kadar götürüldüğünü öğrendik. Orada iğrenç bir cezaevi hücresine tıkıldı. Onun hâlâ yaşayıp yaşamadığını bilemiyorum.

Türk askerlerinin kumandanı, buradaki Hıristiyanlara papazın götürülmesinin nedeni 'politiktir' deyip, onların da korkmalarına gerek olmadığını söylemiş. Türkler tarafından verilen kutsal vaatlerin ve garantilerin yardımı ile zavallı Kildaniler, sonunda geçici bir güvenceye kavuşuyorlardı.

Birkaç gün sonra, aniden Kemalist rejime bağlı askerler bölgeye yayılmaya başladı. Çembere aldıkları Hıristiyan köylerimizin insanlarını en son bireyine kadar topladılar. Çok iğrenç bir

velvele oldu. Kadın ve çocukların çığlıkları göğe yetişiyordu. İnsanların çoğu gece elbiseleriyle bulundu. Birçok çocuk yere düşürülüp öldü. Çoğunun kolu kanadı kırıldı. Diğerleri de ileri geri iteklendiler. Korku her yanımızı sarmıştı. Yürekleri en çok inciten de, karanlıkta anne ve babalarını çığlık atarak arayan çocuklar oldu. En sonunda köyler yeniden arandı. İnsanlardan tamamen boşaltılmışlardı. İnsanlarımızın anlatışına göre de, Türkler yağmaladıkları eşya, gıda, büyük baş hayvanları da götürdü. Yerleşim birimleri tamamen soyularak terk edildi. 8 binin üzerinde bir Hıristiyan kitlesini de ayrıca götürdüler. Sizin de bildiğiniz gibi bölge dağlık ve tümden ormanla kaplıdır. Sürülen Hıristiyanların büyük bir bölümü kaçıp kendini kurtardı. Hepsi de Irak tarafındaki Zaxo'ya, bize ulaştılar. Diğer bir bölümü de daha sonraları yine bize ulaştı. Ama son grup alabildiğine bitkin ve çok acılı bir yoksulluk içinde. Onların bir bölümü hemen hemen çırılçıplaktı. Diğer bir bölüm de iki-üç gün hiçbir şey yemeden kaldı. Bu mektubu yazarken sürülen Kildanilerin dörtte biri kaçmayı başarıp Zaxo'ya geldi. Kurtulanlar, kurtulamayan esirlerin durumunun yürekler acısı olduğunu söylediler. Başka esirler bize ulaşırsa, yine size yazıp durumlarını bildireceğim. Papaz, zarar gören bu fakir için dualarda bulundu. Sürülenler üzerine duyduğumuz haberler ve kurtulanların bakışları yüreklerimizi parçalıyor. Hayatta bu türden üzücü herhangi bir olayla hiç karşılaşmadık."

Birkaç gün sonra hemen ikinci mektubu aldım. Tarihi de 21 Ekim'dir. İlk mektubun devamı şeklinde. Benim akrabam şunlara yer veriyor: "İlk mektubumda Asur-Kildanilerin Goyan dağından sürülmeleri üzerine öngördüğüm her şey harfiyen doğruydu. Anlattıklarım, daha çok özet şeklindeydi; buraya daha başka detayları da alıyorum; kurtulmayı başaranlarla ve hâlâ Türklerin elinde bulunanların üzücü durumu üzerine olacak. Esirlerin bir bölümü, yine canlarını kurtarmayı başardı, ama şu anda dağınık bir şekilde Zaxo'nun çevresinde yaşıyorlar. Tamamen yoksullaşmış, soğuktan ve açlıktan ölecek gibiler. Evsiz barınaksız, giyimsiz ve yemeksizdirler. Bu dönem onlar için çok iğrenç ve pahalıya mal oldu. Burada doğrudan açlık egemendir

denmese bile, durum çok kötü sayılır. Düzlüklerdeki ürünler, bu yıl bir şey veremedi. Başlıca nedeni de çekirgeler oldu. Bu yüzden de biz diğer insanlar bile bu zavallılara hiçbir şey yapamayacak kadar halsiziz. Irak hükümeti ile İngilizler, ihtiyaç duyulanlar konusunda şu ana kadar yardım ettiler. Ama buna karşılık hükümet binlerce insanımıza bundan öteye bir şey yapamaz. Çünkü her şeyden yoksunlar. Bu yıl hükümetimizin bile büyük sorunları var, çünkü ürünler tüm Musul bölgesinde, yani ülkenin en çok tahıl mahsulatlı yeri hiçbir şey veremedi. Çekirgeler her yeri bozdu. Bu nedenle devletin gelirleri hemen hemen tümüyle altüst oldu. Şu anda her şey pahalılaştı. En büyük kaygıyı da bizler çekiyoruz. Yanımızdaki binlerce sığınmacı, açlığı ve acıyı daha da çekmeye mahkûm sayılıyorlar. Yaklaşık sayıları dört binin üzerindedir. Sürülenlerin yarısından çoğu, nöbetçilerini atlatıp kaçmayı başardı. Daha sonra da Irak topraklarına geçtiler. Zalim Türklerin elinde hâlâ bulunanlarsa, çoğunlukta kadın ve çocuklardır. Onların durumu da çok üzücü ve acılıdır. Bunu, kaçmayı başaranlar anlatıp söylüyor. Bunlardan biri şunları anlatıyor:

'Köylerden çıkarıldığımızda hepimizi bir araya topladılar. Küçük büyük hep birlikteydik. Türk komutan, bizi birilerinin denetimine verdi. Özellikle de nöbetçiler kadar gaddar, acımasız ve insanlık dışı davranan insanların olduğunu düşünemiyorum. İlk günde tüm günü yürüyerek gitmek için zorladılar. 70 yaşındakiler ve 5 yaşlarındaki miniler de yürüyorlardı. Küçük çocukları düşündükçe, tüylerim diken diken oluyor, onları hatırladıkça da hırpalanmış gibi oluyorum. Çocukların onlarca saat dik dağlarda yürümesini görmek, hele hele tekme tokatla veya yere yıkarcasına zorla itilmeleri unutulacak gibi değil. Bu yüzden de bakışlarımı başka bir tarafa çevirmek zorunda kaldım. Çünkü bu nahoş görüntüye daha fazla bakacak durumda değildim. Ama buna karşılık duyduğum çocuk ağlamalarına karşı hiçbir şey yapamadım. Çığlıkları, hıçkırıkları, üzüntülü pepelemeleri içime işlemişti. Yürüyüş sırası boyunca yemeksiz, susuz bir şekilde sürekli kırbaçlanıyorlardı.

Basan karanlık, ilk günün yürüyüşünü sona erdiriyordu. Nö-

betçilerimiz, yüksek bir yerde hepimizi bir araya topladılar. Etrafımızı da açık bir düzlük çevreliyordu. Kaldığımız yere yakın köyün Müslüman halkı çağırıldı. Şimdi de insan satın alma pazarına katılacaklardı. Etrafımız köylüler tarafından çevrelendiğinde, nöbetçiler bizi sıraya koydu. Bizi gerçek mal gibi, alıcılara satmak için gösterdiler. İlk elde şirin çocuklar ve güzel kadınlar yüksek bir fiyatla satışa çıkarıldı. Daha sonra da diğerleri, alıcı köylülerin ihtiyacına göre düşük fiyatlarla satıldı. Sonunda çocuklar, bir mecidiye karşılığı satıldılar. Kimileri bir paltoya satıldı, diğer bir bölümü bir sepet üzüm veya bir tavuğa karşı satıldı. Bu insan pazarı, anlatılamayacak kadar çirkin sahneler içerdi. Bir ananın çocuğu satılıyor, anası terk edilip ertesi gün sürülüyor. Elinden çocuğu alınan ana, çocuğu geri almak için pazarın içinde kendini yere atıyor, saçlarını çekiyor. Çocuk götürüldüğünde, anne adını çağırarak peşinden koşuyor. Yüzünü çeviren çocuk, barbarların elinden kurtulamayacağını bilircesine çaresiz ağlıyordu. Daha sonra her iki yan, hemen susturuluyor. Bunu baston ve tüfek dipçikleriyle yerine getiriyorlardı. Susturulan çocuktan sonra ana geri çevriliyordu. Diğer bir yanda da bir başka acımasız oyun sergilendi. Köydeki Kürtlerden birine satılan bir kadın, acımasızca kocasından ayrılıyordu. Kalan koca, ülkesinden uzaklaştırılacaktı.

Tanrı beni bu tüyler ürpertici görüntülerden korudu. Aynı günün akşam karanlığında da, nöbetçileri aldatarak kaçmayı başardım. Ama geçirdiğim yirmi dört saat içinde gözlerimle gördüklerim, birkaç haftada saçlarımın aklaşmasına çokta yetiyordu.'

Diğer bir esir, sürülmenin beşinci gününde kaçmayı başarıyordu. Acımasız biçimde sürülen zavallılara yapılanları şöyle anlattı:

'Tam beş gündür yoldayız. Fakat bu kadar uzun bir süre ayakta nasıl kaldığımızı ve bu beş günlük yürüyüşü nasıl başarıp geçirdiğimizi hâlâ anlayamadım. Diğer bir bildiğim de, üçte birimiz yolda ölenlerin altını düzelterek üstlerini örtüyordu. Tüm vakit aç bir mide ile yürüdük. Yemek için bir parça dahi ekmek vermediler. Gündüz yürüyüşünü bitirdikten sonra, gece Müslüman bir köye yakın olan bir yerde bekledik. Burada nöbetçileri-

miz bizi alıcılara gösterdiler. Sattıkları çocuk ve genç kadınların paralarını da ceplerine soktular. Geriye kalanlarımız da on beş dakika biraz ekmek dilenmeye koyuldu. Ama köylüler sık sık bize düşmanlıklarını göstererek nefretle uzaklaşmamızı istiyorlardı. Bize, onur kırıcı sözlerin yanında vuruyorlardı. On beş dakika bittikten sonra da bizleri tekrar bir araya topladılar. Bölgede esen soğuk rüzgâra rağmen, gökyüzü harika bir geceye sahipti. Hiçbirimizin gözü yumulmadı. Duyabildiğimiz ise, hep yıpranmış esirlerin iç çekmeleri ve iniltileri ile günün cefasını gecenin soğuğunda çekmeler oldu. Gün ağarmasıyla birlikte tekrar yürüyüşe başlandı. Bu andan itibaren de kimimiz sürünerek veya eğilip bükülerek ilerliyordu. Herkes bitkindi. Yarımızdan çoğumuzun başı açık ve yalın ayaktı; soğuk esen rüzgârda kafalarımız uğulduyor ve ayaklarımız da yumrulara benziyordu. Üstünde yürüdüğümüz yol iri çakıllıydı. Daima da boş bir mide ile yürütüldük. Zaman zaman bir lokma yiyeceği nöbetçilerden alan da genç kadınlar oluyordu. Daha sonraları da yüz kızartıcı aşağılanmaya tâbi tutuldular. Onları burada açıklayamayacak kadar utanıyorum.

Her yanımızı açlık gibi susuzluk da sarmıştı. İç organlarımız kurumuştu. Yorgunluk ve şiddetli korku ve özellikle de susuzluğumuz anlatılamayacak kadar zordu. Susuzluğumuzu gidermek için hiçbir şey yapılmadı. Açlıktan ve susuzluktan yolda yürürken ağaçların dallarına sarılıyorduk. Buradan kopardığımız yapraklarla berelerimizi kurutuyorduk. Geriye kalanlarını da yemek ve içmek için kullanıyorduk. İkinci bir seferde de yabanıl otlar veya ekin tarlalarının arasından geçerken, açlığımız geçeceğine bizi deliye çeviriyordu. Bu yıkımın acısı nedeniyle de çoğumuz akli dengesini yitirmişti. Yoğun bir sıtma hastalığına tutulmuş gibiydik. Halk yaşamaktan çok, ölüler gibi yürüyordu. Geride kalıp gelemeyenler, hep arkada kaldı. Başımızdaki nöbetçiler de onlara acımasızca vuruyordu. Böylelikle de geridekilerin çoğu can verdi. Can veremeyenler de ayaklarını sıkarcasına yürüyüşe koşarak devam edip yaşamak için mücadele verdiler. Bunun dışında diğer bir söyleyebileceğim de, sonuna kadar gördüğüm yürüyüşçülerin içinde bulunduğu halsizliği kolayca geçirebilecekle-

rini sanmıyorum. Hem ata topraklarını da asla bir daha göremeyecek bir şekildeydiler.'

Evet, değerli papaz Bedar, kaçabilenler bunları anlattı, hepsinin de anlatımı birbirine benziyor ve tümünce destek görüyor. Aynı zamanda eksik anlatımlar da birbirlerini tamamlıyorlardı. Bu zor deneyimlerden geçen insanlar için dua et. Elinden geldiğince de bulunduğun yerde bu insanların başına gelen belaları ve içinde yaşadıkları kritik durumu Avrupa'da anlatmaya çalış. Yeniden görüşene kadar kendinize iyi bakın."

Burada Eylül 1925'te yerlerinden sürülen Asur-Kildanilerin anlattıkları, 1916'da sürülen Ermenilerin anlattıklarıyla aynıdır. Alabildiğine geniş tutulan bu sürgünle ilgili notları okurken, anlatılanlar arasında doğrudan kurban olmuşların tanıklığına bakıyorum ve burada geçmişte yapılan aynı acımasızlıklara ve rezilliklere rastlıyorum. Asur-Kildani sığınmacıları tarafından anlatılanlar arasında, yine daha başka ayrıntılı olan iğrenç acıları dinledim. Ama burada kendi düşüncelerime yer vermeme kararı alıp sınır koydum, yerine acılı olayları yaşayanların sözlerini koydum. Fakat geriye bir tek şeyi öne çıkarmak kaldı: Altı veya yedi günlük yürüyüşü yaşayanlar, anayurtlarını tekrar görmekten yoksun kalacaklar. Bunu da son anlatımları yansıtan bir adımla belirtiyoruz. Değindikleri de Türk yetkililerin tam da amaçladıkları olmakta. O da sürülme kanalıyla Hıristiyanları tamamen ortadan kaldırmak. Bu yöntem, büyük kanlı olaylardan daha az sayılan bir itibarı görüyor. Görünen istemleri arasında, Hıristiyanların düzenlediği ihanet planını durdurmaktır. Ama gerçek amaçları ise bir yerden bir başka yere yapılan sürgünle, bu insanların imhası isteniyor. Ve hep başarılı oluyorlar! Eski Osmanlılar, caniyane olan acımasızlıklarında aynı inceliğe sahip değillerdi. Şu andaki önlemlerle, Türk yetkililer dışa doğru masum görünüyorlar ama aslında değiller. Büyük savaşta 1 milyonun üzerinde Ermeni yerinden sürüldü. Tümü yerin dibine gönderildi. Kafatasları hâlâ Mezopotamya'nın tüm düzlüklerinde dağınık bulunuyor. Tam bu sırada hatırladığım da, Zaxo'ya Erzurum'dan gelen bir Ermeni'nin sürülüşü olmakta. Yıl 1916'da bana şöyle demişti: "Peder, Erzu-

rum'dan tam 16 bin kişi sürüldük, bizden geriye kalanları kendi gözlerinle gör!"

Erzurum'dan sürülen Ermeni kervanı köprünün üzerinden geçtiğinde, resmi bir sayım yapıldı: Sürülen 16 binden geriye 400 zavallı kalmıştı. Hemen hemen tümü ölmüştü. Ertesi gün Musul'a doğru yürümeye zorlandılar. Ben de Birlik'te yer alıyordum. Onlardan yirmi kadarı üzerime atıldı. Onları bir yere bırakmamak üzere bakmam için yemin ettirdiler bana. Bağırış ve çağırışlar arasında bana söyledikleri yapılmazsa dağ yollarına döküleceklerini iletmişlerdi. Ama bu sırada kim Ermenileri savunup koruyabilirdi? Karşılığı vatan ihanetiydi. Şu anda Ermeni kalmadığı için Türk yetkililer, son Hıristiyanları temsil eden dağlardaki Asur-Kildanilere yöneldiler. Daha geçen yaz, Eylül 1924'te Teyyari bölgesinde kalan 20 binin üzerindeki Asur-Kildani, aniden Türk askerlerinin saldırısına uğramıştı. Karşı koymayı sürdüremeyenler Musul'a doğru yol almışlardı. Burada mağaralara sığınmışlardı. Çoğu, gelen kış nedeniyle açlıktan ve yoksulluktan öldü. Güvenli bilinen diğer bir konu da şu olmakta: Asur-Kildanilerin tümünün yeni Türklerin ellerine tamamen bırakıldığıdır. Avrupalı devletler, Kemalistlerin yaptığı kötülüklere bir son vermezse ve Asur halkından geriye kalan bu şanlı insanlara sahip çıkmazsalar, acımasız davranan Turancıların önünde yem olacaklar. Evet, böylelikle de dünya yakın bir gelecekte Asur-Kildanilerden bir tek parçanın bile geriye kalmadığını görecek. Böylelikle de tam 2 bin yıl bu topraklar üzerinde harikalar yaratan bir Hıristiyan kültürü, Türk yetkililerce yok edilecek.

Abbè Paul Bedar
Zaxo'da Kildani Din adamı
Paris 20 Kasım 1925

Kaynak: İsveç Dışişleri Bakanlığı, Musul Frågan, UD HP 33 B (Vol. 1479-81)

NF Byråns Arkiv, Vol. 46-47

İSVEÇ DEVLET ARŞİVLERİNDE ASURİ, KÜRT VE ARAP SORUNU (B)*

İsveç Büyükelçiliği
Bağdat 29 Ocak 1937
No: 4, HP 1. Gizlidir.
174 B. 7. II. 36,
Bağdat'taki askeri darbe.
Irak izlenimleri ve yeni hükümetin durumu üzerine

Ekselans Dışişleri Bakanı, Sayın Richard Sandler

Sayın Bakan,

Aralık ayında Bağdat'a yaptığım ziyaret üzerine, elçi Baron Gyllenstier'na izlenim mektubu ve güven mektubu ile birlikte, genelde bazı izlenimlerin Irak'taki gelişimini ve yeni hükümetin durumunu saygınlıkla şöyle tanımlamak isterim:

Irak'ta sık sık değişen hükümetteki lider kişiler, İngiliz Mandası sırasında ve sonrası dönemde doğal nedenlerle ülkenin sınırlı bir çevresine sahip olan halk kesiminden getiriliyorlar. Ayrı bir ülke olarak tanınışı Mandatlık sırasında oldu. Bu 400 yıllık bir süre Osmanlı'ya bağlanıştan sonra oldu. Ülke deneyimli yönetici ve idarecilerden yoksundur. Yerlilerden uzman, idareci ve subay vb gibi, yani eş anlamdaki görevlerde bulunanları çok nadirdir. Bunlar Türk devlet aygıtının birer üyeleri ve daha sonraları ülkenin kurtuluş savaşına katılanlardır. Yine bu kişiler genelde Pan-Arap amaçlara yönelik Dünya Savaşı sırası ve sonrası dönemde Emir Faysal ve Albay Lawrence'la daha çok işbirliği yaptılar.

1934'te Kral Faysal'ın ölümünden sonra ülke, çeşitli konularda homojen yapısını yitirdi. Faysal bir devlet adamı ve değerli bir

*İsveç'te yayınlanan Asuri *Nsibin* (6741/1991-40/3/) dergisinden alınmıştır.

politikacıydı. Irak'ta tamamen zor sayılan görevleri üstlenip, İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarlarını birleştirmeye koyuldu. Örneğin petrol ve Hindistan'a giden yol gibi. Bu yöntemle de Arap ve ulusal amaçlar ve diğer bir yandan da ülkedeki çeşitli ögeler olan Arapları, Kürtleri, Musevileri ve Hıristiyanları yeni bir ülkede toparlamak gibi. Kralın oğlu, Kral I. Gazi'nin duyduğu ilgi, daha küçük planda. Şu ana kadar, babası gibi ülkenin lideri olmak için, herhangi bir şey göstermiş değildir. İngilizler tarafından elli altınla donatılan Faysal tahta oturtulur. Geri çekildikten sonra yerine daha yumuşak, belki de elinin sertliği daha az olan biri getirilecek. Bununla da Britanya büyükelçisi ülkenin yazgısında daha etkin olabilsin diye. Bugüne kadar birçok hükümet değişti. Nedeni de hoşnutsuzluk ve ülke içerisindeki bu veya şu fraksiyonun baskısı. Çeşitli aşiretler, Orta Fırat'ın civarındaki halk, kuzeyde Kürtler, Bağdat ve Basra'daki tüccarlar gibi. Hükümet içindeki değişimler sınırlı bir şekilde yalnız birkaç kişiye dokundu. Çeşitli hükümetlerin koyduğu programlar büyük bir ayrılık ilkesi yaratmadı. Aslında bu doğal bir şey. Başlangıçta hükümet çalışması mevcut durumların temeline dayandırılarak başlatıldı.

İçerdeki büyük sorunlar, hemen hemen doğudaki tüm halklar için aynı. Özellikle de, Arap ülkeleri için. Bu ülkeler sık sık Batının üstün maddi baskısını duyuyorlar. Ama buna karşılık Batı uygarlığını gönülden pek fazla önemsemiyorlar. Bunun yanında teknik araç ve gereçlerin önemine günlük yaşantı için ve çevre halklar arasındaki ilişkilere anlayış gösteriyorlar. Dilekleri de, çeşitli yöntemlerle Batının güçlü araçlarından yararlanmak. Her alanda sözde modern gelişme, yalnız modern endüstrinin bir bölümünü oluşturdu. Tekniğin övgüsü peşinden koşuyorlar hep. Mevcut eski kültürün bağımsız bir temelde nasıl güçlendirileceği veya değişikliğe uğratma ile yeni bir ülkenin inşasına aldırış edilmiyor. Bunu eleştirmeden, Avrupa model alınıyor. Doğu ülkelerinin tümünde bu sorun savsaklanıyor. Dini ve kültürel, ahlaki çalışmalar, şu anda Doğulu bir din veya etiğin temeliyle önü ya bir duvarla örülecek veya üstüne daha çok Batılı bir temel verilecek. Ülke yeni bir deneyimle karşı karşıyadır. Bu ülkelerde, hükümetler halklarına kesin ve kalıcı bir toplumsal düzen ver-

mek istiyorlarsa, soruna ilgi göstermeliler. Burada eskiden neyin korunup korunmayacağı ve yenilenme alanında nelerin yapılıp yapılmayacağının belirlenmesi amaçlanıyordu. Bu hem din kültüründen, materyal alanda ve her iki yanı bir tek sistem içinde kaynaştırma gibi. Bu, örneğin 1861'de Japonya'da kendini gösteriyor. Fakat tümüyle olmamak kaydıyla veya daha erken bir zamanda Çin'de aynı sonuçla karşılaşılır.

En büyük modern Bedüvin (göçebe) Arapların lideri Kral Abdülaziz İbn Abdür Rahman el-Faysal el-Saud veya kısacası İbn Saud, ülkesinin inşasını dini temel üzerine kurdu. Bu da Kur'an inancına ve Vahabilerin savaşçı anlayışına göre yapıldı. "Ülkemin temeli Kur'an'ın temeline dayalıdır" ve devamla da "ve Muhammed'in gelenekleri ile" demektedir.

Irak'ta yaşayan Araplar ülkenin %80'ini oluşturuyorlar. Eski tarih ve kültürleriyle de kıvanç duyuyorlar. Kendilerini Arap dünyasının birer üyesi sayıyorlar. Bu da doğuda Afganistan'dan batıda Fas'a kadar 60 milyon insanı barındırıyor.

İngiltere mandat'lık gücü döneminde ülke içindeki Arapların gelenek ve görenekleri önünde durmayı kendine amaç edinmedi. Tersine, daha çok bunun temeli üzerine inşa etmeyi yeğledi. Yerli kültürler ve din özgürlüğüne tümüyle saygı duyuluyor.

Manda döneminde Irak'ın sorunu çeşitli formların yöntemiyle çözülmesi gerekir. Bir yandan, ülkenin ulusal bağımsızlığı için hoşnut dileklere eğilmeli. Dünya Savaşı sırasında, İngilizler bunu yapacaklarını söylemişlerdi. Daha sonraları da sınırlı bir şekilde halkarın kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesine dayanarak yapılan barışın sonunda saptanıyordu. Diğer bir yandan da Britanya İmparatorluğu'nun dayattığı istemlere yer veriliyor. Özellikle etkinlik ve Hindistan yolunun serbestliği, petrole izin verme gibi. Bu ve buna benzer bilgilerin içeriği daima –Lord Cromer'in 1910'da yazdığı gibi– Yakındoğu'da İngiltere'nin eğilim gösterdiği ve birbirine karşıt ve çakışan iki konu ideal ve amaç: İdealleri güçlü ve modern bir hükümet, bu da bilindiği gibi, mandalığın devam etmesi veya sömürge rejimi olmakta. Özerklik konusundaki ideal ise, aynı rejimin iptalini getiriyor. Mandatlık sırasında çeşitli hükümetler arasındaki ayrılıklar, daha çok çeşitli

dereceden olan teknik ve idari veya hükümete bağlı kişilerin ülke içindeki çeşitli öğelerle olan büyük veya küçük ilişkileri veya ilgileri olmakta. Burda ne yapılacağının kararını sömürgeci İngiltere veriyordu. Mandatlık dönemindeki çeşitli hükümetlerin arasındaki ayrılıklar, daha çok çizgi yerine detay oldu. Hükümetin işlerini birkaç kişi yürüttü. Önce bunlar İngiliz hükümetince ve daha sonra da ülkeye gereken hükümet iktidarını yaratacak mali ve askeri güç olanağı ile donatıldı. Mevcut anayasa yeni ve eğitici bir kurum, ama buna karşılık idari duruma doğrudan bir yönetimi oldukça zayıf.

Devlet sermayesiz ve toprağı da çöldür. Ekonomisi de yeraltı zenginlik kaynaklarına (petrole) dayalı ve İngilizlerin rasyonel altyapı yatırımının etkinliği, devlet herhangi bir borçlanmaya katlanmadan, bütçenin de dengeli bir şekilde güçlü kullanılması halinde, devletin modernleştirilmesi için, konulan programlar hedefine rahat ulaşabilecek. Şu andaki devlet hesaplarına bakılacak olursa, pek büyük bir ekonomik sorunun görülmediği söylenebilir.

Sözde Mandatlığın sona ermesinden sonra Irak'ta hayata geçirilen modernleştirme çalışmaları, birçok alanda çok yavaş oldu. İngiliz mandası sırasındaki Milletler Cemiyeti tarafından verilen formla pratikte hiçbir zaman uzlaşmayan çalışmaların doğrultusu bazı hedeflere yönelik oldu: İngiltere'nin diğer ülkelerden olan deneyimleri nedeniyle, idari yönetimi, yani daha açıkçası: geneldeki düzeni, adalet aygıtını, orduyu, polisi, sulama aygıtını, telgraf ve telefon, demiryolları ve Körfez'deki limanları (Basra), sağlık aygıtını (örneğin su ve birkaç büyük şehirlerin kanalizasyonu) vb gibi. Mandatlık sona erdikten sonra yapılan ilerlemeye devam edildi. Buna karşılık içteki politik ve ekonomik sorunlara yönelik çözüm getiren inisiyatiflere yanaşım yok. Yine aynı şekilde ülke bağımsızlığını elde ettikten sonra doğal dileğini özellikle de ordu için gözetimi yapamıyor. Geçmişteki tüm hükümetlerde ülkenin bütünlüğünü ayakta tutacak pratik politik sorunlar konusunda güvenlerini daima güçlü İngiltere'ye bağlıyorlardı. Şu anda iktidarı eline geçiren yeni darbeciler de geçmişteki hükümetlere sadık olduklarını ilettiler.

Askeri darbeyi yapanlar, düşürülen hükümet için, İngiliz Askeri Komisyonluğu için, İngiliz Elçiliği için beklenmedik olduğu söylendi. Darbeyi general Bekir Sıtkı, yanındaki birkaç genç subayla yaptı. Bekir Sıtkı ordunun en genç ve en güçlü generallerinden biri sayılıyor.

Kendisi daha çok savaş kahramanlığı ile tanınıyor. Köken olarak kendisi savaşçı dağlık ülke Kürdistan'dan gelmekte. 1933'te Hıristiyan Asurilere karşı tedip etme harekâtının komutanlığını kendisi yapmıştı. Bu sıra büyük bir ilgi uyandırmıştı. Bana onun güçlü bir asker olduğunu önde gelen bir İngiliz askeri söyledi. Alabildiğine de fazla iddialı biri. Buna karşılık onun politik alandaki tavrı üzerine henüz bir ölçüm yok. Bekir Sıtkı'nın eylemine eşlik edenlerin anlattığına göre de, ordudaki memnuniyetsizlikler ve ordunun sık sık isyanları bastırmada kullanılışı olmakta. Bunun da kökeni zayıf yetenekten veya hükümetin alışkın olmayışından ileri gelmekte. Hükümetin ulusal bir savaş gücünü inşa etme konusundaki ilgisizliğinin yanı sıra, yine genelde geçmiş hükümetler gibi enerjik reform çalışmasına katılmadığı ve buna tüm alanlarda ilgisiz davrandığı söylenmekte. Özellikle de bu konuda komşu ülkelerden Türkiye ve İran'la kıyaslaması yapıldığında, aradaki fark açıkça görülmekte. Maddi açıdan da Iraklılar komşu manda Arap ülkeleri olan Filistin ve şu anda bağımsızlığını elde eden Suriye ve Mısır'la kendilerini kıyaslamaktalar.

Batı basınında askeri darbe için verilen bir bilgiye göre de, başa gelen darbeci, Britanya'nın etkinliğine karşı ve Britanya İmparatorluğu'nun Irak'taki çıkarlarına karşı garip entrikalara başvuruyor. Kanımca bu türden kuşkular şişirmedir. Geçmişteki hükümet liderleri uzun çalışmalarıyla Kral Faysal'la birlikte Pan-Arap düşleri milli bir doğrultuda idi. Bu olanak nedeniyle de geneldeki Arap anlayışı bu Ulusalcı hedefleri yüksek bir derecede etkiliyor ve pratik politika ile de uzlaşıyordu. Şimdiki hükümetin, bu eğilim konusunda daha az bir rol oynaması bekleniyor. Filistin'de Arapların Musevilere yönelik yaptığı büyük saldırı veya Suriye'nin manda boyunduruğundan özgürleşme istemi gibi. Arapların büyüklük hamlesini ve Arap ülkelerinin birlikteliğinin

şu anda önde gelen yeteneklisi, Suudi Arabistan'daki Kral Abdülaziz (İbn Saud), alabildiğine güçlendi. Bugüne kadar da çeşitli aşiret ve halk grupları arasında karşıt bir şey olmadı. Irak'taki yeni hükümet, Pan-Arap hareketi geneldeki anlamıyla kabul ediyor. Ama buna karşılık Irak'ın içişlerine daha çok eğileceğini söylemekte.

Irak'ın dış politikası, başlıca çizgisi ile sabit ve şu andaki hükümet ve Irak'ta genelde tanınan liderler, İngiltere'nin etkinliğine ve gerekliliğinin önemine değer veriyorlar. Buna karşılık da Britanya politikasının alacaklarının ilk elde de asgariye indirilmesinden yanalar.

Yeni hükümetin Başbakanı ile Maliye Bakanı deneyimli kişilerdir. Başbakan eski bir Türk yetkilisinin ailesinden gelmekte. 1909'da da onun üvey kardeşi büyük bir vezirdi ve Sultan Abdülhamid'in devrilmesine katılmıştı. Kendisi daha çok, düzenliliği ve enerjikliği ile tanınıyor. Maliye Bakanı geçmişte aktif bir işadamı ve Bağdat'ta Ticaret Odaları'nın direktörlüğünü yaptı. Sosyal sorunlar konusunda alabildiğine radikal fikirlere sahip. Dışişleri Bakanlığı'nı da güçlü biri yürütecek. Diğer hükümet üyeleri de genelde büyük görevlerde deneyimsizler. 9 Aralık'ta sunulan hükümet programı, genelde çok kullanılan sözlerle dolu ve vurgulananlar arasında da şunlar yer alıyor:

Dış politikanın başlıca ilkeleri, İngiltere ile Irak arasındaki işbirliğini güçlendirmek. İngilizce resmi yayınlanan açıklamada şöyle yer alıyor: "Müttefiklere bağlı olan Anglo-Irak Anlaşması'nın tanıdığı mali, ekonomik ve askeri olanaklardan yararlanmaya devam edeceğiz."

Türkiye ile Irak arasındaki kalıcı dostluğun pekiştirilmesi ve Irak, Türkiye, İran ve Afganistan ülkeleri arasında yapılacak olan saldırmazlık paktı için çalışmak; İran'la olan dostluğun korunması için mevcut sorunların giderilmesine eğilmek; Suudi Arabistan'la (Birleşik Necd, Hicaz vb gibi) ve diğer Arap ülkeleriyle de kardeşçe dostluğu koruyup güçlendirmek.

Ülkenin içişleri konusu, güçlü bir sivil servisin kurulmasına çalışmak. Tüm göçebe aşiretlerin yerleşik yerlerde yaşatılması, sağlık bakımını ve cezaevlerini iyileştirmek. Belediyelerin ve ida-

relerinin ve kurumlarının finans konusuna gelince: Genel bir programla tüm büyük sermayeyi içerecek şekilde; vergi sistemini reformlaştırmak, dış ticareti dengelemek gibi.

Milli Savunma'ya gelince; savunma arttırılacak. Özellikle de saptanan bir programa göre, Hava Kuvvetleri ve diğer savaş gücü ülkeyi savunacak bir yetenekte yapılmak isteniyor.

Sanayi kesimine gelince; üretim yapan tüm işyerleri ülkenin refahını arttırmak için yönlendirilecekler. Örneğin sulama sistemi, yol ve demir yolları yapımı gibi. Irak'ın üretim niteliğini iyileştirme, sanayiyi genişletme, petrol rafinerilerinin inşası gibi.

Eğitime gelince; her alanda eğitimi ve öğretimi iyileştirme, yeni okulların inşa edilmesi, sınavlı okul sistemine geçiş ve ülkeye ihtiyaç duyulacak önemli dallarda öğretim için ülke dışına öğrenci gönderme. Feshedilen parlamentonun yerini, yapılan hükümet açıklaması ile kabul gören bir parlamento alacakmış. Yetenekli gözlemciler arasında genelde olan görüş; parlamento bir dönem daha devam etmeli, yeteneği henüz iyi tanınmayan baştaki hükümetin diğer hükümetlere kıyasen ülkenin modernleştirilmesine yönelik atılımlar yapacağı bekleniyor. Bu alanda bir şeyleri şu andan söylemek kolay değil. Buna karşılık baştaki iktidarın öncülüğünü yapmakta olan Bekir Sıtkı, mevcut hükümet üyeleri tam istenilen kapasitede bulunuyor. Kendisi başbakanla ve diğer üyelerle birlikte yardımların devam etmesini istiyor ki bunun yakın bir gelecekte olması büyük bir ihtimal. Diğer bir olanak da eski hükümetin üyelerinden bazılarının geri gelme ihtimali.

Hükümetin bilincinde olduğu diğer bir nokta da, ülkenin modernleştirilmesi konusunda dış kredi ve sermayeye bağlılığı. Bunun da kredi mi yoksa borç yolu ile mi yapılacağı henüz belli değil. Büyük bir ihtimalle İngiltere, çapı büyük olan yabancı borçları kabullenmeyecek.

Ulaştırma bakanından anlayabildiğim kadarıyla, geneldeki işler için kredi önerisinde bulunacak bir kuruma ilgi duymakta. Örneğin İsveç Şirketi daha geniş yol çalışma projeleri için kredi verebilecek. Bu alanda İsveç Enteprenad-AB Tahran'da şimdiden işbirliği konusunda yolları düzeltme ile önemli adımlar attı.

İngiltere Büyükelçisi Sir Archibald Clark Kerr, onu Stockholm'deki döneminden tanırım, birkaç defa onunla derinlemesine konuşmalarım oldu. Bana hiçbir şekilde durum için endişelenmediğini söyledi. Ama buna karşılık yeni hükümetin kapasitesine pek güven duymadığını söyledi.

Hükümetin üyeleri, İngiltere hükümeti temsilcisinin dayatacağı en küçük bir isteği dahi yerine getirecek bir seviyededir. Irak'ta bugüne kadar başa gelen tüm iktidar ve denetimindeki idari yönetimlere bunu hep yaptırdı. İngiltere ile Irak arasında 30 Temmuz 1930'da yapılan anlaşmanın gereği, İngiltere'ye Irak'ın içinde tam bir yetki tanıyor. Dış politikada da İngiltere'ye boyun eğiyor. Irak toprakları üzerinde İngiltere'nin hava üsleri ve diğer askeri-politik etkinliğin yanında ekonomi de yer almakta. İngiltere, Irak'ın en iyi müşterisi ve ülkenin başlıca mal satıcısı. Yine İngiltere, ülkede petrol çıkaran üç şirketin başlıca sahibi. Bunlar da Irak Petrol Anonim Ortaklığı, Anglo-Irak Petrol Anonim Ortaklığı ve Britanya Petrol Geliştirme Anonim Ortaklığı. Daha geçmiş yıllarda İngiliz görevlileri ve uzmanları güçlü bir şekilde azaltılmışlardı. Yine geçmişte bakanlıklarda bulundurdukları çok sayıda kişi yerine şu anda az yeteneğe sahip uzman ve benzerinin küçük bir kısmı bulundurulmakta. Bunun dışardan az "görüldüğü" sanılıyor. Iraklılar tarafından da kesinlikle az görülüyorlar. Buna karşılık, İngilizler açısından daha güçlü görülüyorlar. Genel kanı, ülkeyle ya büyük işlere ya da küçük işlere girilmeli. Diğer bir duygu da İngiliz çıkarları ile baş edilemez yargısıdır.

Gelecek raporda geneldeki kanılar ve görüşlerle birlikte Irak'ta İsveç şirketlerinin bulundurulma sorununa yer vereceğim.

Saygılarımla.

İSVEÇ DEVLET ARŞİVLERİNDE ASURİ, KÜRT VE ARAP SORUNU (C)

Kildani Ulusal Konseyi*

İsveç Krallığı Büyükelçiliğine, İstanbul

Değerli Büyükelçi,

Sizden ricamız, büyük bir alçak gönüllülükle aşağıya alacaklarımıza dikkat etmenizdir. Savaşın durmasından sonra Wilson ilkelerine dayanan ve Kildani Ulusal Konseyi tarafından Paris'te yapılan Müttefikler Yüksek Konseyi toplantısına bir delegasyonu göndermişti.

Delegasyonun görevi, bugüne kadar takdir edilmeyen haklarımızı gözetme ve halkımıza kendi yurdu üzerinde bağımsız soluk almanın olanaklarını yaratmaydı. Bu da yalnız süper güçlerin dostane yardımları ile yerine gelebilecek. Onlar kendilerini, en çok da hakkın ve adaletin savunucuları olarak tanıttılar, aynı zamanda da ulusların koruyucusu; hem burada küçüklüklerine bakmaksızın, geçmişlerinden yine kıvanç duyabilecekler. Kildani Ulusal Konseyi'nin burada yine üzerine düşen yükümlülüğü de, süper güçlere yürekten teşekkürlerini yeniden iletmek olacak. Çünkü Paris'te ağır yükümlülüğümüze karşın tarafımıza dostane şefkat ve iyi niyetlerini gösterdiler. Konsey burada şu sabit umudunu da açıklamak istemekte: Bize, süper güçlerin gelecekte de bu ölçüsüz desteklerini sağlama dileğindedir.

Kildani sorununun kesin çözümünü bekleyen Kildani Ulusal Konseyi kendi ve tüm ulusumuz adına süper güçlere özenli teşek-

*Belge, 35/8-6740/1990 tarihli *Nsibin* dergisinde yayımlandı.

kürlerimizi tekrar iletmenin fırsatını buluyoruz. Çünkü onlar, kendilerinin, tüm uygar dünyanın layık birer beğenisi olduklarını gösterdiler. Aynı zamanda da bahtınıza ve bilginize şunları sunmayı isteriz: İçinde bulunduğumuz ayın altısı ile on birinde Kildani Ulusal Konseyi yaptığı ve tüm üyelerin de eksiksiz katıldığı bu toplantılarda savaşın durmasından sonra, yetki belgesi verilen delegelerden Rustem Nedjib Bey (Rustem Necib okunur -B.N.), Said Antoine Namik Bey (Sait Antoniye Namık okunur -B.N.), Dr. Hana Zebouni Bey'in (Hanna veya Can Zebuni okunur -B.N.) elinde bulunan yetkileri iptal etme kararı aldı. Bu ve buna benzerler, halk adına kendini delege ilan etmişler, Ulusal Konsey'in onayı dışında kalmaktalar.

Aynı toplantıda yine Ulusal Konsey ortak bir kararla –görüşmelerde sunulan tartışılmış görüşlerden sonra– Kildani patriğinin yerine geçen temsilci ve kamaranın başkanı Thomas Bajari'nin (Tuma Beceri okunur -B.N.) bu görevi elinden alınacak. Bu nedenle de siz büyükelçiden ricamız, bu insan tarafından alınacak her önlem veya istemin ulusumuzu temsil etmediğini belirtmenizdir.

Ulusal Konsey, Paris Konferansı'nda ulusal haklarımızı savunacak yeni temsilcileri ve yeni görevli delegeleri atadıktan sonra bunu sizlere yazılı bildirecek.

En derin saygılarımızla
Kildani Ulusal Konseyi Başkanı
Gönderiliş tarihi, 11 Eylül 1919
Kostantinopol'e varış tarihi 15 Eylül 1919

Kaynak: İsveç Dışişleri Bakanlığı, Kostantinopol Gruppen
21 H, 15-24, 1914-1919
Nsibin 35/8 1740/1990

Cenevre'den Stockholm'e Çekilen Telgraflar*

10 Aralık 1925 Telgrafı

Konseyin eylül toplantısında Musul'a sınır başkaldırı olaylarını yerinde incelemek için, Estonyalı General Laidener'i gönderme kararını aldırdı. Şu anda da Konseyin Irak ve Türkiye arasında kalan sınır üzerine kesin kararını vermesini beklemekteyiz.

Yeni yayınlanan raporda, sınır sorunu yasallaşmayana kadar sınıra yakın olan yerlerde yaz ve sonbaharda meydana gelen olayların çaresiz ve önemsenmeden kalacaklarını veriyor. Buna karşılık yaklaşık 3000 Hıristiyan (Asuri, Kildani, Süryani, birlikte tek adla veriliyor -B.N.) göçmen Türk bölgesinden geldi. Sayı her geçen günde artıyor.

İfadeleri alınan göçmenler, Türkler tarafından yapılan öfkelendirici acımasızlıklardan sonra sürüldüklerini anlattılar. Sürülmelerin nedeni üzerine, Türkiye'den vardıkları Irak'ta da yine zor bir durumda olduklarını ekliyorlar. Yapılan açıklamaları bilmeden bir şey söylenemez. Türkiye'nin karşı koyuşu nedeniyle, generalin görevi kapsamına giren Brüksel çizgisinin kuzeyi de anketi oluşturacak. Brüksel çizgisinin kuzeyini inceleme olanaksız kılındı.

Boheman

16 Aralık 1925 Telgrafı

General Laidener'in raporuna, Brüksel çizgisinin kuzey bölgesinden sürülen Hıristiyanlar da eklendikten sonra yayımı yapıldı. Yapılan saptamaya göre 1 Kasım'da göçenlerin sayısı 2800'dü. Şimdi ise, sayının 3 bini geçtiği görülüyor ve her geçen gün de Irak'a yenileri varıyor. Göçenler tamamen fakirleştirilmiş bir durumdalar. General ve onunla birlikte bulunan diğer üyeler-

*İlk belgede adı geçen konsey, Kildani Ulusal Konseyi'dir. Diğer bir adlandırma da Asuri-Kildani Ulusal Konseyi. "Knusya d Aturaye w Kaldaye" mührünü taşıyan, Doğu Asurice ve Fransızcadaki adı "Consell Assyro-Chaldaen"dir. Kimlerden oluştuğu ve tarihi belirsiz. İkinci belge Cenevre'de görüşülen Musul sorunu münasebetiyle yazılmış (*Nsibin*, 35/8-6740/1990).

ce elde edilen kanıtların verilerine göre, Türk askerleri subayların denetiminde Brüksel çizgisinin kuzeyinde kalan köylere, mart ayında araştırma komisyonu ayrıldıktan sonra sokuldular. Daha sonraları da sıkça geri geldiler.

İlk başta askerler para almakla yetindiler; daha sonraları büyükbaş hayvan, tahıl ve sakinlerin kadınlarını istediler. Kadınlar özel baskıyı gördüler ve sık sık kocaları araya girdikleri anda imha edildiler. Herhangi bir yöntemle Türk askerlerine karşı gelenlere de karşı zulüm uygulandı.

Raporda, Türk askerlerinin işlediği tecavüzler belgelerle kanıtlanıyor.

Boheman

İkinci Telgraf: 16 Aralık 1925

Öğleden sonra verilen Konsey Raporu'nun Konsey'e sunusu, Musul'a gönderilen Araştırma Komisyonu'nun sonuç raporuna göre temellendirilecek. Türkiye ve Irak arasındaki sınır saptamasında da Ekim 1924'te Brüksel'de varılan sınır çizgisi kararına uyulacak.

Britanya hükümetinin, Konsey'den diğer bir isteği de, Irak'la vardığı yeni anlaşması nedeniyle günümüzdeki Mandat'lık hükümetini 25 yıl daha sürdürmesiydi.

İçinde bulunduğumuz tarihten itibaren 6 ay içinde Konsey tarafından sunulan şartlar yerine getirilmediği takdirde, sınır çizgisini ilgilendiren konsey kararı kesinlik kazanacak.

İngiliz hükümetinin diğer bir isteği de mandat iktidarının özelliği gereği konsey tarafından saptanan Kürt yerel özerk yönetimine gereken idari işlemlerle ve bunun dışında da Araştırma Komisyonu'nun af, azınlıkları koruma ve ticari önlemler konusundaki tavsiyelerine tüm olanakları ile bağlı kalacağını bildirdi. Sorun, raporda önce tarihi olarak Konsey'in önünde ele alındı. Daha sonra da arabuluculuk için verilen özel çabayla devam edildi. Araştırma Komisyonu kendi arasında iki özel çözümü tartıştığını, altı çizilerek veriyor. Bunlardan ilki, ya Irak'a Brüksel çizgisinin güneyinde kalan tüm bölgenin verilmesi veya Küçük Zap'ı izleyen çizgi boyunca kalan bölgenin arttırılması olmakta. Araştırma Komisyonu'na bağlı olan üyeler Konsey'e

bağlı olan diğer üyelerle yaptığı danışmadan sonra (sorunu ilgilendiren taraflar dışında) ilk çözümün üzerinde durdular. Görevi yerine getirmek için de Konsey, Lozan Anlaşması'nın 3. maddesine dayanarak yoğun biçimde işe koyuldu.

Araştırma Komisyonu tarafından ağırlık verilen diğer bir konu da, Mandatlığın kalması oldu. Konsey, burada Brüksel çizgisinin tam anlamda yürürlüğe konulmasının şartlarını dolduramadığını bildirdi.

Boheman

Kaynak: İsveç Dışişleri Bakanlığı, Musul Fragan, UD HP 33 B (Vol. 1479-81) NF Byrans Arkiv, Vol. 46-47

1933 SİMİL KATLİAMI*

Aşağıdaki tarihi yazımızın başlıca kaynağı *Asur Trajedileri* Annemasse, Şubat 1934 adlı yapıt (yazarı bilinmeyen bu yapıtı kimi kaynaklar Patriyark Mar Şemun'un, kimi kaynaklar da yazar, gazeteci ve diplomat Malek Yawsep'in yazdığını söylemekte -*Nsibin*). İçeriği Asur halkına karşı işlenen bir sürü cinayetli saldırı ile dopdolu. Bunu okurken, Nazilerin uyguladığı jenosid planları hatırlanmalı. Aynı türden barbar saldırılar, bundan 40 yıl önce Lübnan Hıristiyanlarına karşı da uygulanmıştı.

7 Mayıs'ta Iraklı bir Arap subayı, evine taş atıldığı yolundaki şikayetini yetkili mercilere yaptı. Bu kişi, patrikliğe komşu bir evde oturuyordu. Buradaki şikayeti doğrudan patriklik üzerine oldu. Ve buradan da diğer Asurileri kapsadı. Konuyu soruşturan polis, taşı atanın izine rastlamadı.

15 Mayıs'ta patrikhanenin kaldığı semtte oturan tüm Arap subaylar, rejime bağlı merciler tarafından çıkarılır. Çıkarılanlar arasında Kürt kökenli Bekir Sıtkı ve diğer görevliler de vardı. Daha sonra Irak ordusu, Musul kentinin tüm stratejik noktalarını işgal etti. Ayın on üçünde oluşan durumu tartışmak üzere, patriyark, mutasarrıfla görüşür. Mutasarrıf, olanlardan hiç haberi olmadığını ileri sürer. Görüşme içinde patriğe, Kürt kökenli Bekir Sıtkı'yı tavsiye eder. Mutasarrıf yanından Bekir Sıtkı'ya telefon eder. Yanıtı, "bugün patrikle görüşemeyeceğim," olur. Ertesi gün görüşebileceğini söyler. O günün görüşmesine Bekir Sıtkı yine gitmez. Ayın on altısında Asurilere, yanlarındaki silahları teslim etmeleri uyarısı yapılır.

Konuyu araştırmak üzere Bağdat'tan Hava Kuvvetleri komutan yardımcısı gelir. Hemen bir araştırma komisyonu kurdurur.

*Yazı 27 Ağustos 1933 tarihli Amerikan *New York Times* gazetesinde yayınladı. Türkçesi 38/1-6740-1991 tarihli *Nsibin* dergisinde yayınlandı.

Araştırıya başlandıktan sonra, şikayetlerin sahte olduğu sonucuna hemen varılır. İçeri tıkılan Asuriler serbest bırakılır. Ama daha sonra komployu devam ettirmek için, Musul polis teşkilatından tüm Asurilerin tayini Irak'ın güneyine çıkarılır.

4-6 Ağustos günleri arasında saldırıya uğrayan Asur liderleri, Suriye'ye sığınmak zorunda kalır. Şu anda da onlar Fransızların koruması altında bulunuyorlar. Asur halkı, Fransızların gösterdiği bu adil işlev için teşekkür ederek unutmayacağını bildirdi. Irak ordusu Musul'a hemen geri gelir. 7 Ağustos tarihinden itibaren sistematik bir jenosidi başlatır. Zaxo kaymakamı Ahmet el Dibuni, aynı sırada 46 Asuriyi işkence ederek öldürtür. Irak ordusu da geri dönüşte yolda karşılaştığı her Asuriyi kurşuna dizer. Bu olaylar sırasında Irak hükümeti, İngiliz uçaklarından, "yerinizde kalın", bildirilerini atıyordu. Olgu, Asurilere güçlü bir güven duyumu verdi. Bu nedenle de koyuldukları göç yolundan geri adım attılar.

Jenoside resmi bir şekilde 11 Ağustos'ta başlandı. Jenosid alanı da Musul ve onu çevreleyen 15-30 millik bölgeyi kapsıyordu. Burada telefon ve telgrafın dışında başka bir ulaşım olanağı yoktu. İçişleri Bakanı Hikmet Süleyman, olayın ayın on dördündeki jenosidde olduğunu bildirdi. Bu sırada da jenoside katılmak için Kürt ve Arapları silahlandırdı. Her Asurinin kesik başını getirene de bir dinar vermeyi vaat ederek bu vaadi de yerine getiriyordu. Açıktan bildirilen diğer önemli bir konu da, Asurilere karşı yapılacak her saldırı için hükümetin herhangi bir yasal önlem almayacağıydı.

Musul'daki sivil görevlilerin tümü jenoside faal bir yöntemle katıldı: polis üniformasını giyerek, Asurilere polis koruması yapacaklar diye 11 köyün halkını Simil'de topladılar. (Simil'de bulunan büyük bir Asur polis teşkilatı da hemen çözülür.) Bölgedeki aşiretler hemen silahlandırıldı. Korunmak isteyen erkek, kadın ve çocuklar Simil'e alabildiğine sığınmaya koyuldu. Amacının iyi niyetli olduğunu, Dihok kaymakamı Mekki Şarbatti Asurilere söylüyordu. Bunu garantiledikten sonra da Asurilerin silahlarını aldı. Pasifleştirilen topluluk acımasız bir şekilde kıyıma uğratıldı. Savunmasız erkekler, kadınlar ve çocuklar tüfek, ta-

banca ve makinalı tüfeklerin ateşiyle kurşuna dizildiler. Yalnız Baz aşiretinden 81 kişi, bir odada hunharca katledildi. Din adamlarının önce işkence ile vücutları parçalara ayrıldı. Aralarından Irak uyruklu olduğunu evraklarla gösterenler, ilk önce öldürüldü. Kadın ve kızların önce namusu kirlendi (Asur erkeklerinin gözü önünde) daha sonra Arap ordusunun liderleri önünde merasim geçidine zorlandılar. Kutsal yapıtlar, kızları ateşe vermede yakıt olarak kullanıldı. Çocuklar, askeri araçlarla bilinmeyen yerlere sürüldüler. Hamile kadınların karınları süngü ve kasaturalarla yarıldı. Bebekler havaya atılıp süngülerin ucunda tutuldu. Diğer köylerden hayatta kalanlar, gece gündüz baskı ve zulüm altında tutulduklarını anlattılar. İkinci uygulama işlemi de, hayatta kalan Asurilerin zorla İslam'a döndürülmesiydi. Kabullenmeyenlerin cezası da ölüm oldu.

95 Asur yerleşim köyünden 65'i, yağma ve temelden yakılarak yerle bir edildi. Hatta 1921'den sonra kurulan ve çatışmalarla ilişkisi olmayan köyler de tahrip edilip mal ve mülkleri, Irak ordusu ve kıyıma katılan Kürt aşiretlerce yağmalandılar.

Amadiye ve çevresinde kalan Asur köylerinden Kuray, Gawana, Barwari, Cayiri, Sapnadalen ve Qadha halkının, aynı yazgı ile önce silahları ellerinden alındı daha sonra da hunharca kıyıldılar. Dihok'ta halkı bilgilendirmeye çıkan bir tellal (Arap kaymakamın komutu ile) yanında Asuri saklayanların çok sert cezalandırılacağını bildiriyordu. Aynı kaymakamın emriyle 500 Asuri öldürüldü. Tümü de Dihok ve çevresinden toplanan (elinden silahı alınan) Asuriler oldu. 100'ün üzerinde Asuri, Dihok'ta makinalı tüfeklerle tarandıktan sonra at arabalarıyla cepheye taşındı. Bununla da güya çarpışmada öldürüldükleri gösterildi. Irak'ın diğer kesimlerinde İngilizlerin yanında çalışan tüm Asuriler, Arapların isteği üzerine işlerinden atıldılar. Petrol şirketinde çalışan Asurilerin üzerine Araplar saldırtıldı. Birçok zarara uğratıldılar. Bölgedeki tüm yabancı uyrukluların jenosidden 10 gün önce taşınmaları istenmişti. Okuyucuya, olanlar üzerine daha iyi bir bilgi verebilmek için aşağıdaki bildiriyi aktarıyoruz. 28 Kasım 1933'te Centerbury başpiskoposu, Lordlar parlamentosunda şunları söylüyordu:

"... Size herhangi bir isyandan söz etmenin zor olduğunu anlatmak isterdim. Asuriler yetkili mercilerin onayı ile büyük bir ihtimalle korunacaklarını sandılar. Yanlış değerlendirmeleri nedeniyle yeniden korunma için başvurdular. Burada eklemek istediğim de (bunu daha önceleri yapmak gerekirdi.) Asurilere yerlerinde kalmaları için uyarı yapılsaydı, Irak basınında ve parlamentosunda ortaya gelecek fanatik ve saldırgan patlayışı sezebileceklerdi. Tamamen acayip bir şekilde söyledikleri de: Bizler Irak'ta istenmeyenleriz, Suriye'ye yerleşmek için Fransızlar bize izin verirse, bırakın gidelim."

Jenosid üzerine başpiskopos şöyle devam etti: "Kırıma tanık olanları gördüm. Duyduklarım bana savaşta olanlardan daha çok şok verdi. Iraklı güvenilir ve tarafsız bir kişinin mektubunu okudum. Asurilerin de kesin herhangi bir dostu sayılmıyor. Bu türden barbarane fanatizmin nadir görülebileceğini anlattı. Kuşkuya gerek yok; kıyımı Irak ordusu yaptı. Komutan Bekir Sıtkı'dan da kıyım konusunda gönderilen komutların miktarını bilmiyorum. Ama buna karşılık tüm sorumluluğu ordunun taşıdığını söylemekle yetiniyorum. Kıyımdan kısa bir süre sonra Bağdat sokaklarında şenlikler başladı. Bekir Sıtkı paşalığa atandı."

Jenosidden önce Irak'ta bir anti-İngiliz atmosferi vardı. Daha sonraki Arap ortamı şu söyleşinin bildirisi ile değerlendirilebilir: Mr. Ernest Main, Irak'a, günlük yayınlanan *Daily Mail* gazetesi tarafından gönderildi. Norveç'te balık avlama turunda iken çağrılan Sir Francis Humphrey ile birlikte aynı uçağa biniyordu. Sir F. Humphrey *Royal Central Asian Society*'de yaptığı söyleşisinde şunlara yer veriyordu:

"Araplar arasındaki İngiliz karşıtı hava yön değiştiriyor. Bağdat'tan ayrılacağım sırada İngilizlerden hoşlanma ve Cenevre'de İngiliz desteğine ihtiyaç duyduklarını ileten atmosferi gördüm. Bir ay önce buraya geldiğimde tamamen tersi bir hava vardı. Ama şimdi tartışmasız ve genel olan bir İngiliz yanlısı hava egemen."

Ağustos 1933'te yapılan Asur kıyımında 3.000'in üzerinde kişi öldürüldü.

Irak Askerleri Kazandıkları Zaferi Amerikan İç Savaşında Çalınan Marşın Eşliğinde Kutladı

"Marching Through Georgia" marşı, Arap askeri bandosu tarafından çalındı. Bu Bağdat sokaklarında Hıristiyan Asurilere karşı başarılı operasyonlar yaptıktan sonra eve geri dönen Irak Müslüman askerlerinin yürüyüşü sırasında çalındı. Onları, sevinçten kudurmuşa dönen bir kalabalık karşıladı. Askerler binlerce hayranı önünde marşın eşliğinde kentin sokaklarında yürüdü. Hayranların tümü iri-yarı sopalar ve hançerlerle askerlerin peşinden, şu sloganı atıyorlardı: "Çok yaşa kralımız, veliahtımız ve zaferi kazanan şanlı ordumuz!"

Çarşaflı kadınlar yol boyunca balkonlardan askerlerin üzerine konfeti atıyorlardı.

Bağımsızlıktan Sonra Irak'ta Asur Jenosidi

MC, Milletler Cemiyeti'nde varlığına karşı koşul olarak 1932'de verilen garantilere rağmen, Iraklılar bağımsızlıklarının ilk yılına Asurileri kıyıma uğratmakla başladılar. 1933'te küçük bir uyuşmazlık üzerine en az 20 Asur köyü Irak askerleri tarafından saldırıya uğradı. Sınır nöbetçileri ile Suriye'de halkı için sığınma başvurusunu yaptıktan sonra Irak'a geri dönen silahlı bir Asur delegasyonu arasında başlayan çatışma tam bir soykırıma çevrildi.

Albay Bekir Sıtkı daha sonraları Irak başbakanı oldu. Asurilere karşı liderliğini yaptığı kıyımda gösterdiği "kahramanca zaferi" nedeniyle önce generalliğe atanmıştı. Kendisi Asur sorununu "sona erdirme" planının baş sorumlusuydu. Ama buna karşılık Asurilerin tamamen yok edilmesinde istenilen başarıyı elde edemiyordu. Yerine Asurilerin Irak'tan göçürülmesinde başarılı oldu. (*Ortadoğu'da Din ve Politika*, aktaran Dr. Michael Curtis, Werstview Press, Boulder, Colorado).

Kaynak: *Nsibin* 38/1 6740/1991

KÜRT-ASURİ AYAKLANMASI*

Irak'taki son olayların gerçek nedenleri pek az bilinmektedir. Her çeşit eğilimden emperyalist basın, ağız birliği ile, Irak halkını, Hıristiyan azınlığa karşı "katliam"la suçlamakta, böylece İngiltere ve Fransa'nın yakındoğuda yürüttüğü emperyalist siyaseti haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Süryaniler** Hakkari (Kürdistan) bölgesinde oturmaya başladıklarından bu yana, Türkler tarafından ve Türklerin kendilerine karşı harekete geçirdiği Kürtler tarafından, baskı altında tutulmuşlardır.

1916'da Birinci Dünya Savaşı sırasında, Süryaniler, Türklere karşı ayaklandılar. Süryanilerin büyük bir kısmı, İngiliz ordusuna girmek ve Türklere karşı savaşmak amacıyla, İran üzerinden Irak'a geçti. Çünkü, İngilizlerin onların milli meselesini çözeceğini ve Hakkari'yi özerk bir Süryani bölgesi haline getireceğini umuyorlardı.

Ancak bunlar boş umutlardı. Gerçi ateşkesin başlarında İngilizler, Süryani "Müttefik"lerinin, İngiltere'nin himayesi altında huzur içinde yaşamalarını sağlamak amacıyla, Hakkari bölgesinin Türkiye'den ayrılmasını ve Irak'a ilhakını talep etmişlerdi. Ama daha 1924 yılında Irak'taki ayaklanma üzerine, bu fikirlerinden caydılar ve o günlerde Türkiye ile Irak arasında yürütülen sınır tespiti görüşmelerinde, Hakkari bölgesinin Türkiye'de kalmasını onayladılar. Bundan amaçları, Süryanilerin Irak'a geçmelerini ve burada da sabit bir yer bulamayacakları için İngiliz ordusuna girmelerini sağlamaktı. Bu, milli kinin daha da büyümesine yol açacak, ayrıca Süryanilerin Hakkari'ye duydukları özlem de, gereğinde Türkiye'ye karşı bir savaş için kullanılabilecekti.

*Bu belge, Aydınlık Yayınları'nın *Kürt Milli Meselesi* adlı kitapçıktan derlenmiştir. 15 Eylül 1933'te Hakkari ve Batı Irak'ta meydana gelen ayaklanmaya ilişkin tahlil, Bağdat'ta bulunan S. Mustafa tarafından yapılmıştır.

**Aslında Nasturiler ve Kildaniler.

Süryanilerin yerleştirilmesi nasıl gerçekleştirilmiştir?

Bu soruya İngiliz emperyalistlerinin yayın organı *Baghdad Times* şu cevabı veriyor:

Süryaniler, kendilerini bir yere yerleştirmek için kullanılan yöntemlerden hoşnut kalmamışlardı, (hicri) 1300 Temmuzunun sonunda, silahlı Süryaniler Irak'tan çıkarak Suriye topraklarındaki Nişabur'a geçmek üzere hareket ettiler. Suriye hükümeti, sınırı geçmelerini reddetti ve onları silahları ile birlikte, Irak sınırına geri götürdü. Bunun üzerine Kral Faysal, Kumandanı Bekir Sıtkı Bey'e, Süryanilerin yüzyıllardır düşmanı olan Kürtlerin yardımıyla bu Süryanileri silahsızlandırmasını emretti. Yüz kadar Süryaninin öldürüldüğü ya da yaralandığı çatışmalar oldu ve bu azınlığın önderi olan Mar Simon, Kıbrıs'a sürüldü.

Başlangıçta görev, Süryanileri Irak'a yerleştirmekti. Bu görev, Binbaşı Tompson'a verildi. Sömürgecilik meselesinde uzman bir kişi olan Binbaşı Tompson, Milletler Cemiyeti tarafından, bu Cemiyet'in almış olduğu bir kararı uygulamak üzere oraya gönderilmişti. Milletler Cemiyeti'nin kararı şöyleydi: Manda komisyonunun kararına göre, Irak hükümeti, Süryanileri Irak toprakları dahilinde yerleştirmek zorundadır. Süryaniler, Irak'ta yaşayan milli azınlıklar arasında kendi milli varlıklarını sürdürmelidirler.

Bu kararın uygulanması sırasında, Binbaşı Tompson'a verilen görevin, hiç de Süryanilerin taleplerine uygun bir şey olmadığı ortaya çıktı. Süryaniler, "kendilerini bir yere yerleştirmek için kullanılan yöntemlerden" (*Baghdad Times*) yani İngiliz hükümetinin ve onun ajanı Binbaşı Tompson'un tasarladığı tarzda Irak'a yerleştirilmekten hoşnut değildiler. Çünkü bu, Süryanilere yerleşik bir hayat sağlamaya hizmet eden bir yerleştirme tasarısı değil, tam tersine onları bugünkü savaşçı göçebeler halinde tutmaya hizmet eden bir yerleştirme tasarısıydı. Dolayısıyla daima İngiliz emperyalistler tarafından kullanılmaya elverişli bir durumda kalacaklardı. Süryanilerin yerleştirildiği ender durumlarda ise bu, ya Kürtlere yakın yerlerde ya da yoksul Iraklı fellahlara ait toprak parçaları üstünde yapılmaktaydı. Bu tür kışkırtma yöntemleri ile İngiliz emperyalistleri, Iraklı kitlelerin, Süryanilere karşı nefret duygularını körüklediler.

Mar Simon, Süryani azınlığının sadece dini başkanı değildir, aynı zamanda ve öncelikle siyasi temsilcisidir.

Mar Simon, 1921 yılında uygar dünyaya bir çağrı yapmış ve Süryanilere "Irak dışında" ve "Müslüman olmayan" bir toplum içinde bir sığınak sağlamak için yardım istemiştir. Bundan sonra İngiliz hükümetinin kendisini davet etmesi üzerine Cenevre'ye giden Mar Simon, burada "Süryanilerin Irak'taki kaderi" üzerine büyük bir gürültü kopartarak şu açıklamayı yaptı:

"İngiltere Irak'ta bulunduğu sürece, durumumuza az çok katlanabiliriz, fakat İngiliz hükümetinin Irak mandasını kaldırmaya ve Irak'ı Milletler Cemiyeti'ne üye yapmaya kararlı olması karşısında durumumuz tehlikeli ve katlanılmaz olacaktır. Bu nedenle biz Hıristiyan azınlık olarak, uygar Avrupa devletlerinin yardımını talep ediyoruz."

Mar Simon, Milletler Cemiyeti'nden en parlak vaatleri aldı. İngiliz emperyalizminin temsilcileri de kendisine çeşitli talimatlar verdiler.

Mar Simon, Irak'taki emperyalist ajanları ile, özellikle de, İngiliz başkomiseri Himperson ile, hem son olaylara kadar geçen zaman içinde, hem de daha sonra yakın ilişki içindeydi.

Bütün bunlardan çıkan sonuç, Mar Simon'un bir emperyalist uşağı ve Iraklılarla Süryaniler arasında cereyan eden son çatışmaların sorumlularından biri olduğudur.

Mar Simon'un oynadığı bu rol, Süryani kitlelerinin önünde açığa çıktığında, kendisini yargılamak istediler ve Mar Simon, ancak Irak'taki İngiliz temsilcisinin yanına sığınarak mutlak bir ölümden kurtuldu. İngilizler, kendisini Kıbrıs'a gönderdiler. Aslında Mar Simon'un kendilerine daha yararlı olabileceği Irak'a geri dönmesi için uygun bir fırsat kolluyorlar.

İngiliz emperyalizminin iktisadi buhranının derinleşmesi ve sömürgelerindeki devrimci hareketin güçlenmesine paralel olarak sömürgeci baskısını daha artırdığını ve hile yöntemleri yerine kışkırtma baskı yöntemlerine baş vurduğunu tespit ediyoruz. Süryaniler olayı, Süryanilerin İngiliz ordusu tarafından silahlandırılması, Irak'taki bu kışkırtmalar zincirinin İngiltere'nin sömürgelerdeki yeni siyasi çizginin, kışkırtma çizgisinin bir halkasıdır.

Örneğin, Hicaz Kralı İbni Suud ile Yemen İmamı Yahya arasında İngiliz emperyalizmi tarafından kışkırtılan son anlaşmazlık, Doğu Ürdün halkının çeşitli bölümleri arasında Siyonistlerin yerleştirilmesi konusunda çıkan iç anlaşmazlıklar, Hindistan'la Afganistan sınırında sürdürülen Müslüman kabilelere karşı savaş vb... Bütün bunlar, bu yeni emperyalist çizginin yöntemleridir.

İngiliz basını, hükümetin sömürge siyasetini yeniden gözden geçirmesi üzerinde ısrarla durmaktadır. Örneğin, sömürgeler Bakanlığının organı olan "*Near East*" (Yakındoğu), Irak'taki olaylar hakkında şunları yazmaktadır:

"Süryanilerin trajedisi, tüm uygar dünyanın dikkatini şu nedenlerle üstüne çekmektedir:

1- Bu trajedi bize, barış görüşmeleri sırasında müttefiklerin küçük halkları koruma meselelerini ihmal etmiş olduklarını göstermektedir.

2- Bu trajedi, büyük devletlerin o küçük halkların savaş sırasında kendilerine nasıl muazzam hizmetlerde bulunduğunu unutmuş olduklarını göstermektedir.

3- Süryanilerin sonu ve diğer küçük halkların kaderi de büyük devletlerin manda sistemini yavaş yavaş kaldırırken çok iyi düşünmelerini zorunlu kılmaktadır.

Bu emperyalist dil, İngiliz emperyalizminin barış konferansından tam on beş yıl sonra güya küçük milletlere karşı görevlerini ve onları korumayı hatırlayıverdiği anlamına geliyor. Ama zaten bir unutkanlık söz konusu değildir. Küçük milletlerin başlarına gelenler, İngiliz emperyalizminin bilinçli "milli katliam" siyasetinin bir sonucudur. İngiliz emperyalizmi, son zamanlarda, sömürgelerde sarsılan emperyalist mevzilerini sağlamlaştırmak, devrimci hareketi ezmek ve boyunduruk altında tuttuğu ülkeleri ve halkları daha da fazla sömürmek için siyasetini yoğunlaştırmıştır. Irak'tan Suriye'ye gelen Süryanilerin yerleştirilmesinin reddedilmesi ve onların silahları ile birlikte Irak topraklarına geri sürülmesi noktasında Fransız emperyalistlerinin çıkarları da, İngilizlerinkinden çok farklı değildir. Bu konuda Fransız emperyalistleri ile İngiliz emperyalistleri arasında bir anlaşma olduğu

kuşkusuzdur. Çünkü bu türden örgütlü olaylar, durup dururken ve sömürgecilik meselelerinde ve "milli mesele"lerin çözümünde tecrübeli bir parmak işe karışmaksızın cereyan etmez.

Şunu da belirtelim ki, insanlar suç işledikleri ve bunun ortaya çıkarılacağını hissettikleri zaman, suçlarını gizlemek için kendilerinin suçsuz olduğunu, esas suçlunun başkası olduğunu bağırmaya başlarlar. Şimdi de emperyalist Fransız gazetesi, *Journal des Debats*'ın (Politik Tartışmalar Günlüğü) Irak'taki olaylar hakkında, Fransa'nın Arap ülkelerindeki siyasetini haklı göstermek için neler söylediğine bakalım:

"Hıristiyanların (Doğudaki) kaderi, yürekler acısıdır. Hiç kuşkusuz, bunun sorumluluğu büyük ölçüde, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesini sağlayan İngiltere'ye düşmektedir. İngiltere'nin Irak üzerindeki mandasında aceleci bir tarzda vazgeçmesi, Hıristiyan azınlıkların Müslüman çoğunluğun eline terk edilmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle de, Irak hükümetine, Fransız makamlarının Suriye'de Süryanilere karşı aslında tamamıyla insanca olan tutumlarını eleştirme olanağının tanınması buna yol açmıştır. Fransa, İngiltere'nin Irak'taki siyasetinden şu dersi çıkarmak zorundadır: Fransa'nın Suriye'deki mandasını kaldırması, İngiltere'nin Irak'taki mandasını kaldırmasından da daha kötü sonuçlar doğuracaktır. Çünkü bunun sonucunda anarşi ve dinmek bilmeyen kanlı milli çatışmalar ortaya çıkacaktır.

Irak'taki katliamın, Fransız makamlarının, İngiliz makamlarının hatalarının aynısını işlemelerini engellemek bakımından tam zamanında ve uygun bir anda cereyan ettiğini söyleyebiliriz. Önümüzdeki günlerde göreve başlayacak olan yeni yüksek komiserin, kendisine Bay Ponsot'dan miras kalan siyasetten kurtulmayı başaracağını umarız."

Journal des Debats'ın sözünü ettiği "İnsanca tutum" Fransız makamlarının Süryanileri silahlandırarak Irak halkının üstüne saldırtmaları ve diğer yandan da Süryanileri katletmeleri için Kürtleri desteklemeleridir. Bundan amaçları Suriye sınırında birbirini katleden bir milli gruplar kampı oluşturmak ve onların emperyalist devletlere karşı ortak mücadelesini engellemekti.

Öte yandan Fransız makamları "tam zamanında cereyan eden" bu olaylardan Suriye'yi, Fransız sermayesi için sürekli olarak sağılacak bir inek durumunda tutmak için de yararlanmak istiyorlar. *Journal des Debats*'ın Suriye'deki Fransız mandasının "kalkması" karşısında "kanlı olaylar" çıkacağı gerekçesiyle duyduğu huzursuzluk, aslında Fransız emperyalizminin Suriye'de, devrimci hareketi çökertmek için orada milli katliamlar hazırladığının açık bir işaretidir.

Suriye'nin emekçi kitlelerinin, kendi komünist partilerinin önderliğinde, Fransız emperyalizmine ve onun oyunlarına karşı nasıl mücadele etmeleri gerektiğini öğreneceklerini ummaktayız.

Irak burjuvazisi ile onun İngiliz emperyalistleri ile işbirliği yapan sözümona bağımsız hükümetinin, tezgâhlanan oyunlardan, örneğin Arap ve Süryani kitleleri arasında bir çarpışma hazırlanmasından haberdar olduğu kuşkusuzdur. Bundan sadece haberdar olmakla kalmadılar, Iraklıları Süryanilere karşı kışkırtmak için de ellerinden geleni yaptılar. Örneğin, Süryanilerin ölü Arap askerlerinin cesetlerini yaktıkları şeklinde gerçeğe aykırı söylentiler yaydılar, gönüllüler topladılar ve Bağdat'ta büyük gösteriler düzenlediler: Berberlere ve kahvehane sahiplerine, bu askerlerle gönüllülere üç gün boyunca parasız hizmet etmelerini emrettiler. Bütün bunlar sayesinde Irak burjuvazisi, Irak'ın "bağımsızlığı"nın bir aldatmaca olduğunu kavramaya başlayan Iraklı kitlelerin hoşnutsuzluğunu, o gün için Süryanilere karşı yöneltmeyi başarabildi. Böylece, bu hoşnutsuzluğun kendisine ve İngiliz emperyalizmine karşı yönelmesini engellemiş oldu.

Irak'taki bir Arap ihanet organı, olayların sonunda şu açıklamayı yapmaktaydı:

"İngiltere'nin Süryani meselesine karışmaya hakkı yoktur. Irak hükümeti, mandadan kendini kurtardığını, gerçekten de bağımsız olduğunu ve içişlerine karışılmasına izin vermeyeceğini açıklamak zorundadır. Ülkesindeki milli azınlıklara karşı kötü davranan Polonya'ya, Yahudileri zalimce ezen Almanya'ya bir bakın! Onların durumunda ne İngiltere ne de başka bir devlet işe karışmamaktadır."

Irak'ın gerici hükümeti, "bağımsızlığı" korumanın tek yolu-

nun milli katliam siyasetini sürdürmek ve bu siyasete meşru bir görünüş kazandırmak olduğunu görmektedir. Bu amaçla savaştan sonra ülkeye gelmiş olanların elinden Irak yurttaşlığı hakkını alan yasalar çıkartmakta, bunu da güya onlar ülkenin güvenliğini bozdukları gerekçesiyle yapmaktadır. Bu "koruma yasası" ile hükümet hem kendisini son karışıklıklara yol açan kışkırtmalara katılmamış gibi göstermek, hem de yasaların yardımıyla Süryanileri bastırmak istemektedir.

İngiliz emperyalizminin Nuri el Said Paşa ve Cafer el Askari Paşa'ya (Iraklı bakanlar) Viktorya Nişanı takmaları ve "Sör" unvanı vermeleri bir rastlantı mıdır? Irak hükümetinin, ülkede, Almanya'daki Nasyonal Sosyalist partiyi örnek alan faşist bir partinin kurulmasını onaylaması da mı bir rastlantıdır?

Irak burjuvazisi ve feodalleri, Irak'ın bir İngiliz sömürgesi olduğunu ve İngiliz sömürgesi olarak kaldığını iyi bilmektedirler. Irak'ın bağımsızlığıyla Doğu Ürdün'ün bağımsızlığı arasında bir fark yoktur. Onlar, Irak'taki halk kitlelerinin eskiden olduğu gibi şimdi de İngiliz emperyalizminin boyunduruğu altında inlediklerini biliyorlar. Burjuvazi, aslında, Irak'taki devrimci harekete karşı mücadelelerinde İngiliz emperyalistleriyle feodallere yardım etmesi ve ezilen Arap kitlelerini yoksul Süryanilere, Ermenilere, Kürtlere vb. karşı savaşa sürüklemesi için Hitlerci bir parti kurmak istemektedir.

Iraktaki komünist grupların pasifliklerini silkip atarak, bugün kendilerine düşen devrimci görevlere sarılmalarının zamanı gelmiştir. Onlar, şu noktalarda yoğunlaşan büyük bir kampanya yürütmelidirler:

1- Arap kitlelerine, Irak'ın bir İngiliz sömürgesi olduğunu, İngiliz emperyalizminin hiçbir zaman kendi rızasıyla Irak'ı terk etmeyeceği, nitekim Mısır ve Hindistan'ı da terk etmediği anlatılmalıdır.

2- Irak'taki hükümet, aslında İngiliz Başkomiserinin elindedir. Ve bir kralla bakanların bulunması da, emperyalizmin yerli burjuvazi ve feodallerin yardımıyla bir anlaşma temelinde kendi egemenliğini sürdürmek için yararlandığı bir araçtan başka bir şey değildir.

3- Bugünkü Irak hükümeti, hakim sınıfların çıkarlarını temsil eden gerici bir hükümettir. Bu hükümet, hiçbir şekilde ezilen Arap kitlelerinin çıkarlarını temsil etmemektedir.

4- Mandanın kaldırılarak yerine bir anlaşmanın konması ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne alınması, aslında bir yandan Hindistan'a giden önemli yolları kendisi için sağlama almak, diğer yandan da Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaş durumunda yarı-sömürge ülkeleri (İran, Türkiye) sömürgeleştirmek için yapılmış bir emperyalist manevraydı.

5- Irak hükümetine katılan ya da onu destekleyen ve Irak'ın bağımsız olduğu ve bir sömürge olmadığı fikrini yayan bütün gazeteler ve siyasi gruplar, bilinçli olsun ya da olmasın, Irak emekçilerinin celladı olan İngiliz emperyalizminin ajanıdırlar.

6- Emperyalistlere karşı gerçek mücadele yerine, milli azınlıklara karşı mücadele çağrısı yapan her türlü propaganda ihanettir.

7- Emperyalizm, aslında, Irak'taki kurtuluş hareketinin karşısına milli azınlıkları çıkarmak istemektedir. Irak'taki komünist grupların görevi, bu azınlıkların emekçilerine, bütün milletlerin emekçilerinin emperyalizm tarafından sömürüldüğü ve kendi kurtuluşlarının da ancak emperyalizme karşı ortak mücadele ile mümkün olabileceğini kavratmaktadır.

8- "Milli Savunma Cemiyeti" amacı ülkedeki gerici güçleri desteklemek, Irak'ın emekçi kitlelerine saldırmak, milli savaşlar çıkartmak olan karşı devrimci bir cemiyettir. Irak komünistleri, bu örgüte karşı amansız bir mücadele açmalıdırlar.

9- Irak'ta ülkenin emperyalist boyunduruktan kurtulmasını isteyen ve devrimci Arap kitlelerinin saflarında savaşmaya hazır olan milli devrimci unsurlar vardır. Yoldaşlarımıza düşen görev, bu unsurları anti emperyalist mücadeleye kazanmaktır.

10- Parti, kendi önderliği altında işçilerin, köylülerin ve askerlerin bütün güçlerini toparlamalı, işçilere kendilerinin milli kurtuluşun öncüleri olduklarını açıklamalı ve köylülere de, toprak meselesini, ancak işçilerle birlikte savaşarak feodallere ve devlete ait toprakları ele geçirmek yoluyla çözebileceklerini kavratmalıdır.

Parti kitlelerin milli kurtuluş mücadelesinin başına geçmekle, emperyalizme karşı, milli kurtuluş için ve toplumsal sömürüye karşı mücadelede tek gerçek önder olduğunu ispat edecek ve emekçi kitleleri, milli azınlıkları tam anlamıyla özgürlük ve eşitlik sağlayacak tek şey olan demokratik işçi ve köylü hükümetinin kurulmasına seferber edebilecektir.

Rundschau
1933, sayı 34. s. 1310-1312

İNGİLİZ BELGELERİNDE ASURİ, ERMENİ VE KÜRT SORUNU*

No: 24
Elliot'dan, Lord Satanley'e
İSTANBUL, 18 Şubat 1868
(Alındı, 27 Şubat)

Türkiye'de Hıristiyanlara sistemli bir şekilde baskı yapıldığı yolunda ısrarla çok şeyler söylendi şu sıralarda. Konsolos Palgrave'in 30 Ocak tarihli genel raporunun ekine dikkatinizi çekerim. Bu ekte imparatorluğun doğu vilayetlerinde Hıristiyanlarla Müslümanların durumunu karşılaştıran bilgiler vardır. Bu raporun tümünü onaylamakla birlikte, içinde imparatorluğun değişik bölgeleri hakkında birçok doğrular bulunduğu da kuşkusuzdur. Ancak bunlardan başka kimi yerler de vardır ki, buralarda Hıristiyanların da yönetici ırka karşı pek çok şikayet sebepleri vardır.

Türkiye, No 16 (1877) s. 5, No: 4

No: 25
Konsolos Taylor'dan, Kont Clarendon'a
ERZURUM, 19 Mart 1869
(Alındı, 16 Nisan)

Geçel yıl yaptığım seyahatte topladığım ve edindiğim bilgilerle 6 yıldır görevim sırasında gerek ülke, gerekse halk üzerindeki deneylerime dayanan hususları iki ek halinde ilişikte sunuyorum.

Ticaret ile ilgili dönemler 1868 yılına aittir.

*Bu belgeler 1865-1880 arasındaki İngiliz gizli raporlarını kapsar. Bilal N. Şimşir tarafından derlenerek *British Documentes on Ottoman Armenius*, Vol. 1 adıyla 1982'de Ankara'da yayınlandı. Şinasi Orel'in Türkçe çevirisiyle Bilgi Yayınevi'nden çıktı. Asuri *Nsibin* dergisince alıntılandı.

25'e Ek: Kürdistan Konsolosluğunun Bölgenin Sosyal ve Politik Şartları Üzerindeki Raporu:

Erzurum vilayeti-Muş Mutasarrıflığı: Muş mutasarrıflığının da 4 kaymakamlığı vardır: Bitlis, Malazgirt, Ahlat, Bulanık. Bitlis'te 4000 aile vardır. Bunun 1500'ü Hıristiyandır. Muş'ta da 2000 aile.

Bütün mutasarrıflıktaki nüfus şöyledir:

	Müslüman	Hıristiyan
Bitlis	45. 600	15. 200
Ahlat	3.000	2.000
Malazgirt	3. 500	2. 100
Bulanık	7.000	10.000
Çukur ve Varto	11.000	1.000
Muş şehri ve civarı	7.000	6.000
Ovadaki nahiyeler	9.000	12.000
Toplam	86. 100	48.300

6 yıl önce Muş bölgesini ziyaret ettiğim zaman halkı ve üretimi şimdikinden daha iyi görmüştüm. Bunun nedenlerini konuştuğum kişiler aşağı yukarı şöyle açıkladılar:

Ovada ve kent civarında oturanların çalışan başlıca bölümü Ermenilerdir. Tarımsal ve ticari işler yaparlar. Müslümanlar da çoğunlukla çobanlık yaparlar. Ovayı çeviren tepelerin yamaçlarında otururlar ve sürüleriyle meşgul olurlar.

Reşkotan ve *Bekran* Kürtleri, talancıdırlar, çoğunlukla güneye doğru dağlardaki otlaklarda çobanlık yaparlar ve hayvanlarını başıboş bırakırlar. *Cibranli* ve *Modikan* Kürtleri kuzeybatı ve güneydoğudaki yüksek tepelerde otururlar. *Hasanlı* ve *Milanlılar* da Bulanık ve Malazgirt civarında kuzey kısımlarda bulunurlar.

Koçerler ve Kürtler çok ilkel yaşarlar. Hıristiyan çiftçiler bunları memnun etmek pahasına, durumlarını sürdürebilirler. Hükümetin birkaç yıl önce başlayan zafiyeti dolayısıyla Kürtlerin kuvveti artmıştır ve Hıristiyan köylerini talan etmektedirler.

Erzurum'dan 18 saat ötede Hınıs yakınında Arros köyünde Ermeni köylülerinin çoğunluğunun Rusya temayüllü olduğunu

gördüm. Çadırımın etrafına toplandılar ve papazları beni Rus konsolosu sanarak, bir konuşma yaptı. Türkler ve Kürtler tarafından çektiklerini anlattılar. Ecmizayinli bir yerli olan papaz, Hıristiyanların, Çarın sadık birer tebaası olmayı sabırsızlıkla beklediklerini ve çıkabilecek herhangi bir savaşta Çarın emrine hazır olduklarını açıkça söyledi. Kendimi tanıttım. Kendilerine öğütler verdim.

Çıldır mutasarrıflığında üç kaymakamlık vardır: Oltu, Ardahan, Ardanuç, toplam 64.000 nüfus.

Çerkes	7. 200
Terek İman	13. 500
Kürt	26.000
Ermeni	2.000
Toplam	48. 700

Geri kalanı Türk'tür. Oltu'nun içinde sınır yakınındaki köylerde, Ahıska'nın Ruslarda kalması dolayısıyla göç eden birçok Müslüman aile var. Başlangıçta miktarları fazla idi. Sonradan bir kısmı yerlerine, ya da Rusya'daki tanıdıklarının yanına döndüler.

Kars Mutasarrıflığında 2.000 ev var. 200'ü Hıristiyan, geri kalanı Türk. Türkiye'ye en sadık halktır. Ve bunu son savaş sırasında kanıtlamıştır ve şimdi de karşıyı tahkim etmektedirler.

Mutasarrıflığın üç kaymakamlığı vardır: Şavşat, Şuragel ve Akbaba. Toplam 51.000 kişi.

Terek İman	12. 900
Kürt (Çadırlarda)	11. 100
Türk	23. 200
Hıristiyan	4. 500
Toplam	51. 700

Kürtler; *Zeylanlı, Kızkanlı, Sipıki* ve *Çandanlı* aşiretleridir. Bunlardan 600 aile Türkiye'de, 4000 aile Rusya'dadır. Türkiye'ye bağlı olan Ani Bayzii arasındaki hududa yakın kısımdadır ve burada 20-30 aile vardır.

Beyazıt Mutasarrıflığının iki kaymakamlığı var.

Türk	28.000
Hıristiyan	8.000
Kürt	40.000
Terek İman	2. 500
Beyazıt Kasabası Türk	2. 400
Hıristiyan	1. 200
Toplam	82. 100

Kürtler; Zeylanlı, Celali, Sipıki, Çukurlu, Demanlı, Memekanlı ve Haydaranlı aşiretleri olup, hepsi İstanbul'da bulunan Sürmeli Mehmet Paşa ve ailesinin nüfusundadırlar.

Van Mutasarrıflığının 9 kaymakamlığı vardır.

	Müslümanlar	**Hıristiyanlar**
Adilcevaz	9. 700	15. 500
Erciş	8.000	4. 500
Mahmudiye	30. 700	5. 400
Şatak	12.000	4.000
Müks	9. 800	9.000
Kanaş	23.000	14. 400
Toplam	91. 200	42. 800

	Erzurum	**Diyarbakır**	**Harput**
Türk	272. 500	30.000	140.000
Kürt	357.000	391.000	100.000
Hıristiyan	411.000	108.000	130.00
Yahudi	1. 200	1.000	—
Yezidi	2.000	8.000	—
Kızılbaş	158.000	12. 500	30.000
Terek İman	29.000	—	—
Arap	—	—	—
Çeçen	15.000	—	—
Toplam	1. 230. 700	683. 500	400.000

Hakkari		
Çölemerik, Gevar, Albek ve Baş		
Kalla	108. 700	111.000
Van ve civarı	17.000	42.000
Toplam	216.000	195. 800

Bu yörelerde yaşayan ırkların nüfuslarının toplamı 2. 314.000'e ulaşır. Bunların kökenleri, inanışları ayrı olduğu gibi, şimdi oturdukları yerlerin topoğrafyası, iklimi ve doğal olarak üretimleri de farklıdır.

Konsolosluğun sınırları içinde oturan başlıca ırklara göre nüfus dağılımı şöyledir:

Türk	442.500
Kürt	848.000
Hıristiyan	649.000
Kızılbaş	200.500

Bu vilayetlerde yaşayan bütün ırklar da kendi içlerinde birçok bölümlere ayrılabilir. Bu ırklar birbirlerinden farklı insanlardır. Ancak yüzyıllardır aynı topraklarda, aynı yönetim altında yaşarlar.

Bu bölgede yaşayanlardan, Rusya'ya karşı ya da ondan yana olanlar vardır. Kişisel gözlemlerime göre, halkın bütün tabakalarından ve her inanıştan geniş nüfuzlu bir bölümü açıkça olmasa bile, gizlice Rusya'ya eğilim göstermektedir. Bu gözlemde kastedilen Kürtler, Kürdistan ve Ermenistan'da yaşayanlardan çok sınır boyunda olanlardır.

Türk ve Osmanlı: Eskiden yerleşik Müslümanların bütün tabakalarına Türk denilirdi. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi ve Sultan II. Mahmut zamanında büyük arazi sahibi, tımar ve zeametin kaldırılmasından sonra Osmanlı diye bilinen seçkin bir sınıf ortaya çıktı.

Kürt: Hakkari dışında Erzurum bölgesinde yaşayan Kürtler, aslında Diyarbakır'dan göçenlerdir. Sadece bir aşiret vardır. *Ma-*

makanlı denilen bir aşiretin Ermeni Memogonianlardan geldiği söylenir ve buranın yerlisi Bitlis, Van ve başka bölgelerdeki Kürtler, öteki bütün Kürtlerden farklıdır. Bunlar Türklerle birleştiklerini ama onlarla hiçbir ilgileri olmadığını söylerler. Sultan Selim ile Sultan Murat, Kürtlere bazı ayrıcalıklar tanıdılar. V. Sultan Murat güneyden daha birçok Kürt ailelerini buralara gönderdi.

Yezidi: Sınır civarında oturan Kürtlerden Yezidi Kürt aşireti (Şipikanlı) 5.000 kişi olup, bunun 2.000'i Türkiye'de, ötekileri Rusya'da kalır. Müslümanlardan nefret ederler, dolayısıyla da Rusya'ya öteki Kürtlerden daha da meyillidirler.

Terek İman: Bunları Türkomanlarla karıştırmamalıdır. Türkkomanlardan Ardahan civarında 200 kişi vardır. Bu vilayette başkaca hiç yoktur.

Terek imanlar 20.000 kişidir. Kağızman, Diyadin, Çıldır bölgesinde otururlar. Tarımla uğraşırlar. 155 köyde otururlar, bunların hiçbiri sınırdan 30 milden fazla uzakta değildir. Bu halkın büyük çoğunluğu şimdi Rusya'nın Güney Kafkas eyaletlerinde yaşar, yaşam biçimleri ve gelenekleri bakımından Kuzey Azerbaycan yerlisi, İranlıların kökeninden oldukları sanılır. Şii olmaları nedeniyle hem Türklere hem de Kürtlere karşıdırlar. Son savaşta düşmana malzemece ve bilgice yardım etmişler. Sünnileri aşağılamışlardır.

Şahtan nefret eden bir hükümdarın toprağına geçip orada yaşadıkları için, kendilerine "Terki İman" ismi verilmiştir. Bunlara Kara Papaklar da denir. Azerbaycan'dan göçmelerinin sebebi, artan nüfusları dolayısıyla yerlerinin kendilerine dar gelmesindendir.

***Hıristiyanlar**:** Erzurum vilayetinde çeşitli mezheplere bölünen Hıristiyanların dökümü şöyledir:

*Her iki bölgede geçen 'Hıristiyanlar deyimiyle Ermeniler ile Asuriler (Kildani ve Süryani) birlikte tanıtılıyor. Asurilerin bulunmadığı kentlerde yalnız Ermeniler ibaresi var. Belgelerde Asurilerden, sadece Nasturi mezhebindekilere yer veriliyor. Roman Katoliklerinden kasıt, bu mezhebe bağlı Kildanilerdir. Nasturilerden ayrıdırlar. Protestan deyimi ise, Ermeni ve Asuri Protestanları kapsar.

Gregorien Ermeniler	287. 700
Nasturiler	10.000
Katolik Ermeniler	8.000
Ortodoks Rumlar	4.000
Protestanlar (yerli)	1.300
Toplam	411.000

Ermeniler: Benim bölgemdeki papaz ve bu bölgenin bağlı olduğu Bishop'ta, Rusya'da, Ecmiyazin'de oturan Katolikosa bağlı, dolayısıyla Rusya'ya yakındırlar. Buradaki dindaşlarını da zengin yoksul hepsini aynı görüşe getirmiştir. Rusya'da 10 kişilik bir aileden alınan vergi 1 Sterlin 10 Şilin iken, Türkiye'de bunun üç katıdır. Eğer topluca Rusya'ya bir göç olmuyorsa, bunun nedeni Rusya Ermenistanı'nda ekilebilecek toprakların az, Türkiye'de ise bol olmasındandır. Bölgenin her yerinde Ermenilerin Türk hükümetinden acı acı yakındıklarını, aynı zamanda Rusya'yı açıkça övdüklerini, göç etmekte kararlı olduklarını açıkça söylediklerini gördüm.

Rusya'ya olan bu yakınlık, söylediğim gibi papazın devamlı düşmanca öğretisinden, daha gerilerde arz ettiğim gibi, Türkün mülki idaresinin zavallılığından, vergilerin eşit olmamasından, verginin ve aşarın geçmişteki rezaletlerinden, adaletin olmayışından ya da kötü uygulanışından, Hıristiyanların şikayetlerinin Müslümanlarınki kadar hemen muamele göremeyişleri gibi memnuniyetsizlik yaratan bir yığın nedenden kaynaklanmaktadır. Vilayet ve kaza meclislerindeki seçimle gelen Ermeni üyeler, kendi dindaşlarının haklarına yardımcı olmamaktadırlar.

Adalet mekanizması rüşvet verenden yana işlemektedir. Merkezden karakteri sağlam kişiler gelmedikçe, bu böyle gider. Bütün vilayet ve kaza meclisi üyeleri, Ermeniler dahil, rüşvetle satın alınabilirler. Kaldı ki seçilen bu üyelerin onaylanması valilikçe olduğundan, vali bunlardan kendisine menfaat temin edecek olanı seçer.

Yoksulların yakınmaları ya duymazdan gelinir ya da çarpıtılır. Zenginlerin şikayetleri ise, verecekleri hediye veya dalkavukluk derecelerine bağlıdır. Ermeni papazı ve cemaatin reisleri de

meclisteki kendi üyelerinin haince davranışlarını bilerek yalanlarlar. Oysa bu meclis üyeleri, bütün haklı istekleri inkâra kararlı bir hükümetin taassup veya budalalığının kaçınılmaz sonucu olarak, adaletin tekrar tekrar tecelli edememesinde rol oynamışlar, olayları abartmışlar, yaydıkları haince görüşlerin kendilerine bağlı olanlarca daha çok benimsenmesine neden olmuşlardır. Görünürde kontrol altında olmayan ve Rus ajanlarının gizli onaylarıyla bu gibi entrikaları sürdürdükçe, evvelce nasibinden memnun veya ondan feragat eden kararsız üyeler, açıkça memnuniyetsizliklerini ve haince fikirlerini yaymaktadırlar.

Geçenlerde İstanbul'da oturan çok akıllı bir Ermeniden mektup aldım. Bu zat Ermeni toplumundaki eğitim görmüş olanların neden Rus yanlısı duygular taşıdıklarını açıklamaktadır. Deneylerime göre bu zatın yazdıklarının önemli dayanak noktaları olduğunu söylemek zorundayım. İngiliz ve Fransız ajanları, misyonerlerin bütün eylemlerini ve din değiştirme şikayetlerini yasal yollardan desteklerken, Ermeniler bu işlerini kendi mezheplerinden yaşlı kimselere ya da muhtekir meclis üyeleriyle yürütmeye terk edilmiş ve böylece zorunlu olarak başka bir devletin himayesini sağlamak için, her şeyi yapmaya itilmişlerdir.

Erzurum'da oturanlar Rusya'ya daha yakın, dolayısıyla da onlarla daha fazla temasta olduklarından, özellikle sınırda olanlar bu anlayışa, Ermeni çiftçilerinin nisbeten yoğun oldukları Diyarbakır ve Harput gibi uzak bölgelerde yaşayanlardan daha büyük ölçüde katılmaktadırlar. Ancak burada, Erzurum'da büyük servet sahiplerinden hiçbirinin az ya da çok bu düşünceyi bir ölçüde yürekten paylaşmadıklarına inanmıyorum. Türk uyruğu oldukları halde onların birçoğunda Rus pasaportu vardır. Olabildiğince gizlilikle sağlanan bu belgeler, herkesçe bilinmekte ve geniş ölçüde dağılmaktadır. Bölgemizdeki hiçbir büyük kasaba bu sözde Ruslardan azade değildir.

Rus Konsolosunun yerel makamlarla ilişkilerinde, öteki konsoloslarda hoşgörüyle karşılanmayan abartmalı iddiaları, aşırı tavırları ve alaylı davranışları, cahil halk arasında, kendisini veya daha ziyade temsil ettiği devletin önemi hakkında yanlış bir değer yargısı uyandırmıştır. Böylece durum, onlardaki kendileri-

ne yardım edebilecek güçlü ve istekli devletin ancak Ruslar olabileceği inançlarını daha da pekiştirmiştir. Ayrıca aralarındaki anlaşmazlıklarda, kendi adlarına yabancı bir devletin müdahalesini istemeye yarayan dokümanlara sahip olmak, onları, Rus Konsolosuna başvurmak için heveslendirmiştir. Rus Konsolosunun bu her şeye burnunu sokan entrikacı hareket tarzı ise devlet tarafından onaylanmaktadır. Diyebilirim ki, her ne kadar İstanbul'daki büyükelçiliğince uygun görülmese de, Rus Konsolosu Kafkasya'daki makamlarca desteklenmekte ve onun Tiflis'teki diplomatik karargâhına direkt olarak bağlı bulunmaktadır. Rusya, sınır komşusu bütün Doğu ülkelerinde uyguladığı gibi, onları yönetmekte kendine uygun gördüğü, o ülkelerdeki sürekli depreşen memnuniyetsizlikleri korumak ve yaşatmak için bu gibi fikirleri teşvik etmektedir. Dahası, varolan gerçek kötülükleri abartmak veya düş ürünü şikayetleri büyütmek, Rus hükümetinin ve dolayısıyla memurlarının politikasıdır. Kendi çıkarına uygun düştükçe bu hareket tarzı belki hoş görülebilir. Fakat çekingen ajanların onları resmen aşağılayarak konuşmaları ve sadece yönetimin zayıflığına, yetersizliğine çiftçileri inandırmaya hizmet eder bir şekilde davranmaları ve sonuçta bu davranışa engel olmak için Rusya'nın ezici nüfuzu neyle mazur gösterilebilir.

Bu vilayet, Ermenilerin sayı, mevki ve işgal ettikleri yer bakımından en nüfuzlu bir sınıf olmaları dolayısıyla şimdiki durumda, Rusların yararına en uygun ve devlet için en tehlikeli olan bölgedir. Bu durumdan kurtulmanın çaresi, baskı yapanlara tarafsız ve ciddi bir adaletin uygulanması, aşarın yeni bir sisteme bağlanması, vergilerin tarhı ve toplanması gibi köklü önlemlerin hükümetçe alınmasıyla mümkündür. Hıristiyanların lehine çıkarılacak fermanların memnuniyetsizliği kaldıracağına, bu azınlığı gittikçe devlete bağlayacağına inanıyorum. Bunlar yapılmazsa devlet iflas edecek, Ermeniler de ayaklanmaya, göçe er geç zorlanacaklardır. Durumu abartmıyorum. Ermeniler ve Kürtler, Kars ve Beyazıt arasındaki sınırda ve zengin ovada çoğunluğu teşkil ederler. Kazalarda sermaye ve ticaretin 3/4'ü ellerindedir. Kürt ve Türk müdürler yerine şimdiki sistem içinde Ermenilerin yerel ileri gelenlerinin tayini bir hal çaresi olabilir.

*Nasturiler**: Ermenilerden sonra gelen en nüfuzlu Hıristiyan toplumudur. Bunların önemi, zengin veya akıllı olduklarından değildir.

İran hududuna yakın dağlık bölgede oluşları nedeniyle, gerektiği zaman savaşçı ve pratikte bağımsız bir konumda oluşlarındandır. İki kısımdır: Biri aşiret, öteki rençber. Rençberler ulaşılamayacak dağlık bölgelerde topraklarıyla uğraşırlar, vatandaşlığın doğal zorunluluklarından sıyrılışlarıyla yarı bağımsız durumdadırlar. Biraz tarım ve çoğunlukla hayvancılıkla uğraşırlar.

Aşiretler tüfekli 13.000 kişidir. Boyun eğmezler. Rençberler ise barışçıdır ve hükümete bağlıdırlar.

Van Mutasarrıflığındaki Nasturi aşiret ve rençberi (Reaya) şöyledir:

Nasturi aşiretleri	**Ev**	**İnsan**
Tiyarı	2. 500	15.000
Jeylo	2.000	12.000
Dız	2. 400	14. 400
Tekhuba	1. 500	9.000
Baz	1. 700	10. 200
Vulto	650	3. 900
Toplam	76. 500	

Reaya Nasturiler		
Leyone	600	3. 600
Pinyanış	300	1. 800
Gevver	600	3. 600
Şemdino	45	370
Mar Beşo	1. 200	7. 200
Deyri	60	360
Gevar Piyaniş	300	1. 800
Doski	20	120

*Nasturiler ile tanımlanmak istenen, Nasturi Kilisesine mensup Asurilerdir. Büyük olasılıkla Katolik mezhebindeki Kildanileri de kapsar. Yakubi ya da Suriye Hıristiyanları da aynı anlamı taşır. Çünkü "Syrian Christian" İngilizceden Türkçeye Süryani yerine, Suriyeli olarak geçmekte ve Asur kökenli Yahudileri içermektedir.

Oromari	200	1. 200
Karavatta	7	40
Elbek	720	4. 320
Van (içinde)	700	4. 200
Mahmudiye	500	3.000
Murduz	500	3.000
Toplam		34. 510
Aşiret		76. 500
Genel Toplam		111. 010

Bunlar Kürtlerden ve Türklerden öylesine yakınmakta ve öylesine acınacak durumdadırlar ki, kendi inanç ve yurtlarını bile feda ederek bir yabancı himayesine dört gözle bakmaktadırlar. Nitekim bunların dini lideri Mar Shamoon (Mar Şemun) Ruslara bir uvertür yapmış durumdadır. Halen, her ne kadar bu entrikalar Osmanlı Devleti'ne zarar vermez görünürse de, ileride Türkiye ve Rusya arasında çıkacak bir kapışmada Van bölgesinde harekât yapan bir Rus kuvvetine yardımcı olabilir ve onların Muş ve Diyarbakır'a sarkmasına, Türklerin de Musul ve Diyarbakır'a inmelerine yol açabilirler.

Romen Katolikleri ve Rumlar: Konsolosluk bölgesindeki bu her iki mezhebin de Rusların harekâtı bakımından, halen politik bir önemleri yoktur.

Protestanlar: Yabancı misyonlar için Amerikan bürosunun 1868 yıllık raporuna göre durum şöyledir:

Bitlis, Diyarbekir, Erzurum, Harput ve Mardin, Amerikan misyonerlerinin bulundukları yerlerdir. Bunların bu merkezler dışında yerli elemanlarla gözetim altında tutulan 86 istasyonları vardır. Bunların tümüne "Doğu Türkiye Misyoner Heyeti" denir. Bu heyet şunları kapsar:

Misyonerler	14
Kadın yardımcılar (aynı şey)	21
Yerli papazlar	17
İcazetli vaiz	16
Yerli vaiz	47
Yerli yardımcılar	68

Bunların idaresinde	
Kiliseler	22
1867'de itikat mesleğine girenler	97
Halen mevcut üyelerin miktarı	697
İbadet yerleri	80
Pazar toplantıları ortalaması	3981
Pazar okulları	35
Pazar okulları öğrencileri	2566
Protestan toplumu ve mutat okulları	
Erkek sayısı	2794
Vergi ödeyenlerin sayısı	1462
Kayıtlı Protestan	4796
Genel okullar	92
Erkek öğrenci	1492
Kadın öğrenci	677
Öğrenci toplamı	2169
Din okulundaki öğrenciler	48
Yatılı okullardaki kadın öğrenciler	59
Eğitim gören diğer büyükler	624
Eğitimde olan bütün sayılar	2900

Papazların maaşları, eğitim ve diğer yardımlar için topluma yıl içinde çeşitli Hıristiyan hayır kurumlarınca 6.776 dolar, altın olarak ve 1000 doları 1867'de avans olmak üzere bağışlanmıştır.

4400 adet kitabı mukaddes, 8000 adet diğer kitaplar satılmıştır. Bu, halkın ilgisinin uyandığını gösteren en iyi kanıttır. Ayrıca bütün bunların bir yıl içinde ve son zamanda okuma öğrenen bir toplumda olduğu düşünülürse, ne denli önemli olduğu anlaşılır.

Eklemek gerekirse, Nasturiler arasında 12 dış istasyon vardır ve buralarda 24 yerli vaiz ve öğretmenle, soru yanıt sistemiyle eğitim yaptıranlar vardır. Bunlar İran'da Rumiye'de (Urmiye) bulunan Amerikan misyonerinin gözetimi altındadır.

Patrik Mar Shamoon Musul'daki İngiliz Konsolos yardımcısı Rassam ve bazı Nasturi papazlar vasıtasıyla son zamanlarda

Canterbury başpapazına bir dilekçe gönderdi. Bu dilekçede, Amerikan misyonerlerinin gayretlerine karşın, kendilerinin büyük manevi yoksunluklar, baskı ve bilgisizlik içinde bırakıldıklarını dile getirerek yüksek kilisenin yardımını dilemektedirler. Bu hareket aslında halkın zihnini başka tarafa çekmek üzere yapılmış samimiyetten yoksun bir davranıştır. Çünkü gerçek amaç, yalnızca para yardımını veya politik baskıdan kurtulmak için yabancı müdahalesini sağlamaktır. Böyle olunca Amerikan raporundaki "ilerlemekte olan Hıristiyan işlerini saptırarak ve rahatsız edecek bu gibi bir harekete yardım veya teşvik verilmemelidir" ifadesini kesinlikle onaylarım.

Kaynakları ve özellikle tarım ürünleri bakımından iyi olan bu ülkede böylesine yoksulluk olmasının başlıca nedenlerinden biri, ulaştırma şebekesinin olmayışıdır. Örneğin, Erzurum, Trabzon arasında 180 mil mesafe vardır. Bölgede üretilen ürün, Trabzon'a ulaştırılamamaktadır. Haber aldığıma göre hükümet 3 yıl için vilayet gelirinden her yıl 20.000 TL. ayırarak bu işi başaracaktır. İyimser Türk mühendisleri bu işin iki yılda olabileceğini söylemektedirler. Bu yolun Türkiye'nin Doğu ticaretine büyük yardımı olacaktır.

Türkiye. No: 16 (1877), s. 16, No: 13, 13-1

Sultan'ın Hıristiyan uyruklarına karşı yapılan yanlışları ve şikayetleri, Türk makamları katında dile getirirken, bunun İngiltere hükümetinin Türkiye'nin refahını yürekten istediğinin bir kanıtı olduğunu da özellikle belirtiniz.

Görevinizi yapabilmeniz için yetkili makamlara sizi tanıtan bir fermanla, 4 bakanlık mektubu veriyorum. Bunlarla hükümetimizin istediği doğrultuda görevinizi yapacağınıza inanıyorum.

Bu gibi durumlarda şişirilen ya da uydurulan haberlere aldırış etmeden, doğru bilgileri elde etmenizin önemini özellikle hatırlatırım. Bu ülke ve halkı hakkındaki bilginiz, doğruyu ve yanlışı ayırt etmede size yardımcı olacaktır.

Türkiye. No: 1 (1878), s. 137, No: 197, (Ek-197/1)

Ek: Büyükelçi Layard'dan, Bay Rassam'a 6 Ağustos 1877

Vapurla İskenderun'a ve oradan da Diyarbakır'a gitmek üzere çarşamba günü İstanbul'dan hareket edeceksiniz. Göreviniz, Kürdistan'daki Hıristiyan aşiretlerinin durumunu araştırarak hükümetimize bildirmek üzere, bana rapor etmektir. Türk Kürdistanı'nın dağlık bölgesindeki Nasturileri, Kürtlerin yine tehdit ettikleri sanılıyor. Eğer onları korumak için bazı önlemler alınmazsa, topraklarının işgali ve kötü sonuçların doğması söz konusudur. Babıali, benim başvurum üzerine Diyarbakır Valisine bu konuda talimat verdi. Valinin gerekli işi yapıp yapmadığını ve tehlikenin atlatılmış olup olmadığını araştırınız. Eğer durumu daha yakından incelemek isterseniz, Nasturilerin yanına kadar gitmekte serbestsiniz ve onların korunması için gerekli gördüğünüz önlemleri, Türk makamlarıyla ilişki kurarak alabilirsiniz. Nasturilerin önderiyle tanışın. Ayrıca hem kendi aralarında hem de Müslümanlarla dostça ilişkilerin sağlanması için öğütte bulunarak yardımcı olunuz. Türkiye ve aynı zamanda İran'a ait Kürt aşiretlerinin, Van bölgesinde özellikle Hıristiyanlara, son zamanlarda bazı zulümlerde bulundukları görülmüştür. Hıristiyanların can ve mal bakımından kayıpları üzerine bana gönderilen raporların doğruluk derecelerini Diyarbakır'dan öğrenebilirsiniz. Dahası gerekli görürseniz Van, Bitlis, Muş ve öteki bölgelere de giderek bu konuda yeterli bilgileri toplayabilirsiniz. Güvenilir otoritelere gönderilmek üzere Patrik ve Patrikhane ileri gelenlerinin yazdığı mektup size verilmiştir. Bu olaylar ve onları korumak üzere alınan önlemler hakkında bana ayrıntılı rapor vereceksiniz.

Bu işi bitirdikten sonra Musul'a gidecek ve orada İngiliz müzesi mütevelli heyeti için Asuri hafriyatı işine yeniden başlayacaksınız. Oradan Yakubi ya da Suriye Hıristiyanlarının durumu üzerine bana rapor göndereceksiniz ve bunların kiliselerinin onarılması için gönderilen firmanın da işe başlatılıp başlatılmadığını ve bu eski tarikatın korunması için başka ne gibi önlemlerin alındığını bildireceksiniz. Yapacağınız incelemelerde Hıristiyanların ıstıraplarını öğrenecek, bunları yetkili makamların dik-

katine sunarak, acıların giderilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını sağlayacaksınız. Bu işi görürken yetkililerin kıskançlığına neden olmayacak ve hakkınızda yasal şikayette bulunulmayacak biçimde hareketlerinizi ayarlayacaksınız. Çeşitli Hıristiyan uyruklarının dürüstçe idare olunmasının, can ve mallarının bütünüyle korunmasının, bizzat Türkiye'nin çıkarına olduğu yolunda yetkilileri ikna edeceksiniz ki, bu nokta, Sultan'ın bana söylediği insani arzusudur.

Ek: Rassam'dan, Layard'a

Siirt, Bitlis ve Muş'u ziyaret ettikten sonra ayın 6'sında buraya geldim. Bütün yolculuğum boyunca, çeşitli Hıristiyan toplumlarından, baskı, yerel idarenin kötülükleri ve yasa tanımayan Kürtlerin kontrol altına alınamadığı yolundaki genel şikayetleri dinledim. Diyarbakır ve Van'da Hıristiyanların çektiği sıkıntılarla ilgili haberlerin bazıları abartılmışsa da, bunların çoğunun nedeni, can ve mal güvenliğinin gerektiği kadar güvence altında olmayışındandır. Şimdiki rahatsızlıkların gerçek nedeniyse, yönetimin zayıf oluşu ve vergi toplayıcılarından kaynaklanmaktadır. Öyle görünüyor ki, özellikle göçebe aşiretler başta olmak üzere Kürtler devlet disiplinine sokulmamıştır. Bunlar fırsat buldukça Hıristiyanlara saldırmakta ve bunun sonucunu düşünmemektedirler. İşittiklerim ve gördüklerime göre, Diyarbakır'dan Süleymaniye'ye kadar dağlarda oturan Kürt aşiretleri sıkı bir disiplin altına alınamazlar. Kürtler yalnızca vergi ödememek ve askere gitmemekle kalmayıp canlarının istediği gibi talan ediyor, adam öldürüyorlar. Kim karşı gelirse, hem canından, hem malından oluyor. Ancak şunu da belirtmeliyim ki, bu işler Hıristiyanların başına geldiği gibi Müslümanların başına da gelmektedir. Diyarbakır ve Muş arasındaki dağlarda yaşayan *Reşkutan, Şeyh Dodan, Sasun Mutki* aşiretleri, Hıristiyan ve Müslüman ayırt etmeksizin dilediklerini yapıyorlar. Diyarbakır'da bulunduğum sırada, malları yüzünden en az üç tane Müslüman beyi Kürtler tarafından öldürüldü.

Reşkutan aşiretinin hükmü altında bulunan bölgeyi geçtikten birkaç gün sonra, bir silah yüzünden çıkan tartışma dolayısıyla

barışsever 45 Kürt, aşiretçe öldürülmüştür. Bu aşiret yüzünden bir bölüm Hıristiyan, evlerini bozarak daha güvenilir yerlere göç etmiştir. Barışsever Müslümanlar bile yerel yönetim ve dağ Kürtlerinin haraçları dolayısıyla mahvolmuşlar ve hükümet önlem alamazsa yerlerini yurtlarını bırakıp gitmek zorunda kalacaklarını söylemişler.

8-10 aydan beri Diyarbakır ve Van Genel Valisi Kürtlerin taşkınlıklarını bastırabilmek için ellerine yeterince kuvvet geçirememişlerdir. Ellerinde yalnızca polis kuvveti vardır. Bu polis de çoğu zaman yardımcı olacağına, engelci olmuştur. Bunlar el altından hırsızlığı ve yağmayı teşvik ederler ki, pay alsınlar. Türk, Kürt, Arap birçok Müslüman, zaptiye ve Kafkas göçmenlerinin imkan buldukları zaman yollarda soygunculuk ettiklerini söylemişlerdir. Yerel polislere, savaş sırasında cepheye erzak taşımak için at ve katırdan yararlanma ayrıcalığı verilmiştir. Onlar da bu ayrıcalığı kötüye kullanmaktadırlar. Atlı ve yaya polislere o kadar az para verilmektedir ki, bu parayla yaşamaları olanaksızdır. Doğal olarak, fırsat bulunca tehditle, yasadışı yollarla geçimlerini sağlarlar. Yerel polisin özellikle maaşlarıyla ilgili olarak, yönetimce gerekli düzeltmeler yapılmadıkça, bu durumun düzelmesine olanak yoktur. Bu bölgede korumasız zayıf Hıristiyanlar, en çok baskıyla karşı karşıya olanlardır. Diyarbakır ve Van bölgesinin barışsever sakinleri, Kars ve Beyazıt garnizonlarının ikmal ihtiyaçlarını sağlamak zorunda olduklarından, ayrıca bir de acımasız bağnaz Kürtlerin yağma ve öldürmeleri dolayısıyla acınacak durumdadırlar. Son birkaç aydır süregelen bu durum daha uzun süre böyle giderse, fanatik Müslüman ve vahşi Kürtlerin baskısı altında olan Hıristiyanların gelecekte başlarına daha ne gibi felaketler geleceği bilinmez. Diyarbakır Genel Valisi Abdurrahman Paşa ve Van Genel Valisi Hasan Paşa, ellerinde bulunan birkaç bölükle, kış gelmeden önce bu durumun düzelmesi için ellerinden geleni yapacaklarını söylediler. Yaptığım soruşturmalardan anladığıma göre, Kürdistan dağlarında "kölelik tamamıyla kaldırılmamış. Nüfuz edilemeyen dağlık bölgedeki Hıristiyan köyleri, içinde yaşayanlarla birlikte satılıp alınmakta. Öyle ki, burada oturanlardan biri, köy başkasına satılmışsa ve diğer bir köye gitmek isterse, yeni sahibi

onu öldürebilir. Bu feodal yasaların bazı Kürt beylerince Müslüman köylerinde de uygulandığını söylediler.

Muş ve Bitlis ovalarında da Müslümanlar Hıristiyanlardan dilediklerini zorla alırlar, şayet vermezlerse ya bizzat cezalandırırlar ya da bu işi Kürtlere yaptırırlar.

Can ve malın hiçbir değeri olmayan bu ülkede öyle görülüyor ki, tanzimat ve yerel meclisler, yerel makamların kötü idaresinden daha da çok zararlı olmuşlardır. Tanzimatın barışsever sakinlere az çok faydası dokunduğu bir yana, suç işleyenlerin hak ettikleri cezalara çarptırılmamalarında bir sığınak olmuştur.

Yerel yönetim meclislerine gelince, bunların hiçbirinin bir yararı yoktur. Bunlar ya çok önemsiz solda sıfır olan kişilerdir, ya da rüşvetle kendilerini zenginleştiren nüfuzlu kişilerdir. Müslüman, Hıristiyan ve hatta bazı memurların söylediklerine göre Kürtlerin bu kötü hareketleri bazı meclis üyeleri tarafından da destek görür. İlgili makamlar bir ayaklanmayı tepelemek için kuvvet kullanmak istedikleri zaman meclisteki Kürt dostu üyeler onlara haber salarak ya kaçmalarını, ya da karşı koymak için hazırlanmalarını sağlarlar. Bu yaygın bir kanıdır.

Genel şikayet, en yüksek yerel makamların kısa yoldan ceza verebilme güçlerinin olmamasıdır. Bir katil ya da hırsız mahkemeye getirildiği zaman çoğunlukla sahte kanıtlarla ya da bu olayla karşı karşıya olan kişiden öç alınması tehdidiyle beraat etmektedir.

Hıristiyanlar adaletin yanlış tecellisinden şikayet etmekteler. Oysa bu meclislerde Hıristiyan üyeler de var. Onların kendileriyle yaptığım konuşmada, mahkemede önlerine gelen kararı korkudan ya da kişisel düşüncelerle kabul etmek durumunda kaldıklarını itiraf etmişlerdir.

Bu durum karşısında çekilen herhangi bir ıstırabın doğru ya da yanlışlığını saptamanın ne kadar güç olacağını takdir buyurursunuz. Hıristiyanların bana yaptıkları şikayetler, ilgili makamlar yoluyla yalanlanmakla kalmayıp Hıristiyanların suçlu olduğunu söylediler. Burada bana yapılan şikayetlerle ilgili davalarda iyi bir araştırma yapmadıkça ya da bizzat davada bulunmadıkça hangi tarafın haklı olduğunu anlamaya olanak yok. Ba-

zı Hıristiyanların sempati kazanmak için olayları abarttıklarından ya da uydurduklarından kuşkum yok. Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş ve Van bölgelerinde özellikle eski idareciler ve katı Müslümanlarca Hıristiyanların kötü muameleye uğratıldıkları da yadsınamaz.

Genellikle Hıristiyanlar şikayet etmekten çekiniyorlar. Müslüman bağnazlığının şahlandığı zamanlarda Hıristiyanların bireysel davalarında Hıristiyan tanıklığının kabul edilmemesi ve dolayısıyla Müslüman tanık yüzünden de adalet tecelli edememektedir.

Gerek Abdurrahman, gerekse Hasan Paşa'nın bu yolsuzlukları yok etmek için ellerinden geleni yapacaklarından eminim, ancak her iki paşa da, memleket bir büyük savaşın içindeyken, bu kronik belanın üstüne kuvvetle gidemediklerini bana söylediler. Çünkü Müslümanların üzerine daha çok gitmekle onların Hıristiyanların şikayet ettiklerinden daha büyük felaketlerle karşılaşacağından korkmaktadırlar. Eleşkirt, Karakilise, Diadin (Gihadin) ve Beyazıt'ı Ruslar boşalttıkları zaman bağnaz Kürtlerin bu dört Ermeni bölgesinde yaptıkları tahribatı kuşkusuz duymuşsunuzdur. Rastladıkları erkekleri, öldüremedikleri kadın ve çocukları tutsak olarak kendi evlerine götürmüşlerdir. Kürtler yerlerine dönerken 250-300 Ermeni kadın ve çocuğunu tutsak ederek götürmüşlerse de nerede olduklarına ilişkin kesin bilgim olmadığından, yetkililer nezdinde teşebbüse geçemedim. Hilebaz Kürtler, Türk makamlarının bu işe izin vermeyeceğini bildiklerinden, tutsakları bulunamamaları için, Hıristiyan bulunmayan Kürt köylerine serpiştirmişlerdir. Bunu araştıracağım.

Savaşa giden Kürtler, yolları üstünde rastladıkları Hıristiyanları, isterse Osmanlı uyruğu olsun, kılıçtan geçirmeyi kutsal bir görev saymışlardır. Bu harekette kiliselerle, manastırlar çok büyük zarar görmüştür. Yetkililer, Mar Shamoon'la münasebetlerinin iyi olmadığını söylediler. Çünkü her zaman yaptıklarının tersine, bu kez yeni Genel Vali Hasan Paşa'ya gelerek saygılarını sunmamışlardır. Vali Nasturilerin uzun zamandır vergilerini ödemediklerini söyledi. Şimdiyse herhangi bir şey vermekten çekiniyorlar. Ya bu haftanın sonunda ya da gelecek haftanın ba-

şında buradan hareketle Mar Shamoon'a vasıl olununcaya kadar, bu konuda söylenenlerin ne derece doğru olduğu hakkında şimdiden bir şey söyleyecek durumda değilim.

F. O. 424/62, s. 142, 245, 245/1

Ek-l
Konsolos Henderson'dan, Sir A. H. Layard'a

Genel Vali, Zeytun isyancılarının, hükümet binasını kuşattıklarını, kaymakamın evine ateş edildiğini, hapistekileri çıkardıklarını ve ondan sonra icraata geçtiklerini söylemişti. Bu haberlerin, Maraş mutasarrıfından çıktığını ve kaymakamı korumak için bunları uydurduğunu sanırım. Zira kaymakam görevden alınıncaya kadar Halep'te böyle bir haber yoktu. Babek 30 kadar adamıyla gelmiş ve tutukluları çıkarmış. Kamil Paşa, 100 askeri manastırda barındırmıştır ki, bu akıllıca bir davranış olmamıştır. Oysa halkın bunda bir suçu yoktur.

Ek-2
Montgomery'den, Poche'ye
MARAŞ, 3 Ocak 1879

Lütfen bu mesajı Halep Konsolosu Henderson'a ulaştırınız. Maraş mutasarrıfı, Maraş'taki tutukluları daha iyi bir yere nakletmemiştir. Zeytun halkının Zeytun'da hapislerin çıkarılmasıyla bir ilgisi yoktur. Ellerinden silahları da alınmış olduğundan asilerin bu hareketini engelleyemezdi.

Türkiye No: 1 (1880), s. 16-17, No: 20/1, 20/2

No: 140
Binbaşı Trotter'den, Marki Salsbury'e
DİYARBAKIR, 12 Ocak 1879
(Alındı, 24 Şubat)

Midyat'taki Amerikan misyoner evine, Jacobite (Yakubi) Hıristiyanlarınca saldırıda bulunulmuş. Bir kadın öğretmen başından yaralanmış. Olay Mardin mahkemesine sevk edilmiş, elebaşı beyler tutuklanmıştır.

Protestanlığa geçen halk, Amerikan misyonerinin himayesine

giriyor. Bunlar hem eğitiliyorlar, hem de ne gibi hakları olduğu konusunda uyarılıyorlar. Dolayısıyla vergilerini önceden yaptıkları gibi beylere vermeyerek, doğruca hükümete veriyorlar. Beyler bu yüzden Protestan toplumuna düşman olunca, buna neden olan ABD misyonerinin evine saldırılıyor. Vali, kendisine İstanbul'dan yetki verilirse bütün bunların hakkından gelebileceğini ifade etti. Bu yetkinin verilmesini temenni ederim.

Türkiye, No: 10 (1879), s. 20-22, No: 11

No: 334
Yüzbaşı Clayton'dan, Sir A. H. Layard'a
No: 3, Siyasi, Gizli
VAN, 2 Şubat 1880

Başkale'ye yaptığım son ziyarette Ermenilerin tanınmış rahiplerinden Ohannes Vartabed'in söylediğine göre, beş ay önce bir Nasturi ona gelmiş, elinde, Rusların Nasturileri himaye etmesi ve buna karşı istediklerini vereceklerinin yazılı olduğu Melekler* tarafından Grandük Michael'e yazılmış bir dilekçe olduğunu söylemiş. Bu kişi, Ohannes Vartabed'den İran üzerinden Rusya'ya güvenlik içinde geçebilmeleri için yardımcı olmasını rica etmiş. Ermeniler adına buna benzer bir başka teklifin de Ohannes Vartabed tarafından yapılmasını istemiş. Ohannes bu hikâyeye, adı geçen Nasturi Grandüke yazdığı dilekçeyi kendisine gösterinceye kadar inanmamış ve öneriyi geri çevirmiş.

Bundan sonra Vartabed, Nasturilerin bu tutumunu yazılı olarak Mar Shimoun'a şikayet etmiş. Mar Shimoun yanıtında, kendisinin de bu davranışın aleyhinde olduğunu, ancak Meleklerin kendisini dinlemediklerini, dilekçenin altına imzasını koyarak göndermesi yolunda ısrar ettiklerini bildirmiş. Vartabed, o zamandan beri Nasturilerle Rus Kafkas hükümeti arasında birden fazla yazışma olduğundan emin olduğunu söyledi. Ohannes, Nasturilerin, nasıl olsa Ruslar gelecekler, onlarla şimdiden anlaşmak daha iyidir şeklinde bir fikre saplandıklarını da ekledi. Şeyh Ubeydullah, Nasturilerin son tutumundan Türk yetkilileri-

*Süryanice bir kelime. Aslı Melik ya da Malik. Anlamı kral. Fakat Nasturiler arasında Patrik'ten (Mar) sonra gelen siyasi önderler için kullanılır.

ne bilgi verdiği için, Nasturilerin Şeyhle arası şimdi çok bozuk, bu bakımdan M. Shimoun hemen ve etkili bir himaye elde etmek için pek istekli. Tosun Paşa'da Nasturilerle Rusya arasında olan iletişim hakkında aynı şeyleri söyledi. Ona göre bu konuda ilk yaklaşım Rusya'dan gelmiş. Ruslar Nasturilere casuslarını göndermişler. Bunlar Nasturilere İngilizlerden uzun zamandır yardım bekledikleri halde hiçbir şey alamadıklarını, bu bakımdan artık Rusya'ya bakmaları gerektiğini söylemişler. Örneğin Dağıstan, her ne kadar bir avuç insan ise de Türk hükümetine karşı çıktı ve şimdi Rusya onlara bağımsız bir prenslik verdi; benzer memlekette yaşayan Nasturiler sayıca daha kalabalık olduğu halde, kendileri için aynı şey neden olmasın demişler. Bu, Tosun Paşa'nın fikri, ancak bu konudaki görüşmeler o gelmeden önce başlamıştı. Paşa'nın Vartabed'in dışında bir kaynaktan bu konuda bilgi edinip edinmediğini kesin olarak bilmiyorum. Paşa'nın söyledikleri Türk görüşünün süslenmişi gibi geliyor bana. Van'a döndüğümün ertesi günü, bir Nasturi heyetinin Tiflis'ten kendilerine gösterilen davranıştan dolayı umutla döndüklerini öğrendim. Bütün bunların sonunda kuvvetle inanıyorum ki Rus Kafkas Hükümeti, bu bölgedeki Hıristiyanların yardım ve korunmaları için kendisine bakmaya başlamasından, en azından, isteksiz değildir.

Ermenilerin gözlerinin de her gün biraz daha fazla aynı yöne kaydığını sanıyorum. Dün bir Ermeni, konuşmamız sırasında, Rusya'nın Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanlarla, İngilizlerden daha fazla ilgilendiğini söyledi. Ben de bunun ilgisizlikten doğmadığını, ancak Osmanlı ülkesinden toprak koparmak için bahane olarak ileri sürdüklerini telkin ettim. O da belki de öyledir dedi. Bu bakımdan, Ermenilerin, İngiltere'nin yardım ve himayesini yeğlediklerini, fakat İngilizler koşullarda henüz bir iyileştirme sağlayamamışken, Rusya'nın, Bulgaristan'a bağımsızlık sağladığı gerçeğini de göz ardı etmiyorlar. Olaylara bu açıdan bakmanın Ermeniler arasında büyük ölçüde yayıldığına inanıyorum. Onları bu görüşlerinden çevirmek için gücüm yettiği kadar gayret ediyorsam da, İngiliz nüfuzuyla bazı neticelerin alındığını görmek için gittikçe sabırsızlanıyorlar.

F. O. 424/106, s. 247-248, No: 123/1

Ek: Yüzbaşı Clayton'dan Büyükelçi Layard'a
No: 5, Siyasi
VAN, 11 Şubat 1880

Başkale'den döndükten sonra reform komisyonu ve vali, Ruslarla Nasturiler arasında bir haberleşme olup olmadığı hakkında sorular sordular. Türk hükümetinin, Nasturileri haşlamak için bu haberleşmeyi bahane olarak kullanmasından endişe ederim. Doğrusu böyle bir hareket düşüncesizce bir davranış olursa da, bunun haklı bir sebebi olmaksızın yapılamayacağı bilinir. Eğer bana söylenenler doğru ise, Nasturiler de davranışlarıyla bir ölçüde ihanete katılma eğilimi gösteriyorlar. Nasturiler, İngiliz ve Ruslardan yardım almak için sürekli ve gevşek bir oyuna başvurmaktadırlar. Türkler yabancı müdahalelerine karşı iseler de, İngiliz-Türk anlaşmasına göre, Küçük Asya'daki işlere İngilizlerin müdahale hakkı olduğundan, bu işi bir ölçüde zararsız görüyorlar. Ancak Türk'ün düşmanı olan Rusya'dan yardım istenmesinin farklı bir yanı vardır. Bu, ülkede Hıristiyan halka karşı hâlâ var olan düşmanlığı körükleyebilir. Çünkü Müslümanlar, bu son savaşın ve dolayısıyla feci sonucunun başlıca nedeni olarak Hıristiyanları görmekte, onlardan nefret etmektedirler.

Sanıyorum, mevsim uygun olur olmaz Nasturileri ziyaret etmem uygun olacak. Aynı zamanda eğer bir fırsat düşerse, Mar Shimoun'a bu konuda tembih ve öğütte bulunan bir mektup göndereceğim.

F. O. 424/106, s. 260, No: 131, 131/1

No: 347
Teğmen Chermside'den, Sir A. H. Layard'a
HARPUT, 3 Nisan 1880

Son üç ay içinde bu ülkede yaptığım gezilerle ilgili olarak görüşlerimi aşağıda bilginize sunuyorum.

Bu rapor, halkın ve ülkenin şu anda içinde bulunduğu koşulları kapsamakta, ancak gücüm yettiğince toplamayı görev saydığım bu bilgiler, ne ayrıntılı istatistikleri, ne de ülkenin doğal yapısını belirten açıklamaları içine almaktadır. Çünkü Halep'ten Musul'a, Musul'dan Harput'a kadar olan yol durumunu, keşif

raporlarını, krokileri kapsayan ayrıntılı bir rapor ve uzun zaman ister. Geçen yıl Halep vilayetine yaptığım gezintide de böyle olmuştu. Bu talimatınızı aldıktan sonra, bu bölgeye ait ayrıntılı istatistikleri, askeri ve topografik bilgileri kapsayan bir raporu, uygun bir zamanda hazırlarım. Eğer gezi sırasında bunu yapmaya kalkarsam, bu yerel bilgilerin toplanması aleyhimize olur, bu itibarla bu işin dinlenme döneminde yapılması duruma daha uygun düşmektedir.

Bütün Osmanlı ülkesinin güney eyaletlerinde görülen kıtlık ve açlıkla ilgili olarak zatıâlinize telgraf çekmeyi uygun görmedim. Ancak gezdiğim yerlerdeki temsilcilerimize, onlara yarayan bilgi ve hizmetleri verdim. Bundan başka hayati önlemler öylesine ihmal edilmişti ki, durumu hiç değilse azıcık düzeltmek ve kurtarma önlemleri alabilmek için yazışma olanakları el vermiyordu. Geçen yılın yağmursuz, güneşli baharı dolayısıyla doğal olarak bu yılki ürün, Hindistan'daki kuraklığı andırıyor ve kaçınılmaz bir şekilde kıtlığı getiriyor. Adana gibi bölgelerde ürünün bol olmasına karşın, ülkenin iç bölgelerindeki kıtlık nedeniyle fiyatlar yükselmekte ve tatlı bir ticarete yol açmaktadır. İç bölgelerde devlet, hububat ofislerinden daha ucuz fiyatla vermekte ise de uluorta yapılan bu satışları birer suç gibi niteleyip damgalamak olanaksız. Oysa gerek devlet hazinesinin sıkışık durumu, gerekse vilayetlerdeki sayısız havale ve ödeme emirleri düşünülürse, yerel idarelerin bundan başka bir şey yapmaları da beklenemez. Valiler atak davranıp önlemler alsa da artık çok geç, sözü uzatmaya lüzum yok. Zatıâliniz, Türk idarecilerinin sorumluluk yüklenmede ve kendi inisiyatifleriyle teklifte bulunmada ne kadar akılsız, ne kadar hazırlıksız olduklarını benden daha iyi bilirsiniz. Diyarbakır Valisi İzzet Paşa'nın bile, önceden uyarılmasına karşın, durumu düzeltici önlemlerden ancak pek az bir kısmını alabildiği hatırlardadır.

Halep ve Birecik arasındaki bölge çıplak, verimli ve kalabalık nüfuslu bir ovadır. Burada Türkmenler, Arapça konuşan Türkmenler ve göçebe olmayan Araplar oturur. Sulanabilen bir bölge değildir. Batıda Halep, doğuda Fırat ırmakları vardır ve kuzeyinde Sajur akar. Halep'in batısı ve Şam'a doğru olan köy-

ler, güneydeki gibi etrafları duvarlarla çevrilmiş toplu bir şekilde değildir. Çamurdan yapılmış alçak, damı düz kerpiçten barınaklardır. Tahta bulmak olanaksız olduğundan, güneydeki barınakların her birinde kubbeli bir tavan, küçük birer oda vardır. Uzaktan bakıldığı zaman kümelenmiş arı kovanları gibi görünmektedir. Henüz ocak ayında olmamıza karşın yiyecek ve yem tamamıyla anormal durumdadır. Yakacak da zamanında yeterli ölçüde depo edilmemiştir. Çoğunluğu tezekten oluşan yakacak malzemesi son derece kıt ve değerlidir. Şimdiye kadar hiç görülmemiş ölçüde şiddetli geçen kış, bu bölgede yaşayanların alışamadıkları ve denemedikleri bir mevsim olmuştur. Bölge sakinleri bu durum karşısında şaşkına dönmüşler ve hazırlıksız yakalanmışlardır. Sonuç olarak da yaşayanların büyük kısmı sıkıntıya düşmüş, hayvanlar da kışlık yemleri olmadığından birçok yerde tamamen kırılmışlardır. Güneyden uzaklaştıkça, çölden gelen haberler de iyi değildir. Burada da çok sıkıntı çekilmekte olup hayvanlar telef olmuştur. Geriye yalnızca sahipleri kalmıştır. Halep'e bağlı çöl kasabası Zor'un Delrand köyünde kıtlık nedeniyle karışıklık olduğunu zatıâliniz de pekala biliyorsunuz. Fırat'ı topografik çalışmam dolayısıyla geçip, geri döndüm. Kürtler ve Kürt-Arap karışımı bir bölgeden geçtim. Burada da Bab kazasında olduğu gibi kereste yokluğundan evler kilden yapılmış. Kubbemsi tavanları olan arı kovanları gibi. Birçokları yere oyulmuş küçücük odalar halinde, damları da yukarıda belirttiğim biçimdeydi.

Köyler ırmağın batısındakilerden daha küçük. Her biri iki ya da daha fazla kubbeli 20 ile 30 evlik küçük köylerdi. Bunlar büyük nehrin batısındakilere göre gözle görünür bir şekilde çok daha yoksul idiler. Çıplak, ağaçsız dalgalı olarak uzanan mısır tarlaları ve 200'den fazla köyü bulunan büyük Seruj ovası gibi birkaç yer dışında, az sulanmış bir bölge. Köylülerin başlıca yiyecekleri tahıl, tereyağı ve su. Sebze son derece az, bu köylerde meyve ve ağaç yok, oysa batı kıyısında var. Su ikmali de öyle, orada su genellikle kuyulardan sağlanmakta. Vergi sistemi, miktarı, toplanma şekli gibi konularda kötü idarenin bütün girişimlerinin yok edildiği izlenimini veriyor. Sürüncemede kalan çaba-

lar, ilerlemeler ya da düzelmeler, halkı öyle bir duruma getirmiş ki, açlık düşünülebileceğinden çok daha fazla istekle kabullenilmiştir. Yaşayanların yoksulluğu batıdakinden çok daha belirgindir. Çoğunun ırmağa yakın, siyah kıl çadırlardan oluşan barınakları var; durumlarının iyi oluşunu ise yorgan, yastık, giyecek, tava, tencere gibi eşyaları gösterir. Çok miktarda koyun ve hayvan sürüleri olanların zayiatları, orantı olarak, Birecik-Urfa yolunun kuzeyindekilerden de daha büyük olabilir.

Köyler, daha iyidir ve birçoklarının damları, Fırat'ın öbür kıyısından getirilen ağaçlara dayanan düz damlardandır. Hawek, Milh, Saray, Jallach bunlardan başlıcalarıdır. Bu sonuncunun 200'den fazla evi vardır. Irmağa yakın olan koyun sürüleri, güney yerine kuzeye gönderilmişlerdir. Bunun nedeni, yalnızca Toroslarda kışlık yerlerin güneye göre şaşılacak ölçüde ılıman olmaları değil, aynı zamanda alçak fundalıkların, meşe ağaçlarının dal ve yapraklarının hayvanlara yiyecek olmasıdır. Doğuda durum, Sejur yakınında olduğu gibidir. Şimdi susuzluktan harap olup ıssızlaşan, duvarları yıkılmış bulunan Harran kasabasında hâlâ eski tarımın ve zenginliğin izleri görülmektedir.

Urfa ovasındaki köylerin daha iyi olduğu görülür ve tahılları olduğundan açlık daha azdır. Urfa'da ocak sonunda büyük bir kıtlık ve pahalılık vardı, buğdayın kilesi hemen hemen 400 kuruştu ve bu, her zamanki fiyatın 4 katı idi.

Güneyde Mardin'e giden çöl yolu boyunca çölün en kuzey sınırında da köyler vardı ve bunların az çok tahıl buldukları anlaşılıyordu. Ancak burada da kıtlık nedeniyle kuşkusuz tahılı pahalı alıyorlardı. Buradaki halkın bir kısmı Kürtçe, bir kısmı da Arapça konuşuyor. En önemli aşiret hem Kürtçe, hem Arapça konuşan Çoban Millis idi. Bunların Türkmenlerden geldiklerini işittim. Korunma ve çölde otlatma hakkı için Shamaar Araplarına yeni ödeme yapmışlar. Yılın bu mevsiminde çöle uzaktan bakınca görünen ve birkaç koyun sürüsünün dışında oturulamaz bir alan vardır. Siverek üzerinden Urfa'ya giden kuzey yolu üzerinde oturanların çoğu Kürtse de iki yol arasındaki bölgede Kürtçe konuşan, çoğu çadırda kır hayatı yaşayan Kara Keçi aşireti vardır.

Siverek'in güneyi ve bu yol boyunda kullanılan dil, Kirmanço Kürtçesidir. Fırat'a ve onun kuzeyine doğru Zaza Kürtleri vardır. Örneğin Akçadağ, Kahta, Malatya civarı, Gerger ve hatta Çermik'e kadar nehrin güneyi. Yol üzerindeki ve kuzeydeki köyler yoksuldur ve hemen hemen virane halindedir. Ancak barınaklar daha geniş, damlar düz ve güneydekilerden biraz daha iyidir. Doğuya doğru gittikçe kıtlık artmaktadır. Karacadağı geçtikten sonra Diyarbakır ovasına girilir. Burada da köyler kerpiçten yapılmıştır. Açlık ve sefalet geneldir. Karabahçe, 30 mil doğusu (Siverek'in doğusu) ve Mardin arasında Karacadağ ve Cebeli Afz vardır. Bu dağlar, Mezopotamya ovasında 333 m yükseklikte sarp kayalıklardan oluşan bir engeldir. Yüksek yerler kireçtaşı ve mermerden oluşan dar uçurumlarla kesilmiştir ve güneydoğu kısmı hariç iyi sulanmamıştır. Burada çok miktarda çalılık ve bodur meşe ağaçları vardır. Bunların sakızları ihraç edilir, meşenin palamudu da ekmeğe dönüştürülür. Deyrek yakınında Cebeli Afz bölgesine gelinceye kadar, genellikle evlerine kapanan Ermenilerin çoğu Jacobite'dir. Birçoğu silah taşır. Kürt komşularından çok çekerler, belli başlı ağaların bir kısmı geçen yıl sürülmüşlerdi. Mezopotamya ovasının kuzeyinde birkaç Hıristiyan köyü vardır. Diyarbakır'daki kıtlık ve tahıl fiyatının yüksek oluşu, ihraç etmek üzere yer değiştirmesinin de yasaklanmamış olması, ticareti fena halde kösteklemiştir. Kasabada ekmeğin sabit fiyat üzerinden satılması gibi birtakım kurtarma girişimleri ve tedbirleri üzerinde durmayacağım, çünkü Binbaşı Trotter size bu konuda doyurucu bilgiler sunacaktır.

Diyarbakır'ın doğu ve kuzeydoğusu aşağı yukarı Siirt'e kadar uzanan alçak ve büyük bir ova olup burada Kirmanço Kürtleriyle, Hıristiyanlar oturmaktadır. Dicle kıyısındaki birçok köy, bulundukları yerin doğal olanaklarına rağmen ağaçsız höyükler topluluğudur. Redwan kazasının köylerinden Tul ve öteki yerlerde de açlıktan ölen olduğu bildirdi. Şubat sonunda Girik, Khop, Redwan, Avta, Tul gibi yerlerden geçtim. Atlar için her zaman yem bulabiliyorum. Bunu daha güneyde bulmak mümkün değil. Her ne kadar mart sonunda kıtlık daha büyümüşse de, daha güneyle kıyaslanamaz. Fakat dağlara doğudan veya ku-

zeyden yaklaşılırsa çok kötü durumlarla karşılaşılır. Mirfarkeyn (Meyafarqin) veya Silvan, şahane harabeleri olan küçük bir kasaba. Bir zamanlar çok ünlü olan bir yerde kurulmuş, şimdi çok zor durumda; büyük tarihi geçidi oluşturan kapının hemen güneyindeki Hani (Hani), hâlâ çok kötü durumda ve burada açlık var. Hazru ve Ilıca gibi oldukça verimli bir ovanın başında kurulmuş olan küçük kasabalar, genellikle o kadar kötü değiller, fakat buğdayın kilesi 55 kuruş. Çermik'ten başlayarak Hani gibi yerlerden geçerek Tarsus eteklerine kadar çekilen hat, Dersim dolayında büyük miktarda Zazaca konuşan Kürtlerin güney sınırını gösterir. Zazaca ve Kirmanço çok açık bir şekilde birbirinden fark edilebilen dillerdir.

Dicle'nin güneyinde Midyat bölgesi ve Jebel Tur (Tur Abidin), (Mons Masius) vardır. Genellikle ıssız olmakla beraber bu bölgede sıkıntı eşit bir şekilde değildir. Bölgede Kirmanço Kürtleri, Jacobite Hıristiyanlar ve Yezidiler vardır. Bir kısım yerler dağlık ve kayalık, diğerleri yüksek ve yayla, yeterince verimli yerlerdir. Sağlanabilen yiyecek şu andaki açlığı önleyebilmektedir.

Oldukça iyi yapılmış barınakları olan birçok köy, ağaçlar ve bahçeler vardır. Azekli ve Bassabini gibi yerlerde 200 haneden, yalnızca 20-30 aile kalmıştır. Gerisi yiyecek bulmak için Diyarbakır'a ya da başka bölgelere göçmüşlerdir. Ötekilerin çoğu ya da bir kısmı birbirleriyle kavga etmekten dolayı kırılmışlardır. Mardin Mutasarrıfı Hurşit Bey'in saldırılarını, beylerin baskı ve haraçlarını, ağaların ve soyguncuların davranışlarını biliyorsunuz. Bu bölgede normal zamanlarda oldukça refah içinde olan köyler vardır. Ancak şimdi buradaki açlık, şimdiye değin anlattığım bölgelerden daha çoktur. Bazı yerlerde halkın yediği ekmek, kepek ve bildiğimiz üzüm kabuğunun karışımıyla yapılır. Mardin'de tahıl azlığı ve fiyatın yüksekliği (kilesi yaklaşık 700 kuruş) öteki yerlerle hemen hemen aynı. Nusaybin çok kötü durumda, Mardin ve Cezire ikmallerini Diyarbakır'dan yaparlar, fakat uzaklık ve ulaşım zorluğu Nusaybin'i şimdiye kadar, kendi kaynaklarıyla yetinmek zorunda bırakmıştır. Burası bir kasabadan çok yoksul ve sağlıksız bir köy görünümündedir. Oysa burası, güya Mezopotamya ovası (çöl) denen yerin hemen kıyı-

sında, kerpiçten yapılmış köylerin bağlı olduğu bir merkezdir. Bu köylerden büyük kısmı harap olmuş veya terk edilmiş, kalanlar ise, yıkılanlardan biraz daha iyi durumda ve bir yanı Jebel Tur'dan Kürtlerle, Yezidilerin saldırılarına açıktır. Yezidiler, Musul ovalarının barışsever kabilelerinin tersine, her türlü soygun ve hırsızlığı yapmalarıyla tanınmışlardır. Araplar geldiği zaman ve Tai Arapları henüz gelmekte iken, ben Nusaybin'de idim (20 Mart). Köylüler, özellikle Hıristiyanlar çok kötü bir duruma düştüler. Hükümet koruması ise, ileride sözünü edeceğim, şimdilik boş bir laf.

Şubatta Redwan ve Farkeyn civarında Hassan Kef'ten (Hasankeyf) geçerken birçok köy gördüm. Bu verimli topraklarda da yaşayanlar Jacobitelerle, bir kısım Ermeniler. Bir zamanlar sayıları çok olan Yezidiler şimdi bu bölgede azalmış. Sassun (Sason) yüksek arazisine yaklaştıkça Kürtler çoğalmakta. Doğuya, Siirt'e doğru şartlar Diyarbakır'dan başlayarak daha da kötüleşiyor. Tahıl yalnızca pahalı değil, az da. Yüksek fiyat düşlenen fiyattır. Ancak köylülerin büyük kısmının veremeyeceği bir fiyattır. Onların bütün çabası büyük ölçüde, kış için sahip oldukları tahılın şimdiden ikmaline bağlıdır, paraları da tükenmiştir. Siirt'in Kürt kasabasının dışında taş ve beton yapılarda, şaşırtıcı bir şekilde Arapça konuşan halk yaşamaktadır. Yeni gelen mutasarrıf, yumuşak, konuşkan bir adam. Siirt de şimdi Bitlis'in bir sancağıdır.

Burada bir tabur asker var. Yetkililer, bu taburun ihtiyaçlarını sağlayamadıklarından, buradan başka yere nakillerini istediler. Siirt'in doğusuna geçmedim. Bitlis'e ulaşım açık değildi, ancak işittiklerime göre dağlık bölgede açlık olduğu kuşkulu. İran hududuna doğru olan bölge, düşündüğümden de kötü; büyük olasılıkla Bohtan bölgesinde gördüklerimden de beter. Bohtan suyunu geçince Dehe kazası gelir. Buranın Hıristiyan halkı geçen yıl müthiş bir zorbalıkla karşılaştılar, kayıplarına karşılık hükümetin resmen ellerine verdiği mazbatalara rağmen bunların hiçbiri ödenmemiştir. Bu kazanın ötesinde ve bununla Dicle arasında, Hacı Bayram ya da Çernak bulunur. Bir tarafında Amadia ve Tiyan bölgesi, öte yanında da Cezire yer alır. Burası çok dağlık

bir bölgedir. Deyr Gul geçidine ulaşan en iyi boğazdır, etrafı ünlü Bedirhan Bey Kalesi'nin harabeleridir. Mevsimden dolayı Bohtan bölgesindeki gezim kesintili idi.

Midyat'ta oturan halk palamut unu, pamuk tohumu, kepek, kabuk gibi şeylerden yapılmış bir ekmek yiyor. Yenileceklerin başında bu geliyor; bugünkü fiyatı anormal, bir ölçeği 35 kuruş ya da her okkası 31/2 kuruş. Pamuk tohumunun okkası 21/2 kuruş, zengini de yoksulu da sıkıntı içindeler. Zengin bir köyde yalnızca iki kişi hububattan yapılmış ekmek yiyordu. Çünkü yılın bu zamanında (şubat), örneğin Diyarbakır'dan bir sal gelmeden önce, Dicle'nin herhangi bir noktasında, kesinlikle yiyecek satın alınabilecek bir pazar yeri yoktur. Bohtan Dağları görebildiğim kadarıyla, ağaçlarla iyice örtülü değil. Ceviz, kavak ve vadilerde meyve ağaçları bulunur; dağlarda bodur meşe ağaçları vardır. Köylerdeki evler sıcak ve sağlamdır, buralarda oturanlar gittikçe azalmaktadır. Daha önceleri buralardan geçen gezginlerin izledikleri yollarda görünen köyler ya terk edilmiş ya da yıkıntı haline gelmişlerdir.

Cezire'de şubat ayındaki kıtlık çok büyük idi; buğdayın kilesi 1.100 kuruş, pirincin okkası 10 kuruş. Baker Paşa'nın temsilcisi olduğundan, sanırım Binbaşı Trotter için mart ayına doğru sal seferleri başladı.

Bundan önce ırmağın yukarı kısmında bulunan Hassan Kef'in batısındaki uzun kayalık boğazda gelenler soyulmuşlardı, fakat vali bu durumu düzeltmek için gecikmiş olmakla birlikte önlemler de almıştı. Baker Paşa'dan öğrenebildiğime göre çapulculuk alışılmış olaylar olup, bugün yaşanan sıkıntıya bağlanamaz. Kürdistan konsolosumuz Binbaşı Trotter'in yazılarından tanıdığınız bu civardaki eşkıya reisi Haju sakin durumdadır. Hıristiyanların, onun başı için 100 lira koydukları haberini aldım.

Cezire'nin aşağısında doğuya doğru ova açılır ve Habur ırmağındaki adada küçük bir kasaba olan Zocho'ya (Zaho) kadar uzanır. Bu kasabada çoğunlukla Yahudiler oturur ve civarda da büyük bir köyleri vardır. Orada da Geldaniler yaşamaktadır, köyler düz damlıdır, oldukça sağlam fakat çok pis barınakları vardır. Ova iyi sulanmakta olup verimlidir; pirinç, susam vs. ye-

tiştirilir. Dağlarda kuzeye doğru Kürtler oturmaktadır. Onların ovaya akınları köylerin refahını tamamıyla bozmuştur. Burada oturan Kürtler (Guran) eski bir aileden gelmektedir, bunların yıkılmış kalelerinin (ki bunlardan biri, karargâhında von Mültke'nin bulunduğu bir kuvvet tarafından muhasara edilmişti) etrafı, dağlara doğru giden dik sel çukurlarıyla doludur. Van gölünün güneyine doğru yaylalarından hareket eden kocher (Koçer) veya göçebe Kürtler, Kürt-Araplar Şırnak gibi yerlerden çöle inerken, bu göçleri sırasında Cezire ile Zacho arasındaki bölgeyi geçerler. Bu geçişin ne anlama geldiğini, zatıâliniz pek iyi bilirsiniz.

Zacho'nun güneyine doğru dar, yalçın, sarp dağ engelinin ilerisinde Musul'un büyük ovası bulunur. Verimli fakat seyrekçe ekilmiş bir bölge. Burada Zacho, Acra, Dohuk, Musul vardır. Ayrıca çok sayıda Hıristiyan köyleri yer alır. Başlıcaları Geldanilerdir. Irmağa daha yakın yerde, Yezidi köyleri büyük büyük kümelenmişlerdir. Bunlar içeriye doğru, hemen hemen Şeyh Adi'ye kadar uzanır; bu köylerle karışmış olan yarı göçebe Arapların kampları ve Arapça konuşan halkın köyleriyle son bulur. Köyler daha çok düz damlı kerpiçtendir. Dağ engelinin güneyinde Zacho civarına doğru göçebelerin saldırılarının uzandığı düşünülmez, acele olarak yaptığım bu ziyaretten edindiğim izlenime göre: Hıristiyan köylünün geçimi, Türkiye'nin öteki kısımlarında olanlara göre oldukça çelişkili görünüyor diyebilirim. Çünkü burada üst üste gelen saldırılar, Müslüman ve Yezidilerin hareketleri, dolayısıyla bunların tümü, hükümetin etkinliğini azaltan kötü yönetiminden ve zulmünden çok çekmektedirler. Musul'da da büyük kasabalarda olduğu gibi halk daha çok tahıl tüketicisi ve satın alıcısı olup üretici değildir, sıkıntı büyük, çok büyüktür. Musul, Arbela (Erbil), Kerkük ve Süleymaniye'de sıkıntı, son aşamaya varmıştır; yerel bitkileri ve fiyatları düşünürsek durum başa baş ise de, Harput ve Sivas'ın güneyinde şimdi yolunu bulan buğday, doğal olarak eşit miktarda yardım sağlanmasına yetmeyecektir. Her ne kadar ilk hasat, güney bölgelerini en kısa zamanda kurtaracaksa da Dicle'den daha uzakta herhangi bir bölgeye hububatın ulaşması çok güçtür.

Musul'dan daha öteye gitmediğimden, ekilen miktar ve ürü-

nün ne olabileceği hakkında bir bilgim yok. Bağdat'ın durumu, ulaşımdan yoksun yörelerdeki gibi açlığın zirveye varmasını doğal olarak önlemiştir. Musul'dan Nusaybin'e kadar olan bölge yerleşme alanı değildir. Dicle'nin batısında köyler varsa da çok azdır. Habur ırmağına yakın, Pelschabur'dan ve seyrek yerleşim bölgelerinden geçen ve Nusaybin'e giden bir yol vardır. Fakat bu yol terk edilmiştir. Bu bölgede kaynaktan gelen su vardır. Diyarbakır'daki gibi Musul'da da geniş bir ikmal olanağı olduğuna ilişkin kuvvetli bir önyargı oluşmuştur. Fakat, mallar çok pahalıdır. Diyarbakır'ın kuzeyindeki Hani'den önceleri de söz etmiştim. Diyarbakır ile dağlar arasında 25 millik ova yoğun bir yerleşim bölgesidir, köyler düz damlı, kerpiçtendir. Buralarda oturanlar Kürt ve Ermenilerdir, genellikle Türkçe konuşulur. Piran ve Dibeneh'de, Hani'deki gibi, büyük bir ihtiyaç vardır. Arghana, küçük bir kasaba olup halkı karışıktır, her ne kadar fiyatların yüksekliği ve kıtlık hissedilmeye başlanmışsa da, durumları iyidir. Hemen hemen aynı büyüklükte olan Palu'da kıtlık vardır. Siloya gönderilen memurlar, silahlı çapulcularca püskürtülmüşlerdi. Harput'un ikmali oldukça iyidir. 55 okkalık bir kile hububatın fiyatı 90 kuruştur. Diyarbakır'da kilesi 180 okkadır. Harput'ta hububatın okkası 2 kuruştur, ekmeğinki de o kadardır. Gördüğüme ve duyduğuma göre açlık çekilen bölge, batıda Gavur Dağından Palu ve Muş'a kadar Torosların güney etekleri boyunca uzanmakta, oradan kuzeye, Erzurum'a varmaktadır. Örneğin, Eleşkirt ovası ve Van, İran sınırı boyunca uzanan bir şeritte, söylentilere göre Van'dan Başkale'ye kadar, şiddetli açlık vardır, her ne kadar Nasturi Dağlarının durumu hakkında kişisel olarak bir bilgim yoksa da, bu açlık güneye doğru uzanır. Amadia, Dohuk, Acra ve Zacho'dan Doğu Kürdistan boyunca güneye, İran sınırına, oradan doğruca çölü kateder (Tai, Obelda, Shammar gibi yerlerin kayıplarıyla ilgili olarak duyduklarımı zatıâlinize daha önce iletmiştim), Zor'a ve oradan da Halep ve Antakya'ya uzanır.

Çöldeki açlık haberleri açık seçik değil fakat, adamları Sinjar Tepeleri güneyinde bulunan bir şeyhle yaptığım konuşmadan edindiğim bilgiye göre, aşiretlerin birçoğu kendi yiyeceklerini kendileriyle birlikte çöle götürmüşler, insanların sıkıntısı o ka-

dar büyük değil. Belli başlı kayıpları hayvanları, bu kayıplar ise tek kelime ile çok büyüktür. Her ne kadar bunun yaklaşık olarak bile sayısını söylemek olanaksızsa da, bunu kişisel gözlemlerime dayanarak söylüyorum.

Kasaba halkı da köylüler gibi mantar, kök ve üzüm bulmak için çabalamaktadır ve bunların, ayakta kalabilmelerine büyük yardımları vardır. Toroslar'da kış o kadar şiddetli değildir. Bir bölümünde bir dereceye kadar kış olur ve fakat hayvanlar güneyde olduğu gibi toptan sıkıntı çekmezler. Bohtan'da da, kayıplar her ne kadar hatırı sayılır derecede ise de, büyük hayvan sürüleri gördüm, çok nefis tiftik keçileri, oldukça iyi korunmuşlar. Hemen bunun güneyinde Musul yakınında, Bağdat'tan aşağıya doğru (posta idaresinden öğrendiğime göre) Cezire, Mardin, Siverek, Urfa ve Suruç'ta zayiat, yalnızca koyun ve keçilerde değil; sığır, at ve eşeklerde de var. Posta kulübelerinde bir tek at kalmamış, Musul'dan sonra oldukça uzun bir süre yürüdüm; Diyarbakır'a kadar bir tek posta atı bulamadım. Zaptiyelerin büyük kısmı hayvanlarını yitirmişler. 300 millik bir gezide, yaklaşık her 20 milde bir zaptiye karakolu vardı ve bunlardan yalnızca altısı atlı idi.

Şırnak'ta: Burası bir kazadır, bir tek atlı yoktur. Nusaybin'in batısına doğru, durum pek o kadar kötü değildir.

Katırcılardan çoğu batıya giderek ve Halep'te çalışarak hayvanlarını korumayı başarmışlar. Genel olarak diyebilirim ki en büyük sıkıntıyı büyük kasabalarda gördüm. Burada hüküm süren tek şey, doğal olarak yoksulluk. Kasaba halkı tüketici, ovadaki köylüler (dokumacı ve sanatkârlar dışında) ise hem üretici, hem de tüketiciler. Ancak onların arasında bile büyük ölçüde sıkıntı çekenler varsa da kasabadakiler kadar değil.

Kasabalardaki bu sıkıntıyı dağlardakiler izler, burada da üretim çok kısıtlıdır. Halkın çoğu yazın iş aramak için göç etmek suretiyle yaşamlarını sürdürür. Dağ sakinleri müthiş sıkıntı içindeler. Düşünebildiğimden daha kötüsünü, belki dağlarda yaşayanlar çekmektedir. Mevsimin çok kötü olması, dağlarda büyük ölçüde dolaşmama olanak vermedi, daha sonraları bu halk, daha da fazla çekecek, paraları tükenmiş; önümüzdeki aylarda iş yok denecek derecede az, işgücü ucuz, hayatsa çok pahalı.

Kış, özellikle ovalarda istisnai bir şekilde şiddetlidir. Martın ortasında Musul'dan ayrıldığım zaman çevrede kar vardı. Harput ovasında kış var, çeşmelerden buz parçaları sarkıyor; tepelerde, hatta caddelerde bile kar var.

Ekim miktarı her yerde değişiktir, fakat birçok yerde tohumun pahalı oluşu, ekimi engellemiştir. Toprak verimlidir. Baştan savma bir ekim sistemi bile, ortalama yaklaşık bire beş verim verir ki, ekecek buğdayı olana değmez.

Musul'da her zaman ekilen yerin yarısı veya belki yarıdan fazlası ancak ekilmiştir, güneydoğuya doğru bazı bölgelerde ise çok daha az ekilmiştir. Zacho ovasında yaklaşık aynı, fakat Cezire'ye yaklaştıkça ve bölge yakınında çok daha az, sadece 1/20; Nusaybin'de 1/5, Midyat'ın birçok bölgelerinde sadece 1/3, Mardin'de belki 2/3, doğuya Urfa'ya doğru yaklaşık olarak konuşursak, Halep için 2/3 ve belki Diyarbakır için daha az. Bu sayılar, bu işte bilgisi olan Türk valileri, Baker Paşa, Binbaşı Trotter ve köylüler tarafından bana verilmiştir. Ancak bunlar, geneldir. Yalnız şu konu kuşkusuzdur ki, ekilen miktarla ortalama verim karşılaştırılırsa, arada çok büyük bir açık vardır. Darı ve benzeri çabuk büyüyen türden hububatın balardaki ekimine büyük bir umut bağlanmıştır; fakat baharın görünmeyişi, fırtınanın, karın, sisin, buzun sürekliliği ve şiddetli fırtınalar bunu engellemektedir.

Karın yavaş yavaş erimesi ve devamlı buzlanması, toprağı örten kar tabakasından beklenilen faydalı etkinin önüne geçmekte ve çok kötü bir donma olayı yaratmaktadır. Mahsul şimdi aralık ayındakinden daha kötü durumdadır, saçılan taneler kırağıdan kavrulup ölmüş, diğerleri ise hiç büyümemiştir (Mardin ve Diyarbakır arasında). Teknik görüşler ileri sürecek bir uzman değilim, fakat edindiğim kanıya göre iyi bir hasat olasılığı zayıftır. Yağmurlar başladı, ancak güneşli havadan önce 19 gün sürekli esen şiddetli rüzgâr toprağı kuruttu; bu ise, ürün için çok ciddi bir durum. Martın son haftasında Sinjar Tepelerinden Nusaybin'e kadar geniş, yaygın ve esmer bir alanda bir yeşil yaprak görmek bile pek zordu.

Hemen dikkatleri çeken açlık bir yana, gezdiğim yerlerin bü-

yük kısmı son derece yoksul koşullar içinde. Günleri iyi geçen, hükümetin baskısı olmayan, haklı şikayetlerin yapılmadığı bir tek yer görmedim. Bütün ülke, tüm olanakları ve tarıma elverişli bu şahane iklimiyle, bir harabe halinde. İskenderun üzerindeki tepelerden Diyarbakır'a bakıldığında Karacadağ'da bir tek ağaç yok, yer yer çalılıklar var. Köyler, ağaçsız ovalarda sadece çamur yığınından oluşan kubbeler halinde toplanmış; ne çeşme, ne bahçe, ne de sebze var. Kötü yiyecekler, kötü giysiler, Halep'ten Diyarbakır'a, Diyarbakır'dan Musul'a; birkaç küçük kasaba, birkaç ormanlı vadi ve dağ köyleri her yerde aynı. Yol yok, yalnızca eski harabeler, eski köprüler, harabelerin simgelediği su üstündeki yüksek yol; bir zamanların anayolu ve doğal damarı olan zengin ve asil bir toprak şimdi sadece gidiş gelişleri sağlayan bir patika ya da bu yolların daha modern harabesi durumunda. Birkaç yıldan beri reformların kısa, meyvesiz hamlesinin sonucu olarak içten ve dıştan yıkılmamış hükümet binası pek ender. Yıkılmış köprüler, harap olmuş kışlalar, viran köyler ve kasabalar, gittikçe azalan insanlar, bir göçebe aşiret fertleri, herhangi bir oranda kendi miktarlarına göre artıp gidiyor.

Zaptiye kuvvetleri çok kötü bir durumda; Halep'teki reform edilmiş kuvvetleri işitmişsinizdir. Urfa'da ve onun birçok bölgesinde sanırım üç yıldır elbiseleri yok ve bir yıldan fazla zamandır ne maaş ne de atlarının yiyeceklerini alabiliyorlar, hububat kıtlığından erlerinki de bir miktar azalmış.

Diyarbakır'da Baker Paşa, zaptiyeyi denetledi. Çok kötü giysiler içindeler, maaş yok; ne disiplin, ne teşkilat var. Anlatılmayacak kadar kötü şartlar altında Zor'un bir kazası olan Viranşehir'de erler maaş, yiyecek bedellerini alamıyorlar, halen ağızdan dolan toplarla silahlandırılmışlar. Halep ve Diyarbakır vilayetlerinde genellikle silah olarak karabinalar var, ancak cephaneleri yok. Mardin, Siirt, Cezire, Midyat, Nusaybin (silah yok, kılıç var) Nahrvan, Dohuk, Zacho, Tel Adin Samiel, Musul da aynı; genellikle 5 ayla, 15 aylık maaşları gecikmiş, kıtlık dolayısıyla hayvanlarla, erlerin kısmen veya tamamen istihkakları kesilmiş. Musul bölgesinde süvarilerin çoğunun hayvanları yok. Bağdat zaptiyesinin üniforması var ve winchesterlerle donatılmışlar, an-

cak küçük bir kısmı böyle; Musul, Diyarbakır, Halep ve Harput dışında kalanları sivil elbiseli gördüm. Birçoklarının 4 yıldan beri üniformaları yok. Oldukça uzun süren son gezim sırasında konuştuğum her zaptiye istisnasız hükümetini ve subaylarını ayıpladı. Yüksek dereceli subaylar her zaman maaşlarını alabiliyorlar, bundan başka elbise, maaş ve tayin bedeli gibi konularda erleri soyuyorlar. Bunları söyleyenlerin büyük çoğunluğu Türkler ve doğru, mantıklı düşünen insanlar. Bu ülkenin oldukça geniş bir kesiminde seyahat eden herhangi bir kimseye çarpıcı gelen ve gözden kaçmayan bir nokta, yalnızca jandarmanın yeniden teşkilatlanması ve görevinin saptanmasının zorunluluk olduğu değil, aynı zamanda sayısında da hatırı sayılır bir artışın gerekli oluşudur. Gerçekte jandarmanın sayı bakımından yetersizliği, iyi askeri karakollar kurmak yoluyla karşılanabilir. Bunlar asker ama ne jandarma ne de polis. Atlı erlerin bugünkü görevleri, postayı taşıma ve koruma, gezginleri koruma, vergi toplama gibi düzenli yürütülmesi gereken ödevlerdir. Yaya olan erler de, hapishanelerde gardiyan, hükümet binalarında muhafız hizmetini yürütürler. Ayrıca bu yaya erler, kasabalara muhafız ve resmi görevlilerin hizmetkârlığı gibi işlere verilirler. Ancak bu askerlerin sayısı, ülkenin gereksinimlerine göre gülünç denilecek ölçüde azdır.

Yerel hükümetin yetkisinin itibari ve gayri ciddi olduğu hakkındaki kanı, ülkenin bugünkü durumunda, belki de kesinlikle ihtiyaç duyulan güvenin tümden kaybolmasını sağlamıştır.

Ülkenin birçok yöresinde hükümetin otoritesi, varla yok arası bir durumdadır. Musul yakınında Semiel, Dohuk, Zacho, Hacı Bayram, Çermik, hatta Cezire'de kaymakam ve idareciler ne vergi ne asker toplama işiyle, ne de devamlı olarak ortaya çıkan yerel sorunlarla etkin bir şekilde uğraşırlar. Olayları hep hoşgörüyle karşılarlar. Nusaybin'de de durum aynı, Michad ve Hassan Kef'te asker bulunması nedeniyle şimdilik sükûnet var. Siirt ve Cezire arasındaki dağlıların, yönetimle alay ettiklerine tanık oldum. Hani ve Palu'da da aynı.

Dersim bölgesinin sınırında da bu gibi olayların uzun zamandır kurallaştığını zatıâliniz de bilirsiniz. Hükümete lanet eden sa-

dece zaptiye değildir. Suruç yakınındaki Mezopotamyalı köylüler, Osmanlılardan açık bir şekilde nefret etmektedirler. Kürtler, Araplar, Ermeniler, Jacobiteler (Yakubiler), Geldaniler (Kildaniler), hepsi egemen olan ırktan nefret etmektedirler. Türkü seven kimse görülmemiştir. İdare etme ruh ve şevkine sahip olabilmek için sadece onları ezen boyunduruktan kurtulmalarını beklemektedirler. Türklerde, sınırlı ölçüde de olsa, organize ve yönetim gücü veya inisiyatif, cesaret veya birleştirme, toparlama gibi niteliklerden hiçbirini göremedim ve daha önce zatıâlinize arz ettiğim düşüncelerimi tekrar edeceğim. Kışkırtma ve entrikalarla, İstanbul'dan kaynaklanan nedenler dışında Osmanlı hükümetinin, vilayetlerde görülebilecek herhangi bir iç sorun ile baş edebilmesi için uzun yıllara ihtiyacı vardır.

Donald Kinnear'ın kitabında zatıâlinizin ve başkalarının çalışmalarında, Kürdistan'da yavaş da olsa bir ilerlemenin hissedilir gibi olduğunun kaydedildiği o yıllardan bu yana maddi refahın çok gerilediği görülmektedir.

Buharlı gemi ve telgraf gibi yeni buluşlardan hükümet faydalanmış ve eline oldukça büyük bir ek güç geçmiştir. Ancak korkarım ki hükümet bunu, özellikle kötü idare ve baskı için kullanmıştır. Buharlı gemi acentaları aracılığıyla bazı ithalatın ucuzlaması, halka hiçbir şey veya pek az şey getirmiştir. Eskiden halkın, protesto etmek ya da ayaklanmak için bir araya gelmesi, şimdikinden çok zaman alıyordu. Çeşitli konsolosların bulunduğu bugünkü durum dışında halk küçük ıstıraplarını anlatmak için bile pek az imkanlara sahipti. Müslümanların durumuna gelince, İslam'daki birlik ruhu ve bağnazlık mayası, hükümetin ve hocaların elinde, onları konsoloslardan uzak tutmak için yeterli bir güç idi.

Konsoloslar seyahat ederlerken, Müslümanlar da Hıristiyanlar kadar şikayetlerini aktarmaktadır. Ama yanılmıyorsam, bir konsolos, Ermenilerin ıstırabının dile getiren 10 dilekçe veya istek alıyorsa Müslümanlardan bir tane almaktadır ve aradaki fark çok büyüktür.

Öte taraftan hükümetin, bir yerde olan ayaklanma veya kaynaşmayı haber alması önceleri haftaları, ayları buluyordu. Ama

şimdi her an haber alabilecek durumda olması gereken bir imparatorlukta, coğrafi yapı dolayısıyla kara ulaşımı yokluğu bir an önce çözümlenmeli. Aksi halde çok ciddi sonuçlar doğabilir.

Hükümetin, ayaklanmaları ilk aşamasında bastırmadaki uyuşuk davranışı, olayı yapanların istedikleri gibi genişletmelerine olanak vermektedir. Son olarak başlık parasıyla ilgili olduğu gibi, bu önlem öğütlenebilseydi, kuşkusuz birçok bilgili hakim uzun süre ıstırap çeken halkın buna daha fazla tahammül edemeyeceklerini ilan ederlerdi, fakat şimdiye kadar hayret verici bir bekleyiş yeğlendi.

Türkiye'deki halkın olaylarla ilgili bilgisizliği çok büyüktür. Son birkaç hafta içinde Türkiye'nin Rusya ile şu anda savaşta olup olmadığı hakkında bile köylülerin sorularıyla karşılaştım. Kamuoyunun varlığından söz edilemez. Bunun oluşmasına, yön vermede ve gelişiminde basının etkisi, belki Ermeniler arasındaki hariç, çok az hissedilir. Herhangi bir gezginin yalnızca 40.000 veya 50.000 kişilik bir kasabaya gelen çok az sayıdaki postayı görmesi, modern basının olağanüstü gücünden kamuoyu oluşturmada ne kadar az yararlanıldığını anlamasına yeter. Köylerde gazete pek ender okunur. Eğer ulaşım iyi, eğitim daha yüksek ve daha yaygın olsa, basınla kamuoyu oluşturulsa ve Doğulu herkes teker teker gazete okumaya düşkün olsaydı, genel memnuniyetsizlik ve hükümeti beğenmeme o kadar büyük olurdu ki, ya hükümet kökünden ıslah olurdu ya da yıkılırdı.

Türkiye, No: 23 (1880), s. 183-190, No, 99/1

No: 343
Yüzbaşı Everett'ten, Binbaşı Trotter'e
No: 10 Siyasi, Gizli
ERZURUM, 12 Mart 1880
(Dışişlerinde alındı, 9 Nisan)

Siyasi ve gizli 4 sayılı yazımda sözünü ettiğim Reşit Bey, 15 gün önce Erzurum'a geldi. Sizin de çok iyi tanıdığınız zenginliği ve nüfuzuyla bilinen Tastamaji adlı bir Ermeni'nin evinde kaldı. Burada Rus Konsolosuyla buluştu. Ondan sonra Timar'a döndü. Pasin kaymakamının bana söylediğine göre, Reşit Bey Rus

Hükümetinden 15.000 sterlin almış ve bunun 1500'ünü Pasin bölgesinde harcamıştır.

Bu parayı alanlardan birinin söylediğine göre ne faiz, ne makbuz istiyorlar, ne de belli bir sürede ödenmesi için şart koşuyorlarmış. Bu bölgedeki halkın beyinlerinin zehirlenmesinde Reşit Bey yalnız değildir. Babo Efendi adında oldukça zengin ve nüfuzlu birinin, bir süre önce Rus hükümeti ile yazıştığından kuşkulanılmıştı. Valinin elinde, hem adı geçenin düşüncelerini, hem de ona katılan başkalarının çabalarını açıkça kanıtlayacak 8 belge var. Benim 9 sayılı siyasi yazımda, bu kişinin asker alma komisyonuyla ilgili olayda suç ortağı olarak mahkûm edildiği belirtilmişti. Şimdi adaletten kaçarak Pasin ovasında saklanıyor. Babo Efendi, Rus işgali sırasında Pasin kaymakamlığına atanmıştı.

Kendisinden kuşkulanılan üçüncü kişi de Pasin Ermeni papazıdır. Rusya'dan yana daha kaç kişi vardır bilemiyorum. Ancak Rusların, şimdiki yoksulluktan ve hükümetin onlara yardım edememesinden faydalanarak, kendileri açısından olumlu bir etki yaratmak için ciddi girişimlerde bulunmakta olduklarına inanıyorum. Bu nedenle zaman yitirmeksizin bu bölgeye yetişememekten endişeli idim. Tarafımdan yapılan para dağıtımının bir ölçüde Rus girişimini dengelediği kanısındayım.

F.0. 424/106 269-270, No: 138

No: 344
Yüzbaşı Everett'ten Binbaşı Trotter'e
ERZURUM, 20 Mart 1880

Pasin'den döndüğümden beri dikkatim, bu şehrin gittikçe artan sıkıntısı üzerinde toplandı. Onu düşündüğümden çok daha kötü durumda buldum. Halk ekmekle hiçbir benzerliği olmayan, kara bir karışımı yiyerek yaşıyor. Birçok kez yapılan incelemelerde bu maddenin de sürmeli buğdaydan yapılmış bir un olduğu, zararlı olmamakla beraber, uzun süre yenirse dizanteri yaptığı anlaşılmıştır.

Dün valiye, benim başkanlığımda, ikisi onun ikisi de benim tarafımdan seçilecek 4 kişilik bir komisyon kurulmasını öner-

dim. Sanıyorum bu öneri kabul olundu. Aynı zamanda dün ilk dağıtım olarak, çok yoksul olduklarına inandığım çeşitli mezheplerden 650 kadar kişiye para verdim. İstanbul'daki Ermeniler buradaki arkadaşları için iyi çalışıyorlar. Dün alınan bir telgrafta açıklandığına göre, 700 sterlinlik bir yardım toplanmış.

Türkiye, No: 23 (1880), s. 116, No: 68/1

Ek-5
Yüzbaşı Clayton'dan, Binbaşı Trotter'e
VAN, 2 Aralık 1879

Rus Konsolos muavini Binbaşı Gamsaragan'ın bana söylediğine göre, Şaddak (Çatak) bölgesinden 15.000 aileyi temsilen bir heyet kendisine başvurarak, Rus uyruğuna geçmek istediklerini bildirmiş, konsolos kendilerine bu başvuruyu kabul edemeyeceğini, ama merkeze rapor edeceğini söylemiş. Binbaşı, bahardan önce Osmanlı ülkesindeki durum hatırı sayılır ölçüde değişmezse, o zaman çok ciddi olaylar olabilir dedi.

Reform komisyonu üyesi Yusuf Paşa ile Serkis Efendi buraya geldiler ve dün Sultan'ın bu konuda fermanını okudular. Bana söylediklerine göre, seyahatleri sırasında özellikle Muş başta olmak üzere durumu çok kötü görmüşler. Serkis Efendi bunu, "Tam bir anarşi" olarak nitelendirdi. Burada 12 gün kaldılar ve bu süre içinde 5 Hıristiyan öldürüldü.

Yusuf Paşa'ya, Van'daki durumu sadece denetleyip İstanbul'a rapor etmek üzere talimat aldıklarının doğru olup olmadığını sordum. Sorumu yanıtlarken, iş yapmak için bazı yetkileri olduğunu ve bu yetkileri aşan işlerde de İstanbul'a rapor vermek zorunda olduklarını söyledi.

Üç gün önce Makastar Çilingirof'u gördüm. Bu adam, Şeyh Ubeydullah'ın yakın dostudur. Şeyhin, Türk hükümetine karşı ayaklanmadığını söyledi, işin aslı şöyle imiş: Şeyh köyünü yağmalayan bir Kürt aşiretini cezalandırırken, askerler işe karışınca kendisini savunmak zorunda kalmış.

Musul'dan gelen birliklerle Şeyhin oğlu Abdülkadir arasındaki çatışmayı, Çilingirof şöyle anlattı: Birliğin komutanı, geçen üç

yıllık birikmiş vergileri ister. Abdülkadir zaman ister, subay da bu öneriyi kabul etmeyince, genç ve fevri bir adam olan Abdülkadir babasının onayını almadan ve onun bilgisi dışında topladığı 500 kişiyle askere saldırır.

Bu Çilingirof'un demesidir, iyi bir karaktere sahip değildir; oysa Şeyhin, bağımsız bir prens olabilmek için Türk idaresinden kurtulmak amacıyla gayret sarf ettiği yolunda yığınla kanıt vardır ve Türk hükümeti için bu adam devamlı bir tehlikedir. Ama Türk hükümeti onun bu açıklamasını uygun görüp onu överek, dahası yücelterek sakin tutmaya çalışmaktadır.

Çilingirof bana, Maruk Nasturi Metropolü Mar Yusup'tan bir mektup getirdi. Bu mektupta Türk birliklerinden şikayet edilmekte; askerin üç yıllık birikmiş vergileri istediği, köylünün de vereceği hiçbir şeyi olmadığı için, parayı veremedikleri, askerlerin de istediklerini alamayınca köyleri talan ve tahrip ettikleri belirtilmektedir. Ancak Mar Yusup, Şeyhin en yakın komşusudur, onunla devamlı ilişkidedir. Bu nedenle bu sözleri ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu satırlar, Şeyh tarafından, kendisiyle Türk yetkilileri arasında cereyan eden görüşmeyi desteklemek amacıyla dikte edilmiş olabilir.

Ek-6
Yüzbaşı Everett'den, Binbaşı Trotter'e
5 Aralık 1879

Geçen ayın 25'inde İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinden aşağıdaki teli aldım.

Tarabya 24 Kasım

Geghi'deki bazı temsilcilerden, adaletin kötü uygulandığını ve bahtsız durumlarındaki umutsuzluklarını belirten bir telgraf aldım. Onlara sabırlı ve sadık olmalarını telkin etmeye çalıştım. Çünkü Sultan'ın gelecekte onların korunması için önlemler almakta olduğunu biliyordum. Aynı gün vali, Geghi sorununun olabildiğince ve hızla sonuçlandırılabilmesi için, konseye buyruk verdiğini söyledi. Mahkeme Genel Müfettişi Nafiz Paşa, aşiret

reislerinin mahkemelerinin geçen ayın 29'unda başlayacağını, bu ayın 3 ila 8'inde bitirileceğini söyledi. Fakat bu istek gerçekleşmedi. Bu sırada vali, İstanbul'dan, Geghi halkının İngiliz büyükelçisine başvurduğunu bildiren bir tel almış. Bu telde Sultan'ın davanın 10 gün içinde bitirilmesini istediği bildirilmekteymiş. Bunun üzerine adalet mekanizması tekrar dönmeye başlamış ve bana kararın 10 gün içinde verileceğine ilişkin söz verilmişti. Ancak ne yazık ki bu karar, hemen uygulanmaz. Çünkü, öncelikle beylere verilen ceza, çok hafiftir; ikincisi, buradaki mahkemenin adil olmadığını İstanbul'a tellemişler. Bunun üzerine Babıali, beylere, kendilerine verilen ceza için istinaf (temyiz) mahkemesine başvuru hakları olduğunu bildirmiş. Yetki ile söyleyebilirim ki, niyetleri budur. Belirtmeye gerek görmüyorum, çünkü bu yolları denemelerine izin verilirse, adalet gerçekleşmeyecektir. Mahkeme üyelerinin beylerden yana olduğu bilinen bir konudur. Aslında bu anda Babıali'nin baskısıyla onlar harekete geçmişlerse de, eğer beylerin kurtulmaları için bir kılıf hazırlayabilirlerse, bunu yapmaktan hiç çekinmeyeceklerdir.

Bu geciken adaleti sağlamak amacıyla, beylere verilen hükümleri temyize hakları olmadığı yolunda, Sultan'a telkinde bulunarak onun hükümranlık hakkını kullanmasını sağlamaya gerek duyulacağını sanırım. Eğer bu yapılmazsa, bu dava bitmez. Çünkü istinaf mahkemesi kararına da itiraz ederlerse, iş İstanbul'da temyize gelir. Kaldı ki amaçları, Avrupa politikasında kendilerine yardımcı olacak bir değişiklik oluncaya kadar zaman kazanmaktır. Eğer yüksek mahkemeye başvurulursa ve kabul olunursa, buradaki etkisi çok kötü olur. Geghi davasının arkasında, aylardır sonuçlanması için beklenilen Bayburt davaları var.

Eğer bu işten temyizde sıyrılmanın bir yolu olduğunu bu beyler de anlarlarsa, Bayburt halkının adaleti sağlama şansı çok azalır. Beylerin böyle bir hareket tarzı uygulamalarına izin vermek de rezalet olur. Bu, onların uzun zamandır bu vilayetlerde yaptıkları haksızlıkların, mahkeme yoluyla en sert şekilde cezalandırılmalarını önleyerek, onlara ödün vermek demektir. Örnek olay komisyonca yapılmış, onların suçlarında da örnek kanıt mevcuttur. Bütün kent ve kırsal bölge, Geghi beylerinin davasını gözlü-

yor. Burada halk hükümete yapılan baskıdan bütünüyle haberdar olup, İngiliz müdahalesinin sonucundan dolayı, eskisinden daha fazla ilgiyle davayı takip etmektedir. Bu anda beyler, dış görünüşüyle, çok kötü durumdadırlar.

Davaya bakmaya zorlanan mahkeme, daha uzun zaman hüküm vermekten kaçamaz. Fakat oyun bitmeyecektir. Hüküm ilan olunur olunmaz, onun genel temyizi olacaktır. Beyler tekrar nefes alacaklar ve halk da hem İngiliz müdahalesinin, hem de Babıali'nin Erzurum'da bir işe yaramadığı kanısına varacaktır. Bu bakımdan en içten dileğim, mahkeme kararı temyiz edildiği zaman, bu açık kapının kullanılmaması için kuvvetli etkinin yapılmasıdır. 3 numaralı politik yazımda da üstü kapalı söz ettiğim gibi, Geghi kaymakamından, kendisini yerinden oynatmak için bir komplonun tezgâhlanmakta olduğunu bildiren bir mektup aldım. Benden kendi durumu için müdahale etmemi istiyor. Aynı şekilde bir başka mektubu da Rus konsolosuna göndermiştir. Kopyasını iliştirdiği, Müslüman ve Hıristiyan halk tarafından yazılan bir dilekçe de valiye gönderilmiştir. Bu dilekçe, bütün bölge halkının durumu nasıl değerlendirdiğini açıkça göstermektedir.

Mozlu'dan Murat'ın, kazara birini vurduğu için Şanus kaymakamı tarafından zincire vurularak 45 gün içerde kaldığını, bazı zorluklardan sonra tahliye ettirebildiğimi bildirmek isterim. Bu kaymakamın karakteri hakkında size bilgi vermeye gerek yok, çünkü onun çok tutucu ve iki taraflı oynayan biri olduğunu biliyorsunuz, fakat bu durumda onun buradan gitmesi için pek az şans görüyorum. Ancak üzerinde ısrar gerekir.

Kaymakamın, Protestan öğretmeni Murat'a yaptığı muameleyi bütünüyle yasadışı buluyorum. Zira kaymakam, önce Erzurum'a soruşturma raporunu göndermedi ve onu yargılanmadan hapsetti. Dahası, hükümetten izin almaksızın onu zincire vurdu. Bu açık kanıtlar valinin önüne serilerek İskender Bey'in gönderilmesine ikna edilmesini temenni ederim.

Beyazıt'tan, buğday kıtlığı dolayısıyla çekilen sıkıntıyı bildiren çok kötü bir rapor aldım. Buğday fiyatı çok fazla, kilosu 666 kuruş, buna rağmen bulunamıyor. Bu bölgede buğday ekilmiyor. Eleşkirt'te durum o kadar kötü değil, fakat büyük yoksulluk var.

Molla Süleyman'da 13 aile hemen hemen açlık içindedir.

Yani mutasarrıf, Kürtlerin yağmalarını önleyerek halkın ıstırabını hafifletecek bir önlem alacağa benzemiyor. Netice olarak sancak, sonbaharda gördüğümden daha beter durumdadır.

Erzurum civarında buğday satılıyor, anladığıma göre bir şirket kışın pahalı satmak üzere buğdayları şimdiden alıyor. Bu kötülüğü durdurmak mümkün değil. Babıali, vilayetten acele çok miktarda para istemektedir. Bu mutlak zaruret karşısında vilayet parayı temin araçlarında dürüst olamaz.

Ek-7
Geghi Müslüman ve Hıristiyan Halkından,
Erzurum Valisine Dilekçe
GEGHİ, 22 Kasım 1879

Sayın Erzurum Valisi,

Sultan'ın en büyük isteği uyruklarını güvence altında bulundurmak, onların bilimde ve güzel sanatlarda ilerlemesine gayret etmek, huzur içinde olmalarını sağlamaktır. Sizin de isteğiniz ancak bu olabilir. Sonuca ulaşmak, halkın alışkanlıklarını, yasa ve tüzüklerini iyi bilen yetkili kişilerin atanması ile olabilir. Çok iyi bilinmektedir ki, Geghi kaymakamı, bu mevkii bir yıldır korumakta, adil davranmakta, kesinlikle rüşvet yememekte, kendi rahatını düşünmeksizin halkı için çalışmakta, hükümetin gelirini arttırmak için elinden geleni yapmakta ve bu geliri emniyette bulundurarak, uygun bir bölümünü makamınıza göndermektedir. Biz şimdiye kadar devletin onurunu böylesine koruyan ve halkın rahatını sağlayan bir kimse görmemiştik. O, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında hiçbir zaman ayrım yapmamış ve bize daima dürüst ve barış içinde olmamızı öğütlemiştir. Onu, bu davranışlarından dolayı ödüllendirmek gerekirken, Erzurum'da kötü niyetli bazı kişiler onun aleyhinde bulunmaktadırlar. Onu Hıristiyanların koruyucusu olarak suçlamakta ve her gün işinden atılmasını istemektedirler. Sonunda onu görevden alarak yerine Tercan dan Süleyman Bey adında birinin kaymakam vekili olarak atanmasını kararlaştırmışlar. Umut ediyoruz

ki, Sayın Valimiz idarede usta, eşitlik içinde çalışan böyle bir kimsenin görevden alınmasına izin vermeyecektir. Kaymakamımızın görevden alınacağından tamamen emin değiliz. Bununla birlikte, zatıâlinizden bu gibi bir davranışı önlemenizi istirham ediyoruz. Bütün bunlara karşın, şayet o görevden alınırsa bütün Geghi sakinleri, Müslüman ve Hıristiyan, uygun görülecek bir zamanda, kaymakamımızın yerinde kalması için size de, Babıali'ye de dilekçe ile başvuracağız.

İmza: 53 Türk, 41 Ermeni

Ek-9

Yzb. Clayton'un, Van'daki Reformlara İlişkin Raporu

Ermeni İmparatorluğu'nun bir parçası olan Türk Asyası vilayetlerinde şimdi birçok ırk yaşamaktadır. Bunlar, Türk, Nasturi, Kürt, bir kısım Çerkes ve öteki Müslümanlardır. Dr. İssaverdenez'in 1847'de Venedik'te yayımlanan Ermeni tarihine göre Türk Ermenistanı'nda 5 milyon kişi yaşamaktadır ve bunların 2 milyonu Ermenidir. Nasturiler 250.000 ile 500.000 arasındadır. Böylece Hıristiyan nüfus, bütünün yarısına varmaktadır. Geri kalanlar Türk-Kürt ve başka ırklardır. Aynı yazara göre, Türkiye'nin geri kalan kısmında 550.000, Rusya'da 1.200.000, İran'da 170.000, Batı Avrupa'da 35.000, Hindistan ve Doğu'da 25.000, bütün bunları toplarsak, bütün dünyada yaklaşık 4 milyon Ermeni vardır.

Reform sorununu ve politik sonuçlarını düşünürken, Ermenilerin ulusal duygularını gözden uzak tutmamak gerekir. Onlar geleneklerine bağlı, vaktiyle büyük bir ulus oldukları bilinciyle, yine öyle olmayı istemektedirler. Eğer onlara huzur ve refah verilebilseydi, dışardan buraya akın edecek olan Ermeniler, her ne kadar bir zamanlar Türk idaresi altında güven ve gelişme içinde olmalarından memnun idilerse de, şimdi hepsi yurttaşlarını yeniden bir ulus olarak canlandırmak iddiası ile dolu olarak sonunda bağımsız devlet kurmuş olabilirlerdi. Bunun, Rusya üzerindeki etkisi ne olur? Bağımsız bir Ermenistan yaratma hareketine, Rusya'nın aldırış etmeyeceğini varsaymak güçtür. Görüldüğü gi-

bi Rusya'da kalabalık bir Ermeni topluluğu ve bir zamanlar Ermenistan olan hatırı sayılır büyüklükte toprakları var. Ermenistan'ı tekrar canlandırmak için bu topraklar geri istenilebilir, eğer kabul olunmazsa, buradakiler Türkiye'de bağımsız bir Ermenistan kurabilmek için Türkiye'ye göç edebilir. Bu göç onların gelişmesini sağlar ve devlet kurulduğu zaman da onu güçlendirir. Ayrıca böyle bir devlet, Rusya'nın böyle güneye doğru ciddi bir ilerleme isteğinde olduğunu kabul ettirecek bir sebep varsa, biz onun güçlü ve bağımsız bir Ermenistan kurulmasına engel olacak çabalarına hazır olmalıyız. Rusya, şimdiki kötü idareyi entrikalarla sürdürmeye gayret eder ve böylece umutsuzluğa düşen Ermenistan'ın kendisine başvurmasıyla ona sahip olur; örneğin, ya sinsice yaltaklanarak sonunda kurulan devlette parti kavgalarını filan körükleyerek, kendi müdahalesine gerek duyulacak bir anarşi yaratır.

Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölümünde ne yapabilir diye karara varılırken, bu iki nokta akılda tutulmalıdır: Bağımsız bir Ermenistan'ın dahili gelişmesini garanti edebilecek şekilde gözetilir. Bu endişemizin temelsiz olduğunu umut etsek de tehlikeye karşı gerekli dikkati göstermeliyiz.

Bu iki hedeften birincisi, ancak bir veya iki biçimde sağlanabilir. Ermenileri, kendi sistem ve hükümetleri içinde eritmek için Türkler yerleşmiş sistemlerini bütünüyle değiştirecekler, böylece Ermeniler ilerlemenin en iyi yolu olarak imparatorluğun devamını kendileri isteyecekler, ya da Asya'daki idaresinin yerini İngiltere veya uluslararası himayeci başka bir otorite alacaktır. Bu otorite, hükümette merkezi makamlar için Ermeni isteklerine kapıyı açacak, böylece Ermeniler kendi özel yurtlarında homojen, fakat nispeten zayıf bir prenslik olmaktansa, karışık durumda olmalarına karşın, büyük ve kuvvetli Küçük Asya Devleti'nin liderleri durumuna gelmelerinin daha uygun olacağını düşünebileceklerdir.

Sunacağım nedenlerden ötürü Türk idaresinin değişeceğine inanmadığımdan, Ermeni devletinin ortaya çıkmasını önlemek için benim düşünceme göre, Küçük Asya'da dirlik düzenlik sağlamaya çalışırken, İngiltere ve Avrupa'ya düşen seçenek, pratik-

te çok kısa bir sürede Türk hükümetinin baştan atılmasını gerektirecektir.

Türk hükümetinin yaşaması isteniyorsa ve eğer bu olabilecekse, Küçük Asya'nın refahı sağlanırken, ileride er geç bağımsızlığını isteyecek Ermeni milliyetçiliğinin gelişeceği de düşünülmelidir. Bugünlerde Ermenilerin iktidar gücünün olmayışı ve Ermenistan'da ırkların karışık bir durumda bulunmaları nedeniyle, bu tehlike mümkün olduğu kadar kırılmalıdır. Yapılacak reformlar öyle tanzim olunmalıdır ki, hem Müslümanların, hem de Hıristiyanların içinde parti çekişmeleri gibi tutucu tehlikelere karşı koruyucu güçlü bir yürütme organı bir süre için devam ettirilmelidir. Aynı zamanda bir yandan Kürtleri disiplin altına alırken, öte yandan da dışarıdaki politik eğitimi yaygınlaştırarak, gerçek kuvvetin nasıl olacağı, bölünmenin tehlikesi, alçakgönüllülük ve hoşgörü ihtiyacı üzerinde halk eğitilmeli ve yavaş yavaş yetki ve yürütmeye alıştırılmalıdır. Bunu yaparken halkın karışık olması nedeniyle zorluklarla karşılaşılacaktır. Osmanlı (Türk) halkının, Küçük Asya'nın başka bölgelerine göç etmelerini, buna karşın Ermenilerin bu yöreye aktarılmalarını teşvik etmenin büyük faydası olacaktır. Eğer bu iş sessiz sedasız yapılabilirse, geriye Kürtlerle Nasturiler kalır. Kürtler, Ermenilerle kader birliği etmeye teşvik edilmelidir. Serbest bir eğitimle aralarındaki dini nefret yumuşatılmalı, bu iki ırk bütünleştirilmelidir. Ancak ilkin Kürtler güçlü bir disiplin altına alınmalı ve sükûnet içinde yaşamak zorunda bırakılmalıdırlar. Eğitim mümkün olduğu kadar onlar arasında yapılmalı, eğer onları sakinleştirici önlemler giderek istenildiği gibi sonuçlanmazsa, eğitimin hiç olmazsa onları hükümete katılabilecek ölçüde birer iyi vatandaş yapacağı umulabilir. Belki de onlar son zamanlarda iyice artan Müslüman bağnazlığı nedeniyle Hıristiyan olurlar. Kürtlerin kökeninde Hıristiyanlarınkine benzeyen birçok gelenekleri vardır. Son zamanlara kadar Kürtler, Hıristiyanlarla dosttular. Dahası Ermeniler, Kürtlerin de kendi ırklarından olduklarına inanırlar. İlkin, Kürtlere bazı bölgeleri ayırmak, buradaki Hıristiyanları başka yerlere sevk etmek ve komşuları rahatsız etmedikleri sürece onları bağımsız olarak bırakmak çok faydalı olabilir. Aynı zamanda onla-

ra Hıristiyanlığı aşılamaya ve aralarında eğitim yapmaya çaba gösterilmeli, eğer burada başarı sağlanamazsa toprakları işgal edilerek boyun eğmeleri ve uslu durmaları sağlanmalıdır.

Yine, Türk yönetimi altında bu önlemlerle hemen Ermenilere özerklik verilmesinin yaratacağı tehlikeden kaçınılmalı, ancak ileride kanımca Türkiye'nin parçalanması kaçınılmaz olduğundan, o zaman Ermenilerin ayrılarak bağımsız bir devlet kurması için halk hazır olmalıdır.

Birbirine karşı topluluklarca bu devletin parçalanmaması ve bunun sonucunda Rusya'ya işgal fırsatı verilmemesi bakımından, hükümet kurulduktan sonra bir süre hükümete İngiliz ve Avrupa kontrolü sağlanmalıdır. Bu kontrol, yeni devlet ayakları üzerinde durabileceği zaman geldiğinde yavaş yavaş kaldırılmalıdır.

Bundan sonra yapılacak iş, bu programı uygulayabilmek için yapılacak reformların nasıl olacağını düşünmektedir.

Buna karar vermeden önce, bugünkü kötü yönetimin sebepleri ile, halkın yoksulluğu üzerinde durmak gerekir. Nedenler, iki bölüme ayrılabilir. Biri, bütün ülkeyi ve halkı etkileyenler, ikincisi de yalnızca Hıristiyanlara yönelik olanlar.

Birinci bölüme şunlar girebilir:

Birincisi, bütün adaleti lekeleyen ve vergi toplamada eşitsizliğe neden olan, genel kural durumuna gelen, resmi rüşvet;

İkincisi, hükümet hizmetinde durgunluğa ve işleri oluruna bırakma isteğinden kaynaklanan modern Türk'ün özelliği olan tembellik;

Üçüncüsü, alt ve üst kademeler arasındaki sempatiyi öldüren genel egoistlik. Böylece üstün astını, hakkı olmadığı halde küçük görmesi ve onların nesi varsa alması.

İkinci bölüme girenler:

Birincisi, Hıristiyanlığa karşı nefrete dönüşen dinsel tutuculuk; ikincisi yönetimde egemen ırkın (Osmanlı'nın) üstünlüğünü tehlikeye sokmamak için Hıristiyanları aşağıda tutmaktan doğan Hıristiyan kıskançlığı.

Bunlara eklenebilecek bir başka neden de mali zorluk denilen acıklı durumdur. Memurların yetersiz maaşları, bu nedenden

kaynaklanmaktadır. Polise, askere ödeme yapılamadığından, bu insanlar rüşvete ve her türlü yasadışı işlere yönelmektedir. Bu durum, bizzat ikinci bölümdeki nedenlerin bir sonucudur. Türk hükümetinin tembelliği ve lüks sayılabilecek büyük miktarlara ulaşan para israfı, gelirin büyük bölümünün resmen uygunsuzca kullanılarak yenmesi, ticaret ve madenlerdeki girişimlerin Hıristiyanlara yasaklanmasından doğan kıskançlık ve nefret, hükümetin kötü işleri nedeniyle mal güvensizliği, tarım ve ticaretteki ilerlemeyi sınırlama da söz konusudur.

Reformların nasıl yapılacağını düşünürken, zararlı etkilerin gücünü ve onların üstesinden nasıl gelineceği üzerinde de açık bir fikre sahip olmak gerekir.

Birinci bölüme giren kötülükler, rüşvet, tembellik ve egoistlik, Türk resmi sistemine iyice işlemiştir. Uzun bir zaman geçmedikçe, şu ya da bu biçimde kökü kendiliğinden kazınmaz. Aydın ve namuslu Türkler de vardır. Fakat bunlar azınlıktır. Ayrıca bunların etkileri aksi karakterdeki kitlelerce yok edilir, sesleri kesilir. Her ne kadar zamanında onların örnekleri genel bir iyileştirmeye imkan verebilirse de, bu iş uzun bir zaman ister. Şu andaki sıkıntılar o kadar ağırdır ki, böyle uzun ve sonunun ne olacağı bilinmeyen bir süre beklemeye olanak vermez. Düzeni hemen iyileştirebilmek, ancak bugünkü sistemin yıkıcı yönlerini görecek ölçüde aydın, yeraltı çevrelerinden kendisine yapılacak saldırılara karşı koyabilecek kadar güçlü, dürüstlüğü ve iyi karakteri kanıtlanmış, yanında çalışanlara karakteriyle örnek olabilecek ve onları aydınlatacak kimseleri çeşitli görev yerlerine atayabilecek bir hükümdarla olabilir; tek yol budur.

Fakat mali sıkıntı, böyle bir hükümdarı bile rahatsız edebilecek durumdadır. Kuvvetli bir idarenin, savurganlığı ve gereksiz harcamaları büyük ölçüde frenleyeceği doğrudur. Reform edilmiş bir idare ile kısa zamanda resmi iflaslar durdurulabilir; mal güvenliği ve teşebbüsleri yasal yollardan teşvik edilerek memleketin zenginliği ve gelirin artması sağlanabilir. Ancak memurların ve askerlerin maaşları dolayısıyla artan harcamaları karşılayabilmek ve geliri arttırabilmek için, uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Bütün tasarruflar yapılsa, bu zaman da kısalsa bile, yine

de dış yardım gereklidir.

İkinci bölümdeki kötü durumlara gelince; önce Hıristiyanlığa karşı olan dini düşmanlık gelir. İslam dininin şimdi var olan kişilere inanç özgürlüğü tanımadığı hatırlanmalıdır. O kendisinden olmayanı mahkûm eder, bilinçlenmeye karşıdır. Çünkü onun gücü körü körüne önderlerinin arkasından giden, hoca sınıfından kişilerdir. Bu bakımdan hocaları eğitmek ve aydınlatmakla, ya da Hıristiyanların içinde bulunduğu şartları iyileştirmek suretiyle, hocaların Müslümanlıkta tuttukları yeri zayıflatmaya yönelik bütün önlemler, onlar için kabul edilemez ve üzerlerinde uzlaşılmaz şeylerdir. Sultan, halife olarak kendisini Müslümanların dini önderi gördüğünden, özellikle dinin etkisi altındadır. Halife sahip olduğu saygınlığı yitirmek istemez ve görevini yaparken, kendisini töhmet altında bırakabilecek bir tarafsızlığa yönelmez, gayri Müslimleri teşviki sahte olur. Dini etkilere karşı koyabilecek olağanüstü güçlü bir hükümdara ihtiyaç vardır.

Son olarak, kıskançlık ve Hıristiyan korkusuna gelelim. Bu, belki etkilerin hepsinden güçlü olanıdır. Çünkü bu, çok ciddi temele dayanır ve bütün Osmanlı kudretine o kadar hayati derecede dokunur ki, bu duygunun ıslahında pek az umut vardır. Osmanlı idaresi, Hıristiyanlar açısından, aslında bir kılıç idaresidir; kültürü ve morali düşük bir ırkın, kültürü ve morali yüksek bir ırkı boyunduruk altına almasıdır. Şimdi bile Hıristiyanlar endüstri, tarım ve ticaretin büyük kısmını ellerinde tutmaktadırlar. Eğer bütünüyle serbest bırakılsalar, beyin güçlerinde ne kadar üstün olduklarını sanayide ve maddi varlıkta göze batacak şekilde kesinlikle göstereceklerdir. İşin anormal tarafı, bunların gerizekalı demesek bile durgun Osmanlı ırkı tarafından yönetilmekte olmalarıdır. Bu, o kadar mantık dışı bir iştir ki, buna daha fazla izin verilemez. Türkler bunu şimdi tam olarak kavramış durumdalar, bu durumda kendilerinin güçlerini ortadan kaldıracak yeni bir idare sisteminin onların isteğiyle getirilmesini beklemek, insanın doğasına aykırıdır. Aralarında, Türkler de kültür ve sanayide Hıristiyanlarla aynı düzeye yükselebilirler şeklinde heyecan duyanlar da vardır. Böylece bunlar, özgür bir idarede

benliklerini, kudretlerini ve üstünlüklerini koruyabileceklerine inanırlar. Ancak büyük bir kitle de hükümranlıklarının bir terör hükümranlığı olduğunu çok iyi bilmektedir. Bu nedenle, eğer eşitliğe izin verilirse geleneksel tembelliğin üstesinden gelmek zorunda kalacakları ve durumlarını koruyabilmek için daha sıkı çalışacakları, dahası bu hoşa gitmeyecek hareket tarzını benimserlerse başarıya ulaşabilecekleri de şüphelidir. Kendilerini çok zor bir duruma düşüreceğini bildiklerinden herhangi bir yeniliğe şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Bir hükümdar, rüşvet ve dinden kaynaklanan karşı hareketlerin üstesinden belki gelebilir. Ama kendisinin insiyaki olarak bizzat varlığı için mutlak olan bu son etkinliğin üstesinden gelmesi pek ender görülmüştür. Eğer buna yeltenirse, bu etkinlik şahlanır ve onu parçalar; çoğunlukla Hıristiyan olan vilayetlerinden vazgeçse bile, Türk hükümetinin işin içinden sıyrılıp sükûnete varacağı bir ortamın bulunmadığı fikri zihinlerde doğmalıdır. Bütün imparatorluk aşağı yukarı Avrupa devletlerinin gözetimindedir, reformlar yalnızca Avrupa Türkiyesiyle Ermenistan için istenmektedir. Bu reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendiliğinden içine düştüğü çıkmazlardır. Bunlarla şimdiki ya da bir başka hükümdar baş edebilir mi? Bu nedenle sonuç olarak, belki daha başka iyi kelimelerle söylenebilirse de reform konusunda Türk hükümetinin herhangi bir sözüne ya da açıkçası isteğine güvenilemez. O halde yapılması lazım gelen şey üzerinde yönetim zorlanmalıdır. Bundan başka, devlet teşkilatında alt kademedeki görevlilerin büyük çoğunluğu, ellerinden geldiği ölçüde reformların yapılmasına pasif veya aktif olarak karşı çıkacaklarından, bu baskının en ıssız yerlerdeki devlet teşkilatında da etkin olabilmesini sağlayacak önlemler alınmalıdır.

Şimdi, Türk idaresinin kötülüğünden dolayı Ermeni vilayetlerinin çektiği acılarla, onu ortadan kaldırabilecek önlemleri düşünmeye geçebiliriz.

Ermeni vilayetlerinin halkı, aşağıdaki yerel dertler altında ezilmektedir.

En başta, Kürtlerin yaptığı soygun, haraç alma ve baskılar gelir. Kürt aşiretleri köylere baskın yapar, koyun ve sığır sürüleri-

ni götürürler. Yağma ederler, kimi kez götüremediklerini de yakarlar. Öte yandan da ileri gelen Kürt aileleri, özellikle Hıristiyanlarınki başta olmak üzere, yakınlarındaki köyleri kendi aralarında parseller ve onlara kendi malları gibi hükmederler. O köy sakinleri onlara haraç vermeye, topraklarını ekmeye, koyunlarını otlatmaya, onların istediği her şeyi vermeye ve yap dediklerini yapmaya mecburdurlar.

İkincisi, vergi güçlüğüdür. Paraya çok ihtiyacı olan hükümet, kırsal kesime ağır baskılar yaparak savaş ve Kürtlerin yağması dolayısıyla son iki yılda ödeyemedikleri birikmiş vergileri istemektedir. Özellikle hasadın kötü oluşu ve Kürtlerin büyük yağmaları, köylülerin ödeme gücünü yok etmiştir. Özellikle yetkililerin açgözlülüğü vergilerin toplanmasında adaletsizliğe neden olmaktadır.

Üçüncüsü, birçok durumlarda yetki ve memnuniyet Kürt beylerine verilmektedir. Bunların çoğu, kötü karakterli belli kişilerdir. Sanki halka eziyet etmek için ellerine bir imtiyaz beratı verilmiş gibidir.

Dördüncüsü, birçok köyde Ermenilerle Türkler karışık oturmaktadır. Bu durumda bulunan köylerdeki Ermeniler, komşuları Türklerden sayılamayacak ölçüde baskı ve suçlama görmektedirler. Malları, kadınlarının ııamusu ve hayatları, hiçbiri güven altında değildir.

Beşincisi, zaptiye ve askerlerin kötü davranışlarıdır. Bunlar hükümetin mali durumunun bozukluğu dolayısıyla ya çok az ya da hiç maaş alamazlar, yürüyüşte veya ikamette köy sakinlerinin evlerine bölüştürülürler. Köylüler tarafından yatırılır ve beslenirler. Buna karşılık, köylülerin eline ya aldıklarından çok ya da daha az bir makbuz verirler. Fakat birçok durumda bu makbuzlar, köylülerin sağladıklarına göre o an için hiçbir anlam taşımaz. Pek ender olarak geri ödenir veya hiç ödenmez. Subaylar her şeyin en iyisini isterler, hatta bazen köylüleri kendilerine para vermek için zorlarlar, eğer istekleri karşılanmazsa döver ve kötü muamele ederler.

Altıncısı, eğer şikayetçi olan Hıristiyansa, yapılan suçlamada adaleti sağlamak, ya da zararı gidermek aşağı yukarı olanaksız-

dır. Bunun nedeni, sistemin kötülüğünden çok, onu uygulayan kişilerin geleneksel karakterinden kaynaklanmaktadır. Yerel meclis üyelerinin hepsi değilse de çoğu, çalan çırpan kişilerdir. Bunlar rüşvetle adaleti saptırırlar, oy çokluğu ile karar alırlar. Üst mahkemeye başvurma hakkı elbette vardır. Ancak dava bir öncesinde olduğu gibi, yine adalet çarpıtılarak görülür. Çünkü mahkemenin oluşma biçimi aynı olduğundan, üst mahkemeyle gelen bir dava çoğunlukla o kadar geciktirilir ki, rüşvetle adeta sürüncemede bırakılır. Davacının olanakları tükenir, artık davasını daha fazla yürütemez duruma gelir. Şikayetlerden yararlanan birçok nüfuzlu kişi vardır ve bunlar valiye bile etki yapacak güçtedir. Böylece yerel meclislerin temizlenmesini de önlerler. İdare eden ırkın Hıristiyanlara karşı garezi olduğundan, Müslümanlara karşı Hıristiyanın tanıklığı da kabul olunmadığından, bir Hıristiyanın adaleti temin etmesi özellikle zordur.

Bu suçları düzeltmek için ne gibi yollar var, şimdi de onlara bakalım. Şunu belirtmeye çalıştım; Babıali reformların gerekliliğine inanmış bile olsa, vilayetlerdeki yetkililer pasif veya aktif bir şekilde karşı koyacaklar ve yapmakla yükümlü oldukları reformları büyük baskılar altında hükümsüz kılacaklardır. Bu itibarla en uzak vilayetlerde bile etkin bir çalışma sağlayabilmek için bir mekanizma kullanılmalıdır. Kanımca, Avrupalı yetkili memurlar olmadıkça etkin reformlar yapmak bir dereceye kadar olanaksızdır.

İlkin gerekli olan nokta şudur: Vali vilayette daha bağımsız çalışmalı, yerel ihtiyaçlar için vilayetin gelirinden bir kısmını kullanabilmelidir. Her şeyi İstanbul'a sormaksızın bu işleri yapabilmeli, ancak bu yetkiyi alacak olan kişi güvenilir bir kişiliğe sahip olmalı ve çevresini alacak olan sinsi nüfuzlulara karşın bütün halkın hak ve refahını eşit şekilde sağlayacak bir yönetim gücünde olmalı. Valiler, olağanüstü aydın, yetkin, yetenekli, namuslu, ciddi kişiler olmalı. Bu özelliklerden hiç değilse çoğunu taşıyan kişilerden bütün vilayetlere yetecek sayıda vali bulmak zordur. Bu itibarla valinin kendisiyle aynı resmi düzeyde olmasa da, yardım edecek, birlikte bulunacak, sorunları tartışacak, öğüt verecek, haklı olduğu işlerde kendisine destek olacak bir Avru-

palı, öncelikle İngiliz danışmanı olması uygun olacaktır. Böyle bir gözlemci danışman eğer yetenekli biri olursa, vali aldığı kararlardan, yaptığı işlerden ve kasıtlı davranışlardan bu danışmanın haberi olduğunu, dolayısıyla hiçbir hareketin gizli kalmayıp açığa vurulacağını bilecektir. Böylece her vilayetteki en yüksek yetkilinin etkinliği ve dürüstlüğü garanti altına alınmış olacaktır. Fakat bu yeterli gelmeyecektir, çünkü vali, yetkilerinden çoğunu daha aşağı kademelere verecektir; adaletin lekesiz yürütülmesi ve vergi toplamada dürüstlük de garanti edilmelidir. Kaymakam, müdür gibi görevlilerin doğru hareket etmeleri, büyük ölçüde onları valiye karşı sorumlu kılmakla sağlanmalıdır; Avrupalı danışmanın da yardımıyla, bu kademelerdeki kişilerin atanması ve görevden alınması yetkisi valiye verilmelidir. Şimdiki durumda bunların davranışlarını kolayca garanti altına alabilmek için bundan daha iyi bir çare bulunamaz.

Adaletin işlemesine gelince, başlıca başarısızlığın yerel meclisin çürümüşlüğünden geldiğini görmüştük. Rüşvet aldıkları herkesçe bilinen meclis üyelerinin vali, kaymakam vs. tarafından işten el çektirilmeleriyle durum, bir dereceye kadar düzeltilebilir. Bu üyelerin halk tarafından seçimi, bir çözüm yolu olabilir. Fakat bu çözüm yolu da bir zaman sonra yeterli olmayacaktır. Rüşvetçilik ve terörizm o kadar yaygındır ki, kaymakam vs. ile dürüstlükle seçimlerin yapılabileceğini kabul etse, hatta bu üyelerin seçimleri büyük bir titizlikle yapılsa dahi, sinsi etkinliklerden kurtulmaya aşağı yukarı olanak yoktur. Çünkü üyelerin bazılarının kişiliğine güvenilmeyecektir, dahası birçok yerde üyelerin çoğunluğu Müslüman olduklarından ve yerel mecliste Hıristiyanlardan daha fazla oya sahip olacaklarından, bunlar Hıristiyanlara karşı birleşeceklerdir.

Bütün mahkemelerde karşıt görüşlü birinin bulunması ve onun onayı olmadıkça mahkemece alınan kararın geçersiz olması yolundaki İngiliz teklifi yerine, Osmanlı hükümeti adli işleri gözleyecek bir Avrupalı müfettişin atanmasını teklif etmiştir. Bu yol da durumun gerektiği gibi çözümüne yetmeyecektir. Çünkü bunlar yalnız rapor edebilecek, öğretmeyi deneyecekler, böylece yalnızca rapor pek az işe yarayacak, buna karşılık Türk yetkili-

ler raporda yazılı konular üzerinde herhangi bir karara varmadan önce sonsuz zaman harcayacaklardır.

Öte yandan İngiliz planı daha fazla direnç ve düşmanlığı kışkırtıcı büyük bir buluştur. En uygun çözüm yolu da her vilayetteki istinaf (temyiz) mahkemesine bir veya daha fazla yargıç atanmak olabilir. Bunlar belli aralıklarla kazaları dolaşarak üst mahkemeye başvurulan noktaları görüşürler. Mahkeme, bir mahkeme masrafını gerektirmeyecek nitelikte olan kararı açıklar. Ancak herhangi bir kimse mahkeme kararından zarar görmüşse, hemen ikinci celsede bir üst mahkemeye müracaat edeceğini bildirmeli ve kararın uygulanması başlamalıdır. İstinaf mahkemesi yargıcı gelinceye kadar, o istinaf mahkemesine gitmesi istenilen her davanın yeniden görülmesini emretmek yetkisine sahip olmalıdır. Ayrıca kendisi mahkemede olmalı ve onun onayı olmaksızın hiçbir karar geçerli olmamalıdır. Ceza davalarında da yetkilendirilmelidir. Adaletsizlik olduğuna kanaat getirebileceği davalar kendi dikkatine sunulursa, aynı şekilde davanın yeniden görülmesini emretmelidir. Belli bir miktarın üzerindeki mal davalarına ise, başvuru yapılacak olursa vilayetteki mahkemede tekrar bakılır. Fakat böyle durumlarda bile istinaf mahkemesi hakimi, aynı görevle mahkemeye bağlanmalıdır. Eğer bu mahkemenin üyeleri de adaletin saptırılmasına neden oluyorlarsa, hâkim davayı askıya alabilme yetkisine sahip olmalı, vali veya mutasarrıfa başvurarak bu şahısların görevden alınmasını ve yerine yenilerinin atanmasını sağlamalıdır. Bu gibi bir düzenlemeyle adalet mümkün mertebe yerine getirilince, mevcut sisteme mümkün olduğu kadar az müdahale edilerek hatayı düzeltme yetkisi hemen hemen sürekli olarak elde tutulabilir.

Eğer idare meclisi oluşumu ve görevi bakımından genişletilebilirse bu, valinin temsili bir danışma konseyi gibi olur. Bu konsey, bugünkü resmi üyelerle, kaza meclisi üyelerinden seçimle gelecek bir veya iki üyenin katılmasıyla oluşturulabilir. Ülkede ilerleme oldukça idare meclisi, yasa yapıcı bir parlamentoya dönüşebilir ve üyeleri daha geniş bir halk kitlesi tarafından seçilebilir.

Adli reform için bu önerilerimin bir ölçüde garip karşılanacağını biliyorum ama unutmamak gerekir ki, burası da garip bir

ülkedir. Sorun, idare edenlerin sosyal ve resmi duygularının yanı sıra, onlara karşı olan bir toprakta fazla masrafa kaçmadan oldukça iyi işleyebilecek muhtemel bir adalet mekanizması sağlamaktır.

Vergi toplama sorununun birçok güçlükleri vardır. Bunların birçoğu yerli memurlara terk edilmelidir. Fakat vergi alındı makbuzlarının Türkçe ve vergiyi ödeyenin diliyle olması üzerinde ısrar edilmelidir. Bunları denetleme, inceleme ve şikayetleri dinlemede, özetle yolsuzluk ya da yanlış yapanları uzaklaştırma ya da mahkemeye verme gibi durumlarda çok sert cezalara çarptırmaya yetkili Avrupalı denetleyiciler atanmasıyla iş büyük ölçüde kolaylaşabilir. Doğal olarak tarımla ilgili vergilerdeki usul terk edilmeli, bu verginin toplanması maaşları yeterli hükümet memurlarınca yapılmalıdır.

Halkın Kürtlerden korunması için doğru dürüst maaş alan, disiplinli ve yeterli güce ihtiyaç vardır. Köylerde asayişi sağlamak, küçük hırsızlık teşebbüslerini önlemek için jandarma uygun olabilir. Ancak Kürtlerin ayaklanmalarına karşı alınan önlemlerden dolayı Kürtler kızmışlarsa ve bunu Kürt aşiretlerin büyük ölçüde cezalandırma akınları izlerse, tehlikeli bir ayaklanmanın çıkmasına engel olmak için yeterli ordu birlikleri gereklidir. İran hükümetiyle anlaşarak tek tek ya da aşiret halindeki suçluların sınırı geçerek cezadan kurtulmaları da önlenmelidir.

Şunu tekrar belirtmek isterim ki, Avrupalı resmi memurların işbirliği olmadıkça gerçek bir reformun yapılabileceğine inanmıyorum. Ne Osmanlı vatandaşları, ne Babıali, ne de Hıristiyanlar reformları uygulayacak yetenekte değillerdir. Çünkü bunlar kendi paylarına düşecek güç görevleri başarabilecek karakter ve serbestliğe sahip değillerdir.

Rusya'ya karşı koymanın yollarını düşünmek zorunda kaldım. Türk resmi görevlileriyle konuşmalarımda onların da bizim Rusya ile olan ilişkilerimizin ne olduğunu öğrenme endişesi içinde olduklarını fark ettim. Rusya ile aramızdaki herhangi bir farkın onları memnun ettiğini gördüm, dolayısıyla Türkiye ile ilişkilerimizde eğer Rusya ile dostça bir anlaşma kurabilirsek, bunun büyük faydası olabilir.

Bu yazımda büyük bir çekingenlikle önerilerimi ortaya koydum, ancak izninizle şunu belirtmek isterim ki, burada çerçevesini çizdiğim reformlar, sözünü ettiğim başlıca koşullar, dinlenmesi gerekli konudur. Vali, İngiliz yardımcısıyla güçlü bir icracı olmalı, yetkisi arttırılmalıdır. Karışık halk yığınlarını kontrol etmeye ve güvenliği sağlamaya yeterli olmalıdır. Adaletle maliye idaresi ıslah edilerek, aynı zamanda idare meclisinin görevleri genişletilerek ve yerel üyelerinin daha genişçe seçimi sağlanarak halkın siyasi eğitimine başlanılmış olur. Bugünkü rejimin olayları doğrultusunda bu eğitimin nasıl başarılacağı ileride görülür. Eğer gelişmeler izin verirse, bu eğitimin daha ileri götürülmesi gereklidir. Örneğin idare meclisine giderek, yasa yapma yetkisi verilir. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma olursa, bu düzen, özerklik idaresinin çekirdeği olur. Valinin İngiliz danışmanı, yeni idarenin başkanına bir süre için yardımcılık etme işini yürütür. Adli ve mali alanlardaki Avrupalılar, yabancı yardım çekilip de yeni devlet kendi ayakları üzerinde durabildiği ana kadar, alışılmış hizmetlerini sürdürmek üzere kalırlar.

Babıali'yi, önerdiğim gibi, Avrupalıların atanmasına ikna etmek ve onayını sağlamak kuşkusuz çok güçtür; ancak her şeye karşın reformları yaptırmak için en azından bu önlemlerin alınması gerektiğine inanıyorum. Müslümanlarda Hıristiyanlara karşı dostça duygular, Avrupa'ya başvurma ve onun duruma karışması dolayısıyla büyük ölçüde artmıştır. Eğer gerekli reform yapılmazsa, gelecek yazın ortasından önce Ermenilerin Rusya'ya genel bir çağrıda bulunacaklarına inanıyorum.

F. O. 424/106, s. 27, No: 13 (Ek-1311-10)

No: 327
Yüzbaşı Clayton'dan, Binbaşı Trotter'e
VAN, 30 Aralık 1879

Benim geçen yazımda değindiğim Başkale'nin acıklı durumu konusunda, reform komisyonu üyeleri, bölgeye tahıl gönderme gerekliliğine vilayeti zorlayarak ikna edebileceklerini sandıklarını söylediler. Önceki gece çok kar yağdığından, yolların yüklü hayvanların geçişine olanak vereceğini sanmıyorum. Korkarım

ki, bu zavallı bölgeye herhangi bir yardım ulaşmadan çok büyük acılar çekilecektir.

Bu kötü durumun sorunluluğu valinin ve yerel yetkililerindir. Ekimin başlarında ihtiyaç duyulabilecek şeyler üzerinde valiyle konuştum. O sürekli sorunun ele alındığını, nerelerde neye ihtiyaç olacağını, derecesini tespit etmek üzere bir komisyonun kurulduğunu söylemişti bana. Ama, şimdi uyutulduğumu ve hiçbir şeyin yapılmamış olduğunu anladım.

Komisyon üyeleri, Başkale Ceza Mahkemesi Reisi Hacı Mustafa Efendi için iddia olunan yolsuzluğun da incelenmekte olduğunu, şayet söylenenler doğru ise, işten el çektirilerek buraya gönderilmesi için emir verildiğini söylediler.

Komisyon üyeleri Erzurum'dan buraya gelirlerken Muş'a vardıklarında, Muş Ermeni papazından hırsızların elebaşılarını ve baskı yapanları gösteren 60 kişilik bir liste aldıklarını söylediler. Komisyon bunların yakalanmaları için emir vermiş ve bana söylendiğine göre, en son haberden sonra, bu zararlı kişilerden 33'ü tutuklanmış. Eğer bu kişiler cezalandırılır, gerekli önlemler hemen alınabilir ve gelecekte başka suçlular da çabucak cezaya çarptırılabilirlerse, bölgedeki koşulların düzeleceği söylenebilir. Hududu geçerek birçok köyü yakıp yıkan Ali Han adında birinin yakalanarak Türk yetkililerine teslimi ile; özellikle son zamanlarda İran'a sığınan ve İran otoriteleri tarafından Kotun'a vali olarak atanan ünlü soyguncu Derbaz adındaki haydutun himayesinin kaldırılarak Türk hükümetine verilmesi için komisyonca telle ve yazılı olarak İstanbul'a başvurulduğunu komisyon üyeleri söyledi. Komisyon üyeleri, İngiliz büyükelçisinin bu isteklerini Babıali nezdinde destekleyeceğini umduklarını, eğer bu ünlü suçlular İran hükümeti tarafından desteklenir ve ödüllendirilirse, Kürt aşiretlerinin yapacağı eşkıyalığın önüne geçmenin olanaksızlığını belirttiler.

Alınan bu bilgiye göre, Muş ve Bitlis bu vilayetten ayrılacak ve merkezi Bitlis olan yeni bir vilayet olacakmış. Kökeni asker olan Arif Paşa, bu yeni vilayete vali tayin edilmiş. Bu değişikliğin işleri düzeltip düzeltemeyeceği, Arif Paşa'nın, becerileri ile kuracağı vilayet teşkilatına bağlı olacaktır.

Kışın bastırması ve ulaşım zorluğu, Van ve Bitlis vilayetlerinin yeni teşkilatının ne olacağı konusundaki bilgi noksanlığı dolayısıyla, komisyonun reform çalışmaları bir hayli geriledi. Ancak komisyonun burada bulunuşunun bile, bir dereceye kadar talihsiz köylülere yararlı olduğunu umarım. Örneğin komisyon, yerel yetkililere emirler vererek, hiçbir gücü olmayan zavallı köylülerin vergi toplama için sıkıştırılmamasını, asayiş ve güvenliğini istemiştir. Komisyonun yaptığı bütün işler, yerli hükümetin ve hatırlı Müslümanların isteklerine aykırıdır, eğer yönetim prensiplerinde esaslı bir değişiklik olmazsa, komisyon buradan ayrıldıktan sonra işler yine eski durumuna döner.

Mar Shimoun (Şemon) ve Nasturilere gelince; aldığım tamamlayıcı bilgilere göre, kötü yaradılışıyla tanınan Julamerk* (Colemerg) Kaymakamı Timuroğlu Hasan Bey, Nasturileri tehdit etmiş. Eğer istediği parayı vermezlerse, asker ve Kürtlerle üstlerine yürüyeceğini söylemiş. Başkale Mutasarrıfı Tosun Paşa, bunu işitir işitmez Hasan Bey'e derhal bir emir göndererek bu işten geri durmasını istemiştir.

F. O. 424/106, s. 165-166, No: 70/3

No: 321
Sir A. H. Layard'dan, Marki Salisbury'e
No: 1131 İ
İSTANBUL, 18 Aralık 1879
(Alındı, 3 Ocak 1880)

Yüzbaşı Clayton'dan Binbaşı Trotter'e yazılan yazının kopyasını sunuyorum. Canterbury başpapazlığından gelen bir temsilcinin, Nasturilerin Patriği Mar Shamoon'u (Şemon) ziyaret ederek, onu, Amerikan misyonerlerine karşı düşmanca davranmaya ve Amerikan Protestanlığının yok edilmesi için ikna etmeye çalışmasına ilişkin Yüzbaşı Clayton'un ifadesine dikkatinizi çekmek istiyorum. Bu ilk kez olan bir olay değildir. Üzülerek söylüyorum ki, Nasturi papazlarıyla sosyal iletişimleri olan İngiliz kilisesi papazları, onları, Amerikan misyonerleriyle karşı karşıya getirmek isti-

*Çölemerik-Hakkari

yorlar. Oysa bu misyonerler, Yüzbaşı Clayton'un da düşündüğü gibi Hıristiyan Nasturileri arasında çok iyi işler yapıyorlar.

Anladığıma göre, Canterbury başpapazlığı emriyle hareket eden İngiltere'deki kişilerin amacı, bir miktar papaz göndererek bu eski ve ilginç Hıristiyan tarikatıyla ve onun ruhani önderiyle ilişki kurmaktır.

Sizden, mektupla ya da tavsiye ile bu din adamlarına olanak sağlamanızın istenildiğini sanıyorum. Şunları cesaretle önermek isterim: Bana göre, dini özgürlüğün gerçek ruhuna ters düşen bu davranışın, Amerikan misyonerlerine karşı gösterilmemesi için, bu kişiler uyarılmalıdır. Protestanlığa karşı bu gibi davranışların Doğu'nun öteki dini toplumları üzerinde çok aleyhte etkileri olacağı ve birkaç yıl önce, bu gibi hareketlerin bizzat Nasturileri çok ciddi sonuçlara götürdüğü hesaplanmalıdır.

Amerikan misyonerleri, yaklaşık yarım yüzyılda Kürt dağlarında Nasturi aşiretleri arasında ve İran'da yerleşmiş bulunuyorlar. Misyonerler, orada Hıristiyanlığı, kendilerini örnek göstererek öğretiyorlar. Bu Hıristiyan halkı uygarlaştırıyorlar. Bunlar özveride bulunarak çok şey yaptılar. Misyonerler, Nasturiler arasında birçok okul ve yardım merkezi kurdular. Bana öyle geliyor ki, İngiliz kilisesinin, bu davranışının dışında, Amerikalıların işine karışmaksızın, yapacağı daha birçok işi vardır.

Eğer misyonerlerin dini hizmetleri durdurulur ve etkileri yok edilmeye kalkışılırsa, cidden üzücü bir durum olabilir. Çünkü bu İngiliz kilisesinin doktrin ve disiplinine de bütünüyle ters düşer ve sonunda Nasturiler arasında rekabete ve kavgalara sebep olur. Bu, onları Müslüman Kürtlerin yeni eziyet ve zulmüyle karşı karşıya bırakır.

Ek: Yüzbaşı Clayton'dan, Binbaşı Trotter'e VAN, 14 Kasım 1879

Hakkari hakkında edindiğim bilgileri daha önce sunmuştum. Mar Shimoon'la Nasturiler ve bunların Kürtlerle ilişkileri üzerinde bu kez aldığım bazı bilgileri sunuyorum.

Habercinin dediğine göre, Kürt Şeyhi Ubeydullah, ayaklanabilmesi için, Mar Shimoon'a iki mektup göndermiş ve kendisin-

den yardım istemiştir. Adı geçen mektuplarda Şeyh, Türk hükümetini, Türk birliklerini ve Türk resmi görevlilerini kendi topraklarında istemediklerini, Babıali'ye belli bir miktar vergi ödemekle kendilerini daha iyi bir şekilde sorumlu kılabileceklerini, aksi halde, kendi topraklarında bağımsız prensler olacaklarını belirtmektedir.

Mar Shimoon Şeyh'e verdiği yanıtta, hükümete karşı gelmekte ona yardım edemeyeceğini; eğer kendisi böyle bir şeye rıza gösterirse halkının ona güvenmeyeceğini bildirmiştir. Bana verilen bilgilere göre, Mar Shimoon'un şimdiki otoritesi karşısındakiyle aynı değildir. Mar Shimoon, genç bir adamdır. Geleneklere bağlı değildir; verilen içkiyi içmektedir. Nasturiler önceki papazlarına gösterdikleri kutsal saygılarını kaybetmişlerdir. Daha önceleri hiç kimse, Mar Shimoon'a hissesini vermeden kendi hayvanlarından ya da sürüsünden faydalanmaya yeltenemezdi. Fakat şimdi maddi düşünceler işe girmekte ve "Patriğe neden bu kadar fazla vermeliyiz" diye sormakta, "Bunu kendimiz için daha iyi muhafaza ederiz" demektedirler. Böylece, Patrikhane geliri oldukça azalmıştır. Bundan başka onun Türk hükümetinden maaş almak suretiyle kendisini hükümete satmış olduğunu, bu itibarla Meleklerin ve maiyetindekilerin kendisine diş bileyerek itaat ettiklerini ya da işlerine gelmiyorsa söylediklerini olduğu gibi reddettiklerini söylemektedirler.

Türk hükümetinin talep ettiği vergiler dolayısıyla Melekler de çatışma halindedir. Vergi toplayanlar topladıklarından daha azını gösteren, tahrif edilmiş makbuzlar vermektedirler. Halk Türkçe bilmediğinden makbuzdaki yanlışı ayırt edememektedir. Bu suretle vergilerini tam ödediklerini düşünen halktan, aradaki farktan doğan birikmiş vergiler istenmektedir. Mar Shimoon, bu birikmiş vergilerin ödenmesini, dolayısıyla maaşını istemekte, Melekler ise ödemeyi reddetmekte ve böylece aralarına bir sürtüşme girmiş bulunmaktadır.

Aynı zamanda Nasturiler Kürtlerden ciddi surette acı çekmektedirler. Herkes silahlı olduğundan toplu bulundukları zaman kendilerine ait olan şeyleri muhafaza ederler. Fakat küçük gruplar halinde Kürtler tarafından yakalanırlarsa, Kürtler hemen

üzerlerine çullanırlar ve kötü muameleye uğrarlar. Bu sefer Nasturiler karşı saldırıya geçerler, böylece küçük bir savaş bu iki toplum arasında sürüp gider. Son zamanlarda Nasturilerin durumu daha da kötüleşti, çünkü kendileriyle iyi ilişkiler içinde bulunan Şeyh Ubeydullah'ın hükümete başkaldırma planı Mar Shimoon'ca kabul edilmediğinden, Kürtler Nasturilere düşman oldu.

Fakat acı çekenler sadece Nasturiler değildir. Mar Shimoon, Amerikan misyonerlerine bağlı Protestanlara da acı çektirmektedir. Kısa bir süre önce Canterbury başpapazlığından bir temsilci Mar Shimoon'u ziyaret etmiş ve inanılması çok güç ama, onu Amerikalılara karşı kışkırtmış, oysa misyonerlerin yaptığı işler çok iyidir. Temsilci, Amerikan Protestanlığını yok etmek için o tarihten beri uğraşmaktadır. Birkaç gün önce kendisine bir mektup yazarak bundan sakınmasını diledim. Bunun doğru olmadığı, eğer cezalandırmışsa bunun uygar bir saldırı olduğu yolunda cevap aldım. Bizzat misyonerlerin yaptıkları, bunun gerçek olmadığını kanıtlar. Benim kendisiyle olan yazışmamın bir dereceye kadar bütün olaylarda, onu Protestanları ezme eğiliminden alıkoyacağını umut ederim.

F. O. 424/106, s. 16, No: 5 (Ek. 5/1)

RUS ARŞİVLERİNDE ERMENİLER, KÜRTLER VE ASURİLER

Rus Hariciye Nazırı Sazonof'tan Paris, Londra ve Roma'daki Rus büyükelçilerine telgraf (sayı 6391; tarih 25 Aralık 1915)

İstanbul'daki Ermeni çevrelerinden bize aktarılan bilgiler şu yöndedir; şayet (ilgili) hükümetler kendisine aşağıdaki şartları teklif edecek olurlarsa, Cemal Paşa'yı İstanbul hükümeti aleyhine açık bir isyana sevketmek için ümitler vardır:

1. Sultan'ın başkanlığı altında Suriye, Filistin, Irak, Arabistan; Kilikya ile Ermenistan ve Kürdistan muhtar eyaletlerinden mürekkep olmak üzere Türkiye Asyası'nın bağımsızlık ve dokunulmazlığı devletler tarafından garanti edilecek.
2. Cemal Paşa, babadan oğula veraset yoluyla geçmek üzere Sultan ilan edilecek.
3. İstanbul üzerine yürümesi halinde, devletler kendisini silah, erzak, teçhizat vesaire ile donatacaklar.
4. Savaş döneminde devletler, Cemal'e mali yardımda bulunacaklar.
5. ....
6. Cemal Paşa, bugünden itibaren Ermenilerin kurtarılması ve savaşın sonuna kadar beslenmeleri için tedbirler almayı şimdiden taahhüt ediyor.

Her türlü iç kargaşalık yalnız ve ancak Türkiye'nin kuvvetlerini zayıflatır. Bizim çıkarlarımıza hizmet eder. Dolayısıyla bize sadık Ermeniler aracılığıyla Cemal Paşa ile gizli görüşmeler başlatılmalıdır. Cemal Almanları kovmayı ve İstanbul hükümetini devirmeyi başaramazsa bile, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kargaşa ve fesat çıkarması bize çok faydalı olacaktır.

Büyük Britanya hükümetinin fevkalade murahhası Sir M. Sykes'dan Petrograd'taki İngiliz büyükelçisi Sir C. Bukenan'a:

Mavi bölgeden çıkarılan Hakkari'nin yerine Sivas'ı mavi bölgeye dahil etmek; ayrıca aşağıda belirtilen hususları da kapsamak üzere düşündüğün yeni planın, Mösyö Sazanof tarafından memnunluk verici ve kabule şayan görüleceği sonucuna vardım:

1. Bana öyle geliyor ki son Ermeni kıtalinin vahşet ve merhametsizliği görüldükten sonra, artık, bilhassa Ermenistan olan bölgeyi Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında bırakmamak lazımdır. Osmanlı hükümeti ıslahat yapmayı kabul etse bile, böyle bir proje İngiltere ve hatta ABD'de çok kötü karşılanacaktır. Hoşnut olmayan bir çevrenin eline aleyhimizde yeni bir silah verilmesi sonucunu doğuracaktır.

2. Bu nedenle Ermenistan sorununun çözümünü şöyle düşünüyorum:

a) Türk uyruğu altında bir Ermeni devleti kurmak, ikinci bir Bulgaristan oluşturmak demektir. Böyle bir Ermenistan, Kafkasya'da entrikalar çevirmeye başlayacak; Ermeniler Kürtlerle de uyuşamayacaklardır. O halde bu plan uygun değildir.

b) Tarafsız idarecilerin yönetimi ve milletlerarası denetimi altında bir Ermenistan devleti. Bu çözüm yolu da sürekli birçok entrika ve sorunlara yol açacak; Almanya er veya geç bu durumdan kendine çıkar sağlamanın yolunu bulacaktır.

c) Hazırlanmamış olan Ermenistan'ı tamamen Rusya'ya teslim etmek. Bu da baştan başa ihtilalci cemiyetlerle dolmuş olan Kafkasya ve İran'daki devrimci örgütlerle kesintisiz bağlantı ve ilişkileri bulunan birtakım bölgeleri, Rus siyasi idaresine dahil etmek anlamına gelir. Daha önce kendisiyle görüştüğüm bir Ermeni Taşnak (Partisi) ihtilalcisi bana şunları söylemişti: "Şayet Ermenilerle meskûn olan bütün bölgeler Rusya'ya bırakılsa, o zaman Kafkasya, Azerbaycan ve Türkiye'deki ihtilalci cemiyetler birleşerek kuvvet kazanırlar, bu da ideal bir çözüm yolu olur." Dolayısıyla bunları Rusya'nın idare etmesi güç olur ve hoşnutsuzluk had safhayı bulur.

d) Eski Roma ve küçük Ermenistan kısmının Fransa'ya ilhakı ve ekli haritada sarı ile gösterilen kısmın da Rusya'ya katılması. Bu alternatifi en fazla memnuniyet verici bir yol olarak kabul ediyor ve uzun zamandan beri bu çözüm tarzını düşünüyordum. Fakat şimdiye kadar bunu ileri sürmemiştim. Çünkü Rus hükümetinin Sivas bölgesini istemekte olduğunu öteden beri tahmin ediyordum.

Bu çözüm tarzının faydaları şunlardır:

I) Rusya, Ermeni halkının en az olduğu Erzurum, Van ve Bitlis'i alır. Çünkü (A) bölgesi tümüyle Nasturi ve Kürttür. (B) Bölgesi tamamen Kürttür. (C) Bölgesi ise, tamamen Laz ahali ile meskûndur.

II) Fransa Ermenistan bölgesini alır. Fransız denetimindeki bölge, bu suretle Ermeni milli duygularının beşiği ve merkezi olur. Bu durum, Rusya için de faydalı sayılır. Çünkü küçük Ermenistan Ermenileri din ve geleneklerine bağlı, tutucu karakterleri bakımından gerek Kafkasya Ermenileri, gerekse anarşist-sosyalist doğu Ermenileriyle anlaşmaz mizaçtadırlar. Şayet Erzurum Ermeni duygularının merkezi olursa, anarşist-sosyalist Ermeni askerleri, Ermenistan'ın tüm mekanizmasını ellerine alarak bunu kuvvetlendirirler. Bu takdirde barışsever unsurlar da Fransız vesayeti altındaki küçük Ermenistan'da milli duygularını geliştirirler.

Barışsever Ermeni unsurların maksat ve gayesi, kendi sınırları içinde gelişip ilerlemek olup, Kafkasya ve Azerbaycan'daki anarşist-sosyalist Ermenilerle karışmak istemiyorlar. Bunlar, onlarla hiçbir zaman beraber olmadılar.

Bundan başka Fransız bölgesi Zeytun, Hacin, Diyarbakır, Miyefarkin (Silvan) ve Sivas gibi tarihi Ermeni şehir ve kasabalarını da kapsar. Bu şehirler, evvelce Paris'te vefat etmiş olan son Ermeni Kralı tarafından idare edilmişti. Aynı Fransız bölgesi, Kupi Lusignan'ın hükümdarlık ettiği Haçlılar devrinden kalma Edessa (Urfa) kontluğunu da ihtiva eder. İşte anarşist-sosyalist Ermeni propagandası için bir fikir ve ideal üssü olan Bitlis ile

Van'ın, halk türkülerini bile unutan Ermeni milli tarihi hesabına, bir kendine dönüş noktası olmak bakımından önemi vardır. Ayrıca küçük Ermenistan Ermenilerinin Kafkasya'daki zanaat sahibi Ermenilerle hiçbir bağlantıları yoktur.

Ben, yalnız şu husus sağlanabilirse iyi olur derim: Muş ovasının Fransız bölgesi içine alınması gerek. Çünkü bu suretle Rusya Ermeni ihtilalcilerinin fesat tohumlarından korunmuş, ayrıca Kafkasya'nın ihtilalci Ermenileri için pek elverişli sayılan bir yer onların elinden alınmış olur. (Belge no: 76)

Rus Hariciye Nazırı Sazonof'tan Kafkasya'da Çar vekili Nikola Nikolayeviç'e (Sayı 450, Tarih 27 Haziran 1916):

Büyük Ermenistan'ın hemen tamamıyla askeri birliklerimiz tarafından işgal edilmesi ve burasının Rus İmparatorluğu sınırları içine sokulması zamanı yaklaştı. Bu durum, bölgenin nasıl idare edileceği sorununu ortaya çıkardı.

Bilindiği üzere, Ermeni sorununu çözmek için bizde iki fikir var: Bunlardan birincisi, 1913 yılında (Avrupalı devletlerce) bize teklif edilen tarzda Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Sivas gibi 6 vilayetin Rusya'nın himayesine verilmesi ve Ermenilere özerklik tanınmasıdır. İkincisi de, bu görüşe karşı çıkarak Ermenilerin siyasi önemini sıfıra indirmek ve onların yerine Müslümanları koymaktır. Bana öyle geliyor ki, sorunun şu veya bu şekilde çözümü iç ve dış siyasetimiz bakımından Rusya'nın çıkarlarına uygun değildir.

Ermenilere geniş bir özerklik verilmesi düşüncesini ele alalım. O zaman unutulmamalıdır ki şimdi Rusya tarafından zaptedilen büyük Ermenistan'daki Ermeni halk, hiçbir zaman nüfus bakımından çoğunluğu oluşturamamıştır. Evvelce Ermeniler bu bölgede nüfusun dörtte biri kadardı. Savaş esnasında Türkler, Ermenilere yönelik ciddi tedbirler aldılar. Dolayısıyla bizzat Ermenilerin ifadelerine dayanarak şu söylenebilir: Ermeni nüfusu daha da azalmıştır. Bu şartlar altında özerk bir Ermenistan kurulması, Ermeni azınlığın (Müslüman) çoğunluğu idare etmesi gibi

bir haksızlık doğuracaktır. Öte yandan, Ermeni halkının Müslüman ahaliye kurban edilmesi ve iki toplum arasında ortaya çıkacak çatışmalarda hükümet kuvvetlerinin Müslümanların tarafını tutması görüşü de kabul edilemez. Zira, bu tutum Ermenileri Osmanlı idaresinde olduğundan daha kötü bir duruma düşürerek, onların sınırları dışındaki soydaşlarına imrenerek bakmaları sonucunu doğurur.

Bu düşüncelerden ötürü bizim için en olumlu ve çıkar yol şudur: Osmanlı ülkesinden ele geçirilen toprakların yeniden düzenlenmesinde kanun ve adalet, katı biçimde uygulanmalıdır. Bölgedeki bütün halklara ırk ve din farkı gözetmeksizin eşit muamele yapılmalıdır. Halkları birbiri aleyhine düşürmemek ve birinin zararına olarak diğerine yardım etmemek en doğru yoldur. Ama bu arada Ermenilere belli bir çerçeve içinde eğitim ve ibadet özgürlüğü, dillerinden yararlanma hakkı, köy ve kasabalardaki idarelerde mevcut nüfusun %5'i oranında temsil yetkisi verilmelidir.

RUS YÖNETİMİNDEKİ KÜRTLER

Rus istihbarat subayı Yarbay Aviyarof 19. yy içinde Kürtlerin durumunu inceleyip özellikle bu yüzyılın son çeyreğindeki siyasi atmosferi Rus yetkililerine rapor etmiştir. Aşağıdaki bölüm 1886-1900 yılları arasındaki veri ve istatistiklere dayandırılmıştır:

Kürt halkının %4-4.5 kadarı Rus denetimindeki topraklarda yaşar. Kürt genel nüfusuna oranla bu az bir sayıdır. Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgeler Güney Kafkasya sınır mıntıkasıdır. Gence ilindeki Kürt nüfusu 40-45 bin civarındadır. Bu sayı Erivan'da 47-50 bin; Kars'ta 25-30 bin; Tiflis'te 20 bin; Kütayis vilayetinde de 5 binden fazladır. Bu nüfusa, yerleşik olmayan bazı küçük aşiretler dahil değildir. Rus Kürtleri, ekonomik ve siyasi bakımdan Türkiye ve İran Kürtleriyle kıyaslanmayacak kadar ileridedir. Aynı zamanda Rusya Kürtleri bizim denetimimizdeki diğer milletlere göre daha düşük bir hayat seviyesindedir. Rusya'daki Kürt aşiretleri, Türkiye'deki aşiretler gibi değildir. Kürtler, artık kendi kabile yönetimlerini korumuyorlar. Gence ilindeki Kürt-

ler, aşiret ve kabile fikrinden yoksundurlar. Bu çok doğaldır. Çünkü, aşağı yukarı yüz yıldan beri Rus uyruğunda yaşıyorlar. Bunlar Azerbaycan, Erivan Hanlığı ve hatta Kars Paşalığı'nda bulunan büyük aşiretlerle bağlarını kopararak, bizim tarafa geçen Kürtlerle kaynaşmışlar. Bugün Gence'deki Kürtler büyük köyler ve kışlakların adını taşıyan küçük topluluklara bölünmüşler. Erivan ilindeki Kürtler arasında halen aşiret-kabile bölünmeleri var. Buralarda, Türkiye ve İran'da göçebe hayatı yaşayan Celali Kürtleri olduğu gibi, Rediki, Cemaldini ve Dalkıranok Kürtleri ikamet eder. Kars'ta ise genelde Kaskanlı aşireti yaşar. Bunların bir bölümü 1877-78 yılları arasındaki savaştan sonra Türkiye'ye taşınmıştır. Yine de Cemaldini ve Zilan Kürtlerinin bir bölümü Kars çevresinde oturur.

Gence ili Kürtleri, Rusya'daki diğer Kürtlerin hepsinden farklı bir yaşam sürerler. Çünkü Erivan vilayeti Kürtleri ile burada yaşayan Kürtler arasında hiçbir bağ yoktur ve iki Kürt topluluğu 140-160 verestelik geniş ve geçit vermez bir toprak parçasıyla birbirinden ayrılır. Bu Kürtler Türkiye ile olan savaşlarımızda, uzak bir yerde oturduklarından, bizim açımızdan büyük bir önem taşımazlardı. Bütün Kürtler yarı yerleşik olup yazları Karabağ yaylalarına göçerler. Bu yaylalar tümüyle onların denetimindedir. Zaten nüfusun çoğu Kürtlerden oluşur. Bunların bir kısmı yaz ve kış mevsimlerini Aras nehri, Bergoşt ve Agari vadilerinde geçirir. Revan ve Kars vilayetlerinin nüfus kayıtları her iki yerde Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğunu gösteriyor. 1886 yılında Ruslar tarafından her iki ilde yapılan nüfus sayımına göre dini ve etnik durum şöyledir: Hıristiyan Rus (Kazaklarla birlikte) 26.567; Müslüman Türk 25.2662; Hıristiyan Ermeni 158.891; Müslüman Tatar 109.696; Müslüman Çeçen 40.985; Sünni ve Şii Kürt 360.247; Müslüman Tat (Şii Azeri) 22.985; Müslüman Çerkes 12.300; Gürcü (Müslüman ve Hıristiyan) 62.321; Yezidi (Kürt) 72.543; Acem (Şii) 62.200.

Din bakımından Gence ilindeki Kürtlerin yarısı Şii, yarısı Sünnidir. Bu ilin dışındaki Kürtlerin hemen tümü Sünnidir. Kürtler kendileriyle komşu olan Tatar ve Ermenilerle uyum için-

de yaşarlar. Bu üç millet arasında din konusunda hiçbir sorun yaşanmaz. İlişkiler o kadar iyidir ki Kürtler Ermeni ve Tatarlardan kız alırlar fakat onlara kız vermezler.

Gence vilayetindeki Kürtlerin, İran-Rus savaşlarında diğer bölgelerdeki Müslümanlar gibi büyük önemi var. Siyasi bakımdan bunlar eski Karabağ Hanlığının Şiilerinden daha sadık ve dürüsttürler. Bazıları kaçakçılıkla geçinirler, savaş zamanlarında ise baskın yapar yağmalara katılırlar.

Erivan ve Kars vilayetlerindeki Kürtler, Rusya açısından çok daha önemlidir. Çünkü ileride çıkacak çatışmalarda savaş alanı içinde ikamet ederler. Türkiye Kürtleriyle sınırdaş olduklarından, Türkler bunları Hamidiye Alayları'nda görevlendirmek için çaba sarfederler. Bizim Kürtler ile Türkiye Kürtleri aynı zamanda din konusunda hemfikirler. Kürtler Kars ilinde toplam nüfusun %37'sini oluştururlar. Bunlar genellikle sınır mıntıkasında bulunan Kağızman, Ardahan, Oltu ve Kars bölgelerinde bulunur. Kürtler, Erivan vilayetindeki ahalinin %16'sından fazladır. Bazılarına göre bu oran %28'dir. Bu Kürtler sınıra yakın Sürmeli (Iğdır ovası) Eçmiyadzin kazalarında otururlar. Geri kalanlar ise Gümrü, Erivan, Şarur, Dar, Alagöz ve Nahcivan'da ikamet ederler. Kars vilayeti Rusya'ya katıldıktan sonra bazı tanınmış Kürtler Rus hükümeti tarafından aşağılandıkları kanaatine vardıkları için (aşiret üzerindeki yetki ve hakları tanınmadığı için) yanındaki Kürtlerle birlikte Türkiye'ye göç ettiler. Bunlar arasında aşiret reisliği iddiasında bulunan Kaskanlı Reşit Bey ve Badili aşiretinden Hasan Han da bulunur. Kürtlerin yaşadığı bölgelere uzun süreden beri atanan küçük memurlar genelde Müslümanlara, özelde Kürtlere karşı çok kin duyan Ermenilerden oluşmuştur. Kürtler ve Ermeniler, bazı istisnalar dışında yüzyıllardan beri birbirlerine düşmandırlar. Kürtler, Osmanlı egemenliği döneminde Ermenileri denetimleri altına almışlardı. Onlara kötü muamele ediyorlardı. Bugün ise Rusya'daki Kürtler Ermenilerin hakimiyetine girmek zorunda kalmışlar. Azınlıkta oldukları için, Ermeni görevliler tarafından aşağılanıyorlar. Bu yüzden sınırı geçerek Türk tarafına sığınıyorlar (Kaynak: Avyarof, *Os-*

manlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler: 1881-1900, Siphan Yayıncılık, Ankara 1995).

1854 Yezdanşir Ayaklanması

... 1843'te Bedirhan Bey Tayari sancağını yerle bir ederek, Hıristiyan ahalinin yarısını öldürdü. 1846'da benzer bir durum Tuhum sancağındaki Hıristiyanların başlarına geldi. Bunun üzerine Türkiye hükümeti Avrupa devletlerinin yardımıyla Bedirhan'a karşı asker sevketti. Türkler Bedirhan Bey'i esir aldılar. Savaşta Türklerle işbirliği yapan Yezdanşir (Bedirhan Bey'in yeğeni -F.B.), Osmanlı nezdinde yerini sağlamlaştırdı. Bir müddet sonra Türkler, Kürdistan idaresini Yezdanşir'e teslim ettiler. Yezdanşir, Kürtler üzerindeki hakimiyetini sağlamlaştırdı ve pederinin bağımsızlık idealini hatırlayarak gelecekte bir Kürdistan kurma faaliyetlerine başladı. Bedirhan'ın yenilgisinden sonra Kürdistan idaresini eline alan Osmanlı paşaları, ahaliye çok zulüm yapmışlar, Kürdistan'ın önemli şehirlerine büyük askeri garnizonlar kurarak her tarafı işgal etmişler. Paşaların zulmünden ve aşağılanmasından sadece Kürtler değil, Hıristiyan halk da bitap düşmüştür. Bunun Nasturiler üzerinde bile tesiri görülmüştür. Bu yüzden Nasturiler, Yezdanşir yönetiminin daha kolay ve daha iyi olduğunu belirtmişler. Kürdistan idaresinden el çektirilen Yezdanşir, Türk hakimiyeti altında bulunmak üzere Cezire sancağında mecburi ikamete tabi tutulmuştur. Yezdanşir, kendisi ve pederi için Türklerden intikam almak emelinden vazgeçmemiştir. Bundan ötürü, Asurilerle ilişkilerini geliştirerek Türk egemenliğine karşı ayaklanmak için fırsat bekliyordu. 1853 yılında savaş başlamadan önce Türkiye Kürdistanı'nda genel durum buydu.

1853'te Türkler Rusya'ya savaş ilan ederek Kürtleri silah altına aldı. Kürtler, Türklerin çağrısını reddederek savaşa girmekten kaçındılar. Sadece Rus hududu yakınında ikamet eden Kürtler, kolay talan yapacakları umuduyla Osmanlı'da askeri hizmeti kabul ettiler. Türk kuvvetlerine milis ve piyade veren Kürtler bunlardır. O vakitler Kürt yaylalarına yakın yerlerde mevzilenen

Türk askeri birliklerine Kürt süvari milisler verilmiştir. Fakat yukarıda bahsedildiği üzere Kürt milisler gasp (çapul) ile meşgul olduklarından savaşta hangi tarafın galip geleceğini beklerlerdi. Dolayısıyla bu milislerin Türklere çok az faydası olmuştu. 1854 yılında kazandığımız zafer bütün Kürdistan'ı etkilemiş, Kürtler evlerine dağılmışlardı. Beyazıt kuvvetlerimizin mağlubiyetinden sonra Türk (Van) Kolordusunda pek az Kürt kalmıştır. Bunlar da Türk birliklerinin mıntıkasından uzak Aladağ'ın öte tarafında göçebe bir hayat süren Haydaranlı aşireti idi. Aralık 1854'te Van Kolordusu yani Beyazıt kuvvetlerinin geri kalan kısmının bölgeden çekilmesinden yararlanmak isteyen Haydaranlı Kürtler, Yegre (Muradiye) köyünde Ferat deresinden geçen Türk kuvvetlerini terk etmişler.

Türklerin uzaklaşmasından yararlanan Yezdanşir, ayaklanma bayrağını dikmiştir. Başkaldırıyı başta Hakkari Kürtlerinin reisi Telli Bey bütün aşiretiyle desteklemiştir. Müks ve Bohtan kabileleri topluca isyana katıldılar. Bu arada Türkiye hükümeti, Kürt kuvvetlerinin Rusya'ya karşı teşkilatlanması için Bedirhanoğullarına bir miktar para vermişti. Bunlar, parayı gerçekten Kürt kuvvetlerinin teşkili için harcadılar. Fakat sonuçta bu kuvvetler de Yezdanşir'in yanında saf tuttular. Kürdistan'daki Türk Paşa ve beylerinin yanında veya şehir garnizonlarında az sayıda Türk birliği kaldığından, ayaklanan Kürtler hiçbir ciddi engelle karşılaşmadan ilerlediler.

1855 yılının Ocak ayında Yezdanşir, Bitlis ve Musul kentlerini işgal ederek buralarda bulunan Türk hükümetlerinin görevlerine son vermiştir. Bunlar artık Kürdistan'da görev yapamaz hale gelmişler. Bu kentlerde bulunan hazine ve tophanelere el konulurken yeni yeni gelişmeler olmuştur. Bu esnada Yezdanşir'e gelen Yezidi Kürtleri ayaklanmayı destekleyerek iştirak etmişler. Bu ayaklanma, Kürt kabilelerini ve Asurileri bir müddet birleştirmiştir. Bundan dolayı Ocak 1855'te Yezdanşir'in komutasındaki ordunun mevcudu 30 bine ulaşmıştır. Ayaklanmayı bastırmak için Bağdat Valisi Kenan Paşa, Bağdat ve diğer kent merkezlerinde bulunan güçsüz Türk garnizonlarıyla Siirt kentinde toplanarak, Yezdanşir'e karşı hareket etmiştir. Fakat ocak

ayının ortasında Siirt kenti yakınında mağlup olarak düzensiz bir şekilde geri çekildiği için askerlerinin çoğunu kaybeder. Çok azı canını kurtarır. Ayaklanma Bağdat'tan Van'a kadar olan bütün alanı kapsar. Kürtler, Zaho, Mikis, Mirar, Havarzom ve birçok noktayı ele geçirirken büyük avantaj elde ederler. Stratejik üstünlük sağlarlar. Ahali her tarafta ayaklanır ve Türk memurlarını öldürür. Sadece sancak beylerinden 16 kişi öldürülmüştür. Küçük Türk garnizonlarındakiler kısmen kesilmiş, diğer kısmı da kaçmıştır. Şubat ayında Yezdanşir'in komutasındaki ordu 60 bin kişiye ulaşmıştır. (Kimilerine göre, bu ordunun mevcudu 100 bine çıkmıştır ve bu ordu tam teçhizatlıdır.)

Yezdanşir'e Arabistan'dan 2 bin kişi iştirak ettiği gibi oralarda ikamet eden Rumlar bile Yezdanşir'e iltihak etmişlerdir. Bu arada Yezdanşir Van Paşası'na mektup yazarak Van'ı terk etmesini teklif etmiştir. "Öteden beri Van'ın kendisine ait olduğunu, ataları tarafından idare edildiğini, Van'ın anahtarının kendisine teslim edilmesini, yoksa Paşa'yı oradan kovabileceğini" beyan etmiştir.

Yezdanşir, dış ilişkilere de çok önem vermiştir. Ezcümle: Yezdanşir, (Rus komutasındaki -F.B.) Erivan kuvvetlerinin halen Beyazit'te olduğunu zannederek genel komutana beş defa mektup yazmıştır. Fakat Erivan kuvvetleri kışı geçirmek üzere Erivan vilayetine çekildiğinden, bu mektuplar elimize geçmemiştir. Buna rağmen Erivan kuvvetlerinin, Yezdanşir'in ayaklanması hakkında tafsilatlı bilgileri vardı. Bu bilgileri Yezdanşir taraftarı olan Beyazit Sancağı'nın Kürtleri getirirdi. Erivan kuvvetleri Erkanı Harbiye (Genelkurmay) Başkanı Albay Lihotin'in araştırmalarına bakılırsa; 20 Ocak 1855'te Surbuhanis civarındaki Türk kuvvetlerinin tamamına yakını, Yezidiler tarafından tehdit altında bulundurulan Bitlis'e doğru gönderilmiştir. Bitlis'ten başka Erzurum köylerine ve Köprü köyüne dahi Türk birlikleri gönderildiği anlaşılmıştır.

Türk birliklerinin Kürtlere karşı yaptığı hareketin nelerden ibaret olduğunu, Erivan kuvvetleri bilmezdi. Yalnız Türklerle Yezdanşir arasında Van gölünün güneyinde bir savaş olduğu, bu

savaşta Türklerin 400 bin kişi kaybettiği yolunda bilgiler alınmıştır. Bundan başka savaş hakkında herhangi bir bilgileri yoktur.

Mart 1855'te Musul'daki İngiliz konsolosu, Yezdanşir ve diğer ayaklanan başkanlarla müzakerelere başlamıştır. Bunları Türk hükümetiyle barıştırmaya çalışmıştır. Başkanların bazıları da bu barışa rıza göstermiştir. Albay Lihotin'in verdiği bilgiye göre; Kürtler (Yezdanşir) İngiliz konsolosundan 400 çuval kuruş hediye almışlardır. Bu parayla Yezdanşir, kuvvetlerini ikmal etmiş, iaşelerini temin ederek problemlerini çözmeye çalışmıştır. Bu amaçlarla mart ayının ortalarında ailesinin bulunduğu Gürkil köyüne gitmiştir. Bu köy, Van gölünün güneyinden 150 vereste uzaklıktadır. Bu noktada bulunan köy eskiden beri Yezdanşir'in atalarına ait bir eski kaleye sahiptir. Bu geçit vermez dağlarda ve ormanlarda ikamet eden Kürtler, hiçbir zaman Türkiye hakimiyetini tanımamışlardır. Yezdanşir hiçbir tehlikeye maruz kalmadan bu köyde ikamet ederdi. Gürkil'de bulunan Yezdanşir, ayaklanmaların planlarını yaparken başka yerlere başvurularına devam ediyordu. Bu arada bizden de yardım istedi. Kürtlerin süvari birliklerinin iaşelerini bizim karşılayacağımıza ve durmadan büyüyen bu kuvvetleri ancak başkalarının yardımıyla besleyebileceğine inanıyordu. Bu hususun temini için yeniden Erivan kuvvetleriyle ilişkiler kurdu. Nisan başında Erivan kuvvetleri kumandanlığına Yezdanşir tarafından gönderildiği bilinen Aslu adında bir Kürt geldi. Yezdanşir (Aslu ile gönderdiği mektubunda), "birliklerimizin Muş ve Bitlis istikametine hareket etmesini teklif ediyor ve eğer bu yapılırsa kendisinin de bu birliklere katılarak Erzurum'a doğru birlikte hareket edeceğini" söylüyordu. Fakat nisan sonunda Beyazit Paşalığı'ndaki Kürtler arasında yayılan bir haberde; Yezdanşir'in Musul'daki İngiliz Konsolosu ile Osmanlı Paşası'nın "namus sözü vermeleri" üzerine müzakerelerde bulunmak için tayin edilen yere gittiği, sonra da tutuklanarak İstanbul'a gönderildiği belirtiliyordu. Yakın bir zamanda bu bilgiler, Asur Patriği Urahan'ın Erivan Süvari Kuvvetleri Komutanı Albay Hirşattiski'ye yazdığı mektupla teyit edilmiştir.

Yezdanşir'in tutuklanmasından sonra Kürtler dağılmaya başlar. Kimi yaylalarına kimileri de köy ve kentlerine dönerler. Böylece ayaklanma sekteye uğrar.

Ayaklanmayı bastırmak için Yezdanşir'le savaşan birliklere Türkler nişan (ödül) vermiştir. Bu durum, Türkiye hükümetinin ayaklanmayı ne kadar önemsediğini gösterir. Yezdanşir ayaklanmayı yaparken çok acele etmiştir.

Eğer bu ayaklanma 1855 yılında, birliklerimiz savaş hareketine girdiği ve Kafkasya Ordu Komutanlığına General Muravyov'un tayin edildiği tarihten sonra olsa idi, karşımızda bulunan Türk askeri birliklerinin büyük bir kısmı bu ayaklanmayı bastırmak için gidecek ve iki ateş arasında kalacaklardı. Bu da bize büyük faydalar sağlayacaktı. Şimdi ise bize hiçbir fayda sağlamamıştır... Bu arada Erivan'daki kuvvetlerimizin gönderilmesinde de hiçbir tehlike yoktu. Bu hatalar bazen başka amaçlara hizmet etmiştir...

Eğer Erivan kuvvetleri bu sırada hareket etmiş olsaydı; Yezdanşir'i kendi ordusu başında ve uygun bir durumda bulacaktı. Bu arada Erivan kuvvetlerince böyle bir taarruz yapılsa neticesi bizim için çok faydalı olacaktı. Zira Türklere karşı bütün Kürdistan'ı ayaklandıracağı gibi, ayaklanma Arap yarımadasına ve Asya'daki diğer Türk vilayetlerine de sirayet edecekti. Bu durumu dikkatle izleyen Patrik Uraham'ın mektupları da teyit ediyordu ki; Kürtler ve Hıristiyanlar, ortak düşmanları Türlere karşı ilk defa böyle bir ittifaka girmişlerdir...

30 Mart 1855'te Patrik Uraham, Albay Harşatniski'ye yazdığı mektupta aşağıdaki hususlara değinmiştir: "Çok iyi insan ve çok iyi asker olan Albayım. Eğer Van'a hücum ederseniz en az bir hafta önceden haber veriniz. Taraftarım olan birliklerimi hazırlayıp size iştirak edeceğim. Eğer hareketinizi biraz hızlandırırsanız Van'ı daha çabuk işgal edersiniz. Bu durumları Prens Bebotov'a bildirmekle beraber, benim size taraftar olduğum ve size yardım edeceğim hususunda, benim yerime yemin ederek Prens hazretlerini temin etmeye çaba sarfetmelisiniz... Albayım, eğer birlikleriniz Van'a ulaşırsa, Musul'dan Van'a kadar uzanan bütün alanın tarafımdan işgal edileceğine söz veriyorum. Bedir-

han Bey'in yeğeni Yezdanşir Bey, Türklerle savaşarak 4 bin asker öldürmüştür. Adı geçen Mir, Musul'da ikamet eden konsoloslar tarafından haince yakalanmıştır. Mir'e bağlı bütün Kürtler korumama başvurup beklemekteler. Onlara verdiğim cevapta, 'Türklere istediğinizi yapın. Yalnız Hıristiyanlara dokunmayın' dedim. Onlar, sözümü tuttular."

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Abdullah Yaşın: *Bütün Yönleriyle Cizre*, Dicle Kitabevi, 1983.

Abdülaziz Debbağ: *el İbriz-Şeriat/Tarikat/Marifet-Hakikat* 1. cilt, Demir Kitabevi.

Abdurrahman Qasımlo: *İran Kürdistanı*, Belge Yay., İstanbul 1991.

Abdurrahman Aslan: *Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919-23)*, Doz Yay., İstanbul 1991.

A. Medyalı: *Kürdistanlı Yahudiler*, Berhem Yay., Ankara 1992.

Aleksandr Puşkin: *Erzurum Yolculuğu*, Çev: Ataol Behramoğlu, Yazko, İstanbul 1982.

Antranik Çelebyan: *Antranik Paşa*, Peri Yay., İstanbul 2003.

Arşak Poladyan: *VII. ve X. Yüzyıllarda Kürtler*, Özge Yay., Ankara 1991.

Aziz Günel: *Türk Süryanileri Tarihi*, Diyarbakır 1970.

Bar Mattay: *Irklar ve Halklar, Sovyet Akademisi Broşürü*, 1982.

Bar Mattay: *Asur Tarihi-I*. İsveç.

Nikitin: *Kürtler*, Deng Yay., İstanbul 1991.

Bilal Şimşir: *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 2, Ankara.

Botan Amedi: *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Fırat-Dicle Yay., c. 1, İstanbul 1991.

Celîlê Celîl: *Autobiyografyaya Ebdurrezaq Bedırxan*, Weşanan Peri Yay., İstanbul 2002.

Dr. Cemşid Bender: *Kürt Tarihi ve Uygarlığı*, Kaynak Yay., 1991.

Cengiz Orhonlu: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yay., İstanbul.

Faik Bulut: *Türkiye'de Kürt İsyanları*, Yön Yay., İstanbul 1991.

Faik Bulut: *Ortadoğu'nun Solan Renkleri*, Berfin Yay., İstanbul 2002.

Faik Bulut: *Kürt Dilinin Tarihçesi*, Berfin Yay., İstanbul 2002.

Gabriale Yonan: *Asur Soykırımı*, Pencere Yay., İstanbul 1999.

G. Abu'l Farac: *Abu'l Farac Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

Garo Sasuni: *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yay., İstanbul 1992.

Hasan Yıldız: *Aşiretçilikten Ulusallığa*, Fırat-Dicle Yay., İstanbul 1991.

Hasan Yıldız: *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Koral Yay., İstanbul 1991.

Hasan Arfa: *Kürtlerin Kısa Bir Tarihi*, Çiviyazıları Yay., İstanbul 1998.

Prof. Heikki Palv: *Dünden Bugüne Doğu ve Batı Süryanileri*.

Herman Taels: *Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler: 1927-1994*, Peri Yay., İstanbul 2001.

H. Zafer Pars: *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesi Anadolu*, Kaynak Yay., İstanbul 1984.

İngmar Karlsson: *Nasturi veya Asur Kilisesi*, İsveç 1991.

İskender Gökalp ve François Georgeon: *Kemalizm ve İslam Dünyası*, Arba Yay., İstanbul 1990.

Kazım Karabekir: *Ermeni Dosyası*, Emre Yay., İstanbul 1994.

Kemal Mahzar Ahmed: *Kurdıstan fi Senevat-il Harb-il Alemiyet-il Ûvle (I. Dünya Savaşı'nda Kürdistan)*, Bağdat 1984.

M. E. Zeki Beg: *Tarih'ül Kurd ve Kurdistan* (Kürt ve Kürdistan Tarihi), Mısır 1936.

M. V. Bruinessen: *Evliya Çelebi in Diyarbakır.*
M. V. Bruinessen: *Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'da Sosyo-Politik Örgütlenme,* Özge Yay., Ankara.
M. V. Bruinessen: Bilar AŞ'deki konferans notları, 14.10.1991, İstanbul.
Martin Bernal: *Kara Atena,* Kaynak Yay., İstanbul 1998.
Malmaisanij: *Cızira Botanlı Bedirhaniler,* Apec Yay., İsveç 1994.
M. S. Lazarev: *Emperyalizm ve Kürt Sorunu: 1917-1923,* Özge Yay., Ankara.
M. Şerif Fırat: *Doğu İlleri ve Varto Tarihi,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.
M. Kalman: *Batı Ermenistan-Kürt İlişkileri ve Jenosid,* Zel Yay., İstanbul 1994.
Prof. M. Şemseddin Günaltay: *İran Tarihi. c. I,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
Muazzez İlmiye Çığ: *Sümerli Ludingirra,* Kaynak Yay., İstanbul 1996.
Naci Kutlay: *İttihat Terakki ve Kürtler,* Weşanxana Vejin, Stockholm 1990.
Naci Kutlay: *21. Yüzyıla Girerken Kürler,* Peri Yay., İstanbul 2002.
Albay Nazmi Sevgen: "*Kürtler ya da Doğu'da Kürt Meselesi*" üzerine konferans notları.
N. Halfin: *19. Yüzyılda Kürdistan Üzeine Mücadeleler,* Komal Yay., İstanbul 1976.
Prof. Dr. Neşet Çağatay: *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi,* TTK Basımevi, 1989.
Nina Begolivskaya: *Ortaçağ'da Süryani Kültürü,* Arapça, çev. Dr. Muhammed Halef el Cerad, Sovyet Orient (Şarkiyat) Enstitüsü Sovyet Bilimleri Akademisi Yay., Moskova 1979.
Nuri Şemdin: *İsveç Devlet Arşivlerinde Kürtler, Bergeh* dergisi, Stockholm, 1/1989.
Nuri Talabani: *Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması,* Avesta Yay., İstanbul 2004.
Ordixane Celîl: *Kürt Kahramanlık Destanı Dımdım,* Avesta Yay., İstanbul 2001.
P. I. Aviyarov: *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler: 1801-1900,* Sipan Yay., Ankara 1995.
Rohat: *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi: 1787-1987,* Weşenan Deng, İsveç 1991.
Rohat: *Said-i Kürdi,* Fırat Yay., İstanbul 1991.
Reşat Hallı: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938).*
R. Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları,* Avesta Yay., İstanbul 2000.
Salahi R. Sonyel: *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire,* T. T. Kurumu, Ankara 1993.
Soan E. B.: *To Mesopatamia and Kurdistan in Disguise,* London.
Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, Belge Yay., İstanbul 1926.
Surma Xanım: *Doğu Asur Kilise Gelenekleri,* Nsibin Yay., İsveç 1993.
Süreyya Bedirhan: *Kürt Davası ve Hoybun,* Med Yay., İstanbul 1994.
Vladimir Minorsky: *Kürtler,* Koral Yay., İstanbul 1992.
V. T. Mayevsriy: *19. Yüzyılda Kürt-Ermeni İlişkileri,* Sipan Yay., Ankara 1997.
Yuri Aşatoviç Petrosyan: *Sovyet Gözüyle Jöntürkler,* Bilgi Yay., Ankara 1974.

DERGİLER VE ARŞİV

Teori (İstanbul)
Nsibin (Süryani-İsveç)
Süryani Birlik (1969)
Central Asian Survey (İngiltere)
TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 3
Kürdistan Dosyası c. 11
Kürdistanpress (İsveç)18 Gulan/Mayıs 1988
Bergeh (Kürt-İsveç)
Berhem (Kürt-İsveç)